İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER I
KISALTMALAR IV
ÖNSÖZ VI

GİRİŞ 1

1. Konunun Önemi 1
2. Araştırmanın Amacı 2
3. Araştırmanın Metodu 3
3.1. Kavramsal Çerçeve 3
3.2. Kuramsal Çerçeve 3

BİRİNCİ BÖLÜM 5

TARİHSEL ARKA PLAN 5

1. KUR'AN ÖNCESİ ARAP YARIMADASI'NDA DİNSEL VE ETNİK GRUPLAR 6
1.1. Arap Yarımadası'nın Coğrafi Konumu 6
1.1.1. Mekke 9
1.1.2. Medine (Yesrib) 12
1.1.3. Taif 18
1.2. Arap Yarımadası'nda İslâm Öncesi Dinî Gruplar 18
1.2.1. Putperestler 23
1.2.1.1. Kur'an'da Putperestliği İfade Eden Kelimeler 23
1.2.1.2. Arap Yarımadası'nda Putperestliğin Tarihçesi 27
1.2.1.3. Putperestlerin İnanç ve İbadetleri 33
1.2.2. Yahudiler 47
1.2.2.1. Kur'an'da Yahudileri İfade Eden Kelimeler 47
1.2.2.2. Yahudilerin Arap Yarımadasına Gelişi 49
1.2.3. Hıristiyanlar 54
1.2.3.1. Kur'an'da Hıristiyanları İfade Eden Kelimeler 54
1.2.3.2. Hıristiyanlığın Arabistan'daki Tarihçesi 57
1.2.4. Sabiiler 73
1.2.4.1. *Sâbi'î* Kelimesinin Menşei ve Sabiilerin Kimlikleri 73
1.2.4.2. Sabiiliğin Menşei 75
1.2.4.3. Sabiilerin İnanç ve İbateleri 77
1.2.4.4. Sabii Fırkaları 83
1.2.5. Mecusiler 86
1.2.6. Hanifler 91
1.2.6.1. *Hanîf* Kelimesinin Menşei ve Kur'an'daki Anlamı 91
1.2.6.2. Arap Yarımadasında Haniflik 95
2. KUR'AN ÖNCESİ ARAP YARIMADASI'NDAKİ DİNÎ GRUPLARIN BİRBİRLERİYLE İLİŞKİLERİ 99
3. Bİ'SET ÖNCESİ DÖNEMDE HZ. MUHAMMED'İN MEVCUT DİNÎ GRUPLARLA İLİŞKİLERİ 107
3.1. Bi'set Öncesi Dönemde Hz. Muhammed'in Müşriklerle İlişkileri 107
3.2. Bi'set Öncesi Dönemde Hz. Muhammed'in Hıristiyanlarla İlişkileri 112
3.2.1. Hz. Muhammed'in Bi'set Öncesi Ticari Seyahatleri ve Rahib Bahira ile Görüşmesi 112
3.2.2. Önceki Kutsal Metinlerde Hz. Muhammed'in Geleceğini Bildiren Haberler 116

İKİNCİ BÖLÜM 123

MEKKE DÖNEMİNDE MÜSLÜMANLARLA DİĞER DİNÎ GRUPLAR ARASINDAKİ İLİŞKİLER 123

1. MEKKE DÖNEMİNDE YAHUDİLERE YAPILAN ATIFLAR 124
2. MEKKE DÖNEMİNDE MÜSLÜMANLARLA HIRİSTİYARLAR ARASINDAKİ İLİŞKİLER 129
2.1. Hz. Peygamber'in Varaka b. Nevfel ile Görüşmesi 129
2.2. Mekke Döneminde Hıristiyan Kölelerle İlişkiler 130

2.3. Habeşistan'a Hicret ... *134*
2.4. Mekke'ye Gelen Hıristiyan Heyetlerle Yapılan Görüşmeler ... *139*
2.5. Acem-Rum Savaşı Konusunda Hz. Peygamber'in Tutumu ... *141*
3. MEKKE DÖNEMİNDE MÜŞRİKLER ... 143
3.1. Hz. Peygamber'in Kavmini İslâm'a Davet Etmesi ... *143*
3.1.1. Gizli Davet ... 143
3.1.2. Alenî Davet ... 146
3.2. Hz. Peygamber'in Taiflileri İslâm'a Daveti ... *148*
3.3. Hz. Muhammed'in Kabilelere İslâm'ı Anlatması ... *150*
3.4. Kureyş'in Resulullah'ın Davetine Verdiği Tepkiler ... *151*
3.5. Davete Karşı Gösterilen Tepkilerin Sebepleri ... *161*
3.6. Birinci ve İkinci Akabe Biatları ... *164*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM ... 170

MEDİNE DÖNEMİNDE MÜSLÜMANLAR VE DİĞER DİNÎ GRUPLAR ARASINDAKİ İLİŞKİLER ... 170

1. MEDİNE DÖNEMİNDE YAHUDİLERLE İLİŞKİLER ... 171
1.1. Yahudilere Karşı İzlenen Barış Politikası ... *171*
1.1.1. Medine Vesikası ve Bir Arada Yaşama Projesinin Temelleri ... 174
1.1.2. Dışa Karşı Vatan Birliği Bağının Oluşturulması ... 177
1.2. Yahudilere Karşı İzlenen Savaş Politikası ... *183*
1.2.1. Benû Kaynuka Gazvesi ... 183
1.2.2. Benû'n-Nadîr'in Sürgün Edilmesi ... 187
1.2.3. Benû Kurayza Gazvesi ... 194
1.2.4. Medine Dışındaki Yahudilerle İlişkiler: Hayber'in Fethi ... 200
1.3. Medine Döneminde Yahudilerin Genel Tutumları ... *205*
1.4. İtikadi Konularda Kur'an'ın Yahudilere Karşı Tutumu ... *213*
1.4.1. Yahudilerin Peygamber İnancı ... 217
1.4.2. Yahudilerin Kutsal Kitap İnancı ... 224
1.5. İbadetle İlgili Konularda Hz. Peygamber'in Yahudilere Karşı Tutumu ... *228*
1.5.1. Temizlik ... 229
1.5.2. Namaz ... 231
1.5 3. Cuma Günü ... 234
1.5.4. Oruç ... 236
1.5.5. Kıble ... 239
1.6. Medine'de Yahudilerle İlişkilerin Genel Değerlendirmesi ... *244*
2. MEDİNE DÖNEMİNDE HIRİSTİYANLARLA İLİŞKİLER ... 247
2.1. Hıristiyanlara Karşı İzlenen Barış Politikası ve Yapılan Anlaşmalar ... *247*
2.1.1. Hıristiyan Devlet Adamı ve Reislerine Gönderilen Mektuplar ... 249
2.1.2. Necran Hıristiyanlarıyla İlişkiler ... 258
2.2. Hıristiyanlara Karşı İzlenen Savaş Politikası ... *265*
2.2.1. Mute Savaşı ... 266
2.2.2. Tebük Seferi ... 268
2.3. Kur'an'ın İtikadi Konularda Hıristiyanlara Karşı Tutumu ... *275*
2.3.1. Hıristiyanların Ulûhiyet İnancı ... 275
2.3.2. Hıristiyanların Peygamberlik İnancı ... 281
2.3.3. Hıristiyanların Kutsal Kitap İnancı ... 284
2.4. Hz. Muhammed'in İbadet Konusunda Hıristiyanlara Karşı Tutumu ... *286*
2.4.1. Temizlik (Taharet) ... 286
2.4.2. Namaz ... 286
2.4.3. Oruç ... 288
2.5. Medine'de Hıristiyanlarla İlişkilerin Genel Değerlendirmesi ... *289*
3. EHL-İ KİTAB'A TANINAN HAKLAR VE YÜKÜMLÜLÜKLER ... 291
3.1. Zimmilik Statüsü ve Cizye ... *291*
3.2. İnanç ve İbadet Hürriyeti ... *293*
3.3. Hukuki Bakımından Özgürlük ... *295*
3.4. Ehl-i Kitap'la İnsani İlişkiler ... *298*
3.4.1. Ehl-i Kitab'ın Yiyeceklerinden Yeme-İçme ... 299
3.4.2. Ehl-i Kitab'ın Kadınlarıyla Evlenme ... 302
4. MEDİNE DÖNEMİNDE MÜŞRİKLERLE İLİŞKİLER ... 305

4.1. Medine'de Müşriklerle İlk Temaslar *308*
4.2. Müslümanların Medine'de Müşriklerle İlişkilerinde Barış Dönemi *312*
4.2.1. Medineli Müşriklerle Yapılan Anlaşma 312
4.2.2. Medine Dışındaki Kabilelerle Yapılan Anlaşmalar 315
4.3. Mekkeli Müşriklerle İlişkiler *316*
4.3.1. Bedir Savaşı 317
4.3.2. Uhud Savaşı 325
4.3.3. Hendek Savaşı 331
4.3.4. Hudeybiye Barış Anlaşması ve Rıdvan Biatı 336
4.3.5. Mekke'nin Fethi 342
4.3.6. Huneyn/Evtas Savaşları ve Taif Seferi 347
4.3.7. Müşriklerle İttifakın Sona Ermesi ve Müşriklere Verilen Ültimatom 349

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME 355

EKLER 361

EK I: HZ. PEYGAMBER DÖNEMİ OLAYLARI KRONOLOJİSİ 362
EK II: TEZDE KULLANILAN AYETLER KRONOLOJİSİ 369
1. Hz. Muhammed'in Geleceğine ve Yahudi ve Hıristiyanların Onu Tanıdıklarına Dair Âyetler *369*
2. Mekke'nin Konumunu Anlatan Âyetler *369*
3. Müşriklerle İlişkilere Dair Âyetler *369*
3.1. Mekke Dönemi 370
3.2. Medine Dönemi 371
3.2.1. Bedir Savaşı 371
3.2.2. Uhud Savaşı 372
3.2.3. Hendek Savaşı 372
3.2.4. Müşriklerle Yapılan Anlaşmalar 372
3.2.5. Hudeybiyye Barış Anlaşması 372
3.2.6. Mekke'nin Fethi 372
3.2.7. Huneyn Evtas ve Taif Seferi 373
3.2.8. Müşriklerle İlişkilerin Kesilmesi ve Ültimatom 373
4. Yahudilerle İlişkilere Dair Âyetler *373*
4.1. Yahudilere Karşı Uygulanan Barış Politikası 373
4.2. Yahudilerin İtikadları 373
4.3. Yahudilerin İbâdetleri 374
4.4. Kıble Değişikliği 374
4.5. Yahudileriin Genel Tutumları 374
4.6. Yahudilere Karşı İzlenen Savaş Politikası 375
4.6.1. Kaynuka oğulları 375
4.6.2. Nadir oğulları 375
4.6.3. Kurayza oğulları 375
4.6.7. Hayber'in Fethi 376
5. Hıristiyanlarla İlişkilere Dair Âyetler *376*
5.1. Hıristiyan Kelimesi 376
5.2. Mekke Döneminde Hıristiyanlar 376
5.3. Hıristiyanların İnançları 377
5.4. Hıristiyanlara Karşı Uygulanan Barış Politikası 377
5.6. Hıristiyanlara Karşı Uygulanan Savaş Politikası 378
6. Ehl-i Kitab'a Tanınan Özel Haklarla İlgili Âyetler *378*
7. Sabiîlerle İlgili Âyetler *378*
8. Haniflerle İlgili Âyetler *378*
9. Mecûsilerle İlgili Âyetler *379*
EK III: MEDİNE VESİKASI'NIN ANAYASAL HÜKÜMLERİ 380

KAYNAKÇA 386

KISALTMALAR

a.s. : aleyhi's-selâm
a.e. : aynı eser
a.g.e. : adı geçen eser
a.g.md. : adı geçen madde
a.g.m. : adı geçen makale
a.e. : aynı eser
a.y. : aynı yer
AÜİFD : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b. : bin (ibn)
bkz. : bakınız
Der. : Dergi
DİA : T. Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
H. : Hicrî
İA : İslâm Ansiklopedisi (Milli Eğitim Bakanlığının)
Hk : hakkında
Hz. : Hazret-i ...
Krş. : karşılaştırınız
M : Miladî
İA : *İslâm Ansiklopedisi* (Milli Eğitim Bakanlığı)
MÖ. : Milattan Önce
MS. : Milattan Sonra
mlf. : müellif
md. : ... maddesi
r.a. : radıya'llâhu anhu (anhâ)
s. : sayfa
ss. : sayfalar arası
s.a.v. : salla'llâhu aleyhi ve sellem
sy : sayı
thk. : tahkik eden
trc. : tercüme eden

t.y. : tarihsiz.
v : vefatı.
vd. : ve devamı
vb. : ve benzeri
vs. : ve saire
t.y. : yayın tarihi yok
y.y. : yayın yeri yok .

ÖNSÖZ

Allah, tarih boyunca insanları başıboş bırakmamış, zaman zaman onlara doğru yolu göstermek amacıyla kendi aralarından peygamberler göndermiştir. Yüce Allah'ın gönderdiği bütün peygamberler, her ne kadar birtakım farklı yasal düzenlemeler (şeriatlar) getirmiş olsalar da, esasen onların en temel ve kutsal görevi, başta tevhid ilkesi olmak üzere aynı inanç esaslarını ve ahlak ilkelerini insanlara sunmak olmuştur. Bu bakımdan Yüce Allah tarafından gönderilen din "İslâm"dır. Son peygamber Hz. Muhammed'e indirilen ve kendisinden önceki kutsal kitapları tasdik eden, koruyan ve muhafaza eden bir kitaba sahip olan Müslümanların, farklı din ve kültürlere sahip olan insanlarla temas kurması, onlarla ilişkide bulunması, diyaloğa girmesi kaçınılmaz bir durumdur. Bu konuda İslâm'ın temel kaynaklarını oluşturan Kur'an ve Sünnet'e baktığımız zaman, bu ilişkinin ne derece ileri bir düzeyde olduğunu kolayca anlamak mümkün olacaktır.

Âlemlere rahmet olarak gönderilen ve özellikle Müslümanlar için örnek bir şahsiyet, bir peygamber, bir davetçi, bir komutan, bir hâkim, bir aile reisi, bir tüccar kısacası hayatın her safhasında örneklik teşkil eden Hz. Muhammed'in diğer din mensuplarıyla ilişkilerini ve hayatın her safhasında onlara karşı takındığı tavrı belirlemek, bu tavrın vahiyle desteklenen şeklini ortaya koymak önemli bir husus olarak dikkati çekmektedir. Ülkemizde bu konuda yapılan araştırmaların az ve sınırlı sayıda olması, buna karşılık, İslâmiyet ve Hz. Peygamber hakkında önyargılı bir tutuma sahip olan Batılıların İslâm üzerine yaptığı araştırmaların bu konuda yoğunlaşması, bizi bu konuda araştırmaya sevk eden en önemli saiklerden biri olmuştur. Ayrıca dünyanın giderek küçülüp büyük bir köy haline gelmesi, insanların daha çok diyaloğa girmesi, bu ilişkilerin dinî boyutunun belirlenmesi gereği de bizi bu konuda araştırma yapmaya sevk eden önemli bir etken olmuştur. Kur'an'ın 23 yıllık nüzûl sürecinde Hz. Muhammed'in (a.s.) diğer din mensuplarıyla ilişkilerinin belirlenmesi ve vahyin bu konudaki söyleminin tespit edilmesi, günümüzde bu konuyla ilgili problemlerin çözümünde son derece önemli bir durum arz etmektedir. Küçülen ve küreselleşen bir dünyada yaşayan günümüz insanının siyasi, sosyal, ekonomik ve askerî alandaki ilişkilerinin nasıl olması gerektiği konusu da Müslümanlar açısından çok önem arz etmektedir. Ayrıca Müslümanların dışındaki insanlar için İslâm dini hakkındaki önyargıların ortadan kalkması önemli bir problem

olarak ortada durmaktaydı. İşte bütün bu etkenler bizi bu konuda araştırma yapmaya sevk etmiştir.

Bu araştırma, giriş, iki bölüm ve eklerden oluşmaktadır. Girişte konumuzla ilgili kavramlara (Arabistan Yarımadasındaki dinî yapı ve bu dinî yapının birbirleri ile olan ilişkileri ile Hz. Muhammed'in bi'set öncesi mevcut dinî gruplarla olan ilişkileri ve konunun önemi ile metoduna) dikkat çekilmiş, Kur'an'ın nüzûlü döneminde Arabistan'da yaşayan dinî gruplar hakkında geniş açıklamalarda bulunulmuştur. Özellikle Yahudilik, Hıristiyanlık, Sabiiler ve Müşriklerle şirkin Arabistan'da geçirdiği tarihsel aşamalar hakkında geniş bilgi verilmeye çalışılmıştır. Birinci bölümde, Mekke döneminde Müslümanların diğer din mensuplarıyla ilişkileri incelenmiştir. İkinci bölümde ise, Medine döneminde Müslümanlar ile diğer dinî gruplar incelenerek, bu ilişkilerin savaş ve barış süreçlerine ayrı ayrı yer verilmiştir. Ekler bölümünde ise genel anlamda ayetlerin kronolojisi ve Hz. Peygamber dönemine ait kronolojiyle ilgili bilgi verilmiş, daha sonra, tezimizde kullandığımız ayetler kronolojik sıraya konulmuş ve Medine Vesikası'nın tam metnine yer verilmiştir.

Bu araştırmada yararlandığımız temel kaynaklar; Kur'an-ı Kerim, tefsirler, sahih hadis kaynakları ve güvenilirliği kanıtlanmış olan İslâm Tarihi ile ilgili kaynakların yanında, bu konuda yazılmış olan yerli ve yabancı kaynaklar olmuştur. Kaynaklardan faydalanırken öncelikle birinci el kaynak olmasına özen gösterdik. Ancak, ulaşamadığımız birinci el kaynaklar için, aldığımız kaynakları belirterek bunu dipnotta gösterdik. Kur'an ayetlerinden alıntılar yaparken genellikle Süleyman Ateş'in meâlini esas aldık. Bazen de birkaç meâli karşılaştırarak yorum ve ifade özelliğini uygun bulduğumuz meâli esas aldık. Hadis kaynaklarını gösterirken dipnotta müellifinin adını belirttik, ayrıca bu kaynaklarda yer alan kitap (bölüm) adı, bab numarasını; parantez içerisinde ise yaygın olan baskıların cilt ve sayfa numaralarını gösterdik. Tercüme eserlerde ilk dipnotta tercüme olduğuna işaret ettik, daha sonraki dipnotlarda yazımda kolaylık olsun diye eserin adını vermekle yetindik.

Son olarak, konuyla ilgili araştırmanın gerekliliğine inanmakla birlikte, yaptığımız çalışma bu konuda ne bir ilk ne de son olacaktır. Bu araştırmanın tamamen kusurlardan ari olacağını da iddia etmiyoruz. Ancak, bütün imkânlarımızı zorlayarak en iyi şekilde araştırmaya gayret ettiğimizi söylemek durumundayız. Araştırmanın bu safhaya gelmesinde, gerek muhteva gerekse teknik yönden yaptığı yapıcı ve yol gösterici uyarıları ve önemli katkılarından dolayı muhterem Hocam Prof. Dr. Ömer Özsoy'a, Tez İzleme Komisyon Üyesi Prof. Dr. İrfan Aycan ve Prof. Dr.

Halis Albayrak'a ve Tefsir Ana Bilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Salih Akdemir Beyefendiye teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Yine araştırmanın tetkik ve tashihinde bana yardımcı olan değerli mesai arkadaşlarıma, yabancı kaynak tercümelerinde bana yardımcı olan ve eserleri bulmamda katkıda bulunan değerli öğretmen arkadaşlarıma da teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Çalışmak bizden başarı Allah'tandır.

Osman Kaya

ANKARA Ocak.2004 .

GİRİŞ

1. Konunun Önemi

Tefsir disiplini, başlangıçta Kur'an'ı ait olduğu tarihsel bağlamda okuma refleksine sahip olduğu halde, zamanla bu tutumun müfessirin yorum özgürlüğünü sınırladığı düşüncesiyle, tarihsel bağlama sadakat bir gereklilik olmaktan çıkmıştır. Bunun doğal sonucu olarak da müfessir veya herhangi bir yazar, Kur'an'ın belli konularla ilgili pasajlarına kendi sübjektif görüş ve yaklaşımlarını yükleyebilmiştir. Kanaatimizce, hem Kur'an'ın hem de tarihin imhası ve tahrifi demek olan bu yaklaşımının en yaygın tatbik edildiği alanlardan biri de, Kur'an'daki diğer dinî gruplara yapılan atıflardır. Müslümanlar ile bu gruplar arasındaki ilişkiler eşzamanlı takip edildiğinde, sözünü ettiğimiz çarpıtmaları tespit etme ve Kur'an'ın nazil olduğu dönemde bu konuda ne dediğini ortaya koyma imkânı verecektir.

Kur'an-ı Kerim'in nüzûlünün başlangıcında farklı dinlere mensup olanların birbirlerini yok etmek için çaba sarf etmelerinin yanı sıra, aynı dine mensup olan farklı mezhep mensupları arasında da kavgalar devam etmekteydi. Ortaçağ Avrupa'sında Müslümanlara karşı düzenlenen Haçlı Seferleri'nin önderlerinin Hıristiyan din adamları olması, Hıristiyanlar arasındaki Katolik-Ortodoks çatışması ve yaklaşık beş yüz bin Yahudinin İspanya'dan sürgün edilmiş olması hep bu yanlış dinî anlayışların sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Bizi bu konuyu seçmeye iten en önemli etken, günümüzde İslâm dünyasında ve özellikle ülkemizde zaman zaman dile getirilen "dinlerarası diyalog" teriminin ilkesiz ve gelişigüzel bir şekilde seslendiriliyor olmasıdır. Diğer yandan böyle ilkesiz ve günübirlik çıkarlar uğruna diyalog çağrısına kuru muhalefet olsun diye, Kur'an ve Sünnet'te yeri olmayan katı kuralları ileri süren görüşün de doğru olmadığı kanısındayız. Bundan dolayı Müslümanların geçmişte (Kur'an'ın nüzûlü sürecinde) pratize ettiği "diyalog", bizim için önem taşımaktadır. Ayrıca son yıllarda gerek bazı vakıfların, gerekse bazı yerel yönetimlerin "dinlerarası diyalog" veya "medeniyetler çatışması" gibi isimler altında düzenlemiş oldukları etkinliklerin de konunun önemini vurgulaması bakımından birer kilometre taşı olmakla birlikte yeterli olmadıklarını düşünmekteyiz.

Günümüzde dünyanın "küreselleşme"ye gittiği bir dönemde, farklı dinlere mensup olan insanların bir arada yaşama zorunluluğuyla karşı karşıya olduğu kaçınılmaz bir gerçektir. Bir taraftan ulus-devlet bilincinin yaygınlaştığı, diğer taraftan

siyaset, ekonomi ve savunma alanlarında küreselleşmeye doğru gidildiği bir süreçte, altı milyar insanın yaşadığı dünyada, farklı dinlere mensup olan insanların birbirleriyle olan ilişkilerinin temel insani ilkeler üzerine oturtulması gerektiği kanısındayız. Bu ilkelerin belirlenmesinde, Kur'an'ın 7. yy. Arap Yarımadası'ndaki dinî gruplarla ilişkiler bağlamında getirdiği öneriler ve önerdiği stratejilerin tespit ve tahlili ile Hz. Muhammed (a.s.) ve sahabe-i kiramın 23 yıllık zaman zarfında ortaya koyduğu pratiklerinin bilinmesinin bize, günümüzde diğer dinî gruplarla olan ilişkiler konusunda ışık tutacağını düşünmekteyiz. Bunun için günümüz vakalarından geriye doğru bir bakış açısı geliştirmek yerine; Kur'an'ın nüzûlü sürecindeki olaylardan hareketle günümüze ışık tutacak ilkelerin çıkarılması gerektiğini düşünmekteyiz.

Konumuzla doğrudan ilgili olarak yazılmış bir Türkçe esere rastlayamadık. Ancak, Selçuk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi öğretim üyelerinden, Doç.Dr. Mehmet Ali Kapar'ın *Hz. Muhammed'in Müşriklerle Münasebetleri*, Dr. M Fatih Kesler'in *Kur'an-ı Kerim'de Yahudiler ve Hıristiyanlar*, İ. Hakkı Atçeken'in *Hz. Peygamber'in Yahudilerle Münasebetleri*, Dr. Osman Güner'in *Resulullah'ın Ehl-i Kitap'la Münasebetleri*, Duran Terzi'nin *İslâm Hukukunda Ehl-i Kitap* adlı eserleri konumuzla doğrudan ilgili olmasalar bile, her biri konunun değişik yönlerini ele alan akademik çalışmalar olarak kaydedilmelidir. Ancak, bu çalışmaların konumuz açısından yeterli açıklayıcı bilgilere sahip olmadığını belirtmek durumundayız.

2. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, Kur'an'da dağınık halde bulunan diğer dinî gruplara ilişkin atıfların kronolojik tertibinin tespit edilmesi ve elde edilen Kur'anî verilerin nüzûl dönemi olaylarıyla bağlantılı olarak incelenmesidir. Bu inceleme ile iki konuda netleşmek hedeflenmektedir:

1. Kur'an'ın ancak ilgili tarihsel bağlamı içinde bir anlam ifade eden pasajlarından, diğer dinî gruplara atıflarında ne söylediğinin tespit edilmesi.

2. İslâm'ın insanlık için ortaya koyduğu "bir arada yaşama ilkeleri"ne açıklık getirmek ve en çok bugün ihtiyaç duyduğumuz bir arada yaşama için üretilen yeni projelerin değerlendirilmesi.

3. Araştırmanın Metodu

3.1. Kavramsal Çerçeve

Çalışmamızın isminden de anlaşılacağı gibi, Kur'an-ı Kerim'de geçen bir konuyu incelemekteyiz. Bunun için çalışmamız esnasında kendisinden faydalanacağımız temel kaynak, Kur'an-ı Kerim olacaktır. Bunun doğal sonucu olarak, daha sonra başvuracağımız temel kaynaklar ise, Kur'an-ı Kerim'in tefsirleri, esbâb-ı nüzûlle ilgili tefsirler ve bu konuda yazılmış bağımsız eserler olacaktır. Kur'an ve onun tefsirlerinin dışında, başvuracağımız temel kaynaklardan bir başkası da, güvenilir hadis kitapları ile tarih kitapları olacaktır. Ayrıca yeri gelince, Kitab-ı Mukaddes'ten de faydalanılacaktır. Kaynakların orijinal olanına ulaşmak temel hedefimiz olmasına rağmen, orijinaline ulaşmadığımız eserlerin Türkçe tercümelerinden faydalanacağız.

Araştırmamızda bir arada yaşama modelleri kavramından sık sık söz edeceğiz Buna bağlı olarak; diyalog, Medine Vesikası, çokhukukluluk, liderlik, velayet, cihad... vs. kavramlar araştırmamızın temel kavramları olacaktır.

3.2. Kuramsal Çerçeve

Branşımızla ilgili yapılan tüm çalışmalarda olduğu gibi, bizim çalışmamızda da konu ile ilgili ayetler ile işe başlanacaktır. Farklı olarak, bunu yaparken, ilgili ayetlerin arka planını da ortaya koyacağız. Bunun için Tarih ve Esbâb-ı Nüzûl ilminin verilerinden de faydalanmaya çalışacağız. Bu bağlamda projenin varsayımları şöyle şekillenmiştir:

1. Diğer din mensupları hakkındaki ayetler farklı ortam ve zamanlarda nazil olmuştur. Bundan dolayı bu ayetlerin hangi şartlar ve mekânlarda olduğu tespit edilmeli ve her dönemin Müslümanları kendi şartları çerçevesinde kendi diyalog zeminlerinin ilkelerini oluşturmalıdırlar.

2. Konu ile ilgili ayetlerin ve ortaya konulan "Bir Arada Yaşama Modellerinin" değerlendirilmesi, Müslümanların diğer din mensuplarıyla olan ilişkilerinin sağlıklı bir zemine oturtulmasına katkı sağlayacaktır.

3. Kur'an'ın nüzûlü sürecinde diğer din mensuplarıyla Müslümanlar arasındaki ilişkilerle ilgili ayetler tarihsel bağlam içerisinde el alınmadan ve objektif

değerlendirmeler olmaksızın yapılan yorumlarla sağlıklı bir sonuca varılamaz. Zaman içerisinde müfessirlerin konumuzla ilgili yaklaşımları sübjektif bir hal almış ve varılan sonuçlar çoğunlukla Kur'an'ın bizatihi vurguladığı prensiplerden uzak ve tashihe muhtaç bir hal almıştır.

4. "Bir arada yaşama modelleri" olarak ortaya konulan projeler toplumun ihtiyaçlarına uzak ve yeniden ele alınıp değerlendirilmeye muhtaç projelerdir. Müslümanların Kur'an'ın nüzûlünden bu yana bu konu hakkında iki farklı uç görüşe sahip oldukları da bir gerçektir. Birinci uç görüşe sahip olanlar, bir Müslümanın farklı dine mensup olanlarla hiçbir şekilde bir arada yaşayamayacağını savunurken; ikinci uç görüşe sahip olanlar ise, bir Müslümanın farklı dine mensup olanlarla bir arada yaşamasından da öte nerede ise velayet ilişkisinin bile normal ve caiz olacağını savunmuşlardır. Biz, konunun bugünkü yansımalarını incelerken, bu iki farklı uç görüşten kaçınmaya çalışarak, Tefsir Bilim Dalının içerisinde kalmakla birlikte, Tarih, Esbâb-ı Nüzûl ve Siyaset Bilim disiplinlerinden de yararlanacağız.

Girişte, Kur'an'ın nüzûl sürecinde Arap Yarımadası'ndaki coğrafî ve dinî durumu incelenecek, Kur'an'ın nüzûlü sürecinde Arap Yarımadası'nda ve komşu ülkelerde yaşayan ve müntesipleri bulunan dinler hakkında genel bilgi verilecektir. Bu dinlerin geçirdikleri devirler de izah edilecek ve Arabistan'a nasıl yerleştikleri hakkında bilgi verilecektir.

Birinci Bölümde; Kur'an'ın nüzûlü sürecinde Müslümanlarla diğer din mensupları arasındaki ilişkilerin Mekke dönemi hakkında bilgi verilecektir.

İkinci Bölümde; Müslümanlar ile diğer dinî gruplar arasındaki ilişkilerin Medine dönemi hakkında bilgi verilecek, özellikle bu bölümde Müslümanlarla diğer dinî gruplar arasındaki ilişkiler incelenirken bu ilişkilerde savaş ve barış dönemleri ayrı ayrı ele alınacaktır.

Ekler bölümünde ise, genel anlamda ayetlerin kronoloji, Hz. Peygamber dönemi kronolojisi, tezimizle ilgili ayetlerin kronolojisi ve Medine Vesikası'nın metni verilecektir. Ayetlerin kronolojisi verilirken, gerek klasik gerek modern çağdaki İslâm âlimlerinin yaklaşımlarından faydalanılarak bazı kronolojik tespitler yapılacaktır. Ayrıca müsteşriklerin yaklaşımlarından da faydalanılacaktır. Bunun için konu ile ilgili bazı tablolar verilecektir.

Sonuç bölümünde ise bir değerlendirmeyle tezimizi bitireceğiz.

BİRİNCİ BÖLÜM
TARİHSEL ARKA PLAN

1. KUR'AN ÖNCESİ ARAP YARIMADASI'NDA DİNSEL VE ETNİK GRUPLAR

1.1. Arap Yarımadası'nın Coğrafî Konumu

Arap Yarımadası dünya haritasında merkezî bir yer işgal etmektedir.[1] Kuzeyde Filistin ve Suriye, kuzeydoğuda Irak ve İran, doğuda Basra Körfezi, güneyde Umman Denizi ve Aden Körfezi, batıda Kızıl Deniz ve Afrika kıtasıyla çevrili olan bir yarımada görünümündedir.[2] Üç tarafı suyla çevrilidir. Asya ve Afrika'ya karadan ulaşır.[3] Üçüncü jeolojik devirde Kızıl Deniz'in çökmesiyle Afrika'dan ayrılmıştır. Yarımadanın en yüksek yeri batı tarafıdır. Bu yükseklik Umman hariç, doğuya doğru gittikçe derece derece, alçalarak bir yayla görünümü meydana getirir. Güneyde Yemen'in merkezi olan Sana'nın batısında Cebeli Nebi, doğusunda 3760 m. yüksekliğine ulaşan Serat sıra dağları, yarımadanın batısında bulunmaktadır. Bunların önünde 50 km.ye kadar genişleyen ve kuzeydeki dağlarla birlikte "Hicaz" adını alan "Tihama" sahil ovası uzanmaktadır ki, bu bölgede şerit halinde uzanan dağlarla, sönmüş volkanlar yer almaktadır.[4] Bu dağlar, doğuya doğru Medine'nin kuzeyindeki ovaya Aca ve Selma kollarını uzatır. Selma'nın bugünkü adı "Şemmer"dır.[5] Yarımadanın kuzeybatısında yer alan Hicaz bölgesinin en önemli merkezleri Mekke, Medine ve Taif'tir.[6] Bir üçgeni oluşturan bu şehirler, Allah'ın rahmetine ulaşmış gibidir. Serin ve yağışlı havasıyla Taif, Avrupa'yı; Medine'de Asya'yı andırır. Babilli İbrahim'in (a.s.) ve Mısırlı Hacer'in neslinden olan Hz. Muhammed'in (a.s.) ise bir Mekkeli olmakla birlikte, nesebinin, hem Taif'e, hem de Medine'ye ulaştığı kabul edilmektedir.[7] Hicaz, Akabe'den (Eyle) Yemen'e kadar uzanır.[8] Hicaz halkının büyük bir kısmı göçebe ve bedevidir. Mekke ve Medine ise yarımadanın ticaret merkezidir. Her ne kadar Yemen gibi medenileşmiş yerler

---

[1] Afzalur Rahman, *Siret Ansilopedisi*, trc. Komisyon, İnkilab Yayınları, t.y., I. 15.

[2] Aynı eser, aynı yer.

[3] L. A. Sedillict, *Târîhu'l-Arabi'l-A'm*, I. 21, Mısır, 1949; Hasan İbrâhîm Hasan, *Târîhu'l-İslâm'is-Siyasî ve'd-Dinî ve's-Sakafi ve'l-İctimaî*, Mısır, 1948, I. 19-22.

[4] Geniş bilgi için bkz. Hamidullah, *el-Vesâik*, s. 89; Hitti, *a.g.e.*, I. 109.

[5] Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, trc. Ahmet Serdaroğlu, s. 28.

[6] *a.g.e.,* s. 29,

[7] Muhammed Hamidullah, *Introduction to Islam*, Dersaadet, t.y., s. 3.

[8] Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, s. 29; Hitti, *a.g.e.,* I. 99

bulunsa da, Arap Yarımadası'nda göçebe hayatı hüküm sürmekte idi.[9] Göçebeler, benzer kabilelere bölünürler. Kabile, sosyal düzenlerini kendi aralarında sağlayan bir toplumdur. Birbirleriyle çekişme halinde olan kabileler, savunma ve daha başka amaçlarla bir araya gelebilirler.[10] Hicaz'ın güneyinde yer alan Yemen, yarımadanın en verimli topraklarına sahiptir. Hicaz dağlarından Bahreyn Çölü'ne kadar uzanan yaylalara "Necid" adı verilir. Necid ve Yemen arasında yer alan Yemame, doğuda Bahreyn'e, batıda Hicaz'a ulaşır. Ünlü Ukâz Panayırı, Yemame ile Tihama'nın sınırında kurulurdu.[11] Yarımadada devamlı akan ırmak yoktur. Ancak, bir müddet aktıktan sonra suları kuruyan dereler vardır.[12]

Arabistan'ın kuzey sınırı, net çizgilerle belli olmayıp pek istikrarlı görünüm oluşturmamaktadır. Bazıları Halep ve Fırat'ı yarımadanın hudutları içinde telakki etmektedir.[13] Arabistan'ın bütün arazisi muntazam bir şekilde ölçülmemiş olmakla beraber, yarımadanın uzunluğu 1500 mil, genişliği 600 mil, yüzölçümü 1 200 000 mil karedir.[14]

Üç tarafı denizlerle çevrili bulunan ve kuzeyde çöl vasıtasıyla karaya bağlı olan Arabistan Yarımadasının bu tecerrüdü, Kızıl Deniz boyunca uzanan batıdaki dağ zinciri ile bir kat daha artar. Deniz ile dağlar arasında, güney kısmını Hicaz bölgesinin teşkil ettiği, dar Tihama ovası uzanır. Bu silsilenin doğusunda, geniş bir çöl olan Necid plâtosu, kuzeye doğru Nefud ve güneye doğru er-Rub el-Hali ile devam eder. Bu bölgenin orta ve batısında birçok vaha vardır ki; bunların en önemlileri: Necran, Yesrîb, Fedek, Hayber, Medain, Salih ve Tebük vahalarıdır.[15]

Yarımadanın güneyinde bulunan Yemen ve Hadramevt, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu kıyıları boyunca muson yağmurları sayesinde en verimli bölgeleri teşkil eder. Doğuda Basra Körfezi'ndeki Umman ve Bahreyn, Arabistan'ın diğer bölgelerinden Necid vasıtasıyla ayrılmıştır.[16]

---

[9] Ahmed Emîn, *a.g.e.,* s. 31

[10] a.e.a.y.

[11] Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, s. 30.

[12] *a.g.e.,* s. 27.

[13] Mevlânâ Şiblî, *Asr-ı Saâdet*, trc . Ömer Rıza Doğrul, Eser Neşriyat, İstanbul, 1977, I. 186.

[14] a.e. a.y.

[15] Robert Mantran, *İslâmın Yayılış Tarihi*, trc. İsmet Kayaoğlu. AÜİF Yayınları, Ankara, 1981, s. 61.

[16] a.y. a.e.

Kıyıları ve liman şehirleri ile küçük kervan şehirleri dışında boş gibi görünen bu çok geniş yarımada gerçekte birçok vahalarla doludur. Eski zamanlarda deniz vasıtasıyla Mısır, Habeşistan ve Basra Körfezi'nin kıyısındaki ülkelerle kolayca ilişkilerde bulunan, uygun iklime sahip Güney Arabistan bölgelerinde çok ileri bir uygarlık gün ışığına çıkmıştır.[17] Nitekim yapılan arkeolojik kazılar, Yemen'de Ma'rib bölgesinde milâttan 10-15 yüzyıl önceye dayanan eski ve parlak bir medeniyete sahip olduğunu göstermektedir.[18] Kur'an-ı Kerim'de, güney halkının yerleşik bir hayat yaşadığını şu ayet-i kerime ile açıklanmaktadır. "And olsun ki (Kahtan oğlu, Ya'rub oğlu) Sebe (oğulların)ın oturdukları yerlerde bir ibret vardır. (O meskenler) sağdan soldan iki bahçe (ile çevrili idi, onlara) Rabbinizin rızkından yiyin de O'na şükredin! Hoş bir ülke ve çok bağışlayan Rab! (denilmişti)."[19] Buraya yerleşmiş insanların; kültürleri, yaşam tarzları, hatta dilleri bile farklıydı. Öyle ki; yerleşik hayat sürdürenler ile göçebe hayatı sürdüren bedeviler arasında bir çekişme ve düşmanlık vardı. Bu düşmanlık, İslâm'dan sonraya da taşınmıştır. Nitekim Medineli Evs ve Hazrec ile Adnanî olan Mekkeliler arasındaki çekişme ve neseplerinin daha şerefli olduğunu didişmesinin kaynağında bu iki hayat/yaşam tarzının yattığını tarihî kaynaklar göstermektedir.

Bunu demekle her iki zümrenin yurtlarından ayrılmadan diğerinin yurduna hiç gitmediği ve tamamen ayrı oldukları anlamı çıkarılmamalıdır. Bilakis Yemenlilerin çoğunun kuzeye, kuzeylilerin çoğunun ise güneye göç ettiğini tarihî kaynaklardan öğrenebiliyoruz.[20] Yemenlilerin göç etmelerine iki sebep gösterilir: Birincisi; Ma'rib Seddi'nin yıkılması, ikincisi ise milâttan üç dört asır önce Romalıların Kızıl Deniz'de ticarette inkişaf etmeleri ve Yemen'de ticaretin durgunlaşması. Kuzeylilerin Yemen'e göç etmelerinin sebebi olarak da, nüfusun çoğalması, ekilen topraklarının yetmezliği ve geçim sıkıntısı olarak gösterilir.[21] Ayrıca Arabistan da Arapların dışında başkalarının yaşayıp yaşamadığı konusu ile Arabistan isminin nereden geldiği konusunda farklı tartışmalar yapılmaktadır.

---

[17] a.e. a.y., s. 62.

[18] Çağatay Neşet, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, AÜİF Yayınları, Ankara, 1982 s. 1.

[19] 34/Sebe', 15.

[20] Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, s. 31-33.

[21] Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, s. 32-33.

Eski Arap tarihçileri ve rivayetleri, Güney Arabistan'ı, bilhassa Yemen dolaylarını, Arap milletinin en eski ana yurdu olarak göstermektedir; ki, yapılan jeolojik ve arkeolojik incelemeler de buna uygun düşmektedir.[22]

Lügatçıların açıklamalarına göre, *Arab* ve *İ'rab* kelimeleri fesahat ve lisana hakimiyeti ifade eder. Araplar sair milletlere nispetle kendilerini fasih ve beliğ telakki ettiklerinden, kendilerine "Arap", diğer milletlere de "Acem" demişlerdir.[23] Ancak, bu iddianın menşei, sözü edilen kelimelerin lügat mânâlarının yanlış anlaşılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Arap, fesahatlı ve belağatlı olmadığı gibi, Acem de fesahatsız ve belağatsiz demek değildir. Lügatçılar, *Arab* ve *İ'rab* kelimelerinde fesahat mânâsı olduğunu açıklarlar; fakat edebiyatta geçen fesahatı değil; beyan ve zuhur, yani açıklık ve bellilik mânâsını ifade eden fesahatı kastetmektedirler. Acem kelimesi, beyan ve zuhur mânâsındaki fesahatın zıddıdır; müphemlik, kapalılık, pelteklik, tecrübe ve imtihan mânâlarını ifade eder. Araplar, peltek konuşan ırktaşlarına *a'cem* dedikleri gibi, aynı zamanda, noktasız, harekesiz ve mânâsı anlaşılmayan kelimelere *ucme* diyorlardı. Onların kamus kitaplarına "mu'cem" demeleri, kelimelerin mânâlarını açıklayarak ucmeliği, yani müphemliği kaldırmasından ileri geliyor. Arapların sair milletlere "Acem" demelerinin gerçek sebebi budur, yoksa herhangi bir üstünlük iddiasıyla hiçbir şekilde alâkası yoktur.[24]

Diğer bir görüşe göre ise, Arap kelimesinin aslı "urbe"dir. Bu kelime eski şiirlerde varid olmuştur. Sami dilinde *urbe*, "çıplak ova" anlamına gelir. Arabistan'ın büyük bir kısmı çöl olduğundan bu isim verilmiştir.[25]

Bu kısa açıklamalardan sonra, Arabistan'ın önemli yerleşim yerleri ve bu yerleşim yerlerinde yaşayan kabilelere bir göz atacak olursak, en meşhur yerleşim birimlerini şöyle sıralayabiliriz:

1.1.1. Mekke

İnsanlık ve İslâm tarihi açısından Mekke'nin önemli bir yeri vardır. İnsanlığa kurtuluş ve mutluluk yolunu gösteren İslâm'ın ilk vatanı olduğu gibi, insanlık için

[22] a.e. a.y.

[23] Şiblî, *a.g.e.*, I. 86.

[24] a.e.I. s,86, dipnot

[25] a.y. a.e.

kurulan ilk ev[26] Kâbe'nin bulunduğu yer olan Mekke, Müslümanlar için çok önemli bir beldedir. Hz. Muhammed (a.s.) burada doğdu ve burada yetişti. İslâm'ı burada tebliğ etti ve yaydı. Müminlerin kıblegâhı, umre ve hac ibadetlerinin yapıldığı mahal olan Kâbe'nin de burada bulunması, Mekke'ye ayrı bir önem kazandırmaktadır. İnsanlık için toplanma ve güven yeri kılınan Kâbe[27] inşa edilirken Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in duasına mazhar olmuş[28] ve Yüce Allah'ın Hz. İbrahim'e insanları hac için çağırmasını istemesinden[29] sonra, önemi daha da artmış ve insanlık için bir cazibe merkezi durumuna gelmiştir. Bu durum, peygamberler tarihi, İslâm kültür ve medeniyet tarihi bakımından da Mekke'nin önemini artırmıştır. Bundan dolayı, Ebrehe'nin Fil Ordusu saldırısına maruz kalmıştır.[30]

Mekke; bu özel konumundan dolayı (çıplak kayalar arasında kurulmuş olmasına rağmen) İslâm öncesi ve sonrasında bölgenin en önemli ticaret merkezi durumuna gelmiştir. Habeşistan'dan Irak'a, Yemen'den Suriye'ye giden yolların kesiştiği noktada bulunmasından dolayı coğrafî konumu buna müsaitti.[31] Burada oturanlar da bu bölgenin konumu gereği, serbestçe ticaret yapabiliyor, kış ve yaz seferlerini rahat bir şekilde gerçekleştiriyorlardı.[32]

Mekke'nin ismi hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kaynaklarda *Mekke* veya *Bekke* şeklinde geçer.[33] Mekke, şehrin ismi, Bekke ise Beytu'l-Haram'ın ismidir[34] veya Mekke haram bölgesinin tümünü kapsar, Bekke ise sadece Kâbe'yi

---

[26] 3/ Al-i İmrân, 96.

[27] 2/Bakara, 125.

[28] 2/Bakara, 126-128.

[29] 22/Hac, 27.

[30] İbn Kesîr, İsmâ'îl Ebû'l-Fîdâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Beyrut, 1986/1406, IV. 550; ayrıca bkz. 105/Fîl, 1-5.

[31] W. Montgomery Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, trc., M.Sami Ayas, Azmi Yüksel, Ankara, 1986, s. 10.

[32] 106/Kureyş, 1-4.

[33] Ebû'l-Velîd Muhammed el-Ezrâkî, *Kâbe ve Mekke Tarihi*, trc. Y. Vehbi Yavuz, İstanbul, 1974, s. 24.

[34] el-Himevî, Şihabuddîn Ebî Abdillâh Ya'kut b. Abdullâh el-Himevî er-Rûmî el-Bağdâdî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut, t.y., V. 181.

kapsar.[35] Yine iki dağ arasında kalmasından[36] veyahut insanların kalabalık olmasından dolayı Mekke isminin verildiği de belirtilir.[37]

Kur'an-ı Kerim'de ise, *Bekke*,[38] *Emin Belde*[39] ve *Ummu'l-Kurâ*[40] olarak geçmektedir. Tarihçiler, Mekke ve havalisinde ilk oturanların, Amalika, Ad ve Semud kavimlerinin bir uzantısı olan Cürhümiler olduğunu kabul eder.[41] Amalika'nın çoğalıp etrafa dağılması sırasında, Hevş oğlu Semeyda başkanlığında bir topululuk Mekke dolaylarına yerleşmiş ve burada Semeyda adında uzun ömürlü bir yönetim oluşturmuşlardı. Hz. İbrahim, eşi Hacer ve oğlu İsmail'i buraya getirdiğinde buraya Cürhümiler hakim idi. Hz. İsmail burada birçok kadınla evlenmiştir.[42] Kâbe'nin inşası, zemzem suyunun çıkarılması, Cürhümilerle Hz. İbrahim'in (a.s.) soyunu birbirine yaklaştırmıştır. Bu iki kabilenin kaynaşmasından "Arab-ı Mütekaribe" meydana gelmiştir.[43] Daha sonra onun soyundan İsmailîler (Adnanîler) meydana gelir. İlk zamanlar Kâbe'nin yönetimi Cürhümilerdedir. Daha sonra Yemen tarafından gelen Huzâalıların (Milâttan sonra V. yüzyıl) İsmailîlerden Kinane kabilesinin bir kolu olan Kureyş'in reisi Kusayy idareyi ele alır. Kendisinden sonra oğlu Abdulmenar (Abdulber), sonra Abdumenaf'ın oğlu Hâşim, daha sonra Hâşim'in oğlu ve Hz. Peygamber'in dedesi Adulmuttalib bu görevi yürütmüştür.[44]

Hz. Muhammed'in gençlik yıllarında, Ebû Sufyân'ın Mekke siyasetini elinde bulundurması, onun etkili herhangi bir görevi olmasından değil, oymağı Abduşşems veya Umeyye'nin zenginlik ve öneminden ve kendisinin bu türlü kabiliyetlere sahip olmasından ötürüydü. O yıllarda önde gelen başka bir oymak da Mahzum kabilesi idi. Bu kabilenin, Velîd b. Muğire ve Ebû Cehl gibi seçkin üyeleri de şehir işlerinde önemli görevler icra ediyorlardı.[45]

---

[35] el-Himevî, *a.g.e.,* V. 182.

[36] el-Himevî, *a.g.e.,* V. 182.

[37] el-Himevî, *a.g.e.,* V.183

[38] 3/Al-i İmrân, 96.

[39] 14/İbrâhîm, 35; 2/Bakara, 126; 95/Tîn, 3.

[40] 6/En'âm, 92.

[41] Neşet Çağatay, İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı, Ankara, 1971, s. 82.

[42] el-Ezrâkî, *Kâbe ve Mekke Tarihi*, s. 46-47; Çağatay, *a.g.e.*, s. 85.

[43] Hizmetli, *a.g.e.,* s. 171.

[44] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 130; Çağatay, *a.g.e.*, s. 62.

[45] Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 16.

1.1.2. Medine (Yesrib)

İslâm literatüründe Mekke'den sonra, ikinci önemli şehir olarak geçen Medine'nin tarihi hakkında yeterli bilgiye sahip olduğumuz söylenemez. İslâm öncesi tarihi kaynaklarda adının Yesrîb olduğu bilinmektedir. Batlamyus, bu şehirden "Lâthrippc" (Lâtripf), Bizanslı Stephanos ise, "Lâtrippa Polis" diye söz eder.[46] Bu şehre Yesrîb adının verilmesi konusunda farklı görüşler serdedilir. Ancak, bunların en makul olanı, şehrin güneydoğu kesiminde yer alan bir mahallenin adından bu ismi almış olmasıdır. Burada oturan halk, Yahudiler buraya gelmeden önce şehrin yönetiminde söz sahibi olan kişilerdi.[47] Ayrıca bu şehre, Tâbe, Tayyibe ve Taibah da denilmekteydi.[48]

Kur'an-ı Kerim'de, bu şehrin adı birkaç yerde ayrı ayrı geçmektedir. Şehrin tarihi geçmişine atıfta bulunurken Yesrîb,[49] Peygamber'in (a.s.) hicret yurdu, Peygamber şehri anlamında ise Medine adının kullanıldığını görürüz.[50] Medine şehri, Hz. Peygamber'in (a.s.) hicretinden sonra *Medînetu'n-Nebî* (Peygamber şehri), *el-Medînetu'l-Munevvera* (Nurlu şehir) gibi isimlerle anılmış, daha sonra da kısaca *el-Medîne* diye anılmıştır.[51] Ancak, Batılı bazı araştırmacılar ise, Medine isminin Yahudilerin buraya yerleşmesinden sonra kullanılmaya başlandığını, çünkü Medine isminin aslı İbranice olan *Medinta* kelimesinden türetilmiş olduğunu ileri sürmüşlerdir.[52] Her ne kadar aynı dil grubundan geldiği için böyle bir yaklaşımı desteklemek mümkün olmakla birlikte, tarihî gerçekler böyle bir iddiayı doğrulamamaktadır Çünkü bu şehre bu isim İslâmi dönemden sonra verilmiştir.[53]

Coğrafî konum olarak Medine, Hicaz'da hafif kuzeye doğru meyilli bir vadi üzerinde bulunan, kuzeyde ve güneydoğuda yüksek Arabistan yaylasıyla sahilin

---

[46] Cevad Alî, *a.g.e.,* IV. 130; Buhl, "Medine" mad., *İA,* VII. 459. F. Hitti, *a.g.e.,* I. 156.

[47] Ahmed İbrâhîm eş-Şerîf, *Mekke ve'l-Medine fi'l-Cahiliyye ve Ahdi'r-Resûl*, Kahire, 1985, s. 315-316.

[48] Cevad Alî, *a.g.e.,* IV. 128; Hamidullah, *İslâm Devleti*, İstanbul, 1982, s. 11.

[49] 33/Ahzâb, 13.

[50] 9/Tevbe, 101, 120; 33/Ahzâb, 60; 63/Münafikûn, 8.

[51] Cevad Alî, *a.g.e.*, IV. 130.

[52] Cevad Alî, *a.g.e.*, IV. 130; Ahmed İbrâhîm, *a.g.e.*, s. 315.

[53] Cevad Alî, *a.g.e.*, IV. 130; Ahmed İbrâhîm, *a.g.e.*, s. 315.

(Tihama) alçak ovası arasında yer alan dağ silsilesinin çıkıntısı durumundaki, Uhud ve Ayr dağlarıyla çevrilidir. Vadi güneye gittikçe, oldukça genişlemektedir.[54] Vadinin en ayrıcalıklı yanı, Arabistan'da nadiren bulunan su kaynakları bakımından zengin olmasıdır. İklim itibarıyla kışları serin ve yağmurlu, yazları sıcak ve ağırdır. Havası yeteri kadar sağlıklı olmadığından birçok hummalı hastalıklara düçar kalmış ve yöre halkı çoğu zaman bu durumdan muzdarip olmuştur.[55]

Başlangıçta Medine, şehir görünümünden ziyade, etrafı duvarlarla çevrili bağ evi görünümünde idi. Yöre halkı ziraatla geçinmekteydi. Bundan dolayı bedeviler, yöre halkına Nebatiler demişlerdir. Bu dağınık yerleşim alanı zamanla birleşmiş ve bir şehir görünümünü kazanmıştır. Şehir, önceleri yerleşim alanı olarak daha da kuzeyde idi. Öyle ki, şehrin etrafında duvarlar yoktu. Evlerin etrafını çevreleyen hurma ağaçlarıyla korunmaktaydı. Kuzey ve batı tarafı ağaçlardan mahrum kaldığı için, daha çok düşman saldırısına uğramaktaydı. Çok sayıda yapılmış olan ve ancak önemsiz zamanlarda sığınılabilen küçük kaleler (Utum ve Ucum), savaş anında hisar olarak kullanılmaktaydı.[56]

Medine'de yaşayan nüfus hakkında kesin bilgiler olmamasına rağmen, tarihî kaynaklar, Hz. Nuh'un torunu Yesrîb'den sonra buraya Cürhümîlerin yerleşmiş olduğunu, Cürhümîlerden sonra ise Mekke, Bahreyn, Umman, Şam ve Mısır yöresine de hakim olan Amalika kabilesinin Mütrevil boyunun buraya yerleşip muhkem kaleler ve surlar inşa ettiklerini belirtmektedir.[57] Yine başka bazı tarihî kaynaklar ise, bu şehirde yaşayanların Arap ve Yahudilerden meydana geldiğini söylemektedir. Kur'an'ın Nazil olduğu dönemde, Medine'de Evs ve Hazrec diye bilinen Kayla Kabilesi ve bu kabilenin bağlıları olan birkaç Arap kabilesiyle birlikte, Benû Kaynuka, Benû Nadir ve Benû Kurayza ile bunların tâbilerinin bulunduğu Yahudi kabilelerinden oluşmaktaydı.[58]

Benû Kayla kabilelerinin, soy itibarıyla Yemen'deki Ezdilere dayandığı söylenir. Bunların Medine'ye göçleri hakkında farklı bilgiler olmakla beraber, Arim

---

[54] Buhl, a.g.md., VII. 459.

[55] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 195; Buhl, a.g.md., VII. 559-560.

[56] Cevad Alî, *a.g.e.,* IV. 132; Buhl, a.g.md., VII. 460.

[57] Hizmetli, *a.g.e.*, s. 187.

[58] Cevad Alî, *a.g.e.*, IV. 132; Buhl, a.g.md., VII. 460; Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, s. 149-150

selinde Ma'rib seddinin yıkılmasıyla buraya göç ettiklerinden bahsedilmektedir.[59] Buraya göç eden Kayla kabileleri, ilk zamanlar Yahudilerin hakimiyeti altında yaşamışlar; ancak, Yahudi kralı Fityevn veya Fatyon'un "Lus primae noctis" (ilk zifaf hakkı) kuralını uygulaması üzerine Araplar isyan etmişlerdir. Rivayete göre, Hazrec kabilesinin reisi Mâlik b. Aclan, kızkardeşine böyle bir kuralın uygulanmasına müsaade etmemiş, Gassanilerin lideri Ebû Cübeyle'den yardım alarak Yahudilerin hakimiyetine son vermiştir.[60] Kayla kabileleri Medine'de hakimiyeti ele geçirdikten sonra, nispeten bir huzur ve sükûnet sağlanmışsa da, daha sonra kardeş kabileler arasında meydana gelen savaşlar, bu sükûn ve huzuru bozmuştur. Önceleri aileler arasında meydana gelen savaşlar, daha sonra kabileler arasında yayılmaya başlayınca şehri âdeta yaşanmaz hale getirmişti; Yahudi kabilelerine de sıçramıştı.[61] Bu çatışmaların esas sebebi bilinmemekle birlikte, Watt, savaşların esas sebebinin bu kabilelerin yerleşik hayata uyum sağlayamamalarından kaynaklandığını söyler. Göçebe hayattan yerleşik hayata geşilirken, artan nüfusa göre işlenmeye müsait olan araziler üzerindeki kavgalarda kuvvetli olan kabilelerin zayıf olan kabilelere saldırmasıyla, savaşlar ortaya çıkmış ve kan dökülmesine sebep olmuştur.[62]

Çatışmalar, genellikle Evslilerin aleyhine dönüşmekteydi. Bundan dolayı onlar bulundukları Nebatilerin mülklerinden kovulmuşlardır. Evsliler bu durumda iken Yahudilerden yardım istemişler, Yahudiler önceleri böyle bir teklifi kabul etmemişler, daha sonra ise yapılan anlaşma ile Evslilerin yanında olduklarını ilan etmişlerdir. Bunun üzerine Medine'deki bütün kabileler savaşa katılmış ve tarihte meşhur olan Buas Harbi meydana gelmiştir. Bu savaşta Hazrecliler ciddi bir yenilgiye uğramışlardır.[63]

Buas Harbi Medine'de kabile dengelerini yeniden değiştirmiş, fakat bitmek tükenmek bilmeyen bu savaşlar, şehrin gücünü iyice zayıflatmış ve şehri yaşanmaz hale getirmişti. Bunun sebebi, Medine'de halkın birliğini ve istikrarını sağlayacak bir

---

[59] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 198-199.

[60] Cevad Alî *a.g.e.*, IV; s. 133-134; Watt, *Muhammed at Medine*, s. 193; Buhl, a.g.md., VII. 461; Şiblî, *a.g.e.*, I. 189.

[61] Cevad Alî, *a.g.e.*, IV. 138-139; Buhl, a.g.md., VII. 462; Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, s. 151-152.

[62] Watt, Hz. Muhammed Peygamber ve Devlet Adamı, İstanbul, 1963, s. 93.

[63] İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, I. 504-515. Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, s. 151; *Muhammed at Medina*, s. 156.

liderin bulunmaması ve halkın uymakla yükümlü bulunduğu bir idari yapının bulunmamasından kaynaklanmaktaydı. Kısacası Medine'de bir kaos ortamı mevcuttu.

Hicretten birkaç yıl önce, 617 yılında Buas Harbi sonuçlandığında Medine bölünmüş bir halde idi. Medine'deki bu kaos ortamı onları gelecek olan bir kurtarıcıyı bekleme sürecine koymuştur**.** Bunun için Ensar ve Yahudiler gelecek diye bekledikleri Hz. Muhammed'i ilgi ve ümitle beklemekteydiler. Bu, onlar için barışın ve emniyetin bir sembolü olmuştu.[64]

Medine'de yaşayan Yahudiler yirmi kadar soya ayrılmışlardı. Bunların en önemlileri, Nadir, Kaynuka ve Kurayzaoğullarıdır. Kurayzalılar Bahdallarla birlikte Vadi'l-Mahzur'da; Nadiroğulları, Vadil'l-Buhdan'da; Kaynukaoğulları ise Belharis'te oturuyorlardı.[65] Bazı kaynaklarda Nadir ve Kurayzaoğullarının saf Yahudi ırkı oldukları beyan edilirken,[66] Yakubi, bir rivayete dayanarak onların hakiki Yahudi değil, Cuz'am kabilesinden olduklarını belirtir.[67] Nöldeke'de bu görüşü paylaşmaktadır.[68] Hz. Peygamber'le evlenen Safiye'nin (r.a.) İmrân Ailesinin bir parçası olarak zikredilmesi,[69] ayrıca Medenî ayetlerde, onlara İsrailoğulları diye hitap etmesi ve Allah'ın onları üstün kıldıkları[70] hatırlatan Kur'an'daki bu ifadeler, onların İsrail soyundan geldiklerini doğrulamaktadır.[71]

Medine'deki Yahudiler, yaşantı bakımından da Araplardan farklı idiler. Genellikle meydan muharebesinden kaçınmaları, yazıyı bilmeleri, gizli ilimlere, kâhinliğe ve sihre meyilli oluşları, onların yabancı olduklarının bir göstergesi olarak ortaya çıkmaktadır.[72]

Yahudiler Medine'ye yerleşince, ticarî ve ziraî sahada Araplara üstünlük sağladılar. Ziraatle uğraşarak bu alanda birçok araziyi ziraata elverişli hale getirdiler. Birçok ürün yetiştirdiler. Kaynukaoğulları dışındaki Yahudiler, genellikle tarımla

---

[64] Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, s. 151-152.

[65] Buhl, a.g.md, VII. 460.

[66] Ebû'l-Ferec el-Isfehânî, *Kitâbu'l-Eğânî*, Kahire, 1927, XIX. 95.

[67] Ya'kûbî, *a.g.e.*, II. 49-52.

[68] Buhl, a.g.md., VII. 460.

[69] Ahmed İbrâhîm, *a.g.e.*, s. 325.

[70] 2/Bakara, 40, 47, 83, 122; 20/Tâhâ, 80; 61/Saf, 6, vd.

[71] Buhl, a.g.md., VII. 460-461; Ahmed İbrâhîm, *a.g.e.*, s. 322.

[72] Buhl, a.g.md., VII. 461.

uğraşıyordu. Kaynukaoğulları ise ticaret ve kuyumculukla uğraşıyordu.[73] Hatta Medine'de bunların adını taşıyan bir de pazar yeri vardı.[74]

Siyasi ve sosyal hayat açısından Medineli Yahudiler, tam bir kabile yapısına sahip idiler. Her kabile kendi içerisinde müstakil bir hukuk oluşturmaktaydı. Kendi kabile reislerinin dışında başka bir otorite tanımıyorlardı.[75] Bu nedenle her kabilenin, savaş, doğal afet vs. beklenmedik durumlarda ortaya çıkacak olan masrafları karşılamak üzere meydana getirdikleri 'halk sandıkları' vardı. Yapılan bir anlaşma sonunda kabile fertlerinin ödemesi gereken kan diyeti şeklindeki aynî ve nakdî tazminatın meblağı bu sandıktan ödenirdi.[76]

Yahudiler, sosyal statü bakımından da kendi aralarında bir birlik oluşturamışlardı. Siyasi ilişkilerde her bir kabile, bir Arap kabilesiyle ya da küçük boylarla anlaşmalı (*mevalî*) durumundaydı.[77] Böylelikle birbirlerine karşı savaşıyorlar, birbirlerinin kanını akıtıyorlar, dindaşlarını esir alıyorlardı.[78] Bazen birbirlerinden adam öldürüyor ve diyet ödemek mecburiyetinde kalıyorlardı. Ancak bu konuda pek adaletli davrandıkları söylenemez. Örneğin kendilerini diğer kabilelerden üstün gören Nadiroğulları, diyet verirken az ödüyorlardı; başkasından aldıklarında ise fazla alıyorlardı.[79]

Eğitim ve öğretim durumuna gelince, erkeklerden sınırlı sayıda bir grup okuma yazma biliyordu. Yazı dili olarak İbraniceyi kullanmış olmalarına rağmen, Arapça konuşuyor, çocuklarına Arap isimlerini veriyor hatta kabileleri Arapça isimler taşıyordu.[80] Medine Yahudilerinin, "Beytu'l-Midras" adında[81] eğitim ve öğretim

---

[73] Hamidullah, *İslâm Devletleri*, s. 13-15; *İslâm Peygamberi*, I. 200.

[74] Buhârî, Buyu', 49 (III. 19) Menâkıbu'l-Ensâr, 3 (IV. 222)

[75] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 201.

[76] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 201-202.

[77] Watt, *Hz. Muhammed'in Mekke'si*, s. 195; R.B, Serjant, "Sözde Medine Anayasası'nda Yer Alan Vesikaların Tahlili ve Tercümesi", *Bilgi Hikmet,* (İstanbul, 1994), sayı: 5, s. 69.

[78] 2/ Bakara, 84-85; Ahmed İbrâhîm, *a.g.e.,* s. 347.

[79] Ebû Dâvûd, Akdiye, 10 (IV. 17-18); Nesâ'î, Kasame, 7-9 (VIII. 18-19); İbn Hanbel, I. 246; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 202.

[80] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 202.

[81] Buhârî, Cizye, 6 (IV. 65); İkrah, 2 (VIII. 57), İ'tisam, 18, (VIII. 156) İbn Hanbel, II. 451.

müesseseleri vardı. Yahudiler her türlü dinî ve dünyevî işlerini burada yürütüyorlardı. Çocuklarını burada eğitiyor ve suçluları burada cezalandırıyorlardı.[82]

Yahudiler kendi aralarında birlik sağlamamış olmalarına rağmen, ellerinde Tevrat gibi bir kitabın bulunması ve Beytu'l-Midras gibi köklü eğitim kurumuna sahip olmaları, onların Araplara karşı psikolojik bir üstünlük sağlamalarına sebep oluyordu.[83] Hatta Araplar arasında çocuğu olmayan bazı kimseler, şayet bir çocukları olacak olursa, onu Yahudi dini üzere yetiştireceğine dair adakta bulunuyordu. Nitekim Nadiroğulları Medine'den sürülürken bu şekilde Yahudileşmiş olan birçok çocuğu yanlarında götürmek istemişler, Müslüman aileler buna itiraz ettiklerinde Hz. Peygamber de, "dinde zorlama olmadığını"[84] belirterek, bu çocukların Yahudilerden geri alınmasına müsaade etmemiştir.[85]

Ayrıca Yahudilerle çok sıkı ilişkileri olan Medineli Araplar her ne kadar putperestlikten ödün vermeseler dahi, dinî bakımdan Yahudilerden etkilendikleri, Allah, peygamber, kitap, vahiy vs. semavi dinlere mahsus olan birtakım kavramlardan haberdar oldukları da bilinen bir gerçektir.[86] Bu durum Hz. Peygamber'in getirdiği ilâhî mesajın Medineliler arasında daha çabuk anlaşılmasına ve yayılmasına sebep olmuştur.[87]

Medine'de az sayıda Hıristiyan bir grup da vardı. Muhtemelen Yahudilerin sayılarının fazla olması, onların burada etkin olmalarını engellemiştir. Fakat yine de sayıları elli kadar olan ve çoğunluğu Evs kabilesine mensup olan bir grup Hıristiyan da yaşamaktaydı. Ebû Âmir adında bir papaz bunların reisi durumundaydı. Kaynaklar, Hıristiyanların burada kiliselerinin olup olmadığı konusundan bahsetmemektedir. Rivayete göre Ebû Âmir H. 9. yılda Tebük seferi sırasında, münafıklarla işbirliği yaparak Mescid-i Dırar'ı inşa etmek istemiş, ancak Hz. Peygamber onun önderliğindeki bu fitne yuvasının farkına vararak yıkılmasını emretmiştir.[88] Ebû Âmir bu olaydan iki yıl sonra Bizans'a giderek orada ölmüştür. Kaynaklarda Medine'deki Hıristiyan varlığı konusunda başka olaylardan söz edilmez.

---

[82] Tantâvî, *a.g.e.*, s. 61-62.

[83] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 202-203.

[84] 2/Bakara, 256.

[85] Taberî, *Tefsîr*, V. 14-15; Suheylî, *Ravdu'l-Unf*, IV. 397-398.

[86] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 301-302; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 162.

[87] Buhl, a.g.md., VII. 463.

[88] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 200-201.

1.1.3. Taif

Taif kelimesi "sur" anlamına gelir. İslâm'dan önce Taif, Sakif kabilesinin yurdu idi. Taifli bir hekim olan Haris b. Kalede'nin, hastalanan İran kralını tedavi etmesi üzerine, Kral Taif'i savunmak için bir mühendis gönderir. O da şehrin etrafına sur inşa ettirir. Şehrin adını buradan aldığı ileri sürülür.[89] Mekke'ye on iki fersah uzaklıkta olan bu şehir,[90] iklim açısından, son derece güzel olduğundan Mekkeliler tarafından yazlık olarak kullanılırdı. Hz. Peygamber tebliğ görevine başlayınca, inanmayanlar –birçok bahane ileri sürerek– peygamberlik görevi, Mekkeli Velîd b. Muğire'ye veya Taifli Urve es-Sakafi'ye verilmeliydi, dediler. Bu durumu Kur'an-ı Kerim şöyle anlatmaktadır: "Ve dediler ki: Bu Kur'an iki kentten, büyük bir adama indirilmeli değil miydi."[91] Bu ayetteki *el-karyeteyn* kelimesi Mekke ile Taif olarak değerlendirilmektedir.[92]

İslâm öncesi Hicaz bölgesi denilince hemen akla bu üç şehir gelmekteydi. Konumuz açısından önemli hususlardan biri de, bölgenin dinî durumudur. Hicaz'ın coğrafî konumunun yanında dinî durumu da önem arz etmektedir. Bölgeye bakıldığında görülecektir ki, farklı inançlara mensup insanlar bir arada yaşamaktadır. Zira Hz. Muhammed'in bu bölgeden çıkmış ve ilk muhataplar bunlar olduğu için, Kur'an'da bu bölge halkının inançlarını her yönü ile irdelemiş, tenkit ve kritiğini yapmıştır. Müslümanların bu inanç sahipleri ile olan münasebetlerini incelemeden önce Hicaz bölgesinin dinî durumunu tespit etmemiz gerektiği kanısındayım. Durum tespiti yapıldıktan sonra, Müslümanların bu dinî gruplarla olan münasebetlerini incelemeye çalışacağız.

1.2. Arap Yarımadası'nda İslâm Öncesi Dinî Gruplar

---

[89] el-Bağdâdî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut, 1957, IV. 9; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, trc. Salih Tuğ, İstanbul, 1967, I. 318.

[90] el-Bağdâdî, a.y. a.e.

[91] 43/Zuhruf, 31.

[92] Râzî, *Tefsîru'l-Kebîr*, Kahire, t.y. XXXII. 209; *İslâm Ansiklopedisi*, MEB, XI. 672; Philip Hitti, *a.g.e.*, I. 154,

Kaynaklarda Hicaz bölgesinde yaşayan halkın dinleriyle ilgili oldukça geniş bilgi bulunmaktadır. İslâm'ın ortaya çıktığı dönemde doğu âlemi iki büyük devlet tarafından paylaşılmış durumda idi. Bunlardan Hıristiyanlığın temsilcisi olan Doğu Roma İmparatorluğu, İstanbul'dan Avrupa'nın güneyine, Önasya ve Mısır'dan Atlas Okyanusu'na kadar hükmederken; Mecusilik ve Fars kültürünün temsilcisi İran Şehinşahlığı ise, Asya'nın büyük bir kısmını etkisi altında bulundurmaktaydı.[93] Ancak bu iki devlet arasındaki çekişmeler, gerek Bizans'ı gerekse İran İmparatorluğu'nu çökme noktasına getirmiş, etkisi altındaki yerleri yönetemez hale gelmişlerdi.[94]

Arap Yarımadası'nı çevreleyen topraklarda, batıda Nil'den Amuderya'ya kadar uzanan bölgelerde olduğu gibi, İran ve Sami dinlerinin tümü, çeşitli şekillerde temsil ediliyordu. Bunlardan, Roma İmparatorluğu'nun resmî dini olan Hıristiyanlık, en hızlı gelişeniydi ve bu dine mensup olan mezhepler Mezopotamya, Suriye, Mısır ve Habeşistan'da sürekli faaliyet göstermekteydi. Hıristiyan mezheplerinden Nasturiler[95] ve Yakubiler[96] Mezopotamya'da, Ermeniler ve sonradan Roma Katolik ve Yunan Ortodoksluğu şeklinde ikiye bölünen Keldanîler[97] Suriye'de, Kiptîler de Mısır ve Habeşistan'da hüküm sürmüşlerdir.[98]

Bazı Müslüman bilginler bu genel tarih kitaplarının yanında, özellikle cahliye Araplarının inançları, ibadet şekilleri, putları ve put evleri (*beytu'l-esnâm*) hakkında müstakil eserler de yazmıştır. Bunların en meşhuru, günümüze kadar gelen İbnu'l-Kelbî'nin *Kitâbu'l-Esnâm*'ı dır.[99] Bu dinlerin varlığı hakkında bilgi veren Kur'an-ı Kerim, puta tapan müşrikler için, "Müşrikûn, müşrikûne, müşrikîne"[100] ve "şirk koşanlar"[101] tabirini kullanmıştır. Yahudiler için "Hadu"[102], "el-Yahudu"[103] "İsrail"[104]

---

[93] Ahmed Reşid Turnagül, *İslâmiyet ve Milletler Hukuku*, İstanbul, 1977, s. 30.

[94] *A.e.g.,* s. 31.

[95] Şehristânî, *el-Milel*, I. 224; Sarıkçıoğlu, *Dinler Tarihi*, s. 254.

[96] Şehristânî, *a.g.e.*, I. 225; Sarıkçıoğlu, *a.g.e.,* s. 255.

[97] Şehristânî, *a.g.e.,* I. 222-223.

[98] Sarıkçıoğlu, *a.g.e.,* s. 253-274.

[99] "Arap" mad., *DİA*, I. 316.

[100] Bkz. 2/Bakara, 105, 135, 221; 24/Nûr, 3; 5/Mâ'ide, 121; 9/Tevbe, 28; 12/Yûsuf, 106; 16/Nahl, 100.

[101] 22/Hac, 17.

[102] 2/Bakara, 62.

[103] 2/Bakara, 113, 120.

"Benî İsrail"[105] ve "Ehl-i Kitap"[106] ifadelerini kullanırken; Hıristiyanlar için ise, "Nasara"[107] "Nasraniyyen"[108] gibi yardımlaşma kelimesinden türeyen isimlerin yanında "Ehl-i Kitap" teriminin de kullanıldığını görmekteyiz. Kur'an, ayrıca zikredilen bu dinlerin dışında "Hanif"[109] "Sabii"[110] ve "Mecusi"lik[111] hakkında da bilgi vermektedir.

Kur'an'ın nüzûlü ve nüzûl öncesi dönemlerde Mekke'de karmaşık bir dinî yapı mevcuttu. Gerek Kur'an'dan gerekse cahiliye devri şiirlerinden[112] edindiğimiz bilgilere göre, politeist bir inanç geleneğine sahip olan cahiliye dönemi Arapları, aynı zamanda Allah'ın varlığına da inanmaktaydılar. Nitekim Kur'an-ı Kerim; "And olsun ki onlara: 'Gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı emrinize amade kılan kimdir?' diye sorsan, mutlaka Allah derler..."[113]

Onlar böyle bir tanrıya inanmakla beraber, ahireti inkâr ettikleri, zamanın yok edici gücüne, tenasühe ve yıldızların gücüne inandıkları da bilinmektedir.[114] Kur'an'ın birçok ayetinde, onların cinlere, meleklere ve dişi tanrıçaların şahsında şeytana tapındıkları bildirilmektedir.[115] Ayrıca Kur'an, cahiliye Araplarının taştan, ağaçtan ve çeşitli madenlerden yaptıkları ve adına "Evsan" dedikleri birtakım putlara taptıklarını da anlatır.[116] Bunlardan bazılarının isimlerinden de bahseder.[117]

Yukarıdaki bilgiler bize Mekke'de Kur'an'ın nüzûlü sırasında, çok sayıda müşrik bulunduğunu göstermektedir. Öte yandan Mekke'de Yahudi ve Hıristiyanların varlığını Kur'an'ın özellikle Mekkî ayetlerinden[118] anladığımız gibi, kısıtlı da olsa, tarihî

---

[104] 2/Bakara, 40, 47, 83, 122, 211, 246.

[105] 3/Al-i İmrân, 53.

[106] 2/Bakara, 105, 109, 101; 3/Al-i İmrân, 69-71.

[107] 2/Bakara, 62, 111, 113, 120, 135,

[108] 3/Al-i İmrân, 67.

[109] 2/Bakara, 135; 3/Al-i İmrân, 67.

[110] 2/Bakara, 62; 5/Mâ'ide, 69; 22/Hac, 17.

[111] 22/Hac, 17.

[112] Cevad Alî, *a.g.e.*, VI. 229 vd.

[113] 29/Ankebût, 61, 63; 31/Lokmân, 25; 39/Zümer, 38 vd.

[114] Çağatay, *a.g.e.*, s. 102-103.

[115] 4/Nisâ', 117; 34/Sebe', 41; 43/Zuhruf, 19.

[116] 29/Ankebût, 17; 22/Hac, 30; 5/Mâ'ide, 90; 26/Şuarâ, 71 vd.

[117] Bkz. 71/Nûh, 23.

[118] 6/En'âm, 20; 7/A'râf, 157; 16/Nahl, 43; 19/Meryem, 34-37; 29/Ankebût, 46 vd.

kaynaklardan da bu bilgiyi elde edebiliyoruz. Tarihî kaynaklar, Mekke'de çok az sayıda Hıristiyan nüfusun bulunduğunu haber vermektedir.[119] Bu Hıristiyan nüfusun büyük bir kısmının Habeşistan, Yemen, Suriye ve yarımadanın diğer bölgelerinden gelen köleler olduğu bilinmektedir.[120] Bunlar, Mekkeli tüccar ve eşrafa hizmet etmelerine rağmen halkın değer vermediği kimselerdi. Mekke halkı bunların kutsal yerlere girmelerine izin vermedikleri gibi, Mekke'nin içinde oturmalarına bile hoş bakmazlardı. Bundan dolayı Mekke'nin kenar mahallelerinde ve sahralarda oturmaktaydılar.[121] Bunların kendilerinin bile bir araya gelmelerine izin verilmezdi. Bu insanlar Mekke halkına efsane, kıssa ve masal türü şeyler anlatırlardı.[122]

Ayrıca ticari amaçlarla Mekke'ye gelip kısa süre sonra da şehri terk etmek durumunda olan Hıristiyan tüccarların varlığından da söz edilmektedir. Mekkeliler bunlarla ticari ilişkilerde bulunur, sonra da bunlara karşı kötü muamelede bulunmaktan da geri durmazlardı. Bundan dolayı da ticari işleri biter bitmez bütün diğer yabancılar gibi, Hıristiyan tüccarlar da Mekke'yi terk etmek zorunda kalırlardı.[123]

Mekke'de, Varaka b. Nevfel'in dışında, bizzat İncil okuyup, onu tedkik[124] ederek Hıristiyanlığı seçmiş başka bir kimsenin varlığından söz edilmemektedir. Ancak bazen Mekke'nin gerek dinî yapısından gerekse ticaret merkezi oluşundan dolayı buraya uğrayan bazı Hıristiyan rahiplerden de söz edilmektedir. İbn Hişâm, Şamas adında yakışıklılığı ile tüm Mekkelilerin dikkatini çeken Hıristiyan bir rahibin Mekke'ye uğradığından söz eder.[125]

Mekke'de Yahudilerin varlığına gelince, tarihî kaynaklar bize bu konuda fazla bilgi vermemektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'in Mekkî ayetlerinde, doğrudan Yahudilere "Ey İsrailoğulları" şeklinde hitap eden bir ayetin olmaması ve "Ey insanlar" diye bütün insanlara hitap edilmesi, Yahudilerin Mekke'de az olduğunu göstermektedir.[126]

---

[119] Hamidullah, *İslâm Peygmberi*, I. 666.

[120] Hamidullah, *a.g.e.,* I. 666.

[121] Reşîd Rızâ, *el-Vahyu'l-Muhammedî*, s. 74-75.

[122] Reşîd Rızâ, *el-Vahyu*, s. 75.

[123] Danişmend İ. Hami, *İzahlı İslâm Tarihi Kronolojisi*, İstanbul, 1960, I. 311.

[124] Buhârî, Bedu'l-Vahyi, 3 (I. 3); Enbiyâ, 23(IV. 124); Muslim, İmân, 252 (I. 141-142); İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 254.

[125] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 349.

[126] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 596; "Yahudiler" mad., *İA, ****????***

Regis Blachere de, miladî VI. yüzyılda Mekke'de kayda değer ölçüde Yahudinin bulunmadığını belirtir.[127] Ancak buna rağmen, Mekke'de hiç Yahudi bulunmadığını söylemek mümkün değildir. Çünkü kaynaklar, bize Yahudilerin ticari amaçlarla da olsa Mekke'ye gelip gittiklerini kaydetmektedir.[128] İbn Hişâm, Kureyşlilerin Kâbe'nin bir köşesinde buldukları Süryanice bir metni Yahudilere okutmalarını delil göstererek Yahudilerin Mekke'ye geldiklerini belirtir.[129]

Öte yandan Ebû Sufyân'ın kendileri gibi düşünmeyen Umeyye b. Ebi's-Salt gibilerini Mekke'nin dışına çıkarması ve azarlaması,[130] Hanif olduğu belirtilen Zeyd b. Amr b. Nufeyl'in, kardeşi tarafından zulme uğraması ve Mekke'den kovulması,[131] bir yandan Mekkeli putperestlerin hazımsızlığını diğer yandan da Mekke'de Haniflerin varlığını göstermesi bakımından yeterli delil olmaktadır.

İslâm'ın zuhurunda Arabistan'da nüfusun çoğunluğu müşrik ve putperest idi. Medine ve Hicaz'ın kuzeyinde Yahudiler, Necran bölgesinde ise Hıristiyanlar vardı.[132] Yine Kur'an'ın aya, güneşe ve yıldızlara secde etmeyi yasaklaması,[133] Mecusilerden bahsetmesi,[134] Arabistan'da İslâm öncesi aya ve güneşe tapanların bulunduğunun bir delili olarak kabul edilebilir. Ayrıca ayetlerin Mekkî olması, yakın muhataba hitap etmesi, Kureyşlilerin içinde birçok insanın adının "Abdu'ş-Şems" olması bu görüşü kuvvetlendirmektedir. Kinane kabilesinin, Ayla, Temır ve Debran yıldızına; Kelb kabilesinin ise Şi'ra yıldızına taptıkları kaynaklarda kaydedilmektedir.[135] Kur'an'da buna dair işaretler bulunmaktadır.[136] Ayrıca Mecusilik İran'ın resmî dini idi. Risalet öncesi Yemen bölgesine hakim olan İranlıların bu inançlarını oraya taşımış olmaları

---

[127] Danişmend, *a.g.e.*, I. 301 (Regis Blachere'den naklen).

[128] Danişmend, *a.g.e.*, I. 300.

[129] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 208.

[130] Reşîd Rızâ, *el-Vahyu*, s. 75.

[131] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 246.

[132] İrfan Aycan, "Müslüman Yaönetiminde Birada Yaşama Tecrübeleri", *Kutlu Doğum Haftası Sempozyumu İslâm ve Demokrasi*, Ankara, 1998, s. 31-32.

[133] 41/Fussilet, 37.

[134] 22/Hac, 17

[135] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, I. 428-430.

[136] 53/Necm, 49.

ve bazı Arapların onlara uymuş olmaları ihtimal dahilindedir. Nitekim Hire, Bahreyn ve Amman'da yaşayan Araplar Mecusiliği benimsemişlerdir.[137]

Netice olarak, Kur'an'ın nazil olduğu dönemde Mekke'de, çok sayıda müşrikle sayıları az da olsa Yahudi ve Hıristiyanın yanı sıra, putperestliği benimsemeyip hakikati arayan ve kendilerine 'Hanif' denilen belli bir grup oluşturamayacak kadar az sayıda kişinin varlığında söz edilebilir. Öte yandan Mekke'nin dışında kalan yerleşim birimlerinde ise değişik dinî grupların varlığından sözetmek mümkündür. Nitekim, Medine ve Hayber'de Yahudi nüfusundan ve etkinliğinden, Taif'te müşriklerin varlığından, Necran, Ayla ve Temr gibi bölgelerde ise Hıristiyanların etkinliğinden söz etmek mümkündür.

Bu bölümde söz konusu dinî grupların tarihi ve geçirdikleri süreçler hakkında bilgi verdikten sonra, bu dinî grupların Arabistan'daki konumu ve bölgeye nasıl yayıldıkları hakkında kısaca bilgi vereceğiz.

1.2.1. Putperestler

1.2.1.1. Kur'an'da Putperestliği İfade Eden Kelimeler

Arabistan'da İslâm öncesi dinî hayat denilince ilk önce putperestlik akla gelir. Çünkü İslâm öncesi Arabistan'ın dinî hayatına putperestlik hakim olmuş; ancak, Yahudilik, Hıristiyanlık, Mecusilik ve Sabiilik Arabistan'ın belli bölgelerinde yayılma imkânı bulmuştur.

Şirk kavramı, *şerike* fiilinden türemiştir. "Ortak koştu" anlamına gelir. Müşrik ise bu fiilin, if'al babındaki ism-i failidir. Lügatte, "ortak koşan" anlamına gelir. *el-İşrak*. "Allah'a ortak koşmak, *Eşreke billâhi* ise "Allah'a küfretti" anlamına gelmektedir.[138] Müşrik "Allah'a küfreden, ona ortak koşan ve onu inkâr eden" kimsedir.[139] Mirasta ve alışverişte ortaklık anlamına gelen şirk; ayrıca, riya, nifak, Allah'tan başkasına yemin, herhangi bir şeyi uğursuz saymak, hâdiselerin meydana gelişlerini adi sebeplere

[137] Derveze, *a.g.e.*, I. 430-431.

[138] Firûzâbâdî, Necmuddîn Muhammed b. Yahyâ, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Mısır, 1301, III. 308.

[139] Ebû'l-Bekâ, Eyyûb b. Mûsâ Kefevî, *Kulliyât*, el-Matbatu'l-Amire, 1287, s. 390; İbnu'l-Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm*, s. I. 363; Isfahânî, Ebû'l-Kâsım Huseyn Muhammed, *el-Mufredât fî Ğaribi'l-Kur'ân*, Beyrut, t.y., s. 259.

bağlamak anlamında da kullanılmaktadır.[140] Putperestler için kullanılan "müşrik"[141] kelimesi Kur'an-ı Kerim'de değişik irab ve siğalarıyla kırk dokuz kez geçmektedir.[142] Ayrıca müşriklerin çeşitli sıfatları, çeşitli yer ve kalıplarda pek çok ayette zikredilmiş[143] ve açıktan açığa Allah'a ortak koşan, sayısız ilâha inanan, onları O'na ortak koşan;[144] Müslüman, Yahudi, Sabii, Hıristiyan ve Mecusi olmayan,[145] şirki din olarak kabul eden, putlara tapan Arap müşrikleri (putperestler)[146] anlamında kullanılmıştır.

Kur'an'da müşriklerin Allah'a ortak koşmaları; putlara tapmak,[147] cinleri ortak koşup O'na oğul ve kız isnat etmek,[148] putların isimlerini çocuklarına ad olarak vermek,[149] Allah'a bâtıl zan ve isnatlarda bulunmak,[150] Allah'a ve putlara hisse ayırmak[151] şekillerinde bildirilmiştir. Ayrıca müşriklerin inanç ve ibadetlerinden bahsederken putların Allah ile kendileri arasında faydasız bir şefaatçi olarak tanındığına dikkat çekilmiştir.[152]

---

[140] Ebû'l-Bekâ, *Kulliyât*, s. 390; Isfehânî, *el-Mufredât*, s. 259; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XI. 362-363. İbnu'l-Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm*, I. 362-363.

[141] 2/Bakara, 105, 135, 221, 24/Nûr, 3; 5/Mâ'ide, 121; 9/Tevbe, 28; 12/Yûsuf, 106; 16/Nahl, 100;

[142] 24/Nûr, 3; 6/En'âm, 121; 9/Tevbe, 28; 12/Yûsuf, 106; 16/Nahl, 100; 61/Saf, 9; 2/Bakara, 27 105, 121, 135, 221; 3/Al-i İmrân, 67, 95; 6/En'âm, 14, 23, 79, 106, 137; 33/Ahzâb, 73, 48/Fetih, 6; 9/Tevbe, 1, 7; 17, 36, 113; 10/Yûnus, 108; 15/Hicr, 94, 16/Nahl, 120, 123; 98/Beyyine, 1, 6; 22/Hac, 31; 28/Kasas, 87, 30/Rûm, 31, 42; 33/Ahzâb, 73; 40/Ğâfir, 84, 41/Fussilet, 6; 42/Şûrâ, 13.

[143] Bu konuda geniş bilgi için bkz. Muhammed Fû'ad Abdulbâkî, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li elfazi'l-Kur'ân'il Kerîm*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1982.

[144] Elmalılı, *Hak Dini*, II. 770,

[145] 22/Hac, 17.

[146] Ebû'l-Bekâ, *Kulliyât*, s. 216; İbnu'l-Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm*, II. 23; Râzî, *Tefsîr*, XXXI. 39; Elmalılı, *Hak Dini*, II. 770; Sâbûnî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Şam, 1977, I. 282.

[147] 22/Hac, 30; 29/Ankebût, 17, 25; 7/A'râf, 191, 195; 11/Yûnus, 18,

[148] 6/En'âm, 100.

[149] 7/A'râf, 190.

[150] 6/En'âm, 138.

[151] 6/En'âm, 136.

[152] 6/En'âm, 94; 30/Rûm, 13; 39/Zümer, 3.

Genel olarak küfür zümresi içerisinde mütalâa edilen müşriklerin vasıfları putlardan yardım beklemek,[153] Allah'ı ve ayetlerini yalanlamak,[154] peygamberlere ve meleklere düşman olmak,[155] kıyameti inkâr etmek[156] şeklinde tarif edildiği gibi; ayrıca onların haksız yere mal gasp eden,[157] ahde vefasızlık gösteren,[158] Hakk'a kulak tıkayan,[159] zalim, yalancı[160] ve hain[161] kimseler oldukları bildirilmiştir. Bundan dolayı, asla dost edinilmemesi[162] ve onlardan yardım istenmemesi de[163] emredilmiştir.

Mekkî ayetlerinin hitap şekline göre Kur'an'ın, Ehl-i Kitap mensuplarının dışındaki kişileri uyaran ayetleri, şirkten bahsettiği veya şirki yerdiği bir gerçektir. Şirk kavramı ve onun (ayetlerde geçen müşrikler ve şirk koşanlar gibi) türevleri Mekkî ayetlerde genellikle kâfir Arapları içine alır. Buna rağmen şirk kavramıyla ilgili ayetlerden de anlaşılacağı gibi, belli başlı bir ibadet biçimi ifade edilmemektedir. Genel bir kavram olup çeşitli inançları, birbirine karışmış ve biri diğerinin içine girmiş inançları içine alır. Bu inançlarda ortak ve genel olan ilke; Allah'a başka bir varlığı ortak koşmaktır. Bu varlık bir put, bir melek veya bir şeytan ya da tabiat güçlerinden herhangi bir güç olabilir. Şirk koşma eylemi; ulûhiyet, rububiyet, ibadet, ayin ya da şefaatçi kılma, ilişki kurma amacıyla kabul edilsin fark etmez.[164]

Bununla birlikte, şirk ve müşrik kavramlarının hangi anlamları ifade ettiğini anlayabilmemiz için, öncelikle konuyla ilgili Kur'an'daki bazı ayetlere ve müfessirlerin yorum ve izahlarına göz atmamızda fayda vardır.

Müşrik kadınlarla evlilik konusunda nazil olan: "Ey Müminler müşrik kadınlarla, onlar imana gelinceye kadar evlenmeyin. İman eden bir cariye, müşrik bir kadından, bu sizin hoşunuza gitmese de elbet daha hayırlıdır. Müşrik erkekler de,

---

[153] 13/Ra'd, 14.

[154] 7/A'râf, 37.

[155] 2/Bakara, 93; 22/Hac, 44.

[156] 17/İsrâ', 98.

[157] 2/Bakara, 160-161.

[158] 9/Tevbe, 12.

[159] 2/Bakara, 19.

[160] 84/İnşikâk, 22.

[161] 22/Hac, 38.

[162] 4/Nisâ', 84, 89.

[163] 4/Nisâ', 89.

[164] Derveze, *a.g.e.,* I. 292.

onlar iman edinceye kadar onları (mümine kadınlarla) evlendirmeyin."[165] Ayetin izahına baktığımızda müşrik kavramı iki mânâya gelmektedir: Biri "zahirî müşrik", diğeri de hakiki müşriktir. Zahirî müşrik, açıktan açığa Allah'a eş koşan, sayısız ilâha inanan, onları O'na ortak koşan kişidir. Bu anlamda Ehl-i Kitab'a müşrik denilmez. Hakiki müşrik ise, hakikaten tevhid ve İslâm'a küfredenler, yani Mümin olmayan gayrimüslimlerdir. Bu mânâda Ehl-i Kitap olan Yahudi ve Hıristiyanlar da müşriktir; çünkü onlar zahiren tevhide inanmalarına rağmen, hakikatte ise Allah'a oğul isnat etmişlerdir. Hıristiyanlar "İsa, Allah'ın oğludur" derken, Yahudiler, "Üzeyir, Allah'ın oğludur" demişlerdir.[166] Görüldüğü gibi, her ikisi de zahirde müşrik değilse de, hakikatte müşriktir. Bunun için mutlak mânâda müşrik denildiği zaman ve özellikle iman mukabili zikredildiğinde bütün kâfirleri içine alır.[167]

Aşağıda zikredilen ayet ise konuyu daha iyi aydınlatmakta; müşrikin, "putperest"; müşrikliğin ise "putperestlik" olduğunu kesin olarak tayin etmektedir. "İnananlar, Yahudiler, Hıristiyanlar Sabiiler; Mecusiler ve Allah'a ortak koşanlar... Allah kıyamet günü bunlar arasında hüküm verecek (haklıyı haksızı ortaya çıkaracak)tır. Şüphesiz Allah her şeye kâdirdir."[168]

Bu ayet-i kerimede, altı dinî grup sayılmıştır. Bunlardan yalnızca birinci gruptan ehl-i iman olarak bahsedilmiş, geriye kalanlar ise küfür ehli olarak zikredilmiştir. Sonra da bu beş küfür grubundan birisi şirk olarak açıklanmıştır. Oysa diğer dinî gruplarda da şirk vardır. Örneğin; Mecusilerin ateşperestliği bilinen bir şeydir. Şu halde burada, şirk koşanlardan maksat –diğerleri de şirk koşmuş olsalar da– "hiçbir şekilde tevhid iddiası karıştırılmayan şirk" daha uygun olur. Çünkü Hıristiyanlar "Allah üçün üçüncüsüdür"[169] diyerek tevhid iddiasında bulundukları halde, kâfir olmuş ve şirke düşmüşlerdir. Aynı şekilde Mecusiler de bir tanrı tanıdıkları iddiasında bulunmuşlardır. O halde buradaki şirkten maksat, sadece putlara tapan ve Allah'a eş koşanlardır. Zira Sabiiler de sarahaten Allah'a şirk koşan, meleklere inanan ve Zebur'u okuyup kıbleye yönelerek ibadet eden Yahudi ve

[165] 2/ Bakara, 221.

[166] 9/Tevbe, 30.

[167] Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, II. 120; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, I. 165; Elmalılı, *Hak Dini*, II. 770.

[168] 22/Hac, 17; 2/Bakara, 62; 5/Mâ'ide, 69.

[169] 5/Mâ'ide, 73.

Mecusilerin arasında bir gruptur.[170] Taberî ve Şevkânî'ye göre, müşriklerden maksat, Allah'a eş koşan putperestlerdir.[171]

Nitekim Kitap Ehli için nazil olan şu ayet, cizye konusunda müşrikleri saf dışı bırakmaktadır: "Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Peygamberinin haram ettiği şeyleri haram tanımayan, hak dinini din olarak kabul etmeyen kimselerle zelil ve hakir oluncaya kadar ve kendi elleriyle cizye verecekleri zamana kadar muharebe edin."[172] Bu ayetten de anlaşılacağı üzere, sadece Kitap Ehli olan zümreye: "Müslüman olmak", "cizye vermek" veya "harp etmek" gibi üç şart, imtiyaz olarak tanındığı halde, müşrik olarak telakki edilen Arap putperestlerden ise diğer din gruplarından tamamen farklı olarak ne cizye alınmakta ne kadınlarıyla nikâh yapılmakta ne de kestikleri yenmektedir.[173]

Ancak, şu hususu da belirtmekte yarar vardır ki; Arap putperestleriyle Arabistan dışında yaşayan diğer putperestlerin yaşantı ve ibadetleri arasında farklılıklar vardır. Geniş bir anlam ifade eden müşrik kavramı, çeşitli ilim dallarında (kelam, fıkıh, tasavvuf... gibi.) çeşitli tarifleri yapılarak incelenmiştir. Ancak, biz bu araştırmada İslâm tarihi içerisindeki durumu ve bizzat Hz. Muhammed'in yaşadığı devri dikkate aldığımız için "Arap Yarımadası'ndaki müşrikler" tezimizin bir kısmını oluşturacaktır. Yeri geldikçe konumuz dahilinde müşriklerin diğer din gruplarıyla olan ilişkilerinden de söz edilecektir.

1.2.1.2. Arap Yarımadası'nda Putperestliğin Tarihçesi

Şirkin tarihi hakkında bilgi veren tarihçiler, putperestliğin ilk defa Hz. Âdem (a.s.)'ın vefatından sonra ortaya çıktığını belirterek şu bilgiyi verirler: "Hz. Âdem vefat ettiği zaman, oğlu Şit'in oğulları onu Hindistan'da ilk indiği mağaraya gömmüşlerdi. Bu dağa Nevz derlerdi ve yeryüzünün en verimli dağıydı. Şitoğulları Âdem'in mağaradaki cesedine giderler ona saygı dönüşü ve tavaf ederek rahmet dilerlerdi." Hz. Âdem'in oğlu, Kabil'in oğullarından biri de şöyle dedi: "Ey Kabiloğulları! Şitoğullarının bir Devarı (kutsal taşı) var, onun etrafında dönüyor, ona saygı

[170] Elmalılı, *Hak Dini*, V. 3389-3390.

[171] Taberî, *Tefsîr*, VII. 129; Şevkânî, Muhammed b. Alî, *Fethu'l-Kadir*, Mısır, 1241, III. 443.

[172] 9/Tevbe, 29.

[173] Taberî, *Tefsîr*, I. 319, II. 100.

gösteriyorlar. Halbuki sizin bir şeyiniz yok." Sonra onlara bir put yaptı böylece o, put yapanların ilki oldu.[174]

Putperestliğin menşeinin çok eskilere dayandığının başka bir göstergesi de Nuh (a.s.) kavminin ileri gelenlerinin kendi adamlarına: "Tanrılarınızı bırakmayın, Vedd'i, Suva'ı, Yeğus'u, Yeuk'u ve Nesr'i bırakmayın"[175] diyerek hitap etmiş olmalarıdır. Bu ayet, Nuh (a.s.) kavminin yanlış itikatlarını haber vermektedir. Nitekim Nuh (a.s.) kavminin helâk oluş sebepleri arasında, bu tür yanlışları görmek mümkündür.[176]

Arabistan'da putperestliğin yerleşmesiyle ilgili farklı rivayetler mevcuttur. Bir rivayete göre; Mekke bölgesi Hz. İsmail'in evlatlarına dar gelince Arabistan'ın çeşitli bölgelerine dağıldılar. Ancak, gittikleri yerlere kendileriyle birlikte Kâbe'den kopardıkları taş parçalarını da götürdüler. Zamanla esas ibadetlerini unutup yanlarında götürdükleri taş parçalarını tazim etmeye başladılar. Böylece İbrahim'in dinini değiştirdiler ve putlara tapmaya başladılar.[177] Başka bir rivayette ise, Arabistan'a ilk defa putperestliği getiren kişinin Amr b. Luhayy olduğu belirtilmektedir. Hâdise şöyle olmuştur: Amr b. Luhayy'ın annesi Amr b. Haris'in kızı Füheyre idi. Haris Kâbe'nin yöneticisi idi. Amr b. Luhayy büyüyünce yönetim işlerinde anlaşmazlığa düştüler. Haris, İsmailoğullarıyla birleşip Cürhüm kabilesiyle savaştı. Onları yenerek Kâbe'den uzaklaştırdı. Mekke'nin dışına sürerek Kâbe'nin muhafızlığını üzerine aldı. Sonra ağır bir hastalığa tutuldu. Kendisine Suriye'de Belka denilen bölgede sıcak bir pınarın var olduğu, oraya gidecek olursa iyileşeceği söylenince; Amr b. Luhayy'da oraya gitti, yıkandı ve iyileşti. Halkın putlara taptığını görünce, bunların ne olduğunu sordu. Onlar da: "Biz bunların aracılığıyla yağmur yağdırılmasını isteriz, düşmana galip gelmemizi talep ederiz." dediler. Bunun üzerine Amr, bu putlardan kendisine verilmesini istedi. Neticede Amr b. Luhayy, oradan almış olduğu putları Mekke'ye getirerek Kâbe'nin etrafına dikti.[178] Bundan dolayı Hz. Peygamber: "Amr b. Luhayy'ı ateşte bağırsaklarını sürür vaziyette gördüğünü ve kim

---

[174] İbnu'l-Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm*, s. 47-48.

[175] 71/Nûh, 23.

[176] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 80; Cevad Alî, *a.g.e.*, VI. 254.

[177] Ebû'l-Velîd, Muhammed b. Abdullâh, *Ahbaru'l-Mekke*, Mekke, 1352, s. 67; Atay, a.g.m., s. 87.

[178] İbnu'l-Kelbî, *a.g.e.*., s. 27-28; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 79; Atay, a.g.m., s. 87.

olduğunu sorduğu zaman, “Hz. İbrahim’in dinini değiştiren ve Arap putçuluğunu ihdas eden adamdır.” cevabı verildiğini buyurmuştur.[179]

Amr b. Luhayy’ın getirmiş olduğu put, Hübel putu olup derecesi ve itibarı diğer putlardan üstündü. Kırmızı akik taşından idi ve insan sûretinde olan bu putun kolu Mekke’ye getirilmesi sırasında kırıldığından buna altın bir kol takılmıştı.[180]

Arabistan’da Amr b. Luhayy’ın getirmiş olduğu Hübel putunun yanı sıra, İsaf ve Naile adı verilen putlar ile[181] Uzzâ putu da vardı. Batn-ı Nahle’de bulunan ve üç hurma ağacında bir dişiyi sembolize eden Uzzâ putu, Kureyş ve Kinane’in putudur.[182] Menât, Kudeyda mevkiindeki Müşellel Dağı üzerinde bulunurdu. Evs ile Hazrec kabilelerinin putudur.[183] Zül Halasa; Tebala mevkiinde bulunan, Devs, Has’am, Becile kabileleri ile Tebale bölgesinde yaşayan Arapların putudur.[184] Fels; insan heykeli şeklinde olup Tayy kabilesinin putudur.[185] Riam; Sana’da bulunan Himyer ve Yemenlilerin putudur.[186] Ruda; Benû Rabia b. Ka’b’ın tapınağıdır.[187] Zülkâabat; Sendat mevkiinde bulunan Bekir ve Tağliboğulları ile Vâil ve İyadoğullarının putudur.[188] Bunlardan başka Kur’an-ı Kerim’de Vedd, Suva’, Yeğus, Yeuk ve Nesr adı verilen[189] putlardan da bahsedilir. Amr b. Luhayy’ın getirmiş olduğu putla başlayan Arabistan’daki putperestlik, her kabile ve bölgeye yayılmaya başladı.[190] Suva’ putu, Huzeyl kabilesinin; Vedd putu, Kelb kabilesinin; Yeğus putu, Cürayş halkının; Yeuk,

---

[179] Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâ’îl, *Sahîhu’l-Buhârî*, Dâru’t-Tıbaati’l-Amire, Menâkıb, 9; Muslim, Kusuf, 9, 10, Cennet, 50, 51; İbn Hanbel, II. 275, 366, III. 318, 353, 374.

[180] Hasan İbrâhîm Hasan, *Târîhu’l-İslâm*, Kahire, 1964, I. 69.

[181] İbnu’l-Kelbî, *a.g.e.*, s. 28; Muslim, Hac, 259.

[182] 53/Necm, 19; İbnu’l-Kelbî, *a.g.e.,* s. 35; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 86; Taberî, *Târîh*, II. 327.

[183] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 87-88; Taberî, *Târîh*, III. 66.

[184] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 88; Muslim, Fiten, 51.

[185] İbnu’l-Kelbî, *a.g.e.*, s. 51; İbnHişâm, *es-Sîre*, I. 89.

[186] İbn Hişâm *es-Sîre*, I. 89.

[187] İbnu’l-Kelbî, *a.g.e.*, s. 38; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 89.

[188] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 89.

[189] 71/Nûh, 23.

[190] İbnu’l-Kelbî, *a.g.e.*, s. 50; Hasan İbrâhîm Hasan, *a.g.e.*, I. 71.

Hayvan kabilesinin; Nesr ise Himyer kabilesinden Zülkülâ boyunun putudur.[191] Bunlardan başka, Arabistan'da her kabilenin bir putu bulunmaktaydı.[192] Neticede putperestlik o kadar yayıldı ki, Kâbe gibi mukaddes bir mabed, bütün Arap kabilelerinin putlarını koydukları,[193] Mekke'ye geldikleri zaman putlarıyla birlikte ziyaret ettikleri yer haline geldi.[194]

Bununla birlikte her kabile, ayrı ayrı benimsedikleri putları, kabilelerine yakın bir yerde sembolleştirerek, tapınaklara yerleştirmişler ve onlara hizmetçiler tayin etmişlerdi. Medine'deki Evs ve Hazrec kabilesinin taptığı Müşellel Dağı'nda bulunan Menât,[195] Taif'de bulunan Sakif kabilesinin taptığı Lât;[196] Nahle mevkiinde bulunan ve Kureyş'in takdis ettiği Uzzâ,[197] en önemli put tapınaklarını teşkil etmektedir. Ayrıca diğer Arap kabilelerinin de kendilerine uygun çeşitli putları mevcuttu.

Bir başka rivayete göre ise, İsaf adında bir kişi Naile adındaki bir kadınla Kâbe'nin içinde günah işlemişler; o suçtan dolayı da taş kesilmişler, sonra, ibret olsun diye birini Sâfâ tepesine, diğerini de Merve tepesine koymuşlar, daha sonra ne olduysa onlara tapınmışlardır.[198] Kusay b. Kilab, Mekke'ye hakim olunca, bu iki putun birini Zemzem kuyusunun yanına, diğerini de Kâbe'nin bitişiğine nakledilmesini emretti. Cahiliye devri insanları onlara tapar, onlardan bereket beklerlerdi.[199]

Ancak bu son rivayetin doğruluğu tartışmalıdır. Çünkü Arabistan'da putperestliğin nasıl yayıldığı konusunda Kur'an-ı Kerim'de açık bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca daha önce böyle yanlış bir itikat olmadan bir kişinin Arabistan'ı putperest yapması da oldukça zordur. Zira putperestliğin Hz. Âdem'in ölümünden hemen sonra oğulları tarafından hürmette aşırı gitmeleriyle başladığı

---

[191] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 80-82; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübra*, Beyrut, 1398/1968, I. 167; İbnu'l-Kelbî, *a.g.e.*, s. 29.

[192] Geniş bilgi için bkz. İbnu'l-Kelbî, *a.g.e.*, s. 41-42; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 82-83.

[193] Hasan İbrâhîm Hasan, *a.g.e.*, I. 71.

[194] Hasan İbrâhîm Hasan, *a.g.e.*, I. 71.

[195] İbnu'l-Kelbî, *a.g.e.*, s. 29; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 87-88.

[196] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 87; Hasan İbrâhîm Hasan, *a.g.e.*, I. 71.

[197] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 86; Hasan İbrâhîm Hasan, *a.g.e.*, I. 71.

[198] Atay, a.g.m., s. 87.

[199] Atay, a.g.m., s. 87.

belirtilmektedir.[200] Bununla birlikte, bu yanlış itikadın yayılmasına Amr b. Luhayy'ın öncülük etmiş olması ihtimal dahilindedir.

Arap Yarımadası'nda putperestliğin hakim olmasından sonra da, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in şeriatını devam ettirenler de vardı. Ancak Kâbe'yi tavaf, hac, umre, Arafat ve Müzdelife'de vakfe, kurban kesmek, telbiye getirmek gibi görevleri ifâ ederken bu ibadetlere birtakım ilaveler yapmışlardı.[201] Özellikle, telbiye esnasında; "Buyur Allah'ım buyur. Buyur, senin ortağın yoktur. Ancak bir ortağın vardı. O da senin hükmündedir. Sen ona ve onun sahip olduklarına hükmedersin"[202] diyerek, hem Allah'ı hakim olarak kabul ediyor, hem de diğer ilâhları O'na ortak koşuyorlardı. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de onların bu hali şöyle tasvir edilmektedir: "Onların çoğu, ortak koşmadan Allah'a inanmazlar."[203]

Kur'an'da, Arabistan'da tapılan putların sadece az bir kısmı zikredilmektedir. Kur'an'da müşriklerin putlarına *ensâb*[204], *esnâm*[205], *evsân*,[206] *cibt*,[207] *evliyâ*[208], *şufea*[209] gibi isimlerle işaret edilmiştir. Putların tahta, altın ve gümüşten insan şeklinde olanlarına "sanem"; taştan yapılmış olanlara ise "vesen" isminin verildiği belirtilir.[210] Kur'an'da bu umumi mânâların yanında, 53/Necm Sûresi'nde Taif, Nahle ve Kudayda bölgelerindeki kutsal mabedlerde bulunan Lât, Menât ve Uzzâ isimli dişi putlardan bahsedilir ve bu putların özel bir yer işgal ettikleri belirtilir.[211] Nuh'un kıssasında ise diğer beş ilâhdan bahsedilir: Vedd, Suva', Yegus, Yeuk ve Nesr putları erkek olan putlardan sayılır. MS. 600 yıllarında, özellikle Güney Arabistan kabileleri arasında bu ilâhlara tapılırdı. Bu putların İsrailoğulları öncesi Kenan dini olan Ba'al'de aslen

---

[200] İbnu'l-Kelbî, *a.g.e.*, s. 32-33.

[201] Muslim, Hac, 21-22; İbnu'l-Kelbî, *a.g.e.*, s. 27.

[202] İbnu'l-Kelbî, *a.g.e.*, s. 27.

[203] 12/Yusuf, 106.

[204] 5/Mâ'ide, 90; 70/Meâric, 43

[205] 26/Şuarâ, 71; 6/En'âm, 74; 7/A'râf, 136; 21/Enbiyâ, 57.

[206] 22/Hac, 30; 29/Ankebût, 17, 25;

[207] 4/Nisâ', 51

[208] 7/A'râf, 30; 11/Hûd, 20, 113; 39/Zümer, 8; 41/Fussilet, 9.

[209] 6/En'âm, 70; 30/Rûm, 13; 39/Zümer, 43.

[210] İbnu'l-Kelbî, *a.g.e.,* s. 33.

[211] 53/Necm, 19-23. Ayrıca bkz. W. Montgomery Watt, *Hz. Muhammed'in Mekke'si*, trc. Mehmet Akif Ersin, s. 58.

tarımsal üretkenlik gücü olduğuna inanılırdı.[212] Lât, bir azize veya tanrıça idi ve Taif'in reisi (Rabba) olarak da bilinirdi. Uzzâ, güçlü olan idi. Menât, kader tanrıçası değildi; onun türbesinde bulunan kaya onun tarımsal ilâh olduğunu göstermektedir. Evs-Menât, Zeyd-Menât (Menât'ın armağanı, Menât'ın bolluğu) gibi tanrılara izafe edilen (*Theoploric*) oymak isimlerinin mevcudiyeti, bu putun, ana-tanrıça olduğu anlamına gelir. Ancak, Kur'an, bu putların onlara tapanlar tarafından ne anlama geldiği konusunda çok fazla ipucu vermemektedir.[213] Aslında birer üretkenlik ilâhı olan bu putların çöl şartlarında yaşayan Araplar için çok fazla bir değer ifade etmemelerine rağmen, birçok dinî ritüel ve uygulamalar, özellikle haccın yapıldığı anlarda yerine getirilmekteydi. Fakat müşrikler bu dinî uygulamalarda ortak ilâhlarına (*partner gods, şureka*) dua ettiklerine dair Kur'an'da birçok referans vardır. Ebû Sufyân'ın Uhud'da Hubel putuna dua ettiği; Lât, Menât ve Uzzâ'yı Uhud'a götürdüğüne dair rivayetler mevcuttur.[214] Söz konusu ayet de bu olaya işaret etmektedir.[215]

Kur'an'da 'Allah'ın kızlarına' (*benât-Allâh*) dair bir dizi atıf bulunulur. Bütün bunlarda, erkek evlatlara sahip olmak isteyen müşriklerin, Allah'ın sadece kız çocuklarına sahip olması gerektiği anlayışının ne kadar saçma olduğunu vurgulamaktadır.[216] Burada anlaşılması güç olan şey, putların birçoğunun erkek olarak kabul edilmesine rağmen, vurgunun kız çocuklarına yapılmış olmasıdır. Müşriklerin Benât-Allâh düşüncesiyle cahiliye şiirin de geçen *benât ed-dehr* düşüncesinin bir bağlantısının olup olmadığı bilinmemektedir. Ancak, tanrıları kişileştiren bir İran düşüncesinin işaretleri olduğuna ipuçları bulunmaktadır.[217] Araplar, Benât-Allâh düşüncesiyle aslında bu ilâhlarını kişileştirmemektedirler. Çünkü Araplar soyut ilişkileri ifade etmek için akrabalığı ifade eden kelimeleri kullanmaktaydılar.[218] Benât-Allâh ibaresi, ilâhî varlıklar ya da bazı ilâhî özelliklere sahip varlıklar anlamından daha başka anlama sahip olmayabilir. Buna rağmen

---

[212] 71/Nûh, 23; Watt, *Hz. Muhammed'in Mekke'si*, s. 58.

[213] Watt, Hz. Muhammed'in Mekke'si, s. 59.

[214] 4/Nisâ', 76.

[215] Watt, Hz. Muhammed'in Mekke'si, s. 59.

[216] Watt, *Hz. Muhammed'in Mekke'si*, s. 60; Allah'a kız çocuğu isnat etmeyle ilgili olarak bkz. 16/Nahl, 57; 17/İsrâ', 40; 37/Sâffât, 149-153; 43/Zuhruf, 15-16; 52/Tûr, 39; 53/Necm, 21-22.

[217] Wat, Hz. Muhammed'in Mekke'si, s. 60.

[218] Watt, Hz. Muhammed'in Mekke'si, s. 60.

terimdeki bu belirsizlik, müşriklerin ibadet ettikleri varlıkların kimi zaman melekler olduğunu ima eden Kur'an ayetlerinin bulunmasını şaşırtıcı kılmaz.[219]

1.2.1.3. Putperestlerin İnanç ve İbadetleri

Kur'an-ı Kerim, İslâm öncesi Arabistan'daki bazı dinî anlayışlara da atıflarda bulunur. 6/En'âm Sûresi'nin 136. ayetinde müşriklerin Allah'a ekin ve hayvanlardan pay ayırdıklarını zikrederken, onların bir tarım ve hayvancılık toplumu olduğuna işaret eder; 16/Nahl, 56. ayet bu davranışın mutlaka sorgulanacağına işaret etmektedir. 51/Tur, 57. ayetinde ise Allah'ın böyle bir şeye ihtiyacının olmadığı vurgulanmaktadır. 8/Enfâl, 35. ayetinde müşriklerin Kâbe'deki ibadetlerinin ıslık ve alkış çalmaktan ibaret olduğu tasvir edilir. 6/Enam, 137. ayetinde, müşriklerin çocuklarını öldürme sebeplerinin, putlara tapınmanın bir gereği olarak görülür. 17/İsrâ', 31. ayette, çocukların rızık korkusuyla öldürülmemeleri istenir. 5/Mâ'ide, 103 ile 6/En'âm, 138. ayetlerinde, sığırlar ve develerle ilgili birtakım tabular zikredilmekte, öte yandan büyü yapma, özellikle düğümlere üfleme gibi gizemli davranışlara atıflarda bulunularak büyüye karşı korunma yolları öğretilmekte;[220] bazı ayetlerde ise, Müslümanların şeytanlardan ve insanlardan Allah'a sığınmaları istenir.[221] Aynı zamanda müşriklerin cinlere sığınmaları da kınanır.[222]

Müşriklerin tapmış oldukları bu putların dışında başka inançları yok muydu? Dinleri tamamen putperestlik mi idi? Bu soruların cevabını yine Kur'an-ı Kerim'de bulmaktayız. Kur'an'ın değişik yerlerine serpiştirilmiş bir şekilde müşriklerin ağızlarından bazı inançları aktarılır. Bu bilgilere göre, müşriklerin Allah'ın varlığına inanmaları söz konusudur. Fakat bu inanç sistemi İslâm'ın istediği mânâda değildi; putlar aracı kılınmaktaydı.[223]

Tarihçi Mes'ûdî (ö. 346/937) bu konuda bilgi verirken: "Cahiliye döneminde Arapların muhtelif dinleri bulunuyordu. Onlardan bazıları, Allah'ın birliğini ve

---

[219] Watt, *Hz. Muhammed'in Mekke'si*, s. 62. Ayıca bkz. 17/İsrâ', 40; 37/Sâffât, 149-150; 34/Sebe', 40-41; 43/Zuhruf, 19-20; 53/Necm, 21 vd.

[220] Büyü yapmayla ilgi bkz. 113/Felâk, 4; büyüden korunmayla ilgili bkz. Muavezeteyn (Felâk-Nâs) sûrelerinin tümü.

[221] 7/A'râf, 200; 16/Nahl, 98; 40/Mü'min (Ğâfir), 56; 41/Fussilet, 36. Ayrıca bkz. Watt, *Hz. Muhammed'in Mekke'si*, s. 62.

[222] 72/Cin, 6.

[223] 39/Zümer, 3.

yaratıcılığını, ölümden sonra dirilmeyi, ceza ve mükâfatı biliyorlardı. Bazıları da Allah'ı kabul edip, elçiyi reddediyorlardı. Putları bir nevi aracı gibi görüp, onlara kurbanlar sunarlardı."[224] demektedir. Aynı durumu Kur'an şöyle haber vermektedir:

"İyi bil ki, halis din yalnız Allah'ındır. Ondan başka veliler edinerek 'Biz bunlara sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz' diyenlere gelince, şüphesiz Allah onlar arasında ayrılığa düştüğü şeyde haber verecektir."[225] Zamandan başka bir şeyin kendilerini öldüremeyeceğini, her şeyin bu dünyada olduğunu ifade eden müşrikler,[226] Allah'ı insanlara benzeterek O'nun da çocuk edindiğini iddia ederek kızları Allah'a, erkek çocukları ise kendilerine nispet ederlerdi. Yüce Allah, bunun büyük bir iftira olduğunu haber verip çocuk edinmekten münezzeh olduğunu belirtir.[227]

Putperest Arapların birtakım maddelerden yaparak taptıkları putların yanı sıra, canlı hayvanlara da kutsallık atfettikleri bilinen bir gerçektir.[228] Putperestler, Hz. Peygamber'in Allah'ın birliği çağrısına, geleneklerine ve atalarına tâbi olduklarını belirterek;[229] "Peygamber, bu kadar çok ilâhı nasıl olur da tek bir İlâh haline getirebilir?"[230] diyerek, olumsuz cevap vermişlerdir. Putlara ibadet etmekle kalmayan putperest Araplar, onların kazandıkları mallar üzerinde haklarının olduğuna inanmışlar ve onlara hisseler ayırmışlardır. Allah'la putlar arasında bir tercih söz konusu olduğu zaman, putları Allah'a tercih etmişlerdir.[231]

Kur'an nazil olduğu sırada, Arapların genel mânâda "Allah" adıyla tanıdıkları bir yüce yaratıcı söz konusu idi. İslâm'ın zuhurunda Mekke'de Araplar arasında temelde farklı olan tanrı fikirlerinin bir noktada birleşmesinden meydana gelen bir Allah inancı gelişmekte idi. Bir taraftan Arabistan paganizminde, göğü ve yeri yaratan, arzın, insanlığın yararına olan şeyleri bitirmesi için yağmuru veren, mukaddes yeminleri gözetleyen merhametli tanrı; eski dinî törenlerin kurucusu, bütün

---

[224] Mes'ûdî, *Murucu'z-Zeheb*, II. 126.

[225] 39/Zümer, 3.

[226] 45/Câsiye, 24.

[227] 16/Nahl, 57; 53/Necm, 21; ayrıca müşriklerin iftiraları için bkz. 6/En'âm, 100-101; 10/Yûnus, 68-70; 17/İsrâ', 40; 19/Meryem, 88.

[228] 5/Mâ'ide, 103

[229] 5/Mâ'ide, 104.

[230] 38/Sâd, 5

[231] 6/En'âm, 136.

kâinatı elinde tutan büyük sahip (Rabb) şeklinde bir Allah kavramı gelişiyordu.[232] Arabistan'daki Allah inancı, bir nevi putperestliğin benzeri olmakla beraber, yine de farklı durum arz etmekte idi. Burada müşriklerin, Allah'ın göklerin ve yerin yaratıcısı olduğunu itiraf etmeye hazır olduklarını belirtebiliriz.[233] Nitekim Kur'an'da bunun açık delilleri görülür. 29/Ankebût, 61-65; 39/Zümer, 38; 31/Lokmân, 25 ve 43/Zuhruf, 9-15. ayetlerde benzer sorular sorulmakta, farklı ilâhlara inanan insanlar benzer cevaplar verilmektedir. 23/Mü'minun, 84-89. ayetlerinde, Allah'a inandıkları halde, Allah'ın dışındaki taptıkları şeylerin, kendilerine "şefaatçi" olacaklarına inandıkları ifade edilmektedir.[234] 10/Yunus, 18; 36/Yâsîn, 39/13-27 ve 39/Zümer, 3. ayetlerinde bu durum açıkça ifade edilir. 43/Zuhruf, 86. ayette de benzer ifadeler bulunmaktadır.[235] Kur'an ayetlerinde geçen şefaatçi kelimesi de büyük bir öneme sahiptir. Yine ayet-i kerimelerde geçen ve ortak ilâhlar olarak tercüme edilen *şureka,* alelâde ortaklar anlamına gelmektedir. Ancak, bu kelimenin geçtiği ayetlerin ifade bütünlüğünden anlaşıldığı kadarıyla bunların, tapanların ortakları olmadığı bilakis Allah'ın ortakları olduğu anlaşılmaktadır.[236] Öte yandan, 6/En'âm, 22, 94; 10/Yûnus, 28 vd., 34 vd. ayetlerinde geçen 'ortaklar' kelimesinin, tapanların ortakları olduğundan bahsedilir.

Her ne şekilde olursa olsun, müşriklerin kendileri için *şüreka* kelimesini kullanmaları mümkün değildir. Bu ifade, daha çok İslâm noktai nazarında onların davranışlarının Kur'anî bir tasviri olarak görünmektedir. Bununla beraber, en azından bazı Mekkelilerin, melekleri tanrıça olarak kabul ettikleri de bir gerçektir.[237] Bu meleklerin şefaatleri beklenmektedir.[238] Eğer şefaat dileme, tapınmaya eş değer ise (ki bu ilâhîliğe işaret eder), şu halde melekler, ilâh olarak kabul edilebilir. Fakat bu öneri kabul görmezse, açıkça meleklere tapıldığından bahseden iki ayet vardır.[239] Müşrikler, putlarını Allah'ın yanında kendileri için şefaatçi olarak görmekteyken,

[232] İzutsu, Kur'an'da Allah ve İnsan, s. 102-103.

[233] Watt, Hz. Muhammed'in Mekke'si, s. 63-65.

[234] Watt, Hz. Muhammed'in Mekke'si, s. 63-65.

[235] Watt, Hz. Muhammed'in Mekkesi, s. 65.

[236] Watt, Hz. Muhammed'in Mekke'si, s. 65.

[237] Watt, Hz. Muhammed'in Mekke'si, s. 66.

[238] 53/Necm, 26.

[239] 34/Sebe', 40 vd.; 43/Zuhruf, 19 vd.

büyük bir tehlikeye maruz kaldıklarında doğrudan doğruya Allah'a dua etmektedirler.[240]

"And olsun ki; onlara 'Gökleri ve yeri yaratan, güneş ve ayı buyruğu altında tutan kimdir?' diye sorsan, şüphesiz Allah'tır derler. Öyleyse niçin aldatılıp döndürülüyorlar?"[241] buyurulur.

"Her şeye hayat veren O'dur."[242] "Allah'ın adına yemin edilir."[243] "Allah'a inanmaları geçici bir tevhide dayanır."[244] "Kâbe'nin Rabbi Allah'tır."[245] Yukarıya aldığımız ayetlerden de anlaşılacağı gibi, müşriklerin kafalarında bozulmuş bir Allah inancının var olduğu görülmektedir. Tehlike karşısında Allah'a, tehlike geçince tekrar putlara yönelmeleri inançlarının ne kadar zayıf olduğunu göstermektedir.[246]

Arapların Allah'a inancını gösteren önemli belirtilerden biri de, yukarıda arz etmeye çalıştığımız gibi, Kureyş, Kinane, Benî Esad, Temim, Sakif ve Himyeri kabileleri gibi bazı kabilelerin hac ve umre zamanlarında, "Sana geldik, ey Tanrımız, senin ortağın yoktur. Bugün dua ve ihsan günüdür." gibi sözlerle telbiye getirmeleri, Allah inancı izlerinin varlığını hatırlatmaktadır.[247]

Kur'an-ı Kerim'in birçok yerinde, Arapların hemen hiç kurtuluş ümidi kalmayan bir tehlike içinde, özellikle de deniz üstünde kaldıkları zaman "–dinlerini yalnız O'na özgü yaparak–" Allah'a yöneldiklerini okuyoruz.[248] Yine dara düştüklerinde geçici olarak tevhide sarıldıklarına,[249] en büyük yeminlerini Allah adına yaptıklarına[250] ve Kâbe'nin Rabbi'nin Allah olduğuna inandıklarına şahit oluyoruz.[251]

İslâm'dan önce Hicaz'da bulunan müşriklerin itikatlarını özetleyecek olursak, temelinde Allah inancının varlığı söz konusu olmakla birlikte, putlara da taptıkları ve

---

[240] 29/Ankebût, 65; 10/Yûnus, 22-23.

[241] 29/Ankebût, 61.

[242] 29/Ankebût, 63.

[243] 35/Fâtır, 42.

[244] 29/Ankebût, 63.

[245] 106/Kureyş, 3.

[246] Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyet*, s. 1-8; Ahmet Rauf, "Arabistan", mad., *İA*, I. 490-491.

[247] Ya'kûbî, *Târîh*, I. 255-256; Çağatay, *a.g.e.*, s. 255-256; Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, s. 9.

[248] 31/Lokmân, 32.

[249] 29/Ankebût, 65.

[250] 35/Fâtır, 42.

[251] 106/Kureyş, 3.

onları Allah'a ortak koştukları bilinir. Onlarda bulunan Allah inancının, Hz. İbrahim'in dininin kalıntıları olup, aradan uzun zaman geçmesi ve farklı inançlardaki insanlarla karşılaşmaları sonucu şirke girdikleri tahmin edilir.[252] Bizim asıl üzerinde duracağımız kişiler, Hicaz bölgesindeki müşrikler olacaktır. Söz konusu kişilerin hayatlarına yön verecek peygamberleri ve kitapları bulunmaz.[253] İslâm öncesi Mekke'de, Kâbe'nin içerisinde bazı dinî ziyaretler ve ritüeller devam ediyordu. Ficar harpleri, bu dinî inanışın azaldığını göstermektedir. Ebû Sufyân'ın Uhud savaşına Lât ve Uzzâ'yı beraberinde götürmesi, Yahudilerin savaşlara "kutsal sandık" ile birlikte gitmelerini hatırlatıyor.

Kur'an'ın ilk bölümleri, onların, bulanık da olsa, zaten Tanrı'ya inanan insanlar olduğunu bildiren pasajlarla doludur. 106/Kureyş Sûresi'nde "Bu evin (Kâbe'nin) Rabbine ibadet etsinler"[254] cümleciği, "Mekke aristokratlarının" Allah'a tapıyor olduklarını göstermektedir.

Ayrıca müşriklerin Allah'a inançlarını gösteren ayetlerden anlaşılan şudur – muhtemelen civar yerlerde de yaygın olan bir inanış vardı–: Bu inanış, Allah'ı baş tanrı ilan etmekte; ancak herkes bu tanrının gücü hakkında farklı düşünmekteydi.[255] Bununla birlikte, Greko-Romen dönemindeki Ortadoğu yazıtlarında yapılan çalışmalarda, bir baş tanrı veya üstün tanrı inancının yaygın olduğu görülmektedir. Bu yazıtlardan elde edilen bilgilere göre, üstün bir tanrıya tapınmanın diğer küçük tanrılara tapınmayla aynı dönemde olduğunu göstermektedir. Bir tanrının diğer tüm tanrıları kontrol edebileceği ya da dünyayı yaratıp gözetecek kadar üstün olduğu inancı, monoteizmi meydana getirmektedir. Fakat bu tür inançlara artan oranda yapılan vurgu monoteizme, yani diğer tanrıların varlığını dışlamaya doğru olan bir temayülün göstergesi olmaktadır.[256] Yazıtların yazarları, diğer ilâhî güçlerden daha üstün bir güce, tek başına sahip olan aşkın bir tanrıya tapınıyorlardı. Bu tanrının bir semavi (*weather*) tanrı olup, gökyüzünün ona ait olduğuna inanılırdı. Alt düzeydeki tanrılar onun vekilleri ve elçileri idi. Meleklere olan inanış, Pers ve Helenistik

---

[252] Tümer-Günay, *Birûnî'ye Göre Dinler Târîhi ve İslâm Dini*, Ankara, 1975, s. 131. Mahmud Es'ad, *Tarih-i Dini, İslâm*, trc. A.L. Kazancı, O. Kazancı, s. 279.

[253] Müşrikler hakkında geniş bilgi için bkz. İbnu'l-Kelbî, *a.g.e.*, s. 5-38; Ya'kûbî, *Târîh*, I. 254-256; Mes'ûdî, *Murucu'z-Zeheb*, II. 26-27. Cevad Alî, *a.g.e.*, VI. 252-290.

[254] 106/Kureş, 3.

[255] Watt, Hz. Muhammed'in Mekke'si, s. 67-68.

[256] Watt, Hz. Muhammed'in Mekke'si, s. 68-69.

dönemde, Yakın Doğu'nun dinsel yaşamında önemli bir yer işgal etmekteydi; ki onlara elçilik rolü verilmekteydi. Aynı zamanda âlemlerin Rabbinin ilâhî varlıklar hiyareşisinde en üstte bir mevkie sahip olduğu gerçeği de vurgulanmaktaydı. Öte yandan yazıtlar, önceki sayfalarda ele alınan çeşitli grupların dinsel yaşamı, atalarının geleneklerine dayanmaktaydı.[257]

Bu delillerin ışığı altında Hz. Muhammed'in davete başladığı dönemde, Mekke'de baş tanrı olarak Allah inancının hakim görüş olduğu kuvvetle muhtemeldir. O dönemde saf puta tapıcılık gerilemekteydi. Putlar, tarım toplumunun bilinen doğal güçleri olmaktan çıkmış ve Allah'ın yanında şefaatte bulunmanın dışında bir güçlerinin olmadığı düşünülmekteydi. Aslında tehlike anında insanların onlardan uzaklaşarak Allah'a yönelmesi, bu putların, güçsüzlüğünün bir göstergesidir.[258]

Araplarda putlara ibadet; putların önünde, tapınaklarda veya tapınak çevresinden aldıkları taşlar önünde icra edilirdi.[259] Araplar yolculuk sırasında konakladıkları zaman, dört taş alır, içlerinden en güzelini seçerek ilâh edinir, diğer üçünü de yemeğini pişirmek için ocak taşı yapardı. Ayrılırken ilâh edindikleri taş da dahil olmak üzere bütün taşları orada bırakır, başka bir konaklamada da aynı şeyi tekrar ederlerdi.[260] Yine Araplar, evinde bulundurdukları taştan, ağaçtan veya diğer malzemelerden yapılmış puta, yolculuğa çıkacağı zaman ve yolculuktan döndükten sonra da dokunmak sûretiyle[261] ondan yardım diler veya ona karşı olan şükrünü eda ederlerdi. Hicaz'daki putperest Arap halkı Allah'tan istenmesi gerekenleri putlardan istemiş, Allah'a yapılması gereken ibadetleri de putlara tahsis etmişlerdi. Arzularının yerine gelmesi için putlara müracaat eden müşrikler, emellerine ulaşamayınca putlara hakaret etmekten de geri kalmamışlardır.[262]

Cahiliye dönemindeki ibadetlerin en önemlileri; hac, umre, tavaf, kurban oruç, putlarla müşavere (fal okları), putlara hediye takdimi, putlar adına yapılan dua ve yemin, çocuklara ad olarak put isimlerinin verilmesidir. Bu ibadet ve görevler içerisinde şüphesiz en önemlileri hac ve umredir.

---

[257] Watt, Hz. Muhammed'in Mekke'si, s. 69.

[258] Watt, Hz. Muhammed'in Mekke'si, s. 69.

[259] İbnu'l-Kelbî, *a.g.e.*, s. 39.

[260] İbnu'l-Kelbî, *a.g.e.*, s. 39.

[261] İbnu'l-Kelbî, *a.g.e.*, s. 39.

[262] İbnu'l-Kelbî, *a.g.e.*, s. 23; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 88.

Araplarda hac ibadeti, dinî bir vecibe olmakla beraber, haccın haram aylarda[263] kurulmuş olan panayırlardan sonra başlaması sebebiyle, aynı zamanda ekonomik yönden de önem taşımaktaydı. Çünkü cahiliye devrinde, meşhur Ukaz Panayırı, Zilkade ayının sonuna kadar devam eder ve yerini Zülmecâz Panayırı'na bırakırdı. Zülmecâz Panayırı ise, Zilhiccenin 8. günü son bulurdu. Zilhiccenin 9. gününde Arafat'ta vakfeye durmakla –panayırların hemen sonrasında– hac ibadeti başlamış olurdu.[264] Haccın bu zamana rastlaması Araplar için hem dinî bir görev hem de ekonomik bir değer arz ediyordu.

Hac görevini Arafat'tan başlatırlardı. Başlama işi genellikle Sûfelilere ait olurdu. Fakat liderlik konusunda zaman zaman ihtilafa düşüyorlardı.[265] Araplar Arafat'tan sonra yürüyerek Müzdelife'ye giderlerdi. Ancak, Kureyş kabilesi Arafat'ta durmazdı. Müzdelife'den inme sırasında lider konumunda olan kabile, Advan kabilesi idi; ki bu görevi babadan oğula saltanat usûlüyle devralıyorlardı.[266] Müzdelife'den Güneş doğduktan, sonra ayrılırlar ve Beyt'i, yedi defa tavaf ederlerdi. Tavaf esnasında Hacerulesved'e elleriyle dokunurlardı. Sâfâ ile Merve tepesi arasında sa'y etmezlerdi.[267] Bunun yerine kendi putları olan ve Müşellel Dağı'nda[268] bulunan Menât için ihrama girer, onu ziyaretten sonra hacı olduklarına inanırlardı.[269] Cahiliye devrinde Evs ve Hazreclilerin yapmadığı bu sa'y görevine Kur'an-ı Kerim şöyle atıfta bulunur. "Şüphesiz Sâfâ ile Merve Allah'ın şiarındandır. Kim Beyt'i (Kâbe'yi) hacceder veya umre yaparsa onları tavaf etmesinde bir günah yoktur. Kim kendiliğinden bir iyilik yaparsa bilsin ki Allah karşılığını verir (yaptığını) bilir."[270]

İslâm öncesi cahiliye Arapları, hac aylarında umre yapmayı günah sayarlardı. Hac ve umre esnasında telbiyede bulunurlardı; ancak, telbiyelerinde şirkin eserlerine rastlanıyordu. Nitekim telbiyede bulunurken; "Buyur Allah'ım buyur, buyur senin

---

[263] Haram aylar, Zilkade, Zilhicce, Muharren ve Receb aylarıdır. İlk üçü birbirini takip eder ve senenin 11, 12 ve 1. ayları olup, Receb ise senenin 7. ayıdır

[264] Yakut el-Himevî, Şihabuddîn Ebû Abdillâh el-Bağdâdî, *Mu'cemu'l-Buldân*, V. 58-59.

[265] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 130.

[266] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 128.

[267] İbn Mace, Menâsik, 61.

[268] İbn Habîb, Ebû Ca'fer b. Habîb, *Kitâbu'l-Muhabber*, Beyrut, 1361, s. 311.

[269] Muslim, Hac, 260-261.

[270] 2/Bakara, 158.

ortağın yoktur. Ancak bir ortağın vardır. O da senin hükmündedir. Sen ona ve onun sahip olduklarına hükmedersin."[271]

Ayrıca her müşrik kabilenin kendi putlarına ayrı ayrı tavafda bulundukları da rivayet edilmektedir.[272]

İbn Ömer'den yapılan rivayete göre Hz. Muhammed, (s.a.s.) müşriklerin bu telbiyelerine muhalefet ederek şöyle telbiyede bulunurdu: "Ya Rab davetine tekrar tekrar icabet ediyorum. Her emrini ifâya hazırım. Senin saltanatında hiçbir ortağın yoktur. Hamd Senindir, nimet Senindir, mülk Senindir. Hiçbir ortağın yoktur."[273] Bütün bunlar bize şunu gösteriyor, müşrikler birçok işlerde olduğu gibi, hac ibadetinde de Allah'a ortak koşmaktaydılar.

Hac ve umre ibadetinin önemli erkânlarından biri de 'tavaf'tır. Cahiliye döneminde Araplar, Kâbe'yi çıplak olarak tavaf ederlerdi.[274] Ayrıca Kâbe'den ayrı oldukları zamanlarda Kâbe'den veya herhangi bir tapınağın önünden aldıkları bir taşı, bir yere diker ve tavaf ederlerdi.[275] Yine burada dikkati çeken başka bir nokta ise Kureyşlilerin kendilerini diğer kabilelerden üstün sayıp humus âdetini ihdas etmiş olmalarıdır.[276]

Buna göre humuslar, hac için Mekke'ye gelen kabilelerin, ihramda bulundukları sırada çökelek ve kızarmış veya yanmış herhangi bir şey yememelerini; ihramda bulundukları müddetçe, yünden yapılmış çadırlara girmemelerini isterlerdi. Hatta daha da ileri giderek; "hac ve umre" maksadıyla mukaddes bölgenin dışından gelenlerin, dışarıdan mukaddes bölgeye getirdikleri yemekleri yememelerini ve tavaflarını ancak humuslardan aldıkları elbiselerle yapmaları gerektiğini söylemişlerdir. Bu elbiseleri elde edemeyenlerin Kâbe'yi çıplak tavaf etmelerini istemişlerdir.[277]

Fakat tavaf edecek olan kadın veya erkek bu elbiselerle tavaf etmekten imtina eder ve kendi memleketinden getirdikleri elbiselerle tavaf ederlerse, tavaftan

---

[271] İbnu'l-Kelbî, *a.g.e.*, s. 27; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 80; İbn Habîb, *Muhabber*, s. 311.

[272] İbn Habîb, *Muhabber*, s. 311-315. Ayrıca diğer kabilerin telbiyeleri için bkz. Ya'kûbî, Ahmed b. Ya'kûb, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Beyrut, 1960, I. 255-265.

[273] Muslim, Hac, 21.

[274] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 211-212.

[275] İbnu'l-Kelbî, *a.g.e.*, s. 39.

[276] İbn Hişâm, *es-Sîre* I. 211-212.

[277] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 214.

sonra bu elbiseleri orada bırakırlardı. Araplar bu elbiselere *el-lika* adını vermişlerdi.[278] Kâbe'yi tavaf ederken erkeklerin tamamen çıplak, kadınların ise yukarıdan aşağı yırtmaçlı bir gömlek giydikleri rivayet edilmektedir.[279] Arapların Kâbe'yi çıplak tavaf etmeleri ise Kâbe'ye olan saygılarındandı.[280] Yüce Allah onların bu davranışlarını yasaklayarak şöyle buyurmuştu: "Ey âdemoğulları, her mescide girdiğinizde ziynetinizi alın (giyin). Yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez. De ki; Allah'ın kulları için çıkardığı ziyneti, temiz ve hoş rızıkları kim haram etti. De ki, onlar dünya hayatında inananlarındır. Kıyamet günü de yalnız onlarındır. İşte biz, bilen bir topluluk için ayetleri böyle açıklıyoruz."[281]

Yine bu dönemde kadınlar, âdet günlerinde putlara yaklaşamaz, onlara dokunamaz, ancak belli uzaklıkta bulunurlardı.[282] Araplar, Kâbe'yi tavaf etmenin yanı sıra, putlar için de ibadet ve törenler düzenler, genç kız ve kadınlar güzel elbiselerini giyer ve çılgınca eğlenirlerdi.[283] Burada, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) çocukluğunda akrabaları tarafından, putlara ait bir bayrama götürülmek istendiği, ancak putlara yaklaşmayıp ayıpladığı ve onlara buğzettiği rivayet edilmektedir.[284]

Kur'an-ı Kerim cahiliye dönemindeki müşriklerin tavaflarını şöyle tavsif etmektedir: "Onların Beyt-i Şerif huzurundaki duaları, ıslık çalmadan, el çırpmadan başka bir şey değildi."[285]

Müşrik Araplarda, putlar için kesilen kurban, dinî vecibelerin en önemlilerindendi. Araplar putları ilâh; ilâhları da şefaatçi olarak kabul ederlerdi.[286] Bundan dolayı onların ulûhiyetine atfen, kurban görevi ihmal edilmeden yapılırdı. Her kabile kendi putunu tavaf eder ve onun önünde kurbanlar keserdi.[287] Her çoban en kıymetli hayvanını kurban eder, onun kanını putlara sürer ve hayvanın doğan

---

[278] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 215.

[279] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 215.

[280] Sa'îd Ramazan el-Bûtî, *Fıkhu's-Sîre*, Beyrut, 1978, s. 322.

[281] 7/A'râf, 31-32.

[282] İbnu'l-Kelbî, *a.g.e.*, s. 38.

[283] İbnu'l-Kelbî, *a.g.e.*, s. 83.

[284] İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahmân, *el-Vefâ bi Ahvâli'l-Mustafâ*, Mısır, 1966, I. 138.

[285] 8/Enfâl, 35.

[286] 10/Yûnus, 18.

[287] İbnu'l-Kelbî, *a.g.e.*, s. 29; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 154; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I. 167; İbn Habîb, *Muhabber*, s. 319.

yavrusunu da putlar için kurban ederdi.[288] Kurbanın kanı, çoğu kez, kurban mahallinde bulunan ve *gabgab* adı verilen çukura akıtılırdı. Kurbanın eti ise putlara verilmez, kurbana katılanlara paylaştırılırdı.[289]

Araplar, Recep ayında putları tazim için kurbanlar keserdi ki, bu koyunlara *atair*, kurban mahalline de *ıtr* diyorlardı.[290] Develeri ile birlikte dua maksadıyla putların yanına gelenlerin develeri bazen kan lekelerinden ürküp kaçırdı.[291]

Araplardaki kurban geleneği çok eskilere dayanır. Bir felaketin savılması veya bir dileğin gerçekleşmesi maksadıyla erkek çocuklarını da kurban adarlardı.[292] Hz. Muhammed'in dedesi Abdulmuttalib'in, oğlu Abdullâh'ı kurban olarak adamış olması, bir isteğinin yerine gelmiş olmasına ve bu kurban geleneğinin bulunduğuna bir işarettir.[293] Ayrıca erkek çocuklarının kurban olarak adanmasının sebebi, Hz. İbrahim'in (a.s.) kendi çocuğunu kurban adama kıssasından alınmış olabileceğini de göz ardı etmemek gerektiği kanısındayım.[294]

Yine bilindiği gibi Araplar, kurban geleneğini yanlış bir şekilde uyguluyor, kurbanlarını başka tanrılar için kesiyor, yani Allah'tan başkasının adını anıyorlardı.[295] Bazen ölü hayvan eti yiyor, bazen de hiçbir şeyin adını anmadan hayvanlarını kesiyor ve murdar bir şekilde yiyorlardı.[296]

Oruç ibadetinin bizden öncekiler için farz kılındığı[297] Kur'an-ı Kerim'de beyan edilir. Fakat bunun Ehl-i Kitap için olduğu görüşü benimsenir. Müşrikler için oruç ibadetinin olup olmadığı konusu Kur'an'da geçmez. Ancak Hz. Aîşe'den gelen bir rivayete göre, Hz. Muhammed (s.a.s.) Kureyşliler gibi, Aşure günü olan Muharrem ayının onuncu günü oruç tutardı. Medine'ye hicret edince de bu orucu tuttu.

---

[288] Buhârî, Akik, 3; Muslim, Ezahi, 28; Ebû Dâvûd, *Sunen*, Ezahi, 11; Tirmizî, *Sunen*, Ezahi, 15.

[289] İbnu'l-Kelbî, *a.g.e.*, s. 66.

[290] İbnu'l-Kelbî, *a.g.e.*, s. 4.3.

[291] İbnu'l-Kelbî, *a.g.e.*, s. 43,

[292] 6/En'âm, 137.

[293] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, I. 439-440.

[294] Bkz. 37/Sâffât, 101-107.

[295] Bkz. 5/Mâ'ide, 3; 2/Bakara, 173; 6/En'âm, 145; 16/Nahl, 115.

[296] 6/En'âm, 118-121.

[297] 2/Bakara, 183.

Sahabilere de bu orucu tutmalarını tavsiye etti. Hicretin ikinci senesinde Ramazan orucu farz kılınınca: "İsteyen aşure orucunu tutar, isteyen de terk eder."[298] buyurdu.

Hatta hicretten sonra vefatına yakın bir zamanda, aşure orucunun diğer din mensupları tarafından da icra edilmesi üzerine, onlara muhalefet ederek, Muharremin 9. ve 10. günleri oruç tutulmasını emretmiş, [299] fakat ertesi yıl vefat etmiştir.[300]

Buhârî ve Dârimî'de zikredilen bir haberde; bir kadının "Sumt orucunu" tutarak haccettiği rivayet edilir. Hz. Ebû Bekir, Ahmes kabilesinden Zeyneb isimli bir kadına rastlar. Kadının hiç konuşmadığını görünce, sebebini sorar. Kadın kendinin "Sumt orucunu" tuttuğunu söyler. Hz. Ebû Bekir, bunun cahiliye âdeti olduğunu, böyle bir orucun helâl olmayacağını beyan eder.[301] İşte bütün bu rivayetler, İslâm'dan önce de cahiliye âdeti üzere orucun tutulduğunu göstermektedir. Ancak bu orucun ilâhî bir dinin kalıntısı olarak mı tutulduğu veya kendileri tarafından mı ihdas edildiği konusu açıklık kazanmamıştır.

Putlara tapmayı bir inanç olarak kabul eden müşrikler, yapmayı tasarladıkları bir işe başlamadan önce, yapıp yapmama konusunda karar vermek için putlara danışmayı ihmal etmezlerdi. Bunu en bariz şekliyle falcılıkta görmekteyiz.[302]

Araplar tasarladıkları işlerin yapılıp yapılmaması konusunda veya halledemedikleri işlere çare bulmak için, yüz dirhem parayla, genç bir deveyi alıp Hübel putunun önüne gelirlerdi. Paralarla deveyi görevliye teslim ederek oklar yardımıyla putun kararını alırlardı. Fal oklarını çekecek görevli, dilek sahibini putun yanına yaklaştırarak: "Ey ilâhımız, işte filan oğlu filan şu şu işleri yapmak istiyor, hakkında bize doğru olanı bildir." der sonra da oku çekerdi. Bunun sonucuna göre de işin yapılıp yapılmaması konusunda karar verirlerdi.[303]

Hz. Muhammed'in dedesi Abdulmuttalib, zemzem kuyusunun kazılmasındaki zorluktan dolayı, on erkek çocuğa sahip olduğu zaman birini kurban edeceğini adamıştı. Bu durum gerçekleşince oğullarının hangisinin kurban edileceğini belirlemek için Hübel putunun önünde oklar çektirmişti.

---

[298] Muslim, Sıyâm, 113; Buhârî, Hac, 47, Savm, 69; Dârimî, Ebû Muhamed b. Abdillâh, *Sünen*, Kahire, 1966, Savm, 46; İbn Hanbel, I. 310.

[299] Muslim, Sıyâm, 133; İbn Hanbel, I. 225, 236, 345.

[300] Muslim, Sıyâm, 133.

[301] Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr, 26.

[302] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 160-164.

[303] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 160-161; İbnu'l-Kelbî, *a.g.e.*, s. 36.

Yine Zülhalasa ve Riam gibi tapınaklarda da fal okları bulunur, istişare için oklar çekilirdi. Allah'tan istenmesi gereken şeyleri putlardan isteyen müşrikler, memnun olmayınca da putlara hakaret etmekten geri kalmazlardı.[304] Kur'an-ı Kerim'de, müşriklerin bu davranışı kınanmış ve şöyle buyurulmuştur: "Onlara Nuh'un kıssasını oku, hani o, kavmine; "Ey kavmim! demişti; eğer benim aranızda bulunmam ve Allah'ın ayetleriyle öğüt verişim size ağır geliyorsa ne diyeyim, ben ancak Allah'a dayanıp güvenmişimdir. Siz ve ortaklarınız artık toplanıp ne yapacağınızı kararlaştırın. Bilâhere bu işiniz size hiçbir tasa ve pişmanlık vermiş olmasın, sonra hükmünüzü bana icra edin ve hatta bana hiç mühlet de vermeyin."[305]

Kur'an-ı Kerim'in "Ey inananlar, şarap, kumar, dikili taşlar, şans okları şeytan işi birer pisliktir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz."[306] hitabı, inananlara yapılmış olmakla beraber, aynı zamanda o günkü Arap toplumunun da inancını ortaya koymaktadır.

Müşriklerden toprak sahibi olanlar ve ziraatle uğraşanlar, ektikleri toprağın veya diktikleri ağacın ortasına bir çizgi çekerek ikiye ayırırlar, çizginin altında kalan kısmı putlara ayırırlardı. Çizginin üstünde kalanı ise Allah'ın hakkı olarak kabul ederlerdi. Eğer Allah'ın hakkından putların hakkına ilave olmuşsa, olduğu gibi bırakırlar, fakat ilâhların hakkından Allah'ın hakkına bir şey geçmişse ilâhlarının hakkını geri verirlerdi. Ayrıca ilâhlarına ayırdıkları mahsulün bakımını daha iyi yaparlardı.[307]

Mekkeli müşrikler putlarına iki sebepten dolayı dua ediyorlardı: Yardım talep etmek.[308] Çünkü onlar, putları, arzu ve isteklerinin yerine gelmesi için Allah'la aralarında şefaatçi olarak kabul etmekteydiler. Yüce Allah putperestlerin, putlar önünde dua etmelerini birçok ayette alaylı bir şekilde ayıplamıştır.[309] Cahiliye Araplarının putlara dua etmelerinin ikinci sebebi ise; putların öfkesini çekip hastalık, kıtlık, mal ve can kaybı gibi musibetlere maruz kalmaktan korktukları içindir; [310] ki,

---

[304] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 88; İbnu'l-Kelbî, *a.g.e.*, s. 23.

[305] 10/Yûnus, 71.

[306] 5/Mâ'ide, 90.

[307] 6/En'âm, 136; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 80; İbn Habîb, *Muhabber*, s. 136.

[308] 36/Yâsîn, 74.

[309] 10/Yûnus, 66; 11/Hûd, 101, 16/Nahl, 20-22; 19/Meryem, 81.

[310] 11/Hûd, 54.

onları şefaatçi kılmak veya bizzat ilâh telakkisiyle tazim ve hürmetle birlikte çeşitli hediye takdimiyle yardımlarını celp etmek istiyorlardı.[311]

Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah; "Onların Beyt(ullah) yanındaki namazları da, ıslık ve el çırpmadan ibarettir. O halde inkârınızdan dolayı azabı tadın (şimdi)."[312] buyurmakla, müşriklerin Kâbe'nin yanında nasıl ibadet ettiklerini beyan etmektedir. Salât kelimesi, peygamberlikten önce kulluk ya da dinî bir ayini ifade etmek için kullanılıyordu. Bazılarının belirttiği gibi, yalnız dua anlamı ifade etmiyordu. İslâm'la birlikte belirli bir ibadet için kullanılmaya başlandı. Dua, rahmet, bereket anlamlarını da içermektedir. Araplar, çeşitli yerlerde tanrılarına yaptıkları ibadetleri 'salât' kelimesiyle ifade ediyorlardı.[313] 2/Bakara, 125, 157, 238; 3/Al-i İmrân, 43, 39; 4/Nisâ', 102, 103; 14/İbrâhîm, 40; 22/Hac, 26; 27/Neml, 2, 3; 9/Tevbe, 99; 41/Fussilet, 37; 77/Mürselât, 48; 74/Müddessir, 43, 44; 33/Ahzâb, 56; 75/Kıyâme, 31-32. ayetlerde geçen *salât* kelimesi; rüku, sücud ve kıyâm gibi kavramların bir kısmıyla peygamberlik sonrası Müslümanlara hitap edilmiş olsa da; müşriklerin Kâbe'nin yanında yaptıkları geleneksel ayin ve ibadeti de simgelemektedir. Ayrıca, muvahhid olan Zeyd b. Amr b. Nevfel gibilerinin Kâbe'de secde etmiş olmaları[314] da İslâm öncesi Arabistan'da farklı şekillerde de olsa namaz ibadetinin var olduğunu göstermektedir.

Müşriklerin yemin konusunda da yine inançları gereği putları devreye soktukları bir gerçektir. En çok kullandıkları yemin şekli; "Allah seninle benim aramdadır."[315] şeklinde olmakla beraber, antlaşma törenlerinde Allah daima üçüncü bir şahıs olarak görülmektedir. Ayrıca "Lât hakkı için" cümlesinin en çok kullanılan yeminler arasında olduğunu Hz. Peygamber'in "Sizden her kim yemin eder de "Lât hakkı için" derse, bunun kefareti olarak hemen (*lâ ilâhe illallâh*) desin"[316] hadisinden anlamaktayız.

Putların isimlerini çocuklarına isim olarak koymaları; (Cahiliye Arapları, Abdurrahmân,[317] Abdullâh[318] gibi isimlerin yerine çocuklarına Abduluzzâ,[319]

---

[311] Mevdûdî, *el-Maslahâtu'l-Erbaa fî'l-Kur'ân*, Kuveyt, 1671, s. 16.

[312] 8/Enfâl, 35.

[313] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, I. 431-433.

[314] Derveze. *a.g.e.*, I.s. 433-434.

[315] İbnu'l-Kelbî, *a.g.e.*, s. 80 (dipnot 260)

[316] Muslim, İmân, 5; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 193.

[317] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 113, 202, 311, 315; İbn Sa'd, *Tabakât*, I. 184, 151.

Abdulmenaf[320] Abdumenât[321] ve Abdulyehus[322] gibi isimler vermekteydiler.) onların yeminlerinde olduğu gibi kullukta da Allah'ın yerine putları koyduklarını göstermesi bakımında yeterli delil olmaktadır.

Putperestlerin yanlış itikatlarından kaynaklanan önemli hususlardan biri de, kafalarına göre helâli haram saymalarıdır. Kur'an-ı Kerim'de, onların bu yanlış inançlarına işaret eden birçok ayet mevcuttur: "Allah, Bahire, Saibe, Vesile ve Ham diye bir şey yapmamıştır. Fakat inkâr edenler, Allah'a yalan uyduruyorlar ve çokları da akıl erdiremiyor."[323]

Cahiliye Araplarında, bir deve beş kez doğurur ve beşincisi dişi olursa kulağı kesilip serbest bırakılırdı. Artık bu deveye binilmez, devenin sütü içilmezdi. İşte bu deveye *Bahire* denilirdi.[324] Bir kimse yakalandığı hastalıktan kurtulmak için devesini putlara adarsa, artık bu devenin sütü içilmez ve bu deveye binilmezdi. İşte bu deveye de *Saibe* denirdi.[325] Bir koyun hem dişi hem de erkek doğursa, dişi kardeşine kavuştu diye dişinin hatırı için erkeği de kesmezlerdi; ki, buna *Vesile* denirdi.[326] Bir erkek deveden, on kere döl alınırsa devenin sırtını haram sayarlar, deveyi hiçbir otlak ve sudan menetmezlerdi. Buna *Ham* denirdi. Bütün bunları yaparken de Allah'a iftira ediyorlardı, sanki Allah'ın emri böyleymiş gibi davranıyorlardı.[327] Hayvanların karınlarındaki belli bölgelerinin erkeklere helâl, kadınlara ise haram olduğunu iddia etmeleri,[328] ekinlerinden Allah'a ve putlara pay ayırmaları ve putların payını Allah'ın payından üstün görmeleri,[329] hayvanların erkeklerini helâl, dişilerini haram saymaları gibi yanlış inançlarını Allah'a isnat etmeleri, müşriklerin temel inançlarındandı.[330]

---

[318] İbn Hişâm a.y.; İbn Sa'd, a.y.

[319] İbn Hişâm *es-Sîre*, I. 86; İbnu'l-Kelbî, *a.g.e.*, s. 29, 39.

[320] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 26, 110, 114, 123; İbn Sa'd, *Tabakât*, I. 268.

[321] İbn Hişâm, I. 26, 95, 96; İbn Sa'd, I. 268.

[322] İbn Hişâm, I. 295, 301; İbn Sa'd, I. 268.

[323] 5/Mâ'ide, 103.

[324] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, I. 442.

[325] Derveze, a.e.a.y.

[326] Derveze, a.e.a.y.

[327] 6/En'âm, 138.

[328] 6/En'âm, 139.

[329] 6/En'âm, 136.

[330] Bkz. 6/En'âm, 143-150; 16/Nahl, 116-118.

1.2.2. Yahudiler

1.2.2.1. Kur'an'da Yahudileri İfade Eden Kelimeler

Bu başlık altında Yahudi kelimesi ve müradifleri üzerinde duracağız. Bunlardan özellikle *İsrail*, *İbrani* ve *Yahudi* kelimelerini inceleyeceğiz. Bu arada görülecektir ki, farklı köklerden gelseler de, bu üç kelime, birbirlerine yakın anlamlar ifade etmektedirler.

Yahudi kelimesinin aslı, *hâde-yehûdu-tevhide (tevhîd)* fiilinden gelir ki; tövbe anlamına gelmektedir.[331] Yahudi kelimesi, Hz. Muhammed'in risaletinden önce Arabistan'da biliniyor ve o dönemin şiirinde de kullanılıyordu.[332]

Bu kelimenin İsrailoğullarına verilmesi hakkında şu görüşler ileri sürülmüştür: İbranicede *Yahûd* kelimesi; Güney Krallığını veya Yahuda ülkesinin sakinlerini ifade etmektedir. Sonradan bu söz, kavmin tümü için kullanılmaya başlanmıştır. Greko-Romen devrinden itibaren kişileri göstermek için, tercihen bu kelime kullanılmıştır.[333] Rivayete göre Hz. Musa'nın Tur Dağı'na gitmesinden sonra İsrailoğulları buzağıya tapmışlar, ancak Hz. Musa onların yanına dönünce kendilerine çok kızmış onlar da, yaptıkları bu çirkin işten dolayı çok pişman olmuşlar ve tövbe etmişlerdir.[334] Kur'an-ı Kerim'de, *hudnâ ileyke* "Biz sana yöneldik[335] (tövbe ettik) denilmektedir. İşte İsrailoğullarına tövbe etmelerinden dolayı, kendilerine "Yahudi" denilmiştir. Bir başka görüşe göre ise, onlar İslâm'ın zuhurunda Hz. Peygamber'i inkâr ettikleri için bu ismi almışlardır.[336] İsrailoğullarına Yahudi denilmesinin bir başka sebebi de şudur: İshak'ın oğlu Hz. Ya'kub'un on iki oğlu vardı. Bunlardan en büyüğünün veya dördüncü oğlunun adı "Yuda" veya "Yehuda" olduğundan Hz. Yakub'un bu oğluna nispetle

---

[331] *Lisânu'l-Arab*, III. 842; er-Rağıb el-Isfehânî, *el-Mufredât*, Tahran, 1373, s. 569; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I. 210.

[332] Fatih Kesler, *Kur'an-ı Kerim'de Yahudiler ve Hırıstiyanlar*, TDV Yayınları, Ankara, 1995, s. 29.

[333] Felicien Challaye, *Dinler Tarihi*, trc. Samih Tiryakioğlu, Varlık Yayınları, İstanbul, 1960, s. 122.

[334] Kurtubî, Ebû Abdullâh b. Ahmed, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Kahire 1938, I433; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I. 374.

[335] 7/A'râf, 156.

[336] Kesler, *a.g.e.*, 3.

kendilerine Yahudi denilmiştir.[337] Filistin'in güneyinde kurulan "Yuda" veya "Yehuda" krallığının, 'Yahudi' kelimesinin değişik bir şekli olduğu da belirtilir. Bir devlet adı olarak da anılan "Yahud" kelimesi, aynı zamanda, esaretten sonra halk birbirine İsrailliler diye adlandırırken fertler ise bir birlerine "Yahudi" diye adlandırıyorlardı.[338]

Kanaatimiz odur ki, Yahudilere bu ismin verilmesi Hz. Yakub'un oğluna nispet edilmesi veya ayet-i kerimede (7/A'raf, 156) işaret edildiği gibi, sözlük anlamıyla tövbe etmek, yönelmek ve dönmek anlamına gelmektedir.

Benî İsrail: Bu isim daha çok İsrailoğulları terkibi ile kullanılmakta olup "gece yolculuk yapmak" anlamına gelmektedir,[339] ancak bazı müfessirler ise, bu kelimenin "Allah'ın kulu" anlamına geldiğini söylemişlerdir.[340] Buna göre "Ya Benî İsrail" demek, "Ey Allah'ın kulları" demektir.[341] İsrail kelimesinin bir başka anlamı ise, "savaşan Tanrı, Tanrı'ya karşı kuvvetli veyahut da Tanrı'yla ve insanlarla güreşip yenen" anlamına gelmektedir.[342] Bu isim, Tanrı tarafından Hz. Yakub'a verilmiştir.[343] Kur'an-ı Kerim'de de bu isim Hz. Yakub için kullanılmıştır.[344] Yine Hz. Yakub için "Gece içinde Allah'a giden" anlamında İsrail denildiği kaydedilmektedir; ki on iki Yahudi kabilesi bu isimle anılmaktadır.[345] Yahudilerce bu isim Tanrı tarafından onlara verildiği için Yahudilik millî bir din; "Yahuva" ise millî bir Tanrı olarak telakki edilmiştir. Onlara göre İsrailoğulları seçkin bir kavimdir. Bu isim daha sonra bütün Yahudiler için kullanılmıştır.[346] Bir görüşe göre, İsrail isminin Süleyman ve Davud peygamberlerin

---

[337] Kurtubî, *Tefsîr*, I. 432; Elmalılı, *Hak Dini*, I. 374; Küçük-Tümer, *Dinler Tarihi*, s. 110; Hikmet Tanyu, *Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler*, s. 23.

[338] Tümer-Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 110; Tanyu, *a.g.e.*, s. 23.

[339] Kesler, *a.g.e.*, s. 27.

[340] Râzî, *Mefatihu'l-Ğayb*, Mısır, 1354/1935, II. 29; Elmalılı, *Hak Dini*, I. 334; Sâbûnî, Muhammed Alî, es-*Safvetu't-Tefasîr*, Beyrut, t.y., I. 52

[341] Tümer-Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 110; Tanyu, *a.g.e.*, s. 23; Râzî, *a.e.g.,* II. 29.

[342] Tekvin 32: 28; Tümer-Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 111; Felicien Challeye, *Dinler Tarihi*, s. 122; Felıcıen Challaye, *Dinler Tarihi*, s. 122.

[343] Râzî, *a.g.e.*, II. 29; Elmalılı; *Hak Dini*, I. 334; Sâbûnî, *Safvetu't-Tefasîr*, I. 53; Küçük-Tümer, *Dinler Tarihi*, s. 111.

[344] 3/Al-i İmrân, 93

[345] Tümer-Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 111.

[346] Tümer-Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 111.

kurdukları krallıkların isimlerinden geldiği savunulmuştur.[347] Bir başka görüşe göre ise, Kur'an-ı Kerim'in birçok yerinde geçen İsrail adına,[348] en eski tarihî vesika olarak II. Ramses'in oğlu Miraptap (MÖ. 1232-1224) tarafından dikilen ve "İsrail Anıtı" diye anılan kitabede rastlanmaktadır.[349] Eski tarihî vesika olarak, MS. 1896 yılında bulunan ve İsrail sütunu adı verilen bir Mısır yazıtında "İsrail" adına rastlandığı şeklinde bir görüş de mevcuttur.[350]

Bütün bu anlamların her birinin kendince doğruluk payı bulunabilir; ancak, kanaatimiz odur ki, İsrail kelimesi Kur'an-ı Kerim'de de kendisinden bu isimle bahsedilen Hz. Yakub'tan gelmektedir. Benû İsrail ise, onun soyundan gelenlere verilen bir isimdir. Kısacası "İsrail", bu kabileye nispetle verilmiştir. Filistin'de 1948 yılında kurulan İsrail Cumhuriyeti devletinin vatandaşları da İsrailli veya İsrailî diye adlandırılmaktadır.[351]

1.2.2.2. Yahudilerin Arap Yarımadasına Gelişi

Yahudilik, tek başına, ne bir mezhep, ne bir ırk, ne de modern anlamda bir millettir. Onun dinler tarihinde benzeri olmayan, tarifi zor, özel bir yeri vardır.[352] Hz. Musa Yahudi dininin kurucusu sayılır. Bu sebeple bu dine Musevilik de denir.[353] Yahudiler, tarihte çok eski çağlardan beri medeniyet kurma girişimleri sürekli sekteye uğramış ender milletlerden birisidir. İlk dönemlerden itibaren göçmen kabileler halinde yaşamışlar ve Amurru[354] kültürünün taşıyıcısı olmuşlardır. Mısır'dan Hz. Musa'nın önderliğinde çıktıktan sonra gittikleri yerlerin kültürlerinin etkisi altında kalmışlardır. Öyle ki, kendilerine özgü bir kültürün izine rastlamak mümkün

---

[347] Kesler, *a.g.e.*, s. 27.

[348] İsrail kelimesi için bkz. Kur'an-ı Kerim, 2/Bakara, 40, 61, 63, 74, 83, 122, 123, 211, 234, 241; 3/Al-i İmrân, 49, 53; 5/Mâ'ide, 12, 13, 15, 20, 26, 32, 70, 72, 77, 81, 110; 7/A'râf, 127, 129, 138, 141, 145, 148, 150, 171; 10/Yûnus, 84, 86, 90, 93; 17/İsrâ', 2, 8, 101, 103, 104; 20/Tâhâ, 40, 71, 88; 26/Şuarâ, 54, 56, 60, 61, 197; 28/Kasas, 4, 6, 76; 32/Secde, 23, 24; 40/Mü'min, 54; 44/Duhân, 30, 33; 45/Câsiye, 16, 17; 61/Saf, 6, 14.

[349] Tümer-Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 135.

[350] Tanyu, *a.g.e.,* s. 24.

[351] Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, İstanbul, 1983, s. 185.

[352] Sarıkçıoğlu, *a.g.e.*, s. 185.

[353] Sarıkçıoğlu, *a.g.e.*, s. 189.

[354] Tekvin 15: 12-21.

olmamıştır.[355] Bu dinin genel yapısı, tarihi ve geçirdiği dönemlerle ilgili geniş bilgiler vermek tezimizin sınırlarını aşmaktadır. Biz sadece Yahudilerin Arap Yarımadası'na nasıl yerleştikleri hakkında bilgi vermekle yetineceğiz.[356]

Tarih boyunca Yahudiler çeşitli ülkelere dağılmış, değişik zamanlarda değişik yerlere sürgün edilmişlerdir. Zaten kendileri de sürgün ve göçebe hayatı yaşayan bir babanın neslinden geldiklerini kabul etmektedir.[357] Onların çoğunluğu, her yerde göçmen veya göçmen çocuğu ya da göçmen torunu statüsündedir. Uzun zamandan beri İsrail devletinin kuruluşuna kadar (1948) bir devletleri de yoktu. Kur'an-ı Kerim onların birçok sıfatından bahsederken; onların bozguncu bir millet olduğunu, Allah'ın ayetlerini inkâr ettiklerini ve peygamberlerini haksız yere öldürdüklerini ve bu yüzden alçaklık damgası ile damgalanıp Allah'ın gazabına uğradıklarını ifade etmektedir.[358] İşte onların bu kötü huyları sebebiyle insanlık tarihinde meydana gelen karışıklıkların, ayaklanmaların, bozgunculukların, soğuk ve sıcak savaşların temeline inildiğinde görülecektir ki, ya doğrudan ya da dolaylı olarak Yahudilerle ilişkilidir. Tarih onları, bu hoş olmayan davranışlarıyla kaydetmektedir.

Çoğu zaman içine kapalı ve gizli bir toplum örneği sergileyen Yahudiler, bulundukları yerlerde karışıklıklar çıkarmış ve yapılan anlaşmalara bağlı kalmamışlardır. Bunun için pek çok yaptırımlarla karşı karşıya kalmışlar ve bulundukları yerlerden sürgün edilmişlerdir. Bunun yanında Yahudilerin birçok iyi dönemleri de olmuştur. Mesela Hz. Yusuf, Hz. Musa, Hz. Davud ve Hz. Süleyman dönemleri, Yahudilerin en parlak dönemleri olarak zikredebiliriz.

İsrailoğullarının tarihi ve dini incelendiği zaman, onların dinleri olan Yahudiliğin, bir taraftan ezilmişliği diğer taraftan da bu ezilmişliğin vermiş olduğu kin

---

[355] İ.R. Farukî-L.L.Farukî, *İslâm Kültür Atlası*, İstanbul, 1991, s. 70.

[356] Bu konuda geniş bilgi sahibi olmak için bkz., Çıkış 2: 10; Sarıkçıoğlu, *a.g.e.*, s. 189; 28/Kasas, 1-40; Kitab-ı Mukaddes, Çıkış 2: 1-25; 3: 1; Tümer-Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 110; ayrıca bkz. 3/Al-i İmrân, 77; Levililer, 26: 14-46; Ahmed Şelbî, *Mukaranatu'l-Edyân el-Yahudiyye*, Mısır, 1966, s. 163; Cevad Alî, *Târîhu'l-Arab Kable'l-İslâm*, Bağdat, 1953, VI. 346; Şelbî, *Mukaranatu'l-Edyân el-Yahudiyye*, s. 163-164; İnsan toplumlarının nesebi hakkında geniş bilgi için bkz. Tekvin 9: 1-29; 10: 1-32; 11: 1-1-32; Şemsettin Günaltay, *İbraniler*, İstanbul, t.y., s. 6; Tensiye, 26: 5; Günaltay, *İbraniler*, s. 5.

[357] Tesniye 26: 5.

[358] 3/Al-i İmrân, 112.

ve nefret duygularıyla dolu olduğu, bu intikam duygularıyla diğer bütün insanlara karşı düşmanlık besledikleri ve bütün insanları köle kabul ettikleri görülecektir.

Yahudilerin Arabistan'a yerleşmeleriyle ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Yahudiliğin, Hz. Musa'ya Sina Dağı'nda Tevrat'ın verilmesiyle MÖ. takriben XII. yüzyılda teşekkül ettiğini,[359] daha sonra Filistin bölgesinde devlet kurarak çeşitli dönemler geçirmiş olduklarını, yukarıdaki belirtmiştik. İslâm'ın zuhurundan çok önce ise, Arap Yarımadası'na yayılarak çeşitli koloniler kurmuşlardı.[360] Ancak, yine de bu konuda faklı görüşler ileri sürülmüştür.

Yahudi kaynaklı olan birinci görüşe göre, Hicaz bölgesine Yahudiler Hz. Musa'nın ömrünün sonlarına doğru yerleşirler. Anlatıldığına göre, Hz. Musa bir ordu hazırlatarak Mekke'de bulunanların öldürülmesi ve oranın işgal edilmesini ister. Bunun üzerine Yahudiler oraya girip, kralın oğlu hariç herkesi öldürürler. Kralın oğlunu ise çok yakışıklı olduğu için öldürmezler. Buna kızan Hz. Musa, orduyu dağıtır. Dağılan ordu Hicaz bölgesine yerleşir.[361] Mevdûdî, bu haberlerin, Yahudiler tarafından çıkar amaçlı olarak uydurulduğunu söyler.[362]

İkinci bir görüşe göre ise Yahudilik, Arabistan'a giren en etkili ve en eski dindir. Filistin-Maan yoluyla Arabistan'a girmiştir. Filistin'den, Suriye-Hicaz arasındaki çöllere sığınmak zorunda kalan Yahudiler, zamanla eski Yesrîb'e (Medine) kadar gitmişlerdir.[363] Yahudiler, Mekke'de nüfus olarak çok az olduklarından, büyük bir etkinliklerine rastlanmaz;[364] ancak Medine'de onların etkin oldukları bilinen bir gerçektir.

Medine eskiden Amalika kabilesinin yurdu olarak geçer. Ancak MÖ. VI. yüzyılda Babil Kralı II. Buhtu-Nasır (MÖ. 605-562) Kudüs'ü alıp Yahudileri Babil'e esir olarak götürür. Bu esaretten kurtulanlar, Hayber, Vâdi'l-Kura, Fedek ve Medine'ye yerleşirler. Medine'ye yerleşen Yahudiler, ticareti ellerine geçirip zengin olur. Medine ve civarı, Kurayza, Nadir ve Kaynuka Yahudilerinin merkezi durumuna gelir.[365]

---

[359] Yaşar Kutluay, İslâm ve Yahudi Mezhepleri, s. 8.

[360] Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, Beyrut, 1969, s. 23

[361] Yakut, *Mu'cemu'l-Buldân*, V. 84-85; Cevad Alî, *a.g.e.,* VI. 517. Ayrca Bkz. I. Samuel 15: 5; Çıkış 8-16.

[362] Mevdûdî, Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber, I. 526.

[363] Şemsettin Günaltay, İslâm Öncesi Arablar ve Dinleri, s. 86.

[364] Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, s. 224.

[365] "Arap" mad., *DİA,* III. 320; İzzet Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, I. 396.

Medine bölgesinde odaklaşan Yahudilerin, peygamberlikten kısa bir süre önce buraya yerleştiklerini ve bu bölgede sosyal, ekonomik, zirai, yerleşim ve güç açısından önemli bir konuma sahip olduklarını anlamaktayız. Ayrıca Kur'an'ın onlardan bahsetmesi, onların Arapların hayatında önemli bir role sahip olduklarının bir işaretidir. Yine Kur'an'ın onlardan bahsederken, "İsrailoğulları" diye hitap etmesini de, onların dışarıdan geldiklerine bir delil olarak sayabiliriz.[366] Kur'an'da, Yahudiliğin Arapların arasında yayıldığını gösteren açık bir ifade yoktur.[367] Ancak, Yahudilerden de ümmilerin olduğunu gösteren ayetler mevcuttur.[368] *Ümmî* kavramı, kendilerini Allah'ın seçilmiş ulusu olarak gören İsrailî olmayanlar için kullanıldığı gibi, bu anlayıştan hareketle Araplar için de kullanılıyordu. Yani ümmi kavramı daha çok, Yahudileşen ve bilgisiz olan ve İbranice bilmeyen Araplar için de kullanılıyordu.[369]

Bilindiği kadarıyla, Medine'deki Kurayza, Nadir ve Kaynuka Yahudileriyle, Hayber, Vadi'l-Kura ve Şam yolu üzerindeki küçük köylerde yaşayan Yahudilerin dışında kitleleşmiş Yahudilerden söz edilmemektedir.[370]

İbn Kesîr, Benû Kaynuka, Benû Nadir ve Benû Kurayza Yahudilerinin Hicaz bölgesine yerleşmelerinin daha önce olduğunu söylerken;[371] Hamidullah, 17/İsrâ', 4-5. ayetlerinin Kudüs'ün işgaliyle ilgili olabileceğini belirtir.[372] Mevdûdî bu görüşün zayıf olduğunu söyler.[373]

85/Burûc, 1-8. ayetleri hakkında şöyle bir rivayet nakledilir. Yahudi hahamları, Yesrîb'ten Yemen'e giderek bölgenin kralı Zû-Nuvas'a Yahudiliği kabul ettirdiler. Buna karşı çıkan Hıristiyanları krala ispiyonladılar. Bunun üzerine Kral Zû-Nuvas, Yahudiliği kabul etmeyen Hıristiyanları ateş dolu hendeklere atıp onları yaktırdı. Daha sonra Habeşliler, Yemenlilerle savaşmış ve Hıristiyanları kurtarmışlardı. Bu savaştan galip ayrılan Habeşliler, Yahudileri Yemenden sürdüler.[374]

---

[366] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, I. 397.

[367] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, I. 397.

[368] 2/Bakara, 78; 3/Al-i İmrân, 75; 62/Cuma, 2.

[369] Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, I. 397-398; ayrıca bkz. 3/Al-i İmrân, 75; 62/Cuma, 2.

[370] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, I. 398.

[371] İbn Kesîr, *es-Sîre*, II. 319-320.

[372] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 367.

[373] Mevdûdî, Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi, I. 526.

[374] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, I. 398-399.

Üçüncü görüş; Yahudilerin, MS. 70 yılında Titus'un Kudüs'ü işgal etmesinden sonra Bar Kochba isyanınından sonra (MS. 135) çeşitli koloniler halinde, Rumların baskısından kurtulup güvenli bir ortamda yaşamlarını sürdürebilmek amacıyla Arap Yarımadası'na göç etmişlerdir.[375] Böylece Benû Nadir ve Benû Kaynuka Medine'ye gelip yerleşir. Daha sonraları Ayle, Makna, Tebük, Teyma, Fedek ve Hayber'de de nüfuz sahibi olurlar. Bu görüş, diğer görüşlere tercih edilebilecek bir görüştür.[376]

Yahudilerin Arap Yarımadası'nda bulunmaları, Medine'ye yerleşmeleri, Resulullah'ın (s.a.s.) Medine'ye hicretinden sonra, dinî ve medenî konularda onunla mücadele ettikleri ve çarpıştıkları tarihî olarak sabittir. Yukarıda da geçtiği gibi, sadece Medine, Vadi'l-Kura ve Hayber'de varlıklarını sürdürmüşlerdir. Kutsal bir kitaba sahip olmaları ve kültürlü olduklarından Evs ve Hazrec'e hakim olmuşlardır. İslâm'ın yayılması Müslümanlarla Yahudiler arasında bir mücadele ve münakaşaya yol açmıştır ki, Kur'an bu münakaşa ve mücadeleye geniş yer verir.[377]

Yahudilerin İslâm'dan önce farklı zamanlarda istila, sürgün ve esaretlere maruz kaldıkları bilinir. Bu hususa 17/İsrâ', 4-8. ayetlerinde işaret edilmektedir. Arap Yarımadası'na ne zaman geldiklerini kesin olarak söylemek mümkün olmamakla birlikte, Yahudileri Hicaz bölgesinin yerlileri olarak da görmek mümkün görülmemektedir. Zira bunun doğruluğunu ispatlayacak Yahudi kutsal kitaplarının dışında hiçbir bilgiye sahip değiliz. Bu bilgileri Yahudi kutsal kitaplarıyla ispatlamak ise, ilmî açıdan gerçeği yansıtmaz. Çünkü söz konusu bilgilerin doğruluğu sağlam belgelerle pekişmediğinden ilim çevrelerince kabul edilmiş değildir. Kur'an'da Yemen Melikesi Saba'nın Kudüs'te oturan Hz. Süleyman'ı ziyaretinden söz edilir.[378] Yahudiliğin Hicaz bölgesine yerleşmesiyle ilgili bilgi veren Hamidullah ve Kutluay, bu konuda kesin bir şeyin söylenemeyeceğini belirtir.[379] Bu konuda kesin olarak söylenebilecek tek şey, Hz. Peygamber'den önce gerek fert fert gerekse cemaat olarak Yahudilerin Arap Yarımadası'nda yaşadıkları gerçeğidir.[380] Cevap bulması

---

[375] Cevad Alî, *a.g.e.,* VI. 528; M. Seyyid et-Tantâvî, *Benû İsrâ'îl fi'l-Kur'ân ve's-Sunne*, Kahire, 1987, s. 57.

[376] Cevad Alî, *a.g.e.*, VI. 518; Ahmed Emîn *Fecru'l-İslâm*, s. 23-24; Abdurrahman Küçük, *Dönmeler ve Dönmelik Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, t.y., s. 16-17.

[377] Selahattin Sönmezsoy, *Kur'an ve Oryantalistler*, s. 104.

[378] 27/Neml, 20-30.

[379] Hamidullah, *İslâm Peygamberi* I. 368; Yaşar Kutluay, *İslâm ve Yahudi Mezhepleri*, s. 8.

[380] Cevad Alî, *a.g.e.*, VI. 518-519; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 368.

gereken sorulardan birisi de, buradaki Yahudilerin, Yahudileşmiş Araplar mı, yoksa nereden, ne zaman geldikleri belli olmayan Yahudi asıllı kimseler mi oldukları problemidir. Bazıları onların aslen Yahudi olduğunu söylerken,[381] bir kısmı da Yahudileşmiş Araplar olduğu görüşünü ileri sürmektedir.[382] Arap tarihçileri, genellikle onların aslen Yahudi olduklarını kabul eder. Ancak Yakubi, Medine'de yaşayan Nadir, Kaynuka ve Kureyza'nın Cuzâm kabilesinin birer kolu olduğunu iddia eder. Bu isimleri ise, bulundukları yerlere nispetle aldıklarını söyler.[383] Ahmed Emîn, Hicaz bölgesindeki Yahudilerin, buraya dışarıdan gelen Yahudilerle; Yahudileşmiş Araplardan meydana geldiğini söyler.[384] Yahudilerin, Mekke'de yerleşik bir hayat sürdürmedikleri,[385] bölgenin panayırlarında hem ticaret hem de kâhinlik yaptıkları ve Ehl-i Kitap olmaları münasebetiyle bedeviler üzerinde etkili oldukları bilinmektedir.[386]

Kanaatimizce, Yahudilerin kendilerini diğer milletlerden üstün görmeleri ve bu yüzden de dışa kapalı olmaları dikkate alındığında, her ne kadar sayıları az olsa da Yahudileşmiş Araplardan söz etmek mümkündür. Ancak Yarımadadaki Yahudilerin büyük bir kısmının aslen Yahudi olduğu gerçeğe daha yakındır. Nitekim Kur'an'da dönemin Yahudilerine hitap ederken,[387] geçmişte İsrailoğullarına atfedilen vasıfların onlar için de kullanması bu görüşü teyit etmektedir.[388]

1.2.3. Hıristiyanlar

1.2.3.1. Kur'an'da Hıristiyanları İfade Eden Kelimeler

Hıristiyanlık, tektanrıcı bir dindir[389] Hıristiyanlar (*christiani*), *Hıristos'*a (*Christ*) bağlı, Ona inanan kimselerdir.[390] *Hıristos*, (*Christ*) sözcüğü İbranice, kutsal yağ

---

[381] Tantâvî, *a.g.e.*, s. 57.

[382] K. Philip Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, İstanbul, 1980, I. 96.

[383] Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb, *Târîhu'l-Yakûbî*, Beyrut, 1960, II. 49.

[384] Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, s. 23-24.

[385] Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, trc, Rahmi Ayaz-Azmi Yüksel, Ankara, 1986, s. 34.

[386] Hamidullah, *İslâm Peygamberi,* I. 368.

[387] 2/Bakara, 41, 47, 50, 72-76, 83, 87, 211; 4/Nisâ', 78-81.

[388] Tabara, Aif Abdulfettâh, *Kur'an Açısından Yahudi, Menşei ve Karekteri*, trc.Mehmet Aydın, İstanbul,1978,s. 22.

[389] Felicien Challaye, *Dinler Tarihi*, s. 179.

[390] Challaye, *a.g.e.*, s. 179.

sürülmüş anlamına gelen *Mesi'ah* kelimesinin Grekçe çevirisi olup Lâtinceye *Christus* olarak geçmiştir. Günümüz Batı dillerinde ise *Christ* olarak ifade edilmiştir. Mesih anlamına gelir.[391]

Hıristiyan kelimesi, ilk defa Roma'da Neron zulmünün hakim olduğu bir dönemde (MS. 64 yıllarında) kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemde Hıristiyan ismi, kilise üyelerine verilen resmî bir Roma tanımlaması idi.[392] Bir başka ifadeye göre ise, Hıristiyan kelimesi, bir lideri takip eden kimseler için kullanılmaktadır.[393]

Ahd-i Cedit'te Hıristiyan kelimesi üç ayrı yerde geçmektedir: "Agrippa da Pavlus'a dedi: "Az ile Hıristiyan olmağa beni kandırıyorsun."[394] "Ve onu bulunca, Antakya'ya getirdi. Ve vaki oldu ki, bütün bir yıl kilise ile bir arada toplandılar ve çok kimselere öğretiler; ve şakirtlerin Hıristiyan diye çağrılması önce Antakya'da oldu."[395] "Lakin Hıristiyan olarak elem çekerse, utanmasın, ancak bu isimle Allah'ı taziz etsin."[396]

Ahd-i Cedit'te geçen birinci pasaj (Resullerin İşleri, 26: 28) Filistin Kayseriyye Kralı II. Herod Agrippa ile Pavlus arasında geçen bir diyalogdur. Burada Agrippa Yahudilerce suçlanan Pavlus'u muhakeme eder görünmektedir. Pavlus'un muhakemesi MS. 60 yılı civarında olduğuna göre, bu adın kullanılışı bu tarihten önce olmalıdır.[397] İkinci pasaj ise (Resullerin İşleri, 11: 26) tarih vermeden (muhtemelen MS. 43 veya 44) Hıristiyan adının ilk defa Antakya'da kullanıldığını belirtir. Petrus'un I. Mektubu'nda ise –Petrus MS. 60 yıllarında öldüğüne göre bu tarihten önce olmalıdır–[398] *Christianos* adının Antakya'daki putperestler (*Gentile*) tarafından verilmiş olduğu ifade edilir. Onlar Christos'u unvan değil özel bir isim olarak almışlar ve Christos'a mensup olanlara bu adı vermişlerdir.[399] Fakat kelimenin Lâtince kökenli bir ekle birleştirilmesi, terimin Romalı yetkililerce kullanıldığını düşündürmektedir.

---

[391] Tümer-Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 65.

[392] *The Oxford Dictionary of Church*, s. 278; Sayılar 23: 24; Mezmurlar 2: 8-9, 87: 8-9.

[393] Dictinory of The Bible, s. 130.

[394] Resullerin İşleri 26: 28.

[395] Resullerin İşleri 11: 26.

[396] Petrus'un I. Mektubu 4: 16.

[397] "Hıristiyan" mad., *DİA,* XVII. 328.

[398] "Hıristiyan" mad., *DİA,* XVII. 328.

[399] "Hıristiyan" mad., *DİA,* XVII. 328.

Alışılmış çeviri yerine daha doğru bir tercüme olan "Şakirtler", resmî olarak Hıristiyan adını aldılar.[400]

Öte yandan Romalılar ve Gentililerin (Yahudilerin dışındaki milletler) Grekçede "iyilik, doğruluk ve cömertlik" anlamına gelen *Chretos* ile *Christos*'u karıştırmış veya birbirinin yerine kullanmış olmaları da muhtemeldir. Çünkü Helenistik Grekçede "e", "i" ve "ee" şeklinde telaffuz ediliyor ve sık sık karıştırılıyordu. Ayrıca Kilise Babalarının bu kelimeyi harf oyunu yaparak birbiri yerine kullandıkları da bilinen bir gerçektir. Yakub'un Mektubu'ndaki (2: 7) ifadenin böyle bir oyuna işaret ettiği de düşünülebilir. Tarihçi Suetonius da Hıristiyanları, *Chrestos* (iyiler) diye zikreder. Bu durumda *Christian* kelimesinin "Mesih yanlıları" anlamında I. yüzyılın sonuna doğru kullanılmaya başlandığı söylenebilir.[401]

İslâmi literatürde Hıristiyanlar için, *Nasrânî* (çoğulu *nasârâ*), *Mesihî* (çoğulu *Mesihiyyûn*) ve *İsevî*; Hıristiyanlık için de *Nasrâniyye* ve *Mesihhiye* adları kullanılmıştır.[402] Ancak, Kur'an-ı Kerim'de Hıristiyanlar için daha çok *Nasârâ* ve *Nasranî* kelimeleri kullanılmıştır. On dört yerde *Nasârâ*[403] kelimesi, bir yerde ise *Nasrânî* kelimesi geçmektedir.[404]

Buraya kadar anlattıklarımızdan çıkarılacak sonuç: Kur'an'daki *Nasârâ* kelimesinin "Hıristiyanlar", *Nasrânî* kelimesinin ise bu kelimenin tekili olup "Hıristiyan" anlamında kullanıldığı gerçeğidir.[405] İslâm öncesi dönemlerde, özellikle şiirde geçen bu kelime Kur'an'ın Medenî ayetlerinde daha sıkça geçmektedir. Bu ismin nereden geldiği kesin olarak bilinmemekle birlikte, İslâm âlimleri bu ismin menşei hususunda şu görüşleri ileri sürmüşlerdir:

1. Bu isim Hz. İsa'nın köyü olan Nasıra'ya nispetle ona tâbi olanlara verilmiştir.

2. Hz. İsa'ya tâbi olanların kendi aralarında yardımlaşmaları sebebiyle onlara bu isim verilmiştir.

---

[400] "Hıristiyan" mad., *DİA,* XVII. 328.

[401] "Hıristiyan" mad., *DİA,* XVII. 328.

[402] "Hıristiyan" mad., *DİA,* XVII. 328.

[403] 2/Bakara, 62, 111, 113, 120, 135, 140; 5/Mâ'ide, 14, 18, 51, 69, 82; 9/Tevbe, 30; 22/Hac, 17.

[404] Bkz. 3/Al-i İmrân, 67.

[405] Elmalılı, *Hak Dini*, I. 374.

3. Hz. İsa, "...Allah'a gitmek için kimler bana yardımcı olacak? dedi. Havariler de: Biz, Allah yolunun yardımcılarıyız... dediler."[406] ayetinde haber verildiği gibi, Havarilerin "Bizler yardım edicileriz" demelerinden dolayı bu ismin Hıristiyanları ifade etmek için kullanıldığını ileri süren görüş, gerçeğe daha yakın görünmektedir.[407]

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan anlaşılan şudur ki; hangi isimle anılırlarsa anılsın, bütün bu isimler, Hz. İsa'ya inanan ve ona tâbi olanları ifade etmektedir. Hıristiyan isminin İncil'de geçtiğini yukarıda ifade etmiştik. Kanaatimiz odur ki, Hıristiyanlar için kullanılan Nasârâ ismi de, Hz. İsa'nın Kur'an'da geçen, "Benim yardımcılarım kimlerdir?" sorusuna verilen cevapta geçen *nasârâ* (yardımcılar) kelimesinden gelmektedir. Dolayısıyla Hıristiyan, Mesihî, İsevî, Nasrânî veyahut Nasârâ ve yukarıda kısaca izah etmeye çalıştığımız kelimelerin tümü Hz. İsa'ya inanan, ona tâbi olan kişileri ifade etmektedir.

1.2.3.2. Hıristiyanlığın Arabistan'daki Tarihçesi

Hıristiyanlık, vahiy ve kutsal kitaba dayanan esas itibarıyla ilâhî menşeli bir dindir. Hz. İsa'nın getirdiği Hıristiyanlık başlangıçta çok sade bir dindi. Kur'an-ı Kerim'de bu gerçeği teyit etmektedir. "İsa açık delillerle gelince dedi ki: Size hikmetle ve ayrılığa düştüğünüz şeylerin bir kısmını açıklamak üzere geldim. Allah'a karşı gelmekten sakının, bana itaat edin, doğrusu Allah benim de Rabbimdir, sizin de Rabbinizdir. Artık O'na kulluk edin, bu doğru yoldur."[408]

Bu ayet, Hz. İsa'nın bir peygamber olarak gönderilmesinin gayesini çok açık ve net bir şekilde ifade etmesine rağmen, o dünyadan ayrıldıktan sonra Hıristiyanlıkta büyük sapmalar meydana gelmiş ve Hz. İsa bulunduğu konumdan çıkarılmış, ulûhiyet derecesine yüceltilmiştir. Onların bu davranışı Kur'an-ı Kerim'de sert bir şekilde eleştirilmiştir.[409]

Doğu mistisizminin, Yahudi Mesihçiliğinin, Yunan düşüncesinin ve Roma evrenselciliğinin kavşak yerinde ortaya çıkan Hıristiyanlık[410] teslis inancını doğru bir

---

[406] 3/Al-i İmrân, 52.

[407] Isfahânî, *el-Mufredât*, s. 514; Abdurrahman el-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, Beyrut, 1407/1987, I. 191; Râzî, *Mefatihu'l-Ğayb*, III; 105; Elmalılı, *Hak Dini*, I. 374. 3/Al-i İmrân, 52; 61/Saf, 14.

[408] 43/Zuhruf, 63-64.

[409] 5/Mâ'ide, 116.

[410] Challaye, *Dinler Tarihi*, s. 179.

inanç gibi gösterdiği için Kur'an-ı Kerim'de şiddetli bir şekilde eleştirilmiş ve İsa'nın getirdiği dinin aslı izah edilmiştir.

Kur'an-ı Kerim, Hıristiyanların inançlarında yanıldığını anlatırken Hz. İsa'nın doğumundan başlayarak vefatına kadar, hayatındaki bazı merhaleler anlatır. 19/Meryem Sûresinde, Hz. Meryem'in durumundan bahsedilmekte ve Hz. İsa'nın babasız dünyaya gelişi anlatılmaktadır. Bu ayetlerde, öncelikle Hz. Meryem'in ailesinden ayrılıp şark tarafından bir yerde uzlete çekildiği, burada kendisine Cebrail'in gönderildiği ve Hz. Meryem'e tam bir insan şeklinde göründüğü,[411] Meryem'in bundan çok ürktüğü ve kendisine fenalık yapmasından korktuğu, bu kişiden Allah'a sığındığı[412] belirtilir. Buna karşılık, Cebrail'in, Allah'ın elçisi olduğunu söylediği ve ona Allah'ın günahlardan temizlediği bir oğlan çocuğu müjdelemeye geldiği,[413] Hz. Meryem'in buna tepki gösterdiği ve iffetli bir kadın olduğu ve kendisine hiçbir erkek dokunmamışken çocuk sahibi olamayacağını söylediği,[414] Cebrail'in de bunu Rabbi'nin insanlara bir ayet ve rahmet kılmak için istediğini ve zaten işin olup bittiğini ve Meryem'in Hz. İsa'ya hamile kaldığını söylediği[415] belirtilir. Bunun üzerine Hz. Meryem, babasız olarak bir çocuğa hamile kalmasını kimsenin duymasını istemediği için ailesinden uzaklaşır.[416]

Kur'an'da, gittiği yerde doğum sancısı tuttuğunda, bir hurma ağacına dayanıp utancından; "Keşke bundan evvel ölseydim de unutulup gitseydim"[417] deyince, Allah, onu yalnız bırakmadığını ve aşağıdan bir nida ile onun için bir su arkı meydana getirip ondan içmesi ve hurma ağacını silkeleyip dökülen taze hurmalardan yemesini istediği ve doğumun bundan sonra gerçekleştiği ve kendisini görecek olurlarsa onlarla konuşmama orucunu adadığını söylemesini istendiği[418] anlatılmaktadır.

Daha sonra Hz. Meryem'in Hz. İsa'yı kucağına alarak kavminin yanına gittiği, kavmi, onu iffetsizlikle suçlayınca Hz. Meryem'in kucağındaki çocukla konuşmalarını

---

411 19/Meryem, 17.

412 19/Meryem, 18.

413 19/Meryem, 19.

414 19/Meryem, 20.

415 19/Meryem, 21.

416 19/Meryem, 22.

417 19/Meryem, 23.

418 19/Meryem, 24-26.

işaretle istediği belirtilir.[419] Bunun üzerine kavmi Hz. İsa'ya yönelince, Hz. İsa kendisinin Allah'ın elçisi olduğunu, Allah tarafından mübarek kılındığını; doğduğu günde, öldüğü günde ve dirileceği günde kendisine esenlik verildiğini açıklar.[420] Bundan sonraki ayetlerde, Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olmadığı, Allah'ın oğul edinmekten uzak olduğu belirtildikten sonra, Hıristiyanların Hz. İsa'dan sonra ihtilafa düşmelerinden dolayı kıyamet günü çetin bir azap görecekleri belirtilir.[421]

Bu ayetlerden sonra; Meryem'in ırzını koruduğu ve Allah katından kendisine bir çocuk üflendiği ve gerek Meryem'in gerekse İsa'nın durumunun insanlar için bir ibret olduğu belirtilir.[422] Başka ayetlerde ise, Meryem'in hamilelik dönemini geçirdiği tepenin durumu[423] ve Hz. İsa'nın İsrailoğullarına peygamber olarak gönderilişinin sebebini "Ben size gerçek hikmeti getirdim. Bir de hakkında ihtilaf edegeldiğiniz şeylerin bazısını açıklayayım diye geldim. Artık Allah'tan korkun ve bana tâbi olun"[424] şeklinde açıkladığı ve getirdiği dinin Yahudilikten farklı olmadığı ve bütün insanların Rabbi'nin aynı olduğu, ancak O'na kulluk edilerek doğru yolun bulunabileceği[425] zikredilmektedir. Yine 43/Zuhruf Sûresinin müteakip ayetlerinde, Hz. İsa'dan sonra Hıristiyanların doğru yoldan çıktıkları ve pek çok gruba ayrıldıkları bu yüzden azaba çarptırılacakları[426] açıklanmaktadır. Kur'an-ı Kerim, Hıristiyanların Hz. İsa'dan sonra ruhbanlığı icat ettiklerine, fakat buna hakkıyla riayet etmediklerine ve bundan dolayı da pek çoğunun doğru yoldan saptığına[427] işaret etmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de Hıristiyanlıkla ilgili ayetlere baktığımızda, özellikle vurgulanan husus, İsa'nın beşer oluşudur. Ayetlerin pek çoğunda öncelikle İsa'nın Allah'ın kulu ve elçisi olduğu belirtilirken, beşeriyetiyle ilgili tereddütlerin ortadan kalkması için de, onun melekler tarafından Allah'ın kudretiyle Hz. Meryem'e müjdelenişi, ona hamile kalışı ve dünyaya gelişini anlatır.[428] Ayrıca İsa'dan

---

[419] 19/Meryem, 27-29.

[420] 19/Meryem, 30-33.

[421] 19/Meryem, 34-37.

[422] 21/Enbiyâ, 91.

[423] 23/Mü'minûn, 50; 43/Zuhruf, 59.

[424] 43/Zuhruf, 63.

[425] 43/Zuhruf, 64.

[426] 43/Zuhruf, 65.

[427] 57 /Hadîd, 27.

[428] 3/Al-i İmrân, 45-49; 19/Meryem, 16-29; 21/Enbiyâ, 91; 66/Tahrîm, 12.

bahsedilirken, çoğu kez, Meryem oğlu İsa, Allah'ın nebisi ve resulü denmesi, onun kulluğunu pekiştirmeye yönelik olmalıdır.[429] Diğer peygamberlerden alındığı gibi İsa'dan da Allah'ın risaletini tebliğ etmesi konusunda kesin söz alındığı[430], kendisine Allah tarafından vahiy gönderildiği,[431] bir hidayet ve öğüt vesilesi olmak üzere kendisine İncil'in verildiği,[432] ayrıca mucize ve Ruhu'l-Kudüs'le desteklendiği[433] belirtilir. Öte yandan Kur'an'da İsa'nın beşikte iken konuşması,[434] çamurdan kuş yapıp canlandırması, kör ve alacalıyı iyileştirmesi, ölüleri diriltmesi, insanların evlerinde yediklerini ve biriktirdiklerini bilmesi[435] Havarilerine gökten sofra indirmesi[436] gibi olaylar onun nübüvvetinin mucizeleri arasında zikredilir.

Hz. İsa'nın konumuyla doğrudan bağlantılı olarak üzerinde önemle durulan bir diğer husus da, onun ulûhiyetiyle ilgili oluşan yanlış inancın reddedilmesidir. Bu bağlamda Kur'an'da Hıristiyanların sonradan oluşturduğu teslis inancına karşı çıkılır. Allah'ın ulûhiyeti ve birliği hatırlatılarak O'na çocuk nispet edilmesinin tutarsızlığı dile getirilir.[437] Zatın hulul ettiği üç sıfatlı bir ilâh, üç unsur (*ekanim-i selase*) veya üç ilâh şeklinde anlaşılabilen[438] teslis inancına sahip olanların ya da İsa'yı Allah'ın oğlu kabul edenleri kâfir olduğu uyarısında bulunur.[439] Ayrıca çeşitli ayetlerde Allah'ın çocuk edinmeyeceğine ve bu tür iddiaların iftira olduğuna yer verilir.[440] Bir ayette de, Hz. İsa'nın insanlara kendi ulûhiyetini kesinlikle empoze etmediği bizzat onun ağzından aktarılır.[441]

Kur'an'da Hz. İsa'nın doğumu dışında Hıristiyan ilâhiyatında da önemli bir yeri bulunan çarmıha gerilme meselesine de geniş yer verilmektedir. Bu konuda

---

[429] 4/Nisâ', 157-171; 5/Mâ'ide, 19; 19/Meryem, 30; 57/Hadîd, 27; 61/Saf, 6.

[430] 33/Ahzâb, 7.

[431] 4/Nisâ', 163; 5/Mâ'ide, 117.

[432] 5/Mâ'ide, 4.

[433] 2/Bakara, 87, 253.

[434] 3/Al-i İmrân, 46; 5/Mâ'ide, 110; 19/Meryem, 30.

[435] 3/Al-i İmrân 49; 5/Mâ'ide, 110.

[436] 5/Mâ'ide, 112-115.

[437] 4/Nisâ', 171.

[438] Taberî, *Tefsîr*, VI. 313; Râzî, *Mefatihu'l-Ğayb*, XI., 116.

[439] 5/Mâ'ide, 17, 72, 73; 9/Tevbe, 30.

[440] 10/Yûnus, 68; 18/Kehf, 4-5; 19/Meryem, 88-89; 21/Enbiyâ, 26; 25/Furkân, 2.

[441] 5/Mâ'ide, 116.

Hıristiyanların kesin bilgilerinin bulunmadığına işaret edilerek, çarmıh hâdisesinin gerçek olmadığı belirtilir. Ayrıca, kişinin başkasının işlediği suçtan dolayı sorumlu tutulamayacağı ilkesiyle,[442] Hıristiyanların kabul ettiği aslî günah inancının yanlış olduğu dolaylı olarak belirtilir.

Muhtelif hadis metinlerinde Hz. İsa'nın Allah'ın kulu olduğu ve ulûhiyetinin söz konusu edilemeyeceği belirtilmiştir.[443] Ayrıca mucizelerinden söz edilerek onun peygamberliği üzerinde durulur.[444] Öte yandan bazı hadislerde cennete girecek olanlar sayılırken, Allah'a ve Resulü'ne ve ahiret gününe inanmanın yanı sıra, İsa'nın Allah' kulu ve resulü olduğuna inanma şartı da zikredilmiştir.[445]

Hıristiyanların Hz. İsa ile ilgili inançları eleştirilmiş, kıyamette Hıristiyanlara neye taptıkları sorulunca "Allah'ın oğlu Mesih'e" diye cevap verecekleri bunun üzerine Allah'ın eşinin ve çocuğunun bulunmadığının bildirileceği haber verilmiştir.[446] Yine Hz. Peygamber'in Hıristiyanların Hz. İsa'ya yaptıkları gibi kendisini övmemelerini istediği de nakledilmiştir.[447] Başka bir hadiste, Hz. İsa'ya rububiyet isnat edilmesinin şirk olduğu belirtilmektedir.[448]

Kur'an-ı Kerim'de, Hz. İsa'nın etrafındakilere Allah'ı anmalarını, aksi takdirde kalplerinin katılaşacağını ve Allah'tan uzaklaşacaklarını söylediği, ayrıca kendilerini rab yerine koyarak başkalarının günahları hakkında konuşmamalarını, yalnızca kendi durumlarıyla ilgilenmelerini, zorda bulunanlara yardımcı, hidayet, nur ve öğüt olmak üzere önündeki Tevrat'ı tasdik eden İncil'in verildiği doğrudan ifade edilirken[449] bazı ayetlerde Allah'ın İsa'ya kitabı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğrettiği açıklanır.[450] Buna göre Hz. İsa'dan, hidayet ve irşad hayatında İncil'in yanında Tevrat'tan da faydalanması istenmiştir. Kur'an-ı Kerim'de, İsa'ya verilen tek İncil'den söz edildiği halde, bugün Hıristiyanlarca kabul edilen dört İncil ve Ahd-i Cedîd'in diğer bölümleri

---

[442] 6/En'âm, 164; 53/Necm, 38-40.

[443] İbn Hanbel, *Musned*, I. 282-296; III; 116, 248; Buhârî, Rikâk, 51, Tevhîd, 119, 36; Muslim, İmân, 322, 326, 329.

[444] Buhârî, Tefsîr, 17/5**;** Tirmizî, Sıfâtu'l-Kıyâme, 10

[445] Buhârî, Enbiyâ, 47; Muslim, İmân, 46.

[446] Buhârî, Tevhîd, 24; Tefsîr, 4/8; Muslim, İmân, 302.

[447] İbn Hanbel, *Musned*, I. 23, 24, 47, 55; Buhârî, Enbiyâ, 48; Hudûd, 31.

[448] Buhârî, Talâk, 18.

[449] 5/Mâ'ide, 46; 57/Hadîd, 27.

[450] 3/Al-i İmrân, 48; 5/Mâ'ide, 110.

zikredilmez. Muhtemelen çeşitli ayetlerde, önceki mukaddes kitapların tahrif edildiğine dair yapılan vurgunun sebeplerinden biri İncillerin çokluğu ve farklılığıdır. Çünkü İslâm'a göre, Hz. İsa'ya vahyedilen kitap tek bir kutsal kitap iken, Hıristiyanların elinde bugün birden fazla İncil mevcuttur. Bu açıklamalardan İncil'in muhtevasının değiştiği anlaşılmaktadır. Zira mevcut İncillerde belirtilenlerin aksine, Kur'an'da Hz. İsa'nın sadece bir peygamber olduğu[451] ve çarmıha gerilmediği[452] bildirilmektedir. Yine asıl İncil'de ümmi bir resulün geleceği yazılı olduğu halde[453] mevcut metinlerde bu husus yer almamaktadır. Hz. İsa peygamberliği gereği kendisine vahyedilenleri bildirmiş[454] bu hususta bir ihmali görülmemiştir. O, kavmini sadece Allah'ı rab olarak kabule ve O'na kulluk etmeye çağırmıştır.[455] Ve başka ayetlerde de,[456] O'na ortak koşulmamasını istemiştir.

Hıristiyanları "Ehlu'l-İncil"[457] olarak niteleyen Kur'an-ı Kerim, ayrıca kitabın muhtevasına işaret etmekte ve içindeki hükümlere uyulması konusunda onları uyarmaktadır.[458] Kur'an, Hıristiyanlara Allah'tan gelen kitaplara uymaları durumunda büyük nimetlere kavuşacaklarını, aksi takdirde doğru yoldan sapmış olacaklarını,[459] kendisine İncil gönderilen İsa'ya tâbi olanların kalplerinde sevgi ve merhametin oluşacağını[460] da haber vermiştir. Öte yandan, bütün dinlerde ortak prensiplerin Allah'a ve ahiret gününe inanmak ve iyi davranışlarda bulunmaktan ibaret olduğunu ve Hz. İsa'nın da Allah'a ortak koşanlara cennetin haram kılınacağını bildirdiğine işaret eden ayetlerde İncil'in muhtevası hakkında bir fikir vermektedir.[461] Ayrıca Allah yolunda can ve malın feda edilmesi karşılığında Allah'ın cenneti vaad ettiği hususunun Tevrat, İncil ve Kur'an'da yer aldığı kaydedilmektedir.[462]

---

[451] 61/Saf, 6.

[452] 4/Nisâ', 157.

[453] 7/A'râf, 157.

[454] 5/Mâ'ide, 117.

[455] 3/Al-i İmrân, 51.

[456] 19/Meryem, 36; 43/Zuhruf, 64.

[457] 5/Mâ'ide, 72-73;

[458] 5/Mâ'ide, 47.

[459] 5 /Mâ'ide, 66-68.

[460] 5/Mâ'ide, 27.

[461] 5/Mâ'ide, 69-72.

[462] 9/Tevbe, 111.

İman esaslarının dışında ibadetler ve ahkâm ile ilgili olarak Hıristiyanların nelerden sorumlu olacağı konusunda Kur'an'da bazı bilgilerin yer aldığı görülür. Hz. İsa'nın Hz. Musa'ya indirilen Tevrat'ı tasdik etmek, bununla beraber öncekilere ceza olarak konan bazı haramları kaldırmak üzere gönderildiği[463] dikkate alınırsa, Hıristiyanlara bu dinî hükümlerin tebliğ edildiği anlaşılır; ancak, Kur'an'da bunlarla ilgili ayrıntılı bilgi verilmemekte, yalnızca Hz. İsa'nın namaz ve zekâtla sorumlu tutulduğu,[464] genel olarak Ehl-i Kitab'a orucun farz kılındığı[465] bildirilmektedir. Bazı ayetlerde Hıristiyanların kendilerine vahyedilenden farklı şeyler söyledikleri[466] verilen öğütleri veya kitabın önemli bir bölümünü unuttukları[467] ve ondaki pek çok şeyi gizledikleri[468] belirtilir. Bu ayetlerin dışında Ehl-i Kitab'ın kendilerine gönderilen mukaddes kitapları tahrif ettiklerine dair ayetler de mevcuttur.[469] Söz konusu ayetler bir bütünlük içinde incelendiğinde, Hıristiyanlardan çok Yahudilerin hedef alındığı söylenebilir. Bununla birlikte, Ehl-i Kitab'ın insanlara açıklamak ve içinden hiçbir şeyi gizlememek üzere kendilerine verilen kitabı az bir dünyalık karşılığında sattıkları yolundaki eleştiriye[470] Hıristiyan din adamları da dahildir. Her ne kadar Hıristiyanların bizzat kutsal kitaplarını tahrif ettiklerine dair Kur'an'da açık bir beyan yoksa da, yanlış inanç ve uygulamalarına yönelik ağır ifadeler dikkate alındığında onların da dolaylı biçimde tahrifte bulunduklarını söylemek mümkündür.[471]

Çeşitli hadislerde, Hz. İsa'ya tâbi olmalarını ve afiyette iken Allah'a şükretmelerini tavsiye ettiği nakledilir.[472] Öte yandan bazı hadislerde Hz. Peygamber'in nübüvvetinin Hz. İsa tarafından müjdelendiği gerçeğine yer verilir.[473]

---

[463] 5/Mâ'ide, 47.

[464] 19/Meryem, 31.

[465] 2/Bakara, 183.

[466] 4/Nisâ', 171.

[467] 5/Mâ'ide, 14.

[468] 5/Mâ'ide, 15.

[469] 2/Bakara, 75, 79, 86; 3/Al-i İmrân, 78.

[470] 3/Al-i İmrân, 77, 187.

[471] Mehmet Aydın, Müslümanların Hıristiyanlığa Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları, Konya, 1989, s. 17-19; Remzi Kaya, Kur'an-ı Kerîm'e Göre Ehl-i Kitap ve İslâm, Ankara, 1994, s. 190.

[472] *Muvatta*, Kelâm, 8; Sıfâtu'n-Nebî, 27.

[473] İbn Hanbel, *Musned*, IV. 127; V. 262; Buhârî, Tefsîr, 61/1, Ebû Dâvûd, *Sunen*, Cenâiz, 58.

Çeşitli rivayetlerde Yahudi-Hıristiyan ayırımına gidilmeden, Ehl-i Kitab'ın, peygamberleri aracılığıyla kendilerine gönderilen kitapları tahrif ettikleri, onları değiştirip kendi yazdıkları metinleri Allah katından gelmiş gibi gösterdikleri[474] belirtilirken, diğer bir hadiste de Hz. İsa'dan sonra İncil'in tahrif edildiği belirtilir.[475]

İşte Hz. İsa'nın getirdiği tevhid dini Hıristiyanlık, tarihî süreç içinde adeta bir Yahudiliğin Mesihi hareketi şekline dönüşmüştür. Aslında bu dinde peygamber, melek, ahiret ve kader inancı gibi dinî kavramlar bulunmakla beraber, bu kavramların açıklanışı İslâm'daki kavramlardan tamamen farklıdır.[476] Halbuki Hz. İsa yepyeni bir din getirmemiş, bilakis kendinden önce gönderilen Hz. Musa'nın getirdiği şeriatı ıslah etmek istemiştir. Bu konuda Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurulmaktadır. "(Ben) benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı olarak size haram kılınan bazı şeyleri size helâl kılmak için gönderildim. Size Rabbinizden bir mucize getirdim Allah'tan korkun ve bana itaat edin!." "Allah benim Rabbim ve sizin de Rabbinizdir. Ona kulluk edin, doğru yol budur."[477] Bu ayet-i kerimede de görüldüğü gibi Hz. İsa, diğer peygamberlerin getirdiği dinden farklı bir din getirmemiştir. Ancak, ondan sonra onun getirdiği tevhid dininin bir devamı olan Hıristiyanlık, tevhidle uzlaşması mümkün olmayan teslis akidesini içine almıştır.

Hz. İsa'nın kısa süren peygamberlik hayatı süresince, Yüce Allah'ın emirlerini o günün şartlarında uygun olarak tebliğ etmiş ve yine o günün şartları dahilinde gerçekleşmesi mümkün olan şeylerin üzerinde durmuştur. Din olayında bir tekamülün söz konusu olduğu ve bunun da İslâm'la gerçekleştiği[478] göz önünde bulundurulursa, Hz. İsa'nın görevinin sınırlı olduğunu kolayca anlarız. Bununla Hz. İsa'nın görevini tam olarak yerine getirmediğini söylemek istemiyoruz. Bizim söylemek istediğimiz onun görevinin bazı şeylere hasredilmiş olmasıdır. Zaten İncil'de de Hz. İsa'nın henüz kendi görevini bitirmediği şöyle ifade edilmektedir. "Size söyleyecek daha çok şeylerim var; fakat siz şimdi buna dayanamazsınız. Fakat o, hakikat Ruhu, gelince, size her hakikati, yolunu gösterecektir; zira o, kendiliğinde söylemeyecektir."[479]

---

[474] Buhârî, Şehâdet, 29; İ'tişam, 25.

[475] Nesâ'î, *Sunen*, Adâbu'l-Kudât, 12.

[476] Küçük-Tümer, *Dinler Tarihi*, s. 136.

[477] 3/Al-i İmrân, 51-52.

[478] 5/Mâ'ide, 3.

[479] Yuhanna 16: 12-13. Hırıstiyanlar kendi kitaplarında geçen ve Hz. Muhammed'in geleceğini müjdeleyen ifadeleri bu İncil ayetinde olduğu gibi 'Hakikat Ruhu' şeklinde

Hz. İsa'nın bu dünyadan ayrılmasından sonra ona inanan havarilere sonradan katılan ve Pavlus denilen kişi, Hıristiyanlığa yeni yorumlar getirmiştir. Bugünkü Hıristiyanlık da bu yeni yorumlara dayanmaktadır.[480] Ona göre insan, Tevrat'ın katı kurallarıyla değil, İsa'nın ölüm ve yeniden dirilişi ile kendini bütünleştirerek, vaftiz yoluyla kurtulabilir.[481] Yine Pavlus'a göre, ölümün sebebi günahtır. O, günahın kaynağını da insanlığın babası Hz. Âdem'in itaatsizliğine kadar geri götürür.[482]

Kısaca, Hıristiyan akidesinin teşekkülünde en büyük pay, Pavlus'a aittir. Yani "Pavlus inançları" baskın çıkarak İncilleri etkilemiştir. Akide şekillendikten sonra da İnciller Kilise'den zuhur etmiştir. Yoksa Kilise, İncillerden doğmuş değildir.[483] İşte Hz. İsa'nın getirdiği tevhid dini Hıristiyanlık, bu dine damgasını vuran Pavlus tarafından yanlış bir yoruma tâbi tutulmuştur. Halbuki Hz. İsa, Pavlus'un dediklerinin aksine Cenab-ı Allah'ın gönderdiği peygamberlerden başka bir kişi değildir. İncil'in öğretileri de Tevrat'ın öğretilerine aykırı değildir. Bilakis Cenab-ı Hakk'ın indirdiği İncil, Tevrat'ı doğrulamakta[484] onun getirdiği nizamı ihya ederek, onun sağlam kalmış hükümlerini teyit etmektedir.[485]

Bütün bu olumsuzluklara ilaveten, başlangıçta Hıristiyanlık dünyasında tevhid görüşü hakim olmasına rağmen, Hıristiyan kitleler arasında pek çok putperest bulunmaktaydı. Onların kafası hâlâ putperest inançlarla doluydu. Hıristiyanlığı eskiden öğrendikleri bilgilerin ışığında kavramaya, eski inanç ve görüşlerinden arta kalan birçok konuyu Hıristiyanlığa sokmaya çalışıyorlardı.[486]

Burada kısaca değinmek istediğimiz şudur: Hz. İsa'nın Yüce Allah'ın takdiriyle bu dünyadan ayrılmasından hemen sonra, Hıristiyanlık ona inanan ve kendilerine havari dediğimiz samimi kişilerin yanı sıra, bazı art niyetli kişiler tarafından farklı yorumlanarak amacından saptırılmış ve âdeta putperest bir din

---

değiştirmişlerdir. Aynı zamanda Hz. Muhammed'in isminin karşılığı olan 'Paraklit' kelimesini de 'Tesellici' olarak değiştirmişlerdir. Bkz. Yuhanna 16: 7.

[480] Küçük-Tümer *Dinler Tarihi*, s. 137.

[481] Pavlus'un Romalılara Mektubu 6: 3-11.

[482] Pavlus'un, Romalılara Mektubu 5: 18-21.

[483] Suat Yıldırım, *Mevcut Kaynaklara Göre Hırıstiyanlık*, Ankara, 1988, s. 90.

[484] 5/Mâ'ide, 46.

[485] Muhammed Ebû Zehra, *Muhadarât fî'n-Nasrâniyye*, Kahire, 1982, s. 12.

[486] Ebû Zehra, Muhadarat fi'n-Nasrâniyye, s153.

görünümüne sokulmaya çalışılmıştır. Bu art niyetli insanların amacına ulaştığını da söylersek yanılmış olmayız. Çünkü sonradan yazılmış olan İncil'de Hıristiyanların puta taptıkları ima yoluyla şöylece ifade edilmektedir. "İmdi bunu diyor, ve Rabde şehadet ediyorum; milletlerin fikir boşluğu ile kendilerinde olan cehalet sebebi ile, yüreklerinin katılığı sebebi ile anlayışlarında kararmış, Allah'ın hayatına yabancı olmuş olarak yürüdükleri gibi, siz artık yürümeyin. Onlar her hissi kaybederek tamah ile her pisliği işlemek için kendilerini şehvete teslim etmişlerdir. Fakat siz Mesih'i böyle öğrenmediniz."[487]

İşte, başlangıçta çok temiz ve saf bir tevhid dini olan Hıristiyanlık, zamanla bünyesine sokuşturulanları kabul etmek zorunda kalmıştır. Burada dikkate değer önemli bir husus da, havarilerle hiç görüşmemiş olan Pavlus'un etkisiyle bunun gerçekleşmiş olmasıdır. Onun putperest olması Hıristiyanlık üzerinde daha çok bu putçu yönü doğrultusunda kendisini göstermiştir. Bundan dolayıdır ki, Hıristiyanlığı incelemek isteyen bir kimse, Pavlus ve onun Hıristiyanlık üzerindeki etkilerini iyi bilmek mecburiyetindedir. Zaten Hıristiyanlık tarihi incelendiğinde işaret etmeye çalıştığımız hususlar daha da net olarak görülecektir.

İşte Hıristiyanlık böyle yok olmaya terk edilmişken, bu dinin müntesipleri arasından kendilerine Ariusçular denilen bir grup ortaya çıkmış ve Hz. İsa'nın getirdiği öğretilere uygun olarak tevhid akidesini ayakta tutmaya çalışmıştı. Ariusçular, bir taraftan Hz. İsa'nın öğretilerini orijinal şekliyle tebliğ ederken, diğer taraftan imparatorların çevrelerine tevhidi aşılamaya gayret ediyorlardı. Ancak, onların bu çalışmaları da bir sonuç vermedi. Neticede Hıristiyanlığı putperest bir din haline getirmek isteyenlerin dediği oldu ve Hıristiyanlık, Yunan putçuluğu ile uzlaştırıldı. Bunun akabinde Allah'ın birliği yerine Hz. İsa'nın ulûhiyeti prensibi kabul edildi.[488]

Hıristiyanlık, tarihî süreç içerisinde birçok fırka ve mezhebe ayrılmıştır. Ancak, biz burada Hıristiyanlığın temel inançlarına ışık tutması ve örneklik teşkil etmesi bakımından sadece bir kaçına kısaca değinmeye çalışacağız.

Adını MS. 450 yılında ölen Kostantinpolis Patriği Nasturius'tan alan Nasturiler, Mesih'te, ilâhî tabiatla beşerî tabiatın bulunduğu kabul eder. Hz.

[487] Pavlus'un Efesoslulara Mektubu 4: 17-20.

[488] Ebû Zehra, *Muhadarat fi'n-Nasrâniyye*, s. 130-131.

Meryem'in Tanrı'nın annesi değil, Mesih'in annesi olduğunu kabul eder.[489] Hz. İsa'nın beşerî tabiatının Hz. Meryem'e, ilâhî tabiatının ise Allah'ın oğlu oluşundan geldiğini iddia ederler.[490] Nasturî görüşleri Hıristiyanlık kilisesinin temel ilkelerine aykırı bulan İmparatorluk kilisesi, Nasturius'u mahkeme ederek sürgün etmişti. Taraftarları, Doğu Suriye'de bir kilise kurdular. Hem Romen hem de Yunan katolikliğini reddedip bağımsız gelişen bu kilise, İran ve Hindistan'a yayılmıştır. Ayrıca bu mezhep Arap Yarımadası'nda özellikle de Hire, Katar, Bahreyn, Umman, Necran ve Yemen'de yayılmıştır.[491]

Kurucusu Yakub'a (*Jacque*) nispetle Yakubi (*Jacobites*) ismiyle anılan bir mezhep daha vardır.[492] Monofizitliğin devletçe baskı altına alınması ve çeşitli engellemeler, Monofizitliği büyük bir çıkmaza soktu. Bu sırada Gassanilerden Prens V. Hâris, İmparatorla görüşerek Sasanilere karşı korunmanın sağlanması için, Suriye Monofizitlerinin birleşmesi gerektiğini İmparatora anlatarak ikna etti (MS. 542). Bunun üzerine Theodore ve Yakub Bardayos isimli iki piskopos takdis edildi. Yakub, Yunanca, Süryanice ve Arapçayı iyi bilen teşkilatçı biriydi. Kısa zamanda bölgede teşkilatlanmayı sağlayarak çökmekte olan Monofizit mezhebini diriltti. Bundan dolayı Suriye monofizit kilisesi, Yakubilik adını aldı. Bizans imparatorları Yakub'u yakalamak için çaba sarf ettilerse de, bunda başarılı olamadılar.[493]

Yakubiliğe göre, Hz. İsa'nın tek tabiatı vardır. Beşer tabiatı ilâhî tabiatın içinde fena bulmuştur. Bu mezhep, Mısır, Filistin ve Suriye'de yayılmıştır. Bunların patriği Antakya patriğidir.[494] Yakubilere göre kilise, Mesih tarafından kurulmuş ve ebedîdir. Kilisenin dünyevi bir üstünlüğü yoktur. Antakya ve İskenderiye patrikleri aynı seviyededir. Ancak, kendi patrikleri, kilisenin baş idarecisidir. Aziz Petrus'un yetkilerinin Antakya patriğinde olduğunu kabul ederler. Ancak bu yetkiler, patriğin şahsında değil kilisenin manevi şahsiyetindedir. Mukaddes olarak kabul edilen "el koyma, miron yağı, vaftiz ve defin işlemi" yalnız papazlar tarafından icra edilebilir.

---

[489] Şehristânî, *el-Milel*, I. 224; Sarıkçıoğlu, *Dinler Tarihi*, s. 259-260; Suat Yıldırm, *Mevcut Kaynaklara Göre Hırıstiyanlık*, Ankara, 1988, s. 161.

[490] Yıldırım, Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık, s. 161.

[491] Yıldırım, *a.g.e.*, s. 161.

[492] Yıldırım, *a.g.e.*, s. 160

[493] Sarıkçıoğlu, *Dinler Tarihi*, s. 256.

[494] Yıldırım, *a.g.e.*, s. 160.

Papazlar bütün günahları bağışlayabilir. Hastaların yağlanması ve nikâh, mukaddes olan şeylerden sayılır zina dışında boşanmayı kabul etmezler.[495]

Bunların dışında da Hıristiyanlığın birçok mezhebi vardır. *Ansiklopedia Britanika*'ya göre bunların önemlilerinden biri de Ebioniteslerdir. Bunlar Hıristiyanlaşmış Yahudilerdir. Kâinatın Allah tarafından yaratıldığına, Hz. İsa'nın beşer olduğuna ve elçi olmakla ayrıcalık kazandığına, annesinin onu babasız dünyaya getirdiğine ve çarmıha gerilmediğine inanırlar. Pavlus'un Mesih hakkındaki görüşlerini de kabul etmezler.[496]

Konumuzla doğrudan ilişkisi olmadığı için Hıristiyanlık tarihi hakkında fazla ayrıntıya inmeyip genel bilgiler vermekle yetindik. Ancak yaptığımız araştırmadan sonra şu gerçek ortaya çıkmaktadır: Hıristiyanlık, zamanla Hz. İsa'nın öğretilerinden uzaklaşmış, bu çekirdek cemaatin arasına, dolayısıyla İsa'nın öğretilerine yabancı unsurlar girmeye başladı. Putçuluğu ve her türlü yanlışı ortadan kaldırmak için gönderilen Hıristiyanlık, zamanla, karşısında bulduğu Yunan putçuluğunu ve Yahudi materyalizmini yıkmak şöyle dursun, tevhide aykırı düşen bu iki sistemle uzlaştırılmış ve değişikliğe uğramıştır.

Öte yandan Pavlus'un Hıristiyan olmasından sonra, bu dinin taraftarları arasında liderlik kavgaları çıkmış, bu da Hıristiyanlığın daha da çok yozlaşmasına sebep olmuştur. Bu yozlaşmalar, Hıristiyanlığın mezhep kavgalarına, her mezhebin önce Hz. İsa'yı, sonra da kendi din adamlarını ilâh edindiklerine şahit oluyoruz.[497] Bu noktadan sonra Hıristiyanlık tarihî misyonunu başarısız bir şekilde tamamlamıştır. Bugün dünya nüfusunun büyük bir çoğunluğunu teşkil eden Hıristiyanların içerisinde Hz. İsa'nın öğretilerine inanan ve ona uygun olarak yaşayan Hıristiyan sayısı yok gibidir.

Hz. Muhammed'in risaletle görevlendirildiği VII. asrın başında, Arabistan'ın kuzeyindeki Hıristiyan Arapları bir tarafa bırakılacak olursa, Yarımada'nın güneyinde ve Hicaz bölgesinde fazla sayıda Hıristiyanın olmadığı görülür. Buna rağmen, gerek Mekke'de gerekse Medine'de bir grup Hıristiyan vardı. Ayrıca bunların dışında çevrede birçok Hıristiyan devleti olduğu gibi, Arap asıllı halktan da Hıristiyanlaşmış olanlar vardı. Buna rağmen Hicaz bölgesinde

---

[495] Sarıkçıoğlu, *Dinler Tarihi*, s. 258.

[496] Yıldırım, *a.g.e.*, s. 160.

[497] 9/Tevbe, 31.

Hıristiyanlığın yayılışı, ferdî düzeyde kalıyordu. Bu fikre, Kur'an-ı Kerim'de Hıristiyanlarla olan sürtüşmenin azlığından ulaşıyoruz.[498]

Arabistan'a Hıristiyanlığın girişi tam olarak bilinmemektedir. Kilise mensupları, Hıristiyanlığın doğuşuyla birlikte Arabistan'a girdiğini iddia eder.[499] Bu iddia, araştırılmaya muhtaç bir görüş olmasına rağmen, Hıristiyanlığın davetçilerinin Arap Yarımadası'na gelip yerleştikleri veya Hıristiyan davetçiler aracılığıyla Hıristiyan müntesipler edindikleri bir gerçektir. Fakat Hıristiyanlık Arabistan'da geniş halk kitleleri arasında taban bulmamıştır. Araplar, hürriyetlerine düşkün olduklarından, şirk, onlar için millî bir din haline gelmişti.[500] Mevdûdî, Hıristiyanlığın Arabistan'a miladî III. asırda girmiş olabileceğini ve bu dönemde Bizans İmparatorluğu'nun himayesindeki Hıristiyanların, Hz. İsa'nın getirdiği dinin ana konularından uzaklaştıklarını ileri sürer.[501] Nitekim İslâm'dan önce Hıristiyanlığın inanç yönünden farklı gruplara ayrıldığı ve bazı kaynaklarca Arap halkını Hıristiyanlığa davet etme konusunda, Nasturî ve Monofizit mezheplerinin başarılı olduğu belirtilir.[502] Miladî IV. yüzyılda birçok fırkaya bölünmüş olan Hıristiyanlığın bu bölünmüşlüğü daha sonraki yıllarda da artarak devam eder. Arabistan'da ise, Nasturî[503] ve Ya'kubî [504] mezhepleri etkili olur. Nasturîler, Hire[505] ve Güney Arabistan'da;[506] Ya'kubîler, Suriye ve Gassanilerin bulunduğu bölgelerde[507] Melkitler de[508] diğer bölgelerde etkili olurlar.

---

[498] Derveze, Kur'an-ı Kerim'e Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, I. 413.

[499] Cevad Alî, *a.g.e.*, VI. 586.

[500] Cevad Alî, *a.g.e.*, VI., 586.

[501] Mevdûdî, Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber, I. 577.

[502] "Nasara" mad., *İA*

[503] Nasturî: Adını, 450 yılında ölen Konstantonopolis patriği Nasturius'tan alır. Hz. İsa'da ilâhî ve beşerî iki tabiatın varlığını kabul eden görüştür.

[504] Ya'kûbî: Monofizit bir mezhep olan Ya'kûbî mezhebi adını, kurucusu Yakub (*Jacque*) nispetle bu mezhebe Ya'kûbî denilmektedir.Bu mezhebe göre Hz. İsa'da tek ilâhî tabiat vardır. Beşerî tabiatı ilâhî tabiatın içinde fena bulmuştur. Bu mezhep Mısır, Suriye ve Filistin bölgesinde yayılmıştır. Patriği Antakya patriğidir.

[505] Hasan İbrâhîm Hasan, *a.g.e.*, I. 73; Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, s. 26.

[506] Aydın, *Reddiye*, s. 20.

[507] Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, s. 25; Hasan İbrâhîm Hasan, *a.g.e.*, I. 73; Aydın, *Reddiye*, s. 20.

Ancak, bu mezhepler içerisinde Arabistan'a en fazla yayılma imkânını bulan fırka Nasturîlerdir.[509]

Hıristiyanlığın Arabistan'a ne zaman girdiğinin belli olmadığını, kilise mensuplarının ise bu tarihi, Hıristiyanlığın ilk yıllarına dayandırdıklarını[510] belirtmiştik. Havarilerden Pavlos'un Galatyalılara yazdığı bir mektupta şu pasajları görmekteyiz: "(Pavlos 2-66 yılları arasında yaşamış, müteassıp bir Yahudi aileye mensup iken, sonraları Hıristiyan olmuştur) fakat beni annemin rahminden ayıran ve inayetiyle çağıran Allah, milletler arasında onu müjdeleyeyim diye kendi oğlunu bende keşfetmeye razı olunca, hemen et ve kanla tanışmadım ve Yaru-şâlim'e benden önce resul olanlara dönmedim, fakat Arabistan'a gittim ve tekrar Şam'a döndüm." Ancak Pavlos'un Arabistan dediği yerlerin Suriye sınırları ve özellikle Harran bölgesi olduğu muhtemeldir. Pavlos ve bazı Arap kabilelerin oralara gittikleri bilinmektedir. Kilise tarihçileri, Pavlos'un Arabistan içlerine kadar giderek oralarda Hıristiyanlığı yaydığını kayderler.[511] Miladî birinci asırda on iki havariden biri olan Sen Bartemaos, Habeşistan'a kadar giderek oralarda Hıristiyanlığı yaymış, 71 yılında Erzurum yakınlarında öldürülmüştür.[512] Arabistan'a ise Hıristiyanlık ancak miladî dördüncü asırdan itibaren, kuzeyden Suriye ve güneyden ise Habeşistan yoluyla girmiştir.[513] Bu giriş daha çok, ticaret, misyonerlik ve köleler vasıtasıyla olmuştur.

Ticaret: Hıristiyanlığın ticaret yoluyla yayılmasında Bizans etkili olmuştur. Bizans'ın Araplarla olan çeşitli temasları Hıristiyanlığın tanınmasına yol açmıştır. Ticaretle meşgul olan bazı Araplar, güneyden Yemen ve Necran'dan kalkıp Suriye ve Hire gibi beldelere giderek onlarla tanışmış ve Hıristiyan olmuşlardır. Memleketlerine döndüklerinde ise bu dini yaymışlardır.[514] Ayrıca Hicaz bölgesinde yaşayan halkın, çevrelerindeki Hıristiyanlardan etkilenmesi de söz konusudur. Mekkeli tüccarların Hıristiyan şehirlerine giderek Hıristiyanlığı tanımalarının yanında, Mekke'de az da olsa Hıristiyanların olduğu kabul edilir. Benû Es'ad, İbn Abduluzzâ kabilesine mensup

---

[508] Melkiler: Hz. İsa'da insani ve ilâhî iki tabiatın bulunduğunu kabul eden mezhebin adıdır. (Bkz. Aydın, *a.g.e.,* s. 20.)

[509] Aydın, *Reddiye*, s. 20.

[510] Cevad Alî, *a.g.e.,* VI. 586.

[511] Şemsettin Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, s. 89-90.

[512] Günaltay, *a.g.e.,* s. 89-90

[513] Günaltay, *a.g.e.*, s. 90.

[514] Cevad Alî, *a.g.e.,* VI. 587-588.

kişiler arasında Hıristiyanların bulunduğu belirtilir.[515] İbn İshâk'tan yapılan bir rivayette, Hz. Peygamber'in Mekke'de bulunduğu bir dönemde yirmi civarında Habeşli Hıristiyan, Hz. Peygamber'le konuşup tartışmış, sonunda Müslüman olmuşlardır. Bunun üzerine Ebû Cehl Müslüman olan Hıristiyanlara hakarette bulunmuştur. Aynı rivayette bu Hıristiyanların Necranlı oldukları belirtilerek konuyla ilgili nazil olan ayetler de zikredilir.[516] Ayrıca gemi tayfası mânâsına gelen ve muhtemelen efsanevi seyahatleri sebebiyle Dârî adını taşıyan Hıristiyan Temîmu'd-Dârî, Hicretten önce Müslüman olmuş ve ele geçirildiği takdirde Filistin'deki bir köyün kendisine verilmesini Hz. Peygamber'den istemiştir. Yine Medine'de Ebû Amr er-Râhib isimli bir Hıristiyan keşişin bulunduğu ve Hz. Peygamber'in onun fasık olduğunu söylediği belirtilir.[517]

Misyonerlik: Irak'taki Hire şehri, Bizans'tan mezhep kavgaları veya sürgün sebebiyle kaçanların sığınağı olur. Bizans ve İran arasıdaki gerginlik neticesinde bunlar İran'a sığınmış, İranlılar da, onları siyaseten himaye etmişlerledir.[518] İran'a sığınan Hıristiyanlar, daha sonra Arap Yarımadası'nın içlerine kadar yayılarak misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuşlardır. İbadet etmek veya gelen geçenlere Hıristiyanlığı yaymak için *deyr*[519] diye adlandırılan yapılar kurmuşlardır.[520] Özellikle Bizans, Hıristiyanlığı resmî din olarak ilan ettikten sonra, Hıristiyanlığı yaymak için ticaret yollarına birçok kilise inşa etmişler, deniz yoluyla Hıristiyanlığı yaymak için de birçok misyoner göndermiştir. Roma İmparatoru Kostantin, miladî 313 yılında Hıristiyanlığı resmî din olarak ilan ettikten sonra Habeşistan'ı ordugâhına katmak için buraya Hıristiyan misyonerleri göndermiştir. Hıristiyanlığın Güney Arabistan'da yayıldığının en büyük delili, Kur'an-ı Kerim'in işaret ettiği gibi,[521] buradan kaçan Hıristiyanların Bizans'a gidip yardım istemeleridir. İmparator, Necaşî'ye deniz filosu ile yardım eder. Necaşî'de asker ve piyade desteğiyle Himyeri devletine son verir.

---

[515] Cevad Alî, *a.g.e.* VI. 587-588.

[516] İbn Hişâm es-Sîre, II. 32-33; Aydın, Reddiye, s. 21; Mustafa Fayda, Hz. Peygamber'in Necran Hırıstiyanlarıyla Görüşmesi ve Mubahale, s. 143.

[517] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 411.

[518] İsmail Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlû*, s. 26.

[519] *ed-Deyr* (çoğulu, *edyâr*): Yolcuların ihtiyaçlarını karşılamak için kurulmuş dinî yapılar. Bkz. İbn Manzûr, IV. 300-301.

[520] Cevad Alî *a.g.e.*, VI. 589.

[521] 85/Burûc, 4-8.

Bunun üzerine Hıristiyanlık yeniden Yemen'den Necran'a yayılır. İslâm'ın zuhurunda Resulullah ile Necran Hıristiyanları arasındaki muahale[522] hâdisesine kadar Hıristiyanlık bu hal üzere devam eder.[523]

Misyonerler, Araplar arasında, günümüzde olduğu gibi, çeşitli yol ve metotlarla dinlerini yaymışlardır. Papaz ve rahiplerin, eğitim ve dinî konuşmalarıyla, ahiret, cennet-cehennem konularında halkı aydınlatmaları neticesinde, Kuss b. Sâ'ide, Umeyye b. es-Salt ve Adiy b. Zeyd gibi kişiler Hıristiyan olmuşlardı.[524] Bu arada, Araplar arasında, içinde bulunduğu putperestliği beğenmeyip de Hıristiyan olanları da zikretmemiz gerekir.[525]

Kölelik: Ortaçağ dünyasının ortak hastalıklarından biri de kölelik müessesidir. Bu müessese öyle bir hal almıştı ki, nerdeyse herkes tarafından kanıksanmıştı. İslâm'dan önce kölelik müessesinin Arabistan'da yaygın olduğu da bilinir. Bizim konumuz köleliğin Arabistan veya dünyaya nasıl yerleştiğini irdelemek değildir. Bizim burada yapacağımız, kölelerin kendi dinî inançlarını, özellikle Arabistan bölgesinde nasıl yaymaya çalıştıklarının tespiti olacaktır.

Birçok Hıristiyan köle, kendi dinlerini Hicaz bölgesinde yaymaya çalışmıştır. İslâm'ın ilk dönemlerinde Müslüman olan kölelerin birçoğunun önceden Hıristiyan olduğu da bilinmektedir. Tahsilini papazlar nezaretinde, muhtemelen Suriye'de yapan, Hanifliği ararken Hıristiyan olan, İncil'in el yazmasına sahip olduğu sanılan Varaka b. Nevfel'in dışındaki Hıristiyanların hepsinin köle olduğu belirtilir.[526] Mekke, Medine, Taif ve diğer bazı Arap şehirlerinde Hıristiyan köleler, Tevrat ve İncil'i yazıp okumakta ve bazı kabilelere de okutmakta idiler. Arabistan'a göç eden köleler, gerek tıp ve mantık alanında gösterdikleri başarıları, gerekse yaşadıkları münzevi ve dürüst hayatları ve ikna edici konuşmalarıyla önce efendilerini, daha sonra da diğer insanları ikna ederek Hıristiyanlığı yaymaya çalışmışlardır.[527] Bu durum, Hıristiyanlığın yayılmasında çok önemli bir rol oynamış, bunun neticesi olarak birçok kabile Hıristiyanlığı seçmede tereddüt etmemişti.[528]

---

[522] 3/Al-i İmrân, 61.

[523] Taberî, *Târîh*, III. 157 vd.

[524] Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, s. 27.

[525] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 237-238.

[526] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 411.

[527] Sönmezsoy, a.g.e., s. 111.

[528] Cevad Alî, a.g.e., VI. 589.

Hakkında kısaca bilgi vermeye çalıştığımız Hicaz bölgesinde Hıristiyanlığın giderek içerilere doğru nüfuz etmeye başladığı; Duma, Ayla ve Teyma'da piskoposların bulunduğu zikredilmektedir.[529] Hıristiyanlığın en çok yayıldığı belli başlı merkezler, Tağlip, Gasan, Kudaa, Eyle, Dumetu'l-Cendel ve Tay kabilesinin yaşadığı bölgelerdi. Ayrıca Yarımada'nın güneyinde Necran, Hıristiyan merkezlerinin en güçlüsü ve en etkilisi idi. Necran Hıristiyanları inanç itibarıyla çok zor şartlar altında kalmış olmalarına rağmen varlıklarını sürdürebilmişlerdir.[530] En çok Hıristiyanlığın tesiri altında kalan kabileler ise; batıda, Salik, Gasan, Cuzâm ve Lahmi kabileleriyle; doğuda, Tağlib, Bekr, İ'cil, Hunefa, Rabia, Tamim ve Tenuh kabileleri ile merkezdi. Tayy, Şa'laba ve Huzâa'nın bir kısmıdır.[531]

1.2.4. Sabiiler

1.2.4.1. *Sâbi'î* Kelimesinin Menşei ve Sabiilerin Kimlikleri

Sabiilerin kimlikleri ve tarihi hakkında bilgi vermeden önce, *sabi'î* kelimesinin ne anlama geldiğini bilmemizde fayda vardır. Bu konuda ilk müracaat edeceğimiz kaynaklar lügat kitapları ve diğer İslâmi kaynaklar olacaktır. Bu kaynaklara baktığımızda, Sabii kelimesinin değişik zamanlarda değişik anlamlar yüklenerek kullanıldığını görürüz. Buna göre, *Sabi'î* kelimesi, *sabee* kökünden türetilen Arapça bir kelime olup "bir dinden çıkıp başka bir dine girdi" mânâsına gelir.[532] Yine bu kelimenin *saba*'dan geldiği ve "eğilim duydu, saptı" anlamına geldiği de söylenir.[533] 12/Yûsuf Sûresi'ndeki "....Eğer onların tuzaklarını benden uzaklaştırmazsan (*esbu ileyhinne*) onlara meyleder ve cahillerden olurum"[534] ayetinde geçen *esbu* kelimesi, bu anlamda kullanılmıştır.

---

[529] "Nasara" madd., İA, VI. 77.

[530] Cevad Alî, a.g.e., VI. 590-591; Hasan İbrâhîm Hasan, a.g.e., I. 73; Hamidullah, İslâm Peygamberi, I. 411. Yakut, Mu'cemu'l-Buldân, I. 487.

[531] "Nasara" mad., İA, VI. 77.

[532] İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, I. 108; Râzî, Mefatihu'l-Ğayb, I. 548; Zebidî, M. Muhammed Murteza el-Hüseynî, Tâcu'l-Arûs,Min Cevahiri'l-Kamus, Beyrut, trs. I. 86; Cevherî, es-Sihah, I. 59; Isfehânî, el-Mufredât, s. 275; Kurtubî, Câmiu'l-Ahkâmi'l-Kur'ân, I. 434; Ebû Hayyân el-Endulusî, Tefsîru'l-Bahru'l-Muhît, Mısır, 1328, I. 239; Elmalılı, Hak Dini, I. 375.

[533] İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, I. 108.

[534] 12/Yûsuf, 33.

Hz. Peygamber'in (a.s.) yaşadığı asırda atalar dinini bırakan kişilere *Sabi'în* denilmekte idi. Müşrikler, gerek Hz. Peygamber, gerekse Müslüman olan sahabe-i kirama, bu anlamda sabii kelimesini kullanmaktaydılar. Çünkü Hz. Peygamber ve ona inanan Müslümanlar, müşriklerin dinlerine iltifat etmeyerek yüz çevirmişlerdi. İşte bu yaklaşım, Sabiilerin Kur'an'da muvahhitler olarak zikredildiğinin bir delili olarak algılanmasına sebep olmuştur. Zira Kur'an, onları, 2/Bakara ve 5/Mâ'ide sûrelerinde muvahhitlerle birlikte zikrederek, onların şirkten sarfı nazar eden kişiler olduklarını ifade etmektedir. Bu kavram, Hz. Peygamber'den önce kullanılmaktaydı. Ancak, hem bu kavramın Peygamber'den önce kullanılması hem de Kur'an'ın, müminlerin dışında kalan bir grup olarak Sabiilerden söz etmesi, Sabiilerin müminlerden farklı bir dinî grup olduklarını göstermektedir.[535]

Bu kelimenin bir başka anlamı ise "doğdu, belirdi" demektir. Örneğin, *sabee en-nucum* dendiği zaman, "yıldızlar doğdu, parladı" anlamı kastedilmiş olur.[536] Bir başka görüşe göre ise, *sabi'î* ismi, Aramice olup "yıkanmış, suya daldırılmış" anlamını ifade etmektedir. Çünkü Hıristiyanlıkta olduğu gibi, Sabiilikte de suya daldırma (vaftiz) âdeti bulunmaktadır.[537] Ancak Müslümanlar tarafından, çok eskiden bilinmekle beraber ilk olarak Irak'taki Portekiz misyonerleri tarafından Batı âlemine tanıtılmıştır. Sabiiler kendilerine *Mandaya* veya *Nasoreya* dedikleri için, Hıristiyanlara Arapçada verilen *Nasârâ* ismiyle karıştırılmış, bundan dolayı, uzun zaman herhangi bir Hıristiyan mezhebi olarak değerlendirilmiştir. Ancak bu durum, politik ve sosyal açıdan Sabiilerin işine yaradığı için buna ses çıkarmamışlardır.[538] Bazıları da Sabiileri, eski Babillilerin, İranlıların, Yahudilerin ve Hıristiyanların dinî düşüncelerinin ilginç bir karışımı olarak gösterirler. Buna göre Kur'an-ı Kerim'de Sabii denilen bu mezhebin mensuplarına Mandailer (*Mandeens*) denilmektedir. Bu isim, ilim-irfan (*seince*) anlamına gelen Yunanca *Gnosis* kelimesinin eşanlamlısı olan *manda* kelimesinden türetilmiştir; ki Sabiiler, gnostiktirler.[539] Aramca, *Manda* "gnostik, âlim", *Nasuray*'ya ise "gizli ilim sahipleri" mânâsında idi. Bunlara tarih boyunca Sabii,

---

[535] Bkz. 2/Bakara, 62; 5/Mâ'ide, 69; Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, I. 383.

[536] Taberî, Câmiu'l-Beyân, I. 318; Râzî, Mefatihu'l-Ğayb, III. 105; Kurtubî, Câmiu'l-Ahkâmi'l-Kur'ân, I. 434; Elmalılı, Hak Dini, I. 86; Zebidî, Tâcu'l-Arûs, I. 86.

[537] Drower, es-Sabietu'l-Mandaiyyun, s. 9.

[538] Sarıkçıoğlu, Dinler Tarihi, s. 115.

[539] Günaltay, İslâm Öncesi Arapların Dinleri, s. 83.

“Moğtasıla” “Masboteoy” ve “Sabuayoy” gibi çeşitli isimler verilmiştir. Bugünkü Arap komşuları ise, “Subba”, yani vaftizciler der. Yazı dilinde *Sabi'î, as-sa-bi-a* kelimesiyle ifade ederler.[540]

Sabii isminin menşei hakkında zikrettiğimiz hususların içinde yer alan birinci görüş ve bu görüşe bağlı olarak Arap müşriklerin, Hz. Peygamber'e ve onun arkadaşlarına Sabii demelerini incelediğimizde, Sabiilerle alâkasının olmadığını görürüz. Zira gerek Hz. Ömer gerekse diğer sahabiler hakkında müşriklerin “Sabii oldular.” demeleri, mecazî olarak kullanılmıştır. Zaten Müslümanlar da bunu hoş karşılamamış ve kabul etmemişlerdi. Çünkü onlar, müşriklerin bu sözleri Müslümanları rencide etmek ve alay etmek amacıyla sarf ettiklerini biliyorlardı. Bundan dolayı Hz. Ömer ve diğer sahabiler, onların bu sözlerini reddediyorlardı.[541] Böylece Sabii isminin bir dinden çıkıp başka bir dine girenler için kullanılması mümkün görünmekle birlikte, bu ismin Aramice “suya daldırılmış” anlamına gelmesi daha doğru bir ihtimaldir. Çünkü Sabiilerin kutsal kitaplarında pek çok Aramice ifade bulunmaktadır.[542]

1.2.4.2. Sabiiliğin Menşei

Sabiilik aslen ilâhî kaynaklı dinlerden birisidir. Bugün Irak'ta[543] dinî inançları ve giyim kuşamlarıyla diğer insanlardan ayrı bir zümre oluşturan Sabiiler, içine kapalı bir cemaat durumundadır.[544] Kur'an-ı Kerim'de üç[545] yerde zikredilen Sabiilerin kimlikleri tartışma konusudur.[546]

İslâm kaynaklarında Sabiilerin menşei ve kimliği hakkında değişik görüşler ileri sürülmektedir. Ancak bunların bir kısmı bilimsel bir değer ifade etmemektedir. Onları, Nuh'un (a.s.) dinine mensup olduğunu söyleyenler olduğu gibi, Şit'in (a.s.) oğlu Sabi'nin soyundan geldiğini ve ellerindeki kitabın Şit'e (a.s.) verilen kitap

---

[540] Sarıkçıoğlu, *a.g.e.*, s. 115. Ayrıca bkz. Şinasi Gündüz, *Sabiîler Son Gnostikler*, Vadi Yayınları, II. Baskı Ankara, 1999, s. 29.

[541] İbn Hacer, *el-İsâbe*, I. 264.

[542] Bkz. Drower, es-*Sabietu'l-Mendeiyyun*, s. 52-66.

[543] İbn Hazm, el-Fasl, I.35; Seyyid Abdurrezzak el-Hasenî, *es-Sabietu Kadimen ve Hadisen*, s. 62.

[544] Lady Drower, *es-Sabietu Mendeiyyun*, trc, Nuaym Bedvi-Gasan Rûmî, Bağdat, 1969, s. 4.

[545] 2/Bakara, 62; 5/Mâ'ide, 69; 22/Hac, 17.

[546] Cerrahoğlu, a.g.m., s. 103.

olduğunu söyleyen rivayetler de vardır.[547] Bazı müellifler, Sabiilerin, İbranice "yıldız" anlamına gelen *sebe* sözcüğünden türediğini ileri sürmüşlerdir.[548] Bir başka görüşe göre onlar, Hz. İbrahim (a.s.) döneminde yaşayan ve onun peygamberliğini kabul etmeyen bir gruptur.[549] Nitekim Harran Sabiilerinin heykelleri arasında Hz. İbrahim'in babası Azer'in heykelinin bulunması, onların Hz. İbrahim'e muhalefet ettiklerinin bir göstergesidir.[550] Onların Ehl-i Kitap'tan Yahudilere ve Hıristiyanlara mensup olduğunu iddia edenler de olmuştur. Fakat gerçek olan şudur ki, Sabiiler çok eski bir dine sahiptirler. Hz. Âdem, Nuh, Hermes (İdris), Azimun (Şis) ve Yahya gibi zatları peygamber olarak andıkları zikredilmektedir.

İslâm âlimlerinden bazıları da, Sabiilerin kimlikleri hakkında Hanifliğin mukabili,[551] bazıları ise Sabiileri, Mecusiler ile Yahudiler arasında bir grup olarak kabul etmektedir.[552]

Müsteşrikler, Kur'an'da ismi geçen Sabiilerin Hz. Yahya'ya tâbi olan Mandeenler olduklarını ileri sürer. Carra De Vaux, *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki makalesinde, iki farklı grup Sabiiye işaret ederek, Kur'an'da geçen Sabiilerin vahyedilmiş bir kitaba sahip olduklarını, Yahudiler ile Hıristiyanlar arasında temsil edilen bir grup olduğunu belirtikten sonra, bunların Mandeen Sabiileri olduğunu belirtir. Bu görüşü teyit etmek için de *sabi'î* kökünün *s-b* olduğunu, bunun da vaftiz mânâsına geldiğini iddia eder.[553] Hamidullah, Sabiilerin menşeinin Babilyanlılara dayandığını ifade ederek, sonraki Sabiilerin ise, Yunan, Yahudi, İran ve İslâm'ın tesiri altında kalmış Mezopotamyalı kavimlerin bir enkazı olduğunu belirtir. İslâm'ın idaresinde iken bunların toplu olarak bulunduğu yerler, Harran ve Basra civarındaki Betaih mıntıkasıdır.[554]

Sabiilerin yurtları ve menşei hakkında çok farklı görüşler ileri sürülmüştür. Sabiilerin ana yurdu olarak Filistin bölgesi ve Ürdün nehri civarı kabul edilmektedir.

---

[547] Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, s. 100'deki dipnot.

[548] Günaltay, *a.g.e.*, a.y.

[549] İbn Hazm, *el-Fasl*, Mısır, 1347, I. 84.

[550] Mes'ûdî, *Murucu'z-Zeheb*, Mısır, 1387/1948, II. 247.

[551] İsmail Cerrahoğlu, "Kur'an-ı Kerim ve Sabiîler", *AÜİFD*, 1962, sayı: X, s. 104

[552] Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, I. 134; Râzî, *Mefatihu'l-Ğayb*, I. 549. Cerrahoğlu, a.g.m., s. 113.

[553] Cerrahoğlu, a.g.m., s. 105.

[554] Cerrahoğlu, a.g.m., s. 105.

MS. I. yüzyılda Yahudilerin baskısı sonucu göç etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Arsakid kralı III. Artabanus, onlara yardım edip himayesine almıştır. Böylece Güney Mezopotamya bölgesine yerleşen Sabiiler, farklı zamanlarda değişik yerlere göç etmişlerdir. Nitekim bu göç olayı Sabiilerin kendi kutsal metinlerinde şöyle ifade edilmektedir. "... Ve altmış bin Nasura (Sabii) yedinin işaretini terk etti. Diğer bütün ırkların tahakkümünden uzak, özgür olduğumuz bir yer olan Medye'nin tepelik bölgesine girdi (gitti). Ve onlar (orada) kült kulübeleri yaptılar. Ve hayatlarının sonuna kadar Hayat'ın çağrısı ve Yüce Işık Kralı'nın gücüyle yaşadılar. Ve onlar Rabbi yani Adonai'yi sevdiler."[555]

Sabiiliğin doğuşu ve kimlikleri hakkında da, gerek İslâm âlimleri, gerek Batılı bilim adamları tarafından farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Bu değerlenmeleri kısaca şöyle özetlemek mümkündür: Sabiilerin menşei Hz. İsa öncesi dönemde resmî Yahudilik anlayışına karşı çıkan ayrılıkçı "Nasuraizm" akımına kadar uzanır. Bu hareket içerisinde yer alan proto-Sabiiler (ilk Sabiiler), daha sonra Hz. İsa'nın çağdaşı olan Hz. Yahya'nın vaftizci cemaatiyle ilişki içerinde olmuş ve Hz. Yahya'nın öldürülmesinden sonra ise Yahudilerin sıkı takibine uğradıklarından göç etmek mecburiyetinde kalmışlardır.[556]

1.2.4.3. Sabiilerin İnanç ve İbateleri

Sabiilerin temel inançları hakkında açık bir tablo ortaya koyabilmek oldukça zordur. Ancak, Sabii literatüründeki teolojik ve kozmolojik figür ve motiflerle, mitolojik ifadelere bir bütün olarak yaklaşıp, tarihî süreci göz önünde bulundurarak bu figür ve motiflerle ilgili karşılaştırmalı bir çalışma yapıldığında, Sabiilerin inanç esaslarını belirleme konusundaki zorluk ortadan kaldırılabilir.

Nitekim bu bağlamda, Sabiilerin temel inançlarına göz attığımızda, Sabii inançlarının merkezini ilah anlayışının oluşturduğunu görürüz; ki Sabiiler bunu "Hayat Kültü" olarak nitelemektedir. Bu hayat kültü, her şeyden önce var olan ve her şeyi var eden bir varlık olarak kabul edildiği gibi, verimliliği sağlayan üstün güç olarak da

---

[555] Gündüz, *a.g.e.*, s. 46-47. HG, s. 3'ten naklen.

[556] Gündüz, *a.g.e.*, s. 55. Ayrıca Sabiilerin menşei hakkında geniş bilgi için bkz. Kadı Beydavî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl,* İstanbul, 1296, I. 86; Cerrahoğlu, a.g.m., s. 113; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I. 318; Abdurrezzak, *Musannef*, VI. 125. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II. 80; Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, VI. 65; Abdurrezzak, *Musannef*, VI. 124

karşımıza çıkmaktadır.[557] Sabiiler hayat kültüne inandıkları gibi, gnostik bir düalizm içerisine de girmektedirler. Onlara göre birbirleriyle daima rekabet halinde olan ve birbirine zıt olan iki güç vardır. Bunlardan *Alma d Nhura* hayatı, güzelliği, ışığı; *Alma d Hşuka* ise, karanlığı ve yokluğu temsil ettiğine inanırlar. Görüldüğü gibi Sabii teolojisinde ezelî ve ebedî olan iki varlıktan söz edilir. Bunlardan birincisi hayat ve verimlilik prensibi; ikincisi ise; yokluk ve düzensizlik prensibi, yani kaostur.[558] Öte yandan Sabii inancının merkezinde maddi karanlık güçlerle ilişkiye girmesinden dolayı yüce varlık tarafından cezalandırılan, dolayısıyla kendisinde hem karanlık hem de ışık unsurunu bulunduran bir üçüncü güç vardır; ki insanın varlığını sağladığına inanılan bu varlığa 'Demiurg' denilmiştir. *Ginza*'da bu Cebrail olarak ortaya çıkmaktadır.[559]

Ginza'larda insanın yaratılışıyla ilgili pasajlarda anlatılanların bir kısmı Kitab-ı Mukaddes'te anlatılanlarla uyum içerisindedir. Ancak, Âdem'in elçi Cebrail olarak ya da Ptahil olarak isimlendirilerin "Hibil Ziva" tarafından yaratıldığına, daha sonra ona eş olarak Havva'nın yaratıldığına inanılır.[560]

Günümüzdeki Sabiiler, yabancı biriyle konuştuklarında, Hz. Yahya'nın kendi peygamberleri olduğunu söylerler. Fakat gerçek anlamda Sabiilerin peygamberlik inancının olup olmadığı tartışma konusudur. Zira Sabiiler, dinlerinin herhangi bir şahsiyet tarafından kurulduğuna inanmazlar. Onlara göre peygamber, ilk insan Âdem'e Yüce Işık Tanrı'sı emriyle ışık elçisi *Manda d Hiia* tarafından öğretilen ilâhî mesajı dosdoğru uygulayan ve bu ilâhı temsil eden kişidir.[561]

Sabii kutsal kitaplarında peygamber kelimesine karşılık, *Nbiha* terimi kullanılır. Sabii metinlerinde iki grup peygamberden söz edilir: Sabiilere göre İbrahim, Musa ve İsa (a.s.) gibi tarihî şahsiyetler, sahte peygamber (*Nbha d Gadba*) olarak nitelendirilir. Bu kişiler, kötülüğün ve karanlık güçlerin adamı olarak kabul edilir. İkinci grup peygamberler ise Sabiiliğin temsilcisi ve öğreticileri olarak kabul edilen ve gerçek peygamber (*Nbiha d Kuşta*) olarak nitelendirilen Hz. Yahya ile Hz. Şit

---

[557] Gündüz, *a.g.e.,* s. 89-92 *Ginza*, s. 73, 283. CP, s. 1'den naklen.

[558] Gündüz, *a.g.e.,* s. 93-106; *Ginza*, s. 65, 66, 73, 7, 10, 5, 277-279'dan naklen.

[559] Gündüz, *a.g.e.,* s. 106-108.

[560] Gündüz, *a.g.e.,* s. 120-124. Ayrıca Ginza-Kitab-ı Mukaddes uyumu için krş. *Ginza*, s. 242; Tekvin, 1: 26-27; 2: 21 vd.

[561] Gündüz, *a.g.e.*, s. 139.

(a.s.)'dır. Sabiiler bunları, inanç ve ibadetlerini gerçek olarak muhafaza eden mümin kişiler olarak kabul ederler.[562]

Sabiiler Hz. İbrahim'i dönek olarak nitelemelerinden; Hz. Musa'yı kendilerine zulmetmekle, Hz. İsa'yı ise Yahudilerin peygamberi olarak kabul edip kendilerine zulmetmekle suçlamalarından dolayı sevmezler. Öte yandan Şit'i (a.s.) Hz. Âdem'e karşı fedakâr bir evlat olarak kabul ettiklerinden, Yahya'yı (a.s.) da, sadık bir uygulayıcı olarak gördüklerinden, onlara özel bir şekilde değer verirler.[563]

Ayrıca Sabiilerde ahir zaman inancı da vardır. Sabiiler, zamanı çeşitli dönemlere ayırdıktan sonra, bu dönemlerin sonunda, her şeyin daha da kötüye gideceğine inanırlar.[564] Fakat bu dönemlerin sonuna doğru bir mehdinin çıkacağına ve her şeyi düzelteceğine inanırlar. Fakat bundan önce bazı işaretler görülecektir. Bu işaretler: a) Gökten bir yıldızın kayması, b) Yedi denizde kırmızı suların akması ve bu sudan içen kadınların kısır kalıp akıllarını oynatması, c) Son olarak, bir fırtınanın çıkması ve her tarafı toz toprağın kaplaması. İşte bu evrelerden sonra dünyanın sonuna yaklaşıldığı belli olur. Yeryüzünde kötülük artacak, doğal ahlakî değerlerin hepsi yok olacaktır. İşte bundan sonra mehdinin geleceğine inanırlar.[565] Ayrıca Sabiiler kıyamete ve kıyametten sonra hesabın görülmesi, ceza ve mükâfata da inanırlar.[566]

Sabii ibadetlerine gelince; bunların başında "vaftiz" gelir. Sabii geleneğinde vaftizin önemli bir yeri vardır. Sabiilerde sular ikiye ayrılır: "Acı su" ya da "kara su" gibi isimlerle anılan sudur; ki bu süflî sudur. Deniz ve okyanus suları bunlardandır. İkinci grup sular ise *Yardna* (Ürdün) ve *Mia d Hiia* (Hayat suyu) bu su Ürdün nehri, Fırat ve Dicle nehirlerinin suyudur. Vaftiz ancak bu temiz sularla olur. Vaftizten maksat manevi temizliktir. Üç şekilde vaftiz olunur. Genel vaftizin dışında abdest ve gusül abdestine benzer vaftiz şekilleri de vardır.[567]

Sabiilerde, vaftizin dışında, bazı özel gün ve törenler de yapılır. Bunların en önemlileri, ölü ile ilgili yapılan tören, ruhun yükselişiyle ilgili tören, ayın yemekleriyle

---

[562] Gündüz, *a.g.e.*s. 139.

[563] Gündüz, *a.g.e.,* s. 140-145.

[564] Gündüz, *a.g.e.,* s. 151-155; *Ginza*, s. 414-415'ten naklen.

[565] Gündüz, *a.g.e.,* s. 155-157; *Ginza*, s. 418'den naklen.

[566] Gündüz. *a.g.e.,* s. 158-165; *Ginza*, s. 566, 567, 443-452, 588, 419'dan naklen.

[567] Gündüz, *a.g.e.,* s. 167-175.

ilgili yapılan tören ve bazı kutsal gün ve bayramlarda yapılan törenlerle sihir ve büyü bozmayla ilgili yapılan tören ve ayinlerdir.[568]

Sabii ibadetlerinde önemli bir yeri olan ibadetlerden birisi de "namaz ve dua"dır. Belli hareketlerle yapılan namazın yerine dua etmeyi tercih ederler. Dua esnasında, kuzeye yönelerek dua ederler; çünkü, kıbleleri kuzey taraftır. Oruç ibadetine gelince; esas olan yemek, içmek ve cinsel ilişkiden kendini menetmek değil, bunun yerine günahlardan arınmak gerektiğine inanırlar. Kurban geleneği de Sabiilerin önemli dinî ritüellerindendir. Kurbanda koç ve güvercin kesmeyi yeğlerler. Koyun dişi olduğu için kesmezler; fakat, güvercinde cinsiyet aramazlar.

Sabiiler hakkında İslâm âlimlerinin farklı görüşler belirtmeleri, doğal olarak İslâm hukukunda da farklı devirlerde farklı muamele görmelerini getirmiştir. Hanefi ekolü genellikle Sabiileri Ehl-i Kitap olarak kabul etmiştir. Fakat bazıları, Harran Sabiilerinin, bazıları ise Betaih Sabiilerinin yıldızlara taptıklarını ileri sürmüştür. Dolayısıyla, Müslümanların egemenliğinde Ehl-i Kitap gibi muamele görmeleri gerektiğini belirtmişlerdir.[569]

Hz. Ömer, "onların kestikleri, Ehl-i Kitab'ın kestikleri gibidir" derken, İbn Abbâs, onların kestiklerinin yenilemeyeceğini ve kadınlarıyla evlenilemeyeceğini savunur.[570] Mucâhid, Hasan b. Ebî Nâcih ise onların kestiklerinin yenmeyeceğini, kadınlarıyla evlenilmeyeceğini belirtir.[571] Müsteşriklerin Sabiileri Mandeenler (Kur'an-ı Kerim'in kastettiği Sabiiler) ve Harran Sabiileri (Kur'an'ın putperestler olarak nitelediği Sabiiler) diye iki grup olarak ele aldıklarını söylemiştik. Ortaya koyduğumuz bütün görüşlerin ışığında şunu söyleyebiliriz: Sabiiler, ellerinde vahiy mahsulü olduklarına inandıkları, ancak gerçek mânâda ise birtakım Sabii âdetlerini ve din merasimlerini düzenleyen kitaplara sahip olan ve Ehl-i Kitap olma özelliklerini tamamen kaybeden bir gruptur. Sabiiler bazen meleklere bazen de yıldızlara ve gezegenlere tapınan insanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. İslâm âlimlerinin de kimlikleri ve menşeleri hakkında görüş birliğine varmadığı, kimisinin Ehl-i Kitap'tan saydığı, kimisinin de putperest olarak nitelendirdiği Sabiiler, İslâm devletlerinde, farklı zamanlarda farklı muameleler görmüşlerdir. Kimi zaman Ehl-i Kitap muamelesi, kimi zaman da müşrik

[568] Gündüz, *a.g.e.,* s. 176-195.

[569] Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II. 328; Cerraoğlu, a.g.m., s. 114.

[570] Cerrahoğlu, a.g.m., s. 114.

[571] Cerrahoğlu, a.g.m., s. 114.

muamelesi görmüşlerdir. Sabiiler, birçok gruba ayrılmıştır. Gruplarının faklı olmaları dolayısıyla, inançları ve yaşayışları da farklıdır. Kısacası Sabiilik bozulmuş ve çeşitli fırkalara ayrılmış bir dindir. Dolayısıyla hangi grubun Ehl-i Kitap'tan sayılacağı, hangi grubun sayılmayacağı hususunu açıklığa kavuşturmak gerekecektir.

Büyük bir ümmet olan Sabiiler hakkındaki bir görüş göre, onlar mümin ve kâfir olmak üzere iki gruba ayrılırlar. Hz. İbrahim'in kendilerine peygamber olarak gönderildiği putperest kavim –ki bunların oturdukları yer Harran bölgesidir– yıldızlara ve on iki burca saygı gösterir, mabetlerinde putlar bulundururdu. Yıldızlara adanan mabetleri vardı. En büyük mabed ise güneşe adanmıştı. Ayrıca Jüpiter, Venüs, Merih ve diğer bazı yıldızlar için mabetler yapılmıştı. Her yıldız ve gezegen için kendine mahsus ibadet ve dualar vardı.[572] Diğer bir Sabii grup ise, Müslümanlar gibi Kâbe'ye yönelerek beş vakit namaz kılar, Ramazan orucunu tutar, hac için Mekke'ye giderdi. Ölü hayvan ve domuz etini yemezlerdi. Evlilik konusunda Müslümanlarla benzer inançları taşırlar, zekâtlarını öder, haramlardan kaçınırlardı. Bağdat'ta bazı devlet erkanı ve yazışma işini yapanların bir kısmı Sabiilerden idi. Bu anlamda Sabiiler bütün dinlerin iyi taraflarını almış ve hepsini birleştirmişlerdi.[573] Mandeinlerin başlıca ibadetlerine gelince, bunların ibadetleri vaftizciliktir. Bu sebepten dolayı bunlara vaftizci Sabiiler denilmektedir. Vaftizci olmalarına rağmen Hıristiyanların düşmanlarıdırlar. Bunlara göre gerçek peygamber Hz. Yahya'dır. Hz. İsa ise yalancı peygamberdir. Bunlarda bekârlık yerilmiş, ruhbanlık kötülenmiştir. Ekmeği şaraba batırarak ayin (*Kummaniyun*) yaparlardı. Tapınaklarını nehir (*Jourdain*) kenarlarında inşa ederlerdi.[574] Sabiilikte Hz. Yahya'nın öğretilerine ait birtakım şeyler varsa da, bunun dışında Hıristiyanlık, Yahudilik ve Mecusilikten de emareler bulunmaktadır. Çünkü kitaplarında Hz. İsa'nın doğumundan önceki İran Sasani ve Suriye'deki dinî kalıntıların tortularına rastlanır. Bir zamanlar kilisenin hücumuna maruz kalan gnostiklerin Sabiilikten etkilendikleri şüphesizdir. Miladî 242 tarihine doğru İran hükümdarı I. Sapur'u Maniheizme davet eden meşhur Mani bile, önceleri Sabiiliğe mensuptu.[575]

---

[572] Mevdûdî, Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı, I. 47'deki dipnot.

[573] Mevdûdî, Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı, I. 47'deki dipnot.

[574] Günaltay, İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 84.

[575] Günaltay, İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 84.

Batılı ilim adamları da Sabiileri iki fırka olarak zikretmekte ve Kur'an'da ismi geçen Sabiilerin Mandeen Sabiileri olduğunu ifade etmektedirler.[576] Batılı bir ilim adamı ve araştırmacı olan Drower ise Sabiilerin, hepsinin putperest olamayacaklarını, bu konuda bir ayırıma gitmek gerektiğini söylemekte ve Mandeen Sabiileri hakkında yazdığı kitabında şöyle demektedir: Sabiilerin hepsi putperest değildir. Bilakis Sabiilerin bir kısmı, ezelî ve ebedî olan Allah'a inanmaktadır. Sabiilerin hepsinin yıldızlara taptıkları hususu ise, yanlış anlamadan kaynaklanmaktadır. Yine Sabiilerin kâfir olarak tanımlanmasının ve yıldızlara ve gezegenlere tapındıklarının söylenmesi, Sabiiler arasındaki bir yanlış anlayış ve karışıklıktan ileri gelmektedir. Zira Harran Sabiilerinin kıblelerinin Kutup yıldızı olduğu doğrudur, ancak hepsi için böyle olduğunu söylemek doğru değildir.[577]

Kur'an-ı Kerim'de din sahiplerinin ibadet yerleri zikredilirken: "Onlar haksız yere Rabbimiz Allah'tır dedikleri için yurtlarından çıkarılmıştır. Allah insanların bir kısmını diğerleriyle defetmeseydi, savamiler, manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler yıkılıp giderdi ...."[578] ayetinde dört çeşit ibadet yeri sayılmaktadır. Müfessirlerin bir kısmı bu kelimeleri yorumlarken burada geçen *savâmi* kelimesini, Sabiilerin ibadet yeri olarak değerlendirmektedirler.[579] Fakat bu görüş kesinlik kazanmış değildir. Bu durum bir ihtimal olarak görülebilir. Bununla birlikte, Sabiilerin itikadi konularla ilgili görüşleri, ikinci dereceden İslâmi literatürde bulunmaktadır. Buna göre Sabiiler, Allah'ın birliğine, ezelî olduğuna, varlığının başlangıcı ve sonunun olmadığına inandıkları gibi,[580] Yüce Allah'ın noksan sıfatlardan münezzeh olduğuna da inanmaktadırlar.[581]

Bugün Bağdat'ın güneyinde ve Kerbela bölgesinde Sabii olarak bilinen insanlar mevcuttur. Bunların *Ginza* denilen mukaddes kitapları vardır; ki bu kitapların temeli Sasanilere kadar gitmektedir. *Ginza*'da onlara "Nazural" (*Nasosaje*) ismi verilmektedir.[582] Bazıları ise Sabiilerin Zebur okuduklarını ifade etmektedir.[583] Sabiiler

---

[576] Carre De Vaux, "Sabiîler" mad., *İA*, İstanbul, 1967.

[577] Drower, es-*Sabietu'l-Mandeiyyun*, s. 19-20.

[578] 22/Hac, 40.

[579] Râzî, *Mefatihu'l-Ğayb*, XXIII. 40.

[580] Seyyid Abdurrezzak, *es-Sabietu Kadimen ve Hadisen*, s. 28.

[581] *İA*, X. 9.

[582] Günaltay, İslâm Öncesi, Araplar ve Dinleri, s. 84.

ise kendi kitaplarını Hz. Âdem'e dayandırmaktadırlar.[584] Ancak, Sabiilerin ellerindeki kitaplar, yazılı bir metin halinde matbu değildir. Hepsi elle yazılmış ve okuma işini de sadece kâhinler üstlenmiştir. Bu kitaplar sayesinde günahlardan arınacaklarına inanırlar.[585] Bununla beraber Sabiilerin ellerinde bulunan kitaplar incelendiği zaman görülecektir ki, bu kitaplar sadece Sabii âdet ve gelenekler ile Sabiilerin bazı dinî merasimlerinden ibarettir.[586] Bu yüzden ellerindeki kitabın vahiy mahsulü olduğunu söylemek çok zordur. Zaten bu kitaplar da bazı bölgesel, hatta yöresel diyebileceğimiz, Sabiilere ait olan ibadetleri ve davranış biçimlerini düzenleyen prensiplerden öte bir şey değildir. Ayrıca Sabiiler kendi kitaplarını başka kimselere göstermezler ve böyle bir şeyi yapmayı haram kabul ederler.[587]

Yukarıda çeşitli kaynaklardan sunduğumuz bilgiler, Sabiiliğin ilâhî bir din kalıntısı taşıdığını hatırlatmaktadır. Zira Kur'an'da tevhid inancıyla aynı doğrultuda zikretmektedir. Ancak Sabiilerin Allah'a ulaşmak için birtakım aracılar edindikleri belirtilmektedir.[588] Kaynaklar, Sabiilerin yüce yaratıcıya ulaşmak için birkaç fırkaya ayrıldıklarını belirtmektedir. Sabiilerin kimler oldukları ve hangi grubun Kitap Ehli'nden sayılması gerektiği hususunda kesin bir fikre varabilmek için, fırkalar ve geçirdikleri evreler, fikrî ve itikadi yapılarını incelemek gerekmektedir.

1.2.4.4. Sabii Fırkaları

Ashâb-ı Ruhaniyyât (Ruhlara Tapanlar): Bu grupta olanlara göre, bu âlemde alçak şeylerden münezzeh olan ve her şeye hakim olan yüce bir yaratıcı vardır. O yaratıcıya bu âlemde bazı vasıtalarla ulaşılır; ki bunlar da ruhlardır. Ruhlar, yaratıcı ile insanlar arasında birer vasıta durumundadır. Bu nedenle ruhlara hürmet edilmelidir. Bu ruhlar da dünyaya yıldızlar vasıtasıyla hükmederler. Onlara göre yıldız

---

583 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II. 80; Ebû'l-Berekât en-Nesefî, *Medariku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, İstanbul, 1984, I. 52; Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, VI. 65; Abdurrezzak b. Hummam, *el-Musannaf*, VI. 124.

584 Drower, es-Sabietu'l-Mandeiyyun, s. 20.

585 Drower, *a.g.e.*, s. 18 ve 66.

586 Drower, *a.g.e.*, s. 70-71.

587 Fatih Kesler, Kur'an-ı Kerim'de Yahudiler ve Hıristiyanlar, s. 49.

588 Şehristânî, *el-Milel*, II. 6; Cerrahoğlu a.g.m., s. 106.

ve gezegenler, ruhların heykelleri olduğundan onlara tazim ederler.589 Yine onlara göre, Germeyan (Hz. Şit) ile Hermes (Hz. İdris), burçları taksim eden şahıslardır.590 Bu inanca sahip olanlara göre, küllî varlıklar küllî ruhlardan, cüz'î varlıklar da cüz'î ruhlardan oluşmaktadır.591

Ashâb-ı Heyakil (Heykellere Tapanlar): Bu gruba dahil olanlara göre insanlar, gerçek bir yaratıcıya ibadet etmek istiyorsa bir aracıya ihtiyaç duyar. Bu aracının görünen bir şey olması gerekir. Ancak ruhanîler böyle değildir. İşte bu görüşten yola çıkan Sabiilerin bu grubu, yedi gezegeni temsil eden heykeller yaptılar ve onlara tapınmaya başladılar. Böylece putperest bir yola girmiş oldular.592

Ashâb-ı Eşhâs (Şahıslara Tapanlar): Bu gruba dahil olanlara göre, yıldızlar her ne kadar görünen varlıklar olsalar da bazı vakitler görünüp bazı vakitler görünmezler. O halde bu yıldızlar için birer put yapmak gerekir. Böylece putlara tapan bu insanlar, heykellere tapanlardan farklı olarak asıl ibadeti heykellerin ötesinde Allah'a yaptıklarını söylemektedirler.593 Böylece onlar "...Biz bunlara bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz..."594 ayeti ile "Allah'ı bırakıp kendilerine ne fayda ne de zarar vermeyen şeylere tapıyorlar. Bunlar, Allah katında bizim şefaatçilerimizdir…"595 ayetinde belirtildiği gibi, müşriklerin bir benzeri olarak şirk yolunu tuttular.

Hululiyye: İbn Batuta (703-771) ve bazı tarihçiler, bu gruba girenleri 'Harranîler' olarak görmektedir. Bunlara göre, dünyayı ve yıldızları yaratan bir yaratıcı bulunmaktadır. Allah bu yarattığı basit şeylere hulul eder. Böylece dünyayı idare edenler, yaratıcının hulul ettiği yıldızlar olduğuna inanmaktadırlar.596

Sabiiler hakkında buraya kadar anlattıklarımızdan anlaşılan şudur ki, aslında ilâhî bir din olan Sabiilikten günümüze bir şey kalmamıştır. Genel olarak dünyada

---

589 Seyyid Abdurrezzak, es-Sabietu Kadîmen ve Hadisen, s. 115-16; es-Sabiun fi Hadarihim ve Madihim, s. 2, 4.

590 Seyyid Abdurrezzak, *es-Sabietu Kadîmen ve Hadisen*, s. 16-17.

591 Şehristânî, *el-Milel*, II. 6.

592 Seyyid Abdurrezzak, *es-Sabiun fi Hadarihim ve Madihim*, s. 25; Şehristânî, *el-Milel*, II. 49.

593 Seyyid Abdurrezzak, es-Sabiun fi Hadarihim ve Madihim, s. 26.

594 39/Zümer, 3.

595 10/Yûnus, 18; ayrıca geniş bilgi için bkz. Şehristânî, *el-Milel*, II. 50-51.

596 Mes'ûdî, *Murucu'z-Zeheb*, II. 247-250; Şehristânî, *el-Milel*, II. 50-51; Seyyid Abdurrezzak, *es-Sabietu Kadimen ve Hadisen*, s. 20.

bugün Sabiiler iki gruba ayrılır: a) Harran Sabiileri, b) Manden Sabiileri. Bu konu tezimizin sınırlarını aştığından burada yer veremiyoruz.[597]

Mecusi ve Sabiiler, Kur'an-ı Kerim'de zikredilmekle beraber,[598] onların varlığı Hicaz'da cemaat oluşturacak bir sayıya ulaşmamıştır. Gerçi Bahreyn Mecusileriyle Hz. Peygamber'in mektuplaştığı nakledilmiyorsa da,[599] karşılıklı elçilik ilişkileri içinde olduğundan burada üzerinde durmaya değer bulmuyoruz. Sabiilerin ise Arabistan'a ne zaman geldikleri hakkında kesin bir bilgi yoktur; ancak, Yarımada'nın dışından alınan dinlerin en eskisi olduğu kabul edilmektedir.[600] Hicaz bölgesinde bir cemaat olarak varlık gösterememelerine rağmen, Sabiilerin Ürdün-Filistin bölgesinden MS. I. yüzyılda Yahudilerin baskısı sonucu Güney Mezopotamya bölgesine göç ettikleri daha doğru bir görüş olarak karşımıza çıkmaktadır.[601] Güney Araplarının güneşe taptıklarına dair olan rivayetler, bu dinin Arabistan'a giren en eski din olduğunu göstermesi bakımından yeterli delil olarak kabul edilebilir.[602]

Buraya kadar anlattıklarımızla Sabiilerin kısa tarihi ve geçmişlerinden bazı kesitler verdik. Onların tarihlerini derli toplu ve kesintisiz bir şekilde kronolojik olarak vermemiz mümkün değil. Çünkü Sabiilerin tarihleri milattan önce en az üç dört bin yıl geriye gitmektedir ve neredeyse insanlık tarihi kadar eskidir. Ellerinde tahrif edilmemiş kutsal bir kitaplarının bulunmaması da tarihlerinin tam olarak ortaya çıkmasına engel olmaktadır. Sonuç olarak onların, tarih boyunca varlıklarını, bazen devlet olarak, bazen de köle ve sürgün hayatı yaşayarak sürdürdüklerini görmekteyiz. Kur'an-ı Kerim'de isimleri geçmesine rağmen, nüzûl sürecinde Müslümanlarla herhangi bir diyaloglarının olduğuna rastlayamıyoruz.

---

[597] Harran Sabiileri hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Nedîm, *el-Fihrist*, s. 445; Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, Mısır, 1374/1955, s. 130; *Duha'l-İslâm*, Mısır, 1357/1938, I. 270; Cerrahoğlu, a.g.m., s. 107. Seyyid Abdurrezzak, *es-Sabiun fi Hadarihim ve Madihim*, s. 30; Drower, *es-Sabietu'l-Mandeiyyun*, s. 25; Mandeen Sabiileri hakkında geniş bilgi için bkz. Seyyid Abdurrezzak, *es-Sabietu Kadimen ve Hadisen*, s. 25; *es-Sabiun fi Hadarihim ve Madihim*, s. 38; Cerrahoğlu, a.g.m., s. 109; Mes'ûdî, *Murucu'z-Zeheb*, I. 223.

[597] Seyyid Abdurrezzak, *es-Sabietu Kadimen ve Hadisen*, s. 25; Cerrahoğlu, a.g.m., s. 109.

[598] 22/Hac, 17.

[599] Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyasiyye*, Beyrut, 1985, s. 144-145.

[600] Günaltay. *a.g.e.*, s. 85.

[601] Gündüz, *a.g.e.,* s. 42-43.

[602] Günaltay, *a.g.e.*, s. 85.

1.2.5. Mecusiler

Mecus kelimesi Persçeden Aramiceye oradan da Arapçaya geçmiş bir cins isimdir. Müfredi *Mecusî*, dinine *Mecusiyye* denir. Ateşe tapanlar anlamına gelir. Zerdüşt ve Zerdüştilik için kullanılmaktadır.[603]

Mecusiler, inançları itibarıyla kısmen Sabiilerle ortak özellikleri olan dinî bir cemaattir. Her ne kadar gnostik olmasalar da, düalist dünya görüşleri bu intibayı uyandırmaktadır. Mecusiliğin kurucusu, Zerdüşt'tür. Ne zaman doğduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte, MÖ. VI. yüzyılda (yaklaşık 570 yılında) doğduğu tahmin edilmektedir.[604] Kelimenin aslı *Zarath-Ushtra*'dır. Bunun Lâtinceleşmiş şekli *Zarathustra*, Yunancalaşmış şekli *Zoraaster*'dir.[605] Kurduğu dine de *Zoraastizm* veya dindeki tanrı *Ahura-Mazda*'ya istinaden *Mazdaizm* veya ülkeye atfen *Parsizm* denir. Bu dinin saliklerine *Mecusî* veya ibadetlerinde ateş yakma âdetlerinden dolayı ateşperest denilmektedir.[606]

Kurucusunun ismi, *Zarath* (güzel, doğru) ve *Usthra* (develer) kelimelerinden müteşekkildir. "Güzel develere sahip olan" anlamına gelir. etimolojide Zerdüşt ismi, "yaşayan yıldız" anlamına gelmektedir. Rivayete göre kendisine dağılmakta olan yıldız çarpmış, çarpan yıldız onu göğe çıkardığı için kendisine yaşayan yıldız anlamına gelen "Zarathushtra" ismi verilmiştir.[607] Zerdüşt'ten önce İran'da kurulmuş olan bir başka din daha vardır ki buna "Mazdeizm" denir. Bu din, Zerdüşt'ten önceki Mazdeizmdir. Ancak, Zerdüşt'ün getirmiş olduğu Mazdeizm İran'dan kovulunca yerine Parsîlik doğmuştur.[608]

Zerdüşt öncesi İran bölgesinde halk çok sayıda tanrıya tapardı; nehirlere, dağlara ve göllere kurban takdim ederdi. Bölgede Hintlilerin Mitre'si büyük hürmet görürdü.[609] Kısacası Zerdüşt politeist inançların hakim olduğu bir bölgede dünyaya gelmişti. Zerdüşt, İran bölgesinde tek tanrılı bir inancı telkin ettiği için, onu peygamber

---

[603] *Lisânu'l-Arab*, VIII. 98 vd.; *Tâcu'l-Arûs*, IV; 245.

[604] Tümer-Günay, *a.g.e.,* s. 77; Sarıkçıoğlu, *a.g.e.*, s. 105; Fellıcen Challey, *a.g.e.*, s. .98.

[605] Sarıkçıoğlu, *a.g.e.*, s.105. Chaalley, *a.g.e.*, s. 98.

[606] Sarıkçıoğlu, *a.g.e.*, s. 105.Challey, *a.g.e.*, s. 98.

[607] Sarıkçıoğlu, *a.g.e.*, s. 105.

[608] Challey, *a.g.e.*, s. 98.

[609] Sarıkçıoğlu, *a.g.e.*, s. 107.

olarak kabul edenler olduğu gibi, ona bir hakîm veya bir şaman olarak bakanlar da vardı.[610]

Yirmi yaşına geldiğinde Zerdüşt'te büyük bir ruhî değişiklik meydana gelir. Sık sık dağlara ve ıssız yerlere çekilerek kendisine has münzevi bir hayat sürmeye başlar. Otuz yaşında iken Tanrı'nın bir tezahürü veya temsilcisi durumundaki melek *Vohu Manah* ile karşılaşır veya *Manah* kendisine tanrı Ahura Mazda'nın vahyettiğini müjdeler. Bu peygamber tezahürünü daha sonraki yıllarda gelen vahiyler izler.[611] İşte bundan sonra Zerdüşt, Yüce Tanrı diye telkin ettiği *Ahura Mazda* ile yakın ilişkide olduğunu ilan etti. Ona göre bu âlemde, mücadele eden iki aslî ruh vardır (iyilik ve kötülük). Bunlardan ilkine *Spenta Mainyu*, ikincisine *Angra Mainyu* denir.[612]

Zerdüştîlik diye bilinen bu din, tanrı tasavvurları ve diğer inançları açısından tarihî süreç içerisinde iki önemli safhaya ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi genellikle Zerdüşt'ün kendisine atfedilen ve *Gathalar*'da gözlemlenen erken dönem Zerdüştlük; diğeri ise, Zerdüşt sonrası dönemde ortaya çıkan sonraki dönem Zerdüştîliğidir.

Erken dönem Zerdüştîliğinde Ahura Mazda (Bilge Rab) inancına dayalı olarak evrensel monoteistik bir din tesis edilmeye çalışılmıştır. Buna göre Ahura Mazda, yaratıcı, parlak, merhametli, en büyük, en iyi, sabit, en bilge, en mükemmel ve en cömert Ruh'tur. Tanrı Ahura Mazda, Zerdüşt döneminde panteonun en yüksek noktasında yer almaktadır.[613] Ancak, Zerdüşt, her ne kadar tek bir yaratıcının varlığından söz etse de, dünyada meydana gelen hâdiselerin kaynağını, hayır ve şer güçlerin (*asha* ve *druj*), yani iyilik ve kötülük prensibinin faaliyetlerinde görmektedir.[614] Zerdüşt'e göre insan, bu iki zıt kutbun (iyi ve kötü ruhun) ortasında duran bir varlıktır. Bunlardan birine katılmak zorundadır. Seçimi onun kaderini etkileyecektir. İyilik prensibinin yanında yer alan insan, bütün vaktini ve gücünü aydınlık mücadelesi yapmaya sevk etmiş olmalıdır. Görevi, âlemde kötülük namına ne varsa onunla mücadele etmektir.[615]

---

[610] Tümer-Küçük, *a.g.e.,* s. 77.

[611] Sarıkçıoğlu, *a.g.e.*, s. 108; Ömer Rıza Doğrul, *Yeryüzündeki Dinler Tarihi*, İstanbul, 1963, s. 139.

[612] Tümer-Küçük, *a.g.e.,* s. 77.

[613] Osman Güner, *Resulullah'ın Ehl-i Kitap'la Münasebetleri*, Fecr Yayınları, Ankara, 1997, s. 48.

[614] Güner, *a.g.e.*, s.48.

[615] Doğrul, *Yeryüzündeki Dinler Tarihi*, s. 146-147; Tümer-Günay, *a.g.e.,* s. 77.

Zerdüşt sonrası döneme ait kutsal metinlerde ise, onun dönemindeki tek tanrı inancı, yerini, düalist bir tanrı anlayışına bırakmıştır. Buna göre, bir tarafta gerçek nizam ve fiiliyatın Rabbi olarak vasıf edilen Ahura-Mazda ile ona yardım eden iyi fikir, doğru kanun, asil hükümet, mukaddes seciye, sıhhat ve ebediyet yer alır. Bu dönemde Ahura-Mazda sadece iyi ve temiz varlıkların yaratıcısıdır. Diğer tarafta ise, *Angra Mainyu* (Kötü Ruh) ya da Ehriman ve yardımcıları yer alırken, Ehrimen, kötü ve temiz olmayan şeytanî güçlerin yaratıcısı olarak nitelendirilir.[616]

Zerdüşt'ten sonra, zamanla Zerdüştîliğin dinî esasları mensuplarınca çeşitli şekillerde değişikliğe uğratılmış ve önceleri bir ruh, bir rüya, bir ülkü olarak nitelenen tanrı Ahura-Mazda kişileştirilmiş ve kendisine bazı beşerî sıfatlar atfedilmiştir.[617] Tarihçilerin bildirdiğine göre, nur ve zulmet, hayır ve şer şeklinde iki tanrının bulunduğuna inanılır. Nuru ateş temsil etmektedir. Bundan dolayı ateşe hürmet edilmektedir.[618] Nur tanrısı "Ahura-Mazda", karanlık tanrısı ise "Angre Mainyu"dur. Bu iki tanrı daima mücadele halinde olup, Ahura-Mazda'nın kazanmasıyla dünyanın sonunun geleceğine inanılmaktadır.[619]

Kur'an-ı Kerim'de Mecusilerin inançlarından bahsedilmemektedir. Arabistan'a komşu olan Sasaniler Mecusi olmalarına rağmen, Kur'an'ın onları muhatap almayışı dikkat çekicidir. Fakat onların müstakil olarak zikredilmesi,[620] Mecusiliğin ayrı bir din olduğunu göstermektedir. Mecusilerle ilgili bilgileri hadis ve tarih kitaplarında bulmaktayız. Hz. Peygamber, bir yandan Mecusilere Ehl-i Kitap muamelesi yapılmasını isterken, öte yandan İslâm komutanına; "Onları İslâm'a davet et. Müslüman olurlarsa bizimle aynı hak ve vazifelere sahip olacaklardır. Kabul etmezlerse cizye ile yükümlü tut. Onların kestiklerini yemeyin kadınlarıyla evlenmeyin."[621] emrini verdiği nakledilmektedir. Resulullah'ın bu emri, İslâm'ın evlilik[622] ve hayvan kesimine gösterdiği titizliği[623] Mecusilerin göstermediğini ifade

---

[616] Şehristanî, *el-Milel*, I. 233, 237-238; Sarıkçıoğlu, *a.g.e.*, s. 110; Doğrul, *Yeryüzündeki Dinler Tarihi*, s. 146.

[617] Doğrul, Yeryüzündeki Dinler Tarihi, s. 148.

[618] Cevad Alî, *a.g.e.*, VI. 691.

[619] Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, s. 101; Sarıkçıoğlu, *a.g.e.,* s. 110.

[620] 22/Hac, 17.

[621] Hamidullah, *el-Vesâik*, s150, No, 60.

[622] Hamidullah, *el-Vesâik*, s150, No, 60.

[622] 4/Nisâ', 23; 5/Mâ'ide, 5.

etmektedir. Yine Hz. Peygamber'in Yemen, Umman ve Bahreyn'e gönderdiği komutanlarına; Mecusilerden de cizye alınmasını istemesi, söz konusu bölgelerde Mecusilerin varlığını göstermektedir.[624] Onların inançlarıyla ilgili bilgileri, dinler tarihi ve İslâm tarihi kitaplarında bulabilmekteyiz. Nitekim tarihte Mecusiler, İslâm âlimleri arasında, ateşe tapan, yakın akraba (anne, hala, teyze, kızı ve kız kardeş) evliliğini helâl sayan, ışığa, ateşe, suya ve toprağa kutsallık atfeden din mensupları olarak tanınırlar.[625]

Mecusiler, peygamber olarak Zerdüşt'ü kabul etmektedir. Mecusilerin kutsal kitapları hakkında farklı görüşler ileri sürülmektedir. *Gathalar,* Zerdüşt'e nispet edilen kutsal kitaplardır. Zerdüşt'ten sonra çok tanrılı bir inanç yayılmışsa da, o zaman İran'da *Gathalar*'ın etkisi devam etmiştir.[626] *Avesta*, eski İran'ın kutsal kitabıdır. Dili, Pehlevicedir (eski Farsça). Hikmet anlamına gelir. Üç bölümden oluşur.[627] Bunlardan *Yasnaki*, kendi içinde ayrıca bölümlere ayrılır.[628] *Yaşt*, tanrılara yöneltilen çeşitli ilâhîlerden oluşur. *Vidadet* ise, şeytana karşı kanun diye adlandırılır. Şeytanlara karşı korunma yolları ve tılsımların bulunduğu bölümdür.[629]

Kur'an-ı Kerim'de Mecusilerin ahiret inancından bahsedilmemektedir. Bununla birlikte, onlarda ahiret inancının olduğu anlaşılmaktadır. Onlara göre ahiretin durumu, amele bağlıdır. Kitaba yazılan ameller, insanlar ölünce tartılır. İyilikleri ağır gelirse ruhu semaya kaldırılır, kötülükleri ağır gelirse de ruhu yerin dibine gönderilir. İyi insanlar cennete, kötü insanlar cehenneme götürülür.[630] Ölen her insan "Cinvat Köprüsü"nden geçmek zorundadır. Bu köprü, kişinin ameline göre daralıp genişlemektedir. Dinsiz olan insanlar köprüden aşağı düşeceklerdir.[631] Yine Mecusilere göre, Zerdüşt'ün ölümünden 3000 yıl sonra zulmet tanrısının gücü sona

---

[623] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 429.

[624] el-Belâzûrî, s. 69-80.

[625] Ebû Mansûr, Abdulkahir b. Tahir el-Bağdâdî,el-Fark Beyne'l-Firak, Kahire, t.y., s. 286.

[626] Tümer-Küçük, *a.g.e.*, s. 77.

[627] Tümer-Küçük, *a.g.e.*, s. 77.

[628] Tümer-Küçük, *a.g.e.*, s. 77.

[629] Şehristânî, *el-Milel*, I. 237; Tümer-Küçük, *a.g.e.*, s. 77; *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, III. 611.

[630] Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, s. 102.

[631] Tümer-Küçük, *a.g.e.*, s. 78.

erecek ve “Soaşyant” denilen kurtarıcı doğacaktır. Bütün âlem ateşle temizlendikten sonra, Ahura-Mazda’nın ülkesine kavuşacaktır.[632]

Zerdüşt’ün ileri sürdüğü, inançlar arasında, tevhid, ahiret, melek-şeytan gibi itikadi konular da bulunmaktadır. Yine Mecusilikte ilk insan ve ilk peygamber (*Gayamarn*) Hz. Âdem olduğu da rivayet edilmektedir.[633] Bütün bunlar (zamanımızda Mecusiler az olmasına rağmen), bu dinin temelinde bir peygamber inancının bulunduğunu göstermektedir.

İnançları hakkında kısaca bilgi vermeye çalıştığımız Mecusiliğin, ilâhî kaynaklı bir din mi, yoksa beşerî bir din mi olduğu konusu, İslâm âlimlerince farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Bazı İslâm âlimleri Mecusilerin Kur’an-ı Kerim’de Ehl-i Kitap ile birlikte zikredilmesini[634] delil olarak kabul ederek, Mecusilerin Ehl-i Kitap olduklarını kabul etseler de diğer bazı ise, Mecusilerin Kitap Ehli olmadığını savunmuştur. Onlara göre, Hz. Peygamber’in (a.s.) Rum Suresinde de, işaret edildiği gibi,Mecusilerin Hıristiyanlara karşı gelmelerini hoş karşılamamış olması, onların Ehl-i Kitap olmadığınr gösterir. Çünkü ilgili ayette müşrikler de geçtiği halde onlar Ehl-i Kitap olarak kabul edilmemektedir. Cessâs, bu delillere başkalarını da ilave ederek Mecusilerin hükümdarı Herekl’e yazdığı mektupta, “Ey Kitap Ehli, bizimle sizin aranızda eşit olan bir kelimeye gelin”[635] diye hitap ederken, İran Kisrası’na yazdığı mektupta, aynı hitabı kullanmaması, Mecusilerin Kitap Ehli olmadığını göstermektedir.[636] Yine 30/Rûm sûresi ilk beş ayetin nüzûlüne sebep olan olayda, Müslümanların Kitap Ehli olan Rumlardan yana tavır takınmaları, müşriklerin de ümmi olarak niteledikleri İranlı Mecusilerin yanında yer almaları, bu görüşü destekleyen delillerden sayılmaktadır.[637]

Mecusilik hakkında sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Kur’an-ı Kerim’de ismen sadece bir kere zikredilen Mecusilerin ayrı bir din olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Sasani İmparatorluğu ve onun etki alanlarının dışında fazla varlık gösterdikleri de

---

[632] Tümer- Küçük, *a.g.e.,* s. 78.

[633] Şehristanî, *el-Milel*, I. 233.

[634] 22/Hac, 17.

[635] Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, III. 327-328.

[636] Râzî, *Mefatihu’l-Ğayb*, IV. 554. Ayrıca geniş bilgi için bkz. İbn Kayyım, *Ahkâm*, I. 6 (6/En’âm, 156); İbn Kayyım, *Ahkâm*, I. 2 (3/Al-i İmrân, 6); Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, III; 327; İbn Kayyım, *Ahkâm*, I. 198-199.

[637] Cessas, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, III. 327; İbn Kayyım, *Ahkâm*, I. 198-199.

söylenemez. Buna rağmen Yemen, Bahreyn ve Umman'da Mecusilerin varlığından söz etmek mümkündür. Kur'an'ın nüzûlü sürecinde Müslümanların Mecusilerle karşılaşmalarından söz etmek mümkün görünmemektedir. Fakat ilk diyalog dolaylı da olsa Acem-Rum savaşında Müslümanların takındıkları tavır olmuştur.[638] Medine döneminde ise Hz. Peygamber devlet başkanlarına gönderdiği davet mektuplarının arasında İran Kisrasına gönderdiği mektubu da görmekteyiz ki, bu mektupta Ehl-i Kitap olanlara yapılan hitap tarzının Mecusilere yapılmadığını görmekteyiz.[639]

1.2.6. Hanifler

1.2.6.1. *Hanîf* Kelimesinin Menşei ve Kur'an'daki Anlamı

Hanif kelimesinin menşei ve anlamına dair çeşitli görüşler vardır. Arapça, İbranice, Süryanice veya Habeşçe bir kökten geldiği ileri sürülmektedir. Kelimenin kökünü oluşturan *h-n-f* bütün Sami dillerinde ortaktır. Kelimenin Kenanîce olan *Hanpa*, "kötülüğe meyilli, sapkın olmak ve iftira etmek"[640] anlamına gelir. Aramicede "iki yüzlü olmak" demektir.[641] Süryanice şekli olan *hanfo* (*hanpa*) ise, putperest[642] anlamına gelmektedir.

Theodore Nöldeke, Arapça *hanif* kelimesinin en azından Kur'an'da kullanıldığı şekliyle Süryanice menşeli olduğuna işaret etmiş, bu görüş Tor Andrae ve Karl Ahrens gibi müsteşrikler tarafından da benimsenmiştir. Nöldeke, hanifin Süryanice aslındaki "putperest" mânâsının, kelimeyi alan Araplar tarafında tam olarak anlaşılmadığı kanaatini taşımaktadır.[643] Hanif kelimesinin sözlüklerde ve farklı dinlere mensup bilim adamları tarafından farklı anlamlarda kullanıldığını görmekteyiz. Yukarıdaki anlamlardan sonra Müslüman bilim adamları ve lügatçılar tarafından nasıl kullanıldığına kısaca bir göz atmak gerektiği kanısındayım. Buna göre:

Hanif sözlükte; delaletten doğru yöne yönelen, şirkten uzaklaşan, istikameti koruyan kimse mânâlarına gelir.[644]

---

[638] Cessas, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, III. 327-328.

[639] Cessâs, *a.g.e.,* III. 327. İbn Kayyım, *Ahkâm*, s. 198-199.

[640] "Hanif" mad., *DİA*, XVI. 33.

[641] "Hanif" mad., *DİA*, XVI. 33.

[642] "Hanif" mad., *DİA*, XVI. 33.

[643] "Hanif" mad., *DİA*, XVI. 33

[644] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IX. 56; Zebidî, *Tâcu'l-Arûs*, VI. 77.

Hanif kelimesi; *hanefe*'den gelirse "düzeldi, doğruldu" anlamlarına gelir.[645] *Hanife*'den olursa, "eğilim duydu, saptı" anlamına gelir. Nitekim, ayağında hafif sakatlık bulunan kişilere *ahnef* denir.[646]

Bu anlamıyla peygamberlikten önce şirk dininden sapan, hakka meyleden, tevhide inanan kişiler için kullanılmıştır.[647]

Mes'ûdî, hanif kelimesinin, Süryaniceden Arapçaya geçtiğini ve aslının *hanifu* olduğunu ve *hunefa* ile de Sabiilerin kastedildiğini söyler.[648] Aynı zamanda İslâm'a yönelip onda sebat kılan ve Hz. İbrahim'in dinine uyarak hacı olan kişiye de bu ad verilmiştir.[649] Ragis Blachere ise, hanif kelimesinin İslâm öncesi kullanımı dikkate alındığında bu kelimenin tek Tanrı inancına sahip ya da muvahhid tamayüllü kimselere işaret ettiğini belirtir.[650]

Kitab-ı Mukaddes'in İbranice olan nüshalarında *hanef* kökünün değişik çekimlerinde: Mülhid, dinsiz, murdar, kirlenmiş, doğru yoldan uzaklaşmak, dine karşı kayıtsız kalmak anlamlarında kullanılmaktadır.[651] Batılı araştırmacılar genellikle, Arapçadaki hanif kelimesinin Doğu Aramicesinden (Süryanice) alındığını ve bu dilde *h-n-p* kökünün diğer Sami dillerinde olduğu gibi, putperestlik, dinî konularda kararsızlık, farklı inançların bir araya getirilmesi mânâlarına geldiğine kânidirler.[652]

Julius Wellhausen, hanif kelimesini, hem "kendini Tanrı'ya ibadete verme, putları devirip yıkma" hem de "yemini bozma, yemini tutmama, haksızlık" anlamlarına gelen *hanitha'*dan türetildiğini iddia etmektedir.[653] F. Schulthes, Arapça hanif kelimesinin Süryanice *hanpa'*dan gelemeyeceğini, en azından arada başka bir şeklinin olması gerektiğini ileri sürerken[654] Jouon, bu kelimenin asıl anlamının

---

[645] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, I. 386.

[646] Derveze, *a.g.e.,* I. 386.

[647] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, I. 386.

[648] Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 79-80.

[649] Ahmed Tahir, *Tertib-i Kâmûsu'l-Muhîd*, I. 728.

[650] Cerrahoğlu, "Kur'an-ı Kerim'e Göre Hanifler", IX. 89.

[651] "Hanif" mad, *DİA*, XVI. 33; Şaban Kuzgun'un Kitab-ı Muakaddes'in İbranice nüshasının; Yeremya 2: 3; 3: 1 İşaya 24: 5; Mezmurlar 106: 38; Mika 4: 11; Sayılar 35: 33 pasajlarından naklen alıntısı.

[652] "Hanif" mad., *DİA*, XVI. 33.

[653] "Hanif" mad., *DİA*, XVI. 33.

[654] "Hanif" mad., *DİA*, XVI. 33.

"eğilmek, dönmek" olduğunu ve hanifin de "dönen kişi" mânâsına geldiğini, bu kişinin hak veya bâtıl dinden dönmesine göre kelimenin "putperest" veya "mümin" anlamı ifade edebileceğini belirtir.[655]

İslâm'dan önce hakikati araştırarak Hz. İbrahim'in dininin doğruluğunu benimsemiş, müşrik, Mecusi, Yahudi ve Hıristiyan olmayan kişiler için bu terim kullanılmaktadır.[656] Başka bir anlatımla, bir yönüyle şirke ve diğer taraftan Ehl-i Kitab'ın dinine uymayan kişilere hanif denmiştir.[657] Hanif dinine uyanlar Kur'an tarafından tasvip edilmiştir. Dolayısıyla Hanif kelimesi, Allah'ı birlemek, O'nu bir olarak kabul etmek anlamında kullanılmıştır.[658]

Kur'an-ı Kerim'de hanif kelimesi on yerde,[659] çoğulu olan hunefa ise iki yerde[660] geçmektedir. Bu on iki yerin dokuzunda, Hanifliğin müşriklikten farklı ve onun karşıtı olduğu belirtilmekte,[661] bu arada sekiz yerde şirkin karşıtı olan Hz. İbrahim'in imanını ifade etmekte,[662] bir yerde ise mutlak tevhidi ifade etmekte,[663] üç yerde dinde samimiyet ve doğruluk anlamında kullanılmaktadır.[664] Yine bu sekiz yerin beşinde aynı zamanda din mânâsına gelen "millet" kelimesi yer almakta, bir ayette de bizzat Hz. İbrahim'in kendisi hanif olarak nitelenmektedir.[665]

Hanif kelimesi Kur'an'da, bir taraftan Hz. İbrahim'in imanını ifade etmek için ve müşrikliğin karşıtı olarak kullanılırken, diğer taraftan Hz. İbrahim'in Yahudi ve Hıristiyan olmadığı[666] Ehl-i Kitab'ın Hanifler olarak Allah'a kulluk etmekle

---

655 "Hanif" mad., *DİA*, XVI. 33.

656 Mahmud Şerîf, *el-Edyân fi'l-Kur'ân*, s. 69.

657 Fr.Buhl, "Hanif" mad., *İA*, V. 215; Cerrahoğlu, "Kur'an-ı Kerim'e Göre Hanifler", *AÜİFD*, IX. s. 81.

658 Bkz. 3/Al-i İmrân, 67, 95; 22/Hac, 31; 30/Rûm, 30.

659 Bkz. M. Fû'ad Abdulbâkî, *el-Mu'cem,* "Hanif" maddesi.

660 22/Hac, 31; 98/Beyyine, 5.

661 2/Bakara, 135; 3/Al-i İmrân, 67, 95; 6/En'âm, 79, 161; 10/Yûnus, 105; 16/Nahl, 120, 123; 22/Hac, 31.

662 2/Bakara, 135; 3/Al-i İmrân, 67, 95; 4/Nisâ', 125; 6/En'âm, 79, 161; 16/Nahl, 120, 123;

663 22/Hac, 31.

664 10/Yûnus, 105; 30/Rûm, 30; 98/Beyyine, 5.

665 6/En'âm, 79.

666 2/Bakara, 135; 3/Al-i İmrân, 67.

emrolundukları[667] vurgulanmaktadır. Ayrıca Hz. Muhammed'e ve ona uyanlara hanif olarak Allah'a kulluk etmeleri emredilmiştir.[668] Buna göre Haniflik, müşriklik olmadığı gibi Yahudilik ve Hıristiyanlık da değildir. Allah'ın, başlangıçtan itibaren insanlara bildirdiği ve insanların fıtratına en uygun olan dinin adıdır. Kur'an-ı Kerim'de "Sen yüzünü hanif olarak dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmışsa ona çevir. Allah'ın yaratışında bir değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler."[669] buyrulmakla, Hanifliğin en zengin anlamı belirtilmiş ve belirli bir dinî tavır önerilmiştir. Kur'an'ın önerdiği bu dinî tavır, müşrikliğe ters olduğu gibi,[670] Ehl-i Kitab'ın dininden de farklıdır. Kur'an'a göre Haniflik, Yahudilik ve Hıristiyanlıktan da öncedir: "Ey Ehl-i Kitap! Niçin İbrahim hakkında tartışıyorsunuz? Halbuki Tevrat ve İncil kesinlikle ondan sonra indirildi. Siz hiç düşünmez misiniz? İbrahim ne Yahudi ne de Hıristiyan idi. Fakat o, bir hanif ve Müslüman idi. Müşriklerden de değildi."[671] buyurmakla, hanif kelimesinin esas anlamını ortaya koymuştur.

Hz. İbrahim'in hanif olarak Allah'a ibadet ettiğine dair (6/En'âm, 79 ve 16/Nahl, 120) benzer tarihî ifadeler yer alır. Ancak, bu ayetlerde *muslim* kelimesi kullanılmaz. Buna karşılık, Hz. Muhammed'e ve Müslümanlara açıkça veya zımmen hanif olarak Hz. İbrahim'in akidesine ve dinine tâbi olmalarına ilişkin emirler vardır.[672] Geriye kalan bölümlerde ise Hz. İbrahim'den söz edilmemekte ancak Hz. Muhammed'e ya da Müslümanlara veya Kitap Ehli'ne müşriklerden olmamaları; hanif olarak Allah'a kulluk etmeleri emredilmektedir.[673] Bu durumda Kur'an'da ifade edildiği gibi, kelime sadece Hz. İbrahim'in kendisi veya İbrahim'in dini ile ilişkilidir. İslâm söz konusu olduğunda hanif, puta tapıcılık dahil Yahudilik ve Hıristiyanlığın zıddını ifade etmektedir.[674]

Sonraki dönemlerde İslâm âlimleri hanif kelimesini İslâmla eşanlamlı kullandılar. *Hanif*i, İslâm; *hanifiyye*yi ise Müslüman kelimeleriyle eşanlamlı bir şekilde kullanan İslâm âlimleri, Hz. Muhammed'den önce hanifiyye ya da saf tek tanrıcılığı

---

[667] 98/Beyyine, 5.

[668] 10/Yûnus, 105; 30/Rûm, 30.

[669] 30/Rûm, 30.

[670] 16/Nahl, 120.

[671] 3/Al-i İmrân, 65, 67.

[672] 2/Bakara, 135; 3/Al-i İmrân, 95; 4/Nisâ', 125; 6/En'âm, 161; 16/Nahl, 123.

[673] 10/Yûnus, 105; 30/Rûm, 30; 98/Beyyine 5.

[674] Watt, *Kur'an'a Giriş*, trc, Süleyman Kalkan, s. 29.

arayan insanların var olduğunu göstermek için çaba sarf etmişlerdir.[675] Hatta İbn Mes'ûd'un nüshasında, ayette geçen *islâm*[676] kelimesinin yerine *hanifiyye* kelimesinin yazılı olduğu rivayet edilmektedir.[677]

1.2.6.2. Arap Yarımadasında Haniflik

Mevdûdî, Arabistanda en eski dinin Haniflik olduğunu belirterek, putperestlik ve şirkin Amr b. Luhayy tarafından başlatıldığını söyler. Buna rağmen Arabistan'ın değişik bölgelerinde dinsizliği ve şirki reddeden, tek Allah'a inanan insanların olduğunu zikreder.[678] Onların bu düşünce ve inançlarının geçmiş peygamberlerin getirdiği mesajlardan kaynaklandığı da bir gerçektir.[679]

İbn İshâk, Arabistan'daki Haniflik hakkında şu bilgiyi vermektedir. İslâm'dan önce, müşriklerin puta tapmalarından nefret eden, Allah'a ve O'nun dinine inanan dört kişi vardır. Bunlar; Varaka b. Nevfel, Ubeydullâh b. Cahş, Osmân b. Huveyris ve Zeyd b. Amr'dır. İbn İshâk devamla, bunlar hakkında şu bilgiyi verir. "Kureyş kabilesi bir bayram günü ibadet edip saygı gösterdikleri bir putun etrafında toplanırlar. İçlerinden Varaka b. Nevfel, Osmân b. Huveyris, Ubeydullâh b. Cahş ve Zeyd b. Amr, halkın içinde bulunduğu durumu müzakere eder. Bu putların insanlara fayda veremeyeceği, onlara ibadetin bir anlamının olmadığı, kurtuluşun Hz. İbrahim'in dininde olduğu hususunda görüş belirterek adı geçen dinin esaslarını araştırmak üzere başka memleketlere giderler.[680] Bu kişilerin değişik beldelere Hz. İbrahim'in dinini araştırmak için gitmeleri, onların bu dini tam anlamıyla bilmediklerini gösterir. Gidilen yerler, genellikle Hz. İbrahim'in yaşadığı yerler olarak bilinir.[681] İbn İshâk ve İbn Hişâm hanif olan bu kişilerin sayılarını dörtle sınırlamakta iseler de, esasında bunların daha fazla olduğu zannedilir.[682] Sayıları konusunda farklı görüşler bulunan haniflerin, Hicaz ve çevre bölgelerde, Yahudiler ve Hıristiyanlarda olduğu gibi bir

---

[675] Watt, *Kur'an'a Giriş*, s. 29.

[676] 3/Al-i İmrân, 19.

[677] Watt, *Kur'an'a Giriş*, s. 29.

[678] Mevdûdî, Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Muhammed'in Hayatı, II. 45-46.

[679] Mevdûdî, *a.g.e.*, II. 46.

[680] İbn İshâk, *a.g.e.,* s. 95; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 237.

[681] Şaban Kuzgun, İslâm Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik, Kayseri, 1985, s. 189.

[682] Mahmut Esad, *a.g.e.*, s. 303-305; Çağatay, *a.g.e.*, s. 159-160; Kuzgun, s. 189-190

cemaat oluşturmadıkları görülmektedir. Demek ki, gerçek din sahipleri parmakla sayılacak kadar azalmıştır.

İbn İshâk ve İbn Hişâm'ın naklettiği hanifler menkıbesi, Batılı bazı tarihçiler tarafından istismar konusu olmuştur. İslâm tarihiyle ilgili meşhur bir eser yazan Springer, bu menkıbeyi istismar ederek, İslâm'ın menşeini garip bir teoriyle ortaya koyar. Sprenger, Müslüman tarihçilerden bazılarının bu rivayetine dayanarak Hz. Muhammed'den önce Arabistan'da dinî bir hareketin bulunduğunu ve Hz. Muhammed'in, halk arasında yaygın olan bu dinî duyguları ustaca ve azimli bir iradeyle kendi şahsî menfeati için kullanarak ona malum şekli ve yönü verdiğini iddia etmiştir.[683] Avrupa'da çok kabul gören Sprenger'in bu değerlendirmesine göre, Hz. Muhammed, haniflerin temsil ettikleri bu yaygın dinî duygulara, belli bir şekil ve yön vererek büyük bir siyasi güce dönüştürmüş, ilâhî ve dünyevi emeller peşinde koşmuştur. Bunun için Araplar, İran İmparatorluğu'nu yıkan, Doğu Roma İmparatorluğu'nu perişan eden hamlelerin sırrını İslâm'da değil, İslâm'dan önce yaygın olan dinî hareketlerde aramalıdır. Sprenger'e göre Hz. Muhammed, dinî bir temsilci değil, mevcut durumdan faydalanan bir maceracı idi.[684] Sprenger'in bu gülünç teorisi İslâm'ın yayıcısına karşı dinmez bir kin ve düşmanlık besleyen çevrelerde bir ara büyük rağbet görmüşse de, Goldziher ve Leone Caettani gibi meşhur müsteşrikler tarafından indirilen darbelerle birdenbire yıkılmış ve asıl mahiyeti ortaya çıkmıştır. Arabistan'da İslâm'dan önceki durum ve şartlarla ilgili tarihî incelemeler Sprenger'in bu tuhaf teorisinin hiçbir tarihî esasa dayanmadığını ortaya koymuştur. O tarihlerde Orta ve Kuzey Arabistan'da yaşayan kabileler, derin bir cehalet uykusuna dalmışlardı. Yüksek bir gelişim fikrine ihtiyaç duyan metafizik alandaki bir hareketin bu cahil Araplar arasında geliştiğini iddia etmek, insanlığın düşünce tarihini inkâr etmek demektir.[685]

Watt'da, Hz. Muhammed'in yaşamının ilk yıllarında, Arabistan'da üyelerine hanif denilen monoteizme doğru ferdî bir hareketin varlığından bahseder. Watt, devamla bu tezlerin ilk dönem Müslüman yazarlara dayandığını belirtir. Bu yazarlar, belirli Kur'an metinlerine bir arka plan vermeye ya da muhtemelen Kur'an'da yer alan birçok düşüncenin Yahudilik ve Hıristiyanlıktan geldiğini ileri süren düşmanca

[683] Günaltay, İslâm Öncesi ve Dinleri, s. 80.

[684] Günaltay, *a.g.e.*, s. 80.

[685] Günaltay, *a.g.e.*, s. 80.

yaklaşımlara cevap vermeye çalışıyorlardı. Bununla birlikte, Kur'an'da Arabistan'daki Haniflikle ilgili doğrudan bir bilgi yoktur. Hanif kelimesi, aslında Yahudiliğe ve Hıristiyanlığa karşı Kur'an'ı müdafaanın bir ifadesidir. İddia edildiği gibi Müslümanlar, ne Yahudi ne de Hıristiyan olmayan fakat monoteist olan İbrahim'in gerçek dinini izliyorlardı. Çünkü Yahudilik ve Hıristiyanlık, İbrahim'den sonradır. Hz. Muhammed'in dini de *hanif* ve yahut *hanefiyye* olarak nitelenmiştir.[686]

Kur'an'da hanif hareketiyle ilgili doğrudan bir bilgi bulunmamaktadır.[687] Ancak, İslâm öncesi Arap şiirinde önemli bir yeri olan ve hanif olarak nitelenen Umeyye b. Ebî Salt'ın şiirlerinde Allah fikrinin işlenmesi, Haniflikle ilgili bize önemli ipuçları vermektedir. Taif'te Sakif kabilesine mensup olan Umeyye, ünlü bir şair idi. Şiirlerinde tevhid dinini araştırmakta olduğu, puta tapmaktan kaçındığı, Yahudiliğe ve Hıristiyanlığa da girmediği söylenir.[688] Buna rağmen hanifler ve Hanifliğin örgütlü bir hareket olduğundan söz edilemez. Münferit bir hareket olup münzevi bir hayat yaşadıklarından dolayı Umeyye b. Ebî Salt gibilerinin düşünceleri pek fazla tesir etmiyordu. Araplar, Umeyye gibilerinin düşüncelerini kabul etmeseler de, çevrelerinde böyle bir düşüncenin varlığından haberdar olmuşlardır.[689]

Bundan dolayı müsteşriklerden Cl. Huoart ve Power, Kur'an-ı Kerim'in kaynağının Umeyye b. Ebî Salt'ın şiirleri ve Varaka b. Nevfel gibi tek ilâha inanan hanifler olduğunu iddia ederler.[690] Oysa Umeyye, hiçbir zaman peygamberlik iddiasında bulunmamış ve kendisi Peygamber, şiiri de Kur'an kadar meşhur olamamıştır. Ayrıca Umeyye'ye ait olduğu iddia edilen şiirin, Umeyye b. Ebî Salt'a ait olmadığı ispatlanmış olduğundan, Kur'an'a etkisi olduğu iddia edilen şiirle ilgili bütün deliller mesnetsiz kalmıştır.[691]

Tarihî kaynaklar, bilhassa meşhur "hitabesiyle" tanınan Kuss b. Sâ'ide el-İyâdî, cahiliye dönemi Arapları arasında Tanrı'nın birliğine, öldükten sonra dirilmeye inanan bir kişi[692] olduğunu göstermekte ise de, Mevlânâ Şiblî, Ömer Rıza Doğrul

---

[686] Watt, Hz. Muhammed'in Mekke'si, s. 72-73.

[687] Watt, Hz. Muhammed'in Mekke'si, s. 72.

[688] İzusu, Kur'an'da Allah ve İnsan, s. 105-106.

[689] İzutsu, *a.g.e.*, s. 111.

[690] Selahattin Sönmezsoy, *Kur'an ve Oryantalistler*, Ankara, 1998, s. 96.

[691] Sönmezsoy, *a.g.e.*, s. 96-98.

[692] İbn Hacer, *el-İsâbe*, V. 551-553; İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-Ğabe*, IV. 403; Çağatay, *a.g.e.*, s. 164-166.

tarafından tercüme edilmiş olan *Asr-ı Saâdet* adlı eserinde, Kuss b. Sâ'ide'ye ait olduğu söylenen hitabenin uydurma olduğunu, ravilerin tenkidini yaparak izah eder.[693]

Varaka b. Nevfel ise, Hıristiyan olmuş, Tevrat ve İncil'i Arapçaya tercüme etmiş ve Hıristiyan olarak ölmüştür. Hz. Peygamber onunla bi'setten sonra görüşmüştür. Onun peygamberlikle ilgili cevapları ise Kitab-ı Mukaddes'ten öğrendiği bilgilere dayanmaktadır. Kendisi bu kadar etkileme gücüne sahip idiyse, neden kendisi peygamber olamamıştır.[694] Haniflerin, Allah'ın birliğiyle ilgili konularda bir belirsizlik vardır. Uygulamaları ve şeriatlarına dair bir kitapları da olmadığı için, İslâm'a kaynaklık etmesi imkânsızdır. Çünkü:

1. Haniflerin inanç ve öğretileri kapalı ve müphemdir.

2. Yaşadıkları çevrede etki yapacak sayı ve güçte değillerdir.

3. Umeyye b. Ebî Salt ve rahip olarak tanınan Ebî Âmir b. Seyrî gibi haniflerden bazıları kılıç ve kalemle İslâm'a karşı koymuşlardır. Şayet bunların inancı İslâm'a kaynaklık etmiş olsaydı, böyle bir davranışta bulunmazlardı.[695]

Netice olarak, Hz. Muhammd'in peygamberliğinden önce, Arabistan'da ilâhî nurun serpintileri durumunda olan birtakım kişilerin bulunduğu bir gerçektir. Kendilerine muvahhid denilen bu insanların bazılarınca Hz. İbrahim'e (a.s.) nispet edilen hanif dininin temsilcisi olmadıkları görülür. Bundan dolayıdır ki, Kuss b. Sâ'ide, Varaka b. Nevfel, Ubbeydullâh b. Cahş, Osmân b. Huveyris ve Zeyd b. Amr b. Nufeyl gibi kişilerin putperestliği terk etmiş olmaları doğrudur. Ancak, bunlardan bir kısmının zamanla Hıristiyanlaştıkları da bilinen bir gerçektir. Hz. Peygamber'in bunlardan Zeyd ve Varaka gibi birkaçı hakkında övücü sözler söylediği de bilinmektedir. Ancak onlardan herhangi birinin Hz. Peygamber'in davetine icabet edip sebat gösterdiklerine dair bir bilgi mevcut değildir.

---

693 Mevlânâ Şiblî, *Asr-ı Saâdet*, I. 142-143.

694 Sönmezsoy, *a.g.e.*, s. 97-98.

695 Sönmezsoy, *a.g.e.*, s. 93-94.

2. KUR'AN ÖNCESİ ARAP YARIMADASI'NDAKİ DİNÎ GRUPLARIN BİRBİRLERİYLE İLİŞKİLERİ

İslâm'ın zuhurundan önce Arabistan'da yerli halk olarak putperest Araplar ile daha çok dışarıdan geldikleri anlaşılan Yahudiler ve Hıristiyanlar yaşamaktaydı. Bunların dışında az da olsa diğer dinlere mensup (Mecusi, Sabii vb.) olan kişiler de bulunmakta idi. Bu din mensuplarının birbirleriyle çok iyi geçindiklerini söylemek imkânsızdır. Devamlı rekabet ve savaş halinde bulunan Bizans ve İran arasında yer alan Arabistan, doğuda günümüz Irak'ı, kuzeyde ise Suriye'de Pers ve Bizans hakimiyeti altında bulunan Lahmiler ve Gassaniler gibi Hıristiyan Arap prenslikleriyle çevrilmişti. İslâm'ın zuhurundan kısa bir süre önce Güney Arabistan'da (Yemen) Hıristiyanlar ve Yahudilerden oluşan bir nüfus yaşamaktaydı.[696]

Persler, Yahudileri; Bizanslılar ise, Habeşliler vasıtasıyla Hıristiyanları destekliyorlardı. Yahudi ve Hıristiyanlar arasındaki çekişmenin bir neticesi olarak, MS. 523'te Yahudiler, dinlerini değiştirmedikleri için Necran Hıristiyanlarını kılıçtan geçirdiler. Bu olay, Yahudi kralı Zû-Nuvas'ın krallığına karşı gelen Habeş tehlikesini bertaraf etmesi demekti.[697] Bu olay Kur'an-ı Kerim'e şöyle yansımaktadır: "Burçlar sahibi göğe and olsun. Vadedilen güne and olsun. (O gün) şahide ve şahidlik edilene and olsun. Ki kahroldu hendeğin adamları. O yakıt doldurulup tutuşturulmuş ateş (hendeğinin adamları). Onlar ateş hendeğinin başında oturmuşlardı. Ve onlar, müminlere yaptıklarını seyrediyorlardı. Müminler sırf aziz, övgüye layık olan Allah'a inandıkları için o (zalim)ler onlardan öç aldılar."[698]

İslâm öncesi Arabistan'daki dinî grupların birbirleriyle olan ilişkilerine bir göz attığımızda, bunun birkaç yönden ele alınması gerektiği kanaati hâsıl olmaktadır: Yahudi-Hıristiyan, Hıristiyan-müşrik ve Yahudi-müşriklerin her birinin kendi aralarındaki ilişkilerle, İslâm'ın zuhurundan sonra bu grupların Müslümanlara karşı olan ittifaklarını görmekteyiz.

Medine (Yesrîb) civarında bulunan Yahudiler, Medine'nin yerleşik halkı ve putperest olan Evs ve Hazrec kabilelerini Yahudileştirmeye çalıştıkları, hatta Yahudilerin Ehl-i Kitap olmalarından dolayı Arapların çocuklarını bile

---

[696] Adil Çifçi, Fazlur Rahman'la İslâm'ı Yeniden Düşünmek, s. 146.

[697] Çiftçi, *a.g.e.*, s. 146.

[698] 85/Burûc, 1-9.

Yahudileştirdikleri görülmüştür. Zira putperest Araplar, Yahudileri Kitap Ehli olmalarından dolayı ilim ehli olarak kabul ediyor, buna karşılık Yahudiler ise onları zorla Yahudileştirmeye çalışıyorlardı.[699] Bununla da yetinmeyen Yahudiler, Medine'ye yerleşip kuvvet bulduktan sonra, orada bulunan yerli halkı (Cürhümiler, Amalika) Medine'den çıkarıp, bina ve tarlalarına el koyarak şehrin tümünü ele geçirmişlerdir.[700]

Hicaz bölgesinde münferit ve kabileler halinde yaşayan Yahudiler, Mekke civarında hemen hemen hiç bulunmamışlardır. Fakat onlar, bölgenin yıllık panayırlarında, bilhassa Ukâz Panayırı'nda tüccar ve kâhin olarak bulunmuşlardır. Çünkü Mekke, çıplak kayalar arasında kurulmuş bir ticaret şehriydi.[701] Bu panayırlara katılan Yahudiler Kitap Ehli olmalarından dolayı Araplar üzerinde prestij ve nüfuz icra etmiş, onları etkilemişlerdir.[702]

Öte yandan müşrikler, Yahudi din adamlarından gelecek olan peygamberin haberini öğrenmişlerdir. Hz. Peygamber gelince de Yahudiler ihtiras ve kıskançlıklarından dolayı inanmamış, fakat müşriklerden bir kısmı inanmıştır.[703] Birçok Mekkeli Arabın Ehl-i Kitap tarafından kendi dinlerine davet edildikleri, müşriklerin bu daveti kabul etmedikleri[704] ve müşriklerin Yahudi ve Hıristiyan geleneğinden haberdar oldukları da, Kur'an'da şöyle anlatılmaktadır: "Allah'ı şanına yaraşır biçimde tanıyamadılar, zira Allah insanlara bir şey indirmedi dediler. De ki: Öyleyse Musa'nın insanlara nur ve yol gösterici olarak getirdiği –ki siz onu parça parça kâğıtlar halinde getirip gösteriyorsunuz– ve ne siz ne de babalarınızın bilmediği şeylerin öğretildiği kitabı kim indirdi? Allah de, sonra bırak onları, daldıkları bataklıkta oynaya dursunlar."[705] Yahudi ve Hıristiyan davetine az sayıda Mekkelinin karşılık vermesinin sebebi, onların, kendilerine has bir din istemelerinden, yeni bir arayış içerisinde olup kendilerine gelecek peygamberi beklemelerinden ve kendilerini daha

---

[699] Suheylî, Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh, *er-Ravdu'l-Unf*, Mısır, 1973, II. 289.

[700] Belâzûrî, *a.g.e.*, s. 20.

[701] Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 10.

[702] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 368.

[703] Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, I. 270-271. Ayrıca bkz. 2/Bakara, 289, 129; 7/A'râf, 157; 61/Saf, 6.

[704] Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, s. 205. Ayrıca bkz. 27/Neml, 67-68; 23/Mü'minûn, 83.

[705] Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, s. 205. Ayrıca bkz. 6/En'âm, 91.

hayırlı görmelerinden kaynaklanmaktaydı.[706] Buna rağmen Arapların, Ehl-i Kitab'ın, Mesih inancından etkilendiklerini görmekteyiz.[707] İslâm'ın zuhurundan önce, Yahudi-müşrik ilişkisine baktığımızda, daha çok aralarında kavga ve karşılıklı rekabetin olduğu göze çarpmaktadır.

Hıristiyanlık ise, sadece Güney Arabistan'da olmayıp, diğer birçok kabile (Benî Bekr, Tağlib, Hanife, Tayy) arasında da yayılmıştır.[708] Ayrıca az da olsa Mekke'de bazı harp esiri olan Hıristiyanlar ile buraya göç etmiş olan Gassaniler oturmakta idiler.[709]

Miladî, VI. asrın başlarında, Yahudiler ve Hıristiyanlar, kurtuluşu getirecek Mesih diye adlandırdıkları büyük bir şahsiyetin, yani İslâmi kaynaklara göre son peygamberin gelmesini bekliyorlardı. Kendilerine muhalif olan Arapları, yakında gelecek olan kurtarıcıya kendilerinin uyacaklarını bu sayede düşmanlarına galip geleceklerini ileri sürerek korkutmaya çalışıyorlardı.[710] Fakat beklenen kurtarıcı İsmailoğullarından çıkınca kıskançlıklarından ona (Hz. Muhammed'e) düşman oldular.[711] Çünkü onlar gelecek olan peygamberi kendi soylarından beklemekteydiler. Beklenen şahsiyetin başka bir soydan geldiğini öğrenince onu öldürmeye bile kalkıştılar. Nitekim Hz. Muhammed henüz bebekken süt annesi Hâlime'nin onu Ukâz Panayırı'nda bir Yahudi kâhine gösterdiğinde, kâhinin çocuğu öldürmek için dostlarına haber verdiği ve Hâlime'nin güçlükle kaçmayı başardığı şeklinde bir rivayet nakledilir.[712] Araplarla Yahudiler arasında, İbrahim'i ata kabullenmede İbrahim ve İsmail'in (a.s.) inşa ettiği Kâbe, hac gelenekleriyle ilgili tartışmalar oluyordu. Yahudiler, bütün peygamberlerin kendilerinin ataları olan İshâk'ın soyundan geldiklerini ileri sürerken, Araplara karşı üstünlük taslıyorlardı. Onlar bu tavırlarını Hicretten sonra da sürmüşlerdir. Kur'an, Arapların görüşünü destekleyerek[713] ümmiler içinde, kendilerinden bir peygamberin gönderildiğini[714] beyan eder.

---

[706] Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, s. 205. Ayrıca bkz. 28/Kasas, 47-48; 25/Furkân, 42; 6/En'âm, 155-157.

[707] Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, s. 205. Ayrıca bkz. 28/Kasas, 47-48.

[708] Fr. Buhl, "Muhammed" mad., *İA*, VIII. 455.

[709] Fr. Buhl, "Muhammed" mad., *İA*, VIII. 455.

[710] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 225-226.

[711] 2/Bakara, 89.

[712] Hamidulah, *İslâm Peygamberi*, I. 368.

[713] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, I. 401-405.

İslâm'ın ilk dönemlerinde özellikle Medine ve civarındaki Yahudiler, ticaret ve sanat alanlarındaki önemli yerlerinin yanında, dinî faaliyet bakımından da etkin bir duruma sahip oldular. Kendilerine ait olan eğitim ve öğretim yerleri olan "Beytu'l-Midras"da dinlerinin ahkâmını öğreniyor, İbranice okuyup yazarlardı.[715] Yahudiler, peygamberlerle ilgili kıssalar ve ilk insanın yaratılışıyla ilgili konularda Tevrat'ın verdiği bilgilerle cahil Araplara tesir etmişlerdir. Örneğin, Yahudilikte misyonerlik faaliyetleri bulunmamasına rağmen, Yahudi âlimlerinin tebliği ile Yahudiği benimseyen Himyer kralı Zû-Nuvas'ın (MS. 500-520) Yahudiliği kabul etmeyenleri (Uhdud ismiyle bilinen) ateş çukurlarına doldurduğu bilinen bir gerçektir.[716] Kur'an-ı Kerim bu olayı haber verirken:

"Uhdud ehlinin canı çıksın! Hazırladıkları çukurları ateşle doldurarak onun çevresinde oturup, inanmış olan kimselere dinlerinden dönmeleri için yaptıkları işkenceleri seyr ediyorlardı."[717] denilmektedir.[718]

Putperest Arapların Ehl-i Kitap'la olan ilişkileri ticaret konusunda da dikkati çekmektedir. Zira ticaretle uğraşan Araplar, çeşitli bölgelere gönderdikleri kervanlar sebebiyle, o bölgelerdeki Yahudi ve Hıristiyanlarla karşılıklı iyi ilişkiler içerisinde bulunmuşlar ve her biri, bir melikten ya da ileri gelenlerden, ticaret için bu bölgelere girip çıkmak için eman almıştır. Abdulmenaf'ın oğlu Hişâm, Şam, Rum ve Gasan Melikinden;[719] kardeşlerinden Abduşşems, Habeş Necaşisinden;[720] Muttalib, Yemen; Nevfel ise, Fars reislerinden eman almak suretiyle oranın hükümdarlarıyla anlaşma yapmışlardır.[721] Çünkü Araplar, kışın Yemen'e yazın ise, Şam taraflarına ticaret kervanları gönderiyorlardı. Bunun için de Ehl-i Kitap olan Yahudi ve Hıristiyanlarla karşılıklı medenî, dinî ve sosyal yönden ilişkileri vardı.[722] Araplara bu avantajlı statüyü

---

[714] 62/Cuma, 2-5.

[715] Hasan İbrâhîm Hasan, *Târîhu'l-İslâm*, I. 73; Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, s. 23-24.

[716] Neşet Çağatay, İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı, s. 18.

[717] 85/Burûc, 4-8.

[718] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 183 ve 412; Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, s. 24.

[719] Taberî, *Târîh*, II. 252.

[720] Taberî, *Târîh*, II. 252.

[721] Taberî, *Târîh*, II. 252.

[722] İbn Hişâm, *es-Sîre,* I. 143; Hasan İbrâhîm Hasan, *Târîhu'l-İslâm*, I. 62-64.

veren sebep ise, Kâbe'nin Mekke'de olması ve bütün milletler tarafından saygı görmesidir. Onun için Kur'an, Kâbe'nin (*Beyt*) Rabbine ibadet etmelerini ister.[723]

Bi'setin 8. yılında Mecusi olan İranlılarla Hıristiyan olan Rumlar, Şam ile İran toprakları arasında bulunan Ezri'ât'ta karşılaşmışlar ve savaşta Rumlar İranlılara mağlup olmuşlardı.[724] Bu olayın Kur'an'a yansıması da şöyle olmuştur: "Elif Lâm Mim. Rumlar yenildi. (Bölgeye) en yakın yerde. Onlar (bu) yenilgilerinden sonra yenecekler. Birkaç (3-9) yıl içinde. (Onların) bu (yenilgileri)nden önce de sonra da emir Allah'ındır. O gün müminler sevinirler. Allah'ın yardımı (Allah) dilediğine yardım eder. O, galiptir, esirgeyendir."[725] İranlılar bununla da yetinmeyip Rumların hakimiyetinde bulunan Azerbaycan, Ermenistan, Anadolu, Suriye ve Mısır topraklarını da işgal ederek Rum ordusuna karşı kesin bir zafer kazanmışlar ve bölgede başta mabedler olmak üzere, çok büyük tahribatlar yapmışlardı.[726] Bu ayetlerin 614 yılında Kudüs'ün Persliler tarafından ele geçirilmesinden sonra nazil olmuş olması, bu olaylara atıfta bulunduğuna dair rivayetleri de gündeme getirmiştir. Heraklius, 624 yılında Kudüs'ü tekrar geri almıştır.[727] Bu haber Mekke'ye ulaştığında gerek Hz. Peygamber (s.a.s.) gerekse ashab üzülmüş, buna karşılık müşriklerse, sevinmişti. Çünkü Müslümanlar Ehl-i Kitap olan Hıristiyan Rumların yenmelerini istiyorlardı. Müşriklerse, Mecusilerin yenmesini istiyordu ve bundan dolayı da Rumların mağlubiyetine sevinmişlerdi.[728]

Bu olayın bizi ilgilendiren iki yönü vardır: Bunlardan birisi, konumuz ve bu başlık altında incelediğimiz diğer dinî grupların birbirleriyle olan ilişkileridir ki, burada Mecusi-Hıristiyan ilişkilerine ışık tutan önemli bir olay meydana gelmiştir. Diğeri ise bu olayda Müslümanların müşriklere karşı Ehl-i Kitap'tan yana olmaları gerçeğidir. Zira Kitap Ehli, müşriklere nazaran hak ve hakikate daha yakın ve en azından bir

---

[723] 106/Kureyş, 1-4.

[724] Taberî, *Tefsîr*, XXI. 17-18; Kurtubî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi'u lî Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1988, XIV. 4; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I. 476; Zemahşerî, *Keşşâf*, II. 429.

[725] 30/Rûm, 1-5.

[726] Kâmil Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Ankara, 1983, XI. 147.

[727] Watt, Hz. Muhammed'in Mekke'si, s. 31.

[728] Tirmizî, *Sunen*, Tefsîr, Rûm Sûresi, V. 343; Ahmed b. Hanbel, I. 276; Hakim, *Mustedrek*, II. 410; Taberî *Tefsîr*, XXI, 16; Kurtubî, *a.g.e.*, XIV. 1; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III. 422.

kitabı, peygamberleri ve şeriatlarının bulunmasıdır. Çünkü Müslümanlar tebliğin başlamasından itibaren en büyük zulüm ve işkenceyi müşriklerden görmüşlerdi. Bu nedenle Müslümanlar bu olayda taraf olmuşlardır.

Öte yandan Ehl-i Kitap diye nitelendirilen Yahudilerin ve Hıristiyanların karşılıklı iyi ilişkiler içerisinde oldukları söylenemez. Bu ilişkilerin olumsuz olduğunu Kur'an pasajlarından anlamak mümkündür. Bu olumsuz ilişkiler, bazen maddi çıkarlardan, bazen de dinî inanç ve dogmatik görüşlerden kaynaklanmaydı. Yahudi-Hıristiyan ilişkilerinin olumsuz olmasında, inanç boyutunun etkisinin olup olmadığına bir göz atmak gerekir. Yahudilerin Hıristiyanlar hakkındaki düşüncelerine baktığımızda, olumlu ve olumsuz düşüncelerinin olduğuna şahit olmaktayız. Onlara göre Hz. İsa bir Yahudidir, Hıristiyanlık da Yahudilikten türemiş bir inançtır. Bu bakımdan Yahudi bilginlerinin Hıristiyanlığa bakışı olumludur. Fakat İsa'nın Yahudiliğin öğretilerine ters öğretiler getirmesi ve Hıristiyanlığın da, daha sonra politeist bir yapıya bürünmesi noktasında bu olumlu bakış, olumsuza dönüşür.[729]

Ayrıca nüzûl dönemi öncesi Yahudi-Hıristiyan ilişkilerine baktığımızda, Yahudi ve Hıristiyanlardan her birinin, kendilerini doğru yolda olduklarını ve ancak Yahudi veya Hıristiyan olunca cennete girebileceklerini iddia ettiklerini[730] görmekteyiz. Kur'an, bu dışlayıcı ifadeleri reddederek Allah'ın yoluna devam edenlerin kurtuluşa ereceklerini beyan eder.[731] Kur'an, onların birbirleri hakkındaki dışlayıcı ifadelerinin hiçbir şey bilmeyenlerin ifadeleriyle örtüştüğünü,[732] kimsenin babadan geçme bir kıymeti haiz olmadığını,[733] hiç kimsenin, başkasının günahını çekmeyeceğini[734] aksine diğer ümmetlerden de iyi olanların cennete girebileceklerini ifade etmektedir.[735] Onlardan her birinin kendi dinlerini yegâne kurtuluş yolu olarak göstermeleri,[736] Hz. İbrahim ve onun torunlarının kendi dinlerinde oldukları iddialarını Kur'an yalanlamaktadır.[737] Hz. İbrahim ve diğer bazı dinî şahsiyetlerin Yahudi ve

[729] Baki Adam, Yahudiliğin Hırıstiyanlığa ve İslâm'a Bakışı, s. 345.

[730] 2/Bakara, 111.

[731] 2/Bakara, 112.

[732] 2/Bakara, 113.

[733] 2/Bakara, 124.

[734] 2/Bakara, 134.

[735] 2/Bakara, 62; 5/Mâ'ide, 69.

[736] 2/Bakara, 135.

[737] 2/Bakara, 140.

Hıristiyan zümresinden ayrı tutulması, Yahudiler ve Hıristiyanlar arasındaki iki unsurun kaçınılmaz bir neticesi idi. Kur'an bu unsurlardan birini sürekli olarak övmekte diğerini ise yermektedir. Kur'an, onlardan Tevrat ve İncil'in hükümlerini uygulamalarını istemiş,[738] fakat bütün örgütlü dinî geleneklerin sahipleri gibi Yahudi ve Hıristiyanlar da kendi aralarında çatışmışlar ve her biri kurtuluş anahtarının kendi ellerinde bulunduğunu iddia etmiştir.[739]

Yahudilerin ve Hıristiyanların, sadece kendilerini cennetlik olarak görmeleri[740] ve diğerini bir temel üzere olmamakla suçlamaları[741] (muhtemelen bir arada oldukları bir zaman ve mekânda değil, belki de) birbirlerinin arkalarından ileri sürmüşlerdir.[742]

Yukarıdaki ayet[743] ve olaylar, bize, Yahudi ve Hıristiyanların birbirleriyle olan ilişkilerinin ve birbirleri hakkındaki olumsuz görüşler serd etmelerinin, temelde kıskançlık ve vahyin orijininden kaynaklanmayan, yanlış yorumlar neticesinde ortaya çıkan yanlış itikadlardan kaynaklandığını göstermektedir. Çünkü tek vahiy kaynağından beslenen dinlerin birbirlerini yalanlamaları söz konusu olamaz. Aksine birbirini doğrulayıcı ve tasdik edici ifadeler bulmak mümkündür.

İslâm'ın zuhurundan önce Arabistan'da ve dünyanın diğer bölgelerinde bulunan dinî grupların birbirleriyle iyi geçindiğini söylemenin mümkün olmadığını, yukarıdaki açıklamalardan anlamaktayız. Her dinî grup kendisinin hak yol üzere olduğunu belirtmiş, başkalarını da yanlış yolda olmakla suçlamıştır. İşte İslâm, böyle bir ortamda gelmiş ve dünyada mevcut dinî inanç ve grupların tamamının yanlış olduğunu belirterek ilâhî mesajı yenilemiştir. Zira geçmişte gönderilmiş olan ilâhî mesajların (Tevrat, İncil gibi) üstü örtülmüş ve âdeta üzeri tozlanmıştı. Bir taraftan kendilerini bilgili ve Kitap Ehli olarak gören ve bu durumlarını da bir baskı aracı olarak kullanan Yahudi ve Hıristiyanlar vardı; diğer taraftan, Yahudi ve Hıristiyanlardan psikolojik olarak etkilenen ve bunu dışarıya yansıtmamaya çalışan ve âdeta şirki kendilerine millî bir din haline getiren ve kendilerinden bir kurtarıcı gelecek olursa daha da hayırlı olacaklarını iddia eden müşrik Araplar…

---

[738] 5/Mâ'ide, 66.

[739] Fazlur Rahman, *İslâm*, s. 37.

[740] 2/Bakara, 111.

[741] 2/Bakara, 113.

[742] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, II. 164-165.

[743] 2/Bakara, 62, 111, 113, 124, 134, 135, 140; 5/Mâ'ide, 66, 69.

Dikkat çeken başka bir husus da, bu dinî grupların kendi aralarında kavgalı olmalarına rağmen, İslâm'a karşı ittifak içinde olmalarıdır. Bu yönüyle İslâm, hepsinin ortak hedefi oluyordu. Bu ittifak örneklerine tarihte çok rastlanmaktadır. Ancak, biz sadece nüzûl dönemini incelediğimiz için, sadece bu dönemdeki ittifakları (Yahudi-Hıristiyan, Yahudi-müşrik, Hıristiyan-müşrik dayanışması ve Ahzâb savaşı) göstermeye çalışacağız.

3. Bİ'SET ÖNCESİ DÖNEMDE HZ. MUHAMMED'İN MEVCUT DİNÎ GRUPLARLA İLİŞKİLERİ

3.1. Bi'set Öncesi Dönemde Hz. Muhammed'in Müşriklerle İlişkileri

Hz. Muhammed'in bi'set öncesi Yahudiler, Sabiiler, Hanifler, Mecusilerle ilişkileri konusunda kayda değer çok fazla bilgiye rastlayamıyoruz. Ancak, müşrikler ve Hıristiyanlarla olan ilişkileri konusunda birtakım bilgilere rastlamaktayız. Bunun için önce Hz. Peygamber'in müşriklerle olan ilişkileri üzerinde duracağız. Daha sonra Hz. Peygamber'in Hıristiyanlarla olan ilişkilerini, konumuzun sınırları içerisinde kalarak, kısaca ele alacağız. Sadece Hz. Peygamber'in bi'set öncesi hayatına işaret eden ayetlerin meâllerini ve bu ayetlerden bazılarının üzerinde yapılan yorumlara atıfta bulunacağız. Daha sonra da bu ilişkilerde önemli kilometre taşı olabilecek birkaç olaya değinerek bu konuyu bitirmeye çalışacağız. Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Peygamber'in bi'set öncesi hayatına şöyle atıfta bulunulmaktadır:

"Gökleri ve yeri yoktan var eden, besleyen, fakat kendisi beslenmeyen Allah'tan başka dost mu tutayım?" de. 'Bana İslâm olanların ilki olmam emredildi.' de ve sakın ortak koşanlardan olma! De ki: Eğer Rabb'ime isyan edersem büyük bir günün azabından korkarım."[744]

"De ki: Ben Allah'tan başka yalvardıklarınıza tapmaktan menolundum. De ki: Ben sizin keyfinize uymam, çünkü o takdirde sapıtmış ve yola gelmemiş olanlardan olurum."[745]

"De ki: Rabb'im beni doğru yola iletti. Dosdoğru dine, Allah'ı birleyen İbrahim'in dinine. O, ortak koşanlardan değildi. De ki: Benim namazım, ibadetim ve ölümüm hep âlemlerin Rabbi Allah içindir. O'nun ortağı yoktur. Bana böyle emrolundu ve Müslümanların ilkiyim. De ki: Allah her şeyin Rabb'i iken ben O'ndan başka Rabb mı arayayım? Herkesin kazandığı yalnız kendisine aittir. Kimse başkasının yükünü taşımaz. Sonra dönüşünüz Rabb'inizedir. (O) ayrılığa düştüğünüz gerçeği size haber verecektir. Sizi yeryüzünün halifeleri yapan, size verdiği şeylerde, sizi denemek için, kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O'dur. Doğrusu Rabb'in cezası çabuk olandır ve O, bağışlayandır, esirgeyendir."[746]

---

[744] 6/En'âm, 14-15.

[745] 6/En'âm, 56.

[746] 6/En'âm, 161-165.

“De ki: Ey insanlar, benim dinimden kuşku içinde iseniz, ben sizin, Allah’tan başka taptıklarınıza tapmam; fakat sizi öldürecek olan Allah’a taparım. Bana müminlerden olmam emredilmiştir. Ve: Yüzünü hanif (Allah’ı birleyici) olan dine çevir; sakın (Allah’a) ortak koşanlardan olma! Allah’tan başka sana ne fayda, ne de zarar verecek olan şeylere yalvar! Eğer böyle yaparsan, o takdirde sen muhakkak zalimlerden olursun (diye emredilmişti).[747]

“Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler sana indirilene sevinirler. Fakat kabilelerden onun bir kısmını inkâr edenler vardır. De ki: Bana yalnız Allah’a kulluk etmem ve O’na hiçbir şeyi ortak koşmamam emredildi. Ben (insanları) O’na davet ederim. Dönüşüm de O’nadır. Ve işte biz onu Arapça (hüküm ve hikmet gereği) olarak indirdik. Eğer sana gelen bir ilimden sonra onların keyiflerine uyarsan, artık seni Allah’tan kurtaracak ne bir veli ne de koruyucu olur.”[748]

“Allah ile beraber başka bir tanrı edinme, sonra kınanmış ve yalnız başına bırakılmış olarak oturup kalırsın.[749]

“Sen o Kitab’ın kalbine bırakılacağını ummazdın. Ancak Rabb’inden bir rahmet olarak (bu Kitap senin kalbine bırakıldı). O halde kâfirlere arka olma. Ve Allah’ın ayetleri sana indirildikten sonra, sakın seni onlardan alıkoymasınlar. Rabb’ine davet et, ortak koşanlardan olma. Allah ile beraber başka bir tanrıya yalvarma. O’ndan başka tanrı yoktur. O’nun yüzü (zatı)ından başka her şey helak olacaktır. Hüküm O’nundur ve O’na döndürüleceksiniz.”[750]

“De ki: Eğer saparsam, kendi zararıma yapmış olurum. Eğer yolu bulursam bu da Rabbimin bana vahyettiği (Kur’an) sayesindedir. Şüphesiz O, işitendir, yakındır.”[751]

“De ki: Allah’tan başkasına kulluk etmemi mi emrediyorsunuz ey cahiller. Sana ve senden öncekilere şöyle vahyedildi: And olsun eğer (Allah’a) ortak koşarsan amelin boşa çıkar ve kaybedenlerden olursun. Hayır yalnız Allah’a kulluk et ve şükredenlerden ol.”[752]

---

[747] 10/Yûnus, 104-106.

[748] 13/Ra’d, 36-37.

[749] 17/İsrâ’, 22; ayrıca bkz. 17/İsrâ’, 39.

[750] 28/Kasas, 86-88

[751] 34/Sebe’, 50.

[752] 39/Zümer, 64-66.

“De ki: Rabbimden bana açık deliller gelince, sizin Allah’tan başka yalvardıklarınıza tapmaktan menolundum ve âlemlerin Rabb’ine teslim olmakla emrolundum.”[753]

“İşte sana emrimizden bir ruh (gönüllere can veren bir söz) vahyettik. Sen Kitap nedir, iman nedir? bilmezdin. Fakat Biz onu kullarımızdan dilediğimizi doğru yola ilettiğimiz bir nur yaptık. Şüphesiz sen doğru yola götürüyorsun.”[754]

“Allah ile birlikte başka tanrılar uydurmayın. Ben size O’nun tarafından görevlendirilmiş apaçık bir elçiyim.”[755]

“Aşağı kayan yıldıza and olsun ki, arkadaşınız sapmadı, azmadı.”[756]

“Seni şaşırmış bulup da yola iletmedik mi?”[757]

“Biz senin (cahillerin hakka saldırısı karşısında bunalmış) gönlünü açmadık mı? (Ondaki bunalımları, sıkıntıları giderip onu, koyduğumuz ilim, hikmet ve huzurla doldurmadık mı?) Ve atmadık mı senin üzerindeki yükünü? Ki (o ağırlığından) sırtını çatırdamıştı.”[758]

Yukarıya almış olduğumuz ayet-i kerimeler Hz. Muhammed’in bi’set öncesi dinî hayatı hakkında bize ışık tutmaktadır. Bu ayetlerden bazılarını yorumlayan İslâm âlimleri farklı sonuçlara varmışlardır:

“...Sen kitap nedir bilmezdin? İman nedir bilmezdin..”[759] ayetini yorumlayan bazı İslâm âlimleri, Hz. Peygamber’in kendi kavmi gibi şehadet ettiğini[760] ifade ederken; bazıları ise, Allah’ın yardımı ve lütfu olmamış olsaydı Hz. Peygamber’in bunları bilemeyeceğini, Hz. Peygamber’in Allah’a imanının, nübüvvet öncesi buluğ çağından sonra olduğunu ancak; imandan kastedilen İslâm dinini ise ancak nübüvvetten sonra öğrendiğini belirtmişlerdir.[761]

---

[753] 40/Mü’minûn, 66.

[754] 42/Şûrâ, 52.

[755] 51/Zâriyât, 51

[756] 53/Necm, 1-2.

[757] 93/Dûhâ, 7.

[758] 94/İnşirâh, 1-3.

[759] 28/Kasas, 86.

[760] Kurtubî, XVI. 58.

[761] Kurtubî, XVI. 59.

"Seni şaşmış bulup yola iletmedik mi?"[762] ayeti de çok farklı bir şekilde yorumlanmıştır:

Suddî; "Sanki o, kırk yıl kavminin dini üzerine idi[763] derken, Dahhak; "içinde bulunduğu şirkten[764] kendisini kurtarmıştır." demektedir. Kurtubî'de Kulebîy'e isnad edilen bir rivayete göre, "Seni şaşırmış bulup yola iletmedik mi?" ayetinden maksat, "Biz seni ve kavmini kâfir olarak bulduk ve hidayete erdirdik."[765] denildiğini ifade eder. Öte yandan aynı ayeti yorumlayan bazıları ise, Hz. Peygamber'in küçük iken kavminin dini üzerine olduğunu fakat, büyüdükten sonra döndüğünü belirterek[766] "sen kitap nedir bilmezdin, iman nedir bilmezdin?"[767] ayetini delil getirirler ve Hz. Peygamber'in ancak vahiyden sonra iman esaslarının tafsilatını öğrendiğini belirtirler.[768]

Ancak, Hz. Peygamber'in nübüvvet öncesi de dahil olmak üzere, hiçbir zaman, putlara tapmadığını, içki içip zina etmediğini, masal dinlemediğini belirten Kurtubî, Hz. Peygamber'in putları selamladığına dair yapılan rivayetin de, başta Ahmed b. Hanbel olmak üzere, birçok otorite tarafından mevzu ve münker olarak nitelendirildiğini belirterek Şam seyahati sırasında rahip Bahira'nın Lat, Menat ve Uzza adına yemin verdirmesi ve Hz. Peygamber'in bundan imtina etmesini de bunun en büyük delili olduğunu söyler.[769]

Öte yandan Araplar, çölde yalnız başına kalan tek bir ağacı yol bulmaya yaradığı için *dalletun* diye isimlendirirler. Buna göre, "Sen şaşmış iken seni yola getirmedik mi?" ayetinden maksat: Senin kavmin hiçbir şey bilmezken, putlara taparken senin vasıtanla hidayete erdirmedik mi? Sen insanlar arasında meşhur değilken, kavmin senin kıymetini bilmezken, seni yeteri kadar takdir etmezken, biz seni seçip senin vasıtanla onlara hidayeti verdik demek, daha doğru olan bir yorumdur.[770]

---

[762] 93/Dûhâ, 7.

[763] Taberî, *Tefsîr*, XV. 232

[764] Taberî, *Tefsîr*, XV. 232.

[765] Kurtubî, XX. 99.

[766] İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV. 524.

[767] 28/Kasas, 86.

[768] Kurtubî, XVI. 58.

[769] Kurtubî, XVI. 59.

[770] Kurtubî, XX. 98-99.

"Biz senin üzerindeki yükü indirmedik mi?"[771] ayetini yorumlayan Dahhak, buradaki yükü şirk olarak nitelerken, diğer âlimler ise buradaki yükü, günahların temizlenmesi, hafifletilmesi ve bağışlanması olarak yorumlar.[772]

Yukarıya meâllerini verdiğimiz ayetler ve yapılan yorumlardan sonra Hz. Peygamber'in kendi kavmi gibi yaşadığını belirten yorumların şaz görüşler olduğu kanısındayız. Çünkü yukarıdaki bazı yorumlardan da, anlaşıldığı gibi, Hz. Peygamber hiçbir zaman kavminin düştüğü şirk bataklığına düşmemiş, onlardan daima bu konularda uzak durmuştur. Fakat bu demek değildir ki, hiçbir zaman kavminin işine hiç karışmamış onlarla hiç diyaloğa girmemiştir. Bilakis önemli birçok konuda onlara yardımcı olmuş ve onlarla birlikte olmuştur. Bunun birçok örneğine siyer kaynaklarında şahit olmaktayız. Fakat esas tez konumuz bu olmadığı için, bunlardan sadece birkaç örnek vermek suretiyle bu konuyu bitirmeye çalışacağız.

Hz. Muhammed'in kendi toplumu tarafından güvenilir bir kişiliği olduğu hepimizin malumudur. Dürüst, emin, şirk ve günaha bulaşmamış kişiliğiyle toplumun güvenini kazanan Hz. Muhammed, Hz. Hatice ile yaptığı ticari ortaklıktan sonra hayatlarını birleştirmelerine bu kişilik özellikleri vesile olmuştur.[773] Kâbe hakemliğini yaparak kabileler arasındaki kavgayı önlemiş olması, onun bi'set öncesinde de kendi toplumu nazarında ne kadar itibarlı olduğunu göstermesi bakımından yeterli delil olur, kanısındayız.[774]

Yine Hz. Peygamber'in "Ficar şavaşlarına katılması ve bunlardan birinde amcalarının yanında onlara yadım etmesi, konumuz açısından üzerinde durmaya ve dikkati çekmeye değer bir olay olarak kabul etmek gerekir.[775]

Hz. Peygamber'in, bi'set öncesinde müşriklerle ilişkileri konusundaki en çarpıcı örnek "Hılfu'l-Fudûl" cemiyetine yapmış olduğu katkıdır. Bilindiği gibi bu cemiyet Mekke'ye gelen ticaret kervanlarının soyulması ve mallarının gaspedilmesi üzerine bir araya gelmiş "erdemliler cemiyeti" idi. Hz. Peygamber de, buna katılmış ve ondan övgüyle söz etmiş[776] ve cahiliye döneminde yapılan Hılfu'l-Fudûl'ü

---

[771] 94/İnşirâh, 2.

[772] Taberî, *Tefsîr*, XVI. 235; İbn Kesîr, IV. 524; Kurtubî, XX. 105.

[773] 28/Kasas, 86; İbn'ul-Esîr, *el-Kâmil*, I. 40-41.

[774] İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, I. 43-46.

[775] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 55-56.

[776] İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, I. 42-43; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 56-59.

hatırlamak suretiyle böyle bir anlaşmaya çağrıldığı takdirde tekrar icabet edeceğini bildirmiştir.[777]

Görüldüğü gibi Hz. Muhammed, daha henüz kendisine vahiy gelmeden önce içinde yaşadığı toplumun iyi hareketlerini tasvip etmiş, onun bu mümtaz kişiliği birçok olaya çözüm getirmiştir. Ancak, hiçbir zaman onların kötü fiillerine ortak olmamıştır.

3.2. Bi'set Öncesi Dönemde Hz. Muhammed'in Hıristiyanlarla İlişkileri

3.2.1. Hz. Muhammed'in Bi'set Öncesi Ticari Seyahatleri ve Rahib Bahira ile Görüşmesi

Mekke'nin iklimi ve coğrafî durumu ziraata elverişli olmadığından, Mekkelilerin büyük bir kısmı geçimlerini ticaretle sağlıyordu. Bu bakımdan Kureyş'in bütün kollarının ticaretle uğraştıklarını söyleyebiliriz. Bu amaçla zengin kabilelerin sermayelerinin büyük bir kısmını ticarete yatırıp, ticari seyahat ve seferler düzenlediklerini görmekteyiz.[778] Araplar ve özellikle Mekkeliler çok seyahat ediyorlardı. Bu seyahatler kara yoluyla yapıldığı gibi, deniz yoluyla da yapılmaktaydı. Yılda iki kez yapılan bu seyahatler, kışın Yemen'e yazın da Suriye'ye yapılmakta idi.[779] Bu seyahatlerin bölgenin iktisadi hayatına büyük canlılık kazandırdığını görmekteyiz.[780]

Ancak, bu faaliyet ve seyahatler esnasında, sahiplerinin izni olmadan araziden geçmek mümkün olamazdı. Bundan dolayı Resulullah'ın dedelerinden Hâşim, Bizans valileri, Gasan emîrleri ve Habeş Necaşisi ile anlaşmalar yaparak kendi kervanları için özel bir gümrük muafiyeti sağlamıştı.[781] Kur'an'da işaret edilen *iylâf* tabiri de, Mekke asilleri ile komşu devlet reisleri arasında yapılan anlaşmalara özgü özel bir deyim olarak kullanılmaktadır.[782]

---

[777] İbnu'l-Esîr *el-Kâmil*, II. 41; İbn Kesîr, *es-Sîre*, I. 257-260.

[778] Çağatay. *a.g.e.*, s. 155.

[779] 106/Kureyş, 1-4.

[780] Hamidullah, "İslâm Öncesi Hz. Peygamber'in Seyahatleri", *AÜİFD* Ankara, 1980, IV. 327-328.

[781] Hamidullah "el-İlaf", *AÜİFD*, IX. 216.

[782] Hamidullah, "el-İlaf", s. 216.

Hz. Peygamber de 40 yaşına kadar Mekke'nin bu sosyal ortamında hayatını sürdürmüş ve bu durum, kendisinin yarımadanın içinde olduğu gibi, dışında da birçok ticari seyahatler düzenlemesine fırsat doğurmuştu.

Bütün siyer ve İslâm tarihi ile ilgili kaynakların verdiği bilgiye göre, Kureyş'in Şam'a düzenlediği bir ticari seferde Hz. Peyamber'in amcası Ebû Tâlib de vardı. İşte bu seyahatte henüz dokuz[783] yaşlarında olmasına rağmen Hz. Muhammed de bulunmakta idi. Hz. Peygamber'in bu sefere katılmasının sebebi, gerek kendisinin amcasına düşkünlüğü, gerekse amcasının ona olan düşkünlüğünden kaynaklanmaktaydı. Suriye'ye kadar gelmesi planlanan bu kafile Busra'ya vardığında, şehrin dışında bulunan Abdulkays mabedinin yanında konaklamıştı. Manastırda bulunan rahip Bahira o zamana kadar hiçbir kafileye ilgi göstermemesine rağmen, bu kafileye aşırı bir yakınlık göstermiş ve Hz. Muhammed'in de içinde bulunduğu bir ziyafet tertiplemişti. Rahip Bahira, Hz. Muhammed'i (a.s.) uykuya dalıncaya kadar iyice süzüp tedkik ettikten sonra, amcasına, onun şanının pek yüksek olduğunu, hemen Mekke'ye dönmelerini, aksi halde onun birtakım özelliklerine vâkıf olan Yahudilerin ona bir kötülük edebilecekleri endişesini taşıdığını haber vermişti. Bunun üzerine Ebû Tâlib de Şam'a gitmekten vazgeçerek Mekke'ye geri dönmüştü.[784]

Tirmizî'nin rivayetinde ise, adından bahsedilmeyen rahibin Hz. Muhammed (a.s.) hakkında: "Bu âlemlerin efendisidir. Allah onu âlemlere rahmet olarak gönderecektir." dediği belirtilir.[785]

İlk dönem bütün tarihî kaynaklarında nakledilen rahip Bahira olayının İslâm âlimlerince gerek sened gerekse metin yönünden tenkit edildiği görülmektedir. Bu tenkit sonunda, haberin sıhhatini olumsuz yönde etkileyecek bazı noktalar ortaya konulmuştur.

Öncelikle haberin mürsel olduğu belirtilmiştir.[786] Haberin nakledildiği en güvenilir kaynaklardan birisi olarak belirtilen Tirmizî, olayı Ebû Bekir'den o da Ebû

---

[783] İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 37; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 50, İbn Sa'd, bu seyahat esnasında Hz. Muhammed'in 12 yaşında olduğunu belirtir. Bkz. *Tabakât*, I. 153.

[784] İbn İshâk, s. 53-57; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 191-195; İbn Sa'd, *Tabakât*, I. 153-154; Taberî, *Târîh*, II. 195-196; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 37; İbn Kesîr, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I. 243-247.

[785] Tirmizî, Menâkıb, 3 (V. 590)

Mûsâ el-Eş'arî'den rivayet etmiştir. Dolayısıyla haber, olaya şahid olmayan iki kişinin ağzından nakledildiği için sahabe mürseli sayılmıştır.[787]

Ayrıca haberin isnadında yer alan ravi, Abdurrahmân b. Gazvân el-Huza'î, İbn Ebî Hâtim er-Râzî, İbn Hibbân ve Darekutnî tarafından sika[788] olarak kabul edilirken, Zehebî onun münker[789] rivayetleriyle tanınan biri olduğunu ve naklettiği bu Bahira olayının da bunlar arasında yer aldığını kaydeder.[790]

İbn Hacer, bu olayı naklederken, Ebû Tâlib'in Rahip Bahira tarafından uyarıldığını bildirdikten sonra, "Ebû Bekir ve Bilâl'i onunla gönderdi" şeklinde geçen ifadenin münker bir lafız olduğunu ve muhtemelen bu cümlenin habere sonradan katılmış olabileceğini belirtir.[791] Zehebî'ye göre ise bu ifade, haberin bâtıl olduğunun en bariz göstergesidir. Zira: "O sırada Ebû Bekir, henüz bir çocuk, Bilâl ise henüz doğmamıştı."[792] der.

Öte yandan haberin iç tenkit denilen metin yönünden de tenkidi yapıldığında, haberin sıhhatini etkileyen bazı tespitlerin daha yapıldığı göze çarpmaktadır.

Tirmizî'nin Ebû Mûsâ'dan yaptığı rivayette, rahibin, Hz. Muhammed'in (a.s.) risaleti hakkında söylediği "Bu âlemlerin efendisidir; Allah, onu âlemlere rahmet olarak gönderecektir." şeklindeki ifadeleri, onun henüz dokuz yaşında iken kendinin peygamber olacağını öğrendiğini gösterir. Oysa bu durum, Kur'an-ı Kerim'in açık ifadeleriyle çelişmektedir. Zira Kur'an'da, Hz. Peygamber'e (a.s.) hitaben şöyle

---

[786] Müsel Haber, hadis literatüründe; tâbiînin sahabeyi atlayarak Peygamber'den naklettiği haber olarak tarif edilir. Ayrıca sahabenin işitmediği ya da onu görmediği halde başka bir sahabi kanalıyla işitmiş ya da görmüş gibi rivayette bulunmasına da 'sahabe mürseli' denir. (Bkz. Suyutî, *Tedribu'r-Râvî*, Beyrut, 1985, I. 159-160.

[787] İbn Kesîr, *es-Sîre*, I. 248.

[788] İbn Kesîr, *es-Sîre*, I. 248.

[789] Münker, zayıf olan ravinin sika ravilere muhalif olarak rivayet ettiği ve bu rivayetiyle tek kaldığı haberlere denir (İbn Hacer, *Hadis İstılahları Hakkında Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, Ankara, 1971, s. 44-45).

[790] Şemseddîn ez-Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidal*, Beyrut, 1963, II. 581.

[791] İbn Hacer, *el-İsâbe*, I. 353.

[792] Zehebî, *a.g.e.*, II. 581,

buyurulur: “Sen kitabın senin kalbine bırakılacağını ummazdın...”[793] “....Sen kitap nedir, iman nedir bilmezdin?”[794]

Bununla birlikte, ömrünün büyük bir kısmını ibadet, dua ve münzevi bir şekilde geçirmiş olan bir rahibin, Hz. Muhammed’in gönderileceğine ilişkin daha önce edindiği bilgilerin ışığında, ondaki olağanüstü halleri görünce onun özel yaşantısına varıncaya kadar inceden inceye tedkik etmesi ve tedkik ettikten sonra, bu kafilede büyük bir şahsiyetin bulunduğunu sezinlemesi o kadar da garipsenecek bir olay değildir.[795] Yine rahibin bu çocuğu Yahudilerden koruması için geri dönmeleri yönünde telkinde bulunması da doğaldır. Ancak, henüz dokuz yaşında olan bir kişinin Tevrat ve İncil’in müjdelediği peygamber olacağını tahmin etmiş olması ihtimalden uzak gibi görünmektedir.[796]

Hz. Muhammed’in (a.s.) çocukluğunda bir rahiple karşılaştığını bildiren bu haber, müsteşriklerin oldukça dikkatini çekmiştir. Mevlânâ Şiblî, *Asr-ı Saâdet* adlı eserinde, William Muir, Draper ve Margoliouht gibi bazı oryantalistlerin bu olayı Hıristiyanlığın muazzam zaferi sayarak Hz. Peygamber’in (a.s.) insanlığa sunmuş olduğu dinin bütün prensiplerini bu rahipten aldığı görüşünü savunduklarını belirtir.[797] Fransız oryantalist Emile Dermenghem de Bahira’nın itikadi yönden İsa’nın tam olarak ulûhiyetine ve teslis inancına karşı çıkan Arius’a bağlı Süryani rahiplerden biri olduğunu ve Hz. Muhammed’in (a.s.) inanç esaslarını ondan öğrenmiş olabileceğini iddia etmektedir.[798] Aynı müellif, Hz. Muhammed’in (a.s.), içkiyi akıl hocası olarak nitelendirdiği Bahira’nın sarhoşken ölmesi nedeniyle yasakladığını iddia eden rahiplerin varlığından bahseder.[799]

Müsteşriklerin, bu olayı kaynaklarda nakledildiği şekliyle kabul etmeyip konuyla ilgili olarak akla hayale gelmedik yorumları yapmış olmaları, açıkça art niyetli ve sübjektif bir tavır takındıklarını göstermektedir.

Öte yandan Hz. Muhammed’in, (a.s.) risaletini tebliğ ettiği dönemde hiçbir muhalif müşrikin bunu dile getirmemiş olması ve Bahira ile görüştü, dini ondan aldı...

---

[793] 28/Kasas, 86.

[794] 42/Şûrâ, 52.

[795] Mevdûdî, *Tarih Boyunca*, II. 79.

[796] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 51.

[797] Şiblî, *Asr-ı Saadet*, I. 131-132.

[798] Reşîd Rızâ, *el-Vahy*, s. 72 (Dermenghem’den naklen).

[799] Reşîd Rızâ, *el-Vahy*, s. 72.

gibi bir itirazda bulunmamış olması, böyle bir bilgi aktarımının olmadığına bir kanıtdır. Halbuki bu seyahat esnasında kendisiyle birlikte Mekkeli müşriklerden çok sayıda insan bu olaya şahit olmuştu. Mekke'de peygamberliğini ilan ettiğinde kendisine her türlü muhalefeti yapan bu insanların, en azından böyle bir şeyi dile getirmeleri gerekmez miydi? Tarihî kaynaklar bu olayla ilgili tüm ayrıntıları vermelerine rağmen, Mekkelilerin bu yöndeki bir itirazına yer vermemektedir.

Sonuçta müsteşriklerin bu tutumunun objektiflikten uzak, tamamen sübjektif anlayıştan kaynaklandığını söylemek doğru olur. Çünkü İslâm'ın kaynağının Hz. Muhammed'in getirmiş olduğu kutsal vahiy geleneğinde değil de, ısrarla farklı mecralarda aramak, bu gayretin bir ürünüdür. Bununla birlikte geçmişte haçlı zihniyetini canlandırmak suretiyle Batılı insanları İslâm'a ve Müslümanlara karşı tahrik eden zihniyetin, günümüzde daha farklı bir strateji izlediği ve entelektüel platformda İslâm'ın kutsal değerlerine karşı cephe almak şeklinde taktik değiştirdiklerini görmekteyiz.

Kaynaklarda bi'set öncesinde Hz. Peygamber'in ikinci kez Şam'a[800] Doğu Arabistan'a,[801] Yemen'e[802] ve Habeşistan'a seyahat ettiğine[803] dair bilgiler bulunsa da, bu seyahatlerde Hz. Peygamber'in herhangi bir Hıristiyan din adamıyla görüşüp görüşmediği hakkında çok net bilgiler bulunmamaktadır. Bundan dolayı bu seyahatlerle ilgili detaylı bilgi vermeyi uygun bulmuyoruz

3.2.2. Önceki Kutsal Metinlerde Hz. Muhammed'in Geleceğini Bildiren Haberler

Risalet görevini yerine getirmek üzere gönderilen bütün peygamberler, insanlığa aynı mesajı getirmekle birlikte, risalet silsilesini koparacak ve kendinden öncekilerin ve sonrakilerin davetini yalanlayacak herhangi bir girişimde bulunmamışlardır. Kur'an'da da belirtildiği gibi, onlar birbirlerinin mesajını tekzip

---

[800] İbn İshâk, *es-Sîre*, s. 59-60; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 199-200; İbn Sa'd, *Tabakât*, I. 130; Taberî, *Târîh*, II. 196; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 39; *Usdu'l-Ğabe*, I. 23; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 57-59.

[801] İbn Hanbel, *Sünen*, IV. 26-27.

[802] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II. 277.

[803] İbn Sa'd, *Tabakât*, I. 258; Hamidullah, *el-Vesâik*, s. 75.

etmek için değil, doğrulamak ve tasdik etmek üzere gönderilmişlerdir.[804] Ayrıca Kur'an, bu konuda Allah'ın bütün peygamberlerden şöyle söz aldığını belirtmektedir. "Allah peygamberlerden şöyle söz almıştı; Ben size kitap ve hikmeti verdim. Şimdi yanınızda bulunan kitabı doğrulayıcı bir peygamber geldiğinde, ona mutlaka inanacak ve yardım edeceksiniz, bunu kabul ettiniz mi ve bu hususta ağır ahdimi üzerinize aldınız mı? demişti, onlar da kabul ettik dediler. O halde şahit olun Ben de sizinle beraber şahit olanlardanım."[805]

Kur'an-ı Kerim, kutsal vahiy geleneği içerisinde yer alan Allah'ın kitaplarını tasdik etmek[806] ve her türlü yozlaşmadan arındırıp saf ve berrak mesajlar sunmak üzere gönderilen, Hz. Muhammed'in (s.a.s.), peygamber olarak gönderileceğine dair haberlerin Tevrat ve İncil gibi kutsal kitaplarda yer aldığına açıkça işaret etmiştir. "Onlar ki, o elçiyi yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları o ümmi peygambere uyarlar. O (Peygamber) ki onlara iyiliği emreder, onları kötülükten meneder, onlara güzel şeyleri helâl, kötü şeyleri haram kılar; üzerlerindeki ağırlıkları ve zincirleri kaldırıp atar. Ona iman edip saygı gösteren, yardım eden ve onunla birlikte indirilen nura (Kur'an'a) uyanlar; işte kurtuluşa erenler onlardır."[807] "Meryem oğlu İsa da: "Ey İsrailoğulları! Ben size Allah'ın elçisiyim, benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek olan Ahmed adındaki bir peygamberin de müjdeleyicisi olarak (gönderildim)" demişti (Fakat İsa'nın müjdelediği elçi) onlara açık deliller getirince; bu apaçık bir büyüdür dediler."[808] Bu ayet-i kerimeler, Hz. Muhammed'in son peygamber olarak gönderileceğine işaret etmektedir.

Ashaptan Abdullâh b. Amr'a, kendisine Hz. Peygamber'in Tevrat'ta kayıtlı olan vasıfları sorulunca şunları söylemiştir: "Evet Allah'a yemin olsun ki Resulullah'ın bazı vasıfları Tevrat'ta da anılmıştır." dedi ve şu ayet-i kerimelerin benzerini meâlen zikretti: "Ey peygamber Biz seni hakikaten bir şahit, bir müjdeleyici bir korkutucu ve O'nun izniyle Allah'a davetçi ve aydınlatıcı bir lamba olarak gönderdik".[809] "Sen

---

[804] 61/Saf, 6; 3/Al-i İmrân, 3, 50; 5/Mâ'ide, 46, 48; 27/Neml, 76; 10/Yûnus, 37; 12/Yûsuf, 111; 35/Fâtır, 31; 46/Ahkâf, 12; 2/Bakara, 101; 4/Nisâ', 47; 6/En'âm, 92.

[805] 3/Al-i İmrân, 81.

[806] 61/Saf, 6; 3/Al-i İmrân, 3, 50; 5/Mâ'ide, 45-48; 27/Neml, 76; 10/Yûnus, 37; 12/Yûsuf, 111; 35/Fâtır, 31; 46/Ahkâf, 12; 4/Nisâ', 47; 6/En'âm, 92; 2/Bakara, 101.

[807] 7/A'râf, 157.

[808] 61/Saf, 6 .

[809] 33/Ahzâb, 45-46.

elbette Benim kulum ve Resulümsü. Sana mütevekkil adını verdim. Bu peygamber, kötü huylu, katı kalpli ve çarşılarda çığırtkan değildir."[810] "O, kötülüğe kötülükle karşılık vermez; kötülüğü ancak af ve mağfiretle karşılar."[811]

Kur'an-ı Kerim, ayrıca Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemdeki Kitap Ehli'nin konuyla ilgili bilgi düzeylerine de şöyle işaret etmektedir. "Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (Hz. Muhammed'i) oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar."[812] Bu ayet, o dönem kitab ehlinin, Hz. Peygamber'in geleceğinden haberdar olduklarını beyan etmektedir. Bu ayetler özellikle şuna da işaret ediyor: Yalnızca ilim ve marifet ya da bilmek, sırf kalbe ait olan iman için yeterli değildir. İman için itaat ve boyun eğmek, ayrıca Abdullâh b. Selâm'ın yaptığı gibi, gerçeği gizlemeyip açıktan ikrar ve itiraf etmek de gerekir.[813] Yine Kur'an-ı Kerim, Ehl-i Kitab'ın bu konuda mutad tavırlarına işaret ederek onları şöyle uyarmaktadır. "Ey kitab ehli, elçimiz size geldi. Kitaptan gizlediğiniz şeylerin çoğunu size açıklıyor, çoğundan da geçiyor. Size gerçekte Allah'tan bir nur ve açık bir kitap gelmiştir."[814] "Ey kitab ehli, niçin hakkı bâtıla karıştırıyor ve bile bile gerçeği gizliyorsunuz?"[815]

Buraya kadar meâlen zikrettiğimiz ayetler, Kitap Ehli'nin böyle bir peygamberi beklediğini göstermektedir. Ancak, onların sadece kıskançlıklarından[816] dolayı kabul etmediklerini de anlıyoruz.

İlâhî dinlerin temelini, Allah, ahiret ve peygamber inancı oluşturmaktadır. Yüce Allah dünyaya gönderilecek insanların ruhlarıyla, "elest meclisinde" tevhid üzerine söz aldıktan sonra,[817] peygamberler zincirinin ilk halkasını ilk insanla başlatmış,[818] Hz. Muhammed'le noktalamıştır.[819] Hz. Âdem ile Hz. Muhammed arasında geçen peygamberlerin kesin sayılarını bildirmemiş;[820] fakat her millete bir

---

[810] 3/Al-i İmrân, 159.

[811] 41/Fussilet, 34.

[812] 2/Bakara, 146; 6/En'âm, 20.

[813] Elmalılı, *Hak Dini*, I. 438,

[814] 5/Mâ'ide, 15.

[815] 3/Al-i İmrân, 71.

[816] 2/Bakara, 109.

[817] 7/A'râf, 172.

[818] 2/Bakara, 30-33; 3/Al-i İmrân, 30, 59.

[819] 33/Ahzâb, 59.

[820] 4/Nisâ', 64.

peygamber gönderdiğini bildirmiştir.[821] Ancak Kur'an-ı Kerim, bunlardan çok azının adını zikreder (yirmi beş veya yirmi sekiz). Bununla birlikte, Yüce Allah, gönderdiği peygamberler arasında önemli bir bağ kurarak, Hz. Muhammed'i diğer peygamberlere tanıtmış, peygamberlerden son nebiyi haber vermelerini istemiştir.

"Allah peygamberlerden şöyle söz almıştı: Bakınız size kitap ve hikmeti verdim. Sonra yanınızda bulunan (kitabı) tasdik eden bir peygamber geldiğinde, ona mutlaka inanacak ve yardım edeceksiniz Bunu kabul ettiniz mi? Ve bu hususta ağır ahdimi üzerinize aldınız mı? demişti. Kabul ettik dediler. O halde şahit olunuz Ben de sizinle beraber şahit olanlardanım"[822] dedi. Bu ayet-i kerimenin yorumunda İslâm âlimleri üç önemli notaya temas etmektedirler:

Her peygamber kendisinden sonra gelen nebiyi haber vermekle görevlidir.

Her peygamberin ümmetinden Hz. Peygamber'e yetişen ona inanmak durumundadır.[823]

3. Bütün peygamberler Hz. Muhammed'in (s.a.s.) geleceğini haber vermekle görevlidir.[824]

Yukarıdaki ayetin[825] hükmü Ehl-i Kitab'ın kutsal kitaplarında da vardır. "İsrailoğullarının âlimlerinin onu bilmesi onlar için bir delil değil mi?"[826] Bu konuda (26/Şuarâ, 196-198) ayetleri de ayrı bir önem taşımaktadır. Ayet-i kerimede geçen *zuburu'l-evvelîn* sözcüğü Hz. Peygamber'den önce gönderilen ilâhî kitapları ifade etmektedir. Ayeti yorumlayan müfessirler, Hz. Peygamber'in ve Kur'an'ın gönderileceğine dair haberlerin ilâhî kitaplarda zikredilmiş olduğunu belirtmektedir.[827] Zira Hz. Peygamber bütün insanlar için bir rahmet peygamberi olarak gönderilmiş ve bütün peygamberlere tanıtılmıştır.[828]

Yukarıdaki ayet-i kerimeler incelendiğinde, Hz. Peygamber'in geleceğine dair önceki ilâhî kitaplarda haber verilmiş olduğunu anlarız. Çünkü 3/Al-i İmrân 81. ayetini yorumlayan müfessirlere göre, üç görüşün hangisinden hareket edilirse edilsin,

---

[821] 35/Fâtır, 24.

[822] 3/Al-i İmrân, 81.

[823] Taberî, *Tefsîr*, IV. 331; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II. 65.

[824] İbn Kesîr, *Tefsîr*, II. 56; Alûsî, *Tefsîr*, III. 209; Derveze, *Tefsîru'l-Hadîs*, VIII. 121.

[825] 3/Al-i İmrân, 81.

[826] 26/Şuarâ, 196-198.

[827] Taberî,Tefsir, XIX. 113; Zemahşerî, *Keşşâf,* II. 128; Kurtubî, XII. 138.

[828] İbn İshâk, *es-Sîre*, s. 109.

önceki peygamberlerin Hz. Peygamber'i haber vermekle görevli oldukları anlaşılır. 26/Şuarâ Sûresinde "O evvelkilerin kitaplarında da vardır." ayeti bunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu bilgi ister Kur'an-ı Kerim'in gönderileceği müjdesini, ister Hz. Peygamber'in geleceğini haber versin, aynı neticeyi yansıtmaktadır. Zira Kur'an, Hz. Peygamber'in peygamberliğini ispat eden bir mucizedir. Nitekim Zemahşerî (v. 538/1149) Şuarâ Sûresindeki ayeti, 61/Saf Sûresinin 6. ayetiyle açıklamakta, Kurtubî (v. 671/1273) de 7/A'raf Sûresi, 157. ayeti delil göstermektedir.[829] Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Kitab'ın Hz. Peygamber'i kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanımış olduklarını haber vermiş olması, kendi kitaplarında Hz. Peygamber'in geleceğini ve onun vasıflarını okumuş olduklarını göstermektedir.[830] Nitekim Kur'an-ı Kerim'in, Hz. Peygamber'in Tevrat ve İncil'deki vasıflarını haber vermiş olması, önceki ilâhî kitaplarda son nebinin haberinin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de eski ilâhî kitaplardan; "İncil, Tevrat, Zebur ve Zübür, Suhuf ve Elvah" isimleriyle bahsetmektedir. Zamanımızda Hz. İsa'ya verildiğine inanılan İnciller, Hz. Musa'ya verildiğine inanılan Tevrat, Suhuf ve Levhalar, Hz. Davud'a verildiğine inanılan ve Kitab-ı Mukaddes içinde bulunan Zebur gibi kitaplarda yer almaktadır. Söz konusu kitaplara inananlar kabul etmeseler de bu kitapların tahrif edilmişlerinde bile, Hz. Peygamber'le ilgili haberleri bulmak mümkündür.

Kur'an-ı Kerim, Hz. İsa'ya verilen İncil'in tek bir kitap olarak verildiğini bildirmesine rağmen[831] Hz. İsa'dan günümüze kadar Hıristiyanların inandığı birçok İncil bulunmaktadır. Bu durum İncillerin asıllarından ne kadar uzaklaştığını göstermektedir. Bununla birlikte günümüzde mevcut olan İncillerde bile Hz. Peygamber'in geleceğine dair haberleri bulmamız mümkündür. Her şeyden önce Hz. İsa'nın Hz. Muhammed'i tanımaması ve onu haber vermemesi peygamberlerden alınan ahide uymamaktadır.[832] Nitekim Kur'an-ı Kerim, Hz. İsa'nın şu sözüne işaret etmektedir. "Meryem oğlu İsa da: "Ey İsrailoğulları, ben size Allah'ın elçisiyim benden önce gelen Tevrat'ı tasdik edici ve benden sora gelecek Ahmed ismindeki bir peygamberi müjdeleyici olarak gönderildim" demişti. [833]

---

[829] Zemahşerî, *Keşşâf*, III. 128; Kurtubî, III. 138; Elmalılı, *Hak Dini*, VII. 4929-4935.

[830] 2/Bakara, 146; 6/En'âm, 20.

[831] 3/Al-i İmrân, 3.

[832] 33/Ahzâb, 7; 5/Mâ'ide, 14

[833] 61/Saf, 6

Bu ayet-i kerimeden şu sonuçlara varılır:

1. Hz. İsa (a.s): "Ben sadece gönderilen ender kişilerden biri değilim. Aynı zamanda benden önce gönderilen Tevrat'ı tasdik ediciyim" demişti. (Aslında tüm peygamberler aynı mesajı bildirmişlerdir).

2. Tevrat'ın vermiş olduğu müjde gerçekleşiyor. "Ben size peygamber olarak gönderildim, geçmişte müjdelenen kişi olarak benim gelmeme sevinin."

3. "Geçmişte Tevrat'ın müjdelediği Allah Resulünü müjdelemek için gönderildim, işte onu müjdeliyorum."[834]

Yüce Allah, İncil'de olması gereken Hz. İsa'nın sözünü, yukarıdaki şekilde haber verdikten sonra, İncil'de bulunması gereken bilgiyi "... İncil'deki vasıfları da (şöyledir onlar) filizini yarıp çıkarmış, gittikçe onu kuvvetlendirmiş, sapları üzerine durulup kalmış bir ekine benzer ki bu ekicilerin de hoşuna gider ..."[835] şeklinde zikretmektedir.

İncil'de Hz. Peygamber'in geleceğine dair haberlere işaret edildiği gibi, Hz. Musa'ya verilen Tevrat'ta da Hz. Peygamber'in geleceğine dair haberlerin olduğunu görmekteyiz. Bu haberleri okuyan Hz. Musa'nın ümmeti, ahir zaman peygamberinin geleceğini biliyordu. Nitekim Yüce Allah, bu gerçeği haber verirken, "Kendilerine kitap verdiklerimiz kendi oğullarını tanıdıkları gibi onu tanırlar. Öyle iken içlerinden bir grup kendileri bilip durdukları halde mutlaka hakkı gizlerler."[836] buyuruyor. Bu ayet-i kerimenin yorumunda müfessirler, söz konusu muhatabın Ehl-i Kitap âlimleri olduğunu söylerler.[837] Konuyla ilgili olarak Hz. Ömer, Yahudi âlimi iken Müslüman olan Abdullâh b. Selâm'a bu durumu sorar. Abdullâh, Hz. Peygamber'in vasıf ve haberleri konusunda, oğlunun kendi oğlu olduğunu bildiği kadar, hatta bundan daha fazla bildiğini ifade eder.[838]

Yüce Allah, Tevrat'ta olması gerekeni haber verirken; "Muhammed, Allah'ın Resulüdür. Onun mahiyetinde bulunanlar kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler. Onları rukü ve secde ederek görürsün. Onlar Allah'ın fazlını ve

[834] Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, VI. 268.

[835] 48/Fetih, 29.

[836] 2/Bakara, 146.

[837] Taberî, *Tefsîr*, II. 25; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I. 280

[838] Râzî, *Tefsîr*, IV. 128.

rahmetini isterler. Onlar yüzlerindeki secde izlerinden tanınır. İşte bu onların Tevrat'ta ve İncil'de olan vasıflarıdır." buyuruyor.[839]

Dikkat edilirse bu ayette Hz. Muhammed ve onunla beraber olanların şekil, tavır ve ibadetleri tasvir edilmektedir. 7/A'raf, 157. ayette de İncil'le birlikte Hz. Peygamber'in; a) Ümmiliği b) İyiliği emretmesi, c) Kötülükleri yasaklaması, d) Temiz yiyecekleri helâl ve pis yiyecekleri haram kılması, e) Müslümanların yapamayacağı işlerin kendilerine yüklenmeyeceği, haber verilmektedir.

[839] 48/Fetih, 29; Tevrat'ta Hz. Peygamber'in geleceğine dair haberler için bkz. 2/Bakara, 59, 75, 79, 146; 48/Fetih, 29; Reşîd Rızâ, *el-Menâr*, V. 141; Süleyman Ateş, *Çağdaş Kur'an Tefsiri*, II. 297; 6/En'âm, 20; 7/A'râf, 157; 9/Tevbe, 31; 4/Nisâ', 46; 5/Mâ'ide, 13; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II. 195; Taberî, *Târîh*, II. 354; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 95; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II. 149; İbn İshâk, *es-Sîre*, s. 62-63; Vecdi Akyüz (ed.), *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet'te İslâm*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1994, II. 200; İbn Hişâm, *es-Sîre* I. 197-198; İbn Sa'd, *Tabakât*, I. 159-163; İbn İshâk, *es-Sîre*, s. 123. Ayrıca bkz. 33/Ahzâb, 45; 48/Fetih, 29; 7/A'râf, 157; Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, s. 123; ayrıca bkz. 33/Ahzâb, 45; *Kitab-ı Mukaddes*, Tesniye 18: 15-19. Geniş bilgi için, bkz. İbn Kayyım, *Hidâyetu'l-Hayra*, s. 91; Reşîd Rızâ, *el-Menâr*, IX. 253-255; Elmalılı, *Hak Dini*, 1, 413; Mevdûdî, *Tefhim*, VI. 268-270. Ayrıca bkz. Tekvin 16: 10-12; 25: 17-18; Tesniye 34: 10-12; Matta 5: 17-18; 73/Müzzemmil, 15; 7/A'râf, 157; 26/Şuarâ, 192-197; Tekvin 21: 17-18; Tekvin 17: 18-20; Çıkış 19: 17-18. Krş. 2/Bakara, 55, 56, 63; 7/A'râf, 153-17; Mevdûdî, *Tefhim*, IV. 269; Remzi Kaya, "İlâhî Kitaplarda Hz. Muhammed", *Uludağ Ünivesitesi İlâhîyat Fakültesi Dergisi*, VI (1994), sayı: 6, s. 22-230; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII. 293; Ahmed Tahir, *Tertîbu'l-Kâmûsu'l-Muhîd*, II. 602-606; Zebur'da Hz. Peygamber'in geleceğine dair haberler için bkz., 4/Nisâ', 163; 27/Neml, 76; ayrıca bkz. Mezmurlar 45: 1-18; 2/Bakara, 253; 33/Ahzâb, 56.

İKİNCİ BÖLÜM
MEKKE DÖNEMİNDE MÜSLÜMANLARLA DİĞER DİNÎ GRUPLAR ARASINDAKİ İLİŞKİLER

1. MEKKE DÖNEMİNDE YAHUDİLERE YAPILAN ATIFLAR

Mekke döneminde, Mekke'de hemen hemen hiç Yahudi yoktu demek yanlış olmaz. Fakat bu bölgede her yıl düzenlen panayırlarda ve özellikle de Ukâz Panayırı'nda, sadece mal satarak değil, aynı zamanda kâhinlik yaparak çok para kazanan insanlar bulunduğunu müşahede etmekteyiz. Onlar, Kitap Ehli olarak okuma yazma da bildiklerinden bedeviler üzerinde özel bir nüfuz ve itibar kazanmış durumdaydılar.[840]

Yahudilerin, Mekke'de bir topluluk olarak herhangi bir etkinlik göstermediklerini Kur'an'ın hitabından anlamaktayız. Kur'an'ın Mekke'de nazil olan 86 sûresinin hiçbir ayetinde "Ey İsrailoğulları" şeklinde bir hitap olmaması Yahudilerin Mekke'de çok az sayıda olduklarının bir göstergesidir.[841] Bu arada, Kur'an'ın 20/Tâhâ, 80. ayetinde "İsrailoğulları" tabirinin kullanılmış olması, onlara bir sesleniş şeklinde değil, kıssa içinde Yahudilere işaret içindir.

Kur'an-ı Kerim, Mekke döneminde Yahudi ve Hıristiyanlarla fazla münakaşaya girmemiştir.[842] Başlangıçta, Hz. İsa'nın Hıristiyanlara, Musa'nın Yahudilere getirdiği ilâhî mesajın aynısını müşriklere tebliğ ederken, Yahudi ve Hıristiyanlarla barışık bir çizgi sergilemiştir.[843] Nitekim ilk inen ayetlerde; "Biz cehennemin bekçilerini hep melekler yaptık. Onların sayısını da inkâr edenler için bir sınav yaptık ki, kendilerine kitap verilmiş olanlar iyice inanasın, inananların da imanı artsın. Kitap verilmiş olanlar ve inananlar kuşkulanmasınlar. Kalplerinde hastalık bulunanlar ve kâfirler de; 'Allah bu misalle ne demek istedi?' desinler. Böylece Allah dilediğinin şaşırtır, dilediğinin doğru yola iletir. Rabbinin ordularını ancak kendisi bilir. Bu insanlara ancak bir uyarıdır."[844] buyurularak inanmalarına yönelik yumuşak geçişler yapmaktadır. "Bu (hükümler), elbette ilk sahifelerde de vardır. İbrahim'in ve Musa'nın sahifelerinde"[845] buyurularak, Ehl-i Kitab'ın yanında olanlarla Kur'an'ın aynı içerik ve gayeye yönelik olduğunu belirtilir. "Onlar ki yanlarındaki Tevrat ve İncil'de

---

[840] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 553.

[841] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 554.

[842] Ahmed Emîn, *Yevmu'l-İslâm*, s. 26.

[843] Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, s. 200-201.

[844] 74/Müddessir, 31.

[845] 87/A'lâ, 18-19.

yazılı buldukları o elçiye, o ümmi Peygamber'e uyarlar. O (Peygamber) ki, kendilerine iyiliği emreder, kendilerini kötülükten meneder, onlara güzel şeyleri helâl, çirkin şeyleri haram kılar, üzerlerindeki ağırlıkları, sırtlarındaki zincirleri kaldırıp atar. Ona inanan, destekleyerek ona saygı gösteren ona yardım eden ve onunla beraber indirilen nura uyanlar, işte felaha erenler onlardır."[846] buyurularak Hz. Peygamber'e uymaları için çağrıda bulunulmaktadır. "Ne zaman ki, onlara Allah katından yanlarında bulunan (Tevrat)'ı doğrulayıcı bir kitap (Kur'an) geldi, daha önce inkâr edenlere karşı yardım isteyip dururlarken, o bildikleri (Kur'an) kendilerine gelince onu inkâr ettiler; artık Allah'ın laneti, inkârcıların üzerine olsun! Allah'ın kullarından dilediğine lütfuyla (vahiy) indirmesini çekemeyerek, Allah'ın indirdiğini inkâr etmek için kendilerini ne alçak şeye sattılar da gazap üstüne gazaba uğradılar. İnkâr edenler için alçaltıcı bir azap vardır."[847] buyurularak, onların daha önce kendi kitaplarında yazılı olan peygambere uyacaklarına dair sözleri olduğuna vurgu yapmaktadır. "Bu kentlerin anası (Mekke)'yi ve çevresindeki insanları uyarman için sana indirdiğimiz feyz kaynağı ve kendinden önceki (Tanrı Kitabı)nı doğrulayıcı bir kitaptır. Ahirete inananlar buna inanırlar ve namazlarına devam ederler."[848] buyurularak Hz. Peygamber'in getirdiği mesajın diğer kitaplarla uyum içinde olduğunu ve onları tasdik ettiğini, "Kendilerine kitap verdiklerimiz, oğullarını tanıdıkları gibi onu tanırlar (onun Allah tarafından vahyedildiğini bilirler) ama kendilerini ziyana sokanlar inanmazlar,"[849] ve "İsrailoğulları bilginlerinin onu bilmesi de onlar için (Kur'an'ın güvenilir Ruh tarafından vahyedildiğine) yeterli bir delil değil mi?"[850] buyurularak, İsrailoğullarının bilginlerinin Kur'an-ı Kerim'i vahiy olarak bildiklerini, Peygamber'i tanıdıklarını ve bütün peygamberlerin aynı çağrıda bulunduklarını[851] sürekli olarak vurgulamış; buna delil olarak da, Ehl-i Kitab'ın kutsal kitaplarıyla az çok uyum içinde olan Kur'an kıssalarını göstermiştir. Kur'an, Mekke dönemindeki Ehl-i Kitab'a karşı yumuşak, sevecen ve sert olmayan bir üslûp kullanmıştır.[852]

---

[846] 7/A'râf, 156-157.

[847] 2/Bakara, 89-90; 35/Fâtır, 31-32.

[848] 6/En'âm, 92; Ayrıca bkz. 2/Bakara, 91; 10/Yûnus, 37; 12/Yûsuf, 111; 46/Ahkâf, 12.

[849] 6/En'âm, 20, 114.

[850] 26/Şuarâ, 197.

[851] 42/Şûrâ, 13; 21/Enbiyâ, 7, 91.

[852] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, II. 292-293.

Yukarıya aldığımız ayetler, Ehl-i Kitab'ın da bu çağrıya Mekke döneminde yumuşak baktıklarını göstermektedir. Sadece 29/Ankebût, 46. ayette onların bazılarının zulmettikleri anlatılır. Bu ayetin Medenî olduğunu kabul edenler de mevcuttur.[853]

Kur'an'ın ilk nazil olan ayetlerinde, Arabistan'daki mevcut dinî yapıya hücum etmemesi dikkate alınmaya değer bir prensip olarak göze çarpmaktadır.[854] Kur'an'ın mevcut dinden yeni dine yavaş bir geçişi düşünmüş olduğu söylenebilir. Çünkü Kur'an'ın amacı, eski dinin bütün inanışlarının bütünüyle sökülüp atılması değil, mevcut inanışların genişletilmesi ve onlara birtakım ilavelerin yapılması idi. Bu arada yeni dinle bağdaşması mümkün olmayan eski inançların zamanla silinip gideceği ümit edilmiş olabilir.[855]

Watt'ın ileri sürdüğü bu görüş, Kur'an'ın nazil olduğu dönemde, ilk olarak, muhataplarını dışlayıcı bir üslûptan ziyade, onlarla ortak yönleri paylaşmaya yönelik bir hitap tarzı olduğunu göstermektedir. Bu aynı zamanda Kur'an'ın tedriciliğinin de bir özelliği olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Mekke döneminde, Kur'an'ın Ehl-i Kitab'ı hedef almadan, ortak prensipleri dile getirmesi ve hatta bu prensipleri Medine döneminde de sürdürmesi, Kur'an'ın/İslâm'ın çatışmadan ziyade, ortak yön aradığının bir göstergesidir.[856]

Ancak Kur'an, nüzûlü esnasında var olan çok tanrıcı dine şiddetli hücum etmiş,[857] fakat o günün şartlarında, İslâm dini ile Yahudiliğin bir temele dayandığını, Yahudileri İslâm'a şahit göstererek onlarla problemleri çözüme kavuşturmak istediğini, Ehl-i Kitab'ın İslâm'a sarıldığını vurgulayarak onlar hakkında iyi düşünmüştü.[858] Çünkü tevhid akidesi, putlara ibadetin reddi, ibadetle ilgili bazı hükümler, bazı ceza hükümleri, geçmiş enbiyâ ve kavimlere dair kıssalar... gibi konularda semavi dinler arasında birçok benzerlik vardır. Bu benzerliğin somut örneklerinden biri de Ahd-i Atik'te zikredilen ve İsrailoğullarının Ürdün'den geçerek Filistin'e girmeleri ve Jiriko Şehrini almalarından kısa bir süre önce ortaya çıkar. Bu

---

[853] Derveze, *a.g.e.*, II. 296-297.

[854] Watt, Modern Dünyada İslâm Vahyi, s. 73.

[855] Watt, Modern Dünyada İslâm Vahyi, s. 77.

[856] Bkz. 3/Al-i İmrân, 64

[857] Watt, Modern Dünyada İslâm Vahyi, s. 74.

[858] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, III. 88-89.

esnada İsrailoğulları çok sevinçlidir. Ancak sıra "Ai"ye geldiğinde kendilerine o kadar çok güvenmelerine rağmen yenilgiye uğrarlar. Bu mağlubiyet onlarda büyük bir paniğe yol açar. Cahusa (Yesua), kutsal sandığın üzerinde secdeye kapanır ve daha sonra bu mağlubiyetin, halkın günah işlemesinden kaynaklandığı açıklanır. Ertesi gün kura çekilir. Kura, Akan'a düşer. Akan, Jiriko yağmasında pahalı bir kaftan ile bir miktar gümüş ve altın aldığını itiraf eder. Oysa Yeusa bunu yasaklamıştı. Bunun üzerine Akan ailesine ait bütün servet bir tarafa ayrılarak taş ve ateşle imha edilir ve "Ai" üzerine tekrar hücum edilir ve sonuçta başarılı olurlar. Fakat bu ikinci hücumda üç bin kişi pusuya yatmıştır. Bu kıssa Kur'an'da anlatılan Uhud Savaşı yenilgisi ve okçuların yerini bırakmalarına benzetilir.[859] Öte yandan Kur'an'ın, gerek Arap çok tanrıcılığını reddetmesi, gerekse eski dinin bazı yönlerini zımmen benimsemiş olması, Yahudilik ve Hıristiyanlıktan gelen şeyler olmayıp yeni şeyler olarak kabul edilmelidir.[860] Bunun nedeni, İslâm dininin herhangi bir din ya da bir kişiden etkilenmiş olması değil, bütün semavi dinlerin Allah'tan gelmiş olmalarıdır.[861] Nitekim o gün Yahudilerinin kültürel ve dinî yapısı incelendiğinde, Yahudilerin Kur'an'ı ve Hz. Peygamber'i (a.s.) etkilemeleri şöyle dursun, bilakis Kur'an'dan etkilendikleri görülür.[862] Bundan dolayı bazı Yahudiler, Arabistan'daki Yahudileri kendilerinden saymıyor, onların Talmud'daki mesajlara uymadıklarını iddia ediyorlar. Alman oryantalist W. Caskel, Arabistan'daki Yahudilerin, Yahudi asıllı olmayıp Yahudi davetçilerden etkilenerek Yahudileşen Arap asıllı kişiler olduklarını iddia eder.[863]

H.A. Winkler de Arabistan'daki Yahudilerin kültürel bakımından Filistin'deki Yahudilerden düşük olduklarını iddia eder. [864] İbn Haldûn ise, Arabistan'daki gerek Hıristiyan gerekse Yahudilerin bedevi olduklarını söyleyerek bunların Kur'an'ı etkilemelerinin mümkün olmadığını belirtir.[865]

---

[859] Watt, Modern Dünyada İslâm Vahyi, s. 76-77.

[860] Watt, Modern Dünyada İslâm Vahyi, s. 75.

[861] Sönmezsoy, *a.g.e.*, s. 107-108.

[862] Sönmezsoy, *a.g.e.*, s. 109-110.

[863] Sönmezsoy, *a.g.e.*, s. 109-110.

[864] Sönmezsoy, *a.g.e.*, s. 109-110.

[865] İbn Haldûn, Abdurrahmân, *el-Mukaddime*, Beyrut, 1971, s. 367.

İslâm'ın eski Arap dini ile olan münasebeti, Ahd-i Atik dininin eski Ken'anî dini ile olan münasebetine benzemektedir. Her iki dinde de şirk ve çok tanrıcılığa şiddetli bir saldırı vardır.[866]

Netice olarak, Mekke'de çok az sayıda Yahudinin bulunduğunu söyleyebiliriz. Bundan dolayı Müslümanların Yahudilerle herhangi bir dinî ve siyasi ilişkilerinin olmadığını görmekteyiz. Bu dönemde Kur'an-ı Kerim'de gerek Yahudiler gerekse Hıristiyanlar hakkında sert ifadelerin bulunmaması da dikkat çekicidir. Sert ifadeler kullanılmadığı gibi Yahudi din adamlarının şahit olarak gösterilmesi, hatta bazı konularda Ahd-i Atik'le parelellik arz etmesi Kur'an'ın Tevrat'tan etkilenmiş olmasını değil, her iki kutsal kitabında tek ilâha dayanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu benzerlik bir tesadüf değil, tek tanrıcılığın içinde barındırdığı bir özelliktir. Zaten gerek Hıristiyanlar gerekse Yahudiler, bu konuya yabancı değildi. Bundan dolayı da gelecek olan bir kurtarıcıyı beklemekteydiler. Yahudi ve Hıristiyanların ileride muhalefet etmeleri bu gerçeği bilmemelerinden değil, kıskançlıklarından kaynaklanmaktaydı. Çünkü onlar Hz. Peygamber'i çok iyi tanıyorlardı. Nitekim Kur'an'da bu konuda şöyle buyurulmaktadır:

"Kendilerine kitap verdiklerimiz, onu oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Ama yine de onlardan bir grup, gerçeği bile bile gizlerler."[867]

"Kitap Ehli'nden çoğu, gerçek kendilerine besbelli olduktan sonra, sırf içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler. Allah'ın emri gelinceye kadar affedin, hoşgörün. Şüphesiz Allah her şeye gücü yetendir."[868]

"Bu (Kur'an'ın anlattığı şey) daha öncekilerin kitaplarında da vardır. İsrailoğulları bilginlerinin bunu bilmesi onlar için bir belge değil mi?"[869]

Buraya kadar Mekke döneminde Müslümanların Yahudilerle olan ilişkisini kısaca anlatmaya çalıştık. Yahudilerin bu dönemde çok az olmaları ve Hz. Peygamber'e karşı cephe almamış olmaları bu konunun sınırlarını kısa tutmamıza yol açmıştır.

---

[866] Watt, Modern Dünyada İslâm Vahyi, s. 75.

[867] 2/Bakara, 146; ayrıca bkz. 6/En'âm, 20.

[868] 2/Bakara, 109; ayrıca bkz. 2/Bakara, 213; 42/Şûrâ, 14; 45/Câsiye, 17.

[869] 26/Şuarâ, 196-197; ayrıca bkz. 87/A'lâ, 18-19.

2. MEKKE DÖNEMİNDE MÜSLÜMANLARLA HIRİSTİYARLAR ARASINDAKİ İLİŞKİLER

2.1. Hz. Peygamber'in Varaka b. Nevfel ile Görüşmesi

Varaka b. Nevfel, kavminin benimsediği puta tapınmayı reddederek, İbrahim'in (a.s.) dini olan hanifliği aramak için gittiği Şam yolculuğu sırasında bir rahiple karşılaşmış ve Yahudilik ile Hıristiyanlığın kutsal kitaplarını inceleme fırsatını bulmuş ve Hıristiyan olmuştu. İncil ve Tevrat'ta geleceği müjdelenen peygamber hakkında rahipten bilgi sahibi olmuştu.[870] Hz. Peygamber'in (a.s.) Varaka b. Nevfel ile görüşmesi meselesini Muvahhidlerle ilgili başlık altında da izah etmeye çalışmıştık. Ancak, bizim burada tekrar bu konuyu ele almamızın sebebi, yukarıda da belirtildiği gibi Varaka b. Nevfel'in Hıristiyanlığı seçmiş olmasıdır.

Hz. Peygamber (a.s.) ilk vahyin gelmesinden sonra endişeye kapılıp eve gelmiş ve olanları eşi Hz. Hatice'ye anlatınca, o da onu teskin etme düşüncesiyle akrabası ve aynı zamanda kutsal kitaplar hakkında bilgi sahibi olan Varaka'ya götürmüştü. Hz. Peygamber (a.s.), vahyi esnasında başından geçenleri Varaka b. Nevfel'e anlatınca, o şöyle demişti. "O gördüğün, Allah'ın Musa'ya gönderdiği Namus-u Ekber (yani Cebrail)'dir. Keşke senin davet günlerine yetişsem de kavminin seni yurdundan (Mekke'den) çıkaracakları gün hayatta olsaydım!" Hz. Peygamber: "Onlar beni çıkaracaklar mı ki?" diye sorunca: "Evet, zira senin gibi (vahye mazhar olmuş) hiç kimse yoktur ki kendisine düşmanlık edilmiş olmasın. Şayet davet günlerine yetişirsem, sana bütün gücünle yardım ederim" demişti. Varaka'nın bu olaydan hemen sonra öldüğü rivayet edilir.[871]

Hz. Peygamber'in Varaka ile görüşmesi başta W.M. Watt olmak üzere birçok müsteşrikin dikkatini çekmiştir. Hatta Watt, Hz. Peygamber'in Varaka ile vahyin başlangıcından önce de görüştüğünü iddia ederek, 96/Alak Sûresi'ndeki, "O (insana) kalemle öğretti; insana bilmediğini öğretti."[872] şeklindeki ayetlerin daha önceki

---

[870] İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI. 607-608; *Fethu'l-Bârî*, I. 49; İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-Ğabe*, V. 447-448; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 239.

[871] Buhârî, Bedu'l-Vahyi, 3 (I. 3-4); Enbiyâ, 23, (IV. 124); Tefsîr, Sûre-i Alak (VI. 88) Ta'biru'r-Ru'ya, 1 (VIII. 67-68) Muslim, İmân, 252, (I. 139-142); Tirmizî, Ru'ya, 1, (IV. 540) Ahmed b. Hanbel, I. 312; VI. 223, 233, vd.

[872] 96/Alak, 4-5.

vahiylere işaret ettiğini belirterek bunların Hz. Peygamber'e (a.s.) Varaka'ya olan minnet borcunu hatırlatmış olabileceğini iddia eder. Watt, daha da ileri giderek şöyle der: "Daha sonraki İslâmi düşünceler, söz gelimi Hz. Muhammed'e (a.s.) gelen vahyin daha önceki vahiylerle ilişkisi gibi, çoğunlukla Varaka'nın fikirleriyle şekillenmiş" olabileceğini iddia eder.[873] Bu görüşü E. Dermenghem gibi diğer bazı müsteşrikler de paylaşmaktadırlar.[874]

Görüldüğü gibi, müsteşriklerin bu olayda, eldeki mevcut verilere hayalî birtakım bilgiler katmayı da ihmal etmemiş olmaları, onların bu konudaki samimiyetsizliklerini ortaya koymaktadır. Oysa bu konuda hiçbir tarihî bilgi, Hz. Peygamber'in Varaka ile bir defadan başka görüştüğünü söylememektedir. Varaka'nın Hz. Peygamber'i Hıristiyanlığa davet ettiğine dair herhangi bir bilgiye de rastlanmamıştır. Bu iddiaları ileri süren müsteşriklerin tek dayanakları, Varaka'nın Hz. Peygamber'den önce onun vasıflarını İncil'de öğrenmiş olup bu olay anlatılınca da onun Tevrat ve İncil'de müjdelenen Allah'ın elçisi olduğunu söylemesinden ibarettir. Buna rağmen müsteşriklerin tarihî ve ilmî verileri göz ardı ederek hayalî yorumlara dalmalarının, samimiyet ve gerçeklikle bağdaşmayan birtakım önyargılardan ibaret olduğunu görmekteyiz. Müsteşriklerin buna benzer iddialardan hareketle, İslâm'ı orijinal bir din değil de Yahudi ya da Hıristiyan kaynaklı olduğunu ileri sürmeleri de gerçeklikle bağdaşmayan bir önyargıdan öteye geçmemektedir.

2.2. Mekke Döneminde Hıristiyan Kölelerle İlişkiler

Giriş bölümünde de değindiğimiz gibi, Mekke'de az da olsa mevcut olan Hıristiyan nüfusun bir bölümünü Hıristiyan köleler oluşturmaktaydı. Kölelerin pek fazla bir etkinliklerinin olduğunu söylemek çok zordur. Zira Hıristiyan kölelerin etkinliği bir yana, sadece farklı bir dine mesup olmalarından dolayı Araplar tarafından zorunlu iskana tâbi tutulmuş ve Kâbe civarında oturmalarına dahi izin verilmemişti.[875]

Hz. Peygamber'in (a.s.) bu konumdaki Hıristiyan kölelerle görüştüğüne dair kaynaklarımızda bilgiler bulunmaktadır. Kur'an'da müşriklerin, onun yabancı birisiyle teması olduğunu söylediklerine dair ayetler mevcuttur:

---

[873] Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 56.

[874] Reşîd Rızâ, *el-Vahy*, s. 72 (Dermenghem'den naklen)

[875] Reşîd Rızâ, *el-Vahy*, s. 74-75.

“Biz onların ‘ona bir insan öğretiyor’, dediklerini biliyoruz. Haktan saparak kendisine yöneldikleri adamın dili a’cem (yabancıdır, açık değildir) bu ise apaçık Arapça bir dildir.”[876]

Başka bir ayette ise, bir toplulukla ilişkisi olduğu iddiasından şöyle bahsedilir:

“İnkâr edenler: “Bu (Kur’an) yalandan başka bir şey değildir. (Muhammed) onu uydurdu. Başka bir topluluk da kendisine yardım etti.” dediler de kesin bir haksızlığa ve iftiraya vardılar.”[877]

Bu ayetlerden, Mekkeli müşrikler, Hz. Peygamber’e (a.s.) Kur’an’ı yabancı birilerinin öğrettiği iddiasında bulundukları anlaşılmaktadır. Ancak, bu iddialarının asılsız olduğu açıklanmaktadır.[878] Müşriklerin bu iddiaları kesin bir dille reddedilmiş olmasına rağmen, bu ifadelerden bazı yabancı uyruklu kişilerin bulunduğu da anlaşılmaktadır. İslâm tarihi ile ilgili kaynaklarda bu kişilerin isimlerinden de bahsedilmektedir. İbn İshâk, Resulullah’ın (a.s.) bazen Merve tepesine yakın bir yerde bulunan ve Hıristiyan bir köleye ait demirci dükkânına gelip onunla görüştüğünü nakleder. Benî Hadramî’nin kölesi Cebr adındaki bu kişi hakkında müşrikler: “Vallahi Muhammed’in (a.s.) bize bahsettiği şeylerin çoğunu ona Cebr öğretiyor.” demişlerdi. Bunun üzerine yukarıda bahsettiğimiz 16/Nahl Sûresi, 103. ayet indirilmiştir.[879] Başka bir rivayette de Hadarmî’ye ait Yesar ve Cebr adındaki Yemenli iki köleden söz edilmektedir.[880]

Teberî’nin İbn Abbâs’tan yapmış olduğu bir rivayete göre, Hz. Peygamber (a.s.) Mekke’de Bel’am adında yabancı bir köleye Kur’an öğretirdi. Müşrikler, Resulullah’ın onun yanına gidip geldiğini görünce; “ona mutlak Bel’am öğretiyor” demişlerdi. Bunun üzerine bu ayet-i kerime nazil olmuştur.[881]

---

[876] 16/Nahl, 103.

[877] 25/Furkân, 4.

[878] İbn Kesîr, *Tefsîr*, II. 586.

[879] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II. 33-34; Râzî, *Mefatihu’l-Ğayb*, V. 521; Zemahşerî, *Keşşâf*, II. 429; Kurtubî, *Ahkâm*, X. 177; Suyutî, *el-Lubabu’n-Nukud fi Esbâbi’n-Nuzûl*, I. 272; *Esbâbu’n-Nuzûl*, 119; Vâkıdî, Ebû’l-Hasan en-Nîsâbûrî, *Esbâbu’n-Nuzûl*, Kahire, 1968, s. 190.

[880] Taberî, *Tefsîr*, XIV. 177; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II; 586; Zemahşerî, *Keşşâf*, II. 429; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I. 453.

[881] Taberî, *Tefsîr*, XIV. 177; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II; 586; Kurtubî, *a.g.e.*, X. 179; Zemahşerî, *a.g.e.*, II. 429; Suyutî, *Lubabu’n-Nukul*, I. 211; *Esbâbu’n-Nuzûl*, s. 119.

Yine tarihî kaynaklar, Müslüman olduktan sonra İslâm'ı en güzel şekilde yaşayan, Huveytib b. Abdiluzza'nın kölesi Yaiş ya da Aiş diye biriyle de Resulullah'ın görüştüğünden bahseder.[882]

Ayrıca, tarihî kaynaklarda Hz. Peygamber'in Hıristiyan köle Addâs'la olan ilişkisinden de bahsedilir. Buna göre Hz. Peygamber'e ilk vahiy geldiğinde Hz. Hatice Addâs'a giderek olayı anlatmış, o da ona gelenin Cebrail olduğunu söylemiştir.[883] Hz. Peygamber'in (a.s.) Addâs'la bir başka karşılaşması da, Taif'e yapmış olduğu yolculuk esnasında olmuş ve aralarında geçen diyalog sonucu Addâs Hz. Peygamber'in ellerine kapanarak ona tâbi olmuştur.[884]

Bunların dışında, İslâm'ı kabul etmeden önce Hıristiyan köleler arasında yer alan, Zeyd b. Hârise el-Kelbî, Bilâl b. Rebbah el-Habeşî, Suheyb b. Sinân er-Rûmî ve Selmân el-Fârisî gibi meşhur sahabilerden de söz edilebilir.[885]

Bu rivayetlerden hareketle diyebiliriz ki, müşrikler, Kur'an'ın Hz. Peygamber'e (a.s.) toplumda köle statüsünde olan kişiler tarafından öğretildiğini iddia etmişlerdir. Ancak, Kur'an onların bu iddialarını kesin bir dille reddetmektedir. Kur'an'ın bu kesin tavrını birkaç noktadan izah etmek mümkündür.

Müşriklerin, "Muhammed (a.s.) için bilgi kaynağı" olarak niteledikleri kişilerin hemen hemen hepsi, Mekke'de haktan hukuktan yoksun olan kölelerden oluşmaktaydılar. Mekke'de Müslüman olan kimselere işkence eden ve hatta Hz. Muhammed'i (a.s.) öldürmeye bile teşebbüs eden bu zalim kabile reislerinin, ona akıl hocalığı yaptığını iddia ettikleri bu insanları neden cezalandırmadıkları dikkat çekicidir. İsteselerdi bu insanları suçüstü yaparak cezalandırabilirlerdi. Ancak onların bunu yapmamalarının sebebi kendi iddialarının asılsız ve uydurma olduğunu çok iyi bilmelerinden kaynaklanmaktaydı.[886]

---

[882] Zemahşerî, *a.g.e.*, II. 429.

[883] İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV; 467; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III. 13.

[884] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II. 62; Taberî, *Târîh*, II. 230; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 92; *Usdu'l-Ğabe*, IV; 4; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III; 136; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV. 466; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 126.

[885] İbn Hanbel, V. 441-444; Hâkim, *el-Mustedrek*, III. 283, 397; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 226-228; İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-Ğabe*, I. 243-245; II. 281-282, 417-421; III. 36-39; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV. 466-467.

[886] Mevdûdî, *Tarih Boyunca*, I. 390.

Yine akl-ı selim sahibi olan herkes, Hz. Muhammed'in (a.s.) insanlığa sunduğu ilâhî mesajın ne kadar ilmî ve edebî üslûp taşıdığını, dili ve anlatımın ne kadar etkili olduğunu, işlenen konuların ne kadar büyük bilgi ve araştırma gerektirdiğini kolaylıkla kabul eder. Nitekim Kur'an-ı Kerim, bütün insanların ve cinlerin bir araya gelerek dahi onun bir sûresini meydana getiremeyeceğini söyleyerek meydan okuması da onun ne kadar mucizevi bir kelam olduğunu ortaya koymaktadır.[887] Dolayısıyla onların, Hz. Peygamber'e (a.s.) bilgi verdiğini iddia ettikleri bu kişilerin, okuma-yazma durumları ve bilgi düzeyleri herkes tarafından bilindiğine göre, onların Kur'an'a kaynaklık edemeyeceklerini anlamak müşrikler için pek zor olan bir durum olmasa gerek.[888]

Dikkat çekici hususlardan birisi de, sözü edilen bu kişilerden hiçbirisinin risalet sonrası Hz. Peygamber'in (a.s.) yanında tanınmış sahabiler arasında adlarının geçmemiş olmasıdır. Eğer onların iddiaları doğru olmuş olsaydı, sözü edilen kişilerden birinin veya bir kaçının Hz. Peygamber'in (a.s.) yanında, en azından bir minnet borcu olarak bulunmaları gerekmez miydi? Onların: "Peygamberlik, Addâs, Yesar ve Cebr'in yardımıyla yürüyor" iddiası doğru ise, neden onlardan biri Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in yerinde değiller? Bütün bunlar, müşriklerin bu iddialarının aslının olmadığını kanıtlamaktadır

İşte bu ve benzer sebeplerden dolayıdır ki, müşriklerin bu iddia ve itirazları Kur'an'da dikkate değer bir durum olarak görülmedi. Müşriklerin bu iddialarına karşılık, Kur'an'ın bu tavrı, Hz. Peygamber'le (a.s.) Mekke'de yaşayan Hıristiyan köleler arasındaki ilişkinin kayda değer bir yanı bulunmadığını göstermektedir. Bu insanların Mekke'de Hıristiyanlık propagandası yaptıkları ve Hz. Muhammed'in (a.s.) de en azından Hıristiyanlığa dair bilgileri onlardan öğrendiğini söylemek mümkün değildir. Zira onların Mekke'de gerek dinî gerek siyasi bir hakları ve dolayısıyla etkinlikleri yoktu. Mekke toplumu, statüleri itibarıyla onlara bu tür faaliyetleri yürütme imkânı da vermemekteydi. Ayrıca Hıristiyan kölelerin misyonerlik faaliyetleri sonucu, Hıristiyanlığı seçmiş çok fazla kişiden söz edilmemektedir. Dolayısıyla Hz. Peygamber ile bu Hıristiyan asıllı köleler arasındaki ilişki tamamen dostane idi ve diğer insanlarla olan ilişkilerden bir farkı yoktu. Onların Hz. Peygamber'i (a.s.)

---

[887] Bkz. 2/Bakara, 23; 10/Yûnus, 38; 11/Hûd, 13; 17/İsrâ', 88.

[888] Kurtubî, *a.g.e.*, X, 177; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul, 1988, V. 149; Mevdûdî, *Tarih Boyunca*, I. 139.

etkilemeleri şöyle dursun, bilakis Hz. Peygamber'in (a.s.) onlara karşı göstermiş olduğu iyi muameleden dolayı, yukarıda da belirtmeye çalıştığımız, Zeyd, Bilâl, Suheyb ve Addâs gibileri Müslüman olmuşlardır.

2.3. Habeşistan'a Hicret

Hıristiyanlık IV. yüzyılın ilk yarısından itibaren Mısır'a iyice yerleşmeden önce hükümdarların desteğiyle Habeşistan'a ulaşmış ve zamanla burası bir Hıristiyan devleti haline gelmişti.[889] Habeşliler, öteden beri Araplarla ticari ilişkilerde bulunarak kendilerini dürüstlükleriyle onlara tanıtmışlardı.[890] Tabiî ki, bu güzel ilişkilerin yanı sıra, Habeş kökenli Yemen hükümdarı Ebrehe'nin Kâbe'yi yıkmak amacıyla Mekke'ye kadar geldiği de bilinmektedir. Ancak, bu olay dışında genelde Araplarla Habeşliler arasında çoğunlukla ticari amaçlara dayalı sıkı bir ilişkinin mevcut olduğu söylenebilir.

Hz. Peygamber (a.s.) İslâm'ı tebliğ etmeye başladıktan sonra, gerek kendisine gerekse Müslümanlara Mekkeli müşrikler tarafından işkenceler yapılmaya başlanmıştı. Müslümanlara yönelik yapılan çeşitli işkencelere dayanamayan sahabiler yine de dinleri üzerinde azimle durmuşlardır.[891] Hz. Muhammed, vahşice tecavüzlere rağmen Kureyş'in sükûnet bulmadığını görünce, arkadaşlarına Habeşistan'a hicret etmeyi tavsiye etti.[892]

Bu baskılar sonucu meydana gelen hicretlere Kur'an-ı Kerim'in 16/Nahl Sûresi'nde iki yerde işaret edilmiştir.[893]

"Kendilerine zulmedildikten sonra Allah yolunda göç edenleri, dünyada güzelce yerleştireceğiz. (Onlara vereceğimiz) ahiret mükâfatı ise daha büyüktür. Keşke bilseler! Onlar ki, sabrettiler ve Rablerine dayanmaktadırlar."[894]

"Rabbin, sınav verdikten sonra göç eden sonra savaşan ve sabreden kimselerden yanadır. (Bütün) bunlardan sonra senin Rabbin çok bağışlayıcı ve merhametlidir."[895]

---

[889] Sarıkçıoğlu, *a.g.e.*, s. 273.

[890] Kamil Miras. *a.g.e.*, IV. 223.

[891] Şiblî, *Asr-ı Saâdet*, I. 169-172.

[892] Şiblî, *a.g.e.*, I. 172.

[893] İbn Kesîr, *Tefsîr*, II. 570; Mevdudi, *Tefhim*, III. 26.

[894] 16/Nahl, 41-42.

[895] 16/Nahl, 110.

Önemli hususlardan birisi de 16/Nahl Sûresi'nden hemen önce nazil olan 39/Zümer Sûresi'nde, Allah'tan korkmaya, onun dinine bağlılığa ve hicrete teşvik eden bir ayetin olmasıdır.[896] Söz konusu ayet: "De ki: Ey inanan kullarım, Rabbinizden korkun, bu dünya hayatında güzel davrananlara güzellik var, Allah'ın arzı geniştir. Ancak sabredenlere mükâfatları hesapsız ödenecektir."[897]

Hz. Peygamber'in (a.s.) ilk kez buraya hicret edilmesini tavsiye etmesi, Habeşlilerin Mekkeliler üzerinde bıraktıkları bu güzel intibadan olsa gerektir. Mekkeli müşrikler kendi kabilelerinden Müslüman olanlara günden güne hapis, işkence ve baskıları arttırınca,[898] Allah Resulü şu tavsiyede bulunmuştu: "Habeşistan'a gidecek olursanız, sizin için iyi olur. Orada himayesinde olanlara zulmetmeyen bir hükümdar vardır. Orası adalet yurdudur. Allah sizin içinde bulunduğunuz duruma bir çıkış yolu gösterinceye kadar orada kalın."[899] Böylece Müslümanlar birinci Habeşistan hicretine çıkmış oldular. Bu hicrete katılanların ikisi hariç, hepsi Kureyş'tendi.[900] Bunların 12'si erkek, 4'ü kadın olmak üzere toplam 16 kişi oldukları rivayet edilir.[901] Habeşistan'a yapılan birinci hicretten sonra, bir kısım Müslümanlar geri dönmüş fakat, baskı ve işkenceler artarak devam ettiği için hicrete ikinci kez izin verilmiştir. Ca'fer b. Ebî Tâlib başkanlığında yapılan bu hicret kafilesinde 83 erkek ve 19 kadın olmak üzere toplam 102 kişi bulunuyordu.[902]

Habeşistan'a yapılan hicreti, sadece fizikî baskılara bağlamak, bir sebep olsa da yeterli değildir. Zira Hz. Peygamber'in (a.s.) tavsiyesi üzerine hicret eden bazı Müslümanların H. VII. yıla kadar orada kalmaları, hicretin sadece bu sebepten kaynaklanmadığını göstermektedir.[903] Watt, bu sebeplerden bazılarını şöyle sıralamaktadır:

1. Fizikî baskı ve işkenceler.

---

[896] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, II. 232,

[897] 39/Zümer, 10.

[898] İbn Hişâm, I. 344; İbn Sa'd, *a.g.e.*, I. 203-204; Taberî, *Târîh*, II. 221; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 76; İbn Kayyım, *Zâdu'l-Meâd fî Hedyi Hayru'l-İbâd*, Kuveyt, 1987, I. 987; Kamil Miras, *a.g.e.*, IV. 223.

[899] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 344; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 117.

[900] Derveze, *a.g.e.*, II. 223.

[901] Şiblî, *a.g.e.*, I. 173.

[902] İbn Kayyım, *Zâdu'l-Meâd*, III. 25-26; Şiblî, *a.g.e.*, I. 175; Derveze, *a.g.e.*, I. 234

[903] Watt, Hz. Muhammed Mekke'de s. 120-122.

2. Mekke'deki kabile baskılarından dolayı irtidat edecek olanları engellemek.

3. Ticaretle uğraşmak ve ticari ilişkileri geliştirmek.

4. Siyasal ve askerî destek sağlamak veya Mekke veya Mekke ticaretine saldırmak için Habeşistan'ı bir üs olarak kullanmak.

5. Güneyde Bizans İmparatorluğu ile alternatif bir ticaret yolu açmak, Mekke diplomasisinin ulaşamayacağı bir ittifak kurmak, Mekke kapitalizminin önünü kesmek ve tekelciliği kırmak, bu sebeplerin önemlilerinden sayılmaktadır.[904] Derveze ise, buna ilave olarak, İslâm'ın çağrısına uyan müminlerle Kitap Ehli'nin ve özellikle de Hıristiyanların birbirlerine yakın olmasını ekler.[905]

Öte yandan Habeşliler de Mekkelilerin İranlılarla ticaret yapmalarını istemiyorlardı. Bundan dolayı Mekkeliler, Müslümanların göç etmesinden sonra Necaşi'ye elçiler göndererek Müslümanlara yapılacak olan fiilî yardımı engellemişlerdir.[906]

Habeşistan'a yapılan ikinci hicret için yola çıkan kafile ile birlikte Hz. Peygamber Habeş Necaşisine[907] bir mektup göndermiştir. İslâmi kaynaklarda bu mektupla ilgili farklı görüşler belirtilir. Bazıları mektubun H. 6. yılda davet amacıyla gönderilmiş olduğunu belirtirken, Hamidullah, Necaşi'ye gönderilen mektupların iki tane olduğunu, bunlardan birinin Müslümanların Habeşistan'a hicreti sırasında, diğerinin ise, H. 6. yılda davet amacıyla gönderilmiş olduğunu belirtir.[908] Hamidullah, bu iki mektubun metnini de kitaplarında zikrederek konularını izah eder.

Hamidullah'ın kitaplarına tam metnini aldığı ve Necaşi'ye gönderilen birinci mektubun metni aşağıdaki şekildedir:

"Resulullah Muhammed'den Habeşlilerin kralı Necaşi'ye, Kendisinden başka Tanrı olmayan, gerçek hükümdar (Melîk) Mukaddes (Kuddûs) Selâm, Koruyucu, Kurtarıcı olan Allah'ın övgüsünü sana iletirim. Tasdik edip şehadet ederim ki, Meryem oğlu İsa, Allah'ın Ruhu ve Kelimesidir ve (bu kelime) afif dokunulmamış Meryem'e ilka edilmiştir, böylece o İsa'ya hamile olmuş ve Allah da onu, kendi Ruh ve

---

[904] Watt, *Muhammed Mekke'de* s. 120-122.

[905] Bzk. 6/En'âm, 20; 7/A'râf, 157; 17/İsrâ', 107-109; 28/Kasas, 51-55.

[906] Watt, *Muhammed Mekke'de,* s. 120-122.

[907] Necaşî kelimesi, Habeş dilindeki *Necûs*'un Araplaştırılmış şeklidir. Hükümdar mânâsına gelir. Bu Necaşi'nin adı Asham b. Ebcer idi (Bkz. Şiblî, *a.g.e.*, I. 173'deki dipnot ve Hamidullah, *el-Vesâik*, No: 23.)

[908] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 297.

Nefesinden olmak üzere Âdem'i eli ve nefesi ile nasıl yarattı ise onu da (öylece) yaratmıştır."

"Seni tek olan Allah'a çağırıyorum ki, O'nun hiçbir şeriki yoktur. O'na itaat konusunda karşılıklı yardıma (çağırıyorum); beni takip et, bana uy, bana gelen şeye iman et! Zira ben Allah'ın elçisiyim. Bu duruma göre seni ve etrafındaki askerlerini, Kâdir ve Aziz olan Allah'a davet ediyorum. Nasihat ve sözlerimi kabul etmenizi tavsiye ederim."

"Amca tarafından yeğenim olan Ca'fer'i beraberinde az sayıda bir Müslüman kümesiyle birlikte sana doğru hemen yola çıkarıyorum. O, sana varır varmaz taşıdığın boş ve faydasız gurur ve azameti bir kenara koyup onlara misafirperverlik göster."

"Selam, gerçek hidayet yolunu takip eden kimsenin üzerine olsun."[909]

Resulullah'ın (a.s.) Necaşi'ye gönderdiği ikinci mektupta, Necaşi'yi İslâm'a davet eden ifadelere rastlanmakta, Allah'a eş koşulmaması önerilmekte, hiçbir kimsenin rab edinilmemesi ve şehadet getirilmesi önerilmektedir.[910]

Habeşistan'a hicret eden ikinci kafilenin hicretinden sonra, Mekkeli müşrikler boş durmamışlar ve Amr b. el-Âs ile Abdullâh b. Ebî Rabia'yı çeşitli hediyelerle birlikte bu ülkeye göndermişlerdir. Bunlar, Necaşi ile görüşüp kendisinden Mekkeli mültecileri geri göndermesini istedi. Ancak, bu ilk görüşme Müslümanların lehine sonuçlanınca, bu kez Amr, kurnazlığa başvurarak onların İsa'yı ilâh olarak tanımadıklarını öne sürmüş ve Necaşi'yi Müslümanların aleyhine tahrik etmek istemişti. Bunun üzerine Necaşi, tekrar Müslümanları yanına çağırarak onlara Meryem oğlu İsa hakkında ne düşündüklerini sormuştu. Muhacirler adına Ca'fer b. Ebû Tâlib karşılık vermiş ve "Ey hükümdar, İsa hakkında bizim Peygamberimiz ne demişse biz de onu deriz. O diyor ki: "İsa, Allah'ın kulu, resulü ve ruhu olup kendisini Allah'a adamış bakire ve iffetli olan Meryem'e ilka ettiği kelimesidir." dedi. Daha sonra da 19/Meryem Sûresi'ndeki, Hz. İsa ve Hz. Yahya ile ilgili ayetleri okudu.[911] Bunun üzerine Necaşi yerden bir çöp alıp Tanrı'ya and olsun ki, senin Meryem oğlu İsa hakkında söylediklerin şu çöp kadar bile onun gerçekliğinden farklı değildir." diyerek

[909] Hamidulah, *el-Vesâik*, No: 21; *İslâm Peygamberi*, I. 297.

[910] Hamidullah, *el-Vesâik*, No: 23.

[911] 19/Meryem, 1-38.

Ca'fer'i tasdik etmiş ve kendi ülkesinde diledikleri kadar kalabileceklerini söylemiştir.[912]

Yukarıda Necaşi'nin: "Yerin ve göklerin Rabbine and olsun ki, İsa hakkında, senin bu söylediklerinden bu çöp kadar bile onun gerçekliğinden fazla değildir."[913] sözünü fazla yadırgamamak gerek. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de: "(çocuk) Ben Allah'ın kuluyum dedi ve (o) bana kitabı verdi, beni peygamber yaptı."[914] buyurarak İsa'nın Allah'ın kulu ve resulü olduğu belirtilir. İncil'de de bu gerçek kabul edilir. Matta 12: 18. ayetinde İsa'nın Allah'ın kulu olduğu kabul edilir. Yine Matta 21: 11. ayeti ile Luka 7: 16. ayetinde İsa'nın Allah'ın resulü olduğu gerçeği kabul edilmektedir.

"Ey Kitap Ehli, dininizde taşkınlık etmeyin ve Allah hakkında gerçek olmayan şeyleri söylemeyin! Meryem oğlu İsa Mesih sadece Allah'ın elçisi, O'nun Meryem'e attığı kelimesi ve O'ndan bir ruhtur. Allah'a ve elçilerine inanın, (Allah) üçtür demeyin. Kendi yararınıza olarak buna son veriniz. Çünkü Allah yalnız bir tek İlâhtır. Haşa O, çocuk sahibi olmaktan yücedir (münezzehtir). Göklerde ve yerde olanların hepsi O'nundur. Vekil olarak Allah yeter. Ne Mesih, Allah'a kul olmaktan çekinir, ne (Allah'a) yaklaştırılmış melekler. Kim O'na kulluktan sakınır ve büyüklük taslarsa bilsin ki O, onların hepsini kendi huzurunda toplayacaktır."[915]

Sonuç olarak Necaşi'nin, Müslüman olsun veya olmasın İslâm tarihinde önemli bir yeri vardır. Müslümanlar, Habeşistan'daki karışıklıklarda onun başarısı için dua etmişler, onun başarısıyla sevinmişler,[916] hatta onun yanında onun namına savaşmışlardır.[917] Çünkü kendisi Müslüman olmadan önce de, Müslüman olduktan sonra da mütevazı bir hayata sahip, adil bir hükümdar idi. Onun içindir ki, Hz. Peygamber; işkencenin dayanılmaz bir hal aldığı bir dönemde sahabe-i kirama Habeşistan'a hicret etmeleri için tavsiye ve telkinlerde bulunmuştu. Bu tavsiye ve telkinlerle birlikte Necaşi'den övgüyle bahsetmiş, gönderdiği ilk mektubunda da gayet samimi ve içten ifadeler kullanmıştır. Bütün bunlar da Necaşi'nin kişiliği hakkında

---

[912] İbn Hanbel, I. 202-203; V. 290-292; İbn Hişâm, I. 289-292; İbn Kayyım, *a.g.e.*, III. 28-29. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 297-300.

[913] Hamidullah, *el-Vesâik*, No: 23.

[914] 19/Meryem, 30.

[915] 4/Nisâ', 171-172.

[916] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 291-292; Hamidullah *İslâm Peygamberi*, I. 297-298.

[917] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 301.

yeterli birer kanıt olduğu gibi, Müslüman-Hıristiyan ilişkileri bakımından da önemli birer kilometre taşı olarak tarihin sayfalarında yerini almıştır.

2.4. Mekke'ye Gelen Hıristiyan Heyetlerle Yapılan Görüşmeler

Hz. Peygamber (a.s.) Mekke'de oturan Hıristiyanlarla görüştüğü gibi, diğer bölgelerden Mekke'ye gelen Hıristiyanlarla da görüşmüştü. Hz. Muhammed'in (a.s.) İslâm davetine ilişkin çağrısı henüz tam mânâsıyla Arap Yarımadası'na yayılmamış olsa da, bu haber ilk yayıldığı yerlerde büyük yankılar uyandırmıştır. Kendi kutsal kitaplarında Peygember'in (a.s.) geleceğini bekleyen Hıristiyanların böyle bir haberin duyulmasından sonra daha da fazla ilgilenmiş olmaları doğal bir tepkinin sonucu olsa gerek.

Mekke'ye gelen 20 kişilik Hıristiyan heyeti, müşriklerin büyüklerinin de hazır bulunduğu bir zamanda, Hz. Peygamber'i (a.s.) Kâbe'nin yanında bulmuşlar ve yanında oturup konuşmaya başlamışlardı. Bu esnada Hz. Peygamber'e (a.s.) birçok konuda değişik sorular sormuşlardı. Bu soruları cevapladıktan sonra Hz. Peygamber (a.s.) onları tevhide, Allah'ın birliğine davet etmiş, onlara Kur'an'dan bazı ayetler okumuştu. Hıristiyanlar, onu can kulağıyla dinlemiş ve hatta Kur'an'ı dinlerken bazıları kendilerini tutamayarak gözyaşı dökmüşlerdi. Daha sonra da Hz. Peygamber'in kendilerine yönelttiği daveti kabul edip Müslüman olmuşlardı. Çünkü onlar, kendi kutsal kitaplarında Hz. Peygamber'e (a.s.) dair okumuş oldukları sıfatları bizzat müşahede etme imkânı bulmuşlardı. Hatta onların bu tavırlarından rahatsız olan Ebû Cehl'in de içinde bulunduğu Mekkelilerden bir grup onların önünü keserek, "Allah umduğunuza erdirmesin! Arkanızdaki dindaşlarınız sizi şu adamın durumunu araştırıp kendilerine bilgi veresiniz diye gönderdiler; sizler de onun yanına oturur oturmaz dininizi terk edip onun söylediklerini kabul ettiniz." demişlerdi. Bunun üzerine onlar da: "Selam size, sizinle tartışacak değiliz. Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız sizedir. Biz kendimiz için hayır dileriz." diye karşılık vermişlerdi.[918]

İbn İshâk, bu olay üzerine şu ayetlerin nazil olduğunu belirtir:[919]

"And olsun ki, biz onlar için nasihat kabul etsinler diye sözü (ayetleri) birbiri ardınca inzal edip durmuşuz. Bundan evvel kendilerine kitap verdiklerimiz, (nice

[918] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II. 29; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III. 349; *es-Sîre*, II. 40; Kurtubî, *a.g.e.*, XIII. 296.

[919] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II. 29; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III. 393-394.

kimseler vardır ki) bu (Kur'an'a) inanırlar. Onlara (Kur'an) okunduğu zaman: 'Ona inandık, o, Rabbimizden gelen gerçektir... zaten biz ondan önce de Müslümanlar idik.' derler. İşte onlara sabretmelerinden ötürü mükâfatları iki kez verilir; onlar kötülükleri iyilikle savarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan (hayır yoluna) harcarlar. Boş sözler işittikleri zaman ondan yüz çevirirler ve: 'Bizim işlerimiz bize, sizin işleriniz size. Size selam olsun (haydi hoşça kalın), biz cahillerle (sohbet etmeyi) sevmeyiz.' derler."[920]

Öte yandan İbn İshâk'ın görüşlerinin tersini savunan İslâm âlimleri de vardır. Beydavî, bu ayetlerin İncil ehlinden 40 kişilik bir heyet hakkında nazil olduğunu söyler. Ca'fer b. Ebî Tâlib ile birlikte Habeşistan'dan gelen 32 ve Şam'dan gelen 8 kişi.[921] Sa'îd b. Cubeyr'den yapılan bir rivayette ise, bu ayetlerin Necaşi tarafından gönderilen 70 kişilik bir heyet hakkında nazil olduğu belirtilir.[922]

Hamidullah, yukarıda zikrettiğimiz İbn İshâk rivayetini hayli müphem görür ve Hicretten önce, 20 kadar üyeden meydana gelen bir Hıristiyan heyetin Mekke'de Resulullah'ı (a.s.) ziyaret ettiğini, Kur'an'ı dinledikten sonra İslâm'ı kabul ettiklerini belirttikten sonra, bu heyetin gemi tayfası mânâsına gelen ve muhtemelen efsanevi seyahatleri sebebiyle Dârî adını taşıyan Hıristiyan Tamimu'd-Dârî'de aynı şekilde Hicretten önce İslâm'a girmiş ve buna karşılık ise, Filistin'de bulunan Habrun vs. yerleri kendisine ikta olarak bağışlanmasını Hz. Muhammed'den (a.s.) istemiş olduğunu belirtir.[923]

Sonuç itibarıyla, bu ayetlerin belli birtakım olaylar üzerine inmiş olduğunu kabul etmek mümkün olduğu gibi, bütün Kitap Ehli'ni kapsadığını söylemek de mümkündür. Öte yandan Medine dönemindeki Necran Hıristiyanları hakkında nazil olabileceğini de unutmamak gerekir. Fakat İbn İshâk'ın rivayeti doğru kabul edilecek olursa –ki Hamidullah'ın bu rivayeti müphem gördüğünü söylemiştik[924]– Hz. Peygamber'in (a.s.) daha Mekke döneminde bazı Hıristiyan heyetlerle görüştüğünü söyleyebiliriz. Dolayısıyla böyle bir tezin doğruluğu da tasdik edilmiş olmaktadır.

---

[920] 28/Kasas, 51-55.

[921] Beydâvî, Abdullâh b. Ömer, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, İstanbul, 1303, II. 689.

[922] İbn Kesîr, *Tefsîr,* III. 393; Taberî, *Tefsîr*, XX, 89; Suyutî, *Lubabu'n-Nukud*, II. 30; *Esbâbu'n-Nuzûl*, s. 151.

[923] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 617.

[924] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 617.

2.5. Acem-Rum Savaşı Konusunda Hz. Peygamber'in Tutumu

Bi'setin 7. yılında, İranlılarla Rumlar arasındaki savaşı konu edinen ayet-i kerimeler,[925] Müslümanların Kitap Ehli olan Hıristiyanlara karşı tutumlarını ve onlar hakkındaki hüsn-i zanlarını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

İbn Abbâs'tan yapılan rivayete göre, 30/Rûm Sûresi'nin ilk beş ayeti, bu olay üzerine nazil olmuş ve âdeta Müslümanların kalplerine su serpmiştir:

"Elif Lâm Mim Rum(lar), yenildi: (Arapların bulunduğu bölgeye) en yakın bir yerde. (Onların) bu yenilgilerinden sonra yeneceklerdir; birkaç (3-9) yıl içinde. (Onların) bu yenilgilerinden önce de, sonra da emir Allah'ındır (ferman O'nundur). O gün müminler sevinirler: Allah'ın yardımıyla. (Allah) dilediğine yardım eder. O, galiptir, esirgeyendir."[926]

"O gün müminler sevinir(ler): Allah'ın yardımıyla.." ayetini müfessirler tefsir ederken: O gün bir taraftan Müslümanlar Bedir'de müşriklere karşı galip gelmiş, diğer taraftan da Rumlar, İranlılara galip gelmişler ve böylece Müslümanlar çifte sevinç yaşamışlardır.

Ebû Sa'îd el-Hudrî'den yapılan rivayet bunu doğrular mahiyettedir. Ebû Sa'îd: "Biz Hz. Peygamber'le (a.s.) beraber Mekke müşrikleriyle Bedir'de karşılaştığımız zaman, Rumlar da İranlılarla savaş halindeydiler. Yüce Allah müşriklere karşı bize yardım ederken, Mecusilere karşı da Kitab Ehli olan Hıristiyanlara yardım etmişti. Bu durumda biz, hem Allah'ın müşriklere karşı bize yardımına, hem de Mecusilere karşı Kitab Ehline yardımına sevinmiştik. İşte bu son ayet bu olaya işaret etmektedir."[927]

Mekke döneminde Hıristiyanlarla ilgili bu olayı naklettikten sonra, Hicret esnasında veya Hicrete yakın bir zamanda nazil olan bu ayet-i kerimenin, ileride Müslüman-Ehl-i Kitap ilişkilerinin boyutlarını belirler bir niteliğe sahip olduğunu ifade edebiliriz.

"Kitap Ehli'yle –haksızlık edenler dışında– en güzel tarzda tartışın ve deyin ki: Bize indirilene de size indirilen de inandık İlâhımız ve İlâhınız birdir. Biz de O'na

---

[925] 30/Rûm, 1-5.

[926] 30/Rûm, 1-5.

[927] Tirmizî, Tefsîr, Rûm Sûresi, (V. 343); Taberî, *Tefsîr*, XXI; 17; Vâkıdî, *a.g.e.*, 232.

teslim olanlarız. (o halde aramızda bir fark yoktur. Bütün farklar hayal ve vehimden ibarettir.)"[928]

Sonuç olarak, Resulullah'ın (a.s.) bu olayda Mecusilere karşı Ehl-i Kitab'a taraf olduğu görülmektedir. Zira Kitab Ehli olanlar, Mecusilere göre hakka ve hakikate daha yakındır. En azından onların bir peygamberi ve şeriatı vardır. Öte yandan Hz. Peygamber'in (a.s.) müşriklere karşı böyle bir olayda Hıristiyanları desteklemiş olması doğaldır. Zira Müslümanlar, o gün müşriklerden gördükleri eziyet ve işkencenin bir benzerini başka hiçbir kavim ve din mensuplarından görmemişlerdi. Bundan dolayı Hz. Peygamber'in Mekke döneminde böyle bir siyaseti takip etmiş olması muhtemeldir. Çünkü müşriklerin Hıristiyanlara karşı Mecusilerden yana tavır takındıkları açık bir şekilde görülmekteydi.

[928] 29/Ankebût, 46.

3. MEKKE DÖNEMİNDE MÜŞRİKLER

Yüce Allah, insanlık tarihi boyunca her topluma kendi diliyle bir peygamber göndermiştir.[929] Yol gösterici olan peygamberler, kendi toplumlarını içinde bulundukları delalet ve sapıklıktan kurtarmak, onları tevhidin temel prensiplerine davet edip yöneltmek için müjdeleme ve korkutma metodunu kullanmışlardır. Ancak, bu davet bütün kavimler üzerinde her zaman aynı tesiri göstermemiş, kavimler bazen kendilerinden olan peygamberlerine karşı çıkarak sapıklığı savunmuşlardır. Hz. Peygamber'in (a.s.) peygamber olduğu dönem ile Hz. İsa (a.s.) peygamberliği arasında yaklaşık 580 yıllık bir zaman geçmişti. Bu dönemde, Hıristiyanlık, tevhid inancından uzaklaşmış ve teslis akidesini benimsemiş; Yahudilik, Yahova'yı millî ilâh edinmiş; Mecusiler, ateşe taparken; güneş ve aydan medet uman Sabiilerin bazı sapık fırka ve inanç sistemlerinin yanı sıra, bir taraftan da maden, taş ve ağaçlardan kendi elleriyle yaptıkları putlara tapan putperestlerin varlığı göze çarpmaktadır. İşte böyle bir ortamda bi'set ile görevlendirilen Hz. Muhammed (a.s.) zor şartlar altında tebliğ görevine başlamıştır. Bu tebliğ dönemini genel hatlarıyla iki döneme ayırıyoruz: "Gizli Davet" ve "Aleni Davet" Şimdi bu davet dönemlerini ve bu davetin Kur'an'daki yansımalarını kısaca izah etmeye çalışacağız.

3.1. Hz. Peygamber'in Kavmini İslâm'a Davet Etmesi

3.1.1. Gizli Davet

Gizli davet döneminin süresi ve bu dönemde nazil olan ayetler hakkındaki bilgiyi Kur'an-ı Kerim'den değil, esbâbı nüzûl ve İslâm tarihi ile ilgili kaynaklardan öğreniyoruz.

Hz. Peygamber'in (a.s.) yaşı kırk olunca, ibadet için Hira'da bulunduğu bir sırada Cebrail tarafından ilk vahiy getirilmek suretiyle nübüvvetle görevlendirildiği kendisine bildirilmişti. Hira'da Alak Sûresi'nin ilk beş ayetini alan Hz. Peygamber'in (a.s.) ilk davet ettiği kişi de eşi Hz. Hatice olmuştu. Hz. Hatice onu Varaka b. Nevfel'e götürmüş, Varaka da onun peygamberliğini teyit etmiştir.[930]

---

[929] 14/İbrâhîm, 4.

[930] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 253-254; Suheylî, *Ravd*, I. 274; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, s. 48-49; İbnu'l-Cevzî, *el-Vefâ*, I. 160.

96/Alak Sûresi'nin ilk beş ayetinden sonra gizli davet döneminde inen ayetler grubunun başında, âdeta Alak Sûresi'nin ilk ayetlerinin bir devamı niteliğinde olan ayetler nazil olmuştur:[931]

"Nun. Kaleme ve yazdıklarına and olsun. Sen Rabbinin nimetiyle cinlenmiş değilsin. Senin için kesintisiz bir mükâfat vardır. Ve sen büyük bir ahlâk üzerindesin."[932]

Bazı rivayetlere göre ise, Alak Sûresi'nin ilk ayetlerinden sonra Hz. Peygamber belli bir müddet Hira Mağarası'na gitmemiş, daha önceki vahyin tesiriyle: "üstümü örtün" diyerek yatağına yatmış, bunun üzerine: "Ey örtüsüne bürünen. Kalk uyar. Rabbini yücelt. Elbiseni temiz tut. Pislikten (günahlardan) kaçın"[933] ayetleri nazil olmuştur.

Başka bir rivayette ise, Hz. Peygamber, *zemmilunî* deyince, Yüce Allah şu ayetleri indirmiştir:[934]

"Ey örtüsüne bürünen. Geceleyin kalk (namaz kıl) yalnız gecenin bir azında (uyu) Gecenin yarısında (kalk) yahut bundan biraz eksilt. Veya bunu artır ve ağır ağır Kur'an oku. Doğrusu Biz, senin üzerine ağır bir söz bırakacağız. Gerçekten gece kalkıp (ibadet etmek) daha oturaklı ve söz (dua) daha etkilidir. Çünkü gündüz senin uzun süre uğraşacağın şeyler vardır. Rabbinin adını an ve bütün gönlünle O'na yönel. (O) doğunun ve batının Rabbidir. O'ndan başka ilah yoktur. Yalnız O'nu vekil tut. Onların dediklerini sabret ve güzelce onlardan ayrıl."[935] Bazı kaynaklarda ise, vahyin belli bir dönem kesilmesi (fetret) üzerine müşrikler Hz. Peygamber'e istihza edici bir üslûp ile "Rabbin seni unuttu" deyince bunun üzerine 93/Dûhâ, 1-10. ayetleri nazil olmuştur.[936]

Hz. Muhammed (a.s.) bu üç yıllık gizli davet döneminde müşrikleri inzar etmek ve onlardan yüz çevirmekle emrolunmadığı için, sadece zaman zaman Kâbe'nin yanına giderek açıktan Kur'an okuyor, fakat açıktan onların putlarını kötüleyici bir şeyi dillendirmiyordu. "Sen emrolunduğun şeyi açıkça söyle ve ortak

---

[931] İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, I. 50.

[932] 68/Nûn, 1-4.

[933] 74/Müddessir, 1-5.

[934] Hasan İbrâhîm Hasan, *a.g.e.,* I. 78-79.

[935] 73/Müzzemmil, 1-10.

[936] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 90.

koşanlara aldırma."[937] ayeti nazil oluncaya kadar gizli davet devam etmiştir. Buna rağmen bu dönemde müşrikler Müslümanlara sataşmadan duramıyorlardı. Hz. Muhammed (a.s.) ile İslâm'a yeni girmiş olan Sa'd b. Ebî Vakkâs, Âmmâr b. Yâsir, Abdullâh b. Mes'ûd, Habbâb b. Eret ve Sa'îd b. Zeyd'den oluşan bir toplulukla birlikte Mekke'nin dışında gizli bir mıntıkada namaz kılarken, Ebû Sufyân ve Ahnes b. Şerîk ile bazı müşriklerden oluşan bir grup onları görünce ayıplamış ve hatta hakaret derecesine varacak kadar ileri gitmişler ve Müslümanlara sövmüşlerdi. İşte bu kadar hakarete dayanamayarak karşılık veren Sa'd b. Ebî Vakkas eline geçirdiği bir deve kemiğiyle müşriklere karşılık vermek zorunda kalmıştı.[938]

Hz. Peygamber (a.s.) kırk yaşından sonra davete başlamıştı ancak, bu davetin ilk üç yılı gizli davet dönemini oluşturmaktadır. Bu dönemde, aile fertleriyle yakın akraba ve dostlarını davet etmiştir. İşte bu davete ilk cevap veren, daha önce de putlardan nefret eden[939] eşi Hz. Hatice olmuştur.[940] Daha sonra ise henüz 10 yaşında olan Hz. Ali[941] ile azadlı kölesi Zeyd b. Hârise İslâm'ı kabul edenler arasında yer almıştır.[942]

Hz. Muhammed (a.s.), daveti kabul edebilecek durumda olan ve cahiliye devrinde de kötülüklere bulaşmamış, yalan ve yanlıştan uzak duran kişilere öncelikli olarak tebliğini ulaştırıyordu.[943] Bunlar arasında en çok güvendiği kişilerden birisi de Hz. Ebû Bekir idi. Cahiliye devrinde de saygınlığı olan ve ileride "Sıddîk" unvanını kazanacak olan Hz. Ebû Bekir de davetine icabet etmişti.[944] Hz. Ebû Bekir'in gayretiyle Osmân b. Affân, Sa'd b. Ebî Vakkas ve Talhâ b. Ubeydullâh Müslüman olmuşlardı.[945] Yine bu ilk dönemde; Âmmâr b. Yâsir, Suheyb er-Rûmî, Ebû Fuheyre, Hâlid b. Sa'îd ve Hatîb b. Amr gibileri de Müslüman olmuşlardı.[946]

---

[937] 15/Hicr, 94.

[938] İbn Hanbel, VI. 349; İbn Hişâm, *es-Sîre,* I. 281; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 60.

[939] İbn Hanbel, IV. 222.

[940] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 255; İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII. 17-19; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 48-50.

[941] İbn Hanbel, I. 262-264.

[942] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 264-265.

[943] Hasan İbrâhîm Hasan, *a.g.e.*, I. 81.

[944] M. Hudarî, *a.g.e.*, s. 41.

[945] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 267-269.

[946] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 267-280.

Görüldüğü gibi Hz. Muhammed (a.s.) bu gizli davet döneminde daha çok İsalm'ı kabuş edecek olan aile fertleri ile yakın akraba ve dostlarına İslâm'ı tebliğ etmiş ve onları putperestlikten kurtarmak istemiştir. Bu üç yıllık süreç içerisinde sayıları az olan fakat birbirlerini seven, Hz. Muhammed'e (a.s.) son derece bağlı olan bir topluluk meydana gelmiştir. Bu dönemde indirilen ayetler ise, yukarıdaki ayetlerden de anlaşıldığı gibi, daha çok Hz. Peygamber'i teselli etmeye ve davete hazırlamaya yönelik ayetler olmuştur.

3.1.2. Alenî Davet

Hz. Muhammd'in (a.s.) gizli daveti üç yıl sürmüştür. Üçüncü yılda nazil olan "Sen en yakın akrabanı uyar."[947] ayetiyle aleni davetle emrolunmuş ve davetine öncelikli olarak olarak akrabalarından başlanması emredilmitir. Yine bu esnada nazil olan "Sen emrolunduğun şeyleri açıkça söyle ve ortak koşanlara aldırma. O alay edenlere karşı Biz sana yeteriz. O Allah ile birlikte başka tanrı edinenler, yakında (yaptıklarının sonucunu) bilecekler. And olsun onların söylediklerine senin canının sıkıldığını biliyoruz. Sen, Rabbini hamd ile tesbih et ve secde edenlerden ol. Ve Rabbine kulluk et ki, sana yakîn gelsin."[948] ayetleriyle davetin açıktan yapılması teyit edilmiş oldu.

Hz. Muhammed'e (a.s.) akrabalarını uyarmayla ilgili ayetler nazil olunca, akrabalarının putperestlikteki durumlarını iyi bildiğinden uzun bir süre düşünmüş, hatta bir ara evinden dışarı çıkmamıştır. Bu esnada halaları onu ziyaret etmişler ve ona bu konuda cesaret vermişlerdi.[949] Hz. Peygamber (a.s.), o zaman henüz çocuk yaşta olan amcasının oğlu Hz. Ali vasıtasıyla hazırlattığı yemekte akrabalarını yardıma çağırmış fakat akrabalarından yeteri kadar yardım alamayınca, Hz. Ali: "Ben sana yardımcı olurum" diyerek onu teselli etmiştir. Hz. Ali'nin bu esnada verdiği destek akrabaları tarafından hafife alınmış, hatta babası Ebû Tâlib bile oğlu yüzünden alay konusu olmuştur.[950]

---

[947] 26/Şuarâ, 214; İbn İshâk, s. 126; İbn Sa'd, *Tabakât*, I. 200; Hasan İbrâhîm Hasan, *a.g.e.*, I. 81; Şiblî, *Asr-ı Saâdet*, I. 157.

[948] 15/Hicr, 94-99; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 290; İbnu'l-Cevzî, *el-Vefâ*, I. 181

[949] Belâzûrî, *Ensâb*, I. 118.

[950] Taberî, *Târîh*, II. 320-321; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 62-63.

Başka bir rivayette ise bu ayetlerden sonra Hz. Muhammed, bütün akraba, Kureyş topluluğu ve yakın akrabalarını Sâfâ Tepesi'ne çağırdı. Bütün Kureyşliler Sâfâ Tepesi'nde toplandılar. Resulullah (a.s.) orada bulunan topluluğa, kabilelerinin isimleriyle seslenerek şu sözleri söyledi: "Size şu dağın arkasında birtakım süvarilerin gelmekte olduğunu haber vermiş olsam beni tasdik eder misiniz?" diye sorunca, cevaben: "Biz senin üzerinde hiçbir yalan tecrübe etmiş değiliz." dediler. Bunu üzerine: "Öyleyse ben, sizler için şiddetli bir azabın gelmekte olduğunu haber veriyorum ve sizi uyaran bir uyarıcıyım." dedi. Buna ilk tepkiyi amcası Ebû Leheb vermiş ve "Yazıklar olsun. Bizi bunun için mi buraya topladın?" diyerek orada bulunan topluluk üzerinde olumsuz etki yapmıştır.[951] Başka bir rivayette ise; Ebu Leheb, İslam dininin özelliklerini sordu, kendisine uygun cevabı alamayınca; "Beni ve başkasını eşit tutan dine yuh olsun" dedi. Bunun üzerine Ebû Leheb ve eşinin ahiretteki durumunu bildiren Tebbet Sûresi nazil olmuş, "Ebû Leheb'in iki eli kurusun (yok olsun) zaten yok oldu ya. Ne malı ne kazandığı onu (Allah'ın kahrından) kurtaramadı. Alevli bir ateşe girecek (o) Karısı da odun hamalı olarak. Boyununda hurma lifinden bir ip olacaktır."[952]

Hz. Peygamber'in (a.s.) bu aleni davetine müşrik, münafık ve Ehl-i Kitab'ın[953] küçüğü-büyüğü, köle-hür, kadın ve erkeği, kırmızısı, siyahı, ins ve cin, her türlü mahlukat muhatap olmuştur.[954] Hz. Peygamber'de bu safhadan sonra karşılaştığı her gruba, imkân bulduğu şartlar dahilinde İslâm'ı tebliğ etmiştir. Bu davet sonucu müşriklerin çok sert tepkileriyle karşılaşmış ve neticede hicret edip Mekke'nin fethine kadar müşriklerle çeşitli platformlarda karşılaşmıştır. Zaten bu aleni davetin ilk tecrübesi Hz. Peygamber'in (a.s.) işinin çok zor olacağının da bir işareti idi. Çünkü en büyük olumsuz tepkiyi en yakını olan amcasından almıştı. Fakat yine de o, bu kutsal dava uğruna gelebilecek olan her türlü sıkıntılara karşı sabırla durabileceğini göstermiştir.

---

[951] Buhârî, Tefsîru Sûre-i Tebbet, 2; Muslim, İmân 350-355; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 60-61 İbn Sa'd, *Tabakât*, I. 200; Belâzûrî, *Ensâb*, I. 120.

[952] İbn İshâk, *es-Sîre*, s. 126-129; ayrıca bkz. 111/Tebbet, 1-5; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV. 563, 564; Elmalılı, *Hak Dini*, IX. 6255-6256.

[953] Ahmet Önkal, *Resulullah'ın İslâm'a Davet Metodu*, Konya, 1981, s. 4.

[954] İbn Kayyım, *Zâdu'l-Meâd*, II. 45.

3.2. Hz. Peygamber'in Taiflileri İslâm'a Daveti

Taif, Mekke'nin doğusunda, münbit arazileri olan, dericilik sanatının ileri olduğu bir bölgedir. Sakif kabilesinin yaşadığı Taif'te, Kureyş'in bağları ve arazileri bulunmaktaydı.[955] Taif aynı zamanda Yemen'le de ilişkileri olan bir ticaret merkezi durumundaydı. Sakif kabilesinin Kureyş kabilesiyle de ilişkileri iyi idi. Tahıl ambarı durumunda olan Taif'te özellikle Haşimoğullarının ve Abdişemsoğullarının Sakifle ticari ilişkileri vardı. Birçok Mekkeli zenginin Taif'te yazlıkları ve arazileri vardı.[956]

Hz. Peygamber (a.s.) nübüvvetin onuncu yılında kendisine hâmilik eden amcası Ebû Tâlib ve eşi Hz. Hatice'yi kaybedince, Kureyş'in daha çok eza ve cefasına maruz kalmıştı. Ancak daha önce Hz. Peygamber'e (a.s.) en büyük düşmanlığı yapan amcası Ebû Leheb asabiyet ve akrabalık duygusuyla Hz. Peygamber'e (a.s.) gelerek: "Ey Muhammed! Ebû Tâlib hayatta iken nasıl hareket etmişsen bundan sonra da öyle hareket et" diyerek emanına aldı ve "Ben ölünceye kadar hiçbir kötülük gelmeyecektir." diyerek Hz. Muhammed'e (a.s.) karşı çıkanlarla mücadele etmeye başladı. Ancak daha sonra meydana gelen bazı olaylar Ebû Leheb ile Hz. Peygamber'in arasının açılmasına sebep oldu.. Ebû Leheb'in bu hamaset ve kabilecilik duygularından kaynaklanan koruma isteği sona erince[957] Hz. Muhammed davetine nefes aldırmak için Taif'teki mahallî dengeleri de göz önünde bulundurarak kabile reisleriyle görüşmek için azadlı kölesiyle Taif'e gitti.[958] Taif'te nüfuzlu birçok bey ve muteber kabileler vardı; fakat bunların ileri geleni Umeyrî kabilesi idi. Umeyrî kabilesinin üç lideriyle görüşüp onları İslâm' davet etti ve kendilerinden yardım istedi; fakat yardım yerine hakaret gördü. Olardan birisi, "Allah seni peygamber olarak gönderdiyse, Kâbe'nin örtülerini yırtar atarım." İkincisi: "Allah peygamber olarak gönderecek başka bir kimse bulamadı mı?" Üçüncüsü ise: "Benim sana söyleyecek bir sözüm yok. Çünkü hakk peygamber isen sana bir şey diyemem, yalancı isen seninle konuşmam yakışık olmaz." dedi.

Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Kabul etmeseler bile tebliğin gizli tutulmasını" istemişti. Fakat onlar tebliği gizli tutmadıkları gibi, kölelerini Resulullah'ın

---

[955] Yakut el-Hamevî Şihabuddîn Ebû Abdillâh el-Bağdâdî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut, t.y., II. 9.

[956] Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, s. 146-147.

[957] İbn Sa'd, *Tabakât*, I. 211.

[958] Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, s. 147-148.

arkasına salıverdiler ve olmadık hakaretlere maruz bırakarak bir an önce şehirden gitmesi için onu Taif dışına çıkardılar.[959] Bu işkence ve eziyetlerden yürüyemecek duruma gelen Resulullah (a.s.) yolda Utbe b. Rabia'ya ait olan bağa girdi. Orada dinlenirken Utbe, köle Addâs ile ona bir miktar üzüm gönderdi. Bunun üzerine köle ile Hz. Peygamber arasında geçen diyalog neticesinde, Addâs Müslüman oldu.[960]

Peygamber (a.s.) Taif'ten dönerken, Mut'im b. Adiy'e himaye etmesi için teklif etmişti. Mut'im b. Adiy bu teklifi kabul ederek Resulullah'ın himayesine girmesine olumlu cevap verdi.[961] Oğullarını silâhlandırarak Resulullah'ı Mekke'ye sokmuştu. Resulullah da Kâbe'ye giderek orada namaz kılmış ve evine gitmişti.[962] Resulullah'ın Taif dönüşü Mut'im b. Adiy'nin himayesinde Mekke'ye girmesi Ebû Leheb yönetimindeki Haşimoğullarının kendisini korumayı reddetmelerinin bir göstergesi idi.[963] Ancak Mut'im b. Adiy'nin buna karşılık herhangi bir şart ileri sürüp sürmediği hakkında açıklayıcı bir bilgiye rastlanmamaktadır.[964]

Hz. Peygamber'in Taif ziyareti, üç noktada dikkat çekicidir. Bunlardan birincisi; İslâm'a düşmanlıkta çok aşırı olmasına rağmen, Ebû Leheb'in geçici de olsa sergilemiş olduğu davranış ve tavırdır. Bu davranış, Arabistan'daki kabile dayanışmasının ve kabileciliğin boyutlarını göstermesi bakımından önemli bir noktadır. İkincisi; onca eziyete rağmen Resulullah'ın (a.s.) sergilemiş olduğu tutumdur. Bu da bir tebliğci için gerek sabır gerekse bağışlama bakımından önemli bir örneklik teşkil etmektedir. Üçüncü nokta ise; Resulullah'ın (a.s.) Mekke'ye girebilmesi için, müşrik olan Mut'im b. Adiy'den yardım istemesidir. Bu son nokta Araplardaki bir örfü ortaya koyması bakımından da önemi haizdir. Çünkü Araplarda, birinin emanına giren bir kişi artık güven ve emniyette olmuş oluyor ve karşı taraf saldıracak olursa, eman veren tarafı karşısında bulurdu. Ayrıca Hz. Peygamber'in Mut'im b. Adiy'den yardım alması Müslüman bir önderin gerekli şartları haiz olduğunda bir gayrimüslimden yardım alabileceğini göstermesi bakımdan da önem taşımaktadır.

---

[959] İbn Hişâm *es-Sîre*, II. 47-49; İbn Sa'd, *Tabakât*, I. 211-212; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 91; İbn Kayyım, *Zâdu'l-Meâd*, II. 52. Şiblî, *Asr-ı Saâdet*, I. 184-185.

[960] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II. 47-49; Şiblî, *a.g.e.*. I; s. 184-185.

[961] Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 148.

[962] İbn Hişâm *es-Sîre*, II. 47-49; Şiblî, *a.g.e.*, I. 184-185.

[963] Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 148.

[964] Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 148.

3.3. Hz. Muhammed'in Kabilelere İslâm'ı Anlatması

Hz. Muhammed (a.s.) Taif'te ümit ettiği neticeyi bulamayınca, İslâm'ı tebliğ ve Müslümanların rahatı için Mekke'nin dinî ve ticarî merkez oluşundan istifade ederek hac öncesi Mekke civarında kurulan panayırları ve hac esnasında Mekke'ye gelen kabileleri ayrı ayrı dolaşarak onları İslâm'a davet ediyor ve onlardan davetine destek olmalarını istiyordu. Bilhassa haram aylardan istifade ederek Ukâz, Mecenne ve Mina panayırlarına giderek Hz. Ebû Bekir, Hz. Ali ve henüz hidayet bulmamış olan Hz. Abbâs'la birlikte gelen kabilelerle görüşüyordu.[965] Peygamberimiz (a.s.) ister fertlerle tek tek, ister topluluk halinde görüşürken; o tatlı sesiyle istiğrak ve vecd içerisinde önce Kur'an-ı Kerim'den ayetler okur, sonra bunları tefsir edip dinleyenleri inanmaya davet ediyordu.[966]

Bu davet esnasında Hz. Peygamber'in (a.s.) işlediği tema genellikle, Allah'ın birliği ve kendisinin Allah'ın elçisi olduğunu bildirmek olmuştur. Öte yandan putperestliğin insan onuruna yakışmayan iğrenç bir şey olduğunu da açıklamaktan geri durmuyordu.[967] Kabilelere seslenirken: "Allah birdir, ben de O'nun kulu ve elçisiyim" dedikten sonra, şu ayeti okurdu: "De ki: Gelin Rabbinizin size haram kıldığı şeyleri okuyayım. O'na hiçbir şeyi ortak koşmayınız! Anne ve babaya iyilikle muamele ediniz.[968] Fakirlik, zaruret korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyiniz. Biz sizin de onların da rızkını veririz.[969] Kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayınız. Allah'ın katlini haram kıldığı nefsi öldürmeyiniz. Meğer ki hak ile ola."[970] Bunları size tavsiye etti ta ki, tefekkür edesiniz. Zühre kabilesinin mensupları ve reisleri olan Mefrûk, böyle bir davet karşında önceleri düşünmüş, fakat daha sonra; atalarımızın dinini birden bire bırakamayız diyerek olumsuz karşılık vermişlerdir.[971] Benî Âmir kabilesinin mensuplarından biri Hz. Peygamber'i (a.s.) dinledikten sonra: "Ben bu adamın desteğini alırsam bütün Arabistan'ı fethederim" diye düşündü ve ekledi: "Eğer sana

---

[965] Kandehlevî, Muhammed Yûsuf, *Hayatu's-Sahâbe*, Dımeşk, 1968, I. 141-148.

[966] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 92.

[967] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 92.

[968] 17/İsrâ', 23.

[969] 17/İsrâ', 31.

[970] 17/İsrâ', 33.

[971] Şiblî, *a.g.e.*, I. 186.

tâbi olursak bizi kendine halef tayin eder misin" dedi. Buna karşılık Resulullah: "Bu Allah'ın bileceği bir iştir." deyince onlar da bu daveti reddettiler.[972]

Kabilelerle yapılan bu ilk görüşmeler hemen olumlu sonuç vermese de, bu arada hac mevsiminde İslâm'ın sesini duyup da, Müslüman olan insan sayısı da az değildi. Ayrıca, bu faaliyetlerin önemli faydalarından bir tanesi de, Hz. Peygamber ve İslâm'ın sesinin duyulmuş olmasıdır. Gerek hac, gerekse panayırlara katılmak amacıyla Mekke'ye gelen herkes Müslüman olsun olmasın gittiği yerde İslâm'dan ve Hz. Peygamber'den bahsetmiş ve istemeden olsa da İslâm'ın propagandasını yapmışlardır. Bu arada Resulullah'ın kabilelerle görüşüp İslâm'ı tebliğ etmesinden haberdar olan Kureyşliler de Hz. Peygamber'e (a.s.) çeşitli tekliflerde bulunmuşlar, bu tekliflerine karşılık olumlu cevap alamayınca Müslümanlara karşı baskı ve işkencelerini arttırmışlardı.

3.4. Kureyş'in Resulullah'ın Davetine Verdiği Tepkiler

Hz. Muhammed'in nübüvvetinin Mekke'de geçen 13 yıllık dönemin ilk üç yılı gizli davet, on yıllık dönem ise alenî davet şeklinde geçmiştir.[973] Ne zaman ki, davet imkânı kalmamış, eza ve cefa had safhaya ulaşmış, işte o zaman Allah'ın emriyle Medine'ye hicret etmiştir. İşte bu on yıllık dönemde Hz. Muhammed ile müşrikler arasında çeşitli diyaloglar geçmiş, müşriklerden çeşitli tehdit ve teklifler almıştır. Bu diyalogların vahiy lisanıyla düzeltilmeleri ve çeşitli yansımaları olmuştur.

Müşrikler, ilk zamanlarda Hz. Muhammed'e (a.s.) iyi davranıyor ve onunla iyi geçiniyorlardı; ancak daha sonra inen ayetler onların yanlış inançlarını eleştirince[974] ona karşı düşmanlıklarını arttırdılar[975] ve onu yalancılıkla suçladılar.[976] Bunun üzerine tehditkâr ayetler indirildi, müşriklerin varacakları yerler beyan edildi. Kibir ve gururları, alaylı bir şekilde ortaya döküldü. Geçmiş peygamberlerin hayatlarından kesitler

---

[972] Şiblî, *a.g.e.*, I. 186.

[973] İbn Sa'd, *Tabakât*, I. 225.

[974] 43/Zuhruf, 16-22, 45, 57-59, 63-65.

[975] Ahmed Emîn, *Yevmi'l-İslâm*, s. 26; müşrik inançlarının eleştirisiyle ilgili ayetler için bkz. 6/En'âm, 136-139, 161-165, 143-153; 7/A'râf, 191-198; 23/Mü'minûn, 81-89; 27/Neml, 59-68; 35/Fâtır, 6, 13, 17; 37/Sâffât, 149-157; 31/Lokmân, 20-21; 53/Necm, 19-23.

[976] 16/Nahl, 98-105.

anlatılarak tartışmalara girildi. İndirilen ayetlerde müşriklerin uğursuzluk ve yanlış inanç telakkileri gündeme getirildi.[977]

Müşriklerin Hz. Muhammed'in davetine karşı tepkileri birkaç noktada dikkati çekmiştir. Bu tepkilerden ilk olarak müşriklerin daveti engelleme çabalarına şahit olmaktayız. Hz. Muhammed alenî davetin ilk yıllarında müşriklerin şer tutumları karşısında Erkâm b. Erkâm'ın evini davet yeri olarak kullanmak mecburiyetinde kaldı.[978] Dâru'l-Erkâm, Sâfâ ile Merve tepesi civarında, hac ve umre için gelenlerin yollarının üstünde olan ve aynı zamanda Dâru'n-Nedve'yi kontrol altında tutabilecek durumda olan stratejik bir yerde bulunmaktaydı.[979]

Hz. Muhammed (a.s.) haram aylardan faydalanarak, bilhassa hac aylarında kabileleri İslâm'a davet çabalarını hızlandırdı. Ancak, müşrikler onu engellemek için Müslümanların arkasına sefih insanları musallat ederek mâni olmaya çalışıyorlardı. Ayrıca Velîd b. Muğire başkanlığında toplanan heyet daha da ileri gidip Hz. Muhammed'i sahir/büyücü, kâhin, şair ve mecnun gibi lâkaplarla nitelendirerek halkın onu dinlemesini engellemeye çalıştılar.[980]

Müşrikler Hz. Muhammed'in (a.s.) davetine bazen münazara ve münakaşa ederek karşı çıkmışlardır. Ama Peygamberimiz kendisiyle münakaşa yapanlara karşı daima itidalli ve dikkatli davranmıştır. O, kendisine gelenleri Kur'an okuyarak ve tatlı sözlerle hitap ederek İslâm'a davet ederdi. Onu İslâm davasından vazgeçirmek için mal, mülk, mevki, makam teklif etmişler; fakat Resulullah bütün bu teklifleri reddederek görevinin Allah'a davet olduğunu onlara hatırlatmıştır.[981] Kureyş, Resulullah'ın onlara aldırış etmediğini, Ebû Tâlib'in kendisini koruyup kendilerine teslim etmediğini görünce, ileri gelenlerden bazı kimseler Ebû Tâlib'e giderek: "Yeğenin, atalarımıza hakarette bulunup dinimize ve putlarımıza küfretti. Atalarımızı sapıklıkla suçladı. Ya onu bize saldırmaktan alıkoyarsın ya da onu bizimle baş başa bırakırsın Çünkü sen de bizim gibi onun dediklerinin karşısında bulunuyorsun."

---

[977] Bkz. 5/Mâ'ide, 3, 90; 7/A'râf, 131; 4/Nisâ', 78; 27/Neml, 47; 36/Yâsîn, 18; 23/Mü'minûn, 97-98; 113/Felâk, 1-5; 114/Nâs, 1-6; 37/Sâffât, 102-105; 12/Yûsuf, 4, 36, 41, 49, 100.

[978] İmaduddîn Halîl, *Dirase fi's-Sira*, Beyrut, 1397/1977.s. 64.

[979] İmaduddîn Halîl, *a.g.e.*, s. 64; T.W. Arnold, *İntişar-ı İslâm Tarihi*, s. 44.

[980] 10/Yûnus, 2; 15/Hicr, 6; 18/Kehf, 22; 37/Sâffât, 35, 36; 38/Sâd, 3-4; 25/Furkân, 5; 16/Nahl, 103-105; 53/Necm, 1-18; 44/Duhân, 14; 52/Tûr, 3; 68/Kalem, 2; 69/Hâkka, 41; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 288-289.

[981] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 213.

deyince, Ebû Tâlib onlara yumuşak sözler sarf ederek onları geri çevirdi. Resulullah (a.s.) eskisi gibi davetine devam etti.[982] Kureyş bu teklifi ikinci bir kez yaptı. Ebû Tâlib durumu Hz. Peygamber'e iletince, o, emrolunduğu şeyi yerine getireceğini söyledi. Bunun üzerine Ebû Tâlib arkasından yetişerek: "Ey kardeşimin oğlu git istediğin gibi konuş, sağ olduğum müddetçe sana destek olacağım" dedi.[983] Ebû Tâlib'in bu hamiliğinden dolayıdır ki, Resulullah (a.s.), Ebû Tâlib ölüm döşeğinde iken bağışlanması için dua etmişti, fakat Yüce Allah: " (Ey Muhammed) şüphesiz ki, sen sevdiğin kimseleri doğru yola iletemezsin, fakat Allah, dilediğini doğru yola iletir. O yola gelecek olanları daha iyi bilir."[984] buyurarak, bu işin yasak olduğunu, yani bir müşrik için dua edip bağışlanma dilenemeyeceğini beyan etti.

Müşrikler, Ebû Tâlib'i hastalığında bile rahat bırakmıyorlardı. Ebû Tâlib'e gelip: "Sen büyüğümüzsün, efendimizsin; İnsafa gel de bizleri kardeşinin oğlundan kurtar. Ona emret de bizim putlarımıza, ilâhlarımıza küfretmekten vazgeçsin, biz de kendisini ilâhıyla baş başa bırakalım." teklifini yaptılar. Bunun üzerine Ebû Tâlib, Hz. Peygamber'e haber göndererek yanına çağırttı. Yanına gelince: "Bunlar kavminin ileri gelenleridir. Kendi ilâhlarına küfretmekten vazgeçmen karşılığında seni ilâhınla baş başa bırakmayı teklif ediyorlar" deyince Cenab-ı Hakk aşağıdaki ayetleri inzal etti:

"Sad (uyarıcı) ve şanlı Kur'an'a and olsun ki, inkâr edenler bir gurur ve ayrılık içindedirler. Onlardan önce nice nesilleri helâk ettik de feryat ettiler, fakat artık kurtuluş zamanı geçmişti. Onlara kendilerinden bir uyarıcı (peygamber) gelmesine hayret ettiler de o kâfirler dediler ki: 'Bu yalancı bir sihirbazdır.' Tanrıları bir tek ilâh mı yaptı? Bu cidden tuhaf bir şeydir. Onlardan bir grup fırladı: Yürüyün tanrılarımıza bağlı kalın, çünkü bu arzu edilen bir şeydir. Biz bu(nun söylediğini) babalarımızın bağlı olduğu) öteki dinde işitmedik. Bu, uydurmadan başka bir şey değildir."[985] ayet-i kerimeleri bu olay üzerine nazil olmuştur.[986]

Bu olaydan sonra Hz. Peygamber ile müşriklerin arası tamamen açılmıştır. Onlar ilk etapta Hz. Peygamber (a.s.) ve diğer Müslümanlarla alay etmişler ve onları aşağılamışlardır. Onu gerek yalnız gerek ashabıyla birlikte gördükleri zaman, eza ve

---

[982] İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 63.

[983] İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 64.

[984] 28/Kasas, 56.

[985] 38/Sâd, 1-7

[986] Vâkıdî, *a.g.e.*, s. 417-418.

cefa etmişler buna muktedir olmadıkları zaman, bilhassa Resulullah'ı ashabı arasında mahçup etmek için alaya başvurmuşlar,[987] üzerine taş toprak atmışlar[988] ve onu incitici sözler söyleyerek[989] onun üzülmesine sebep olmuşlardır.

Aslında Müşriklerin bu alaylı tavırları nübüvvetin ilk yıllarında itibaren başlamıştı. Vahyin bir ara kesilmesi (fetret-i vahy) üzerine "Rabbin seni unuttu" diyerek alaya almışlar Cenab-ı Hakk'da her zaman ve her yerde peygamberini destekleyeceğini belirtmek için: "Kuşluk vaktine and olsun ki, sükûna erdiği zaman geceye and olsun ki, Rabbin seni ne bıraktı ne de sana darıldı..."[990] diye devam eden ayetleri inzal buyurarak, daima Hz. Peygamber'in davasına destek olacağını bildirdi.[991]

Müşrikler bir gün, Hz. Peygamber (a.s.) ile kimsesiz olan Habbâb b. Eret, Âmmâr b. Yâsir, Ebû Fukeyhe, Suheyb er-Rûmî vb.nin bulunduğu bir mecliste otururken onları hafife alarak alay etmişler ve onları yanından kovması halinde gelebileceklerini söylemişlerdi.[992] Resulullah'da onların bu tekliflerini tam kabul edecek iken,[993] Cenab-ı Allah onların derecelerinin yüksek olduğunu ve Kureyş büyüklerinin dediklerine uyarak onları kovmamasını bildiren ayetler inzal buyurmuştu. Hatta bu kimselerin daha kıymetli olduklarını beyan etmişti.[994] Yine Hz. Peygamber'in (a.s.) Hıristiyan bir köle olan Cebr ile konuştuğunu gördüklerinde; Muhammed bildiklerini Cebr'den öğrenmiştir diyerek alaya almışlardı.[995] Bunun üzerine Allah, Hz. Peygamber'i teselli eden "Biz onların, 'ona bir insan öğretiyor!' dediklerini biliyoruz. Haktan saparak kendisine yöneldikleri adamın dili a'cemi (yabancıdır, açık değildir), bu ise apaçık Arapça bir dildir."[996] ayetini inzal buyurdu.

Alaylı konuşmalarına devam eden Kureyş'in ileri gelenleri, bir gün Hz. Muhammed'e yaklaşarak, "Keşke seninle birlikte bir melek olsaydı da, her gün

---

[987] İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 84.

[988] İbn Hişâm, II. 57-58; Taberî, *Târîh*, II. 344.

[989] İbnu'l-Cevzî, *el-Vefâ*, II. 655; 108/Kevser, 1-3.

[990] 93/Dûhâ, 1-111

[991] Vâkıdî, *a.g.e.*, s. 540; Buhârî, Cihâd, 2802; Muslim, Cihâd, 112-114

[992] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II. 33.

[993] Vâkıdî, *a.g.e.*, s. 229-230,

[994] 6/En'âm, 52-53; 18/Kehf, 28-30.

[995] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II. 33.

[996] 16/Nahl, 103; bkz. Vâkıdî, *a.g.e.*, s. 311.

senden haber verseydi."[997] şeklindeki konuşmaları üzerine; Allah: "Eğer onu (peygamberi) bir melek yapsaydık o meleği her halde bir insan suretinde gösterir ve her halde onlar yine düşmekte oldukları şüpheye düşürürdük."[998] ayetiyle onlara cevap vermiştir. Öte yandan inanmaları için Resulullah'tan mucize istemişler,[999] ancak, Allah onlara mucizeler gösterilse dahi inanmayacaklarını açıklamıştır.[1000] Ebû Cehl'in, "Sen bizim ilâhlarımıza sövmeyi, alaya almayı terk etmezsen, biz de senin ilâhına söveriz."[1001] demesi üzerine Yüce Allah; "(Onların) Allah'tan başka taptıklarına sövmeyin ki, onlar da bilmeyerek taşkınlıklarından dolayı Allah'a sövmesinler..."[1002] ayetini inzal buyurarak onların ilâhlarına sataşmayı yasaklamıştır.

Müşrikler bazen Resulullah'ı (a.s.) hafife alarak alay konusu etmişler,[1003] bazen de kendilerine Allah'ın ayetlerini okuyan birisini âdeta öldüresiye saldırmak istemişlerdir.[1004] Alay etme konusunda siyer kitaplarından örnekleri çoğaltmak mümkündür. Fakat biz bu konuda iki ayet meâli vermekle yetineceğiz. Bu konudaki ayetler: "Kâfirler seni gördükleri zaman, seni ancak alaya alırlar: 'Sizin ilâhlarınızı diline dolayan bu mu?' diye. Oysa Rahmân'ın öğüdünü inkâr ediyorlar."[1005] "Seni gördükleri zaman mutlaka seni eğlence konusu yapıyorlar. Allah bunu mu peygamber olarak göndermiş?"[1006]

Müşrikler, Hz. Muhammed (a.s.) ve ashabına karşı alay etme döneminden sonra, cefa ve eziyet verme safhasına başlamışlardı. Bunların başında da, komşusu olan amcası Ebû Leheb ve Ukbe b. Ebî Muayt gelirdi. Bunlar, Hz. Muhammed'in geçtiği yollara işkembe boşaltmışlar, dikenler atmışlardı. Hz. Muhammed komşularından görmüş olduğu bu ağır eziyet ve cefalardan sonra davet yerini

---

[997] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II. 36.

[998] 6/En'âm, 9.

[999] 6/En'âm, 109.

[1000] 6/En'âm, 111; 13/Ra'd, 31; 34/Sebe', 24-26, 46-50.

[1001] İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 72; Vâkıdî, *a.g.e.*, s235.

[1002] 6/En'âm, 108.

[1003] 21/Enbiyâ, 36; 25/Furkân, 40.

[1004] 22/Hac, 72.

[1005] 21/Enbiyâ, 36.

[1006] 25/Furkân, 41. İstihza için ayrıca bkz. 31/Lokmân, 6; 45/Câsiye, 9; 5/Mâ'ide, 58; 18/Kehf, 56, 60; 13/Ra'd, 32; 15/Hicr, 11; 6/En'âm, 5, 10.

değiştirerek Dâru'l-Erkâm'a geçmiştir.[1007] Müşrikler Kâbe'nin yanında açıktan ibadet etmeyi bile yasaklamışlardı. Bir defasında Kâbe'nin yanında namaz kılan Hz. Peygamber'in üzerine henüz yeni kesilmiş bir deve işkembesi ve bağırsaklarını atmışlardı.[1008] Hatta Ebû Cehl bir gün Hz. Peygamber namazda iken üzerine yürümüş, fakat daha sonra geri dönmüştür. Bunun sebebini sorduklarında: "Benimle onun arasında bir hendek ve birtakım kanatlar vardı." cevabını vermişti. Hz. Muhammed de bu konuda, "Ebû Cehl bana yaklaşsaydı, melekler onu parça parça ederlerdi." buyurmuştur.[1009]

Hz. Muhammed'e yapılan eza ve işkenceler, her geçen gün artarak devam etmiştir. Ukbe b. Muayt, Resulullah namaz kılarken üzerine saldırmış, rıdasıyla boğmaya çalışmış, saçını ve sakalını yolmaya çalışmıştı.[1010]

Aslında müşrikler işkence konusunda âdeta tecrübeliydiler. Çünkü onlar Kur'an-ı Kerim'de anlatılan Kral Zû-Nuvas olayını iyi biliyorlardı ve sûreyi[1011] okuyunca da iştahları kabarıyordu. Bunun için Kureyş'in liderleri özellikle kimsesiz ve zayıf sahabilere işkence etmekten zevk alıyorlardı.[1012]

Kureyş ve Kinane kabilelerinin büyükleri, İslâm'ın daha fazla yayılmasını engellemek için, Benû Hâşim ve Benû Muttalib'e boykot kararı aldılar. Çünkü Hz. Muhammed'in başlatmış olduğu bu hareket, temelde dinî olmakla birlikte iktisadi ve ekonomik boyutu da olan bir hareket idi. Bu, belki de Hılfu'l-Fudûl hareketinin acımasız bir rövanşı durumunda idi. Buraya kadar kabilesinin geleneksel yapısına fazla ters düşmediği için kabilesi tarafından desteklenmiş olması doğal karşılanabilir.[1013] Ebû Leheb'in bu kararda geleneksel yapıya ters düşerek kendi kabilesinin yanında yer almamış olmasında Ebû Sufyân'ın kız kardeşiyle evli olmasının etkili olduğunu söyleyebiliriz.[1014] Bundan dolayıdır ki, Hz. Peygamber'in iki kızıyla nişanlı olan Ebû Leheb'in iki oğlunun nişanı bozulmuştu. Bu hareket aynı zamanda Hılfu'l-Fudûl hareketinin de sonu demekti. Çünkü Haşimoğullarına boykot

---

[1007] Hasan İbrâhîm Hasan, *a.g.e.*, I. 80; İmaduddîn Halîl, *Dirâse*, s. 64.

[1008] Muslim, Cihâd, 107; Belâzûrî, *Ensâb*, I. 125.

[1009] Muslim, Sıfâtu'l-Kıyâme, 38; İbnu'l-Cevzî, *el-Vefâ*, I. 137.

[1010] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 209; Taberî, *Târîh*, II. 333.

[1011] 85/Burûc, 1-10.

[1012] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, II. 231.

[1013] Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 128.

[1014] Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 128.

uygulayanların büyük bir kısmı Hılfu'l-Fudûl hareketinin içerisinde yer alan kabilelerdendi. Kendilerine boykot uygulanan Haşimoğulları da Hılfu'l-Fudûl hareketinin bir üyesiydi.[1015] Üç yıl devam eden boykot kararı süresince, yiyecek maddelerinden yoksun olan Müslümanlar ağaç yapraklarını yemek zorunda kalmışlardı.[1016] Gizlice mahalleye yiyecek göndermek isteyenlere dahi mâni olmuşlardı. Buna rağmen bu boykot kararına karşı olanlar da yok değildi.[1017] Bu üç yıllık zor şartlar altındaki dönem, iyi niyetli kişilerin gayretleri sonucu, muahedenin feshedilmesiyle sona erdi.[1018] Ancak bu sevinç dönemi uzun sürmemiş, tekrar eza ve cefaya dönüşmüştür. Çünkü Dâru'n-Nedve'de Hz. Muhammed'in (a.s.) öldürülmesine karar verilmişti.[1019] Fakat Allah, Resulü'ne Medine'ye hicret emrini vermesiyle, bu korkunç ve tehlikeli dönem sona ermiştir.[1020] Yüce Allah: "Hani küfredenler senin için plan kuruyorlardı: Ya seni tutup bağlayacaklar, ya öldürecekler ya da yurdundan çıkaracaklardı."[1021] buyurarak, müşriklerin o günkü korkunç planlarını açıklıyordu.

Hz. Peygamber'in müşriklerle olan ilişkileri, devamlı olarak sorunlu olmamıştır. Özellikle tebliğin ilk dönemlerinde müşriklerin liderlerinden uzlaşmayı amaçlayan bazı teklifler almıştı. Çünkü müşrikler, Hz. Muhammed'in de bir insan olduğu için kendisine yapılacak cazip bir teklif karşısında birtakım tavizler koparacaklarını sandıklarından Hz. Peygamber'e birtakım cazip teklifler sunmuşlardı. Ancak Kur'an, onu sürekli herhangi bir uzlaşmaya karşı uyarmış ve 'uzlaşma' ile 'hedef', uzlaşmada uygulanacak yöntem (strateji) arasındaki ayırım açıkça ortaya konmuştur.[1022] İlk dönemde inen sûrelerden biri olan 68/Kalem Sûresi'nde: "...Öyleyse yalanlayanlara itaat etme. Onlar istediler ki, sen onlara yumuşak davranasın da onlar da sana yumuşak davransınlar."[1023] Bu ayet-i kerimeden, Resulullah'ın kendilerine karşı yumuşak davranmasına karşılık, onların da ona karşı

[1015] Watt, Hz. Muhammed Mekke'de s. 128.

[1016] M. Hudarî, *Nûru'l-Yekin*, s. 70.

[1017] İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 88; Taberî, *Târîh*, II. 343.

[1018] İbn Kayyım, *Zâdu'l-Meâd*, II. 51-52; İbn Sa'd, *Tabakât*, I. 210; Taberî, *Târîh*, II. 361-363.

[1019] İbn Hişâm, II. 123-126; İbn Sa'd, I. 227-228; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 101-103.

[1020] İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 101-103.

[1021] 8/Enfâl, 30.

[1022] Fazlur Rahman, *İslâm*, s. 23. Ayrıca bkz. 17/İsrâ', 73-75; 80/Abese, 1-10; 68/Kalem, 8-9; 42/Şûrâ, 14-15.

[1023] 68/Kalem, 8-9.

yumuşak davranacaklarına dair söz verdikleri anlaşılmaktadır. Ancak birinci ayette, Resulullah'ın (a.s.) onlara uymaması ve onların bu isteklerine kulak asmaması istenmektedir.[1024] Resulullah'ın bir yumuşama içerisine girdiği ima edilerek müşriklere karşı nasıl davranması gerektiği konusunda uyarılmıştır.[1025] Burada, Resulullah'tan istedikleri yumuşamanın boyutları hakkında fazla bir bilgi verilmemektedir. Buna rağmen müşriklerin içerisinde öfkeyle hareket etmeyen, ölçülü hareket eden bir grubun var olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar, orta bir yol arayan kişiler olarak, iki tarafın arasını bulmaya çalışan kimseler olabilir.[1026]

Müşriklerin nasıl bir uzlaşma istedikleri, yukarıdaki ayetlerden net bir şekilde anlaşılmasa da, 108/Kâfirûn Sûresi'nde nasıl bir uzlaşma istedikleri ortaya çıkmaktadır. Kureyş'ten bir topluluk Resulullah'a gelerek, uzlaşma teklif etmelerine karşılık Resulullah: "Kendisinden başkasını Allah'a eş koşmaktan Allah'a sığınırım." demesi üzerine sûrenin tamamı indirildi. Bunun üzerine Kureyşliler ümitsizliğe düştüler.[1027] Yukarıdaki ayetlerde net olmayan uzlaşma arayışlarının çerçevesi de belli olmuş oluyordu ki, onların gayesi Allah'a inanmak değil, bilakis Resulullah'ı yolundan alıkoymaktı. Bundan dolayıdır ki, Yüce Allah elçisini onlara karşı uyarmış ve böyle bir uzlaşma teklifine asla yanaşmamasını istemiştir.[1028] Çünkü müşriklerin asıl istedikleri din, kendi gelenekleriyle çelişmeyen bir din olmalıydı. Kendi yaşantıları ve gelenekleriyle çelişen bir din anlayışının değiştirilmesini istemekteydiler.[1029]

Watt ise, uzlaşma teklifinin sadece müşrik liderlerden değil, Hz. Peygamber'in de Mekke'nin ilk dönemlerinde uzlaşma arayışları içerisinde olduğunu iddia eder ve Kur'an-ı Kerim'den[1030] kendisine uygun bazı deliller de bulmaya çalışır. Ona göre, Hz. Muhammed, uzlaştırıcı bir vahiyle daha fazla Mekkeli kazanmayı umuyorken, bu vahyi almış olduğunu belirterek,[1031] gelen ayetleri şu şekilde okuduğunu iddia eder: "Bunlar âli *garanik*'dir; onların şefaati umulur, onlar unutmazlar." Hz. Muhammed bu kelimeleri yüksek sesle telaffuz edince, Kureyşliler

---

[1024] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, II. 187.

[1025] 17/İsrâ', 73-75; 28/Kasas, 85-88.

[1026] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, II. 187.

[1027] İbn Hişâm, *es-Sîre* II. 10; Suyutî, *ed-Durr*, VI. 404; Vâkıdî, *a.g.e.*, s. 559-560.

[1028] 109/Kâfirûn, 1-6.

[1029] 10/Yûnus, 15-18.

[1030] 22/Hac, 52.

[1031] 53/Necm, 19-21.

çok memnun olmuş ve onunla birlikte secdeye kapanmıştı. Çünkü bu vahyi aldığı zaman, yanında Kureyş'in ileri gelenleri de oturmaktaydı. Kendi ilâhlarının şefaatçi olarak kabul edildiğine sevinmişlerdi.[1032] Watt, iddialarına devamla; Hz. Muhammed daha sonra bunun şeytandan olduğunu anladı ve devamındaki diğer ayetleri[1033] okudu ve böylece müşrikler kendi ilâhlarına saldırıldığını anladılar ve bu uzlaşma ortamı da bozulmuş oldu.[1034] Watt, devamla Müslümanların bu rivayetlerin uydurma olduğunu iddia etmelerini de Hz. Peygamber'i ilâhlaştırma olarak yorumlar. Oysa Kur'an ifadesiyle Peygamber'in beşer olduğu beyan edilir.[1035] Sûrenin devamında Allah'ın kızları (*benat-Allâh*) ile ilgili müşrik inançlarını açıklayıp yermesi,[1036] Watt'ın dediklerini yalanlamaktaysa da, o, iddiasında ısrar ederek uzlaşmada kopmanın, garanik hâdisesindeki rivayetlerin iptaliyle başladığını, fakat kesin bir şekilde hatların ayrılmasının Kâfirun Sûresi'nin nüzûlüyle bittiğini belirtir.[1037]

Bununla birlikte bu ayetler Kur'anî öğretide yeni vurgulara işaret etmez; üç tamamlayıcı tema ile birbirinden ayırt edilebildiğini açıklar.[1038]

1. Yerel inancı tenkit ve onların inançlarına yönelik tenkitler.[1039]

2. Onların ilâhlarının güçsüz olduğunun vurgulanması.[1040] Ayrıca inkârcıların Allah'tan başka ibadet ettikleri şeylerin kendilerine bir fayda veya zarar sağlayamadığı[1041] vurgulanır. Oysa inkârcıların bunları şefaatçi[1042] olarak gördükleri ve kâfirlerin taptıkları şeylerin cehennem yakıtı oldukları,[1043] tapılan şeylerin kıyamette kendilerini reddedecekleri ve tapılmayı kabul etmeyecekleri[1044] ve bunlara

---

[1032] Watt, Hz. Muhammed'in Mekke'si, s. 151-152.

[1033] 53/Necm, 21-23.

[1034] Watt, Hz. Muhammed'in Mekke'si, s. 151-152.

[1035] 41/Fussilet, 6.

[1036] 53/Necm, 21-23.

[1037] Watt, Hz. Muhammed'in Mekke'si, s. 155-156.

[1038] Watt, Hz. Muhammed'in Mekke'si, s. 155-156.

[1039] 4/Nisâ', 76.

[1040] 10/Yûnus, 34; 7/A'râf, 193-197.

[1041] 10/Yûnus, 18.

[1042] 39/Zümer, 3, 43.

[1043] 21/Enbiyâ, 98.

[1044] 28/Kasas, 63.

icabet etmeyecekleri[1045] belirtildiği gibi, ayrıca başka ayetlerde de tapılan şeylerin güçsüzlüğü beyan edilerek reddedilmesi istenmektedir.[1046] Öte yandan ilâhların melekler[1047] ve cinlerle[1048] özdeşleştiği pasajların hiçbirinde müşriklerin ilâhları hakkında olumlu bir şey söylemezken, onların ilâhlarının iddia edildiği gibi peygamber tarafından yüceltilmesi söz konusu olamaz.[1049]

Öte yandan şirkin her türlüsünün yerilmesi[1050] ve şirkin büyük günahlardan sayılması[1051] uzlaşma çabalarının boşa gittiğini göstermektedir.

3. İşlenen üçüncü tema olarak ise, Allah'ın birliği üzerinde ısrarla durması olmuştur. Bu konuda Allah'tan başka ilâhlara tapılmaması vurgulanmakta ve İslâm'ın merkezî bir karekteristiği haline gelmektedir.[1052] Allah'ın sıfatlarını anlatan bu ayetler ve diğer ayetler, bu ilişkilerin bir süreç sonunda kesildiğini göstermektedir.[1053]

Resulullah'ın (a.s.) bazı zamanlar, Kureyş'in ileri gelenlerinin İslâm'a girmelerine çok istekli olduğu da görülmektedir. Bu olaya en güzel örnek Abdullâh b. Ummi Mektûm meselesidir. Resulullah (a.s.), Kureyş'in ileri gelenleriyle meşgul olmasından dolayı Abdullâh'a cevap vermemişti. Bu davranış birkaç kez tekrar edilmişti. Bunun üzerine Cenab-ı Hakk: " Surat astı ve döndü. Âma geldi diye. Ne bilirsin belki o arınacak yahut da öğüt dinleyecek de öğüt kendisine fayda verecek. Kendisini zengin görüp tenezzül etmeyenlere gelince; sen ona yöneliyorsun. Onun arınmasından sana ne? Fakat koşarak sana gelen, saygılı olarak gelmişken sen onunla ilgilenmiyorsun"[1054] ayetlerini inzal buyurarak Resulullah'ı (a.s.) böyle davranmaktan menetmiştir.

[1045] 25/Furkân, 17.

[1046] 10/Yûnus, 28-29; 16/Nahl, 86.

[1047] 34/Sebe', 40.

[1048] 43/Zuhruf, 19 vd.; 18/Kehf, 50.

[1049] 53/Necm, 21-23.

[1050] 26/Şuarâ, 213-223; 51/Zâriyât, 51.

[1051] 4/Nisâ', 116-121.

[1052] Watt, *Hz. Muhammed'in Mekke'si*, s. 161-163; ayrıca bkz. 112/İhlâs, 1-4; 4/Nisâ', 61-65; 73/Müzzemmil, 8-9; 37/Sâffât, 35.

[1053] Watt, Hz. Muhammed'in Mekke'si, s. 161-163.

[1054] 80/Abese, 1-10.

3.5. Davete Karşı Gösterilen Tepkilerin Sebepleri

Hz. Muhammed (a.s.) tebliğe başladığı ilk günden itibaren, müşrikleri tek olan Allah'a çağırmış, putların güçsüzlüğünü ortaya koymuştur. Buna karşılık onlar, şiddetle karşı geldiler.[1055] Çünkü kültürsüz milletlerin temel özelliklerinden birisi, babalarından ve atalarından miras kalan örf ve âdetlere muhalif olan bir hareketle karşı karşıya kaldıkları zaman, ilk işleri bu tür hareketlere karşı durmak olur.[1056] İslâm'ın tebliğ edildiği dönemde müşrikler, bunu atalarının yoluna, yani inanç ve davranışlarına bir saldırı olarak telakki etmişler[1057] ve İslâm'a girmemelerine sebep olarak da atalarının yoluna bağlı kalmaları ve atalarının yolunu doğru din olarak görmelerini göstermişlerdir. Bunun tipik bir yansıması ayet-i kerimelerde şöyle ifade edilmektedir: "Onlara Allah'ın indirdiğine uyun dense hayır biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol)a uyarız! Peki ama ataları bir şey düşünmeyen, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı (atalarının yoluna uyacaklar)?"[1058]

Hz. Peygamber'e muhalefet edilmesinin en önemli sebeplerinden birisi de; putlara hücumun yanı sıra, puta tapanların atalarının cehennemlik olduğunun bildirilmesi ve müşriklerin, atalarını yüceltmeyle yakından ilişkisi vardır. Böylece İslâm'a muhalefetin sebepleri, kişisel çıkar yanında onun siyasi ve iktisadi içeriğinden korkma ve düpedüz tutuculuktu. Hz. Muhammed'in karşı karşıya kaldığı durum, içtimaî, siyasi, iktisadi ve zihnî bir hastalıktı. Onun tebliği özünde dinî idi. Ve hastalığın temelindeki dinî nedenleri tedavi etmeye girişti; ancak, başka yönleri de etkiledi ve sonuç olarak da muhalefetin birçok yönüyle karşılaştı.[1059]

Mevki ve nüfuz endişesi de müşriklerin davete karşı çıkmalarının başında gelen sebeplerdendi.[1060] İslâm dini kişileri mevki ve zenginliklerine göre değil,

---

[1055] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 208-210; Taberî, *Târîh*, II. 324-325; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 65.

[1056] Şiblî, *Asr-ı Saâdet*, I. 159.

[1057] Watt, Hz. Muhammed'in Mekke'si, s. 47,

[1058] 2/Bakara, 170; ayrıca bkz. 5/Mâ'ide, 104; 7/A'râf, 173, 94-95; 10/Yûnus, 78; 11/Hûd, 109; 16/Nahl, 35; 27/Neml, 67-70; 28/Kasas, 36; 31/Lokmân, 21; 37/Sâffât, 69-70, 16 vd. 45/Câsiye, 25; 44/Duhân, 36; 56/Vâkıa, 47; 43/Zuhruf, 20-25; 38/Sâd, 6.

[1059] Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 144.

[1060] Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, s. 142-143.

takvasına göre değerlendirdiğinden[1061] bu durum müşrikleri tedirgin ediyordu. Bunun mânâsı Kureyş'in bulunduğu yerden aşağıya düşmesi demekti.[1062]

Kureyş'e göre bir adamın lider olabilmesi için "zengin ve fazla çocuk sahibi olması" gerekiyordu. Peygamberlik görevini de bir liderlik olarak telakki ettiklerinden, Peygamber'de de aynı şartları aradılar. Hz. Muhammed'e peygamberlik verildiği zaman kendisinin sadece hayatta iki kızı vardı.[1063] Ayrıca bir reiste olması gereken zenginlik de onda yoktu. Bundan dolayı da, ona peygamberlik makamının verilmiş olmasını imkânsız buluyorlardı. Kur'an-ı Kerim, onların bu söylemini şöyle dile getirmektedir: "Yahut senin hurmalardan ve üzümlerden oluşan bir bahçen olmalı, aralarında ırmaklar fışkırtmalısın. Yahut altundan bir evin olmalı...."[1064] Onlara göre Kur'an ya Mekke'de Velîd b. Muğire'a veya Taif'te Urve es-Sakafî'ye gelmeliydi.[1065] İşte onların bu duyguları Kur'an'a şu şekilde yansımıştır: "Fakat kendilerine gerçek gelince bu büyüdür; biz onu tanımayız dediler. Ve dediler ki: Bu Kur'an iki kentten büyük bir adama indirilmeli değil miydi? Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyor? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında Biz taksim ettik ve onlardan kimini ötekine derecelerle üstün kıldık ki biri, diğerine iş gördürebilsin. Rabbinin rahmeti, onların toplayıp yığdıklarından daha hayırlıdır."[1066]

Bu arada Mekke'de kendisine bu görevin verilmesini bekleyenler arasında Umeyye b. Ebî Salt'ı da görmekteyiz.[1067] Hz. Muhammed'e peygamberlik verilince kıskançlıktan dolayı iman etmediği gibi, diğer insanları da Hz. Muhammed'in aleyhine kışkırtmıştır.[1068] Bundan dolayı da sırf kıskançlıklarından Hz. Muhammed'in davetine karşı gelmişlerdi.[1069]

[1061] 49/Hucurât, 13.

[1062] Şiblî, a.ge., I. 159.

[1063] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 202.

[1064] 17/İsrâ', 91, 93.

[1065] İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV. 127.

[1066] 43/Zuhruf, 30-32.

[1067] İbn Kesîr, *Tefsîr*, III. 250; İmaduddîn Halîl, *Dirâse*, s. 283.

[1068] İbn Kesîr, *Tefsîr*, s. 250-251.

[1069] Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, I. 372-373. Ayrıca bkz. 28/Kasas, 57; 35/Fâtır, 42-43; 37/Sâffât, 165-170; 43/Zuhruf, 30-32; 38/Sâd, 8.

Öte yandan Arap reislerinin yaşam tarzları da Hz. Muhammed'in getirdiği ve tebliğ ettiği yaşam tarzıyla bağdaşmıyordu.[1070] Cenab-ı Hak: "Şunların hiçbirine itaat etme, yemin edip duran aşağılık, (herkesi) kötüleyen, söz götürüp getiren, hayra engel olan saldırgan günahkâr, kaba, sonra da kötülükle damgalı, mal ve oğullara sahip olmuş diye (yolunu şaşırmış)."[1071] buyurarak onların bazı sıfatlarını beyan etmiştir. Bu ayetler, müşriklerin lider saydıkları kişilerin vasıflarını belirtmek ve Müslümanların bunlara karşı takınacakları tavırları belirlemek için nazil olmuştur.[1072]

Müşriklerin davete karşı koyma sebeplerinin arasında ekonomik kaygılar da başta gelmektedir. Mekke, Kâbe'nin orada bulunması sebebiyle dinî bir merkez durumundaydı. Özellikle hac mevsiminde kurulan panayırlar, buraya daha da hareketlilik kazandırmaktaydı. Kabilelerin Mekke'ye geliş amacı putları ziyaret etmekti. Putperestlik yıkılıp özellikle de Mekke'de değerini yitirecek olursa, ticari yönden de değerini yitirmiş olacak ve canlılığını kaybedecekti. Bundan dolayı Mekkeliler putperestliğin müdafiî durumuna düşmüşler ve Hz. Peygamber'in (a.s.) getirmiş olduğu tebliğe karşı çıkmışlardır. Ayrıca gelen kabilelere hizmet etmeleri sebebiyle Mekke halkı, bilhassa Kureyş'in bütün kabileler arasında nüfuz ve itibarı en üst noktasındaydı. Bundan dolayı kış ve yaz seyahatlerini rahatlıkla yapabiliyorlardı. Kâbe'deki bu hizmetlerinden dolayı bütün kabilelerden hürmet görüyorlardı.[1073] Onlar, bütün bu konumlarının putperestlik sayesinde olduğuna inanıyorlardı. Hz. Peygamber'e tâbi oldukları takdirde yurtlarından atılacaklarına ve ekonomik kayıplara uğrayacaklarına inanıyorlardı. Onların bu endişesi Kur'an'a şu şekilde yansımaktadır: "Dediler ki: Biz seninle beraber doğru yola gelirsek yurdumuzdan atılırız. Biz onlara kendi katımızdan bir rızık olarak, her şeyin ürünlerinin toplanıp getirildiği, güvenli, dokunulmaz bir mekân vermedik mi? Fakat çokları bilmezler."[1074]

Kureyş'in davete karşı koymalarının sebeplerinden birisi de Hıristiyanlara karşı olan kinlerinden kaynaklanmaktaydı. Çünkü Kâbe'yi yıkmaya gelen Ebrehe Hıristiyan idi. Bundan dolayı da Araplar, Mecusileri Hıristiyanlara tercih ediyorlardı. Mecusilerle (İranlılar) ile Hıristiyanlar (Bizanslılar) arasında çıkan savaşta

---

[1070] Şiblî, *a.g.e.*, I. 161-162.

[1071] 68/Kalem, 10-14; ayrıca bkz. 74/Müddessir, 11-24; 96/Alak, 6-19.

[1072] İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV. 403-404; Suheylî, *Ravdu'l-Unf*, II. 116.

[1073] 106/Kureyş, 1-4.

[1074] 28/Kasas, 57.

Bizanslıların yenilmesine sevinmişlerdi. Buna mukabil Müslümanlar ise bu olaydan üzüntü duymuşlardı.[1075] Ama 30/Rûm Sûresi'nde nazil olan ayetler, Müslümanları umutlandırmıştı.[1076]

Putperestliğe karşı Müslümanların Hıristiyanlarla birçok ortak yönü vardı. Bunun en bariz örneği ise, kıble meselesidir. Hicretten sonra bile Müslümanlar Kudüs'e yönelerek namaz kılmışlardır. Bu ortak kıble vb. örnekler müşriklerin zihninde, Hz. Muhammed'in (a.s.) gizlice Hıristiyanlığı tesis edeceği fikrini uyandırmış, bundan dolayı da Hıristiyanlardan nefret ettikleri gibi, Müslümanlardan da nefret etmişlerdir.[1077]

Ayrıca müşrikler, Hz. Peygamber'den inanmaları karşılığı olarak birtakım mucizeler göstermesini istemişlerdir.[1078] Peygamberimize, sıkıntılı zamanlarda diğer peygamber kıssalarını anlatan ayetlerin nazil olması, müşriklerin iftiralarına maruz kalmasına sebep olmuş ve "Bunlar evvelkilerin masallarıdır."[1079] ve "Ona bir başkası öğretiyor."[1080] demişlerdi. Oysa bunun vahiy olduğu gelen ayetlerde belirtiliyordu.[1081] Yine Hz. Peygamber'e gönderilen vahyin diğer vahiylerle aynı olduğu[1082] belirtildiği halde müşrikler Hz. Peygamber'i (a.s.) kâhin ve sahir[1083] olmakla suçlamışlar ve inkârlarını sürdürmüşlerdir.

3.6. Birinci ve İkinci Akabe Biatları

[1075] Şiblî *a.g.e.*, I. 160.

[1076] 30/Rûm, 1-5.

[1077] Şiblî, *a.g.e.*, I. 160.

[1078] 17/İsrâ', 91-96; 21/Enbiyâ, 7-8, 34; 23/Mü'minûn, 24, 97-98; 25/Furkân, 7-8, 20, 22; 18/Kehf, 110; 41/Fussilet, 6; 10/Yûnus, 16; 3/Al-i İmrân, 144; 4/Nisâ', 163; 12/Yûsuf, 109; 13/Ra'd, 38; 46/Ahkâf, 9; 6/En'âm, 50; 7/A'râf, 188; 33/Ahzâb, 52; 66/Tahrîm, 1; 93/Dûhâ, 6-8; 94/İnşirâh, 1-3.

[1079] 25/Furkân, 4-5

[1080] 16/Nahl, 103.

[1081] 28/Kasas, 44-45; 42/Şûrâ, 15; 26/Şuarâ, 192-197; 39/Zümer, 28; 41/Fussilet, 3

[1082] 87/A'lâ, 18-19; 53/Necm, 33-37

[1083] 18/Kehf, 22; 37/Sâffât, 35; 38/Sâd, 3; 25/Furkân, 5; 16/Nahl, 103-105; 53/Necm, 1-18; 52/Tûr, 3; 68/Kalem, 2; 69/Hâkka, 41.

Ebû Tâlib'in vefatının yankıları siyasi alanda yansımasını göstermiştir. Haşimoğullarının reisi durumunda olan Ebû Tâlib ölünce, kardeşi Ebû Leheb onun yerine geçmişti. Ebû Leheb, Haşimilere karşı uygulanan boykot kararında büyük birliğe katılmasına rağmen, ilkin Ebû Tâlib'in yaptığı gibi Hz. Muhammed'i (a.s.) koruyacağına dair söz vermiş,[1084] daha sonra Hz. Peygamber'in müşrik ataları hakkında: Onların cehennemlik olduklarını söylemesi üzerine, Ebû Leheb, Hz. Muhammed'i korumaktan vazgeçmiştir.[1085]

Resulullah hac mevsiminde panayırlara katılan kabileler arasında dolaşırken Hazreclilerden bir grupla karşılaşmış, onları İslâm'a çağırınca onlar, kendi aralarında: "Allah'a yemin ederiz ki, Yahudilerin bizleri kendisiyle tehdit ettikleri peygamber budur." dediler ve onun çağrısını kabul ederek onu tasdik ettiler ve şöyle dediler: "Şimdi bizimle kavmimiz arasında bir savaş vardır. Umulur ki, Allah senin sayende onların hepsini bir araya getirir. Eğer onlar seninle birleşecek olurlarsa senden üstün kimse olmayacaktır." dedikten sonra yanından ayrıldılar.[1086] Hazreclilerden İslâm'ı kabul eden bu yedi kişilik grup Medine'ye vardıklarında İslâm'ı çevrelerindekilere anlatmışlar ve bu, çevrede olumlu yankı bulmuştu. Hatta daha önceleri İslâm'ı kabul etmemiş olan Evs kabilesinden de İslâm'ı kabul edenler olduğu gibi ertesi sene on iki kişilik bir ensar grubu ile Akabe denilen yerde Hz. Muhammed'e gelerek ona biat ettiler. Bu on iki kişilik grubun ikisi Evslilerdendi.[1087] Diğer bazı rivayetlerde ise bu heyette bulunanlardan üçü Evslilerdendi.[1088] İslâm tarihinde I. Akabe Biatı denilen biat, bu biat idi.[1089] Bu biatte Medineliler: Allah'a şirk koşmayacaklarına, hırsızlık yapmayacaklarına, zina etmeyeceklerine, çocuklarını öldürmeyeceklerine, iftira atmayacaklarına ve maruf olan meselelerde Hz. Peygamber'e isyan etmeyeceklerine dair söz vermişlerdi.[1090]

Medine heyeti bu bağlılık yemininden sonra kendilerine İslâm'ı anlatacak birini göndermesini Hz. Peygamberden istediler. Hz. Peygamber de, onlara İslâm'ı

[1084] Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, 145.

[1085] Watt, Hz. Muhammed Mekke'de s. 146.

[1086] İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 96.

[1087] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 152.

[1088] Şiblî, *a.g.e.*, I. 193.

[1089] İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 96.

[1090] İbn Hişâm *es-Sîre*, II. 57.

anlatmak üzere Mus'ab b. Umeyr'i gönderdi.[1091] Mus'ab, Es'âd b. Zurâre'nin evinde misafir olarak kaldı. Mus'ab b. Umeyr'in bir yıllık tebliği sonucu Medine'de neredeyse İslâm'ın girmediği ev kalmamıştı. İslâm'ı kabul etmede geri duran ve aşırı düşmanlık gösterenlerin başında Evs kabilesinin reisi olan Sa'd b. Mu'az ile Useyd b. Hudeyr bile Mus'ab ile yapılan diyalog sonucu Müslüman olmuşlardı. Bunların Müslüman olmaları sonucu Evs kabilesinin büyük bir kısmı Müslüman olmuşlardı.[1092]

Bir yıl sonra hac mevsiminde Mus'ab b. Umeyr ve beraberindeki bir grup Medineli Müslümanla Mekke'ye döndü. Mekke'ye geldiklerinde teşrik günlerinden bir gün gece yarısından sonra teker teker gizlice Akabe'ye vardılar. Orada beraberinde amcası Abbâs olduğu halde, Hz. Peygamber ile buluştular.[1093] Bu gelen heyette 70'i erkek, ikisi kadın olmak üzere 72[1094] veya 70'i erkek, üçü de kadın olmak üzere toplam 73[1095] kişinin olduğu belirtilir.

Heyet buluşma yerine geldiğinde, önce Hz. Peygamber'in amcası Abbâs'ın; "Şu andan sonra Hz. Peygamber sizin aranıza gelmek istiyor, bunun sorumluluğunu taşıyacağınıza söz veriyormusunuz?" demesi üzerine.[1096]

Onlar buna cevaben: Hz. Peygamber'i bizzat kendilerine hitap etmesini istediler. Hz. Peygamber ile heyet arasında geçen diyalog üzerine; bütün dünyaya karşı Hz. Peygamber'i canları, eşleri ve çocuklarını korudukları gibi koruyacaklarına dair söz verdiler.[1097]

Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Sizin kanınız benim kanımdır. Sizin affınız benim affımdır. Ben size iltihak edip katılıyorum, siz de bana iltihak ediyorsunuz. Siz kiminle çatışıp savaşırsanız, ben de onunla çatışıp savaşırım. Kiminle sulh yaparsanız, ben de onunla sulh yaparım."[1098] dedi.

[1091] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II. 58; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 96-97; Şiblî, *a.g.e.*, I. 193.

[1092] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II. 58-60; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 97; Şiblî, *a.g.e.*, I. 192; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 151-152.

[1093] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II. 61; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 99, Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 154. Şiblî, *a.g.e.*, I. 192.

[1094] İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 99.

[1095] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 157.

[1096] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II. 63; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 157.

[1097] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II. 63-64; *İslâm Peygamberi*, I. 158. İbn Hişâm, *es-Sîre*, II. 64. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 158

[1098] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II. 64; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 158.

Bu karşılıklı konuşmalardan sonra Hazreclilerden dokuz, Evslilerden de üç kişilik bir heyet seçildi. Bunlar kendi aralarında başkanlık ve başkan yardımcılığını belirlediler. ilk biat eden kişi de Es'âd b. Zurâre olmak üzere biat ettiler. Çünkü başkan olarak o seçilmişti.[1099]

II. Akabe Biatı'nda ileri sürülen şartlar I. Akabe Biatı'ndan farklı idi. Çünkü I. Akabe Biatı'nda kadının biatının muhtevası işlenmişken, bu biattı: "Kırmızı renkli ve siyah renkli herkese karşı savaş açmak söz konusu edilmiştir."[1100] Çünkü I. Akabe Biatı'nda henüz savaş kelimesi telaffuz edilmezken bu biatte savaşa hazır olmaları için imalar yapılmıştır.

Zilhicce ayında başlayıp, Rabiulevvel ayının 12'sinde biten bu ziyaret sonunda gerçekleşen II. Akabe Biatı'ndan Mekkeli müşriklerin haberdar olması, Müslümanlara yapılan baskıların daha da artmasına sebep olmuştur.[1101] Çünkü sabah olduğunda Kureyş bu olaydan haberdar olmuş ve gelen Medineli heyete bunu sormuşlardı. Ancak onlar buna cevap vermeden susmayı tercih ederken, Medine'den gelip de İslâm'a girmemiş olanlar böyle bir şeyin olmadığını, yemin ederek inkâr ettiler.[1102] Böylece Mekkeli Müslümanlar Habeşistan hicretinden sonra kendilerine beş yüz kilometre uzaklıkta bulunan ve kendilerine kucak açan, özgürlük ve hürriyetlerini güvence altına alan bir beldeye (Yesrîb/Medine) hicret etmenin yolunu bulmuşlardı.[1103]

Hicretten bahseden ayetlerden birkaçını şöyle sıralayabiliriz: "Seni yurdundan çıkarmak için seni tedirgin edeceklerdi. Böyle bir durumda, senden sonra orada kendileri de az bir süre kalabilir."[1104] "Ey inanmış kullarım! Benim yeryüzüm geniştir. O halde yalnız bana kul olun."[1105] Bu ayetler, hicret etmeyi teşvik ederken, sebebsiz yere hicret etmeyenleri ise kınamıştır.[1106]

[1099] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II. 64-69; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 99-101; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 158-160.

[1100] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II. 72; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 101.

[1101] İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 101.

[1102] İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 101; Hamidullah, İslâm Peygamöberi, I. 159.

[1103] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 159-160.

[1104] 17/İsrâ', 76.

[1105] 29/Ankebût, 56.

[1106] 4/Nisâ', 97-100.

"Onlar, sırf Rabbimiz Allah'tır dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarıldılar. Eğer Allah'ın bazı insanları bazılarıyla savunması olmasaydı, içlerinde Allah'ın ismi çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler yıkılırdı; (fakat Allah insanları güçlendirerek, onlar vasıtasıyla mümin kullarını savunur. Kendisine inananlar ile isminin anıldığı mabedleri korur.) Allah kendi dinine yardım edenlere elbette yardım eder. Kuşkusuz Allah kuvvetlidir ve galiptir."[1107]

Bu ayetlerin savaşa ve savunmaya izin veren ilk ayetler olduğu belirtilir.[1108] Bu ayetlerin nüzûlünden sonra, Hz. Peygamber Müslümanlara hicret için izin vermiş, kendisi de hicret için izin beklemiştir.[1109] Cenab-ı Allah'tan izin gelince Resulullah'ın yaklaşık on gün sürecek hicret yolculuğuna çıktı. Bu yolculuk, Rebiulevvel ayının başında (Eylül 622) başlamış, 23 Eylül 622'de Kuba'ya varıp orada ilk Cuma namazını kıldıktan sonra, Rebiulevvel ayının 12'sinde (27 Eylül 622) Medine'sona ermiştir..[1110]

Hicret için birtakım hazırlıklar yapılmış, zamanın gelmesi beklenmiştir. Tabiî ki, bu esnada müşrikler de boş durmamışlar, onu öldürme planları kurmuş,[1111] onun evinin önünde beklemişlerdi.[1112] Fakat onun Allah tarafından korunduğu[1113] beyan edilmektedir.

Resulullah bu yolculuk esnasında birçok sıkıntılar çekmiş; fakat bu sıkıntıları Allah'ın yardımıyla aşmıştır.

"Ona yardım etmezseniz, bilin ki, inkâr edenler onu Mekke'den çıkardıklarında mağarada bulunanlardan iki kişiden biri olarak Allah ona yardım etmişti. Arkadaşına üzülme Allah bizimle beraberdir, diyordu."[1114] ayeti bu yolculuk esnasında çekilen sıkıntılara işaret etmektedir.[1115]

İşte Hz. Peygamber ve ashabının on üç yıl boyunca çektikleri sıkıntıların sona ereceğine işaret eden hicret olayı, günler süren bir yolculuk sonunda nihayete

---

[1107] 22/Hac, 39-40, 76-77; 2/Bakara, 218; 29/Ankebût, 56.

[1108] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II. 79.

[1109] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II. 79.

[1110] Hizmetli Sabri, *İslâm Tarihi (İlk Dönem),* Ankara, 1999, s. 287-295.

[1111] 8/Enfâl, 30.

[1112] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II. 92; 9/Tevbe, 52; 52/Tûr, 30.

[1113] 36/Yâsîn, 1-9.

[1114] 9/Tevbe, 40.

[1115] Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 159.

ermiş, Medineliler onu hoş karşılamışlar, şarkılar söyleyerek bunu dillendirmişlerdir. Herkes onu misafir olarak evine almak istemiş, fakat o, devesini serbest bırakmak suretiyle bu problemi halletmiştir. Bilindiği gibi deve, Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin evine yakın bir arsaya konaklamış, burası satın alınmış ve oraya Peygamber Mescidi ve etrafındaki hücreler inşa edinceye kadar onun evinde misafir kalmıştır.[1116]

[1116] Hicretle ilgili geniş bilgi için bkz. İbn Hişâm *es-Sîre*, II. 89-108; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 101-108; Şiblî, *a.g.e.*, I. 198-204.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MEDİNE DÖNEMİNDE MÜSLÜMANLAR VE DİĞER DİNÎ GRUPLAR ARASINDAKİ İLİŞKİLER

1. MEDİNE DÖNEMİNDE YAHUDİLERLE İLİŞKİLER

1.1. Yahudilere Karşı İzlenen Barış Politikası

Hz. Peygamber, daha peygamberliğinin ilk yıllarından itibaren kendi tebliğinin öncekilerin bir devamı, hatta daha önceki peygamberlerin yeniden bir canlanması şeklinde görüyordu.[1117] Ondan dolayıdır ki, ilk inen Mekkî sûrelerde "İbrahim ve Musa'nın sahifelerinden"[1118] söz edilmektedir. Kur'an'ın Yahudilerle olan münasebetlerinde siyasi anlaşma ve bu anlaşmaların bozulduğu görülürken; Hıristiyanlarla olan ilişkiler söz konusu olduğunda, takınılan tavır esas itibarıyla itikadi ve kelamî olmaktan öteye geçmemektedir.[1119]

Medine döneminde de, Hz. Musa Yahudilere, Hz. İsa da Hıristiyanlara bırakılıp sadece Hz. İbrahim'in hanif dinine sığınılmamış, bilakis, Hz. Musa ve Hz. İsa'ya önemli yer verilmiş ve onların kitaplarının doğrulayıcısı olarak Hz. Muhammed'e kitap gönderildiğinden bahsedilmiştir.[1120] Fakat buna rağmen, Yahudilerin Hz. Peygamber'i reddetmeleri Hz. Peygamber'i hayal kırıklığına uğratmıştır. Özellikle kıblenin değiştirilmesi ve haccın farz kılınması, Yahudilerin Hz. Peygamber'e karşı tutumlarının değişmesine sebep olmuştur.[1121]

Hz. Peygamber Medine'ye vardıktan bir süre sonra, kıble tahviliyle ilgili ayetler nazil oldu. Bu durum ister istemez Kudüs'ü kutsal kent sayan Yahudilerle ihtilafı ortaya çıkardı. Eğer Hz. Peygamber, Medine'de Kudüs'e yönelmeye devam etseydi, Yahudilerin bu konudaki tutumları farklı olabilirdi. Oysa kıble değişikliği, Müslümanlardan, Hz. Peygamber'e tâbi olanlarla, cayanları tespit etmek amacına yönelikti. Eğer dinî yönden Kudüs devamlı olarak kıble yapmayı düşünseydi Kudüs'ü dinî yönden Yahudilikten ayırır kıble yapardı.[1122]

Watt, kıble değişikliğini, Yahudilerle ayrılığın ilk işareti olarak kabul ederken, bunun, yeni dinin özellikle Arap nitelikli olacağını ve Hz. Muhammed'e tâbi olanların da

---

[1117] Fazlur Rahmaan, *İslâm*, s. 35.

[1118] 87/A'lâ, 19.

[1119] Fazlur Rahman, *İslâm*, s. 35.

[1120] Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, s. 214-215; 5/Mâ'ide, 48.

[1121] Fazlur Rahman, *İslâm*, s. 26.

[1122] Fazlur Rahman, *İslâm*, s. 27; ayrıca, bkz. 2/Bakara, 142-143.

özellikle Yahudi kanadından ziyade, Arap kanadına dayanacağının ilk belirtisi olduğunu belirtir.[1123]

Kur'an-ı Kerim'de Yahudi ve Hıristiyanları tenkit eden ayetlerin içerisinde, ilk nazil oldukları şekliyle sadece Yahudileri hedef almaktaydı. Bunu Medine'nin ilk günlerindeki tecrübeye bağlamak mümkündür. Çünkü Medine'nin ilk günlerinde Müslümanlar kesin bir Yahudi muhalefetiyle karşılaştıkları halde, hemen hemen hiçbir ciddi Hıristiyan tepkisiyle karşılaşmamışlardır. Daha sonra Hıristiyanların tepkisiyle karşılaşınca da, konuyla ilgili ayetler nazil olmuştur.[1124]

Medine'de Yahudilerle olan ilişkiler artıkça İslâm toplumunda sorunlar ortaya çıkmaya başladı. Müslümanlar, Yahudilerin, Kur'an ile kendi kitapları arasındaki benzerlikleri inkâr ettiklerini işittiler. Hz. Muhammed, Medine'ye ilk varışında Yahudilerin kendi peygamberliğini tanımayacaklarını anladığında, onların geçmişte kendi peygamberlerine karşı çıktıkları ve onları öldürdükleri düşüncesiyle teselli edilmiştir.[1125] Öte yandan Kur'an ile Yahudi ve Hıristiyanların kutsal kitapları (Tevrat ve İncil) arasındaki farklardan ve Tevrat ile İncil arasındaki farklardan kaynaklanan zorluklar, kutsal kitapların tek bir kaynaktan beslendiği kabul edilerek[1126] ve hatta Kur'an'ı taksim ettikleri belirtilerek halledilmiştir.[1127] Özellikle de Yahudiler, kitaplarının bir kısmını gizlemekle suçlandı.[1128] Bazen de Yahudilerin Hz. Muhammed'in geleceğine dair kendi kitaplarını gizledikleri de anlatılmaktaydı.[1129]

Diğer bazı ayetlerde ise, Yahudilerin, bilerek kendi kitaplarını tahrif ettikleri veya değiştirdikleri,[1130] Müslümanlarla alay etmek için kelimelerle oynadıkları belirtilir.[1131] Öte yandan Yahudilerin, kendi kutsal kitaplarını gizlemelerinin yanı sıra, dinlerini de böldükleri ve bundan dolayı bölücü oldukları da belirtilir.[1132]

[1123] Watt, *Kur'an'a Giriş*, trc. Süleyman Kalkan, s. 26.

[1124] Watt, Modern Dünyada İslâm Vahyi, s. 38.

[1125] Watt, *Kur'an'a Giriş*, s. 178-179; 3/Al-i İmrân, 181-184; 5/Mâ'ide, 70.

[1126] 3/Al-i İmrân, 23; 4/Nisâ', 44, 51.

[1127] 15/Hicr, 90 vd.; 23/Mü'minûn, 53.

[1128] 2/Bakara, 42, 76, 140-146, 159, 174; 3/Al-i İmrân, 71; 5/Mâ'ide, 15; 6/En'âm, 91.

[1129] Watt, *Kur'an'a Giriş*, s. 179; 7/A'râf, 157; 61/Saf, 6.

[1130] 2/Bakara, 75; 5/Mâ'ide, 13, 41; 4/Nisâ', 46 vd.

[1131] Watt, *Kur'an'a Giriş*, s. 179.

[1132] Watt, *Kur'an'a Giriş*, s. 179; 6/En'âm, 159, 161; 4/Nisâ', 125; 16/Nahl, 123; 22/Hac, 78.

Siyasi düzeyde Hz. Muhammed'in Yahudilerle olan tecrübesi kesinlikle acı bir tecrübe olmuştur. Medine'ye varışında, ünlü "Medine Vesikası" olarak bilinen bir anlaşma imzalamıştı. Medine'ye yapılacak bir saldırının vukuunda Müslümanlarla birlikte hareket etmelerine karşılık olarak dinî özerklik verilmiş olmasına rağmen, Yahudiler güvenilmez bir ortak olduklarını anlaşmaya uymayarak göstermişlerdir. Onlar Hz. Peygamber ve onun yeni dinini inkâr etmekle kalmadılar, Mekkelilerle olan bütün çatışmalarda onlara yakınlık duyup, onları destekleddiler ve daima münafıklarla işbirliği yaptılar.[1133]

Şurası da dikkate değerdir ki, Mekkelilerle yapılan her büyük çatışmadan sonra Hz. Muhammed (a.s.) Medine'deki Yahudilere karşı bir sefer düzenlemiş ve bunun sonucu olarak da Medine'den sürmüşlerdir. En son Hayber'in fethiyle Yahudilerin Hicaz bölgesindeki askerî gücü kırılmış oldu.[1134]

Hz. Muhammed'in diğer din mensuplarıyla siyasi ve diplomatik münasebetleri Medine'de başlamıştır. Medine'ye gelince ilk yaptığı iş, Medine'deki karmaşık yapıyı hukuki bir zemine oturtmak olmuştur. Öyle ise önce hukuku tanımlamak gerektiği kanısındayım.

Hukuk, (ya da tabiî hukuk) zamanla gelişen toplumsal durum ve şartlara göre, insanlık yarar ve onuruna yaraşan herhangi bir hakkı istemek ve kanunda ıslahat yapmak için başvurulan ve bu hususta önemli rol oynayan bir idedir.[1135]

Buna göre, insan topluluklarında kişiler ya da kişilerle devlet arasında ilişkileri düzenleyen ve devlet tarafından uyulması zorunlu kılınan düzenleyici, yasaklayıcı ve izin verici davranış ve kurallarının tümüne birden hukuk adı verilir.[1136] Bu anlamda hukuki ilişkilerin, insanın toplumsal hayatında ne kadar tabiî ve zorunlu olduğu görülmektedir.

Hukuki ilişkileri düzenleyen değerler ya da kanunlar, toplumlara göre menşei itibarıyla çoğu zaman farklılık arz eder. Bu kurallar kimi zaman örf ve âdet, kimi zaman ahlâk, kimi zaman da din kaynaklı normlardan oluşur. İslâmi anlayışa göre, bu kurallar

---

[1133] Fazlur Rahman, *İslâm*, s. 38.

[1134] Fazlur Rahman, *İslâm*, s. 38.

[1135] Atay, İslâm Hukuk Felsefesine Giriş, s. 36.

[1136] Ergun Özsunay, *Medenî Hukuka Giriş*, İstanbul, 1981, s. 5; Ayrca hukukun tanımındaki zorluklar ve bu konudaki farklı anlayışlar için bkz. İsmail Kıllıoğlu, *Ahlak-Hukuk İlişkisi*, İstanbul, 1988, s. 230-248.

özde ve temelde dinî nasslara göre tespit edilir. Bundan dolayıdır ki, İslâm tarihinin daha başlangıcından itibaren hukukun şeriat kavramından çıktığı veya bu kavramın bir parçası olduğu kabul edilmiştir. Dolayısıyla, Allah'ın insanlara en mükemmel ve en son vahyi olan Kur'an da, hukukun en temel kaynağı olarak addedilmiştir.[1137]

Kur'an'da geçen ifadelerin tamamı, belli bir hayat tarzını yerleştirecek kadar evrensel ve somut niteliklidir. O, yalnızca ahlâkî ilkeleri belirlemekle kalmamış, aynı zamanda Hz. Muhammed'in Mekkelilere, Yahudilere ve münafıklara karşı giriştiği bütün mücadelelerde doğuş halindeki bir toplumun ve devletin kurulması görevinde ilk İslâm cemaatine yol göstermiştir. Hukuki alanda Kur'an'ın uygulanmasını sağlamak için izlenen bu yolda, Hz. Muhammed'in üslendiği rolü dikkate almak bir zorunluluktur. Zira o, Kur'an'ın en yetkili timsaliydi ve onun davranışlarında, benzeri olmayan bir dinî normatiflik mevcuttu.[1138] Asr-ı Saâdet'te Hz. Peygamber'in hukuki anlamda yaptığı bazı uygulamalar bunu doğrular mahiyettedir.

1.1.1. Medine Vesikası ve Bir Arada Yaşama Projesinin Temelleri

Medine (Yesrîb), Hz. Peygamber'in hicretini müteakip Müslüman, Yahudi, Hıristiyan ve putperest insan gruplarını barındıran, kozmopolit dinî-siyasi bir nüfus yapısına sahip oldu. Medine'de müşrik Araplar kadar Yahudiler ve az da olsa Hıristiyanlar yaşıyordu. Hz. Peygamber ve ashabının hicretiyle bu şehir büsbütün karmaşık bir hal aldı. Hz. Peygamber'in hicret sonrası Medine'nin sınırını tespit ettikten sonra bu sınırlar içerisinde Müslümanların sayılmasını emretti.[1139] Verilen bu emirden maksadın ne olduğu konusunda farklı rivayetler vardır. Fakat hepsinde olan ortak nokta; Müslümanlar sözü ile kendisini açıklayan herkesin kastedilmiş olmasıdır. Bu sayımın zamanı konusunda da farklı yaklaşımlar olmasına rağmen, Hamidullah bu sayımın Hicrî 1. yılda yapıldığı kanatindedir.[1140] Bu ilk nüfus sayımının sonuca göre, çıkan rakamlar da farklıdır. Buhârî'de Müslüman sayısının Medine'de 1500 kadar olduğu belirtilirken Müslim, İbn Mace ve İbn Hanbel'de bu sayı 600-700 arasında verilmektedir. Öte yandan

---

[1137] Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, Ankara, 1979, s. 53; *İslâm Hukuku Etüdleri*, İstanbul, 1984, s. 120-121; Fazlur Rahman, *İslâm*, s. 96.

[1138] Fazlur Rahman, *İslâm*, s. 96-97.

[1139] Buhârî, Cihâd, 181; Muslim, İmân, 235; İbn Mace, Fiten, 23; İbn Hanbel, V. 384.

[1140] Tayip Ogiç, "İslâmiyette İlk Nüfus Sayımı", *AÜİFD*, Ankara, 1960, VII. 15.

Buhârî'de bu sayının 500 kişi olduğunu belirten rivayet de mevcuttur.[1141] Bu rivayetlere göre şu görüşler ortaya çıkmaktadır:

1. Sayımın müteaddit zamanlarda yapılmış olması;

2. 1500 rakamı ile İslâmiyeti kabul eden herkes kastedilmiştir; yani kadın çocuk, köle bu sayımın içindedir. 600-700 arasındaki rakam erkeklere, 500 rakamı ise muhariplere aittir.[1142] Her hâlukârda Müslümanların sayılarının 1500 olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.[1143]

Öte yandan Medine'de 4000 civarında Arap ve bir o kadar da Yahudi olmak üzere toplam 10.000 civarında insan yaşıyordu.[1144] Müslümanların sayıları az olmasına rağmen, Müslümanların teşkilatlı olmaları ve yaptıkları anlaşma ve anayasa ile putperest ve Yahudi olan Medine halkı âdeta azınlık durumuna düşmüşlerdir.[1145]

Medine'de hicretten sonra süratle gelişmekte olan sosyal, politik, siyasi ve sosyal yapı, bazı problemleri de ortaya çıkarmış ve ülke tayini, yabancılarla ilişkilerin tanzimi, gelişmekte olan bu siyasi camiada fertlerin Hz. Peygamber'le olan hukuki, mali ve askerî ilişkilerde sahip oldukları haklar ve görevlerin tespiti bir zorunluluk haline gelmişti.[1146] Hz. Peygamber bu yapı çerçevesinde, öncelikle Medineli Müslümanlar (*ensâr*) ile Mekkeli muhacirleri bir araya getirerek, onların manevi kardeşliğini (*muahat*) ilan etmiş[1147] ve Enes b. Mâlik'in evinde akdedilen bir anlaşmayla Müslümanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen esaslar tespit edilmiştir.[1148] Müslümanlar arasındaki yakınlaşma bu şekilde sağlandıktan sonra, İslâm'ın yayılması için uygun bir zemin

---

[1141] Buhârî, Cihâd, 181; Muslim, İmân, 235; İbn Mace, Fiten, 23; İbn Hanbel, V. 384.

[1142] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI. 178-179; Ogiç, a.g.m., s. 15.

[1143] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 210.

[1144] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 198; Tayyib Ogiç "İslâmiyette İlk Nüfus Sayımı", *AÜİFD,* Ankara 1958-59, sayı: 7; s. 11; ayrıca şehirde yaşayan Müslüman nüfusun 1500 kişi olduğu hakkında bkz. Buhârî, Cihâd, 181 (IV. 34)

[1145] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II. 148-149.

[1146] Salih Tuğ, *İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri*, İsatanbul, 1969, s. 43-44; Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İstanbul, 1987, I. 68.

[1147] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II. 150-151; İbn Sa'd *Tabakât*, II. 238-239; İbn Kesîr, *Sîretu'n-Nebeviyye*, II. 319-320.

[1148] Buhârî, İ'tisam, 16 (VIII. 154); Kefalet, 2, (III. 57); Edep, 67; (VII. 92); Muslim Fedâilu's-Sahâbe, 204-205 (IV; 1960); Ebû Dâvûd, Feraiz, 17, (III. 338-339); İbn Hanbel, III. 111, 145, 281; İbn Sa'd, *Tabakât*, I. 238,

hazırlamak, şehirde iç huzur ve güveni tehdit eden dış düşman (Kureyş'e) karşı birlik oluşturmak amacıyla Hz. Peygamber, bu kez, yine hicretin ilk yılında yeni bir siyasi yapılanmaya girişti.[1149] Bu sebeple Müslümanların dışında, başta Yahudiler olmak üzere, diğer gayrimüslim gruplarla da görüşerek onları, bir şehir devleti halinde teşkilatlanmaya ikna etti ve bu teşkilatın esaslarını yazılı bir metin halinde tespit edip yürürlüğe koydu.[1150]

Medine anayasasını oluşturan bu metnin hicretten sonra hangi yılda yazıldığı ve tek bir nüsha olup olmadığı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hamidullah, Ebû Dâvûd ve İbn Manzûr'a dayanarak bu metnin iki ayrı zamanda ve iki ayrı metin olarak kaleme alındığını söyler. Bu görüşe göre, vesikanın Müslümanlarla olan kısmı (1-23. maddeleri) muhtemelen hicretten hemen sonra yazılmış, Yahudilerle ilgili olan kısmı (24-47. maddeleri) ise Bedir savaşından sonra metne ilave edilmiştir.[1151] Ebû Dâvûd'un naklettiği rivayette buna şöyle temas edilir:

"Bu anlaşma daha sonraki bir devirde, yani, (hicrî 2. yılda cereyan eden) Bedir savaşından sonra Ka'b b. Eşref'in ölümü üzerine akdedilmiştir."[1152]

Beyhâkî, Ebû Dâvûd'un rivayetine ilave olarak, Hz. Peygamber'in bu anlaşmayı Binti Hâris'in evinde yazdırdığını ve bu sahifenin daha sonra Resulullah'tan Hz. Ali'ye geçtiğini belirtmektedir.[1153] Buna göre iki parçadan oluşan anlaşma metninin Müslümanlarla ilgili olan kısmının Enes b. Mâlik'in evinde,[1154] Yahudilerle ilgili olan kısmının ise, Binti Hâris'in evinde ve farklı zamanlarda yazıldığı anlaşılmaktadır.[1155] Umerî ise, Yahudilerle ilgili olan anlaşmanın, diğerinden daha önce yazıldığı kanaatini

---

[1149] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 205.

[1150] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 205; Karaman, "Kur'an-ı Kerim'e ve Örnek Uygulamaya Göre Devlet", *İlim ve Sanat*, Ocak, 1994, sayı: 34, s. 7.

[1151] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 212; *İslâm Hukuku Etüdleri*, s. 46; ayrca bkz. Ebû Dâvûd, Harac 23 (IV. 402; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I; 1112.

[1152] Ebû Dâvûd, Harac, 23 (IV; 402)

[1153] Beyhakî, *Sunen*, IX. 183.

[1154] Buhârî, İ'tisam 16 (VIII. 154); Kefalet, 2 (III. 57); Edep, 67 (VII. 92); Muslim, Fedâilu's-Sahâbe, 204-205 (IV; 1960) Ebû Dâvûd, Feraiz, 17 (III. 338-339); İbn Hanbel, III. 111, 145, 281; İbn Sa'd, *Tabakât*, I. 238.

[1155] Ebû Dâvûd, Harac, 23 (IV. 402); Beyhakî, *Sunen*, IX. 183.

taşımaktadır.[1156] Metni bir bütün halinde nakleden tarihî kaynaklar ise, muhtemelen Yahudilerle olan kısmın onları, Müslümanların sahip oldukları anayasal hayatın içine dahil etmeyi güttüğünden, bu iki ayrı vesikayı tek bir metin halinde nakletmeyi uygun görmüşlerdir.[1157] Ayrıca belirtmek gerekirse, konuyla ilgili "The Constitution of Medina" adlı maklenin[1158] yazarı Batılı araştırmacı R.B. Serjeant, vesikanın muhtelif zamanlarda kaleme alınmış sekiz ayrı belgenin bir araya getirilmesiyle oluştuğunu ileri sürmektedir.[1159]

1.1.2. Dışa Karşı Vatan Birliği Bağının Oluşturulması

Hz. Peygamber (a.s.) Mekke'den Medine'ye hicret ettikten hemen sonra, ilk yaptığı işlerin başında, Medine'de yaşayan topluluklarla diyaloğa geçmek ve onları bir çatı altında birleştirmek olmuştur. Medine'de yaşayan topluluklar faklı dinlere mensuptular. (Müşrik, Yahudi, Müslüman ve az sayıda Hıristiyan yaşamaktaydılar.) Bundan dolayı herhangi bir dinin esaslarına göre bu insanları bir araya getirmek ilk etapta mümkün görülmemekteydi. Bunun için Hz. Peygamber, bu insanları bir araya getirecek olan ortak vatan birliğini esas alan ve dışa karşı ortak savunma yükümlülüğünü getiren ve tarihe Medine Şehir Devleti Anayasası olarak geçen Medine Vesikası'nın maddelerini imzalamıştır.[1160]

Medine şehir devletini oluşturan toplulukların birbirleriyle ve yabancılarla olan ilişkilerini düzenleyen ve belirli esaslara bağlayan bu vesika, Hamidullah'a göre ilk İslâm devletinin anayasası olmasının yanı sıra, aynı zamanda yeryüzünde bir devletin vazettiği ilk yazılı anayasa olma özelliğini de taşımaktadır.[1161] Hz. Peygamber tarafından tanzim edilen bu anayasa metni, dikkatle incelendiği zaman, önemli hukuki prensipler içerdiği görülmektedir.

[1156] Ekrem Ziya Umerî, *Medine Toplumu,* İstanbul, 1988, s. 84-85; Ali Bulaç, "Asr-ı Saadet'te Bir Arada Yaşama Projesi: Medine Vesikası", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet'te İslâm,* İstanbul, 1984, II. 172; Abidin Sönmez, *Resulullah'ın Diplomatik Münasebetleri*, İstanbul, 1984, s. 90.

[1157] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 212.

[1158] *The Islamic Quarteriy*, London, 1964, VII/I: 3-16.

[1159] R.B. Serjeant, "Sözde Medine Anayasası'ında Yer Alan Vesikaların Tahlil ve Tercümesi", *Bilgi ve Hikmet*, (Kış, 1994), sayı: 5, s. 72.

[1160] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 206-210; *el-Vesâik*, No: 1, s. 59-62.

[1161] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 189; Tuğ, *a.g.e.*, s. 43; Aydın, a.g.md., s. 153.

Vesika iyice incelendiğinde, getirdiği temel prensiplerin başında, ülke unsurunun üzerinde durulmuş olması olduğu görülecektir. Çünkü üzerinde yaşanan toprak parçasının sınırları tespit edilmeden böyle bir anlaşmanın pratikte geçerliliğinin olması mümkün değildir. Bundan dolayı yapılan ilk iş, üzerinde yaşanan vatanın sınırlarının belirlenmesi olmuştur. Medine Cevfi diye bahsedilen bu yeni şehir-devletin haram hudutları, yani dış ilişkilerde dokunulmaz ve mukaddes sayılan şehir-devlet arazisine (korunmuş sınırlarına) çok açık bir şekilde işaret edilmiştir.[1162] Bu sınır, çeşitli kabilelerin yerleşik halde olduğu Medine vadisinin tamamını içermektedir. Rivayete göre, Resulullah (a.s.) Medine'yi mukaddes (haram) bir ülke haline getirdiğini bir deri üzerine yazdırmış[1163] ve Kâb b. Mâlik'i de şehir devletinin sınırlarını göstermek üzere çeşitli yerlere sınır taşlarını dikmesi için görevlendirmişti.[1164] Bu özelliğiyle vesikanın, modern anlamda bir ülkenin toprak bütünlüğüne verdiği önemi göstermesi açısından oldukça dikkat çekicidir.

Vesika, insan unsuru açısından da düzenleyici bir karektere sahiptir. O dönemde Arabistan yarımadamsında, kan bağına dayalı determenist ve kabileci bir sosyal yapı hakim iken, artık bu siyasal oluşumla, tamamen serbest iradeye dayalı bir topluluk ve sosyal yapı anlayışı hakim olmuştur. Bu anayasal düzenlemeyi kabul eden fertler veya zümreler, siyasi birlik anlamında tek bir 'ümmet' olarak nitelendirilmiştir.[1165] Bu durum, siyasi birliğe mensup üyelerin, ister Müslüman ister gayrimüslim olsun, ümmet içerisinde haklar kazanma ve görevler yüklenme statüsüne sahip olduklarını göstermektedir. Böyle bir anlayış, dönemin determinist kabile yapısını bir kenara iterek dil, din, ırk gibi farklılıkları dikkate almayan, yalnızca insan unsuruna dayalı yeni bir sosyal yapıyı ön görmektedir.[1166]

Araplar, eskiden beri, az sayıda birtakım yabancıların, hiç şüphesiz, asıl Arap kabileleriyle eşit haklara sahip olmamak kaydıyla, kendi kabile topluluklarına gelip katılmaları usûlünü (*Mevalî*) biliyor ve tatbik ediyorlardı. Fakat en ufak teferruatına kadar, bütün unsur ve parçalarının yeni baştan teşkil edildiği yepyeni bir kabile anlayışı

[1162] Vesikanın 39. maddesi, Tuğ, *a.g.e.*, s. 44; Karaman, *a.g.e.*, I. 72.

[1163] Muslim, Hac, 457 (II. 992) İbn Hanbel, IV. 141.

[1164] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 194; Buhârî, Fedâilu'l-Medine, 1, (II. 220-221); Muslim, Hacc, 458-462 (II. 992-993) Tirmizî, Velâ, 3 (IV. 439) İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IV. 98-100.

[1165] Vesikanın 2. ve 25. maddeleri.

[1166] Vesikanın 1, 2, 16, 25. maddeleri. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 206-208; Tuğ *a.g.e.*, s. 45; Karaman, *a.g.e.* I. 72-73.

ve müessesi, o güne kadar hiç duyulmuş bir şey değildi. İşte tam bir benzetişle ifade etmek istersek, bu küçük 'fide'den İslâm milliyeti (ümmeti) diğer bir ifadeyle "Müslüman vatandaşlığı" ağacı yetiştirmiştir. Böylece, gerçekten diğer topluluklarda mevcut ırk, deri rengi, dil ve doğum yeri gibi, değiştirilmesi mümkün olmayan ve insanın irade ve seçimi dışında kalan birtakım mefhumlar yerine 'milliyet' anlayışında temel olarak İslâm "dünya ve kâinat anlayışı" (*Weltanchhauugn*), sosyal mukavele, bizzat ferdin kendi hür irade ve rızasına dayanmak suretiyle yaptığı seçim birliğini esas olarak kabul etmiştir.[1167]

Hukuki yapı itibarıyla vesika, kendisini öncelikle 'kitap' veya 'sahife' diye takdim etmektedir.[1168] Bu nitelik, vesikanın insanlar arası ilişkilerde uyulması gereken temel kurallar manzumesi olduğunu belirtmekle birlikte,[1169] aynı zamanda bizzat yazı ile tespit edildiğini de vurgulamaktadır. Kur'an'da Allah'ın insanlar için vazettiği emir ve yasaklar hakkında da aynı terimlerin kullanılması,[1170] vesikanın, idarî ve siyasi ilişkilerini tanzim ettiği insanlar tarafından ne derecede bağlayıcı ve hukuk kurallarının fevkinde bir özelliğe sahip olduğunu göstermektedir.[1171]

Vesika aynı zamanda, adaletin dağıtımı ve adlî işlerin yürütülmesi konusunda da gerçek bir inkılap niteliğindedir. Zira bu konuda alınması gerekli tedbir ve uygulamalar, daha önce tek bir ferdin takdirine bırakılırken, söz konusu yasa ile birlikte tamamen merkezî otoriteye tevdi edilmiştir. Bununla, tüm kabile mensuplarının gerektiğinde kendi kabile veya ailesine mensup kimselere karşı bile olsa, bir vatandaş olarak merkezî otoritenin etrafında birleşilmesi zorunlu hale getirilmiştir.[1172] Nitekim hangi kabileye mensup olursa olsun, bir caniye asla sığınma ve himaye hakkı (*emân*) tanınmayacak[1173] ve aralarında ortaya çıkacak her türlü ihtilafta kanunlar ve adaletin yegâne kaynağı olarak Allah ve Resulü Muhammed (a.s.), tek merci kabul edilecektir.[1174]

[1167] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 192.

[1168] Bkz. Vesikanın 1, 22, 36, 39, 42, 46, 47. maddelerine.

[1169] Tuğ. *a.g.e.*, s. 45.

[1170] 17/İsrâ', 2; 6/En'âm, 154; 53/Necm, 36; 87/A'lâ, 19 vd.

[1171] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 207; Tuğ, *a.g.e.,* s. 45; Karaman, *a.g.e.*, I. 73.

[1172] Vesikanın 13. maddesi,

[1173] Vesikanın 22. maddesi

[1174] Vesikanın 23. maddesi. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 207-208.

Vesikanın en önemli hususlarından biri de, şehir devletin başkanlık vasfının Hz. Muhammed'e verilmiş olmasıdır.[1175] Bu durum, vesikanın ilk maddesinde, bu anlaşmanın Hz. Muhammed tarafından akdedildiği şeklinde vurgulandığı gibi, dış ilişkilerde, özellikle savaş durumunun tespitinde[1176] ve taraflar arasındaki her türlü anlaşmazlığın giderilmesinde onun tek merci olduğu[1177] vurgulanarak da belirtilmiştir. Aslında şehirdeki toplumsal yapı da Hz. Peygamber'in böyle bir makama kolayca ulaşması için önemli bir faktördü; zira hicret öncesinde şehirde uzun süren mücadeleler sonrasında kaotik bir durum oluşmuştu. Şehrin siyasi bir otoriteye olan ihtiyacı, onun en yüksek başkan olarak seçimini sıkıntısız bir şekilde gerçekleştirmiş oldu.[1178] Ancak, yerli ve yabancı bazı çevreler, Hz. Peygamber'in Medine şehir-devletinin veya İslâm toplumunun başkanı değil de, sadece muhacirlerin reisi olarak takdim edildiğini ileri sürmektedir.[1179] Son yıllarda Medine Vesikası üzerinde yaptığı çalışmalarla dikkati çeken Ali Bulaç, vesikanın, günümüz İslâm toplumu için, farklı etnik gruplarla birlikte yaşama imkânı sağlayacak önemli bir toplumsal proje olduğunu vurgular. Ancak vesikanın hakimiyet değil katılım temeline dayalı olduğunu, dolayısıyla Hz. Peygamber'in hakim değil hakem olduğunu belirtir. Bu ifade, Hz. Peygamber'in devlet başkanı olarak tek merci olduğunu ifade etmekten uzak olmakla birlikte, aynı zamanda Vesikanın 23, 36 ve 42. maddeleriyle de çelişki arz etmektedir. Çünkü söz konusu maddelerde Hz. Peygamber'in özellikle dış ilişkiler, yargı ve savaşlarda tek çözüm merciî olduğu açık bir şekilde belirtilmektedir.[1180] Özellikle şunu belirtmek gerekir ki, anayasada Hz. Peygamber'in statüsü üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmamıştır. Ancak bu durum anlaşmanın yapıldığı dönemin toplumsal şartlarıyla yakından ilgilidir. Zira Medine şehir-devletini oluşturan gruplar, o günkü şartlar altında merkezî otoriteye daha ziyade dış ilişkilerde ve özellikle de savaş alanında ihtiyaç duyuyordu. Bu nedenle, Hz. Peygamber'in dış ilişkilerde ve yargıyı ilgilendiren konularda tek merci kabul edilmesi, ancak devlet başkanı vasfıyla izah edilebilir.[1181]

[1175] Hamidullah, *İslâm Devleti*, s. 40.

[1176] Vesikanın, 36. maddesi,

[1177] Vesikanın, 23, 42.maddeleri.

[1178] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 203.

[1179] Watt, *Islamic Political Thought*, Edinburgh, 1968, s. 20-21.

[1180] "Medine Vesikası", *a.g.e.*, ed. Vecdi Akyüz, II. 191.

[1181] Aydın, a.g.md., s. 153-154.

Vesikanın, Yahudilerle ilgili kısmı incelendiğinde, Yahudilerin, statü itibarıyla Müslümanlarla birlikte bağımsız müttefik bir grup olarak görülmediği anlaşılmaktadır. Zira anayasa maddeleri, Yahudilerin istiklalini siyasi alanda olduğu kadar iktisadi alanda da önemli ölçüde merkezî otoriteye bağımlı kıldığı görülmektedir. Nitekim anayasa metninde, bir düzine Müslüman Arap kabile sayılarak bunlara bağlı (*mevalî*) veya müttefik olan bazı Yahudi kabilelerinin şu veya bu haklara sahip olacaklarından bahsedilmektedir.[1182] Ancak Yahudilerin bu federal yapıdaki şehir-devlete eşit şartlarda katılmış olduklarını söylemek mümkün görülmemektedir. Onların durumu hakim durumda olan Müslüman topluluğa sığınma ve katılma şeklinde izah edilebilir. Gerçi Ali Bulaç, o zamanki, nüfus yapısını ve silah durumunu göz önünde bulundurarak, Müslümanların onlara hükmedecek durumda olmadıklarını belirtmekte ise de,[1183] anlaşmanın maddeleri sarahaten yukarıdaki görüşümüzü destekler mahiyettedir.

Anlaşma maddelerinin Müslümanların lehine bir durum arz etmesi, Müslümanların, dışarıdan gelen düşmana karşı Bedir'de önemli bir zafer kazanmalarını, iyice kuvvetlendirip dayanışmayı sağladıkları ve kuvvetli oldukları bir âna rastlamasından kaynaklanmıştır.[1184] Aksi halde metinde iki ayrı maddede geçen "Muhammed Resulullah" deyiminin başka türlü izahı mümkün olmasa gerektir. Zira bu ifade, onların içine düştükleri iğreti ve zayıf durum karşısında sözleşmede geçen "Allah'ın Resulü" deyimini hoşgörüyle karşılamak zorunda kaldıklarını göstermektedir.[1185] Nitekim Ebû Dâvûd'da geçtiği gibi,[1186] esasen Yahudiler, anlaşmaya Bedir Savaşı sonrasında Ka'b b. el-Eşref'in ölümü üzerine katılmışlardı. Vâkıdî'nin naklettiği haber de bunu doğrulamaktadır; ona göre Ka'b, Bedir Savaşı sonrasında Müslümanlara ve özellikle Hz. Peygamber (a.s.) düşmanca tavrı yüzünden öldürülmüş, daha sonra Hz. Peygamber Yahudileri bir daha böyle bir şey yapmamaları konusunda uyarmış ve bir anlaşma yapmaya davet etmişti; onlar da bu teklifi kabul edip bir ahidname yazmışlardı.[1187]

[1182] Vesikanın 23, 35, ve 46. maddeleri.

[1183] Bulaç, a.g.m., II. 187.

[1184] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 196.

[1185] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 196-197.

[1186] Ebû Dâvûd, Harac, 23 (IV. 402)

[1187] Vâkıdî, *a.g.e.*, I. 192.

Ayrıca Müslümanların, Yahudilerden daha az güçlü oldukları iddiası da yeterince gerçeği yansıtmamaktadır; zira Müslümanlar, her ne kadar kemmiyet itibarıyla güçsüz gibi görünseler de, esasen keyfiyet itibarıyla yeterince güçlüydüler. Çünkü, o dönemde kişiler değil, kabileler esas alındığından ve kabile reislerinin temsil etme yetkisi olduğundan son söz onlardan çıkıyordu. Medine şehrinin iki büyük kabilesi olan Evs ve Hazrec'in reisleri olan Sa'd b. Ubade ve Sa'd b. Mu'âz Müslüman olmuş, dolayısıyla çoğunluğu Müslüman olmayan kabile fertlerinin, onların kararları karşısında fazla bir yaptırım gücü kalmamıştı. Bu durum, az gibi görünen Müslüman kesimi güçlü kılan önemli bir etkendi.[1188] İşte bu faktörler, Yahudiler karşısında Müslümanları yeterince güçlü kılıyordu ve anlaşma metni böyle bir ortamda yazıldığından, maddeleri daha çok Müslümanlar lehine bir durum arz ediyordu. Bu durumda, tarafların anlaşmaya eşit şartlarda ve ortaklaşa katılım esasına dayalı olarak imza attıklarını söylemek, fazla iyimser bir yaklaşım olsa gerektir.

Anayasaya göre, başta Yahudiler olmak üzere gayrimüslim gruplar, Medine'ye karşı oluşan bir dış tehdit veya saldırı karşısında Müslümanlarla birlikte şehri ortaklaşa savunacaklar, birbirleriyle işbirliği ve dayanışma halinde olacaklar,[1189] bu konuda yapılacak olan her türlü harcamaya taraflar ortaklaşa katkıda bulunacaklardı.[1190] Ayrıca, anayasada açık bir şekilde, Yahudilerin Mekkeli müşriklere veya müttefiklerine bir yardım yahut himaye hakkı tanımaları kesin olarak yasaklanmıştır.[1191] Medine dışında dinî sebeplere dayalı bir saldırı halinde ise, hiçbir grubun diğer gruba yardımda bulunma sorumluluğu yoktu.[1192] Bununla birlikte Müslümanların çıktıkları savaşlara Yahudilerin katılma isteği, Hz. Peygamber'in iznine bağlı kılınmıştı.[1193]

Anayasada "Yahudilerin dinleri kendilerine, müminlerin dinleri kendilerinedir. Buna gerek mevalî gerekse bizzat kendileri dahildir." şeklinde yer alan 25. maddeye göre, Yahudilere dinî ve hukuki özerklik tanınmıştır.[1194] Buna göre Yahudilerin dinlerini

---

[1188] İhsan Süreyya Sırma, "Asr-ı Saâdet'te Devlet Başkanlığı", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâet'te İslâm*, İstanbul, 1994, II. 31-32.

[1189] Vesikanın 18, 44, ve, 45. maddeleri. Hamidullah, *İslâm Devleti*, s. 39.

[1190] Vesikanın 24, 37 ve 38. maddeleri.

[1191] Vesikanın 43. maddesi.

[1192] Vesikanın 45. maddesi.

[1193] Vesikanın 36. madesi. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 197.

[1194] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 196; Tuğ, *a.g.e.*, s. 46; Bulaç, "Medine Vesikası", *Bilgi Hikmet*, Kış, 1994, sayı: 5, s. 13.

açık bir biçimde yaşamaları, anayasanın özel bir maddesiyle teminat altına alınmıştır. Bu, aynı zamanda İslâm'ın pratik alanda yabancılara tanıdığı din ve vicdan hürriyetinin yazılı bir belgesi mahiyetindedir. Ayrıca her ne kadar anayasa metninde açıklanmamış olsa da Kur'an'da, Yahudi, Hıristiyan ve diğer din mensuplarının kendilerine has dinî prensipleri ve kuralları tatbik edebilecekleri açıkça belirtilmiştir.[1195] Nitekim Hz. Peygamber döneminde Yahudiler, kendi aralarında gelişen olaylar için Tevrat'a başvuruyorlar ve hahamların verdiği hükmü uyguluyorlardı. Bazen Resulullah'ın hakemliğine müracaat ettikleri de oluyor; bu durumda o, Kur'an'ın hükmüne uygun olarak, kimi zaman aralarında adaletle hükmediyor, kimi zaman da onları kendi kanunlarıyla baş başa bırakıyordu.[1196] Zaten anayasaya göre, tarafların üzerinde anlaşamadıkları hukuki bir davanın çözümü hususunda nihai merci olarak Allah'a ve Resulü'ne müracaat edecekleri de karara bağlanmıştı.[1197]

Sonuç olarak, bu vesika, metinden de anlaşılacağı gibi, kamu hukukuyla ilgili konularda düzenleyici kaideler içermekte, devlet iktidarını teşkil ve tesis etmekte, genel hatlarıyla yürütme ve yargı fonksiyonlarına ilişkin konuları ele almakta, ülkede yaşayan kimseleri hukuki alanda serbest bırakmak suretiyle yasama alanında da düzenleyici hükümler içermektedir. Ayrıca, gerek iktidarın sahip olduğu haklar ve görevler, gerekse vatandaşların hak ve görevleri, ayrıntılı olmasa da ana hatlarıyla vesikada belirtilmiştir.[1198]

1.2. Yahudilere Karşı İzlenen Savaş Politikası

1.2.1. Benû Kaynuka Gazvesi

Kaynukaoğulları, Müslümanlarla yapılan anlaşmayı ihlal eden ilk Yahudi kabilesidir. Yahudiler İslâm'ın yükselmekte olduğunu hissetmişler ve bunun üzerine cesaretiyle tanınan Kaynukaoğulları, Müslümanlarla yaptıkları antlaşmalarını bozarak Müslümanlarla harp etmeye karar vermişlerdi.[1199] Kaynukaoğulları, hicreti müteakip

---

[1195] 5/Mâ'ide, 42-45.

[1196] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 196; Umerî *a.g.e.*, s. 93.

[1197] Vesikanın 23 ve 42. maddeleri; Tuğ *a.g.e.*, s. 46.

[1198] Vesikanın 23 ve 42. maddeleri, Tuğ, *a.g.e.*, s. 46.

[1199] Şiblî, *Asr-ı Saadet*, I. 278; Zurkânî, Muhammed b. Abdulbâkî, *Şerhu Mevahibu'l-Leduniyye li'l-İmâmi'l-Kastalânî* (8 cilt), Mısır, 1292, I. 528.

yapılan anlaşmaya Hazreclilerin müttefiki olarak katılmışlardı.[1200] Şehrin ayrı bir mahallesinde yaşıyor ve kuyumculukla uğraşıyorlardı.[1201] Abdullâh b. Ubeyy b. Selûl'ün de müttefiki idiler.[1202]

Benû Kaynuka Yahudileri, Hz. Peygamber, Bedir Savaşı'ndan döndükten sonra isyan etmişler ve ahidlerini bozmuşlardı.[1203] Taberî, Kaynukaoğulları ile Müslümanlar arasındaki savaşın, hicretin ikinci yılı Şevval ayında vaki olduğunu kaydederek, Zuhrî'den naklen, Cebrail'in Hz. Peygamber'e, "Bir kavmin ahitlerini bozarak hiyanet etmelerinden korkarsan karşılık olarak sen de ahdi bozabilirsin, Allah hainleri sevmez."[1204] ayet-i kerimesini nazil buyurduktan sonra Hz. Peygamber'in; "Kaynukaoğullarının ahitlerini bozmalarından korkuyorum." dediğini belirtir.[1205]

Bunun üzerine Resulullah bir gün Kaynukaoğullarına ait olan pazar yerine girdi. Onları bir araya topladı ve onlara hitapta bulundu:

"Ey Yahudiler topluluğu! Kureyşlilere gelen bela ve felaketlerin size de bulaşmaması için Allah'tan korkun ve İslâm'ı (din olarak) kabul edin. Zira biliyorsunuz ki, ben Allah'ın gönderdiği bir elçiyim. Siz bunun böyle olduğunu kendi kitabınızda da görüp duruyorsunuz. O halde Allah sizi bununla bağlamış vaziyettedir. Ayrıca bu konuda Allah'ın size olan ahdini de biliyorsunuz." demiştir. Yahudiler de buna cevap olarak; "Ey Muhammed sen ancak kendi millet ve halkını bilirsin, kendilerine mağlubiyeti tesadüfen tattırdığın, harp sanatını bilmeyen bir halk ile karşılaşmış olman seni yanıltmış olmasın? Allah'a yemin ederiz ki, şayet seninle savaşacak olursak bizim ne savaşçılar olduğumuzu anlarsın."[1206] dediler. Bunun üzerine Cenab-ı Allah onların bu sözlerine cevaben, "İnkâr edenlere söyle: Yenileceksiniz ve cehenneme sürüleceksiniz. Orası ne kötü bir döşektir. Karşılaşan şu iki toplulukta sizin için bir ibret vardır. Bir topluluk Allah için çarpışıyordu, öteki de nankördü; onları gözleriyle kendilerinin iki katı görüyorlardı

[1200] Bkz. Anlaşmanın 1. maddesi.

[1201] İbn Sa'd, II. 29, Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 203.

[1202] İbn Sa'd, II. 29.

[1203] İbn Hişâm, III. 5; İbn Sa'd, II. 29.

[1204] 8/Enfâl, 58.

[1205] Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, trc. Zakir Kadri Ugan-Ahmet Temir, MEB Yay., İstanbul, 1992, IV. 343.

[1206] İbn İshâk, *es-Sîre*, s. 294; İbn Hişâm, III. 5; Belzûrî, *Ensâb*, s. 308; Vâkıdî, I. 176.

Allah dilediğini yardımıyla destekler. Elbette bunda gözleri olanlar için ibret vardır."[1207] ayetlerini nazil buyurarak[1208] Yahudilerin de ileride mağlup olacaklarına işaret etmiştir.

Böyle karşılıklı hitaplardan sonra meydana gelen bir olay bardağı taşıran son damla olmuştu. Genç bir Müslüman kadın, Benû Kaynuka çarşısındaki bir kuyumcu dükkânına alışveriş için girdiğinde, burada bulunan bir Yahudi ona sarkıntılık edip alaylı bir şekilde örtüsünü açmasını istemiş, orada bulunana Müslüman bir erkek de olaya müdahale ettiği için Yahudiler tarafından şehit etmesi üzerine Benû Kaynuka kuşatma altına alınmıştır.[1209]

On beş günlük kuşatmadan sonra Benû Kaynuka Yahudileri, kendileri hakkında verilecek olan hükme razı oldular.[1210] Kaynukaoğulları, Hz. Peygamber'in kendileri hakkında vereceği hükme razı olarak kalelerinden inmeden önce serbest bırakılmalarını istemişler, ancak Hz. Peygamber bunu reddetmiştir.[1211] Böylece, onları kendi hükmüne razı olarak teslim alan Hz. Peygamber, erkeklerinin öldürülmek üzere bağlanmalarını, kadın ve çocuklarının da esir edilmelerini istemiştir.[1212] Fakat Abdullâh b. Ubeyy b. Selûl, Hz. Peygamber'e gelerek, onlar hakkında ısrarlı bir şekilde tavasutta bulunması, Resulullah tarafından önce kabul görmemiş sonra ise onun dediklerini kabul ederek onların canlarını bağışlamıştır.[1213] Ancak onlardan bütün mallarını bırakmalarını[1214] ve Medine'yi terk etmelerini istemiştir. Mallarının tümü Müslümanlara ganimet olarak dağıtılmıştır. Kaynukaoğullarının arazileri yoktu. Çünkü hepsi kuyumculukla uğraşıyordu.[1215] Benû Kaynuka, Medine'den ayrılarak Şam'a ve Ezirat'a gitti. Zaman zaman Medine'ye geldikleri bilinmektedir.[1216]

[1207] 3/Al-i İmrân, 12-13.

[1208] İbn İshâk, s. 194.

[1209] İbn İshâk, s. 295; İbn Hişâm, *es-Sîre,* III. 5

[1210] İbn İshâk, s. 295-9; İbn Hişâm, *es-Sîre,* III. 5

[1211] Vâkıdî, I. 177.

[1212] Vâkıdî, I. 177-178; İbn Sa'd, II. 29; Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, IV. 343.

[1213] İbn İshâk, s. 295-296; İbn Hişâm, *es-Sîre,* III. 5-6; Taberî, *Târîh*, II. 480; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 138.

[1214] Vâkıdî, I. 178-180.

[1215] İbn Sa'd, II. 29; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 138; Taberî, *Târîh*, II. 481.

[1216] Bu konuda geniş bilgi için bkz. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 138; Vâkıdî, I. 179-180; İbn Sa'd, II. 29; Zurkânî, I. 530; Hamidullah, *a.g.e.*, I. 578-580.

Kaynuka Yahudilerine verilen sürgün cezası, bazı oryantalistlerin iddia ettiği gibi, Resulullah'ın Yahudilere düşmanlığından değil, bilakis böyle bir cezayı hak etmelerinden dolayı verilmiştir. Oryantalistlerden bazıları, Resulullah'ın Yahudilerin mallarına göz diktiğini, hepsine birden ceza veremediği için gruplar halinde Medine'den sürgün ettiğini iddia eder.[1217] Oysa, 2/Bakara, 84-85. ayetlerde işaret edildiği gibi, Yahudilerin kendi aralarındaki kin ve nefretten dolayı bi'set öncesi de kitleleşemediğini göstermektedir.

Yahudilerin Hz. Peygamber'e karşı tutumları sadece kibirlenmek, inkâr etmekle kalmamış; ihanet, yapılan anlaşmaları ihlal etme o kadar had safhaya varmıştı ki, Medine döneminin ilk çeyreğinde cezalandırılmışlar; ikinci ve üçüncü çeyreğinde ise Medine ve çevresinden sürgün edilmişlerdir. Ayrıca Yahudilerin bu tutumu, kendilerinin dışında kalan bazı kimselerin de sürülmesine sebep olmuştur. Ancak, bu cezalandırma bütün Yahudileri kapsamamış, bilakis cezayı hak eden Yahudi grubunu içine almıştır. Çünkü sadece ihanet eden ve tehlikeli olan grupların tehlikeleri ortadan kaldırılmıştır.[1218] Nitekim Resulullah'ın uyarılarına kulak asmayan ve alışveriş için gelen Müslüman bir bayana hakaret etmelerinden[1219] dolayı sürülmelerine kendi elleriyle sebep olan Kaynuka Yahudilerine 3/Al-i İmrân, 12 ve 13. ayetleri birer uyarı mahiyetindeydi. 2/Bakara, 100. ayette Yahudilerin ahitlerini bozdukları belirtilir. 8/Enfâl, 55 ve 58. ayetleri ise Yahudilerin ahitlerini ihlal ettiklerini beyan eder.

Zikredilen bu ayetlerin hepsi Bedir Savaşı'ndan sonra nazil olmuştur. Zaman bakımından da Kaynukaoğullarının olaylarıyla örtüşüyor. Bu ayetlerden de anlaşılacağı gibi, Yahudilerin sürgün edilmelerinin ve Yahudilere karşı izlenen savaş politikasının gerçek sebebi Yahudilerin kendileridir. Yoksa, Hz. Peygamber'in onlara karşı olan kininden ve düşmanlığından değildir. Hz. Peygamber, sadece tehlikeleri ortadan kaldırmak için böyle bir strateji izlemek mecburiyetinde kalmıştır.[1220] Nitekim 8/Enfâl, 60-63. ayetlerinin, müminlere kuvvet hazırlamalarını tavsiye etmiş olması da bu olayların tehlikesini açıklamaktadır.[1221] Bunun üzerine, gerek Abdullâh b. Ubeyy b. Selûl'ün bu

[1217] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, III. 126.

[1218] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, III. 125.

[1219] İbn İshâk, 195; İbn Hişâm *es-Sîre*, III. 5

[1220] İbn İshâk, 295; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 5.

[1221] Derveze, *a.g.e.*, III. 128-129.

davranışı, gerekse Müslümanlara uyarı mahiyetinde aşağıdaki ayet-i kerimeler nazil olmuştur:

"Ey inananlar, Yahudileri ve Hıristiyanları veliler edinmeyin! Onlar birbirlerinin velileridir. Sizden kim onları veli edinirse, o, onlardandır. Allah, zalim toplumu doğru yola iletmez. Kalplerinde hastalık bulunanlar: 'Bize bir felaket gelmesinden korkuyoruz!' diyerek onların arasına koşuştuklarını görürsün. Belki Allah fetih ya da kendi katından bir iş getirir de onlar, içlerinde gizlediklerine pişman olurlar. (O zaman) inananlar, 'Bunlar mı o, bütün güçleriyle sizinle beraber olduklarına yemin edenler?' derler. Bütün çabaları boşa çıkmış ve kaybedenlerden olurlar. Ey inananlar, sizden kim dininden dönerse (bilsin ki) Allah yakında öyle bir toplum getirecek ki, (O) onları sever, onlar da O'nu severler. Müminlere karşı alçakgönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve şiddetlidirler. Bu Allah'ın bir lütfudur, onu dilediğine verir. Allah'(ın lütfu) geniştir. (O) bilendir. Sizin veliniz, ancak Allah, O'nun Elçisi ve namazlarını kılan, zekâtlarını veren, rükua varan müminlerdir. Kim Allah'ı, Elçisini ve müminleri dost edinirse (bilsin ki) galip gelecek olanlar, yalnız Allah'ın taraftarlarıdır. Ey inananlar, sizden önce kitap verilmiş olanlardan ve kâfirlerden dininizi eğlence ve oyun yerine koyanları dost edinmeyin; inanıyorsanız Allah'tan korkun."[1222] buyrularak Müslümanların dikkatleri çekilmiştir.

1.2.2. Benû'n-Nadîr'in Sürgün Edilmesi

Müşriklerin, Bedir hezimetinden sonra Kâ'b b. el-Eşref, müşriklere taziyetlerini bildirmek ve Müslümanların aleyhine yeni oyun ve planlar kurmak için Mekke'ye gitmiş, orada ölenleri övücü şiirler söylemiş, intikam için müşrikleri teşvik etmiştir. Mekke'den döndükten sonra da rahat durmamış, Resulullah'ın aleyhine şiirler ve hicivler söylemeye devam etmiş ve Müslümanların namusuna dil uzatacak kadar ileri gitmiştir. Kâ'b'ın kalkıştığı bu tutum, Müslümanlar üzerinde reaksiyonlara sebep olmuş ve aralarında süt kardeşi Muhammed b. Mesleme'nin de bulunduğu silahlı bir birlik tarafından katledilmiştir.[1223]

Nadiroğulları, Medine'nin dış tarafında ve Benû Hatme mezarlık bölgesinde oturmakta olup, Hz Prygamber'inMedine'ye hicretinden sonra yapılan anlaşmaya Evs kabilesinin müttefiki olaraka katılmışlardır.[1224]

[1222] 5/Mâ'ide, 50-57.

[1223] İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 8-12; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 581; Şiblî, *a.g.e.*, I. 279-280.

[1224] İbn Sa'd, II. 57.

Bedir Savaşı'na kadar Hz. Peygamber ve Müslümanlarla iyi geçinen Nadiroğulları, Bedir Savaşı'ndan sonra, önce Kaynukaoğullarının sürülmesi ve daha sonra da kendi kabilelerinden Kâ'b b. el-Eşref'in öldürülmesi olaylarına çok kızmışlar, aynı zamanda içlerini bir korku da kaplamıştı. Hatta onlar Kâ'b b. el-Eşref'in öldürülmesinden sonra Hz. Peygamber'le anlaşmalarını yenilemişlerdi.[1225]

Hz. Peygamber'le anlaşma imzalamış olmalarına rağmen, onlar yukarıda zikrettiğimiz sebeplerden dolayı, rahat durmamışlar ve müşriklerle ilişkilerini devam ettirmişlerdir. Bedir Savaşı'ndan sonra çılgına dönen Kureyşlilerin reisi Ebû Sufyân, 200 kişilik bir grupla birlikte onlara gelmiş ve Müslümanlar hakkında bilgi edindikten sonra geri dönmüştür. Ebû Sufyân bu bilgileri aldıktan sonra geri dönerken el-Ureyd bölgesinde, hurmalıkların başında bulunan iki Müslümanı öldürmüş ve hurmalıkları da yakmıştır.[1226]

Mekkeli müşriklere gizli olarak verdikleri bilgilerle anlaşmaya aykırı harekette bulunan[1227] Nadiroğulları, Hz. Peygamber'in Uhud'da müşriklere üstünlük sağlayamamasıyla cesaret almışlar ve bu arada Kuryşlilerden aldıkları tehditkâr mektupla da,[1228] Hz. Peygamber'le yaptıkları anlaşmayı tamamen bozma eğilimine girmişlerdir.

Bu gerginlik havası içinde Hz. Peygamber'in hicretinin 36. ayında[1229] (H. 3. yıl Safer, Temmuz-Ağustos) Bir-i Maune[1230] hâdisesi meydana gelmiş ve 70 tebliğci Müslüman tuzağa düşürülerek öldürülmüştür. İçlerinden sadece Amr b. Umeyye ed-Damrî isimli bir Müslüman kurtulmuş ve hâdiseyi Hz. Peygamber'e haber vermek için Medine'ye yönelmiştir. Yolda Hz. Peygamber'le anlaşması olan Benû Âmir kabilesinden iki kişiye rastlamış ve onları kendilerine saldıranlardan sanarak öldürmüştür. Sonra da hemen Medine'ye gelerek durumu Hz. Peygamber'e anlatmıştır. Bu olaydan bir müddet sonra Benû Âmir kabilesinin reisi Âmir b. Tufeyl, Hz. Peygamber'e bir mektup yazarak, öldürülen iki kişinin diyetini istemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber bir grup

---

[1225] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 581.

[1226] İbn İshâk, s. 291-292; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 47-48; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 140-141.

[1227] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 209; Anlaşmanın 43. maddesi

[1228] Ebû Dâvûd, Harac, İmaret, Fey, 22; Zurkânî, II. 93-94.

[1229] Vâkıdî, I. 3-4.

[1230] Âmirî, I. 214; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 478-479.

arkadaşıyla[1231] birlikte, aralarında mevcut olan anlaşmaya dayanarak Nadiroğullarından diyete ortak olmalarını istemiştir. Nadiroğulları bu diyeti ödeyeceklerini söylemelerine rağmen, ödemekten imtina etmişler Hz. Peygamber'e karşı suikast düzenleyerek, önce başına bir taş düşürmek veya bıçaklı bir saldırı ile Hz. Peygamber'i ortadan kaldırmak istemişler durumdan haberdar olan Hz. Peygamber orayı terk etmiştir.[1232] Bu saldırıda Yahudi asıllı bir kadın, Müslüman ensar zümresi arasında oturan erkek kardeşine suikastı haber vermiş, o da durumu Hz. Peygamber'e bildirmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber de onların mahallelerine varmadan geri dönmüştür.[1233] Resulullah, bunun üzerine derhal sefer hazırlığına başlamıştır. Önce Nadiroğullarının kalesini kuşatmış[1234] ve kalelerini terk etmelerini istemiştir. Kalelerini terk etmek üzereyken münafıkların yardım edeceklerine dair haberi alınca bundan imtina etmişlerdir.[1235] Hz. Peygamber, bu savaşta pek çok taktik kullanmıştır. İlk önce Nadiroğullarına gelmesi muhtemel olan yardım yollarını kesmiştir.[1236] On beş gün[1237] süren kuşatma esnasında kendilerine vaad edilen yardımları alamayan Yahudiler, anlaşmak mecburiyetinde kalmışlar ve Hz. Peygamber'in bütün şartlarını kabul ederek[1238] yurtlarını bırakıp Şam, Ezri'ât ve Hayber'e gitmişlerdir.[1239] Reisleri Huyey b. Ahtâb ve Sellâm b. Mişkem de Hayber'e gitmiş[1240] ve buradaki Yahudilerin başına geçmişlerdir.[1241]

Bu olay da Kur'an-ı Kerim'de açıkça geçmeyen bir hâdisedir. Fakat bununla birlikte, bu konuda tefsir kitaplarında geniş açıklamalara rastlanır. Müfessir ve ravilerin

---

[1231] İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 108; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 173; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV. 331; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 581.

[1232] Vâkıdî, I. 363-366; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 108-112; İbn Sa'd, II. 58; Taberî, *Târîh*, s. 550-552; Zurkânî, II. 92-93.

[1233] Şiblî, *a.g.e.*, I. 281; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 582.

[1234] Şiblî, *a.g.e.*, I. 281; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 582.

[1235] Geniş bilgi için bkz. İbn Sa'd, II. 58; Vâkıdî, I. 366-370; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 109; Taberî, *Târîh*, s. 550-552.

[1236] Buhârî, Meğazi, 14; Ebû Dâvûd, Harac, İmaret, Fey, 22.

[1237] Vâkıdî, I. 374; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 110; Taberî, *Târîh*, II. 553; Belâzûrî, *Ensâb*, s. 339. İbn Hişâm, kuşatmanın altı gün sürdünü belirtir.

[1238] İbn Hişâm, *es-Sîre* III. 109; Vâkıdî, I. 373; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 174.

[1239] Taberî, *Târîh*, II. 553-554.

[1240] İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 109-110; Taberî, *Târîh*, II. 554; Zurkânî, II. 94.

[1241] Şiblî, *a.g.e.*, I. 282.

çoğu, 59/Haşr Sûresi'nin Nadiroğulları hakkında nazil olduğu görüşündedir. Hatta İbn Abbâs'a isnad edilen bir rivayette bu sûreye Haşr Sûresi denildiği gibi, "Sûretu Benî Nadir" de denilmektedir.[1242]

Haşr Sûresi'nin Nadiroğullarıyla ilgili olan ayetlerini iki grup halinde mütalâa etmek mümkündür. Birinci grup ayetler,[1243] Nadiroğullarının durumlarını ve Müslümanlarla olan mücadelesini; ikinci grup ayetler[1244] ise Yahudi-münafık dayanışmasını konu edinmektedir. Şimdi önce, konuyla ilgili ayetlerin meâllerini, daha sonra ise ilgili ayetlerin tefsirlerini kısaca izah etmeye çalışalım:

"Kitap sahiplerinden inkâr edenleri (hemen) ilk haşirde (Müslümanların gözleri önünde toplanmalarında) yurtlarından o çıkardı. Siz onların çıkacaklarını sanmamıştınız. Onlar da kalelerinin kendilerini Allah'tan koruyacaklarını sanmışlardı. Allah onlara ummadıkları yerden geldi. Yüreklerine korku saldı öyle ki; kendi evlerini kendi elleriyle ve müminlerin elleriyle yıkıyorlardı. Ey akıl sahipleri ibret alın. Eğer Allah onlara sürgün yazmamış olsaydı, mutlaka dünyada azap ederdi. Ahirette de onlar için ateş azabı vardır. Bunun sebebi şudur: Onlar Allah'a ve Elçisine karşı geldiler; kim Allah'a karşı gelirse (bilsin ki) Allah'ın azabı çetindir. Herhangi bir hurma ağacını kesmeniz, onu kökleri üzerine bırakmanız hep Allah'ın izniyle ve (O'nun) yoldan çıkanları cezalandırması için olmuştur. Allah'ın, onlardan elçisine verdiği ganimetlere gelince siz (onu elde etmek için) onun üzerine ne at, ne de deve sürdünüz. Fakat Allah elçilerini dilediği kimselerin üzerine salar (onlara üstün getirir). Allah her şeye kâdirdir. Allah'ın o kent halkından, elçisine verdiği ganimetler, Allah'a, elçiye, (ona) akraba olanlara, yetimlere, yoksullara, (yolda kalan) yolculara aittir. Ta ki, (o mallar), içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir şey olmasın. Elçi size neyi verdiyse onu alın, size neyi yasakladıysa ondan sakının ve Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın azabı şiddetlidir. (O mallar) şu göçmen fakirlere aittir ki, (onlar), yurtlarından ve mallarından (sürülüp) çıkarılmışlardır; Allah'ın lütuf ve rızasını ararlar; Allah'a ve Elçisine yardım ederler, işte doğru olanlar onlardır. Ve onlardan önce yurda (Medine'ye) yerleşen imana sarılanlar (yani daha önce Medine'yi yurt edinen Ensar) kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilen (ganimet)lerden ötürü göğüslerlerinde bir ihtiyaç (eğilim) duymazlar

[1242] İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV. 330; Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, III. 130.

[1243] 59/Haşr, 2-7.

[1244] 59/Haşr, 11-17.

Kendilerinin ihtiyaçları olsa dahi (göç eden yoksul kardeşlerini) öz canlarına tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar başarıya erenlerdir."[1245]

"İki yüzlülük edenleri görmedin mi? Kitap Ehli'nden inkâr eden kardeşlerine: 'Eğer siz (yurdunuzdan) çıkarılırsanız, mutlaka biz de sizinle beraber çıkarız, sizin aleyhinize hiçbir kimseye itaat etmeyiz. Şayet sizinle savaşılırsa mutlaka size yardım ederiz.' derler. Allah onların yalancı olduklarına şahitlik eder. And olsun eğer onlar, çıkarılsalar, (bunlar) onlarla beraber çıkmazlar; eğer onlarla savaşılsa onlara yardım etmezler. Yardım etseler bile arkalar(ın)a dönüp kaçarlar, sonra kendilerine yardım edilmez. Onların kalplerinde sizin korkunuz, Allah'ınkinden fazladır (Allah'tan çok sizden korkarlar). Böyledir, çünkü onlar anlamaz bir topluluktur. Onlar toplu olarak sizinle savaşamazlar, ancak müstahkem kaleler içinde yahut duvarların ardından (savaşırlar). Kendi aralarında şiddetli ayrılık vardır. Sen onları toplu sanırsın, ama kalpleri dağınıktır. Öyledir, çünkü onlar düşünmez bir topluluktur. (Onların durumu), kendilerinden az önce, yaptıklarının vebalini tatmış olan, ahirette de kendileri için acı bir azap bulunan kimselerin durumu gibidir. (Onların durumu) tıpkı şeytanın durumuna benzer ki insana: 'İnkâr et!' dedi. (İnsan) inkâr edince de: 'Ben senden uzağım, ben âlemlerin Rabb'i Allah'tan korkarım!' dedi. Nihayet ikisinin de sonu ebedî olarak ateşte kalmaları oldu. İşte zalimlerin cezası budur."[1246]

Bu ayetlerde, Benû Nadir Yahudilerinin Uhud Savaşı'ndan sonra Müslümanların durumundan cesaret alarak, geçmişte yaptıkları bütün anlaşmaları ihlal etmelerinin altında, onların kendilerine güvenmelerinin yattığı gerçeği ortaya çıkmaktadır. Bir taraftan kalelerinin sağlamlığına, diğer taraftan ise tam kuşatma esnasında münafıkların kendilerine destek sözü vermesi, onların kendilerini hiç çıkmayacak gibi görmelerine sebep olmuştur.[1247] Sonra Allah, onların kalplerine bir korku salmış, kendi evlerini bizzat kendi elleri ve müminlerin elleriyle yıktırmıştır.[1248] Böyle bir eylemi de Cenab-ı Allah, akıl sahiplerine ibret olsun diye yaptırmıştır.[1249] Öte yandan Allah onlara sürgünü yazmamış olsaydı, dünyada onlara azap ederdi.[1250] Yani Kurayzaoğullarına yapıldığı gibi belki

[1245] 59/Haşr, 2-9.

[1246] 59/Haşr, 11-17.

[1247] Taberî, *Tefsîr*, XIV. 38; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV. 330-331.

[1248] 59/Haşr, 2

[1249] 59/Haşr, 2.

[1250] 59/Haşr, 3.

öldürülür ve kadınları da esir alınırdı.[1251] Bunların sürgün edilmeleri onlar için bir nevi lütuf olmuştur. Bunun sebebi olarak da, onların Allah'a ve Resulüne karşı gelmiş olmaları gösterilmiştir.[1252]

Öte yandan Yahudiler, kuşatma esnasında Müslümanların Resulullah'ın emriyle taktik gereği siper edilmek ve Yahudileri çökertmek amacıyla hurma ağaçlarının kesilmesini de dillerine dolamışlar ve "Kendin fesadı yasaklıp ayıpladığın halde bizim hurmalarımızı kesmek de fesat değil midir?" demişler ve bazı Müslümanların kalbine vesvese düşürmüşlerdir.[1253] Hatta bazı Müslümanlar hurmaları kesmekten kaçınmışlar; bunun doğru olmadığını, Müslümanlar için ganimet olacağını da düşünerek görüşlerini açıklamışlar, böylece iki gruba ayrılmışlardı. Fakat nazil olan ayet, kesmenin de, onları kökleri üzerinde bırakmanın da bir fesat ve günah olmadığını beyan ediyor ve yapılan eylemi tasdik ediyordu.[1254] Daha sonra da, bu savaşta elde edilen malların ganimetlerden farklı bir şekilde dağıtıldığını, sadece muhacirlere verilip ensardan ise fakir olmalarından dolayı sadece, Sehl b. Huneyf ile Ebû Ducane Simak b. Hareşe verildiği[1255] beyan edilmekte ve olması muhtemel itirazları cevaplamak amacıyla da, bu uygulamanın Allah tarafından niçin böyle yapıldığının sebepleri beyan edilmektedir.[1256]

İkinci grup ayetler, bu olayda münafıkların takındığı tutuma ışık tutmaktadır. Bu sırada Yahudilere kendileriyle sağlam bir dayanışma içine gireceklerine, savaşa girdiklerinde kendileriyle savaşa gireceklerine, mağlup olup sürüldüklerinde kendileriyle beraber çıkacaklarına söz vermişlerdi. Fakat olaylar aksi yönde gelişince, sözlerinden dönerek onları orada bırakmışlardı. Ayetler, Yahudilerin veya münafıkların ya da her ikisinin Müslümanlardan nasıl korktuklarını, savaş meydanlarında onlarla karşılaşmaya cesaret edemediklerini canlı bir biçimde tasvir etmektedir. Onların tüm varlıklarının, kalelerin ve duvarların arkasında savaşmak olduğunu beyan etmektedir. Ayrıca onların psikolojik hallerini de aydınlatmıştır. Kendi aralarında bir dayanışmanın olmadığını, şiddetli tartışmalar ve boğuşmalarla uğraştıklarını, birlikte oldukları sanılsa bile onların

---

[1251] Kadı Beydâvî, *Haşyetu'ş-Şeyh Zâde*, Hakikat Kitabevi, İstanbul, 1994, IV. 375.

[1252] 59/Haşr, 4.

[1253] Taberî, *Tefsîr*, IVX. 44; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV. 333.

[1254] 59/Haşr, 5; Taberî, *Tefsîr*, XIV. 43-45; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV. 333.

[1255] İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 110.

[1256] 59/Haşr, 6-9; Taberî, *Tefsîr*, XIV. 46-56; İbn Kesîr, *Tefsîr,* IV. 335-340.

parçalara ayrıldıklarını bildirmiştir. Münafıklar ise, insanları küfürle azdırdıktan sonra çok geçmeden onlardan uzaklaşan şeytana benzetilmiştir.[1257]

15. ayet, Kaynukaoğullarının cezalandırılmasına işaret etmektedir. Onlar gibi, yaptıklarının cezasıyla yüz yüze gelinceye kadar onların sonlarından ibret almayan Nadiroğulları tenkit etmektedir.[1258]

Öte yandan Müslümanlara yönelik olarak da: "Ey inananlar, Allah'ın size olan nimetini hatırlayın: Hani bir topluluk size ellerini uzatmaya (saldırmaya) yeltenmişti de (Allah) onların ellerini sizden çekmişti. Allah'tan korkun, müminler Allah'a dayansınlar."[1259] buyurularak Nadiroğullarının Hz. Peygamber ve beraberindekilere yapmak istedikleri suikastın bizzat Allah tarafından engellendiği beyan edilmektedir.[1260] Hemen akabinde gelen ayette de; İsrailoğullarından alınan misak hatırlatılarak, âdeta bu sözün gereği yerine getirilmediği belirtilmektedir.[1261]

Netice olarak, Nadiroğullarının, sağlam ve güçlü kaleleri olmasından dolayı, kendileri kalelerinden ineceklerini beklemedikleri gibi, Müslümanlar da onları yenebileceklerini ummadıkları bir anda; Cenab-ı Allah onların kalplerine aşırı korkular düşürmüş ve kendi evlerini kendi elleriyle yıkmış ve yurtlarından sürgün ettirmiştir. Onların bu hallerinden dolayı Müslümanlarla aralarında savaş bile sayılmayacak bir kuşatma ile Müslümanlar zafere kavuşmuşlardır. Yahudilerin kurnazlıkları, münafıkların karıştırcılıkları bir sonuç vermemiş, rezil bir şekilde aşağılanmış ve yurtlarından sürgün edilmişlerdir.

Bu cezalandırma, Yahudilerin sözlü muhalefet sınırlarını aşarak anlaşmalarına sadık kalmamaları, Hz. Peygamber'e karşı komplo kurup öldürme teşebbüsünde bulunmaları neticesinde ortaya çıkan hainliğin, Ka'b b. el-Eşref'le başlayan ve onun öldürülmesinden sonra bile devam eden düşmanla işbirliği faaliyetlerinin devam etmesi neticesinde verilmiştir. Cenab-ı Allah'da, onların hallerini beyan eden ayetler nazil buyurarak, onların durumlarını açıklamış ve yapılan eylemin doğruluğunu tasdik emiştir.[1262]

[1257] 59/Haşr, 11-17; Taberî, *Tefsîr*, XIV. 59-65; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV. 340-341; Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, III. 131.

[1258] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Peygamber'in Hayatı, III. 131.

[1259] 5/Mâ'ide, 11.

[1260] Mevdûdî, *Tefhim*, I. 461.

[1261] 5/Mâ'ide, 12.

[1262] 59/Haşr, 2-17.

1.2.3. Benû Kurayza Gazvesi

Hz. Peygamber ile diğer Yahudi kabilelerine nazaran en uzun süre birlikte yaşayan Kurayzaoğulları Yahudileri, Medine'de yapılan anlaşmada Evs kabilesinin müttefiki olarak yer almışlardı.[1263] Bir ara anlaşmayı bozma temayülüne gitmişler; fakat Hz. Peygamber'in kendilerini kuşatma altına alması neticesinde, tekrar anlaşma yapmışlardı. Bu anlaşmaya göre Hz. Peygamber, onları sürmemiş, yerlerinde kalmalarına müsaade etmiştir.[1264]

Yurtlarından sürülen Nadiroğulları, Hz. Peygamber'den intikam almak için Kureyşliler ve Gatafanlılarla ittifak kurarak Hendek Savaşı'nı çıkarmışlar,[1265] bu ittifaka Kurayzaoğullarını da dahil etmek için harekete geçmişlerdir. Önceleri Hz. Peygamber ile yaptıkları anlaşmayı bozmaya yanaşmayan Kurayzaoğulları, daha sonra Huyey b. Ahtâb'ın "Başınıza bir hal gelirse gelip sizin kalelerinize gireceğim ve akibetinize ortak olacağım" demesi üzerine Hz. Peygamber'le yaptıkları anlaşmalarını bozmuşlardır.[1266]

Yahudilerin bu şekilde anlaşmayı bozmaları karşısında Müslümanlar zor durumda kalmışlar, içlerinden bazıları da çoluk çocuklarının emniyette olmadıklarını öne sürüp ordudan ayrılmışlardır.[1267] Kur'an-ı Kerim Müslümanların dehşet anındaki bu durumlarını şöyle tasvir eder: "Hani onlar üstünüzden ve alt tarafınızdan gelmişlerdi. (Gatafan vadinin üst yanından, Kureyş alt yanından gelmişti.) Gözler (şaşkınlıktan ötürü) kaymış, yürekler (korkudan) hançerlere dayanmıştı. Allah hakkında türlü zanlarda bulunuyordunuz. (Kiminiz Allah'ın inananlara yardım edeceğini sanıyor, kiminiz O'nun inananları sınayacağını, kiminiz de, yüzüstü bırakacağını sanıyordunuz.) İşte orada müminler denenmiş, şiddetli bir sarsıntı ile sarsılmışlardı."[1268]

Kaynukaoğulları ve Nadiroğullarının Medine'den çıkarılmasıyla, Hendek Savaşı'nın sonuna kadar şehirde sadece Kurayzaoğulları kalmıştı. Kurayzaoğulları

[1263] Bkz. Anlaşmanın 1. maddesi.

[1264] Buhârî, Meğazi, 14.

[1265] Vâkıdî, II. 441-443; İbn Hişâm, III. 107-110; İbn Sa'd II. 65-70; Taberî, *Târîh*, II. 486-487; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 162-163.

[1266] Vakdî, II. 454-456; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III; s. 131-132; İbn Sa'd, II. 65-66; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 180.

[1267] Vâkıdî, II. 459-460; 33/Ahzâb, 13.

[1268] 33/Ahzâb, 10-11.

Hendek Savaşı'nda, Nadiroğullarından biraz önce adından bahsettiğimiz Huyey b. Ahtâb'ın tahrik etmesiyle Müslümanları arkadan vurmaya karar vermişti. Kurayzaoğulları bu hareketleriyle Müslümanların helâkine yol açacak bir davranışta bulunmuş oluyorlardı. Hz. Peygamber bu durumu haber alınca durumu incelemek ve engel olmak üzere, önce Zubeyr b. Avvâm'ı[1269] sonra da Sa'd b. Mu'âz, Sa'd b. Ubade ve Havvad b. Cubeyr'i[1270] göndermişti. Bunlar Kurayza'nın reisi Kâ'b b. Esed'den ihanetten vazgeçmelerini istemişler; ihanet ederlerse sonucun Kurayza için iyi olmayacağını bildirmişlerdi. Fakat Kâ'b b. Esed, Müslüman heyetle alay etmiş, onlara karşı sert ve kaba davranışlarda bulunarak uyarılarına kulak asmamıştır.[1271] Edinilen bu bilgiler neticesinde, psikolojik bir sindirme hareketinin daha yararlı olacağı düşüncesiyle, hemen o günün gecesinde, Selem b. Eslem b. Kureyş el-Eşhelî komutasında 200, Zeyd b. Hâris komutasında ise 300 kişilik birliği Medine'yi korumakla görevlendirmişti. Onlara Kurayzaoğullarının mahallelerinde sabaha kadar tekbir getirerek dolaşmalarını emretmişti. Kendilerine verilen bu görevi yerine getiren bu iki birlik sayesinde düşünülen psikolojik sindirme planı başarılı olmuş ve Yahudiler yerlerinden kıpırdayamamışlardır.[1272]

Benî Kurayza Yahudileri bu şekilde sindirildikten sonra, Gatafan kabilesinin ileri gelenlerinden Nu'aym b. Mes'ûd, Hz. Peygamber'e gelerek Müslüman olduğunu bildirmiş ve kendisinin bu durumunun hiçbir kimse tarafından bilinmediğini söyleyerek, emredilecek herhangi bir görevi seve seve kabul edip yerine getirebileceğini belirtmiştir. Bu durum üzerine Hz. Peygamber ondan, Kurayzaoğullarıyla Gatafan kabilelerinin aralarını açmasını istemiş, o da, daha önceleri güvenilir bir kişi olarak tanınmasından istifade ederek, bu kabilelerin arasını açmayı başarmış ve Yahudilerin savaştan çekilmelerini sağlamıştır.[1273] Diğer iki kabile savaşa devam etme fikrinde olmalarına rağmen, gerek Kurayzaoğullarının savaştan çekilmesi, gerek önlerinde aşılması imkânsız hendeklerin bulunması ve gerekse çıkan şiddetli fırtına sebebiyle savaşı daha fazla uzatmaktan vazgeçmişlerdi. Ayrıca haram ayların yaklaşması ve Kâbe ziyaretine

[1269] Vâkıdî, II. 457; İbn Sa'd, III. 106; İbn Hanbel, III. 314.

[1270] Vâkıdî, II. 458-459; Taberî, *Târîh*, II. 571-572.

[1271] İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara, 2001, s. 193.

[1272] Vâkıdî, II. 460; İbn Sa'd, II. 65-67.

[1273] Vâkıdî, II. 480-484; İbn Sa'd, II. 67-70; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 182, 184.

gelecek olan kişilerle ilgilenme geleneğinden dolayı, Medine etrafındaki kuşatmalarını kaldırmalarına sebep olmuştur.[1274]

Hendek Savaşı'ının sona ermesinden sonra Hz. Peygamber, silahını bırakmış ve gusül abdesti almaya gitmişti. Tam o sırada –hemen bütün kaynakların ifade ettiği– Cebrail gelmiş ve ona kendisiyle birlikte meleklerin silahlarını bırakmadıklarını söyleyip Kurayzaoğullarının üzerine sefere çıkmasını söylemiştir.[1275]

Hz. Peygamber bu ilâhî emri alınca, H. 5. yıl Zilkade ayında[1276] (M. 627, Mart, Nisan) ayında yerine Abdullâh b. Ummu Mektûm'u bırakarak yola çıkmıştır.[1277] Sancağı Hz. Ali'ye vermiş ve onu öncü birlik olarak göndermiştir.[1278] 25 günlük kuşatmadan sonra onlardan dolaylı teklifler gelmiş, fakat Hz. Peygamber bütün bu teklifleri reddetmiş ve sadece kendisinin vereceği kararın geçerli olacağını bildirmiştir.[1279] Bunun üzerine Yahudiler, Hz. Peygamber'den eski müttefikleri ve Evs kabilesinin reisi Ebû Lubâbe'yi göndermesini istemişlerdir. Hz. Peygamber Ebû Lubâbe'yi gönderince, erkekler kıyamda bulunmuşlar, kadınlar ve çocuklar ağlaşmaya başlamışlar ve kendilerine ne yapılacağı konusunda soru sormuşlar. Ebû Lubâbe, kendisine yetki verilmeyen bir konuda eliyle boğazına işaret ederek kesileceklerini ima etmiştir.[1280] Ebû Lubâbe'nin bu ihaneti Kur'an-ı Kerim'de şöyle yansımasını bulmuştur: "Ey iman edenler, bile bile

---

[1274] Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 153-156.

[1275] Vâkıdî, II. 496-497; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 140-141; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 185; Taberî, *Târîh*, II. 581; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III. 477; Buhârî, Meğazi, 30; Muslim, Cihâd ve Siyer, 65; İbn Hanbel, VI. 56, 141, 142, 280.

[1276] Vâkıdî, II. 476; İbn Sa'd, III. 530-531.

[1277] Vâkıdî, II. 476; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 141.

[1278] İbn İshâki *es-Sîre*, 276; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 141; Taberî, *Târîh*, II. 581-582.

[1279] Geniş bilgi için bkz.İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 142; Taberî, *Târîh*, s. 581-582; el-Himevî, Mu'cemu'l-Buldân, I. 340; Vâkıdî, II. 499; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 142; Taberî, *Târîh*, II. 581-582; İbn Sa'd, II. 77 (İbn Sa'd, "Ey maymunların ve domuzların kardeşleri... dediğini nakleder.) İbn Hişâm, III. 142; İbn Sa'd, II. 74; Belâzûrî, s. 34-35 (bu iki müellif kuşatmanın 15 gün sürdüğünü yazmaktadır); Taberî, *Târîh*, II. 583; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 185 (bu iki müellif de kuşatmanın bir ay ya da 25 gün sürdüğünü yazmaktadır); Vâkıdî, II. 500-501; Vâkıdî, II. 501-502; Âmirî, I. 272-273

[1280] İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 143; Vâkıdî, II. 505-506; İbn Sa'd, II. 74; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 186.

emanetlerinize ihanet etmek suretiyle Allah'a ve Resulüne ihanet etmeyin."[1281] Ebû Lubâbe'nin kendisini mescidin direğine bağlaması ve tövbe etmesi sonucu Hz. Peygamber onun bağını kendisi çözmüştür. Allah'ın onun tövbesini kabul ettiğine dair şu ayet-i kerime nazil olmuştur: " Başka bir kısmı da günahlarını itiraf ettiler, iyi işle kötü işi birbirine karıştırdılar. Belki Allah onların tövbesini kabul eder. Allah bağışlayandır, esirgeyendir."[1282]

Bundan sonra Kurayzaoğulları, Hz. Peygamber'in vereceği hükme razı olarak kalelerinden indiler.[1283] Bu arada, Evsliler, daha önceleri Abdullâh b. Ubeyy b. Selûl'ün Kaynukaoğullarını kurtarmak için yaptığı girişimi de hatırlatarak, kendi müttefikleri olan, Kurayzaoğullarının da bağışlanması için çok ısrar etmişler; fakat bunu Hz. Peygamber'e kabul ettirememişlerdir. Daha sonra Hz. Peygamber'in kendilerinden bir hakeme razı olup olmayacaklarını sorması üzerine, Evsliler razı olacaklarını söyleyince de Sa'd b. Mu'âz'ı önermiştir.

Sa'd b. Mu'âz, gerek Hz. Peygamber'e gerekse Yahudilere vereceği hükmü kabul edip etmeyecekleri hususunda sorular yöneltmiş, olumlu cevap alınca da kararını açıklamıştır. Buna göre: 1) Savaşabilecek yaşa gelen erkekler öldürülecek; 2) Kadın ve çocuklar esir edilecek; 3) Malları Müslümanlar arasında taksim edilecekti. Sa'd'ın bu kararı üzerine Hz. Peygamber: "Yedi kat göklerdeki Allah'ın hükmüyle hükmettin." diyerek isabetli karar verdiğinden dolayı onu tebrik etmiştir.[1284]

Burada, Kurayzaoğullarına neden böyle ağır bir ceza verildiği konusuna açıklık getirmeye çalışalım. Öncelikle "Daha önce Kaynuka ve Nadiroğulları affedilip sürgünle iktifa edildiği halde, neden Kurayzaoğulları affedilmediler?" sorusuna cevap aramaya çalıştığımızda, Kaynuka ve Nadiroğullarının sürgünden sonra hemen düşman kuvvetlerle birleşip yanlış davranışlar sergilemiş olmalarının –çünkü, onlar sürgün edildikleri yerlerde boş durmamışlar Hendek Savaşı'nın organize edilmesinde önemli

---

[1281] 8/Enfâl, 27; ayrıca bkz. İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 144; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II. 300-301; Vâkıdî, *Esbâbu'n-Nuzûl*, s. 253.

[1282] 9/Tevbe, 102; ayrıca bkz. İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 144-145; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II. 385.

[1283] İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 145; Vâkıdî, II. 504-505; Taberî, *Târîh*, II. 585-586; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 186.

[1284] Vâkıdî, II. 510-512; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 145-146; İbn Sa'd, II. 75; Taberî, *Târîh*, s. II. 586-587; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 186; Buhârî, Cihâd ve Siyer, 168; İsti'zan, 26; Menâkıbu'l-Ensâr, 21; Meğazi, 30; Muslim, Cihâd ve Siyer, 64; Tirmizî, Siyer, 29; İbn Hanbel, III. 22, 71.

görevler üstlenmişlerdi.[1285]– birde Kurayzaoğullarının hemen teslim olmayıp direniş göstermesinin bu cezayı uygulamada bir etken olduğunu söyleyebiliriz.[1286]

Durum her ne olursa olsun, her iki taraf da Sa'd b. Mu'âz'ın vereceği karara razı olacaklarına dair söz vermişlerdi. Gerek Kurayzalılar gerekse Hz. Peygamber (a.s.) Sa'd b. Mu'âz'dan daha yumuşak bir kararın çıkmasını bekliyorlardı. Oysa Sa'd b. Mu'âz, onlar hakkında hüküm verirken, bizzat onların kutsal kitabı olan Tevrat'a göre hüküm vermişti.[1287] Tevrat'ta ihanet edenlere karşı uygulanacak ceza şöyle açıklanmaktadır:

"Bir şehre karşı cenk etmek için ona yaklaştığın zaman, onu barışıklığa çağıracaksın. Ve vaki olacak ki, eğer sana sulh cevabı verirse ve kapılarını sana açarsa, o vakit vaki olacak ki, içinde bulunan bütün kavm sana angaryacı olacaklar ve sana kulluk edecekler. Ve eğer seninle müsalaha etmeyip cenketmek isterse, o zaman onu muhasara edeceksin ve Allah'ın Rabb onu senin eline verdiği zaman, onun her erkeğini kılıçtan geçireceksin; ancak kadınları ve çocukları ve hayvanları ve şehirde olan her şeyi, bütün malını kendin için çapul edeceksin ve Allah'ın Rabbin sana verdiği düşmanlarının malını yiyeceksin."[1288]

Meselenin Kur'an-ı Kerim'e yansımasına geçmeden önce belirtelim ki, Kurayzaoğullarının adı açık bir şekilde Kur'an-ı Kerim'de geçmemektedir.[1289] Ancak, onların tutumlarına ve cezalandırılmalarına birtakım işaretlerde bulunulmuştur. Birçok müfessir 33/Ahzâb Sûresi'ndeki bazı ayetlerin Kurayzaoğullarına işaret ettiğini açıklamıştır.[1290] Ahzâb Sûresi'nde yer alan ayet-i kerimelerde:

"Kitap Ehli'nden onlara yardım eden (Kurayza Yahudi)lerini de kalelerinden indirdi ve kalplerine korku düşürdü. (Onlardan) bir kısmını ödürüyordunuz, bir kısmını da esir alıyordunuz. Onların topraklarını, mallarını, evlerini ve henüz ayak basmadığınız bir toprağı size miras verdi. Allah her şeye kâdirdir."[1291]

Bu iki ayet, Hendek veya Ahzâb Savaşı olaylarına ışık tutan bir dizi ayetten bir bölümdür. Ayetler, Yahudilerin, Müslümanlara karşı savaşan kâfirlere açıkça destek

---

[1285] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 587.

[1286] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 587.

[1287] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 587; Şiblî, *a.g.e.*, I. 297.

[1288] Tesniye 20: 10-14.

[1289] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, III. 132.

[1290] İbn Kesîr, *Tefsîr*, III. 477-478; Elmalılı, *Hak Dini*, VI. 3886; Seyyid Kutub, *Fî-Zilâli'l-Kur'ân*, trc. Bekir Karlığa, M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, Hikmet Yayınları, İstanbul, t.y., XI. 597.

[1291] 33/Ahzâb, 26-27.

olduklarını ortaya koymaktadır. Ve onların bu yüzden böyle bir cezayı hak ettiklerini bildirmektedir.[1292] Öte yandan Yahudilerin ve münafıkların İslâmi hareketi yok etmek için giriştikleri komploları açıklayan birçok ayetten bir kaçını da şöyle sıralayabiliriz:

"Onlardan bir grup demişti ki: 'Ey Yesrîb (Medine) halkı, artık size duracak yer yok, (haydi durmayın evlerinize) dönün (yahut artık bu dinde durmanız doğru değil dönün)'. Onlardan bir topluluk da: 'Evlerimiz (sağlam değil) açıktır,' diyerek Peygamber'den izin istiyordu. Oysa onlar(ın evleri) açık değildi. Sadece kaçmak istiyorlardı. Eğer (Medine'nin) her yanında onların yanına giri(lip saldırıl)saydı da kendilerinden (sivil halka) baskı ve işkence yapmaları istenseydi, bunu yaparlardı; bunu yapmakta fazla gecikmezlerdi. Oysa arkalarına dön(üp kaç)mayacaklarına dair Allah'a söz vermişlerdi. Allah'a verilen sözden sorumlu idiler. De ki: 'Eğer ölümden veya öldürülmekten kaçıyorsanız, kaçmak size fayda vermez. Kaçsanız bile pek az zaman yaşatılırsınız (sonunda yine ölürsünüz).' De ki: 'Allah size bir kötülük veya size rahmet dilerse sizi O'ndan kim korur? (Allah'ın azabından sizi kim kurtarır? O'nun rahmetine kim engel olabilir?)' Kendilerine Allah'tan başka ne bir dost ne bir yardımcı bulurlar. Allah içinizde (savaştan) alıkoyanları ve kardeşlerine: 'Bize gelin!' diyenleri biliyor. Onlar savaşa pek az gelirler. (Geldikleri zaman da) size karşı cimriler olarak (gelirler. Size yardım etmek istemezler tersine savaştan bir ganimet elde edilirse ona konmak için gelirler.) Ama (savaşta) korku gelir (tehlikeli bir durum hâsıl olursa) onların üstüne ölüm baygınlığı çökmüş insan gibi, gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün. Korku gid(ip de sıra ganimetleri paylaşmaya gel)ince mala düşkünlük göstererek sizi sivri dilleriyle incitirler. Onlar (içtenlikle) inanmamışlar, bu yüzden Allah onların işlerini boşa çıkarmıştır. Bu Allah'a göre kolaydır. (Korkaklıklarından ötürü düşman) orduların(ın Medine'den) gitmediklerini sanıyorlardı. Eğer ordular (ikinci kez) gelseler, bunlar çölde bedevi Araplar arasında bulunmayı, sizin haberlerinizi (başınıza gelecek olan olayları) oradan sorup öğrenmeyi arzu ederlerlerdi. İçinizde bulunsalardı dahi pek az dövüşürlerdi."[1293]

Bu ayet-i kerimler Ahzâb Savaşı sırasında Yahudi–münafık ittifakını ve onların sergiledikleri komploları geyet açık bir şekilde ortaya koymaktadır.[1294]

[1292] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, III. 132.

[1293] 33/Ahzâb, 13-20.

[1294] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, III. 133.

Sonuç olarak, Kurayzaoğullarına Sa'd b. Mu'âz tarafından verilen cezanın kaynağının Tevrat olduğu kesine yakın bir görüştür.[1295] Kur'an-ı Kerim'in ilgili ayetleri ise[1296] bir durum tespiti yapmaktadır. Ancak, yapılan bu durum tespitinde yasaklayıcı bir siğanın olmaması da, verilen bu cezanın Allah tarafından onaylandığını göstermesi bakımından yeterli bir delil olsa gerek. "(Onlardan) bir kısmını öldürüyordunuz, bir kısmını da esir alıyordunuz"[1297] derken de erkeklerin öldürüldüğüne, kadın ve çocukların ise esir alındığına işaret etmektedir.[1298] Bazı araştırmacıların, Kurayzaoğullarına verilen cezanın Tevrat'a göre değil, Kur'an-ı Kerim'e göre verildiğine dair[1299] görüşleri ise, gösterilen ayetlerin siyak ve sibakıyla uyum sağlamamaktadır.

1.2.4. Medine Dışındaki Yahudilerle İlişkiler: Hayber'in Fethi

Hayber, Medine'nin kuzeyinde ve oraya yaklaşık 184 km. uzaklıkta olan ve etrafı volkanik ovalarla çevrili geniş bir vahadır.[1300] Burada su bentlerinin inşası, sadece bölgenin bir vadi oluşu ve yağan yağmurlar değil, aynı zamanda orada fışkıran suların meydana getirdiği dereler de mümkün kılıyor. Burada oturan kişilerin ziraatla uğraşmasına ve bu toprakların bereketli oluşuna sebep[1301] bölgenin çok yağmurlu olması ve buna ek olarak mustehkem kalelerin içinde el-Humme isimli su kaynağının[1302] bulunmasıdır. Bu imkânlardan dolayı bölge halkı ziraat ve hurmacılıkla meşgul olmaktaydı.[1303] Bundan dolayı da Hayber bölgesinde yaşayan Yahudiler diğer Yahudilerden hem daha zengin, hem de daha kuvvetli idiler.[1304]

[1295] Tesniye 20: 10-14; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 587.

[1296] 33/Ahzâb, 26-27.

[1297] 33/Ahzâb, 26.

[1298] İbn Kesîr, *Tefsîr*, III. 478.

[1299] Nadir Özkoyuncu, "Asr-ı Saâdet'te Yahudilerle İlişkiler", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet'te İslâm*, II. 472. Bkz. 5/Mâ'ide, 32-34.

[1300] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 590.

[1301] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 590.

[1302] Adolf Grohmann, "Hayber" mad., *İA*, V/1, s. 384-386.

[1303] Adolf Grohmann, "Hayber" mad., V/1, s. 384-386; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 590.

[1304] Tabara, el-Yahud fî'l-Kur'ân, s. 81.

Hz. Peygamber'in Hayber Yahudileriyle ilişkisi, hicrî I. yılda olmuştur.[1305] Hz. Peygamber, onları bir mektupla Allah'ın dinine davet etmiş,[1306] fakat yapılan bu davete Hayberli Yahudilerden olumlu bir cevap alamamıştır.[1307] Hayber Yahudileri, Medine'deki dindaşlarından sonra sıranın kendilerine geleceğini bildiklerinden, Nadiroğullarının reisi Huyey b. Ahtâb'a tâbi olmuşlar ve Hz. Peygamber'e karşı birtakım faaliyetlerde bulunmuşlardır. Huyey b. Ahtâb daha önce de gerek müşrikleri gerekse Gatafanlıları kışkırtmıştı. Huyey'in ölümünden sonra Hayber'in başkanlığına Sellâm b. Ebî'l-Hukayk getirilmiş, o da Hz. Peygamber ve Müslümanların aleyhine olan çalışmasından dolayı Hazrecliler tarafından öldürülmüştü.[1308] Ebû'l-Hukayk'ın öldürülmesinden sonra, Hayberli Yahudiler, Sellâm b. Mişkem'i başkan yapmak istemişler; fakat o kabul etmeyince Yuseyr b. Rizzâm başkanlığa getirilmiştir.[1309]

Yuseyr b. Rizzâm başkan olunca boş durmamış, hemen Gatafanlılarla diyaloğa geçmiş, onları Hz. Peygamber ve Müslümanların aleyhine kışkırtmıştır. Bu durumu gönderdiği keşif birlikleriyle tespit eden Hz. Peygamber,[1310] Hayberlilerin bu menfi tutumu karşısında onlarla savaşmanın gerekli olduğunu anlamış ve sefere çıkma kararı vermişti. Fakat Hayberlilerin daha önce ittifak anlaşması bulunan Kureyşlilerin devreden çıkarılması gerekmekteydi. Bunun için önce onlarla Hudeybiye Barış Anlaşması'nı imzaladı.[1311]

Hayberliler tarafından gönderilen casustan Hayber hakkında bilgiyi alan Hz. Peygamber, sabah namazını kıldıktan sonra ordusuna tekbir dahi getirmelerini yasaklayarak[1312] onların ovalarına inmiştir. Kalelerine çekilen Yahudilerin kaleleri kuşatılmış[1313] beş günlük kuşatma sonunda Hayber fethedilmiştir.[1314] Kur'an'da bu

---

[1305] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 575.

[1306] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 575; *el-Vesâik*, No:15.

[1307] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 576.

[1308] Geniş bilgi için bkz. Vâkıdî, II. 634, I. 440-441; Zurkânî, II. 286; Yakut, *Mu'cem*, V. 401; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 212-213; İbn Sa'd, II. 106.

[1309] Belâzûrî, *Ensâb*, 378.

[1310] İbn Sa'd, II. 92-93; Vâkıdî, II. 567-568; Belâzûrî, *Ensâb*, 378

[1311] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 592.

[1312] Buhârî, Meğazi, 38.

[1313] İbn Sa'd, II. 106-108; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 217; Buhârî, Meğazi, 38; Tirmizî, Siyer, 3; İbn Hanbel, III. 270-271.

[1314] Vâkıdî, II. 640-645; Zurkânî, II. 250; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 214-215

olaydan bahsedilirken: “O azap, yurtlarına indiğinde, uyarılan fakat yola gelmeyenlerin sabahı ne kötü oldu.”[1315] buyurulmaktadır.

Bu kalenin fethinden sonra Hz. Peygamber, Hayberlileri İslâm’a davet etmiş; fakat onlar bu davete olumlu cevap vermemiştir.[1316] Ancak geri kalan kaleler savaşsız teslim olmayı kabul etmişlerdi.[1317] Onlar, Hz. Peygamber’e şunları teklifte bulunmuşlardır:

1. Kanları akıtılmamak,

2. Kadın ve çocuklarına dokunulmamak,

3. Yerlerinden çıkarılmamak, ayrıca onlar, üzerlerindekiler hariç, altın, gümüş ve giyecek eşyalarını da bırakacaklardı.[1318]

Hz. Peygamber de onların bu tekliflerini, kendisinden hiçbir şey gizlememeleri, gizledikleri takdirde anlaşmanın ihlal edilmiş olacağı şartıyla kabul etmiştir.[1319]

Hakkında tarihî bilgiler verdiğimiz Hayber’in fethi hakkında, Kur’an’da açık şekilde bir bilgiye yer verilmemiştir. Yalnız birtakım işaretlerde bulunmuştur. Rivayetlerde bu işaretler açıklanmıştır. Bu işaretlerden biri, 48/Fetih Sûresi’ndeki şu ayette göze çarpmaktadır:

“O geri bırakılanlar ganimetleri almak için gittiğiniz zaman: ‘Bizi bırakın sizinle beraber gelelim’ diyecekler. Onlar Allah’ın sözünü değiştirmek istiyorlar. De ki: ‘Siz bizimle gelemezsiniz. Allah önceden böyle buyurdu.’ Onlar: ‘Bizi çekemiyorsunuz’ diyecekler. Hayır onlar, pek az anlarlar.”[1320]

Müfessirlerin birçoğuna göre burada geri kalanlardan maksat Hz. Peygamber ile birlikte Hudeybiye Barış Anlaşması’na katılmamış olan kişilerdir.[1321] Resulullah, Hudeybiye Barış Anlaşması’na katılmamış olanları Hayber Savaşı’na katmamıştır. Çünkü yine müfessirlerin verdiği bilgiye göre Cenab-ı Allah Hudeybiye Barış Anlaşması’na katılanlara mükâfat olarak ganimet vermeyi vaad etmiştir. Bu savaşa

---

[1315] 37/Sâffât, 177.

[1316] Vâkıdî, II. 645-656.

[1317] Vâkıdî, II. 691-692; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 215-217; Taberî, *Târîh*, s. 145-147.

[1318] Vâkıdî, II. 669-671; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 215-217; Taberî, *Târîh*, III. 215-218; Belâzûrî, *Futûh*, s. 36-38; Serahsî, Şerhu Siyeri’l- Kebir Thk.Dr. Selahaddin Muncid,Kahire, 1971, I. 278-281.

[1319] Vâkıdî, II. 671.

[1320] 48/Fetih, 15.

[1321] Taberî, *Tefsîr*, XIII. 104-105. İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV. 189.

katılmayanların bu ganimetlerden pay almak için Hayber Savaşı'na katılmak istemelerini de "Allah'ın kelamını değiştirmekle"[1322] itham etmiştir.[1323] Bu ayetten anlaşıldığına göre Resulullah, Hudeybiye Barış Anlaşması kesinleştikten sonra bu sefere çıkmayı kararlaştırdı ve yanında bulunan Müslümanlara bunu bildirdi. Bu işaretlerden diğerleri de Fetih Sûresi'nde yer alan diğer bazı ayetlerde gözlemlenebilmektedir:

"Allah şu, müminlerden razı olmuştur ki onlar, ağacın altında sana biat ediyorlardı. Allah onların gönüllerinden geçeni bildiği için onların üzerine huzur ve güven indirdi ve onlara yakın bir fetih verdi. Yine onlara alacakları birçok ganimetler bahşeyledi. Allah üstündür. Hakim ve hikmet sahibidir. Allah size elde de edeceğiniz birçok ganimetler vadetti. Şimdilik size bu (Hudeybiye barışı)nı verdi. İnsanların ellerini sizden çekti ki, bu inananlara bir ibret olsun ve (Allah), sizi dosdoğru yola iletsin. (Size) başka (ganimetler) de söz vermiştir ki henüz onları ele geçirmediniz, fakat Allah onları kuşatmış (sizin için ayırmış)tır. Allah her şeyi yapabilir."[1324]

Müfessirlerin çoğunluğuna göre, "yakın fetihten" maksat, Hayber'in fethidir. Pek çok ganimetten maksat ise Hayber'de elde edilen ganimetlerdir.[1325] Ayetin ifade biçimi de bu yaklaşımı desteklemektedir. "Bunu size çabucak verdi ve insanların ellerini sizden çekti." cümlesi de, Hudeybiye'de gerçekleştirilen barış anlaşmasını ve Müslümanlarla Mekkeliler arasında herhangi bir savaşın çıkmamış olmasını ifade etmektedir.[1326]

Müfessirlerden bazıları, "(Size) başka (ganimetler) de vermiştir ki, siz henüz onları ele geçirmediniz, fakat Allah onları kuşatmıştır."[1327] ayetini, Mekke'nin fethi ya da Müslümanların daha sonra ele geçirdikleri diğer bölgelerin fethi olarak açıklamışlarsa da, ayetlerin ifade tarzı, kesin olarak sonuçlanan birtakım olaylara işaret edildiğini düşündürmektedir. Bununla kastedilenlenin, Hayber'in fethinden sonra rahatlıkla ve kolaylıkla fethedilen Vadi'l-Kura, Teyma ve Fedek gibi Yahudilere ait kasabaların fethi olduğu anlaşılmaktadır.[1328]

[1322] 48/Fetih, 15.

[1323] Taberî, *Tefsîr*, XIII. 104-105; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV. 189.

[1324] 48/Fetih, 18-21.

[1325] Taberî, *Tefsîr*, XIII. 115 vd.; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV. 191-192.

[1326] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, III. 135

[1327] 48/Fetih, 21.

[1328] Taberî, *Tefsîr*, XIII. 115-120; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV; s191-192; Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, III. 135.

Kur'an'da Hayber Savaşı'nın doğrudan herhangi bir sebebine işaret edilmemiş olması, bazı oryantalistlerin, bu savaşın nedeni olarak Resulullah'ın, Hudeybiye'ye katılanları mükâfatlandırma ve onların gönlünü alma arzusundan kaynaklandığını söylemelerine sebep olmuşsa da, tutarlı bir görüş olarak değer kazanmamıştır. Bu oryantalistler, tutarsız ve önyargılı görüşlerini ilgili ayetlerin[1329] değindiği ganimet müjdesiyle desteklemeye çalışmışlardır;[1330] fakat bu doğru bir tespit olmaktan çok uzaktır.

Müslümanların, Medine'nin dışındaki Yahudi yerleşim birimleri olan Fedek ve Vadi'l-Kura Yahudileriyle de ilişkileri olmuş, onlarla da bazı anlaşmalar yapılmıştır; ancak, söz konusu yerler hakkında Kur'an'da doğrudan veya dolaylı bir işaret bulunmadığından, bu konuya değinmeyeceğiz.[1331]

Hz. Peygamber'in Yahudilerle ilişkilerini ana hatlarıyla ortaya koyduktan sonra, bu ilişkilerin günümüze de ışık tutabilecek şekilde kısa bir değerlendirmesini yapmak istiyoruz. Yapılan bu savaşlar ve sonuçlarına bakacak olursak, Hz. Peygamber'in Yahudilerle Müslümanların bir arada yaşamalarının asla mümkün olmadığı görüşüyle hareket etmediğini söyleyebiliriz. Hz. Peygamber'in hedefi Yahudileri tamamen imha etmek veya İslâm hakimiyeti altındaki topraklardan dışarı çıkarmak da değildi. Şayet öyle olsaydı, Hayber ve çevresindeki Yahudileri ortadan kaldırır veya onları İslâm'ın hakimiyeti altında bulunan toprakların dışına sevk ederdi. Halbuki o, Müslümanların güçlü olduğu dönemlerde bile, böyle bir davranışta bulunmamış, Yahudileri yerlerinde bırakmıştır. Hayber'in fethinden (H. 7) Hz. Peygamber'in vefatına (H. 11) kadar geçen dört yıllık süre zarfında Yahudilerle Müslümanlar bir arada yaşam tecrübesinin en güzel örneğini sergilemişlerdir. Bunun yanında, yarımadanın diğer bölgelerindeki Yahudiler, Müslümanların himayesi ve zimmeti altında yaşamaktaydılar.[1332] Kurayzaoğullarının olayından on beş ay sonra gerçekleşen Hayber'in fethinde, yaklaşık on Yahudinin

---

[1329] 48/Fetih, 18-21.

[1330] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, III. 136.

[1331] Bu konuda geniş bilgi için bkz. Yakut, *Mu'cemu'l-Buldân*, VI. 343-344; VI. 242-243; VIII. 375; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 238; Taberî, *Târîh*, III. 148-149; İbn Sa'd, II. 90; Zurkânî, II. 186-187; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 586-597; Vâkıdî, II. 562-563, 706-707; İbn Sa'd, II. 90; Belâzûrî, *Ensâb*, s. 11, 352, 378-379; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III. 224-225; Belâzûrî, *Futûh*, s. 42-44; Serahsî, II. 610; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 230-231.

[1332] Vâkıdî, II. 634-635.

bulunması[1333] sürgün veyahut da Yahudilerin anlaşmayı bozuncaya kadar Medine'de yaşadıklarının bir göstergesi olarak ortada durmaktadır. Bu da göstermektedir ki, Hz. Peygamber, doğru dürüst yerinde duran ve anlaşmalara riayet edenlere ses çıkarmamış ve yerlerinde kalmalarında bir beis görmemiştir. Fakat yukarıdaki olayları anlatırken de değindiğimiz gibi, Medine'nin içindeki Yahudiler, Müslümanların güçlü düşmanları olan müşriklerle işbirliği yaptıkları, tehdit unsuru haline geldikleri, devlet otoritesi ve sosyal barışı hiçe saydıkları zaman, Medine'nin dışına çıkarılmış veya ortadan kaldırılmıştır.

1.3. Medine Döneminde Yahudilerin Genel Tutumları

Yahudilerin, Medine döneminde Müslümanlarla ilişkileri önemli bir yer tutar. Çünkü Yahudiler Medine'de Müslümanlarla ilk çatışan gruplardandır. Bundan dolayı Yahudiler, Medine döneminde inen sûrelerde önemli bir yer işgal etmişlerdir. İkinci aşamada indirilen ayetlerin dışında, özellikle, 2/Bakara, 3/Al-i İmrân, 4/Nisâ' ve 5/Mâ'ide sûrelerinde yoğun bir biçimde ele alınmıştır.[1334]

Yahudilerin geçmişteki ve Hz. Peygamber dönemindeki dinî ve toplumsal durumlarının Kur'an'daki anlatımına geçmeden önce, Allah'ın bu insanlara verdiği nimetleri ve üstünlükleri anlatan ayetler, başta 2/Bakara Sûresi olmak üzere, Kur'an'ın birçok yerinde zikredilmekte ve onların bu nimetlere karşı takındıkları tavırlardan ibret alması gerektiği öğütlenmektedir.[1335]

Kur'an'ın bu konuyla ilgili ayetlerinde işaret edildiği gibi, Allah insanlık tarihi içerisinde İsrailoğullarını daima yüceltmiş, yok olma derecesine düştüklerinde onları yok olmaktan kurtarmış ve diğer milletlerden üstün kılmıştır. Ancak, bu üstünlükleri onların beşer olarak diğer milletlerden farklı oldukları anlamında değil, Allah'ın onlara birçok peygamber göndermek ve Tevrat ile İncil'i vermekle diğer milletlerden üstün kıldığı

[1333] Vâkıdî, II. 684.

[1334] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, III. 85.

[1335] İsrailoğullarına verilen nimetlerle ilgili ayetler için bkz. 2/Bakara, 40-58, 87, 122, 60; 7/A'râf, 138-140; 152-153; 160-161; 10/Hûd, 110; 17/İsrâ', 2; 44/Duhân, 32; 28/Kasas, 4; 43; 14/İbrâhîm, 6; 10/Yûnus, 90; 20/Tâhâ, 77-78; 80; 26/Şuarâ, 60-66; 4/Nisâ', 153-154; 6/En'âm, 91, 154; 23/Mü'minûn, 49; 25/Furkân, 35; 32/Secde, 23; 40/Ğâfir, 53; 41/Fussilet, 45; 45/Câsiye, 16; 5/Mâ'ide, 21-23; Tantâvî, *Benû İsrâ'il fi'l-Kur'ân*, s. 339-372.

anlamına gelmektedir.[1336] Nitekim Kur'an-ı Kerim'de, onların bu ayrıcalıklı durumlarına şöyle işaret etmektedir:

"Musa kavmine demişti ki: Ey kavmim, Allah'ın size olan nimetlerini hatırlayın; zira (O) aranızda peygamberler var etti, sizi krallar yaptı ve size dünyada hiç kimseye vermediğini verdi."[1337]

Kur'an'ın ifadesine göre, Allah geçmişte İsrailoğullarına tanınan bunca nimet ve üstünlüklerin yanında, kendilerinden bazı konularda söz almıştı. Buna göre, onlar, Allah'tan başkasına kulluk etmemek,[1338] Allah'ın elçilerine iman etmek ve yardımcı olmak,[1339] gerçekleri gizlememek ve açıkça ifade etmek,[1340] ana-babaya, yakınlara, yetimlere ve yoksullara iyilik etmek, insanlara güzel söz söylemek, namaz kılıp zekât vermek,[1341] birbirlerinin kanlarını akıtmayıp yurtlarından çıkartmamak[1342] ve cumartesi yasağını çiğnememek[1343] gibi bazı konularda Allah'a söz vermişlerdi. Fakat onların, Allah'a vermiş oldukları sözleri bozarak tarih boyunca üstesinden gelemeyecekleri ağır bir vebal ve sorumluluğun da altına girmiş olduklarına Kur'an'da şöyle işaret edilmektedir:[1344]

"Sözlerini bozmalarından dolayı... (başlarına belalar getirdik)."[1345] "Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az paraya satanlar var ya, işte onların ahirette bir payı yoktur..."[1346] "Sözlerini bozdukları için onları lanetledik ve kalplerini katılaştırdık..."[1347]

Yahudilerin Medine döneminde Müslümanlarla çatışan ilk grup olmalarının bir delili de, Medine'de inen ilk sûre olan Bakara Sûresi'nde münafıklardan bahseden

---

[1336] İbn Kesîr, *Tefsîr*, I. 85; Kurtubî, *a.g.e.*, I. 226; Tantâvî, *a.g.e.*, s340.

[1337] 5/Mâ'ide, 20.

[1338] 2/Bakara, 83.

[1339] 5/Mâ'ide, 12; 3/Al-i İmrân, 81.

[1340] 3/Al-i İmrân, 187.

[1341] 2/Bakara, 83; 5/Mâ'ide, 12.

[1342] 2/Bakara, 84.

[1343] 4/Nisâ', 154.

[1344] Tantâvî, *a.g.e.*, s. 386-394.

[1345] 4/Nisâ', 155.

[1346] 3/Al-i İmrân, 77.

[1347] 5/Mâ'ide, 13-14; ayrıca bkz. 2/Bakara, 63-64, 85, 93, 246; 3/Al-i İmrân, 187.

ayetlerde Yahudilerden söz etmesi, Yahudilerin düşmanlıklarının ne kadar erken dönemde başladığının bir göstergesidir.[1348] Münafıklardan bahseden ayetlerin birinde:

"İnanmış olanlara rastladıkları zaman; 'Biz inandık' derler. Fakat şeytanlarıyla başbaşa kaldıkları zaman; 'Biz sizinle beraberiz, biz sadece (onlarla) alay ediyoruz' derler."[1349]

Müfessirlerin birçoğuna göre burada kastedilen "şeytanlar"dan maksat Yahudilerdir. Bu ise, münafıkları iki yüzlülüğe ve onları aldatma tutumlarında onlara cesaret verenlerin Yahudiler olduğunu ve onların bu eyleminin Resulullah tarafından biliniyor olabileceğini göstermektedir.[1350]

Öte yandan Yahudilere seslenirken, onların verdikleri sözleri tutmaları, Allah'ın verdiği nimeti hatırlamaları, Kur'an'ı tasdik etmeleri ve onu ilk inkâr edenlerden olmamaları, hakkı bâtıla karıştırmamaları ve Allah'ın ayetlerini birkaç paraya satmamaları istenmesi[1351] onların böyle davranışlar sergiledikleri de göstermektedir.

Yahudiler, kendilerinin diğer insanların tümünden daha çok hidayet üzerinde olduklarını kabul ettiklerinden dolayı, Resulullah'ın, kendilerini davetinin alanı dışında tutacağını, bunun Resulullah'ın dinine girmeleri ve sancağının altında toplanmalarına bir engel teşkil edeceğini sanıyorlardı. Üstelik onlar, Resulullah'ın kendilerine katılmasını bekliyor ve bunun kendilerinin bir hakkı olduğunu sanıyorlardı.[1352] Bundan dolayı da, Yahudi ve Hıristiyandan başkasının cennete girmeyeceğini, doğru yolu bulmanın ancak Yahudi veya Hıristiyan olmakla mümkün olabileceğini[1353] iddia ediyorlardı. Bunun için de yapılan bütün çağrıları reddetmişlerdir.[1354]

Özellikle Resulullah'ın, peygamberlerine iman ettiğini, Kur'an'ın diliyle kitaplarına inandığını ve bunu davetinin vazgeçilmez parçalarından biri haline getirdiğini ve aşağıda örneklerini vereceğimiz ayetleri okuduğunu gördüklerinde daha da umutlanmışlardı:

"İşte onlar Allah'ın hidayet verdiği kimselerdir, onların yoluna uy."[1355]

[1348] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, III. 85.

[1349] 2/Bakara, 14.

[1350] Taberî, *Tefsîr*, I. 187-188; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I. 51.

[1351] 2/Bakara, 40-42.

[1352] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, III. 87.

[1353] 2/Bakara, 111, 135.

[1354] Bunun için bkz. 2/Bakara, 111-113; 120-122; 130-140.

[1355] 6/En'âm, 90.

“And olsun Biz, Musa’ya da kitap vermiştik. Sakın onun kavuşması hakkında şüphe içine düşme, onu İsrailoğullarına yol gösteren kılmıştık. Sabrettikleri ve ayetlerimize kesinlikle inandıkları zaman, onların içinden buyruğumuzla doğru yola ileten önderler yetiştirmiştik.”[1356]

“O size, dinden Nuh’a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim’e, Musa’ya tavsiye ettiğimizi şeriat yaptı. Şöyle ki, dini doğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin.”[1357]

“And olsun Biz, İsrailoğullarına kitap, hüküm ve peygamberlik verdik. Onları güzel rızıklarla besledik ve onları âlemlere üstün kıldık.”[1358]

“Resul, Rabbinden kendisine indirilene inandı, müminler de... Hepsi, Allah’a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine inandı. “O’nun elçilerinden hiçbirini diğerlerinden ayırmayız (dediler.)”[1359]

Yahudilerin bu zanları boşa çıkmış ve Resulullah’ın diğer insanları dine davet ettiği gibi, onları da Kur’an diliyle davet etmiştir.[1360] Bunun yanı sıra onların çelişkilerine de yer vermiştir.[1361]

İşte bu anlayış Yahudilerin daha Medine devrinin ilk dönemlerinde İslâm devletini reddetmelerine ve daveti yapan Peygamber’e karşı kin tutmalarına sebep olmuştur. Yahudiler, insanların kendilerinden yüz çevirdiklerini, Resulullah’ın en üstün, en büyük yol gösterici ve uyulması gereken bir lider olarak temayüz ettiğini görünce, kendilerinin otoritelerinin, avantajlarının ve üstünlüklerinin tehlikeye gireceği vehmine kapılmışlardır. Bu nedenle kendi konumlarını korumak, Yahudiliklerini sürdürmek, İslâm davetiyle kaynaşmamak istediler. İşte bu tavır, sonuna kadar İslâm’ı reddetmelerine, kin beslemelerine, engellemelerine, aleyhindeki entrikalara destek olmalarına büyük etkide bulunmuştur.[1362]

Yahudilerin kendilerini üstün görmeleri, başkalarının mallarını kendilerine mübah görmeleri, sağlıklı bir kaynaşmaya tenezzül etmemeleri, bütün insanları onlardan nefret etmeye ve onların gölgesinden korkmalarına sevk etmiştir. Onların bu

---

[1356] 32/Secde, 23-24.

[1357] 42/Şûrâ, 13.

[1358] 45/Câsiye, 16.

[1359] 2/Bakara, 285.

[1360] 2/Bakara, 40-42.

[1361] 2/Bakara, 44.

[1362] Derveze, Kur’an’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı, III. 87-88.

karekteristiği, Kur'an-ı Kerim'de geçtiği gibi,[1363] onların yeryüzüne dağılmalarına ve aşağılanmalarına sebep olmuştur.[1364]

Yahudilerin tarihte Allah'ın dinine karşı işledikleri en büyük cürüm ve en kötü davranışları, O'nun ayetlerini inkâr ederek kendilerine ilâhî hakikatleri bildirmek üzere gelen peygamberlere karşı takındıkları inkârcı tavırları olmuştur. Onların bu inkârcı tavırlarına, Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'tan yapılan bir rivayette şöyle işaret edilmektedir. Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh Hz. Peygamber'e (a.s.): "Ey Allah'ın Resulü, kıyamet günü insanlardan hangisinin azabı daha şiddetlidir?" diye sordu da, bunun üzerine o: "Bir peygamberi ya da iyiliği emredip kötülükten sakındıran bir kimseyi öldürenin azabı" diye karşılık verdikten sonra İsrailoğullarının bu tür fiilleri işleyen bir toplum olduklarını vurguladı ve daha sonra şu ayet-i kerimeleri okudu:[1365]

"Allah'ın ayetlerini inkâr edenler, haksız yere peygamberlerini öldürenler, insanlar arasında adaleti emredenleri öldürülenler (var ya), onları acı bir azapla müjdele."[1366]

"And olsun Musa'ya kitabı verdik, arkasından peygamberler gönderdik. Meryem oğlu İsa'ya da açık deliller verdik ve onu Rûhu'l-Kudüs ile destekledik. Ne zaman ki, bir peygamber, size canınızın istemediği bir şey getirdiyse büyüklük taslamadınız mı? Kimini yalanladınız, kimini de öldürüyordunuz."[1367]

Ayrıca yine Kur'an-ı Kerim'de onların özellikleri anlatılırken; Allah'ın yardımıyla Firavun'un zulmünden kurtulduktan sonra Musa'dan (a.s.) kendileri için puttan tanrılar edinmesini istedikleri,[1368] onun Rabbiyle konuşmak üzere Tur'a çıkmasını fırsat bilerek buzağı heykelini tanrı edindikleri,[1369] bununla da kalmayarak Hz. Musa'dan kendilerine Allah'ı göstermedikçe iman etmeyeceklerini söyledikleri ifade edilir. Bütün bunlardan dolayı onları yıldırım çarpmıştı.[1370] Yine kendilerini masum gösterip inanaçsızlığın kendi ellerinde olmadığını ifade etmek maksadıyla kalplerinin perdeli olduğunu söylemişler,

---

[1363] 7/A'râf, 167-168; 3/Al-i İmrân, 112

[1364] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, III. 90.

[1365] İbn Kesîr, *Tefsîr*, I. 365-366.

[1366] 3/Al-i İmrân, 21.

[1367] 2/Bakara, 87. Ayrıca bkz. 2/Bakara, 91; 3/Al-i İmrân, 112; 4/Nisâ', 155; 5/Mâ'ide, 70; Kurtubî, *a.g.e.*, II. 19; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I. 118, Tantâvî, *a.g.e.*, s. 404-410.

[1368] 7/A'râf, , 138-141; Tantâvî, *a.g.e.*, s. 472-476.

[1369] 2/Bakara, 51-54, 92; 4/Nisâ', 153; Tantâvî, *a.g.e.*, s. 476-479.

[1370] 2/Bakara, 55; 4/Nisâ', 153.

Allah'da onların bu inkârcı tavırlarından dolayı, kalplerini mühürlemiştir.[1371] Arz-ı Mev'ud'a girmeleri istendiği halde Hz. Musa'ya karşı tavır almışlar,[1372] kendilerinden bir inek kurban edilmesi istendiğinde de, işi sürüncemede bırakmışlar ve ancak son anda onu kurban edebilmişlerdi.[1373] Cumartesi günü avlanma yasağını çiğnedikleri için lanetlenmişler ve maymuna dönüştürülmüşlerdi.[1374] Yaptıkları zulümlerden, insanları Allah'ın yolundan çevirmelerinden, menedildikleri halde faiz almalarından ve haksız yere insanların mallarını yemelerinden ötürü, helâl kılınmış bazı temiz ve hoş şeyler kendilerine yasaklanmıştı.[1375] Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra sırf aralarındaki kıskançlık yüzünden anlaşmazlığa düşmüşler ve gruplara (*ahzâb*) ayrılmışlardı.[1376]

Kur'an-ı Kerim'de, geçmişte Allah'ın dinine ve gönderdiği elçilere karşı duyarsızlıklarıyla tanınan ve olumsuz pek çok davranış sergileyen Yahudilerin, Hz. Muhammed (a.s.) devrinde de içlerinden pek azı müstesna aynı tutumlarından vazgeçmemişlerdir. Gerek Kur'an'daki işaretler ve gerekse hadislerdeki bilgiler bunu doğrulamaktadır.

Hz. Peygamber, henüz risaletinin ilk yıllarından itibaren kendi tebliğ ettiği mesajının öncekilerin bir devamı ve hatta önceki peygamberlerin tebliğinin yeniden bir ihyası olduğunun farkındaydı. Diğer bir deyişle, kendi davetinin muvahhid İbrahimî dinin içerisinde aynı misyona sahip olduğunu biliyordu.[1377] Nitekim Kur'an, ilk Mekkî sûrelerin birinde "İbrahim ve Musa'nın sahifelerinden,"[1378] bir diğerinde de bunlardan övgüyle söz etmektedir:

"Gaybın bilgisi kendi yanında da, o mu (âlemin esrarını) görüyor? Yoksa kendisine haber mi verilmedi? Musa'nın sahifelerinde bulunan. Ve çok vefalı İbrahim'in

---

[1371] 2/Bakara, 88; 4/Nisâ', 155; 61/Saf, 5.

[1372] 2/Bakara, 58, 256; 5/Mâ'ide, 21-25.

[1373] 2/Bakara, 67-71.

[1374] 2/Bakara, 65-66 4/Nisâ', 47, 154.

[1375] 4/Nisâ', 160-161; 3/Al-i İmrân, , 50, 93-94.

[1376] 2/Bakara, 176, 213, 253, 113; 3/Al-i İmrân, 105. Ayrıca Yahudilerin bu olumsuz tavırları için bkz. Tantâvî, *a.g.e.*, s. 385-516; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 615-630; Ekrem Sağıroğlu, *Kur'an'da İslâm ve Toplum*, İstanbul, 1993, s. 156-159.

[1377] Fazlur Rahman, *İslâm*, s. 35; Garaudy, *İslâm ve İnsanlığın Gerçeği*, s. 9-10.

[1378] 87/A'lâ, 19.

(sahifelerinde bulunan şu gerçekler) ki, hiçbir günahkâr başkasının günah yükünü yüklenmez. İnsana çalışmasından başka bir şey yoktur."[1379]

Bununla birlikte Hz. Peygamber, ilk andan itibaren daha önce nazil olan kitapların, semavi (vahiy kaynaklı) olduğuna ve peygamberlerin bu kitapları vahiy yoluyla aldıklarına kesinlikle inanıyordu. Bu nedenledir ki, hiç tereddüt etmeden hem İbrahim, Musa ve İsa'nın, hem de İncil ve Tevrat'ta adı geçen diğer birçok şahsiyetin kendisi gibi peygamber olduğunu kabul etmişti.[1380] Ayrıca Kur'an'ın birçok kez vurguladığı gibi, daha önce Allah tarafından gönderilen ilâhî mesajları tasdik etmek üzere geldiğini de biliyordu;[1381] ancak, bunlarla büyük ölçüde ilişkisi kalmamış ve peygamberlerin aralarından ayrılmasıyla müntesipleri tarafından kendi anlayışlarına uygun şekilde kurumsal hale getirilmiş dinlerin, Allah'ın tek ve gerçek diniyle aynı olmadığını, Allah katında yegâne din olan İslâm'ı[1382] insanlara getirdiğini belirtirken, Hz. Peygamber'e de onların icat ettikleri dine uymaması gerektiğini ikaz etmektedir.[1383]

Kur'an, erken bir devirden itibaren Hz. İsa'yı Allah'ın elçisi olduğunu belirttiği gibi,[1384] Mekke'de oldukça erken bir dönemde İsa'nın ulûhiyeti iddiasını da reddetmişti.[1385] Yine bu dönemde, Yahudi ve Hıristiyanların, dinî birliği bozanlar anlamında "Ahzâb" diye nitelendirildikleri görülmektedir.[1386] Daha sonraki dönemlerde nazil olan ayetlerde ise, itikad, ibadet ve sosyal hayat yaşantıları itibarıyla çoğu kez tenkide maruz kalmışlardır.

Hz. Muhammed'in nübüvvetinin daha ilk yıllarında Hz. Musa, Hz. İsa ve diğer dinî şahsiyetlerin, Yahudi ve Hıristiyan zümresinden ayrı tutulması, nazarî ya da ideal dinî düzey ile fiilî inanç ve amel düzeyi arasındaki farklılığa ve bu ayırımın mutlaka gözetilmesi gerektiğine işaret edilmiştir.[1387] Zira Hz. İbrahim, Musa ve İsa gibi ideal şahsiyetlere karşı, gerek Kur'an'ın gerekse Hz. Peygamber'in takındığı tavrın belirlenmesi ya da mevcut olan Yahudi ve Hıristiyanların tutumlarının değerlendirilmesi

---

[1379] 53/Necm, 35-39.

[1380] Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, s. 311-312; Hamidullah, *İlk İslâm Devleti*, s. 52.

[1381] 2/Bakara, 101; 3/Al-i İmrân, 81; 61/Saf, 6.

[1382] 3/Al-i İmrân, 19.

[1383] 2/Bakara, 120; 33/Ahzâb, 1-2.

[1384] 19/Meryem, 30; 43/Zuhruf, 59.

[1385] 19/Meryem, 16-37.

[1386] 30/Rûm, 32; 13/Ra'd, 36; 11/Hûd, 17.

[1387] Fazlur Rahman, *İslâm*, s. 35.

ve eleştirilmesi esnasında, karmaşık bir durum ortaya çıkmaktadır. Nitekim biraz önce belirttiğimiz gibi, Kur'an daha Mekke'de iken, teslisi ve İsa'nın ulûhiyetini kesinlikle reddettiği ve aynı durumu Medine'de de devam ettirdiği halde[1388] acaba niçin hâlâ "Şüphesiz iman edenler, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sabiilerden her kim Allah'a ve ahiret gününe iman eder ve salih amel işlerse, onlar için korku yoktur ve onlar mahzun da olacak değildir."[1389] demeye devam etmektedir? Ve neden hâlâ onlar hakkında şu çarpıcı ifadeleri kullanmaktadır? "(Ey Muhammed) İnsanlar arasında inananlara en şiddetli düşman Yahudileri ve (Allah'a) ortak koşanları bulursun. İnananlara sevgice en yakınları da 'Biz Hıristiyanız' diyenleri bulursun. Çünkü onlar içerisinde keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar."[1390]

Burada Hz. Musa, İsa ve diğer dinî şahsiyetlerin, Yahudi ve Hıristiyan toplumlardan ve onların din adına ortaya koydukları uygulamalardan ayrı tutulması, Ehl-i Kitap arasındaki iki ayrı unsurun zorunlu bir neticesinden kaynaklanmış olmalıdır. Kur'an-ı Kerim bunlardan birini sürekli överken, diğerini de yermektedir. Örneğin, "İçlerinden (yani Ehl-i Kitap arasında) ılımlı (orta yolu tutan, aşırılığa kaçmayan) bir ümmet vardır. Ancak, onlardan çoğu ne kötü işler yapıyorlar."[1391] derken, yine onlardan Tevrat ve İncil'e uygun olarak yaşamalarını istemiştir.[1392] Fakat bütün kurumsal dinî gelenek sahiplerinde olduğu gibi, Yahudi ve Hıristiyanlar da, kendi aralarında çatışmış ve her biri kurtuluş anahtarının kendilerinde olduğunu iddia etmişlerdir.[1393] Ayrıca onların kendi dinlerine uymadıkça Hz. Peygamber'den asla razı olmayacakları ifade edilerek, doğru yolun da ancak Allah'ın yolu olduğu vurgulanmıştır.[1394] Bu durumun kaçınılmaz bir sonucu olarak Hz. İbrahim'in, ne bir Yahudi, ne de bir Hıristiyan olduğu, ona en çok sahip çıkanların ise, onu en çok izleyenlerin olduğu ilan edilmiştir.[1395] Bu tutum sadece İbrahim'le ilgili olarak değil, Hz. Musa ve İsa'ya varıncaya kadar bütün dinî önder ve peygamberlerle ilgili olarak da izlenmiştir.[1396]

[1388] 3/Al-i İmrân, 59; 4/Nisâ', 171; 5/Mâ'ide, 17, 72, 116.

[1389] 2/Bakara, 62; 5/Mâ'ide, 69.

[1390] 5/Mâ'ide, 82.

[1391] 5/Mâ'ide, 66.

[1392] 5/Mâ'ide, 66-68.

[1393] 2/Bakara, 27113.

[1394] 2/Bakara, 120.

[1395] 3/Al-i İmrân, 67-68.

[1396] 2/Bakara, 135, 136, 140.

İlâhî kaynağa yakınlığı ve saflığını muhafaza ettiği ölçüde Ehl-i Kitab'a ait bazı unsurlar, gerek Kur'an, gerekse Hz. Peygamber tarafından övgüyle anılmış; fiilî itikad veya mevcut haliyle aslından sapmış, saflığını yitirmiş ve haktan kopmuş pek çok unsur da, aynı şekilde şiddetle eleştirilmiş ve aslına rücu edilmesi istenmiştir.

1.4. İtikadi Konularda Kur'an'ın Yahudilere Karşı Tutumu

Kur'an'ın onlara karşı olan tutmunu genel hatlarıyla belirledikten sonra, itikadi konulardaki ayrıntılara geçebiliriz. Fakat şunu hemen belirtelim ki, Kur'an'da açıkça görüldüğü gibi, Yahudilerle ilgili olan ilişkiler daha çok sosyal ve siyasi konulardaki anlaşmazlıklar ve bu analaşmazlıklar sonucu ortaya çıkan gerilimli ortam üzerinde olmuştur. Buradan, Yahudilerle itikadi tartışmaların, siyasi tartışmalardan daha az olduğu mânâsı ortaya çıkar, hiç olmadığı şeklinde anlaşılmamalıdır.

Yüce Allah, insanlığa rehber ve hidayet kaynağı olarak gönderdiği bütün ilâhî mesajlarda, tevhidin zorunlu bir ilke olduğunu ilan etmiştir. Nitekim aşağıda meâlen vereceğimiz ayet-i kerimelerde bu husus açıkça görülecektir:

"Senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki, ona: 'Benden başka İlâh yoktur, bana kulluk edin' diye vahyetmiş olmayalım."[1397]

"Biz Nuh'a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi, sana da vahyettik. Keza, İbrahim'e, İsmail'e, İshâk'a, Ya'kub'a ve torunlarına, İsa'ya, Eyyub'a, Yunus'a, Harun'a Süleyman'a, vahyetmiş, Davud'a da Zebur'u vermiştik. Daha önce de sana anlattığımız elçilere de (vahyetmiştik.) Ve Allah, Musa'ya da konuşmuştu."[1398]

Bütün peygamberler ve müntesipleri için yegâne ortak ilke olan tevhidin, peygamber sonrası dönemlerde ilâhî mesaj etkisini yitirdikçe, dinde bazı önder ya da tanınmış kişilere kutsallık atfedildiği ve böylelikle Allah'a ortak koşulduğu görülmektedir. Hz. Musa sonrasında da, zamanla bu durumun hakim olduğu ve bazı kimselerin Allah'a ortak koşulmasıyla tevhid ilkesinden uzaklaşıldığı anlaşılmaktadır.[1399]

Burada özellikle, tevhidi bozan ulûhiyet (veya rab edinme) anlayışının mahiyetine kısaca temas etmek gerekir. Kur'an'ın anlayışına göre, tevhidin her türlü şaibeden uzak ve arınmış olması gerekir. Kur'an bu noktada, insanın mücerret ve kişilik dışı bir özelliği olan hevasının bile peşine düşmekle, onu tanrılaştırmış olacağını açıkça

---

[1397] 21/Enbiyâ, 25. Ayrıca bkz. 43/Zuhruf, 45; 16/Nahl, 36: 112/İhlâs, 1-4.

[1398] 4/Nisâ', 163-164.

[1399] Şah Veliyyullâh Dehlevî, *Huccetullâhi'l-Bâliğa*, Beyrut, t.y., I. 252.

ifade etmektedir.[1400] Buna göre, herhangi birini ya da bir şeyi rab edinmiş olmak için, ona bizzat rab adının verilmiş olması gerekmemektedir. Rab edinmek, Allah'ın emrine uygun olup olmadığını hesaba katmayarak, o kimsenin emrine uymak ve özellikle din adına onu kural koymaya yetkili zannedip ne söylerse, ne emrederse doğru kabul etmek, ona uyduğu zaman, Allah'ın emrine ters düşeceğini düşünmeden hareket etmek, onun emirlerini taparcasına yerine getirmek, ona tapmak demektir.[1401] Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Yahudi ve Hıristiyanlardan ortak olarak bahsederken:

"(Yahudiler ve Hıristiyanlar) hahamlarını ve rahiplerini Allah'ın dışında rabbler edindiler Meryem oğlu Mesih'i de. Halbuki, hepsi tek bir ilâha ibadet etmekle emrolunmuşlardı."[1402] buyurularak bu gerçeğe dikkat çekilmiş ve Hz. Peygamber ile Adiy b. Hatem arasında geçen bir diyalogla da bu durum vuzuha kavuşturulmuştur.[1403] Bir başka ayette de Yüce Allah:

"Yahudiler, 'Üzeyir, Allah'ın oğludur' dediler. Hıristiyanlar da: 'Mesih, Allah'ın oğludur' dediler. Bu onların ağızlarıyla geveledikleri sözlerdir. (Sözlerini) önceden inkâr etmiş (olan müşriklerin) sözlerine benzetiyorlar. Allah onları kahretsin nasıl da (haktan bâtıla) çevriliyorlar!?"[1404] buyurarak, gerek Yahudilerin gerekse Hıristiyanların Allah'a çocuk isnat ettiklerini beyan ederken; başka ayetlerde ise Allah'a çocuk edinmenin yakışmadığını beyan etmektedir.[1405]

Ayrıca Kur'an, Allah'a çocuk isnat edenlerin, ne kendilerinin ne de atalarının bu konuda hiçbir bilgisinin bulunmadığını ve onların bu sözlerinin büyük bir iftira ve yalandan başka bir şey olmadığını açıkça belirtmektedir.[1406]

Kur'an'da Allah'a çocuk isnadı genel olarak izah edilip reddedilirken Yahudilere yönelik de eleştirel yaklaşımlarda bulunulmaktadır.[1407] Ancak, ulûhiyet konusunda Yahudilere ait olduğu belirtilen bu inanç, Hz. Peygamber dönemi Medine Yahudilerinin

---

[1400] 25/Furkân, 43; 45/Câsiye, 23; Kurtubî, *a.g.e.*, XIII. 25-26; Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XIX. 24.

[1401] Elmalılı, *Hak Dini*, IV. 318; Suat Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyet*, s. 352-353.

[1402] 9/Tevbe, 31.

[1403] Geniş bilgi için bkz. Tirmizî, Tefsîr, 10(V. 259-260); Kurtubî, *a.g.e.*, VIII. 77; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II. 333-334.

[1404] 9/Tevbe, 30.

[1405] 19/Meryem, 35; 4/Nisâ', 171; 23/Mü'minûn, 91; 2/Bakara, 116; 17/İsrâ', 111; 21/Enbiyâ, 26; 25/Furkân, 2; 39/Zümer, 4; 72/Cin, 3; 6/En'âm, 100; 37/Sâffât, 149, 153; 17/İsrâ', 40.

[1406] 18/Kehf, 4; ayrıca bkz. 10/Yûnus, 68; 112/İhlâs, 3.

[1407] 9/Tevbe, 30.

ya da en azından onlardan bir grubun kabul ettiği bir inanç olmalıdır.[1408] Nitekim bir rivayete göre, Medineli Yahudilerden Sellâm b. Mişkem ve Nu'mân b. Ebî Evfa adlı kimseler Hz. Peygamber'e gelerek böyle söylemişlerdi.[1409] Yine İbn Abbâs'tan yapılan bir rivayete göre, Hz. Peygamber, Yahudilerden bir grubu İslâm'a davet etmiş ve onları Allah'ın azabıyla korkutmuştu. Bunun üzerine onlar: "Bizi bununla mı tehdit ediyorsun? Biz bundan korkmayız, çünkü bizler Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz."[1410] demişlerdi.[1411]

Üzeyr'in kimliği konusunda farklı görüşler ileri sürenler de vardır.[1412] Yahudi asıllı araştırmacı Simon Szyszman, bu konuda yazdığı, "Le nom de Ozair (Coran, IX/30) et ses interperetations" adlı araştırmasında bütün görüşlere temas ettikten sonra, Üzeyir'in Ezra olduğunu kabul etmektedir. O, İbn Hazm'ın bu konuda naklettiği: "Yahudiler arasında yalnızca Yemen tarafında yaşayan Saddukîler 'Üzeyr Allah'ın oğludur' derler."[1413] şeklindeki ifadesinin Kur'an'ın dışında başka tarihî kaynaklara da dayanmış olabileceğini söylemektedir.[1414] O halde Yahudilerin dinî, millî ve siyasi tarihinde önemli bir yeri olan Ezra'nın, bazı Yahudi gruplarınca, Kur'an'da ifade edildiği gibi, "Allah'ın oğlu" diye anılması ve ona bu şekilde inanılmasının tabiî olduğunu söylemek mümkündür.

Yahudilerin tevhidi ihlal etme noktalarından biri de: "Allah fakirdir, biz zenginiz" demeleridir. Yüce Allah, Yahudileri bu şekildeki iddialarını da tenkit ederek şöyle buyurmaktadır:

"Allah: 'Allah fakirdir, biz zenginiz' diyenlerin sözlerini işitti. Onların dediklerini ve haksız yere peygamberleri öldürmelerini yazacağız ve: 'Yangın azabını tadın' diyeceğiz."[1415]

Müfessirlerin çoğuna göre, "Kimdir o adam ki, Allah'a güzel bir borç versin de, Allah da ona kat kat fazlasını ödesin."[1416] ayeti nazil olunca, Yahudiler: "Ey Muhammed, herhalde Rabbin fakirleşti de kullarından borç para istiyor!" demişlerdi de, işte bu ayet

---

[1408] Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul, 1993, IV. 69.

[1409] Kurtubî, *a.g.e.*, VIII. 75; Taberî, *Tefsîr*, X. 110.

[1410] 5/Mâ'ide, 18.

[1411] Kurtubî, *a.g.e.*, VI. 80.

[1412] Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyet*, s. 358-359.

[1413] İbn Hazm, *el-Fasl*, I. 99.

[1414] Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyet*, s. 360.

[1415] 3/Al-i İmrân, 181.

[1416] 2/Bakara, 245.

bunun üzerine nazil oldu.[1417] Başka bir rivayette ise Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir'i İslâm'a davet etmek üzere, Yahudilerin bulunduğu "Beytu'l-Midras'a göndermişti. Hz. Ebû Bekir Yahudilere İslâm'ı anlattı. Zekât meselesini izah ederken de Allah için borç vermekten bahsetti, bunun üzerine Yahudi din adamlarından Finhas adında biri, Allah ile alay eder bir tarzda: "Yani Allah fakir de bizden borç istiyor, biz ona değil de o bize yalvarıyor, her halde biz ondan daha zenginiz. Şayet o zengin olsaydı, arkadaşınızın sandığı gibi bizden borç istemezdi." demesi üzerine söz konusu ayet nazil oldu.[1418]

Kur'an, Yahudilerin Allah hakkındaki başka bir iddiasını da şöyle anlatmaktadır:

"Yahudiler: 'Allah'ın eli bağlıdır (Allah cimridir)' dediler. Kendi elleri bağlandı ve söyledikleri sözden dolayı lanetlendiler. Hayır, Allah'ın iki eli de açıktır, dilediği gibi yapar."[1419]

Bu ayetin de yukarıdaki ayette nakledilen benzer nedenlere binaen indirildiği anlaşılmaktadır. İbn Abbâs, İkrime ve Dahhâk'tan gelen rivayete göre, Allah'ın, bu sözü söyledikleri için kendilerine lanet ettiği kimseler, Finhas b. Azure ve onun yandaşlarıydı. O ve arkadaşları daha önceleri bolluk ve refah içinde iken, daha sonra Allah'a isyan ve elçisini yalanlamalarından dolayı, darlığa ve sıkıntıya düşmüşlerdi. Bu nedenle: "Şüphesiz Allah cimridir, bize bağış konusunda da eli bağlıdır." demişlerdi. İşte bunun üzerine bu ayet-i kerime indirilmiştir.[1420] Ayrıca bu ayetin nüzûl sebepleri arasında, Yahudilerin Hz. Peygamber ve ashabını yoksulluk ve mali sıkıntı içerisinde gördükleri bir sırada: "Muhammed'in Allah'ı fakir ve eli bağlı (cimri) bu nedenle onları sıkıntıdan kurtaramıyor." diyerek onlarla alay etmeleri de gösterilmektedir.[1421]

Yahudilerin Allah'ın iradesi hakkında Hz. Peygamber ve ashabına yönelttikleri bu alaycı, ciddiyetten uzak tavırları, kendilerinin tarih boyunca peygamberlere karşı gösterdikleri gaddarlık ve insanlık dışı fiilleri hatırlatılarak cevap veriliyor: Onlar daha önce da Allah'ın ayetlerini inkâr edip peygamberlerini öldürme eylemini gerçekleştirmişlerdi.[1422] Bu nedenle Allah'ın ayetleri hakkında Hz. Peygamber'e karşı

[1417] Kurtubî, *a.g.e.*, IV. 185.

[1418] İbn Kesîr, *Tefsîr*, I. 410; Reşîd Rızâ, *el-Menâr*, IV. 268.

[1419] 5/Mâ'ide, 64.

[1420] Taberî, *Tefsîr*, VI. 300-301; Kurtubî, *a.g.e.*, VI. 154; İbn Kesîr, Tefsîr, II. 77.

[1421] Kurtubî, *a.g.e.*, VI. 154.

[1422] I. Krallar 19: 10, 14 vd.

gösterdikleri bu duyarsızlık, yeni olan bir davranış değildi. Yüce Allah bir başka ayetinde de onların bu tavırlarına karşı Hz. Peygamber'i şöyle teskin ediyor:

"Eğer seni yalanladılarsa, senden önce açık deliller, hikmetli sahifeler ve aydınlatıcı kitabı getiren peygamberler de yalanlanmıştı."[1423] "Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve ortak koşanlardan çok incitici (sözler) duyacaksınız. Ama sabreder, korunursanız; işte bunlar, yapmaya değer işlerdendir."[1424]

Onların bu alaycı tavırlarının bir başka önemli nedeni de, Hz. Peygamber'in davetini engellemek, mesajını insanlara ulaştırmada kendisine zorluk çıkarmak ve Allah'ın elçisi olduğuna dair şahitlik etmemek suretiyle, hakkı gizleyerek insanlar arasında şüphe uyandırmaktı. Zira onlardan büyük bir kısmı Hz. Peygamber'in risaletini kabul etmemiş ve her fırsatta onu zor duruma düşürmenin yollarını aramışlardır. İşte ulûhiyet konusundaki davranışlarının yansıması ve bu yansımanın vahiy diliyle ifadesi doğrultusunda Hz. Peygamber onlarla ilişkilerini düzenlemiştir.

1.4.1. Yahudilerin Peygamber İnancı

Kur'an Yahudilerin, peygamberlik inancı konusunda da ciddi eleştiriler getirmiştir. Bazen onların, peygamberlerden bir kısmını tercih edip diğerlerini inkâr ettikleri, bazen de peygamberlere tevhidin özüyle bağdaşmayan iftiralar yönelttikleri vurgulanmıştır.

"Onlar ki, Allah'ı ve elçilerini inkâr ederler, Allah ile elçilerinin arasını ayırmak isterler, 'Kimine inanır, kimini inkâr ederiz!' derler; bu ikisinin (inanmakla inkârın) arasında bir yol tutmak isterler. İşte onlar gerçek kâfirlerdir. Biz de kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır."[1425]

Birçok müfessire göre bu ayet, Yahudiler ve Hıristiyanlar hakkında nazil olmuştur. Zira Yahudiler, Hz. İsa'dan önceki peygamberlere inanmışlar, Hz. İsa ve ondan sonra gelen Hz. Muhammed'i inkâr etmişlerdir. Hıristiyanlar da, Hz, İsa ve ondan önceki peygamberlere inanmışlar, fakat son peygamber Hz. Muhammed'i inkâr etmişlerdir. İşte peygamberin risaleti kesin olarak belli olduktan sonra inkâr etmek, onu diğerlerinden ayırmak demektir.[1426] Kurtubî'nin de belirttiği gibi, ayete göre Allah ile

[1423] 3/Al-i İmrân, 184.

[1424] 3/Al-i İmrân, 186.

[1425] 4/Nisâ', 150-151.

[1426] Kurtubî, *a.g.e.*, VI. 6; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I. 541.

peygamberleri arasını ayırmak küfürdür; zira Yüce Allah, insanlara, peygamberlerinin diliyle göndermiş olduğu prensiplere uygun olarak kulluk etmelerini emretmiştir. İnsanlar peygamberleri inkâr edip onlara gönderilen hükümleri reddince, uymakla emrolundukları kulluğun gereklerinden de yüz çevirmiş olurlar ki, bu Yüce Yaratıcı'yı inkâr gibidir, Yaratıcı'yı inkâr ise açıkça küfürdür.[1427] İnsanlar, Allah'ın yeryüzüne gönderdiği bütün peygamberlere iman etmekle mükelleftir. Bir kimsenin sırf inat, kibir ya da taasuptan dolayı, peygamberlerden birinin elçiliğini inkâr etmiş olması, tümüyle peygamberliği inkâr etmesi demektir.[1428] Dolayısıyla, Yahudilerin, peygamberlerden bazılarına iman edip bazılarını inkâr etmesi, Kur'an tarafından açık bir şekilde eleştirilmiş ve peygamberlerin birbirlerinden ayrı tutulmamasını istemiştir:

"(Peygamber ve müminler) hepsi, Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine inandı ve dediler ki: O'nun elçilerinden hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz."[1429]

"Ve onlar ki, Allah'a ve elçilerine inandılar, onlardan hiçbiri arasında ayırım yapmadılar; işte onların da (Allah), pek yakında mükâfatlarını verecektir. Şüphesiz Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir."[1430]

peygamberlik ve peygamberler konusunda Yahudilerin eleştirilen başka bir yönü de, Hz. Peygamber'in risaletine karşı aldıkları inkârcı tavırlarıdır:

"Onlar: 'Allah bize and verdi ki, bize ateşin yiyeceği bir kurban getirmedikçe, hiçbir elçiye inanmayalım' dediler."[1431]

Bu ayetin nüzûl sebebi hakkında tefsirlerde şöyle bir rivayet nakledilmektedir: Yahudilerin ileri gelenlerinden, Kâ'b b. el-Eşref, Mâlik b. Sayf ve Huyey b. el-Ahtâb bir gün Hz. Peygamber'e gelerek: "Ey Muhammed, sen Allah'ın seni bize peygamber olarak gönderdiğini ve sana bir kitap indirdiğini iddia ediyorsun. Halbuki Allah, bize kendisinin peygamber olarak gönderildiğini iddia eden kimseden, gökten ateşin yediği bir kurban getirmedikçe inanmamamız hususunda bizden söz aldı. Eğer bize böyle bir

[1427] Kurtubî, *a.g.e.*, VI. 6.

[1428] İbn Kesîr, *Tefsîr*, I. 541.

[1429] 2/Bakara, 285.

[1430] 4/Nisâ', 152.

[1431] 3/Al-i İmrân, 183; ayrıca bkz. 4/Nisâ', 153.

kurban getirirsen seni tasdik ederiz." demişlerdi de, bu ayet onlar hakkında nazil oldu.[1432]

Peygamberler tarihinde, Allah'a sunulan kurbanın kabul edildiğine işaret olmak üzere, mucizevi olarak ateşin kurbanı yediği kaydedilmektedir. Ancak, böyle bir mucize olmadıkça bir peygamberin tasdik olunmaması ve diğer mucizevi delillerin dikkate alınmamasına dair Yahudilerin kendilerine ilâhî bir ahdin verildiğini iddia etmeleri ise Hz. Muhammed'e iman etmemek için uydurulmuş bir yalan ve iftiradan başka bir şey değildir. Zira onlar böyle bir mucize ile gönderilmiş olan peygamberleri de, ya yalanlamışlar ya da öldürmüşlerdi.[1433] Nitekim Kur'an-ı Kerim'de buna işaret eden ayetler vardır.

".. De ki: 'Size benden önce açık deliller ve istediğinizi de getiren elçiler gelmiştir. Eğer doğru iseniz niçin onları öldürdünüz?'"[1434]

"And olsun, Musa'ya Kitabı verdik, arkasından peygamberler gönderdik. Meryem oğlu İsa'ya da açık deliller verdik ve onu Rûhu'l-Kudüs ile destekledik. Ne zaman ki, bir peygamber, size canınızın istemediği bir şey getirdiyse büyüklük taslamadınız mı? Kimini yalanladınız, kimini de öldürüyordunuz."[1435]

Kur'an'ın bu ifadelerine göre, Yahudi toplumunun tarih boyunca, peygamberlere karşı takındıkları geleneksel inkârcı tavırlarını Hz. Muhammed'in risaletine karşı da sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Bu konuda başka bir önemli işaret de, Yahudilerin kendi kutsal kitaplarındaki bilgilere göre Hz. Muhammed'in risaletinin doğruluğuna şahitlik etmeleri gerekirken, bunun aksine davranışlar sergilemeleri ve gerçeği gizlemeleridir:

"Allah peygamberlerden şöyle söz almıştı: 'Bakın size Kitap ve Hikmeti verdim, yanınızda bulunan (Kitab)ı doğrulayıcı bir peygamber geldiğinde, ona mutlaka inanacaksınız! Bunu kabul ettiniz mi? Ve bu hususta ağır ahdimi üzerinize aldınız mı?' demişti. Onlar da: 'Kabul ettik' dediler. 'O halde şahit olun Ben de sizinle beraber şahit olanlardanım' dedi."[1436]

[1432] Taberî, *Tefsîr*, IV. 197; Kurtubî, *a.g.e.*, IV. 188; Vâkıdî, *a.g.e.*, s. 140-141.

[1433] Kurtubî, *a.g.e.*, IV. 188.

[1434] 3/Al-i İmrân, 183.

[1435] 2/Bakara, 87; ayrıca bkz. 2/Bakara, 81; 3/Al-i İmrân, 112; 4/Nisâ', 155; 5/Mâ'ide, 70.

[1436] 3/Al-i İmrân, 81.

“Allah tarafından kendilerine, yanlarında bulunanı doğrulayıcı bir elçi gelince, Kitap verilenlerden bir grup, Allah’ın Kitabı’nı sanki bilmiyorlarmış gibi sırtlarının arkasına attılar.”[1437]

“Kendilerine Kitap verdiklerimiz, onu, oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar, ama yine de onlardan bir grup bile bile gerçeği gizlerler.”[1438]

Yukarıdaki ayetlerin içeriğinden anlaşılacağı gibi, Yüce Allah daha önce göndermiş olduğu peygambere ve kavimlerine, Hz. Muhammed’in gönderilmesi durumunda iman edilmesi ve yardım edilmesi konusunda emir verdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, onun geleceğine ilişkin önceki kutsal kitaplarda yer alan bilgilerden[1439] onun tanınmasını mümkün ve hatta çok kolay olacağı belirtilmektedir. Ancak, bütün bu bilgi ve işaretlere rağmen, gerek Yahudilerin gerekse Hıristiyanların ona iman etmeyerek bu konudaki bilgileri de gizledikleri açıkça vurgulanmaktadır.[1440]

Yahudilerin Hz. Peygamber’in risaletine karşı gösterdikleri bu inkârcı tavırları, Allah ile peygamberler arasında elçilik görevi yapan vahiy meleği Cebrail’e karşı düşmanca tavır takınmalarına kadar uzamıştır. Bu konuda yapılan bir rivayete göre, Abdullâh b. Selâm, Hz. Peygamber’in Medine’ye geldiğini duyunca, onun gerçek bir peygamber olup olmadığını tespit etmek için, Hz. Peygamber’e bazı sorular yöneltir. Hz. Peygamber: “Sorulan bu soruların cevabını biraz önce Cebrail bana haber verdi.” diyerek sözlerine başlayınca, henüz İslâm’ı kabul etmemiş olan Abdullâh b. Selâm buna tepki göstererek Cebrail’in Yahudilerin yegâne düşmanı olduğunu söyler. Bunun üzerine Hz. Peygamber şu ayet-i kerimeleri okur:

“De ki: “Allah’ın izniyle Kur’an’ı kendinden öncekini doğrulayıcı ve inananlara yol gösterici ve müjdeleyici olarak senin kalbine indirdiği için kim Cebrail’e düşman olursa (evet) kim Allah’a meleklerine, elçilere, Cebrail’e ve Mikail’e düşman olursa bilsin ki, Allah da inkâr edenlerin düşmanıdır.”[1441]

Ayete göre Yahudilerin Cebrail’e düşman olmalarının tek sebebi, onların gizlenmesini istedikleri birçok konuda gerçekleri Cebrail’in haber vermesidir. Onların

---

[1437] 2/Bakara, 101.

[1438] 2/Bakara, 146; ayrıca bkz. 2/Bakara, 42, 76, 174; 3/Al-i İmrân, 71; 5/Mâ’ide, 15.

[1439] Bu konudaki açıklamalar için bkz. tezimizin Giriş bölüm “Kutsal Kitaplarda Hz. Muhammed’in Geleceğine Dair Haberler” başlıklı yer.

[1440] Kurtubî, *a.g.e.*, II. 110; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I. 81, 184.

[1441] 2/Bakara, 97-98. Bu rivayet için bkz. Buhârî, Bedu’l-Halk, 6 (IV. 77-78); Enbiyâ, 1 (IV. 102-103) Tefsîr, Sûre-i Bakara; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, VIII. 15; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I. 124.

açıklaması gerekirken gizledikleri bu konularda Cebrail'in Hz. Peygamber'i bilgilendirmesi, din adına utanç verici hallerinin sergilenmesi anlamına gelmektedir. Zira Kur'an'da çoğu kez işaret ettiği gibi, Yüce Allah Hz. Muhammed'in geleceğine ve geldiği zaman kendisine yardım edeceklerine dair hem peygamberden hem de müntesiplerinden kesin söz almıştır.[1442] Cebrail bu gerçekleri bildirdiği, Yahudiler de gizli kalmasını istedikleri bu sırları açığa vurduğu için ona düşmanlık besliyorlardı.

Yahudilerin peygamberler hakkında tenkit edildikleri bir başka husus da, Allah'ın insanlara ilâhî mesajları iletmek için gönderdiği elçilere, tevhidin özüyle bağdaşmayan iftiralar atfetmeleridir.

Hz. Süleyman, Yahudiler tarafından küfür ve büyücülük yapmakla suçlanmıştır.[1443] Müfessirler, Hz. Süleyman hakkında ortaya atılan bu iddiaların Yahudilere ait olduğunu belirtirler. Buna göre Hz. Süleyman'ın hükümranlığı sırasında insan ve cin şeytanları ile kötü ruhlu birtakım yaratıklar, onun hükümranlığının sihir ve tılsım esası üzerine kurulu olduğunu ve hatta daha da ileri giderek, bunun Hz. Süleyman'ın putperest eşleri yüzünden olduğunu ileri sürmüşlerdir.[1444] Onların geliştirdiği bu ve benzeri iddialar zamanla yayılmış ve halk arasında Süleyman, hükümranlığını sihirle sürdüren bir sihirbaz hükümdar olarak anılmaya başlamıştır.[1445] İşte bu ayet, Yahudilerin Hz. Süleyman hakkındaki bu asılsız iddiasını reddetmekte ve dönemindeki sihir olayının iç yüzünü açıklayarak iddia edildiği gibi, Hz. Süleyman'ın küfre girmediği vurgulanmaktadır.[1446] Hz. Peygamber, Süleyman'a bahşedilen ve Yahudilerin ancak sihirle olabileceği inancına kapıldıkları bu vasıfların hikmetini şöyle açıklamaktadır:

"Hz. Süleyman Beytu'l-Makdis'i inşa ettiği zaman Allah'tan kendisine şu üç imtiyazın verilmesini istemişti:

1. Allah'ın hükmüne uygun hüküm verme (melekesi) istedi, bu kendisine verildi.[1447]

[1442] 3/Al-i İmrân, 81.

[1443] 2/Bakara, 102.

[1444] Tevrat'ta bu ifadeler için bkz. I. Krallar 11: 4-13.

[1445] Taberî, *Tefsîr*, I. 445; Kurtubî, *a.g.e.*, II. 30; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I. 129.

[1446] Kurtubî, *a.g.e.*, II. 30.

[1447] Hz. Peygamber bir başka hadisinde, Süleyman'ın iki kadın arasında paylaşılamayan bir çocuğun kime ait olduğunu tespite gösterdiği maharet ve ince zekâsına işaret etmektedir. Bkz. Buhârî, Feraiz, 30 (VIII. 12); Enbiyâ, 40 (IV. 136); Muslim, Akdiye, 20 (III. 1344-1345).

2. Kendisinden sonra hiç kimseye nasip olmayacak bir mülk ve saltanat istedi, bu da kendisine verildi;

3. Mescidine ibadet niyetiyle girecek herkesin anasından doğduğu günkü gibi günahlarından arınmasını diledi, bu duası da kabul edildi."[1448]

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Süleyman'ın bu ikinci dileğine şöyle temas edilmektedir:

"Rabbim beni bağışla, bana benden sonra hiç kimseye nasip olmayacak bir mülk (hükümranlık) ver. Şüphesiz Sen, daima bağışta bulunansın, dedi. Bunun üzerine Biz de, istediği yere onun emriyle kolayca giden rüzgarı, bina kuran ve dalgıçlık yapan şeytanları ve demir halkalarla bağlı diğer yaratıkları onun emrine verdik."[1449]

Gerek daha önce gerekse Hz. Peygamber döneminde yaşayan Yahudiler tarafından sihirbaz diye nitelendirilen Hz. Süleyman'ın gerçek kişiliği ortaya konularak, kendisi hakkındaki bu iddialar yalanlanmakta ve Allah'ın kendisine üstün nitelikler verdiği bir elçi olduğu vurgulanmaktadır.[1450]

Yahudilerin iftiralarına maruz kalan peygamberlerin başında gelenlerden bir de, hiç şüphesiz Hz. İsa ve annesidir. Kur'an onların bu iddialarına şöyle cevap veriyor:

"(Meryem) onu taşıyarak kavmine getirdi: 'Ey Meryem dediler. Sen tuhaf bir iş yaptın Ey Harun'un kız kardeşi, baban kötü bir adam değildi. (Sen ne yaptın böyle)?' (Meryem, konuşmaları için) onu gösterdi. Dediler ki: 'Beşikteki çocukla nasıl konuşuruz?' (Çocuk): 'Ben Allah'ın kuluyum' dedi. (O) bana Kitap verdi, beni peygamber yaptı. Beni bulunduğum her yerde insanlara yararlı kıldı. Sağ olduğum sürece bana namaz kılmayı, zekât vermeyi emretti! (Beni) anneme iyilik eder (kıldı.) Beni başkaldıran bir zorba yapmadı. Doğduğum gün de, öleceğim gün de ve diri olarak kaldırılacağım gün de (Allah'tan) bana esenlik verilmiştir."[1451]

[1448] Nesâ'î, Mesâcid, 6 (II. 34); İbn Mace, İkametu's Salât, 196 (I. 384-385); İbn Hanbel, II. 176.

[1449] 38/Sâd, 35-38.

[1450] Kur'an'ın hiçbir şekilde iddia ve iftiralarından bahsetmediği ancak Tevrat'ta sıradan insanlara bile yakıştırılamaycak suç ve günahların, Hz. Süleyman'ın dışında başka peygamberlere de atfedildiği görülmektedir. Bunlar arasında: Özellikle Hz. Lut'un kızlarıyla olan ilişkileri için bkz. Tekvin 19: 29-38; 38: 1-30; II. Semuel 11: 1-27; Hz. Harun'un kavmine tapınmaları için altından buzağı heykeli yaptırdığı için bkz. Çıkış 32: 3-4. Hz. Davud'un cephede çarpışan bir kumandanın hanımı ile arasında geçtiği söylenen macerayı burada zikretmek mümkündür. Bkz. II. Samuel 11: 1-27; Rahmetullâh el-Hindî, *İzhâru'l-Hakk Tercümesi*, trc. Ömer Fehmi Nüzhet Efendi, İstanbul, 1972, s. 526-527.

[1451] 19/Meryem, 27-33.

Kur'an, Hz. İsa'nın İsrailoğullarına peygamber olarak gönderildiğinden bahsederken, aynı zamanda onun mucizelerini de anlatır.[1452] İsa'nın Tevrat'ı tasdik eden, Hz. Muhammed'i müjdeleyen bir peygamber olduğunu,[1453] diğer peygamberlerden farksız olduğunu, annesinin de dosdoğru olduğunu,[1454] İsa'nın insanlara kendisine kulluk edin demediğini beyan ederken,[1455] Hıristiyanların kendisini ilâh edindiği İsa (a.s.) hakkında, doğumundan risaletine ve onu öldürmeye kalkıştıkları bir anda Allah'ın inayetiyle yükseltilmesi[1456] olayına varıncaya kadar, bütün gerçekleri tüm açıklığıyla ortaya koyduktan sonra, onlara (gerek Yahudilere gerekse Hıristiyanlara) dönerek şöyle hitap ediyor:

"Ey Kitap Ehli, dininizde taşkınlık etmeyin ve Allah hakkında gerçek olmayan şeyleri söylemeyin! Meryem oğlu İsa Mesih, sadece Allah'ın elçisi, O'nun Meryem'e attığı kelimesi ve O'ndan bir ruhtur. Allah'a ve elçilerine inanın.."[1457] "İşte Meryem oğlu İsa. Şüphe edip ayrılığa düştükleri şey, 'gerçek söz'e göre budur. Çocuk edinmek Allah'a yakışmaz. O, (böyle şeylerden) yücedir. Bir işi yapmak istedi mi ona 'ol' der (o da) olur. Şüphesiz, Allah benim de Rabbim sizin de Rabbinizdir. O'na kulluk edin. İşte doğru yol budur."[1458]

Sonuç olarak, Kur'an'ın ifadelerinden de anlaşıldığı gibi, Yahudilerin peygamberlere karşı tutumları, kimi zaman inançsızlık, kimi zaman da peygamberler hakkında gerçek dışı beyanlarda bulunma şeklinde sergiledikleri görülmektedir. Özellikle Yahudilerin, insanlık tarihi boyunca aynı ilâhî mesajları insanlara sunma görevini üstlenen peygamberler arasında ayrımcılık yapmaları ve buna göre bazılarını kabul edip, bazılarını da inkâr etmeleri, hepsine karşı takınılmış ortak bir tavırdır. Hatta bazılarını öldürmüş olmaları onların peygamberlere iman konusunda samimi olmadıklarını da göstermektedir. Yine daha önceden iman etmeleri ve her konuda yardımcı olmalarına dair peygamberlerinden, dolayısıyla kendilerinden kesin söz alınmasına rağmen, Hz. Muhammed'in risaletini inkâr etmeleri, sırf kıskançlık ve ırkçı tabiatlarının bir gereği ve tarih boyunca bütün peygamberlere gösterdikleri genel bir

---

[1452] 3/Al-i İmrân, 48-51; ayrıca bkz. 5/Mâ'ide, 46, 110.

[1453] 61/Saf, 6.

[1454] 5/Mâ'ide, 75; ayrıca bkz, 4/Nisâ', 171; 57/Hadîd, 27.

[1455] 5/Mâ'ide, 116-117.

[1456] 3/Al-i İmrân, 54-55.

[1457] 4/Nisâ', 171.

[1458] 19/Meryem, 34-36.

eğilimdir. Ayrıca Hz. İsa ve Süleyman gibi peygamberler hakkında, onların risaletiyle uzaktan yakından hiçbir ilişkisi bulunmayan birtakım iddia ve iftiraları da gözler önüne serilerek onların bu konudaki inançları da, açıkça reddedilmektedir.

1.4.2. Yahudilerin Kutsal Kitap İnancı

Yüce Allah'ın insanlara tebliğ etmekle görevlendirdiği elçilerin, birbirlerini tekzip etmeleri ya da insanlara birbirinden farklı mesajlar vermeleri mümkün değildir. Bilakis bütün peygamberler birbirlerini doğrulamış ve tasdik etmişlerdir. Bu durum dinde birliğin kaçınılmaz bir sonucudur. Zira Allah'ın insanlara gönderdiği dinlerde birlik vardır.[1459] Bu sebepten ilâhî kitaplarda da bu birliği sağlayan mesajların olması gerekir. Bundan dolayı İslâm inancına göre Hz. Âdem'den itibaren Nuh (a.s.), İbrahim (a.s.), Musa (a.s.), İsa (a.s.) ve Muhammed (a.s.) gibi ulû'l-azm peygamberlerin getirdiği kitap veya sahifelerde dinin asıllarına (itikada) dair konularda aynı, furûa (şeriata) dair konularda ise farklı vazedilmiştir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de bu konuya açıkça işaret edilmektedir:

"Senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki, ona: 'Benden başka ilâh yoktur, Bana kulluk edin' diye vahyetmiş olmayalım."[1460]

"Biz Nuh'a ve ondan önceki peygamberlere vahyettiğimiz gibi, sana da vahyettik. Keza İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Ya'kub'a ve torunlarına, İsa'ya, Eyyub'a, Yunus'a, Harun'a, Süleyman'a da vahyetmiş, Davud'a da Zebur'u vermiştik. Daha önce de sana anlattığımız elçilere de (vahyetmiştik). Ve Allah Musa'ya da konuşmuştu."[1461]

"O, 'Dini doğru tutun, onda ayrılığa düşmeyin' diye (asıl) dinden Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi sizin için de şeriat yaptı.."[1462]

Kur'an, bu genel kabulden sonra, Hz. Musa'ya gönderilen ilâhî kitaba ayrı bir önem atfetmiş ve ondan övgüyle bahsedip, onu bazen hidayet ve nur, bazen rahmet ve önder, bazen de hak ve bâtılı ayırt eden bir kılavuz olarak nitelemiştir:

"Biz Musa'ya Kitabı verdik ve onu İsrailoğullarına 'Benden başka bir vekil tutmayın!' diye bir kılavuz yaptık."[1463]

[1459] Fazlur Rahman, "Islam" md., *Ancyclopedia of Relgions,* s. 320.

[1460] 21/Enbiyâ, 25; ayrıca bkz. 16/Nahl, 36; 43/Zuhruf, 45.

[1461] 4/Nisâ', 163-164.

[1462] 42/Şûrâ, 13.

[1463] 17/İsrâ', 2.

“And olsun Biz, Musa’ya ve Harun’a hak ve bâtılı ayırt eden ve korunanlar için bir ışık ve öğüt olan Kitabı verdik.”[1464]

“‘Allah hiçbir şey indirmedi’ dediler. De ki: ‘Öyleyse Musa’nın insanlara nur ve yol gösterici olarak getirdiği Kitabı kim indirdi? Siz onu kâğıtlara yazıp (istediğinizi) açıklıyor çoğunu da gizliyorsunuz.’...”[1465]

İbn Abbâs’tan yapılan bir rivayet göre, Yahudilerden bir grup Hz. Peygamber’e gelerek, “Ya Muhammed! Allah sana bir Kitap indirdi mi?” diye sordular. Resulullah’da: “Evet” dedi. Yahudiler bunu üzerine: “Allah hiçbir beşere gökten bir kitap indirmemiştir.” dediler. Bunun üzerine Allah bu ayet-i kerimeyi indirdi.[1466]

“Sonra iyilik edenlere (nimetimizi) tamamlamak, her şeyi açıklamak, hidayete erdirmek ve rahmet olmak üzere Musa’ya Kitabı verdik ki, Rablerinin huzuruna varacaklarına inansınlar.”[1467]

“Gerçekten Tevrat’ı Biz indirdik, onda yol gösterme ve nur vardır. İslâm olmuş peygamberler, onunla Yahudilere hüküm verirlerdi, kendilerini (Allah’a) vermiş zahidler ve âlimler de “Allah’ın Kitabı’nı korumakla görevlendirildiklerinden, onunla (hüküm verirlerdi) ve onu gözetleyip kollarlardı...”[1468]

“Onların ardından, yanlarındaki Tevrat’ı doğrulayıcı olarak Meryem oğlu İsa’yı gönderdik ve ona, içinde yol gösterme ve nur bulunan, önündeki Tevrat’ı doğrulayan ve korunanlar için gösterici ve öğüt olan İncil’i verdik.”[1469]

“Sana Kitabı hak ve kendinden önce de insanlara yol gösterici olarak Tevrat ve İncil’i indirmişti. Bir de, Furkân (doğru ve eğriyi birbirinden ayırt eden Kitab)ı indirdi.”[1470]

Kur’an-ı Kerim’in Tevrat hakkındaki bu övgülü ifadelerinden sonra, Tevrat’ta geçen hükümlere bizzat işaret ederek onları aynen naklettiği görülmektedir:

“O (Hak Kitabı)nda onlara, cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş ve yaralara karşılık kısas (misli ile cezalandırma) yazdık. Kim bunu bağışlar

---

[1464] 21/Enbiyâ, 48.

[1465] 6/En’âm, 91.

[1466] Vâkıdî, *a.g.e.*, s. 232.

[1467] 6/En’âm, 154.

[1468] 5/Mâ’ide, 44.

[1469] 5/Mâ’ide, 46.

[1470] 3/Al-i İmrân, 3-4. Tevrat’ta bu hükümler için bkz. Çıkış 21: 23-25; Levililer 24: 17-20.

(kısas hakkından vazgeçer)se o kendisi için kefaret olur. Ve kim Allah'ın indirdikleriyle hükmetmezse, işte zalimler onlardır."[1471]

"Tevrat indirilmeden önce, İsrail'in kendilerine haram kıldığı şeyler dışında, İsrailoğullarına bütün yiyecekler helâldi. De ki: Doğru iseniz, Tevrat'ı getirip okuyun"[1472]

"And olsun Tevrat'tan sonra Zebur'da da: 'Arza mutlaka iyi kullarım vâris olacak (bu yer onların ellerine geçecek)' diye yazmıştık."[1473]

Görüldüğü gibi, Kur'an'ın bu ayetlerinde, mutlak mânâda kitap olgusundan söz edilmektedir. Hz. Musa'ya indirilen Kitaptan, İsrailoğullarına indirilen Tevrat'tan söz ederken, onların Allah'ın elçilerine gönderdiği şeklini övgüye layık görmektedir. Bu durumda Kur'an, Allah tarafından gönderilen Tevrat ile, yıllarca Yahudiler tarafından tahrif edilen Tevrat'ı birbirinden ayırt etmektedir. Zira bu konudaki Kur'an ayetleri incelendiğinde, Yahudilerin tarih boyunca Allah'ın elçilerine ve ilâhî mesaja karşı takındıkları olumsuz tavırların ve kayıtsız tutumların vurgulandığı görülmektedir. Nitekim Hz. Muhammed'e (a.s.) indirilen Kur'an'a karşı takındıkları tavır da bundan farklı olmamıştır. Kur'an'ın tabiriyle onlar, ya Allah'ın ayetlerini inkâr ederek,[1474] ya bile bile gerçeği gizleyerek[1475] ya da yalnızca kendilerine indirilene iman edeceklerini söylemek suretiyle geçmişteki geleneksel inkârcı tavırlarını sergilemekten kaçınmamışlardır. Kur'an onların bu tavırlarına şöyle cevap vermektedir:

"Onlara 'Allah'ın indirdiklerine inanın!' denilse, 'Bize indirilene inanırız' derler, ötesini kabul etmezler. Halbuki o, kendi yanlarında bulunanı doğrulayıcı bir gerçektir. De ki: Gerçekten inanıyor idiyseniz neden daha önce Allah'ın peygamberlerini öldürüyordunuz?"[1476]

Hz. Peygamber de ashabına Kur'an hakkında ihtilaf etmemelerini öğütlerken, geçmiş toplumların (Yahudi ve Hıristiyanları kastederek) kendi kitapları hakkında ihtilafa düştüklerini ve bu nedenle helâk olduklarını belirtmektedir.[1477]

[1471] 5/Mâ'ide, 45.

[1472] 3/Al-i İmrân, 93; ayrıca bkz. 3/Al-i İmrân, 50; 4/Nisâ', 160.

[1473] 21/Enbiyâ, 105. Ayrıca bu hüküm için bkz. Mezmurlar 37: 29.

[1474] 3/Al-i İmrân, 72, 70, 98; Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr, 51 (IV. 268) Tefsîr, sûre**,** 15, 178 (V. 222); sûre**,** 18, 199 (V. 236).

[1475] 2/Bakara, 42, 76-77, 146-147, 174-175; 3/Al-i İmrân, 71; 5/Mâ'ide, 15.

[1476] 2/Bakara, 91.

[1477] Buhârî, Husumat, 1 (III. 88); Enbiyâ, 56 (IV. 153); Fedâilu'l-Kur'ân, 3 (VI. 99) 37 (VI. 116); İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, V. 85, V. 593. Yahudi ve Hırıstiyanların kendi kitapları hakkında

Öte yandan Kur'an'ın bir yerinde, açık bir şekilde, Yahudiler, Allah'ın kelamını tahrif etmek, değiştirmek ve kendi elleriyle yazdıklarını Kitaptan zannettirmek için dillerini eğip bükmekle itham edilmektedir:

"Şimdi (ey müminler) size, bunların size inanmalarını mı umuyorsunuz? Oysa bunlardan bir grup vardır ki, Allah'ın kelamını işitirlerdi de, düşünüp akıl erdirdikten sonra, bile bile onu tahrif ederlerdi."[1478]

"Yahudilerden öyleleri vardır ki, kelimeleri yerlerinden kaydırıyorlar, dillerini eğip bükerek ve dini taşlayarak: 'İşittik ve isyan ettik', 'dinle, dinlemez olası' ve 'râinâ' diyorlar..."[1479]

"Onlardan bir grup var ki, Kitapta olmayan bir şeyi, siz Kitaptan sanasınız diye dillerini Kitapla eğip bükerler ve: 'O, Allah katındandır' derler. Oysa o, Allah katından değildir. Bile bile Allah'a karşı yalan söylerler."[1480]

"Vay haline o kimselerin ki, Kitabı elleriyle yazıp az bir paraya satmak için 'Bu Allah katındandır' derler. Ellerinin yazdığından ötürü vay haline onların! Kazandıklarından dolayı vay haline onların!"[1481] Bununla da kendi kitaplarında olan hakikatleri ve özellikle Hz. Peygamber'in sıfatlarıyla ilgili bölümleri değiştiriyorlardı.[1482]

Bu ayetler, Ehl-i Kitab'ın (Yahudilerin) ilâhî vahiyler hakkında yaptıkları tahrifat ve tasarrufatın eleştirildiğine açıkça işaret etmektedir.[1483] Ancak, şunu hemen hatırlatalım ki, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Kur'an'da Tevrat'ı öven ayetler ile tahrif olduğunu açıklayan ayetler arasında bir tezat yoktur. Tevrat'ı öven ifadeler tarihî bağlamında, yani asıl indikleri şekliyle değerlendirilerek, ayetlerde onların bu durumuna dikkat çekildiği göz önünde bulundurulursa, bu çelişkinin yersiz olduğu ortaya çıkacaktır. Ancak daha da önemlisi, konuyla ilgili rivayetler dikkatle incelendiğinde, zahirdeki bu çelişkili durumun Hz. Peygamber döneminde söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır. Bu, ilgili ayetin kendi bağlamından bağımsız değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Zira Kitab-ı Mukaddes'in tamamı değil de yalnızca bazı kısımlarının güvenilir addedilmesi

---

düştükleri ihtilaf konuları için bkz. 11/Hûd, 110; 41/Fussilet, 45; 42/Şûrâ, 13-14; 45/Câsiye, 17; 27/Neml, 76-78; 19/Meryem, 34-36.

[1478] 2/Bakara, 75.

[1479] 4/Nisâ', 46; ayrıca bkz. 5/Mâ'ide, 13, 41.

[1480] 3/Al-i İmrân, 78.

[1481] 2/Bakara, 79

[1482] Vâkıdî, *a.g.e.*, s. 29.

[1483] Kurtubî, *a.g.e.*, II. s3-4; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I. 110.

durumunda ancak bu ayetlerde zahirî çelişkinin olmadığını söylemek mümkün olacaktır.[1484]

Kur'an'da yer alan ifadeler ile günümüz modern bilimsel araştırmalar açıkça gösteriyor ki bugün elde olan Tevrat'ın Hz. Musa'ya Cebrail aracılığıyla indirilmiş olan vahiylerin aynı safiyetini ve berraklığını korumadığı gün ışığı gibi aşikârdır. Kur'an vahyi ile Tevrat arasında yapılacak olan ufak bir karşılaştırma bunu daha açık bir şekilde ortaya koyacaktır. Nitekim ulûhiyet, peygamberlik, kitap ve ahiret inancı ile ilgili konularda yapılacak bir inceleme, Tevrat ile Kur'an arasındaki vahyin saflığı ve ondaki vahyin berraklığını göstermesi bakımından yeterli olacaktır. Hz. Peygamber'in bu bilgiler hakkında çekince bildirmesinin altında yatan neden de, tarih boyunca Yahudilerin kendi kitaplarını maddi ve manevi ta'dilat ve tahrifata maruz bırakması, dolayısıyla ondaki doğruların ve yanlışların açıkça belirlenemeyeceği duygusudur.

1.5. İbadetle İlgili Konularda Hz. Peygamber'in Yahudilere Karşı Tutumu

İbadet: Dinî birtakım nedenlere bağlı olarak Yüce Yaratıcı'ya yönelmek; sevgi, saygı ve bağlılık ifade eden tutum ve davranışlarda bulunmak şeklinde tanımlanır.[1485] Esasen ibadetin inanç faktöründen ayrı bir şekilde ele alınması mümkün değildir. Zira insan hayatı ve şahsiyeti inanç ve ibadet bakımından bir bütünlük arz eder. Dolayısıyla insan, hangi inanca sahipse, tutum ve davranışlarını, kısaca ibadet hayatını da o inanca göre sürdürür.[1486] Bu açıdan inanç ve ibadetin birbirleriyle sıkı bir irtibatının olduğunu belirtmek en doğru yaklaşımdır. İslâm inancına göre dinin aslını itikad, fer'î yönünü ise bu inanca dayalı olarak yapılan ibadetler, sergilenen tutum ve davranışlar oluşturur. Buna göre, ibadeti inancın pratik yönü diye tanımlamak mümkündür. Bu iki temel kavramı, ancak böyle ayırmak mümkündür. Kur'an'ın inanç esasları konusunda Yahudilere karşı tutumunu izah ederken, insanlık tarihi boyunca gönderilen bütün peygamberlerin getirdiği dinin tek olduğunu ve aynı inanç ilkelerini içerdiğini

---

[1484] Hamidullah, "İslâmi İlimlerde İsrailiyat", *AÜİFD*, Ankara, 1977, s. 296.

[1485] er-Râgıb el-Isfahânî, *el-Mufredât fî Ğaribi'l-Kur'ân*, Mısır, 1970, s. 479; Ahmet Akseki, *İslâm Tabiî, Fıtrî ve Umumî Bir Dindir*, İstanbul, 1943, s. 287; Habil Şentük, *Psikolojik Açısından Hz. Peygamber'in İbâdet Hayatı*, İstanbul, t.y., s. 29.

[1486] Şentürk, *a.g.e.*, s. 29-30.

belirtmiştik.[1487] Ancak, zamanla insanlar çoğalıp ihtiyaçları artınca buna parelel olarak ibadet veya şeriat konusunda Kur'an'a göre kısmen farklı uygulamalar ve hükümler konulsa bile,[1488] namaz, oruç, hac ve kurban gibi temel ibadetlerde büyük ölçüde bir değişikliğin olmadığı ve bunların korunduğu anlaşılmaktadır. İşte bu başlık altında Kur'an'ın bu konuda Yahudilere karşı tutumunu ve bu konudaki yaklaşımlarını izah etmeye çalışacağız.

1.5.1. Temizlik

Allah'a yakınlık, itaat, tazim ve onun rızasına yönelmek kasdıyla yapılacak herhangi bir ibadete başlamadan önce taharet yapmak (abdest veya gusül almak) ibadete has zorunlu bir hazırlık aşaması olarak görülmektedir. İslâmi kaynaklarda yer alan bazı ifadeler, taharet uygulamasının daha önceki şeriatlarda da var olduğunu göstermektedir. Kur'an'da Hz. İbrahim'e hitaben; Kâbe'yi, namaz kılan ve tavaf edenler için temiz tutması emredilmiştir.[1489] Müfessirler, bu ayetten, Hz. İbrahim döneminde namaz ve tavaf ibadetlerinin bulunduğunun açıkça anlaşıldığını ifade ettikleri gibi, ayrıca bu ibadetler için bir hazırlık yapılması, taharet alınması gerektiğinin de anlaşıldığını belirtmektedirler.[1490] Nitekim Hz. Peygamber, abdest alırken her uzvunu üçer defa yıkamış ve: "Bu en mükemmel abdesttir, bu benim ve İbrahim Halilullah'ın (bir başka rivayete göre ise önceki peygamberlerin)[1491] abdestidir."[1492] buyurmuştur. Ayrıca Kur'an'da İsrailoğullarına ve Hz. Meryem'e, namaz kılmalarının emredildiği de bildirilmektedir.[1493] Bu durum, dolaylı olarak, namazdan önce taharet ve abdest almaları gerektiğine de işaret etmektedir.[1494]

Konuyla ilgili olarak Tevrat'ta yer alan ifadelerde, toplanma çadırına girildiğinde veya ibadet niyetiyle mezbaha yaklaşıldığında, su kullanmak suretiyle elleri ve ayakları

[1487] 2/Bakara, 213; 10/Yûnus, 19.

[1488] 5/Mâ'ide, 48; 42/Şûrâ, 13.

[1489] 2/Bakara, 125; 22/Hac, 26.

[1490] Kurtubî, *a.g.e.*, II. 78; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I. 164.

[1491] İbn Mace, Taharet, 47 (I, 145-146); İbn Hanbel, II. 98.

[1492] İbn Mace, Taharet, 47, (I, 145).

[1493] 2/Bakara, 43; 3/Al-i İmrân, 43.

[1494] Ali Osman Ateş, Sünnetin Kabul veya Redettiği Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri, İzmir, 1989, s. 5-6.

yıkamanın nesiller boyunca ebedî kanun olacağı belirtilmektedir.[1495] İbadet öncesi abdest diyebileceğimiz bu uygulamanın dışında Tevrat'ta, cünüplük, hayız, lohusalık ve özürlülük durumlarında guslü andıran bir taharetin emredildiğini görmekteyiz. Yahudilik inancına göre, cünüp, lohusa, hayız ve özürlü olanlar, murdar (*necîs*) olarak kabul edilmektedir. Bu durumda olanların Beyti'l-Makdis'e girmeleri, mukaddes bir şeye dokunmaları, başkalarıyla ilişki kurmaları, mukaddes olan şeylerden yeyip içmeleri yasaklanmıştır.[1496] Bunlar ancak, bu hallerden sonra yıkanıp temizlenmek suretiyle murdarlıktan kurtulmuş olacaklardır.[1497] Hz. Peygamber dönemindeki Yahudilerin de, Tevrat'ın bu hükmünden dolayı hayızlı bir kadınla bir arada bulunmadıkları, birlikte yemek yemedikleri ve onları bu durumda iken evden çıkardıkları nakledilmektedir. Hz. Peygamber'e bu durumun sorulması üzerine şu ayet-i kerime nazil olmuştur:[1498]

"Sana âdet görmeden soruyorlar. De ki: 'O, eziyettir.' Âdet halinde kadınlardan çekilin, temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın, temizlendikleri zaman Allah'ın emrettiği yerden onlara varın. Allah tövbe edenleri sever, temizlenenleri sever."[1499]

Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Cima hariç her şeyi yapın (yani her türlü ilişkiye girebilirsiniz)" buyurmuştur.[1500] Ayrıca Hz. Peygamber, hanımları hayızlı iken onlarla bir arada bulunmuş, pişirdiklerinden yemiş,[1501] kullandıkları eşyaları kendisi de kullanmış ve aynı yatakta yatmış[1502] ve onlara temas ettiği halde Kur'an okumuştur.[1503]

Sonuç olarak, bu konuda şunu söyleyebiliriz ki, murdarlık (*necâset*) anlayışının Tevrat'ta üzerinde önemle durulan ve pek çok hükmün üzerine bina edildiği bir anlayış olduğu dikkati çekmektedir. Hz. Peygamber, müminin necis olmayacağını[1504] beyan

---

[1495] Çıkış 30: 17-21.

[1496] Levililer 12: 2-4; 15: 1-24; 22: 4-7.

[1497] Levililer 15: 10-13, 16-18, 21, 27-30.

[1498] Vâkıdî, *a.g.e.*, s. 76.

[1499] 2/Bakara, 222.

[1500] Muslim, Hayız, 16 (I. 246); Ebû Dâvûd, Taharet, 103 (I. 177); Nikâh, 47 (I. 174-175); Tirmizî, Tefsîr, **sûre, 3**. (V. 214-215); Nesâ'î, Taharet, 181 (I. 152); Hayız, 8 (I. 187); İbn Mace, 125 (I. 211).

[1501] Muslim Hayız, 14 (I. 245); Ebû Dâvûd, Taharet, 103 (I. 178); Nesâ'î, Taharet, 177 (I. 148).

[1502] Buhârî, Hayız, 5 (I. 78); Muslim, Hayız, 1 (I. 242) .

[1503] Buhârî, Tevhid, 52 (VIII. 214); Ebû Dâvûd, Taharet, 103 (I. 179); Nesâ'î, Hayız, 16 (I. 191) .

[1504] Buhârî, Gusl, 23-24 (I. 74-75); Muslim, Hayız, 115-116 (I. 282); Ebû Dâvûd, Taharet, 91 (I. 156); İbn Hanbel, II. 235, V. 384, 402.

ederek, Tevrat'taki bu anlayışı reddetmiştir. İslâm inancının böyle bir anlayışı reddettiği kesin olmakla birlikte, İslâm'a göre böyle bir insan, temizleninceye kadar[1505] yalnızca namaz kılması, oruç tutması, Kâ'be'yi tavaf etmesi, Kur'an'a el sürmesi ve mescidlere girmesi gibi ibadete yönelik davranışlarda bulunmasının yasaklandığı anlaşılmaktadır.[1506] Ayrıca ibadete başlamadan önce, farklı bir şekilde de olsa geleneğin sürdürüldüğü,[1507] fakat özellikle hayız konusunda Tevrat'ta yer alan ve Hz. Peygamber dönemindeki Yahudiler tarafından da benimsenen aşırılıklara ise itibar edilmemiş; böyle bir durumda necasetin sadece ibadetlerle sınırlı olduğu belirtilmiştir.

1.5.2. Namaz

İslâm'ın temel kaynaklarında, namaz ibadetinin daha önceki peygamber ve ümmetlere de farz kılındığı gösterilmektedir. Kur'an'ın çeşitli ayetlerinde Hz. İbrahim ve İsmail'in namaz kıldıkları ve kendilerine tâbi olanlara da namaz kılmayı emrettiklerinden söz edilir.[1508] Ayrıca Hz. İbrahim'in: "Rabbim beni ve soyumdan gelenleri namaz kılanlardan eyle.."[1509] diye dua ettiğini bildirmektedir. Hatta daha da önemlisi, namazda yer alan kıyâm, rukû ve secde gibi rükünlere işaret ederek, Hz. İbrahim'in (a.s.) de bu şekilde namazını ifa ettiğinden söz edilmektedir.[1510]

Ayrıca tarihî kaynaklarda da, Hz. İbrahim'in Makam-ı İbrahim'i kıble edindiği, kapı yönünden oraya doğru namaz kıldığı, Hz. İsmail'in de aynı uygulamayı devam ettirdiğinden söz edilmektedir.[1511]

Kur'an'da ayrıca, Hz. İshak ve Ya'kub'a namaz kılmalarının emredildiği,[1512] Hz. Şuayb'ın da namaz kıldığı ve bundan dolayı da kavmi tarafından alaya alındığı

[1505] 5/Mâ'ide, 6.

[1506] Buhârî, Hayız, 20 (I. 421); Muslim, Hayız, 15 (I. 265); Ebû Dâvûd, Taharet, 94 (I. 60), 113 (I. 80).

[1507] 5/Mâ'ide, 6.

[1508] 2/Bakara, 125; 14/İbrâhîm, 37; 19/Meryem, 54-55.

[1509] 14/İbrâhîm, 40.

[1510] 22/Hac, 26.

[1511] İbn İshâk, *es-Sîre*, s. 79-80; Ebû'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh el-Ezrakî, *Ahbaru Mekke vema cae mine'l-Asar*, Mekke, 1979, II. 30.

[1512] 21/Enbiyâ, 72-73.

belirtilmektedir.[1513] Hz. İbrahim ve Hz. Ya'kub gibi peygamberlere ve nesillerine namazın emredildiği, ancak daha sonra namazı terk eden ve şehvetlerine uyan bir neslin yetiştiği bildirilmektedir.[1514]

Yine Kur'an'da, Hz. Musa'ya da Tûvâ vadisinde iken, namaz kılması emredildiği,[1515] İsrailoğullarından da bu konuda söz aldığı bildirilmektedir.[1516] Bu ayetleri pekiştiren bir mahiyetteki bir rivayette, Hz. Peygamber, Mi'rac gecesi kabrinde namaz kılarken (kıyâm esnasında) Hz. Musa'nın yanına uğradığından söz edilmektedir.[1517] Başka bir rivayette ise, Hz. Musa, Mi'rac gecesi, Hz. Peygamber'e: "İsrailoğullarına günde iki vakit namazın farz kılındığını, fakat bunu bile yapamadıklarını" söyleyerek beş vakit namazın azaltılması için Rabbine yalvarmasını tavsiye etmiştir.[1518]

Kitab-ı Mukaddes'te yer alan bazı ifadelere göre İsrailoğullarında namazın mevcut olduğuna dair işaretlere rastlanmaktadır: "Ve sabahleyin erken kalktılar, ve Rabbin önünde secde kıldılar ve dönüp Ramaya evlerine geldiler. Ve Elkana karısı Hanna'yı bildi ve Rab onu hatırladı."[1519] "Ben de onu Rabbe armağan ettim yaşayacağı bütün günlerce Allah'a armağan edilmiştir. Ve orada Rabbe secde kıldı."[1520] Ayrıca bu konuda İslâmi kaynaklarda yer alan bazı rivayetlerden de İsrailoğullarına namazın emredildiği anlaşılmaktadır. Bir rivayete göre Hz. Peygamber, bütün yeryüzünün kendisi ve ümmeti için mescid olduğunu, kendinden önceki kavimlerin ise kilise ve havralarda namaz kıldıklarını bildirmiştir.[1521] Hz. Aişe de Yahudilerin kadınları mescidlerden menettiklerini haber vermiştir.[1522] Ayrıca Hz. Peygamber, Yahudilerin kabirleri üzerinde

---

[1513] 11/Hûd, 87.

[1514] 19/Meryem, 58-59.

[1515] 20/Tâhâ, 11-14

[1516] 2/Bakara, 83; 5/Mâ'ide, 12.

[1517] Nesâ'î, Kıyâmu'l-Leyl, 15(III. 215-216)

[1518] Buhârî, Bedu'l-Halk, 6 (IV. 78) Menâkıbu'l-Ensâr, 42, (IV. 250) Muslim, İmân, 259 (I. 147); Tirmizî, Salât, 159 (I. 417); İbn Hanbel, V. 143.

[1519] I. Samuel 1: 19.

[1520] I. Samuel 1: 28.

[1521] Buhârî, Teyemmüm, 1 (I. 113); Muslim, Mesâcid, 3-5 (I. 370); Ebû Dâvûd, Salât, 24 (I. 328); İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I. 521-522; İbn Hanbel, I. 250, 301; II. 222, 240.

[1522] Buhârî, Ezan, 163 (I. 210-211); Muslim, Salât, 144 (I. 329); Ebû Dâvûd, Salât, 53 (I. 383); Tirmizî, Cuma, 36 (II. 420); *Muvatta*, Kıble, 15 (s. 198).

mescit yaptıklarını, [1523] Mest ile namaz kılmadıklarını, [1524] Müslümanların selamına ve namazda 'amin' demelerine hased ettiklerini belirtmiş ve onlara bu konularda muhalefet etmek gerektiğini belirtmiştir.[1525]

Ayrıca Kur'an'da, Lokmân'ın (a.s.) oğluna namaz kılmasını emrettiği,[1526] Davud'un (a.s.) da namaz kıldığı bildirilmektedir.[1527] Hz. Peygamber de, 38/Sâd Sûresi'ni okurken, secde etmiş ve: "Davud tövbe etmek amacıyla secde etmişti, biz de şükretmek amacıyla secde ediyoruz."[1528] buyurmuştur. Bir başka hadiste de: "...Allah'a en sevimli gelen (nafile) namaz Davud'un namazıdır. O, gecenin yarısına kadar uyur, üçte birinde namaz kılar, sonra tekrar altıda birinde uyurdu."[1529] buyrulmaktadır.

Aynı şekilde Hz. Peygamber'den nakledilen bir rivayete göre, Hz. Süleyman bir dua esnasında, Mescid-i Aksa'ya yalnızca namaz kılmak için gelen kimselerin bağışlanarak analarından doğduğu gün gibi günahsız yurtlarına döndürülmelerini istemişti.[1530] Bir başka rivayete göre ise, Hz. Süleyman'ın annesi, ona geceleyin çok uyumamasını tavsiye eder (ve gecenin bir kısmını ibadetle geçirmesini ima ederek) geceleyin çok uyumanın insanı kıyamet günü fakir bırakacağını söylerdi.[1531] Bu rivayetler, Hz. Süleyman'ın namaz ibadetiyle yükümlü olduğunu ve namaz kıldığını göstermektedir.[1532]

Görüldüğü gibi, bu tespitler namazın Müslümanlara farz olduğu gibi, daha önceki milletlere de emredildiği, gerek Kur'an'dan gerekse Sünnet'teki verilerden anlaşılmaktadır. Buna göre, İslâm, namaz ibadetinin müsteşriklerin sandığının aksine, önceden beri uygulanan bir ibadet şekli olduğunu kabul etmektedir. İnanç düzeyinde dinin birliğini savunan İslâm,[1533] namaz gibi bazı ibadetlerin de daha önceki ümmetlerce

---

[1523] Buhârî, Salât, 48 (I. 110); Muslim, Mesacid, 16-23 (I. 376); İbn Hanbel, I. 218; II. 366, 369.

[1524] Ebû Dâvûd, Salât, 88 (I. 427).

[1525] İbn Mace, İkâmetu's-Salât, 14 (I. 278-279).

[1526] 31/Lokmân, 17-18.

[1527] 38/Sâd, 24-25.

[1528] Nesâ'î, İftitah, (II. 159).

[1529] Buhârî, Enbiyâ, 38 (IV. 134), Teheccüd, 7 (II. 44); Muslim, Sıyâm, 188-201 I. 16-18); İbn Hanbel, II. 160, 206.

[1530] İbn Mace, İkâmetu's-Salât, 196 (I. 451-452); İbn Hanbel, VI. 120, 122.

[1531] İbn Mace, İkâmetu's-Salât, 174 (I. 422).

[1532] Ali Osman Ateş, *a.g.e.*, s. 23.

[1533] 2/Bakara, 136; 3/Al-i İmrân, 19, 84-85; 30/Rûm, 30 vd.

uygulandığını savunmaktadır. Bu durum namaz ibadetinin ne kadar köklü olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. İşte birçok konuda olduğu gibi, namaz konusunda da Hz. Peygamber ve Müslümanlar, Yahudilerin vahye dayalı olan uygulamalarını tasdik etmişler, fakat vahyin dışında Yahudilerin uydurdukları uygulamayı reddetmişlerdir. Bu konudaki birkaç örneği yukarıda izah etmeye çalışmıştık.

1.5 3. Cuma Günü

Cahiliye döneminde Araplar, *Cum'a* kelimesi yerine, Aramî kökenli olan ve Süryanicede rahmet anlamına gelen *Arûbe* kelimesini kullanırlardı.[1534] Arube, Yahudilerin cumartesine hazırlık yaptıkları ve bu nedenle Medine'de sabahtan öğleye kadar pazar kurdukları gün olarak da bilinirdi. Arube yerine Cuma kelimesinin ne zamandan beri kullanıldığı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kimilerine göre, bu gün, Kureyşlilerin atası olarak bilinen Kâ'b b. Luhayy'ın kavmini toplayarak nasihat etmesinden dolayı, toplanma günü anlamına gelen Cuma adını almıştır. Diğer bir görüşe göre ise, Hicretten sonra Medineli Müslümanların bir araya gelerek Yahudilerin ve Hıristiyanların haftada bir kez toplandıkları özel günleri (*yevmu's-sebt* ve *yevmu'l-ahad*) olduğu düşüncesinden hareketle arûbe gününde toplandıkları ve bugüne de "toplantı ve ibadet günü" anlamına gelen *Cum'a* dedikleri belirtilmiştir.[1535] Cuma ile ilgili nakledilen bu bilgilerden, Cuma kelimesinin İslâm öncesi kullanıldığını gösteriyor ise de, asıl olan Kur'an'da Cuma adının verildiği sûre ve "Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında hemen Allah'ın zikrine (namaza) koşun ve alışverişi bırakın."[1536] meâlindeki ayet, Cumanın ancak İslâm'la yerleştiğini ve İslâmi dönemde gerekli önemi kazandığını göstermektedir.

Konuyla ilgili hadislerden anlaşıldığına göre, Cuma, haftalık ibadet günü olarak daha önce Yahudiler ve Hıristiyanlar için tayin ve takdir edilmiş, fakat onlar bu konuda ihtilafa düşmüş; Yahudiler cumartesiyi, Hıristiyanlar da Pazarı benimsemişlerdir. Bunun üzerine Yüce Allah da, Cuma gününü Müslümanlar için bir bayram ve toplantı günü

[1534] Kurtubî, *a.g.e.*, XVIII. 64; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV. 365; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II. 411; Fayda, "Arubemd" mad., *DİA*, III. 422.

[1535] Kurtubî, *a.g.e.*, XVIII. 64; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV. 365; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II. 411; Fayda, a.g.md., III. 422; Karaman, "Cuma" mad., *DİA*, **s. 85**.

[1536] 62/Cuma, 9.

olarak tespit etmiştir.[1537] Kur'an, Yahudilerin cumartesi konusundaki ihtilaflarına açıkça işaret etmiştir:

"Cumartesi (gününe saygı, onu yalnız ibadet günü yapmak) onda ayrılığa düşen (Yahudi)lere (farz) kılındı. Rabbin elbette ayrılığa düştükleri şey hakkında kıyamet günü aralarında hükmünü verecektir."[1538]

Müfessirlerin birçoğuna göre, yüce Allah, Yahudilere Cuma gününü farz kılınca, onlar hemen Musa'ya gelerek, Allah'ın Cumartesi günü bir şey yapmadığını ve o gün boş kaldığını belirterek Cumartesiyi kendilerine mübarek bir gün olarak tahsis etmesini istemişler; bunun üzerine Musa da Cumartesiyi kendilerine tahsis etmiştir.[1539]

Bu bilgiler, Yüce Allah'ın her ümmet için haftanın belli bir gününü toplantı ve ibadet günü olarak farz kıldığını göstermektedir. Cuma gününü ise, Müslümanlara tahsis edilmiş İbrahimî dinin bir uzantısı olarak değerlendirmek gerekir. Ancak, bazı Batılı müsteşrikler kıble konusunda olduğu gibi, Cuma gününün seçimi konusunda da Yahudilerden etkilendiğini savunurlar.[1540] Onlara göre, Hz. Peygamber'in Yahudilikteki, Cumartesi yerine Cumayı tahsis etmesini, dini millileştirme hareketinin bir uzantısı olarak kabul ederler.[1541]

Oysa müsteşriklerin bu iddiası gerçeği yansıtmamaktadır. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği din, kendisine ve aynı zamanda bütün peygamberlere indirilen mesajların özünü (tevhidi) içermektedir. Bu açıdan İslâm'ın kutsal saydığı Hz. Musa'ya indirilen herhangi bir ilâhî mesajın Hz. Peygamber tarafından reddedilmesi düşünülemez. Hz. Peygamber'in "Yahudilerin ibadetlerine hazırlık yaptıkları bir günde Cuma namazı kılın!"[1542] diye buyurması, o günün Yahudi geleneğiyle ilişkilendirilmesi değil, İbrahimî geleneğe uygun olarak belirlenmesi amacını taşımaktadır. O halde bu tespiti, sıradan bir geleneğin bir taklit ya da dini millileştirme temayülü olarak değil de, İbrahimî geleneğin bir uzantısı olarak görmek gerekir.

[1537] Buhârî, Cuma, 1 (I. 211-212); Enbiyâ, 54 (IV. 153); Muslim, Cuma, 19-21 (II. 586); Nesâ'î, Cuma, 1 (III. 86); İbn Mace, İkametu's-Salât, 78 (I. 344); İbn Kayyım, *Zâdu'l-Meâd*, I. 365; Kurtubî, *a.g.e.*, X. 131; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II. 572.

[1538] 16/Nahl, 124.

[1539] Taberî, *Tefsîr*, XIV. 193; Kurtubî, *a.g.e.*, X. 131; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II. 411; Ahmed Naim, *Tecrîd-i Sarîh*, III. 4.

[1540] Watt, Muhammed at Medina, s. 198.

[1541] Buhl, "Muhammed" mad., V. 462.

[1542] İbn Sa'd, *a.g.e.*, III. 118.

Görüldüğü gibi her konuda olduğu gibi Cuma konusunda da, Yahudilerle olan ilişki ya da ayrılıklar müsteşriklerin iddia ettikleri gibi kuru kuruya bir zıtlaşma ya da körü körüne bir taklidden öteye geçmiş, İbrahimî geleneğe ve vahye uygun olarak gelişmiştir.

1.5.4. Oruç

Allah'a tazim kasdıyla belli bir süre içerisinde yemek, içmek ve cinsel ilişkide bulunmak gibi bazı fiillerden kaçınmak anlamına gelen oruç (*savm*) ibadetinin[1543] daha önceki toplumlara da farz kılındığı Kur'an'da açık bir şekilde ifade edilmektedir:

"Ey iman edenler! Oruç sizden evvelkilere farz kılındığı gibi (günahlardan) korunmanız için size de farz kılındı."[1544]

Buna göre, oruç ibadetinin çok eski bir ibadet şekli olduğu ve eskiden beri Allah'a yaklaşma vasıtası olarak tanındığı anlaşılmaktadır. O halde oruç, sayısı, şekli ve zamanı milletlere göre farklılık arz etse de, belli bir toplum veya risalete has bir ibadet türü değil, genel ilâhî bir kanundur.[1545] Nitekim Hz. Meryem'in: "... Ben Rahmân'a (susma) orucu adadım, bugün hiçbir insanla konuşmayacağım, de."[1546] diye seslenmesi, onun yaşadığı toplumda susmak (*suat*) orucunun meşru olduğunu göstermektedir.[1547] Nitekim Hz. Nuh'un bayram günlerinin dışında bütün yılı oruçlu geçirdiği,[1548] Hz. Davud'un da gün aşırı oruç tuttuğu bildirilmektedir.[1549]

Yahudilikte oruç ibadeti,[1550] bazen nefsi kırma bazen cefa vasıtası, bazen de Tanrı'ya yaklaşma vesilesi olarak kabul edilmiştir.[1551] Yahudiler tarih boyunca, başlarına bir felaket geldiğinde, Tanrı'nın kendilerine gazap ettiğine inandıklarında, kıtlık, yoksulluk ve veba gibi felaketler kendilerini tehdit ettiğinde ya da bir kâhin kendini

---

[1543] İsfahânî, *a.g.e.*, s. 428; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I. 213; Alî b. Muhammed el-Curcânî, *Kitâbu't-Ta'rifat*, Beyrut, 1990, s. 141; Yazır, *a.g.e.*, I. 625.

[1544] 2/Bakara, 183.

[1545] Mahmud Şaltut, *el-İslâm Akidetun ve Şeriatun*, Kahire, 1992, s. 102; Yazır, *a.g.e.*, I. 626.

[1546] 19/Meryem, 26.

[1547] Ali Osman Ateş, *a.g.e.*, s. 67.

[1548] İbn Mace, Sıyâm, 32 (I. 547) .

[1549] Buhârî, Fedâilu'l-Kur'ân, 34 (VI. 113); Savm, 55-59 (II. 245-246); Enbiyâ, 38 (IV. 134); Edeb, 84 (VII. 103); Muslim, Sıyâm, 182-186 (I. 546); İbn Hanbel, II. 189, 194-195.

[1550] Çıkış 34: 18.

[1551] Mezmurlar 35: 13; 69: 10; 109: 24; Daniel 9: 3.

ilhama hazırladığında oruca başvururdu.[1552] Yahudilerin yılda kaç gün oruç tuttukları konusu da ihtilaflıdır. Bazı kaynaklarda, Yahudilere de daha önceleri Ramazan orucu farz kılınmış, fakat onlar bunu bırakarak bunu senede bir güne indirmişlerdi. Bugünü de Firavun'un suda boğulduğu gün olarak kabul etmişlerdir. Ancak, bu konuda da yanılmışlar zira, Firavun'un suda boğulduğu gün aşure gününe denk gelmektedir.[1553]

Günümüzde Yahudi dininde uygulanmakta olan oruç ibadetinin, dinin birçok hükmü gibi değişikliğe uğradığı ve peygamberlerin belirttiği saflığı koruyamadığı anlaşılmaktadır. Zira Yahudiler, çeşitli siyasi ve tarihî olaylara binaen, bazen kendi yanlarından oruç ihdas etmişler, bazen de mevcut oruç ibadetinin gününü azaltmak suretiyle değişiklik yapmışlardır.[1554]

Oruç konusunda Hz. Peygamber'le Yahudiler arasındaki ilişkiler daha çok aşure orucu hakkında yoğunlaşmaktadır. Aşure orucunun menşei hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazılarına göre aşure, Hz. Musa ve kavminin Firavun'un zulmünden kurtulduğu ve Yahudilerin oruç tutmakla mükellef olduğu bir gündür. Rivayete göre, Hz. Peygamber Medine'ye geldiğinde Yahudilerin oruç tuttuklarını gördü ve onlara ne olduğunu sordu. Bunun üzerine Yahudiler: "Bugün Allah'ın İsrailoğullarını düşmanlarından kurtardığı iyi bir gündür. Musa Peygamber de bugün oruç tutmuştur." dediler. Resulullah (a.s.): "Biz Musa'ya sizden daha layıkız." diyerek o günü oruçla geçirdi ve ashabına da bugün oruç tutmalarını emretti.[1555]

Bu da gösteriyor ki, esasen Hz. Nuh zamanından beri bütün semavi ve İbrahimî dinlerde kutsal sayılan aşure gününde oruç tutmak, Yahudilere de emredilmişti. Onlar, yedinci ayları olan Tirişin'in 10. gününe rastlayan aşureyi bayram telakki ederek, birtakım merasimler icra eder ve yıllık günahlardan temizlenmeyi murat ederek oruç tutarlardı. Bu oruç, Yahudilikte "tövbe günü" anlamına gelen meşhur "Yom Kippur" orucu olmalıdır.[1556] Yahudi hahamları tarafından "Yom Kippur"un İsrailoğullarının Mısır'dan çıkışını hatırlattığı da ayrıca vurgulanmaktadır.[1557]

[1552] Osman Cilacı, *İlâhi Dinlerde Oruç, Hac ve Kurban*, İzmir, 1980, s. 18-19.

[1553] *a.g.e.*, I. 626.

[1554] Elmalılı, *a.g.e.*, I. 626; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I. 300.

[1555] Buhârî, Savm, 68 (II. 251); Enbiyâ, 24 (IV. 126); Menâkıbu'l-Ensâr, 52 (IV. 269); Muslim, Sıyâm, 127-130 (II. 796); Ebû Dâvûd, Savm, 64 (II. 818); İbn Mace, Sıyâm, 4 (I. 552-553); İbn Kayyım, *Zâdu'l-Meâd*, II. 66

[1556] Levililer, 16/ 30-34, 23/27.

[1557] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 563-564.

Arapların, aşure günü doğduğu rivayet edilen[1558] ve Kâ'be'yi inşa eden ataları İbrahim'in (a.s.) hatırasına hürmeten bugünü önemli saymaları uzak bir ihtimal değildir.[1559] Hz. Musa ile İsrailoğullarının Firavun'un elinden aşure günü kurtulduklarını, Hz. Nuh'un gemisinin Cudi Dağı'na aynı gün oturduğuna inanan Yahudileri Hz. Peygamber'in tekzip etmemesi ve hatta "Biz Musa'ya sizden daha layıkız." diyerek bugünde oruç tutmayı emretmesi,[1560] aşure günü tutulan orucun Hz. Nuh'dan itibaren bütün semavi dinlerde önemli bir yer işgal ettiğine işaret etmektedir.[1561]

Durum böyle olmasına rağmen, bazı müsteşriklere göre, aşure ve Ramazan orucu, İslâmi ibadetlerdeki yabancı unsurların en belirgin göstergesi kabul edilir. Ceatani, aşure orucunun Yahudi kaynaklı olduğunu ve Hz. Peygamber'in Yahudilerle aralarının bozulmasından sonra Ramazan orucunu farz kıldığını iddia etmektedir.[1562] Buhl ise, aşure orucunu ibadetlerde Yahudileri taklidin ve onlara olan bağımlılığın bir göstergesi olarak görmektedir.[1563] Watt, biraz daha temkinli davranarak, Medineli ensarın Yahudilerle bozuşmadan önce onların 'kefaret orucunu (Yom Kippur) tuttuklarını; 624 Şubat ya da Martında bunun yerine Ramazan orucunun farz kılındığını belirtir.[1564]

Batılı müsteşriklerin bu konuda objektif davrandıklarını söylemek doğru olmasa gerek. Objektif olmamanın yanı sıra, iyi niyetten de yoksun bir iddia olduğu da gayet açık bir şekilde görülmektedir. Zira yukarıda da belirtildiği gibi, İbrahimî geleneğe dayalı olan aşure orucunun cahiliye Araplarınca uygulandığı, Hz. Peygamber'in de bi'setten önce bu orucu tuttuğu sahih rivayetlerle sabittir. Buna rağmen Batılıların, ısrarla bu uygulamanın temelini Yahudi geleneğinde aramaları, ancak İslâm gerçeğini kavrayamamanın ve art niyetin bir ürünü olmakla izah edilebilir. İslâm, Allah katında bütün zamanlar için gönderilen tek dinin varlığını savunan[1565] evrensel karakterli yegâne

---

[1558] Aynî, *a.g.e.*, XI, 118; Ahmed Davudoğlu, *Sahîh-i Muslim Tercümesi ve Şerhi*, İstanbul, 1980, VI. 140.

[1559] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IV. 291.

[1560] İbn Hanbel, II. 359-360; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IV. 291; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II. 428.

[1561] Aynî, *a.g.e.*, XI. 117-118.

[1562] Leon Ceatani, *İslâm Tarihi*, İstanbul, 1924, III. 207-208.

[1563] Buhl, "Muhammed" mad., s. 462.

[1564] Watt, Muhammed at Medina, s. 199; Hz. Muhammed, s. 120.

[1565] 3/Al-i İmrân, 19, 84-85; 2/Bakara, 136; 22/Hac, 78.

dindir. Bütün peygamberlerin dini üzere gönderilen Hz. Muhammed'in,[1566] yalnızca Yahudilere ait olmayan aşure orucunu emretmesi ise bu niteliğin doğal bir sonucudur. Böyle bir tavsiyeden Yahudileri taklit sonucunu çıkarmak, açıkça İslâm'ın evrensel niteliğini kavrayamamaktan başka bir şey değildir. Kaldı ki, Hz. Musa'yı kardeş elçi diye kutsayan Hz. Muhammed, onun mesajlarını tahrif etmekle suçlanan Yahudileri taklit etmemek ve hurafelerinin İslâm'ın bünyesine karışmasını engellemek için Müslümanları uyarmış ve sadece aşure günü değil, Muharremin 9, 10 ve 11. günlerinde de oruç tutmak[1567] ayrıca sahura kalkmak[1568] ve iftarda acele etmek[1569] sûretiyle Yahudilere muhalefet edilmesini tavsiye etmiştir. Onun bu tutumu Yahudileri taklit etmek değil, aksine Hz. Musa'dan kalma ibadet şekillerini tahrif ettiklerini vurgulayarak gerçeğe işaret etmeye yöneliktir. Dolayısıyla Hz. Peygamber, kendisine gelen vahyin ışığı altında semavi dinlerin bütününde olduğu gibi Yahudiliğin de üzeri küllenmiş olan itikadi ve şer'î hükümlerin üzerlerini açmak ve yeniden gündeme getirmek için çaba sarf etmiştir. Bu konuda hiçbir ümmeti taklit etmeye ihtiyacı olmadığı gibi, dinin temel ilkelerinden olan prensiplerin devamı için de, daha önce Yahudilik ya da başka bir dinde vardır diye almamazlık da etmemiştir.

1.5.5. Kıble

Hz. Peygamber'in (a.s.) Mekke döneminde getirdiği ilâhî mesajların büyük bir kısmı, her ne kadar itikadi konuları içerse de, namazın Medine'ye hicretten önce farz kılındığı kesinlikle bilinmektedir. Zira Mekke'de nazil olan birçok Kur'an ayetinde namaza teşvik ve namazın farziyetine işaret edildiğini görmekteyiz.[1570] Dolayısıyla, daha ilk dönemlerde Hz. Peygamber ve ashabının namaz kıldıkları ve bununla birlikte bir kıbleye yöneldikleri de açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Ayrıca İbn Abbâs'tan yapılan bir rivayete göre, Hz. Peygamber Mekke'de iken, Kâbe'yi yanına alarak Beytu'l-Makdis'e doğru yönelerek namaz kıldığı bildirilmektedir.

[1566] 22/Hac, 78; 42/Şûrâ, 13.

[1567] Muslim, Sıyâm, 133 (II. 797); Ebû Dâvûd, Savm, 65, (II. 819); Tirmizî, Savm, 50 (III. 128); İbn Hanbel, I. 241; İbn Kayyım, *Zâdu'l-Meâd*, II. 69.

[1568] Muslim Sıyâm, 46 (II. 771); Ebû Dâvûd, Savm, 17 (III. 88); Nesâ'î, Sıyâm, 27 (IV. 146.

[1569] Ebû Dâvûd, Savm, 20(II. 763) Tirmizî, Savm, 13, (III. 82); İbn Macei Sıyâm, 24 (I, 542).

[1570] Bkz. 96/Alak 10; 74/Müddessir, 43; 87/A'lâ, 15; 108/Kevser, 2; 75/Kıyâme, 33; 35/Fâtır, 18; 17/İsrâ', 110.

Dolayısıyla bu şekilde her iki kıbleyi de birleştirmiş oluyordu. Ancak, Medine'ye hicret edince, her iki kıbleyi birleştirme imkânını bulamamış, bunun üzerine Allah'a yönelerek dua etmiş, Yüce Allah'da Kudüs'e doğru yönelmesini emretmiştir.[1571]

Bu rivayetten de anlaşıldığı gibi, Hz. Peygamber, bu tavrıyla Kâbe'yi müşriklerin putlarıyla dolu olmasına rağmen, onlardan soyutluyor ve İbrahim'in Allah'ın emriyle insanlığın saadet ve hidayeti için kurmuş olduğu kutsal bir mekân olarak görüyordu. Nitekim Hz. Peygamber'in Harem-i Şerif'te namaz kıldığı ve bu arada Ebû Cehl'in işkencesine maruz kaldığı da[1572] bu anlayışı doğrular mahiyettedir. Buna rağmen Hz. Peygamber'in kıble konusudaki tutumu, bu konuda çeşitli yorumların yapılmasına neden olmuştur. Tarihî kaynakların bu konudaki haberlerine göre, Hz. Peygamber, Mekke'de iken, ya sadece Kâbe'ye doğru yöneliyor[1573] ya da Kâbe'yi yanına alarak Mescid-i Aksa'ya doğru yöneliyordu.[1574] Ancak, Hz. Peygamber Medine'ye hicret etmesinden sonra da 16 veya 17 ay kadar Kudüs'e yönelmişti. Özellikle Yahudilerin İslâm'a karşı muhalefetleri arttıkça, Hz. Peygamber kıblenin Kudüs'ten Kâbe'ye doğru çevrilmesini arzuluyordu.[1575] Hz. Peygamber'in, ısrarla Mekke'ye doğru yöneltilmesini istemesi de Mekke döneminde Kâbe'nin de en az Beytu'l-Makdis kadar önemsendiğinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta Medine'deki bu olay üzerine aşağıdaki ayet-i kerimenin nazil olduğu ve çok geçmeden Kâbe'ye doğru yönelmesinin emredildiği rivayet edilmektedir:

"İnsanlardan bazı beyinsizler: 'Onları üzerinde bulundukları kıbleden çeviren nedir?' diyecekler. De ki: 'Doğu da batı da Allah'ındır. O, doğru yola iletir. Böylece Biz, sizi orta bir ümmet yaptık ki, insanlara şahit olasınız, Elçi de size şahit olsun. Biz Elçiye uyanı, ökçesi üzerinde geriye dönenden ayıralım diye, eskiden yöneldiğin Kâbe'yi kıble yaptık. Bu Allah'ın yol gösterdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelir. Allah sizin imanınızı zayi edecek değildir. Şüphesiz Allah insanlara, şefkatli, merhametlidir. (Ey

---

[1571] İbn Hanbel, I. 325; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III. 393; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I. 421; Suheylî, *Ravdu'l-Unf*, IV. 114.

[1572] Buhârî, Vudû, 69, (I, 65); Salât, 109 (I, 131); Muslim, Cihâd, 107 (II. 1418); 110 (II. 1431) .

[1573] Kurtubî, *a.g.e.*, II. 102; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I. 599.

[1574] İbn Hanbel, I. 325; İbn Sa'd, *a.g.e.*, I. 243; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I. 180; *Mecma'u'z-Zevaid*, II. 15.

[1575] Buhârî, İmân, 30 (I. 15); *Tefsîr*, sûre 2, 11 (V. 151); Ahbaru'l-Âhâd, 1 (VIII. 134); Muslim, Mesacid, 11-15 (I. 374-375); Ebû Dâvûd, Salât, 28 (I. 348); Tirmizî, Salât, 255 (I. 169-170); Tefsîr**, 3** (V. 207); Nesâ'î, Kıble, 1 (II. 60-61); İbn Mace, İkâmetu's-Salât, 56 (I. 322-323); İbn Sa'd *a.g.e.*, s. 241-242.

Muhammed) Biz senin yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu (gökten bir haber beklediğini) görüyoruz. (Merak etme), elbette seni hoşlanacağın bir kıbleye doğru döndüreceğiz. (Bundan böyle) yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. Nerede olsanız, yüzlerinizi o yöne doğru çevirin Kitab verilenler, bunun Rableri tarafından olduğunu bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir."[1576]

Hz. Peygamber'in Mekke'de iken Kâbe'ye doğru yönelmesi ya da Kâbe'yi yanına alarak Beytu'l-Makdis'e yönelmesi[1577] ilk dönemlerde müşriklerin de kabullendiği gibi Kâbe'nin Hz. İbrahim'in kutsal mekânı olmasından kaynaklandığını söylemek doğru bir yargı olsa gerek. Ancak, Medine'ye hicretten sonra Mescid-i Aksa'ya yönelmesinin sebebi de Yahudileri İslâm'a karşı yumuşatmak ve ülfet peyda etmelerini sağlamak olduğu söylenebilir.[1578]

Ancak, hicretten sonra Kudüs'e doğru yönelmesi de Arapların gücüne gitmiş, kendi akrabalarından, daha önceleri Kâbe'ye doğru namaz kılanların durumundan endişe etmişlerdir.[1579] Hz. Peygamber'in belli bir müddet Kudüs'e doğru yöneldikten sonra Kâbe'yi kıble edinmesi, ayette de belirtildiği gibi,[1580] Yahudilerin tepkisine neden olmuş ve onun bu tavrı, daha önceki peygamberlerin kıblesini redde yönelik, kabulu mümkün olmayan bir tavır olarak görülmüştür.[1581] Kur'an, onların bu tepkisinin, peygamberlerin atası olan Hz. İbrahim'in kıble konusundaki tutumuyla bağdaşmadığını belirterek, bunun "Peygamber'e uyanla, ökçesi üzerine dönenleri birbirinden ayırmaya" yönelik bir imtihan olduğunu ve Hz. Peygamber'in bu nedenle onların kıblesine uymaması gerektiğini vurgulamaktadır.[1582]

Hz. Peygamber'in kıble konusundaki bu tutumu, bazı müsteşriklerce, onun Yahudiler tarafından Medine'de hayal kırıklığına uğratılmasının bir sonucu olarak

---

[1576] 2/Bakara, 142-144.

[1577] İbn Hanbel, I. 325; İbn Sa'd, *a.g.e.*, I. 243; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I. 180; *Mecma'u'z-Zevaid*, II. 15.

[1578] Elmalılı, *Hak Dini*, I. 527.

[1579] Elmalılı, *Hak Dini*, I. 526.

[1580] 2/Bakara, 142.

[1581] İbn Kayyım, *Zâdu'l-Meâd*, III. 67; Tantâvî, *a.g.e.*, s. 160.

[1582] 2/Bakara, 136-145; İbn Kayyım, *Zâdu'l-Meâd*, III. 68.

değerlendirilmiş ve bir ibadet yönü (kıble) olarak Kudüs'den sonra Kâbe'ye yönelmenin, dinin Araplaştırılması yönünde atılmış önemli bir adım olduğu iddia edilmiştir.[1583]

Fazlur Rahman'ın da belirttiği gibi, Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonra, Yahudilerle dinî ve siyasi yönden bir çatışmaya girdiği bir gerçektir. Fakat müsteşriklerin iddia ettiği gibi, bu konularda Yahudilerle olan ilişkilerin kesilmesinden sonra kıblenin değiştirilmiş olduğu iddiası gerçeği yansıtmamaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonra sırf Yahudilere yaranmak için Kudüs'e yöneldiği iddiası da gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü kıblenin Kudüs'e doğru yönelmesi Mekke'de başlamıştır. Mekke'de baskı altında olan Müslümanların namazlarını açıkça eda edemedikleri ve Kâbe'ye giremedikleri bir sırada uygulanmaya konulmuştur. Ayrıca Medineliler dahil, bütün Arapların kutsal beldesi ve dinî faaliyet merkezi Kudüs değil, Mekke idi. O halde Mekke'de Kudüs'e doğru yapılan bu değişikliğin esas amacı, Müslümanlarla müşrikler arasındaki ayırımı belirlemekti.[1584] Şayet Hz. Peygamber Kudüs'ü devamlı olarak kıble yapmak isteseydi, dinî alanda Kudüs'ü Yahudilikten ayırmak suretiyle bunu rahatlıkla yapabilirdi. Nitekim Hz. Musa ve İbrahim'in Yahudi ve Hıristiyan olmadıkları vurgulanmak suretiyle[1585] bu yola başvurulmuştu.[1586]

Kıblenin değiştirilmesi konusunda üzerinde durulması gereken bir nokta daha vardır ki: 2/Bakara, 142-143. ayetlerde kıblenin değişikliğinin açıkça vurgulandığı, 142-153. ayetler serisinin başında yer almıştır. Burada zihnimize takılan sorulardan birisi, bu ayetler dizisinin hepsinin bir anda nazil olup olmadığı meselesidir. Söz konusu ayetlerin hepsi bir anda mı indirilmişlerdir, yoksa 144 ve onu takip eden ayetlerle 142. ve 143. ayetler farklı zamanlarda mı nazil olmuştur? Böyle olması halinde bu iki ayet grubundan hangisi daha önce nazil olmuştur? Bu seri ayetlerin bir anda nazil olması, kıble değişikliğinin Kur'anî olmayan bir ilhamla vuku bulduğunu gerektirmektedir. Oysa bu seri ayetler ve ondan önceki ayetler Yahudilerin tenkitlerine cevap vermekte ve kıble değişikliği konusunda Resulullah'ın durumunu güçlendirip Müslümanları teskin etmek amacıyla nazil olmuşlardır. Yahudilerin: "Onları üzerinde bulundukları kıbleden çeviren

---

[1583] Wellhausen, *a.g.e.*, s. 13; Buhl, *Das Leben*., s. 217; Buhl, "Muhammed" mad., s. 462-463; A.J. Wensinck, a.g.md., VI. 667; Sarıkçıoğlu, "Batı Dinler Tarihinde İslâm", *Uluslararsı I. İslâm Araştırmaları Sempozyumu*, İzmir, 1985, s. 223-224.

[1584] Fazlur Rahman, *İslâm*, s. 27; *Ana Konularıyla Kur'an*, s. 217-219.

[1585] 3/Al-i İmrân, 67.

[1586] Fazlur Rahman, *İslâm*, s. 26-27.

nedir?" ifadeleri bunu göstermektedir. Kur'an'da, Resulullah'ın bazı işleri kendiliğinden yapması, daha sonra da Kur'an'ın ayetlerinin onu doğrulamasına dair birçok örnek vardır. Hudeybiye Barış Anlaşması'na dair inen ayetler buna örnek teşkil eder.[1587] Bilindiği gibi, bu olayda Resulullah (a.s.), önce anlaşmayı imzalamış, sonra onun bu davranışı Kur'an tarafından onaylanmıştır. İkinci durumda ise, yani kıble değişikliğinin Kur'anî olması durumunda ise, önce 145. ayet nazil olmuş, sonra Yahudiler tepki göstermişler ve daha sonra da 142. ve 144. ayetler nazil olmuştur. Ama birinci ihtimalin doğru olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü bizzat 145. ayet Ehl-i Kitab'a yapılan reddi ve onların tavırlarıyla bunların nedenlerini ihtiva etmektedir.[1588]

Kur'an'da Kâbe'nin Hz. İbrahim ve İsmail ile ilişkilendirilmesi,[1589] temiz ve güvenli bir belde olarak zikredilmesi,[1590] varlığının Mescid-i Aksa'dan daha eskilere dayanması[1591] ve gücü yeten herkesin orayı ziyaret etmesinin farz kılınması,[1592] Mescid-i Haram'ın kıble olarak seçilmesi için önceliği olan delillerdendir. O halde Hz. Peygamber'in başlangıçta Kudüs'ü kıble olarak seçmesi, müsteşriklerin zanettiği gibi, Yahudilere kur yapmak değil, Kudüs'ün Yahudilikte olduğu gibi, İslâm'da da kutsal bir belde olarak değerlendirilmesinden[1593] kaynaklanmaktadır. Kudüs'ten Kâbe'ye yönelmesinin muhtemel nedeni ise, Kâbe'nin tarih boyunca, özellikle de Hz. İbrahim'le birlikte, önemli bir dinî merkez sayılması ve bu özelliğin Hz. Peygamber tarafından da onaylanması ve Hz. İbrahim'in dinine bağlılığın bir sembolü olarak belirlenmesinden kaynaklanmaktadır.

Sonuç itibarıyla, Hz. Peygamber'in henüz Mekke'de iken, ibadetlerinde Kudüs'e doğru yöneldiği bilinse de, Hz. İbrahim'den kalma olduğu için Kâbe'ye de en az Beytu'l-Makdis kadar önem verdiği ortaya çıkmaktadır. Kıble değişikliğinin yapılmasının sebebi birilerine kur yapmak değil ayette de belirtildiği gibi[1594] imtihan amacıyla ve Hz.

[1587] Bkz. 48/Fetih Sûresi'nin tümü.

[1588] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, III. 107-108.

[1589] 2/Bakara, 125-129; 22/Hac, 26-27.

[1590] 3/Al-i İmrân, 96-97; 5/Mâ'ide, 97.

[1591] 3/Al-i İmrân, 96; Buhârî, Enbiyâ, 10 (I. 117); 40 (I. 136); Muslim, Mesacid, 2 (I. 370); Nesâ'î, Mesacid, 3 (II. 32).

[1592] 3/Al-i İmrân, 97.

[1593] 17/İsrâ', 1.

[1594] 2/Bakara, 143.

Peygamber'in artık gerek Yahudilerin gerekse münafıkların davranışlarından ötürü[1595] Allah'a yalvarıp İbrahimî geleneği sürdürme isteğinin yerine getirilmiş olmasından başka bir şey değildir.[1596] Eğer öyle olmamış olsaydı, Mekke döneminde Kudüs'e; Medine döneminin ilk 16 veya 17. ayından sonra da Mescid-i Haram'a yönelme olmazdı.

1.6. Medine'de Yahudilerle İlişkilerin Genel Değerlendirmesi

İnsan hayatının tüm yönlerini kuşatan din olgusu, insanlık tarihi kadar eskidir. Tarih boyunca farklı inanç ve ibadet şekilleriyle kendi varlığını hissettirmiştir. Bu durum dinin insan toplumlarının ayrılmaz bir parçası olduğunu gösterdiği gibi, aynı zamanda dinî yaşantının toplumlar ya da farklı insan grupları arasındaki farklılığı da ortaya koymaktadır.

İslâm inancına göre, yeryüzündeki insanların temelde aynı inanca sahip olduğu kabul edilir. Bu inanç, tarih boyunca insanlığın tek bir dine mensup olduğunu gösteren ve dinde birliği savunan vahyin ürünüdür.[1597] Buna göre insanlara dini tebliğ eden bütün peygamberlerin getirdikleri inanç esaslarının toptan kabul edilmesi ve ayrılığa düşülmemesi ilke olarak benimsenir. Bu anlayış Kur'an'da açık bir şekilde ifade edilmiştir: Nitekim Hz. Musa sonrası gönderilen Hz. İsa veya Hz. Muhammed'i peygamber olarak kabul etmeyen Yahudi ve Hıristiyanların kendilerini bu dinin yegâne temsilcileri olarak görmeleri Kur'an'da Allah tarafından bu inançlarından dolayı kınanmış ve inançlarının yanlışlıkları ortaya konulmuştur.[1598] Öyleyse evrensel dinin temsilcisi olmak için, dinde birliği (tevhidi) temin etmek ve bu inancın temel prensipleriyle bağdaşmayan hiçbir anlayışa hayat hakkı tanımamakla mümkün olacaktır.

Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği bu evrensel din bazı müsteşrikler tarafından Yahudilik ve Hıristiyanlığın etkisinde kalmış bir din[1599] ya da bu dinlerin bir mezhebi olduğu iddia edilmiştir.[1600] Bu iddiaların çoğu, dinin kaynağını kavramamaktan veya sübjektif bazı değerlendirmelerden kaynaklanmaktadır. Nitekim bazı yazarlar, Hz.

[1595] İbn Kesîr, *Tefsîr*, I. 189-190.

[1596] 2/Bakara, 144.

[1597] 2/Bakara, 213; 10/Yûnus, 19.

[1598] 2/Bakara, 111-112, 135-136, 140; 3/Al-i İmrân, 67; 5/Mâ'ide, 17-18.

[1599] Buhl, *Das Laben* s. 213-217; "Muhammed" mad., V. 470; Wellhausen, *a.g.e.*, s. 13.

[1600] Hitti, *a.g.e.*, I. 193.

Muhammed'in İslâm'ı tebliğ ettiği esnada Yahudilik ve Hıristiyanlığın etkisiyle meydana gelen kargaşanın sonunda Arap Yarımadası'nda dinî bir kaynaşma ve buhranın mevcut olduğunu, bu arada tek tanrıcılık fikrine ulaşan insanların bulunduğunu, Hz. Muhammed'in bu fikre sadece katkıda bulunup bunu geliştirdiğini belirtir.[1601]

İslâm öncesi Arabistan'da bazı kişilerin tek tanrı fikrine ulaşmış olmaları doğrudur. Ancak, bu tek tanrıcılık anlayışı ile, Hz. Muhammed'in getirdiği Allah fikrinin aynı olduğunu ve bu fikrinin herhangi bir sosyal reform hareketine bağlı olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir.[1602] Nitekim Philip Hitti de, bu konuda İslâm inancının diğerlerinden bağımsız olarak oluştuğunu belirtmektedir.[1603]

Batılı müsteşriklerin ibadetler konusundaki iddialarının da bu doğrultuda olduğunu yukarıda izah etmeye çalışmıştık. Özellikle, namaz, oruç ibadeti ve kıble seçimi konusundaki tutumunun tamamen Yahudilerin etkisinde oluştuğunu ve Yahudilerden ümidini kesince de dini Araplaştırma ve millileştirme yönünde bir tercihin Hz. Peygamber tarafından seçildiğini söylemek, İslâm dininin özünü kavrayamamaktan kaynaklanmakta ve tamamen sübjektif davranışların bir ürünü olarak Batılılarca dile getirilmektedir. Onların iddialarına göre, İslâm evrensel bir din olmaktan öte, önceki peygamberlerin getirdiği ilâhî vahiylerle bir bağlantısı olmayan ve tamamen Araplara yönelik mesajlar içeren bir dindir. Oysa, Kur'an'da, İnsanlar Yahudi ve Hıristiyanların geleneğinden ziyade İbrahim'in dinine çağrılmaktadır: "Yahudi ve Hıristiyan olun ki, doğru yolu bulasınız, dediler. De ki: Hayır biz dosdoğru İbrahim dinine (uyarız). O (Allah'a) ortak koşanlardan değildi. Allah'a, bize indirilene, İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a Ya'kub'a ve sıbt (torun kabile)lere indirilene, Musa ve İsa'ya verilene ve (diğer) peygamberlere Rableri tarafından verilene inandık, onlar arasında bir ayırım yapmayız, biz Allah'a teslim olanlarız, deyin."[1604]

Kısaca ifade etmek gerekirse, Hz. Peygamber, Mekke'deki sıkıntılı yıllarından sonra, kendisini koruyacaklarına dair söz veren Medineli Müslümanların davetine Yüce Allah'ın müsaadesiyle icabet etmiştir. Burada görünüşte Yahudi ve müşrik olarak bilinen iki grup vardır, fakat aslında kabile esasına dayalı bir hayat sürdürmelerinden dolayı

[1601] Fazlur Rahman, *İslâm*, s. 15.

[1602] Fazlur Rahman, *İslâm*, s. 16.

[1603] Hitti, *a.g.e.*, I. 193.

[1604] 2/Bakara, 135-136.

sayılamayacak kadar çok olan insan kitlelerini bir araya getirme başarısını göstererek bu grupların katılımıyla, kendisinin başkanlığında bir site devleti kurmuştur.

O, kurduğu bu site devletinde, Mekke döneminde çok az diyaloğa geçtiği önemli unsurlar olan Yahudilere önceleri çok iyi davranmış ve onlardan da böyle bir davranış beklemişti. Fakat Yahudiler her defasında kendisinin davetlerini kulak ardı etmişlerdi. Buna rağmen Hz. Peygamber, her defasında onları davet etmekten ve işbirliğine çağırmaktan geri kalmamıştır.

Hz. Peygamber'in bu davetine önceleri kayıtsız kalan Yahudiler, içlerinden az bir kısmının Müslüman olması ve kendileriyle ilgili hakikatlerin açıklanması üzerine, önceleri yavaş yavaş cephe almışlar, daha sonra da açıktan düşmanlıklarını ilan etmişlerdir. Bu konuda müşriklerle işbirliği yapmışlar, Hz. Peygamber'e suikastlar düzenlemişler, savaşlarda ihanet planları kurmuşlar, ünlü Medine Vesikası olarak bilinen Medine site devleti anayasası konumundaki metinde yer alan yükümlülüklerine bağlı kalmamışlar, bu konuda ellerinden gelen bütün çabayı sarf etmişlerdir.

Fakat Kur'an-ı Kerim, Yahudilerin yaptığı bu düşmanlıklara karşı lakayt kalmamış ve hemen her olay ve çekişmeden sonra, Hz. Peygamber'e yol gösterip Yahudilere karşı takip edeceği siyasetin ne olması gerektiğini bildirmiştir.

Yahudilerin Hz. Peygamber'e karşı bu kadar düşmanlık beslemeleri kendilerinin zararına olmuş, bazıları sürgün edilmiş, bazıları toplu olarak katledilmiş, bazılarına karşı savaşlar açılmış, bu savaşlarda çok nadir bulunan meyve ağaçlarının kesilmesiyle karşı karşıya kalmışlardır. Yahudilere karşı takip edilen bütün bu siyaset ve strateji biçimleri Kur'an-ı Kerim tarafından da onaylanmıştır.

Yahudilerin bütün bu olumsuz tutum ve davranışlarına rağmen, Kur'an-ı Kerim, müşriklere hayat hakkı tanımazken, onların Ehl-i Kitap olmaları sebebiyle onlara cizye vermeleri şartıyla hayat hakkı tanımıştır.

2. MEDİNE DÖNEMİNDE HIRİSTİYANLARLA İLİŞKİLER

Kaynaklarımızda, Hz. Peygamber'in hicret etmesinden önce, Medine'de kitleler halinde yaşayan bir Hıristiyan varlığından söz edilmemektedir. Ancak, Medine'de Ebû Âmir er-Râhib adında ve Hz. Peygamber'in kendisine fasık dediği bir papazın varlığından söz edilmektedir. Bu papaz, Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonra şehri terk etmiş ve Mekke'ye yerleşmiştir. Ayrıca bu papazın etrafında çoğunluğu Evs kabilesine mensup olan ve sayılarının elli kadar olduğu söylenen bir grup Hıristiyan da bulunmaktaydı. Kaynaklarımızda bu bölgede Hıristiyanlara ait kiliselerin bulunup bulunmadığından söz edilmemektedir. Hz. Peygamber'in hicretinden sonra Medine'yi terk eden Ebû Âmir, Uhud Savaşı'nda yanına elli kadar avanesini de alarak Mekkelilerin safında savaşmıştır. Ebû Âmir, bütün ümidini kaybedip Bizans topraklarına yerleştikten sonra, Medine'de oturan münafıkları da yanına çekerek pek yakında Bizans ordusunun Medine'ye geleceğini vaad edip Mescid-i Dırâr'ın inşasını ve burada bulunan münafıkların bu mescidde toplanmalarını istemişti. Ancak, Hz. Peygamber onun önderliğindeki bu fitne yuvasının farkına varmış ve yıkılmasını emretmişti.[1605]

Ebû Âmir'in bu münferid olayından başka, Medine döneminin ilk yıllarında Hıristiyanlarla ilgili önemli başka bir hâdiseye rastlayamıyoruz. Ebû Âmir ise Mescid-i Dırâr'ın yıkılmasından sonra, Bizans İmparatoru Heraklius'un yanına varmış ve iki yıl sonra da vefat etmiştir.[1606]

2.1. Hıristiyanlara Karşı İzlenen Barış Politikası ve Yapılan Anlaşmalar

Medine döneminde ve Medenî sûrelerde Hıristiyanlar hakkında pek çok ayet vardır. Onların inançları, aralarındaki ayrılık ve sürtüşmeler, Hz. İsa'nın annesi ve havariler hakkında bilgi veren ayetler çoktur. Bu ayetlerin bir kısmı sevdirici, övgü dolu; bazıları ise sakındırma ve eleştirilerle doludur. Bazılarında tartışma ve münazaralar, bazılarında onların İslâm'a karşı komploları ve hileleri anlatılmakta, bir kısmında az sertlik telkin edilmekte ve onlarla savaşılması istenmektedir.[1607]

[1605] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 185.

[1606] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 185.

[1607] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, III. 143.

Medine döneminde Hıristiyanlarla karşılaşma olmuş, onlar İslâm'a davet edilmiş ve onlarla sürtüşmeler olmuştur. Fakat onların bazıları bu davete olumlu tepki verirken, bazıları ise bu nezih davete karşı gelmiş, isyan etmiş ve düşmanlık beslemişlerdir. Kur'an'ın Medenî sûre ve ayetlerinde Hıristiyan inançlarıyla ilgili pasajları Mekke dönemi ayetlerinden daha çok ve daha açıktır.[1608] Hatta 19/Meryem ve 43/Zuhruf sûreleri gibi bazı sûre ve ayetleri istisna edersek, Mekkî sûrelerin hemen tamamında, genellikle Ehl-i Kitap'tan iyilikle bahsedilmiş mesele güzellikle ele alınmıştır. Sadece Meryem ve Zuhruf sûrelerinde, Hıristiyanların Hz. İsa (a.s.) hakkındaki yanlış inançlarına işaret edilmiş ve genellikle sert olmayan ifadelere yer verilmiştir. Mekke ve Medine dönemlerindeki Hıristiyanların davranış ve inançları da farklı olduğundan Kur'an'ın bunlara karşı tavırları da tabiî olarak farklı olmuştur.[1609]

Medine döneminde, Kur'an'ın Hıristiyanlara karşı gösterdiği yumuşak tavır, başka hiçbir din mensubuna gösterilmemiştir.[1610] Kur'an'ın Hıristiyanlara karşı sergilemiş olduğu bu yumuşak tavırdan dolayı, bazı müsteşrikler, teslis inancına getirmiş olduğu eleştirileri unutarak Hz. Muhammed'in bir Hıristiyan olduğunu, bunu gizlemesinin sebebinin ise politik olduğunu ileri sürmelerine neden olmuştur. Bazıları da, onun Bizanslılara karşı düşmanlığının Kur'an'ın sert eleştirilerinden kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir. Kimisi de, o zamanın Hıristiyanlarının yanlış anlatması neticesinde Hz. Muhammd'in,[1611] İsa ve Mesih nazariyesini yanlış anladığını ileri sürmüştür.

Medine dışındaki Hıristiyanlara gelince, Yemen'den, Habeşistan'dan Hıristiyan elçileri Medine'ye gelmiş, bunlardan bir kısmı Hz. Muhammed'le mücadele etmiş ve Hıristiyanlıklarında direnmiş, bir kısmı da, Kur'an'a ve Hz. Peygamber'e boyun eğmiştir. Bu da Hz. Peygamber'in çağrısının ve onunla ilgili haberlerin Medine döneminde, Mekke döneminden daha fazla yankı bulmasına bağlanabilir.[1612] Bu dönemin ilk yıllarında Hıristiyanlarla çok fazla sıcak temas sağlanmamıştır. Onun için bu dönemde

[1608] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, III. 143.

[1609] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, III. 143.

[1610] Bkz. 5/Mâ'ide, 82; 57/Hadîd, 27.

[1611] Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, s. 248.

[1612] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, III. 144.

tebliğ amaçlı bazı Hıristiyan idarecilerine elçi ve mektuplar gönderilmiştir.[1613] Çünkü Medine'de ilk muhalefet Hıristiyanlardan değil, Yahudilerden gelmiştir.[1614]

2.1.1. Hıristiyan Devlet Adamı ve Reislerine Gönderilen Mektuplar

Kur'an'da açıkça görüldüğü gibi, Hıristiyanlarla olan ilişkilerin daha çok itikadi ve kelamî bazı tartışmalar üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.[1615] Buradan Hıristiyan toplumuyla Medine ve çevresinde yaygın olmamaları nedeniyle siyasi ve hukuki çatışmaların daha az olduğu anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber'in Hıristiyanlarla olan ilişkileri Mekkelilerle yapılan Hudeybiye Barış Anlaşması'ndan sonra olmuştur. Hz. Peygamber, dönemin ileri gelen diğer bazı devlet başkanlarının ve emîrlerin/valilerin yanı sıra, Hıristiyanların devlet adamlarına ve ileri gelenlerine de İslâm'a davet mektupları göndermiştir.[1616] Çünkü bu anlaşma geçici de olsa bir barış ortamı sağlamış ve Hz. Peygamber daha rahat İslâm'ı yayma fırsatı bulmuştur. Hz. Peygamber Hudeybiye'den sonra Medine'ye döndüğünde Hicretin altıncı yılının son ayı olan Zilhicce (veya yedinci yılının ilk ayı olan Muharremde) evrensel İslâm davetini her tarafa duyurmak amacıyla çevre ülkelerin hükümdarlarına İslâm'a davet mektupları gönderdi. Bu elçilerin altısını aynı günde yola çıkardığı rivayet edilmektedir.[1617]

Hz. Peygamber'in Medine'deki ilk diplomatik elçi gönderme girişimi, H. 2. yılda Bedir Savaşı'ndan sonraki bir tarihe rastlar. Bu diplomatik faaliyet, müşriklerin daha önce Habeşistan'a hicret eden Müslümanların kendilerine teslim edilmesi için Necaşi'ye bir elçi heyeti göndermeleri üzerine, onların planlarını başarısızlığa uğratmak ve hükümdarın Müslümanlar lehine karar vermesini sağlamak amacıyla, henüz Müslüman olmamış olan Amr b. Umeyye ed-Damrî'nin elçi olarak gönderilmesi şeklinde gerçekleşmiştir.[1618] Fakat diplomatik açıdan en yoğun ve kayda değer faaliyetler, H. 6. yılda yapılan Hudeybiye Barış Anlaşması'ndan sonrasına rastlamaktadır. Bu anlaşma,

---

[1613] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, III. 144.

[1614] Watt, *Modern Dünyada İslâm Vahyi*, trc. Mehmet S. Aydın, Hülbe Yayınları, Ankara, 1982, s. 38.

[1615] Fazlur Rahman, *İslâm*, s. 35; Aydın, *Reddiyeler*, s. 10.

[1616] İbn Sa'd, *a.g.e.*, I. 259; IV. 251.

[1617] İbn Sa'd, *a.g.e.*, I. 258; Taberî, *Târîh*, II. 644.

[1618] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 331.

diplomatik faaliyetler için bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü Kureyş'le yapılan bu anlaşmayla birlikte, artık on yıllık bir barış sürecine girilmiş ve İslâm davetinin yayılması için büyük bir fırsat doğmuştur.[1619]

Hz. Peygamber, Hudeybiye dönüşünde ashabını toplayarak içlerinden bazılarını İslâm davetini yaymak amacıyla komşu ülkelerin devlet başkanlarına elçi olarak göndereceğini ve bu konuda kendisine yardım ve itaat edilmesini istemiştir.[1620] Resulullah (a.s.) bu amaçla, sahabe-i kiram arasından komşu ülkelere elçi olarak gönderilecekleri tayin etmiş ve yazılan davet mektuplarıyla birlikte onları, başta Bizans ve İran olmak üzere bazı devlet başkanları ve kabile reisleriyle görüşmeleri için harekete geçirmiştir. Bunlar arsında, Amr b. Umeyye ed-Damrî'yi, Habeş Kralı Necaşi'ye; Dıhye b. Halîfe el-Kelbî'yi Bizans Hükümdarı Heraklius'a; Hatîb b. Ebî Belta'a'yı İskenderiye valisi Mukavkıs'a; Abdullâh b. Huzeyfe es-Sehm'i İran Kralı Kisra'ya ve Şucâ b. Vehb el-Esedî'yi de Gassanilerin reisi Hâris b. Ebî'ş-Şâmir'e göndermiştir.[1621]

Hz. Peygamber siyasi veya dinî amaçlarla gönderdiği elçilerini, durum ve şartlarına göre en liyakatli ve muktedir kişiler arasından seçer; onlarda, özellikle ikna gücü, idrak kabiliyeti, bilgi ve hitabet yeteneği, ahlak ve yüz güzelliği gibi vasıflar arardı.[1622] Siyasi amaçla gönderdiği elçiler arasında, Amr b. Umeyye ed-Damrî gibi henüz İslâmiyet'i kabul etmemiş olanlar da vardı.[1623] Bizans'a gönderilen Dıhye b. Halîfe el-Kelbî, ashabın en güzel yüzlülerindendi.[1624] Elçilerin gönderildikleri ülkelerin dilini bilmeleri ya da Suriye, Irak, Habeşistan ve Mısır gibi, Arapçanın konuşulduğu yahut Arapça mütercimlere sahip olan komşu ülkelerin seçilmesine dikkat edilirdi.[1625] Sahabe-i kiram arasında Farsça, Rumca, Kiptice, Habeşçe ve Süryanice bilenler olduğu gibi, ayrıca Hz. Peygamber (a.s.) Süryanice gelen mektupları okutabilmek için, Zeyd b. Sâbit'ten Süryanice öğrenmesini istemiş, o da çok kısa bir zaman içerisinde bu dili öğrenmiştir.[1626] Ayrıca gönderilen elçiler daha önceleri, Suriye, Irak ve Habeşistan gibi

---

[1619] İbn Kayyım, *Zâdu'l-Meâd*, III. 309-310.

[1620] İbn Sa'd, *a.g.e.*, I. 259; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV. 180; Suheylî, *Ravdu'l-Unf*, VII. 464-466.

[1621] İbn Sa'd, *a.g.e.*, I. 258; Taberî, *Târîh*, II. 644; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 210.

[1622] İbn Sa'd, *a.g.e.*, I. 258; Sönmez, *Resulullah'ın Diplomatik Mektupları*, s. 49-50; İpşirli, "Elçi" mad., *DİA,* **s. 4**.

[1623] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 331.

[1624] İbn Hacer *el-İsâbe*, II. 162; Aynî, *Umdedu'l-Kârî*, I. 90.

[1625] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II. 1082.

[1626] Buhârî, Ahkâm, 40 (VIII. 120); Ebû Dâvûd, İlim, 2 (IV. 60); Tirmizî, İsti'zan, 23 (V. 67).

ülkelere defalarca gitmiş; oraların örf, âdet, gelenek, görenek ve inançlarını, düşüncelerini bilen kimseler arasından seçilirdi.[1627] Bundan dolayı, bu elçilerin gönderildikleri ülkelerin dillerini az da olsa bilmeleri kuvvetle muhtemeldir.[1628]

Dine davet amacıyla gönderilen elçilerin istisnai durumların dışında hemen hemen tamamı, İslâmi konulara vâkıf ve dinî hükümleri titizlikle yerine getiren, hâlim selim, güzel söz söyleyebilen, belağat sahibi ve zahit kişilerdi.[1629] Dolayısıyla Hz. Peygamber, gittikleri ülkelerin hükümdarları nezdinde İslâm ve Müslümanlar hakkında güzel bir intiba bırakabilmek için, gönderdiği elçilerin, gerek dinî açıdan gerekse kültürel açıdan son derece kabiliyetli ve ehliyetli kişiler olmasına özen gösteriyordu.

Elçiler, Hz. Peygamber'in talimatları doğrultusunda hareket eder ve kabul edildikleri sarayın gayriislâmi protokolüne uymadıkları gibi, hiçbir şahsın önünde eğilmezlerdi.[1630] Devlet başkanları ve kabile reisleriyle görüşmeleri esnasında, İslâm'dan, Peygamber'den ve Müslümanların Medine'deki durumlarından, yaptıkları savaş ve anlaşmalardan bahsederler ve ayrıca kendilerine sorulan soruları kibarca cevaplarlar, asla İslâm'a aykırı davranış ve tavizlerde bulunmazlardı.[1631]

Genellikle elçiler, gönderildikleri kimselere takdim edilmek üzere yanlarında bazı hediyeler de götürürlerdi. Tarihî kaynaklar, Necaşi'nin, Mukavkıs'ın, Kayser'in ve hatta İmparatoriçe Bûran Duht'un elçilerle birlikte Resulullah'a hediyeler gönderdiklerini kaydetmektedir.[1632] Resulullah da genellikle bu hediyeleri kabul eder ve bunlara karşılık verirdi. Nitekim Eyle Meliki, Yuhanna ile Dumetu'l-Cendel Meliki Ukaydir'in gönderdiği hediyelere karşılık çeşitli hediyeler göndermişti.[1633] Hatta ölüm döşeğinde bile kendisinin sürekli âdeti olduğu üzere elçilere iyi muamele edilmesini ve hediyeler verilmesini vasiyet etmişti.[1634]

[1627] Suheylî, *Ravdu'l-Unf*, VII. 466.

[1628] Hamidullah, *İslâm Peygamberi,* II. 1081.

[1629] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II. 1081; Önkal, *a.g.e.*, s. 134.

[1630] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II. 1086.

[1631] Suheylî, *Ravdu'l-Unf*, VII. 16-19,

[1632] Ebû Dâvûd, Taharet, 59 (I. 108); Hatem, 8 (IV. 435); Tirmizî, Edeb, 55 (V. 124); İbn Mace, Taharet, 84 (I. 200); Libas, 31 (II. 1190); İbn Sa'd, *a.g.e.*, I. 260; Hamidullah, *İslâm Peygamberi,* II. 1087.

[1633] Ebû Dâvûd, Harac, 35 (III. 439-441); Tirmizî, Siyer, 23 (IV. 140).

[1634] Buhârî, Cihâd, 175 (IV. 31); Cizye, 6 (IV. 66); Muslim, Vasiyet, 20 (II. 1258).

Hudeybiye Barış Anlaşması'ndan sonra Medine'ye dönen Hz. Peygamber'in devlet adamlarına gönderdiği mektuplardan birisi de, Bizans İmparatoru Heraklius'a gönderilen mektuptur. Bu mektubu Heraklius'a götürmek üzere, ticaret amaçlı seyahatleri dolayısıyla Suriye bölgesini iyi bilen, ayrıca sahabiler arasında fiziki özellikleriyle dikkati çeken Dıhye b. Halîfe el-Kelbî görevlendirilmiştir (H. Muharrem 7; M. Mayıs 628).[1635] Resulullah'ın (a.s.) Heraklius'a gönderdiği mektubun metni aşağıdaki şekilde idi:

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla!

Allah'ın kulu ve elçisi Muhammed'den Rumların kralı Heraklius'a:

Allah'ın selamı, hidayet yoluna girmiş bulunan kimsenin üzerine olsun! Buna göre ben seni İslâm'a davet ediyorum. İslâm'a gir, sonunda emniyet ve selamet içinde olursun. Bunun için de Allah sana iki defa ecir verecektir. Şayet bundan kaçınacak olursan, sana tâbi olanların günahı da senin üzerine olacaktır. "Ve siz Ey Ehl-i Kitap gelin sizinle bizim aramızda müşterek olan bir tek kelimede (yani) Allah'tan başka hiçbir tanrıya tapmamak, O'na hiçbir şeyi ortak koşmamak, Allah'tan başka hiçbir kimseyi aramızda âmir ve efendi yapmamak (hususunda) birleşelim. Şayet onlar sırtlarını dönüp yüz çevirecek olurlarsa şöyle deyiniz: 'Siz şahit olun ki, kesinlikle bizler, (Allah'a) itaat edip teslim olan Müslümanlarız.'

Mühür:

Allah

Resul

Muhammed.[1636]

Dıhye'nin vazifesi, Kudüs yolunda yürüyüş halinde olan, İmparatora iletmek üzere mektubu Busra (Filistin) valisine teslim etmekti. Resulullah'ın bu elçisine her elçiye gösterilen itibar ve saygı gösterilmişse de, asıl vazifesinde pek az başarılı olmuştur. Çünkü yaptığı görüşmede kendisi İslâm'a sempati ile bakmışsa da halkının sosyal baskısından korktuğu için Müslüman olmamıştır.[1637] Hz. Peygamber'in elçisine gerekli saygıyı gösterip Müslüman olmak istediğini belirten rivayetin doğru olup olmadığı kesin olmasa da, kesin olan bir husus şudur ki, Bizans imparatoru İslâm'la ilgilenmiş ve

[1635] İbn Sa'd, I. 259; IV. 251

[1636] Hamidullah, *el-Vesâik*, No: 26; ayrıca bkz. 3/Al-i İmrân, 64.

[1637] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 333.

en azından Sasani Kisra'sı gibi mektubu yırtıp atmamış, elçiye ve Hz. Peygamber'e (a.s.) hakaret etmemiştir.[1638]

Yıllar süren savaşlar sonunda Sasaniler karşısında Ninova'da kesin bir zafer kazanmış olan Heraklius, bir şükran ifadesi olarak hac ziyaretinde bulunmak ve İranlılardan geri aldığı kutsal haçı tekrar eski yerine dikmek üzere Kudüs'te bulunuyordu. İmparator, Busra valisi aracılığıyla kendisine gelen Peygamber elçisi Dıhye'yi kabul etti.[1639]

Kaynaklarımızda Heraklius'un Hz. Peygamber hakkında daha detaylı bilgi almak üzere, o sıralarda ticaret amacıyla Suriye'de bulunan Ebû Sufyân ve arkadaşlarını huzuruna çağırdığı ve Hz. Peygamber'in soyu, ailesi, çevresi, toplumdaki konumu, kişiliği, getirdiği mesajın niteliği ve temel prensipleri vs. hakkında bilgi aldığı ve anlatılanların bir peygamberin özelliklerine uygun olduğunu ifade ettiği belirtilmiştir.[1640]

Heraklius'un, Ebû Sufyân'dan aldığı bilgilerin dışında, Dıhye'yi bir mektupla birlikte Rumiye'deki yakın dostu Patrik Dagatır'a gönderdiği ve ondan konuyla ilgili kanaatini sorduğu da rivayet edilmektedir. Dagatır'ın, Hz. Muhammed'in beklenen peygamber olduğu kanaatiyle İslâm'a girdiği ve bu durumu belirten bir mektupla Heraklius'a götürmek üzere Dıhye'ye verdiği kaydedilmektedir. Yine aynı rivayetlere göre Dağıtır, daha önce çok sevilmesine rağmen Müslümanlığı kabul etmesinden dolayı, kısa bir süre içerisinde Rumlar tarafından dövülerek öldürülmüştür. Hz. Peygamber'in ona da bir davet mektubu gönderdiği nakledilir.[1641]

İmparator Heraklius, Dıhye'ye birtakım kıymetli hediyeler ve elbiseler vermiş, ancak dönüşte Hısma denilen yerde Cuzâm kabilesine mensup birtakım çetelerin baskınına uğramış ve çevredeki Müslümanların yardımıyla hediyelerin bir kısmını geri almayı başarmıştır.[1642]

Burada söz konusu olan mektupla ilgili rivayetlerin çeşitliliği hakkında bir fikir vermek üzere belirtilmelidir ki, klasik kaynaklardan sadece Ya'kubî'de yer alan bir rivayete göre Heraklius da Hz. Peygamber'e bir cevabi mektup göndermiştir. Mektubun metni şöyledir:

[1638] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 357.

[1639] İbn Hanbel, I. 263; Buhârî, Bed'u'l-Vahyi, 6.

[1640] Buhârî, Bed'ul-Vahyi, 6; Muslim, Cihâd, 74.

[1641] Buhârî, Bed'ul-Vahyi, 6; Muslim, Cihâd, 74; A. Öngül, "Dagatır" mad., *DİA*, VIII. 647-648.

[1642] İbn Sa'd., *a.g.e.*, II. 88, A. Yardım, "Dıhye b. Halife" mad., *DİA*, IX. 294.

"İsa'nın müjdelediği Allah'ın Resulü Ahmed'e Bizans Meliki Kayser'den!

Mektubun elçin aracılığıyla bana ulaştı. Şehadet ederim ki, sen Allah'ın elçisisin. İncil'de senin adını bulmaktayız; Meryem oğlu İsa da seni bize müjdelemiştir. Ben Rumları sana iman etmeye davet ettim, ancak kabul etmediler. Eğer bana itaat etselerdi, onlar için daha hayırlı olurdu. Senin yanında olup sana hizmet etmeyi ve ayaklarını yıkamayı çok isterdim." Aynı kaynak, mektubu alan Hz. Muhammed'in "mektubum onların yanında kaldığı sürece mülkleri de kalacaktır." dediğini kaydeder.[1643]

Yukarıdaki rivayet biraz mübalağalı olsa da, Heraklius'un Hz. Muhammed'in elçisi Dıhye'yi ve getirdiği İslâm'a davet mektubunu diplomatik nezaket kuralları dahilinde kabul ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Buna karşılık, İmparatorun İslâm'a girmek istediği, Hz. Muhammed'in yanında olup ona hizmet etmeyi ve 'ayaklarını yıkamayı' arzuladığı,[1644] hatta Müslüman olduğu halde halktan çekindiği için bu durumu açıklayamadığı ve bu hususta Hz. Peygamber'e bir mektup yazdığı[1645] şeklindeki rivayetler, çok fazla gerçekçi bulunmamaktadır. Bu tür rivayetler daha çok Müslümanların temennilerini yansıtmaktadır.

Heraklius'un Tebük seferi sırasında tekrar İslâm'a davet edilmesi,[1646] Ma'an valisi Ferve b. Amr'ı İslâm'ı kabul ettiği için öldürmesi[1647] ve kendi döneminde Müslümanlara karşı yaptığı savaşlar, yukarıdaki kanaatimizi destekler mahiyettedir. Öyle anlaşılıyor ki, İmparator, o günlerde İslâm hükümetini teskin edip yatıştırmak istiyordu; zira Hz. Peygamber'e (a.s.) o sırada hediye olarak bir miktar altın para göndermiştir. Fakat burada öldürülen elçi için ödenen ne bir kan diyeti veya tazminat ne de Resulullah'ın apaçık tekliflerine verilen bir cevap söz konusudur. Bu sebepten dolayı Hz. Peygamber'in gönderilen bu dinarları siyasi bir hediye olarak değil, harp ganimeti olarak karşılamasına şaşmamak gerekir. O, bu paraları askerler arasında derhal dağıtmıştır.[1648]

Hz. Peygamber, ayrıca Hıristiyan devlet adamlarından; Mısır kralı Mukavkıs'a,[1649] Gassanilerin kralı Hâris b. Ebî'ş-Şâmir'e,[1650] Gassani Emîri Cebele b.

[1643] Ya'kûbî, II. 77-78; Hamidullah, *el-Vesâik*, No: 28.

[1644] İbn Hanbel, I. 263; Buhârî, Bed'u'l-Vahyi, 6; Muslim, Cihâd, 102, Cihâd, 74.

[1645] Ya'kûbî, II. 77-78; Hamidullah, *el-Vesâik*, No: 28

[1646] Hamidullah, *el-Vesâik*, No: 27.

[1647] İbnu'l-Cevzî, *el-Vefâ*, II. 741; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 342.

[1648] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 338.

[1649] Hamidullah, *el-Vesâik*, No: 49.

Eyhem'e[1651] ve diğer birçok lider ve devlet başkanına da davet mektupları göndermişti. Ancak bunlar –konumuz açısından– fazla önem arz etmediği için, burada yer veremiyoruz

Hz. Peygamber'in (a.s.) Mekke döneminde Habeşlilerle olan ilişkilerine birinci bölümde değinmiştik. Bu bölümde de kısaca, Mekke döneminde başlayan ilişkinin, Medine dönemindeki gelişmeleri ve neticeleri ve özellikle Habeş Necaşisine gönderilen mektup üzerinde durmak istiyoruz.

Hicretin 6. yılında Hudeybiye'den dönerken Resulullah, Habeşistan hükümdarı, Necaşi Asham'a da, Amr b. Umeyye ed-Damrî'yi bir mektupla göndermişti.[1652] Amr b. Umeyye ed-Damrî'nin mektubu götürdüğü sırada henüz Müslüman olmadığı ve siyasi amaçla seçildiği rivayet edilmektedir.[1653]

Mekke döneminde Habeşistan'a gönderilenler burada kral Necaşi tarafından çok iyi karşılanmış ve uzun yıllar orada kalmışlardı. Ancak bu durumdan rahatsız olan bazı yöneticiler vardı. Neticede Habeşistan'da iç isyanlar patlak vermiş Müslümanlar ise bu iç isyanlarda Necaşi'den yana tavır takınmışlar, sukûnet ve istikrar sağlandıktan sonra da Necaşi tarafından hediyelerle ödüllendirilmişlerdi.[1654]

Ancak bu Müslümanlar, Muharrem-Sefer 7/Mayıs-Haziran 628 yılında Hayber'in fethinden sonra, Habeşistan'dan geri dönmüşler, Hayber ganimetlerinden de pay almışlardır. Hz. Peygamber (a.s.) içlerinde Ca'fer b. Ebî Tâlib'in de bulunduğu Habeşistan muhacirlerinin geri dönmelerine çok sevindiğini ifade etmiştir.[1655] Muhtemeldir ki, Habeşistan'a giden muhacirler, oradaki iç isyanlardan sonra meydana gelen huzursuzluk ortamından dolayı orayı terk etmişlerdir. Nitekim Habeşistan'a hicret edenlerden Abdullâh b. Mes'ûd, küçük devlet memurlarından bir hayli eziyetler çekmiştir. Hatta bir defasında kendini bunların elinden kurtarabilmek için altın para olan iki dinar ödemek mecburiyetinde kalmıştır.[1656]

[1650] İbn Sa'd, *a.g.e.*, I. 261; Taberî, *Târîh*, II. 652; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 329.

[1651] İbn Sa'd, *a.g.e.*, I. 265; Belâzûrî, *Futûh*, s. 185-186; İbnu'l-Cevzî, *el-Vefâ*, II. 739; Fayda, "Cebele" mad., *DİA*, VII. 185.

[1652] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 305.

[1653] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II. 1081

[1654] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 301.

[1655] Vâkıdî, *a.g.e.*, II. 633-721; İbn Sa'd, *a.g.e.*, II. 106-117.

[1656] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 302.

Bu arada iki Müslüman mülteci Habeşistan'da irtidat etmiş ve Hıristiyan olmuşlardı. Bu iki kişinin eşleri kendilerine tâbi olmamışlar, kendi dinleri üzerine kalmışlardı. Buna karşılık, Resulullah da Hz. Sevde ile hicret öncesi evlenmiş, Ummu Habibe'ye gelince, kocası öldükten sonra Hz. Peygamber Necaşi'ye bir mektup göndererek onu kendisiyle nikâhlamasını ve Medine'ye göndermesini istemiştir.[1657]

Buna karşılık Müslümanların Habeşistan'da kalmaları, büyük kitleler halinde Habeşlilerin Müslüman olmalarına vesile olmuştur. Hatta bunlardan birçok kişi kafileler halinde gemilerle Kızıl Deniz'i geçerken batıp yok olmuşlardır. Sağ kalıp kurtulanlar arasında Necaşi'nin oğlu da vardı. Hz. Ali ile kardeşlik bağları kuran Necaşi'nin oğlu, Müslüman olup veliahtlığından da vazgeçerek Medine'de kalmıştır. Resulullah da Habeş heyetine özel bir önem vermiş, onlara karşı olan minnettarlığını yerine getirmiştir.[1658]

Kaynaklarımızda Hz. Peygamber'in Necaşi'ye gönderdiği ve Necaşi'nin cevabi olarak gönderdiği mektupların metninin şu şekilde olduğu açıklanır:

"Resulullah Muhammed'den, Habeşlilerin Kralı Necaşi'ye!

Kendisinden başka Tanrı olmayan, gerçek Hükümdar (melik) Mukaddes (kuddûs) Selam, Koruyucu, Kurtarıcı olan Allah'ın övgüsünü sana iletirim. Tasdik edip şehadet ederim ki, Meryem oğlu İsa Allah'ın Ruhu ve Kelimesidir ve (bu Kelime) afif dokunulmamış Meryem'e bırakılmıştır, böylece o, İsa'ya hamile olmuş ve Allah'da ona kendi Ruh ve nefsinden olmak üzere, Âdem'i eli ve nefsi ile nasıl yarattı ise onu da (öylece) yaratmıştır.

Seni tek olan Allah'a çağırıyorum ki, O'nun hiçbir şeriki yoktur. O'na itaat konusunda karşılıklı yardıma (çağırıyorum). Beni takip et, bana uy, bana gelen şeye iman et! Zira ben Allah'ın elçisiyim. Bu durumda seni ve etrafındaki askerlerini Kâdir ve Azim olan Allah'a davet ediyorum. Nasihat ve sözlerimi kabul etmenizi tavsiye ederim.

Amca tarafından yeğenim olan Ca'fer'i, beraberindeki az sayıda Müslüman kümesiyle birlikte sana doğru hemen yola çıkarıyorum. O, sana varır varmaz taşıdığın boş ve faydasız gurur ve azameti bir kenara koyup onlara misafirperverlik göster!

Selam gerçek hidayet yolunu takip eden kimsenin üzerine olsun."[1659]

Hz. Peygamber'in Habeş Kralı Necaşi'ye gönderdiği ikinci mektup:

[1657] Hamidullah, *el-Vesâik*, No: 23-24; *İslâm Peygamberi*, I. 302.

[1658] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 303; *el-Vesâik*, No: 22, 23, 24 ve 25. mektuplar.

[1659] Hamidullah, *el-Vesâik*, No: 21.

“Rahman ve Rahim olan Allah’ın Adıyla!

Bu mektup Nebi olan Muhammed’den Habeş’in Büyük Kralı Asham’a;

Selam hidayetime tâbi olup Allah ve Resulüne iman ederek, O’ndan başka ilâh olmadığına ve O’nun eşi ve benzeri bulunmadığına ve O’nun çocuk edinmediğine ve Hz. Muhammed’in O’nun kulu ve Resulü olduğuna inananların üzerine olsun.

Seni Allah’a davet ediyorum. Muhakkak ki, ben O’nun Resulüyüm. Müslüman ol selamet bulursun. Ve “Ey Kitap Ehli, gelin sizinle bizim aramızda ortak olan bir kelimede, yani Allah’tan başka hiçbir Tanrı’ya tapmamak, O’na hiçbir şeyi ortak koşmamak, Allah’tan başka hiçbir kimseyi âmir ve efendi yapmamak (hususunda) birleşelim. Şayet onlar sırtlarını dönüp bundan kaçınacak olurlarsa, şöyle deyiniz: Siz şahid olun ki, kesinlikle bizler, Allah’a itaat edip teslim olan kimseleriz.”[1660]

Bu mektuplara karşılık olarak, Necaşi’nin de, Hz. Peygamber’e (a.s.) iki mektupla cevap yazdığı rivayet edilmektedir. Kaynaklarımızda bu mektupların metni şöyle geçmektedir:

“Rahman ve Rahim olan Allah’ın Adıyla

Necaşi, Asham b. Ebcer’den, Allah’ın Resulü Muhammed’e;

Kendisinden başka Tanrı bulunmayan ve beni İslâm’a erdiren Allah’ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerine olsun ey Allah’ın Resulü. İsa (a.s.) hakkında bilgi verdiğin mektubun bana ulaştı, ey Allah’ın Resulü. Yerin ve göğün Rabbine and olsun ki, İsa (a.s.) hakkında söylediklerinde eklenecek fazla bir şey yoktur. Şüphesiz senin amcan oğlu ve arkadaşların vasıtasıyla bize gönderdiğin şeyi öğrendik. Senin doğru ve doğrulanmış Allah’ın Resulü olduğuna şahitlik ederim. Sana ve amcan oğlu ile arkadaşlarına tâbi oluyorum. Âlemlerin Rabbi olan Allah’a teslim oldum. Sana oğlum Erhem b. Asham’ı gönderiyorum. Nefsimden başka kimseye gücüm yetmiyor. Dilersen sana gelirim. Dediklerinin doğru olduklarını tasdik ediyorum.

Selam üzerine olsun Ey Allah’ın Resulü.”[1661]

Necaşi’nin, Hz. Peygamber’e gönderdiği ikinci mektup ise, daha önce kocası irtidat eden ve Hz. Peygamber’in (a.s.) kendisine nikâhlanmasını istediği Ummu Habibe’nin kendisine nikâhlanıp beraberinde hediyelerle gönderildiğini bildiren mektubudur.[1662]

[1660] Hamidullah, *el-Vesâik*, No: 22

[1661] Hamidullah, *el-Vesâik*, No: 23.

[1662] Hamidullah, *el-Vesâik*, No: 24.

Necaşi'nin Hz. Peygamber'e gönderdiği üçüncü mektubunda ise, oradaki muhacirlerle birlikte altmış kişilik bu grubu gönderdiğini ve Hz. Peygamber'e olan saygısını ifade etmektedir.

Hz. Peygamber'in Habeş Kralı Necaşi'ye gönderdiği ve buna karşılık Necaşi'nin gönderdiği mektuplar zihnimizde yeni birtakım sorular uyandırmaktadır. Nitekim yukarıda da belirttiğimiz gibi, Habeşistan Necaşisi Asham'a, Mekke'den giden muhacirlere çok iyi davranmış ve Kureyşlilerin bütün çabalarına rağmen onları iade etmemiştir. Habeşistan'da çıkan iç isyanlarda da Müslümanlardan yardım gören Necaşi bundan sonra onlara karşı daha da himmetkâr davranmış ve onları birtakım hediyelerle ödüllendirmiştir. Durum böyle olunca Resulullah'ın Necaşi'ye gönderdiği varsayılan birinci mektupta; "Amcam tarafından yeğenim olan Ca'fer'i beraberinde az sayıda Müslüman toplulukla birlikte, sana doğru yola çıkarıyorum. O, sana varır varmaz taşıdığın boş ve faydasız gurur ve azameti bir kenara koyup onlara misafirperverlik göster!"[1663] gibi tehdit edici ifadeler kullanmış olması, bize pek doğru gelmiyor. Öte yandan Necaşi de yazdığı cevabi mektuplarda Müslüman olduğunu ifade etmiştir. Öyle ise muhtemeldir ki, Resulullah'ın gönderdiği mektuplar birbirine karıştırılmış ve Müslümanlara iyi davranan, Müslüman olduğunu ifade eden Necaşi ile, Resulullah'ın bu tehditkâr ifadeleri kullanarak kendisine mektup gönderdiği Necaşi farklı kişiler olsa gerek. Belki de, birinci Necaşi'nin ölümünden sonra yerine geçen ve Müslümanlara karşı sert davranan Necaşi'ye gönderilmiş olan mektuplar birbirine karıştırılmıştır. Sonuç olarak Hz. Peygamber ile Habeşistan Necaşisi arasında bir mektuplaşma trafiğinin olduğunu ve eğer yukarıdaki ifadeleri saymazsak aralarında geçen bu mektuplaşma diyaloğunun da olumlu geçtiğini söyleyebiliriz.

2.1.2. Necran Hıristiyanlarıyla İlişkiler

Hicrî 8. yılda Mekke'nin fethinden sonra İslâm'ın ve Müslümanların en büyük düşmanı olan müşriklerin mukavemet etme gücü kırılınca, pek çok Arap kabilesi İslâm'ı kabul etmiş ve İslâm devletine bağlılığını ilan etmek üzere Medine'ye akın etmiştir.[1664] Bundan dolayı hicrî 9. yıla *senetu'l-vufûd* (heyetler yılı) denilmiştir.[1665] Bu heyetler,

[1663] Hamidullah, *el-Vesâik*, No:21; *İslâm Peygamberi*, I. 297.

[1664] İbn Sa'd, *a.g.e.*, I. 336.

[1665] İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV. 205.

İslâm'ı kabul etmenin dışında,[1666] ayrıca İslâmi hükümleri öğrenip kendi kavimlerine anlatmak,[1667] kendilerine İslâm'ı tebliğ edecek davetçiler talep etmek,[1668] tarafsız anlaşmalar yapmak,[1669] İslâm idaresine girip cizye vererek İslâm'a boyun eğmek[1670] ve dinî konularda Hz. Peygamber'le münakaşalarda bulunmak[1671] gibi sebeplerden dolayı Medine'ye heyetler göndermişlerdi.

Gelen elçiler, ibadet ve dinî ayin konusunda da tam bir özgürlük içerisinde davranma imkânına sahip idiler. Bunların en bariz örneği Necran Hıristiyanlarının gelişinde olmuştur. Necran heyeti, Resulullah'la girdikleri münakaşa esnasında kendilerine, kendi dinlerine göre mescidde izin verilmesini istemişler, Resulullah da; o sırada onlara mescidde ibadet etmelerine izin vermiştir.[1672]

Medine'de inen bazı Kur'an ayetleri Hz. Peygamber ile Hıristiyanlar arasında bazı tartışma ve münazara oturumlarının gerçekleştiğini göstermektedir. Bu oturumlarda özellikle İslâm çağrısı, İslâm'ın esasları Hıristiyanların Hz. İsa (a.s.) hakkındaki akideleri ve bu konudaki Hıristiyanların aşırılıkları tartışılıyordu. Fakat bunlar, Yahudilerin tartışmalarını kapsayan Kur'an'daki çok uzun bölümlerle karşılaştırıldığında çok az bir yer kapsamaktadır. Çünkü Hz. Peygamber'in karşılaştığı Hıristiyanlar ve Medine'de oturmakta olan Hıristiyanlar, genel olarak yumuşak huylu, sertlik ve demogojiden uzak olan kimselerdi.

Bu oturumların ve karşılaşmaların en önemlisi, Hz. Peygamber ile Yemen'in Necran Hıristiyanlarını temsil eden elçiler arasında gerçekleşmiştir. Bunların adları Kur'an'da açık bir şekilde geçmemiştir. Fakat özünde herhangi bir ihtilaf bulunmayan rivayetlere göre, Kur'an'ın ayetlerinde onların kastedildiği ve 3/Al-i İmrân Sûresi'nin baş tarafının büyük bir bölümünün onlarla ilgili olduğu bildirilmektedir.[1673]

Necran, Yemen ile Mekke arasında uzanan bir sahanın adıdır. Mekke'ye yedi konaklık mesafede bulunmaktadır. Bu bölgede Benî Hâris b. Ka'b (Belhâris) kabilesi

---

[1666] İbn Hanbel, IV. 232.

[1667] Muslim, Mesacid, 292 (I. 466); İbn Hanbel, III. 436.

[1668] Muslim, Fedâilu's-Sahâbe, 55 (II. 1882).

[1669] Muslim, Fedâilu's-Sahâbe, 55 (II. 1882).

[1670] Ya'kûbî, *Târîh*, II. 82-83.

[1671] Ya'kûbî, *Târîh*, II. 82-83.

[1672] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II. 224; İbn Sa'd, *a.g.e.*, I. 357; Ya'kûbî, *a.g.e.*, II; 82; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II. 1086.

[1673] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, III. 157.

yaşamaktaydı ki, hepsi Hıristiyandı. Bunların Mekke'deki Kâbe'ye rakip olarak gördükleri büyük bir kiliseleri vardı ki, buna Necran'ın Kâbesi derlerdi. Burada Necran'ın "Akib" ve "Seyyid" dedikleri din adamları oturmaktaydı.[1674] Öte yandan kıtalar arası ticari kervan yolları üzerinde bulunan Necran şehri, zengindi ve gelişmiş bir dokuma ve dericilik sanayiine sahipti. Resulullah devrinde de bu dokuma sanayiinin devam ettiğini görmekteyiz. Yahudi Kralı Zû-Nuvas, Necran Hıristiyanlarına işkence ve zülum etmiş ve büyük ateş çukurları açtırarak buradaki insanları canlı, canlı yaktırmıştır.[1675] Ancak, buna rağmen buradaki halkın hepsinin tamamen Hıristiyan olduklarını söylemek doğru olmasa gerek. Zira Resulullah'ın Belhâris kabilesinden Müslüman olan çeşitli başkanlara gönderdiği fermanların çoğunda, onları putperestlerle, yani onların henüz putperestlikten dönmemiş olan akrabalarıyla ilişkilerini kesmelerini istemesi de bu gerçeği göstermektedir.[1676]

Resulullah çevredeki kabile ve devlet reislerini İslâm'a davet ettiği sene Necran Hıristiyanlarına da bir davet mektubu gönderdi.[1677]

Bu mektuptan önce Necranlılarla herhangi bir temasın olup olmadığı konusu tam olarak bilinmiyor. Ancak bilinen bir gerçek şudur ki, İslâm devletine bağlanmayı kabul edip, cizye vermeyi kabul eden ilk Ehl-i Kitap zümresi Necranlılar olmuştur.[1678]

Hz. Peygamber'in bu mektubundan sonra Necran Hıristiyanlarının liderleri, bizzat Hz. Peygamber'le görüşmek üzere Medine'ye gitmeye karar vermişlerdir. Hicretin 9. yılında senetu'l-vufûd da, başlarında Akîb, Uskuf ve Seyyid olduğu halde 60 kişilik bir heyetle Medine'ye gelmişlerdir. Akîb: Onların başkanları ve emîrleri idi. Uskuf: Dinî liderleri idi. Seyyid ise ekonomi ve seyahat işlerinden sorumlu idi. Hz. Peygamber'in yanına geldiklerinde; Akîbleri, Kinde kabilesinden Abdulmesîh; Uskufları, Ebû Hâris b. Alkâme; Seyyidleri ise Eyhem idi.[1679] Necran heyeti adına, dinî liderleri Ebû'l-Hâris ve emîrleri Abdulmesîh, Hz. Peygamber'le görüştüler, Resulullah onları İslâm'a çağırdığında onlar, "Biz senden önce Müslüman olduk." dediler. Hz. Peygamber: "Siz yalan söylüyorsunuz. Sizi İslâmiyet'i kabul etmekten üç şey alıkoymaktadır. Bunlar

---

[1674] Şiblî, *a.g.e.*, I. 434.

[1675] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 618; ayrıca bkz. 85/Burûc, 4-10.

[1676] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 619.

[1677] Mektubun tam metni için bkz. Hamidullah, *el-Vesâik*, No: 93.

[1678] Hamidullah *İslâm Peygamberi*, I. 619.

[1679] Taberî, *Tefsîr*, III. 221; Kurtubî, *a.g.e.*, IV. 4-5; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 619-620.

domuz eti yemeniz, Haç'a tapmanız ve Tanrı'nın oğlu bulunduğuna inanmanızdır." dedi. Bunun üzerine onlar; "O halde İsa'nın babası kimdir?" dediler.

Hz. Peygamber onların bu sorularına hemen cevap vermemiş ve susmuştur. Bir müddet sonra 3/Al-i İmrân Sûresi'nin ilk seksen dokuz ayeti nazil olmuştur.[1680]

Bu ayetler, Hz. Peygamber ile Necranlı Hıristiyanlar arasında cereyan etmiş bulunan münakaşaların canlı bir hatırasını muhafaza etmektedir. Ayrıca Hıristiyanlık ve Hıristiyanlar hakkında İslâm'ın getirdiği bütün delil ve cevapları da bu ayetlerde bulmak mümkün olmaktadır.[1681] Bundan dolayıdır ki, sûre, Yüce Allah'ın hayy olduğu ve her şeyi elinde bulundurduğunu açıklayarak söze başlamaktadır. Bunun sebebi, hiç şüphesiz Hz İsa'nın Hıristiyanlarca ilah olarak kabul edilmesine rağmen çarmıha gerilerek öldürüldüğüne inanmalarıdır. Bunun da kabul edilebilir bir yanının olmadığı ortadadır.[1682] Bundan sonraki, ayette ise, Kur'an-ı Kerim'in, kendisinden önce gönderilmiş bulunan Tevrat ve İncil'i tasdik edip doğrulayan bir kitaptan başka bir şey olmadığından ve Hz. Muhammed'e (a.s.) vahyedildiğinden söz edilmektedir.[1683] Daha sonra ayetlerde Yüce Allah, inkârcıların halleri, görecekleri cezalar, tövbe ederlerse affedilecekleri ve Allah'ın çok merhametli ve bağışlayıcı olduğu bildirilir.

Tartışma konularından birisi de Hıristiyanların Hz. İsa'dan sonra aralarında anlaşmazlıklara düştükleridir. Bu sebepten dolayı, onların azaba uğrayacakları da Kur'an-ı Kerim'de ifade edilmektedir.[1684]

Hz. Peygamber'e kendisiyle uğraşanlarla fazla uğraşmamasını da tavsiye eden Yüce Allah, şöyle buyurmaktadır: "Ey Muhammed eğer seninle tartışmaya girerlerse, 'Ben, bana uyanlarla birlikte kendimi Allah'a verdim,' de. Kendilerine kitap verilenlere ve kitapsızlara: 'Siz de İslâm oldunuz mu?' de. İslâm olurlarsa doğru yola girmişlerdir, yüz çevirirlerse sana yalnız tebliğ etmek düşer. Allah, kullarını görür."[1685] Bu ayetten sonra Cenab-ı Allah müminlere tavsiyede bulunarak, müminlerin, müminleri bırakıp kâfirleri dost edinmemeleri gerektiğini emretmektedir.[1686]

[1680] Taberî, *Tefsîr*, III. 221-223; Kurtubî, *a.g.e.*, IV. 4-5; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 620.

[1681] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 620.

[1682] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 620; 3/Al-i İmrân, 2.

[1683] 3/Al-i İmrân, 3.

[1684] 3/Al-i İmrân, 19.

[1685] 3/Al-i İmrân, 20.

[1686] 3/Al-i İmrân, 28.

3/Al-i İmrân Sûresi'nin müteakip ayetlerinde Hz. Muhammed'le Necran Hıristiyanları arasındaki tartışma konuları arasında, Hz. İsa'nın (a.s.) doğumu, mucizeleri, getirdiği din, havariler ve ölümü gibi konuları görmekteyiz.

Kullarına karşı şefkatli ve merhametli olduğunu da vurgulayan Cenab-ı Allah, daha sonra Resulü Hz. Muhammed'in (a.s.) diliyle bu Hıristiyanlara şöyle seslenmektedir:

"De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah bağışlayandır, esirgeyendir."[1687]

"De ki: 'Allah'a ve Elçiye itaat edin!' Eğer dönerseniz muhakkak ki, Allah kâfirleri sevmez."[1688]

"Allah Âdem'i, Nuh'u, İbrahim ailesini ve İmrân ailesini seçip âlemlere üstün kıldı."[1689] Bilindiği gibi İmrân, Hz. Musa'nın babasıdır.[1690] Daha sonra Kur'an-ı Kerim Hz. İsa'nın annesi Hz. Meryem'den bahseder. Onun doğumundan hemen sonra İmrân ailesinin bir üyesi olduğunu söyler; daha sonra da Hz. İsa'nın mucize olan doğumundan şöyle bahseder:

"Beşikte ve yetişkinlikte insanlara konuşacak ve iyilerden olacaktır. Dedi ki: Rabbim, bana bir beşer dokunmamışken benim nasıl bir çocuğum olur? Allah, böylece dilediğini yaratır, dedi, bir şeyin (olmasını) istedi mi ona 'ol' der, o da oluverir. Ona Kitabı, Hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretecek. O, İsrailoğullarına (şöyle diyen) bir elçi olacak: 'Ben size Rabbinizden bir mucize getirdim: Ben çamurdan kuş şeklinde bir şey yaratır, ona üflerim, Allah'ın izniyle hemen kuş oluverir; körü, alacayı iyileştiririm; Allah'ın izniyle ölüleri diriltirim; evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm. Eğer inanıyor iseniz elbette bunda sizin için bir ibret vardır."[1691]

Getirdiği dinin Tevrat'ı tasdiklediği ancak İsrailoğullarına daha önce haram kılınan bazı şeyleri helâl kıldığı,[1692] havarilerin ona iman ettikleri,[1693] fakat ona

---

[1687] 3/Al-i İmrân, 31.

[1688] 3/Al-i İmrân, 32.

[1689] 3/Al-i İmrân, 33.

[1690] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 620.

[1691] 3/Al-i İmrân, 46-49.

[1692] 3/Al-i İmrân, 50-51.

[1693] 3/Al-i İmrân, 52-53.

inananların içinden bazılarının hilebaz oldukları ve Hz. İsa'yı öldürmek istedikleri ve Allah'ın onu kurtardığı,[1694] yani çarmıha germedikleri belirtilmektedir.

Bu ayetler Hz. Peygamber'in Necran Hıristiyanlarıyla yapılan görüşmelerden sonra nazil olduğu kabul edilirse bu görüşmelerde nelerin tartışıldığı daha net bir şekilde ortaya çıkar.

Muhtemelen bu ayetler, Hz. İsa'nın (a.s.) havarilerini, getirmiş bulunduğu dinî akideyi insanlara anlatıp yaymak üzere etrafa gönderirken onlara:

"İsrail ocağının (soy ve ailesinin) kaybolmuş koyunlarına gidin."[1695] şeklinde verdiği bir talimata dair telmihte bulunmaktadır.[1696] Daha sonra Kur'an-ı Kerim, anası bile bulunmayan Hz. Âdem ile Hz. İsa'nın yaratılışını karşılaştırmaktadır. O'na göre Hz. Âdem'in yaratılışı, Hz. İsa'nın yaratılışından daha mucizevi ve daha da fevkaladedir. Her iki olay da Yüce Allah'ın mutlak güç ve kudret sahibi olduğuna dair birer delildir.[1697] Necranlılarla yapılan münakaşanın sonunda Hz. Peygamber'in (a.s.) yapmış olduğu meydan okuma çağrısını anlatmakta ve hâlâ tartışmayı devam ettirmek isteyen Hıristiyanlara Yüce Allah daha kesin ifadelerle onları hakkı bulmaya çağırmıştır. Mülaane ayetleri denen bu konudaki ayetler meâlen şöyledir:

"Kim sana ilim geldikten sonra tartışıp çekişmeye kalkarsa, de ki: 'Gelin oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım, sonra da gönülden lanetle dua edelim de, Allah'ın lanetini yalancıların üstüne atalım! İşte (İsa (a.s.) hakkındaki) gerçek kıssa (öykü) budur. Allah'tan başka Tanrı yoktur. Allah elbette aziz (mutlak galip olan) ve hikmet sahibidir. Eğer dönerlerse muhakkak ki, Allah bozguncuları bilir. De ki: 'Ey Ehl-i Kitap, bizimle sizin aranızda eşit olan bir kelimeye gelin: Yalnız Allah'a tapalım, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım; birbirimize Allah'tan başka rabler edinmeyelim.' Eğer yüz çevirirlerse şahit olun, biz Müslümanlarız deyin."[1698]

Hz. Peygamber'in (a.s.) bu meydan okuması karşısında şaşkına dönen Necranlı Hıristiyanlar; "Ey Ebû'l-Kâsım! Durumumuzu görüşmek üzere bize müsade et. Daha

---

[1694] 3/Al-i İmrân, 54-56.

[1695] Matta 10: 6.

[1696] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 620

[1697] 3/Al-i İmrân, 58-59.

[1698] 3/Al-i İmrân, 61-64.

sonra gelir, davet ettiğin şey hakkında fikrimizi söyleriz." demişlerdir.[1699] Necran heyeti Hz. Peygamber'in yanından ayrıldıktan sonra, Akîbleri Abdulmesîh'e ne yapacaklarını sordular. O da: Muhammed'in hak peygamber olduğunu ve onunla lanetleşen bir kavmin zürriyetlerinin kesileceğini, bu sebeple bir anlaşma yolu arayıp Necran'a geri dönmek gerektiğini söylemiştir. Heyette bulunan diğerleri de bu teklifi kabul etmişlerdir. Onlar da Hz. Peygamber'e gelip lanetleşmeden vazgeçtiklerini, dinleri üzerinde kalmak üzere düşünmeleri için zaman tanınmasını istemişler.[1700]

Böylece Necran Hıristiyanları dinlerinde kalmayı, fakat siyasi yönden Hz. Peygamber'in (a.s.) tebası olmayı kabul etmişlerdi. Neticede Hz. Peygamber ile onlar arasında anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre, Necran heyeti her yıl çeşitli meblağlarda vergi (cizye) vermeyi kabul ettiler. Buna karşılık, onların can ve mal güvenliği temin edilecek ve dinî özerklik tanınacaktır.[1701]

Bu anlaşma metninde görüldüğü gibi, Necranlılara mükemmel bir din ve vicdan hürriyeti tanınmıştır. Onlar faizi reddetmek mecburiyetinde kalmışlardır. Resulullah'ın (a.s.) çok önem verdiği bu iktisadi reforma onların sonradan riayet etmemesi Hz. Ömer zamanında onların Irak'a sürülmelerine neden olmuştur.[1702]

Prof. Dr. Mustafa Fayda bu anlaşmayı değerlendirirken şöyle demektedir: "Böylece Necran Hıristiyanları, bu anlaşma ile kendi dinlerinde kalmışlardır. Hz. Muhammed ise, bunlarla yaptığı anlaşma neticesinde önce onlara kendi siyasi ve askerî varlığını kabul ettirmiş; sonra bu bölge ve çevresinde yaşayan diğer kabile topluluklarıyla temas etme imkânını bulmuştur. Ayrıca Yemen, Hadramevt yolu üzerinde yaşayan Necranlı Hıristiyanların muhtemel tehlikeleri bertaraf edilerek kendilerinden alınan vergilerle de mali destek sağlanmıştır."[1703]

Derveze, Kur'an'ın söz konusu olan uzun bölümünün (3/Al-i İmrân, 1-89) bu tartışmadan önce mi, yoksa sonra mı indiğini kestirmenin mümkün olmadığını belirtirken, ayetlerin özü ve içeriğinin de bu toplantının bir tek celsede olmadığını ve bu ayetlerin de bir defada inmediğini, muhtemelen bu ayetlerin bazı kısımlarının ilk

---

[1699] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 621.

[1700] Hamidulah, *İslâm Peygamberi*, I. 621.

[1701] Bu anlaşmanın tam metni için bkz. Hamidullah, *el-Vesâik* No: 94; *İslâm Peygamberi*, I. 622-623.

[1702] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 623.

[1703] Fayda, İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı, s. 34.

celseden sonra indiğini, diğer bir kısmının ise son oturumundan sonra heyet elçilerinin memleketlerine dönmeden indirildiğini belirtir.[1704]

Öte yandan Derveze, bu heyetin gelişiyle ilgili detaylı bilgi veren ve Al-i İmrân Sûresi'nin ilk yarısının bu olayla ilgili olarak indiğini belirten İbn Hişâm'ın,[1705] bu heyetin geliş tarihi hakkında bilgi vermediğini, Al-i İmrân Sûresi'nin ikinci bölümünün Uhud Savaşı ile ilgili olduğunu belirtir. Sûre'nin ilk bölümü bu heyetin gelişi, ikinci bölümünün de Uhud Savaşı ile ilgili olduğuna göre, elçilerin gelişinin Uhud Savaşı'ndan önce gerçekleşmiş olması gerekir. Ancak şu kadar var ki, Mekke ile Medine arasındaki düşmanlık, elçilerin gelişine izin verecek durumda değildir. İbn Hişâm'ın eserinde bu olayı Bedir Savaş'ından önce zikretmiş olması da manidardır. İbn Hişâm, bu olaydan önce Yahudilerin birtakım eylemlerine Kureyş ve Gatafan'ı ortak ettiğini ve onları Medine'ye karşı savaşmaları için teşvik ettiğini, Benî Kurayza'nın Müslümanlarla gerçekleştirmiş olduğu anlaşmayı bozduğunu nakletmektedir. Her iki olay da hicrî 5. senede gerçekleşmiştir. Her halukârda bu elçilerin geliş tarihlerinin Hudeybiye Barış Anlaşması'ndan sonra olduğu, yani hicrî 6. senenin sonlarında Mekke ile Medine arasındaki savaş durumlarının sona ermesinden sonra olduğu kanatini taşıdığını belirtir.[1706]

2.2. Hıristiyanlara Karşı İzlenen Savaş Politikası

Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiğinde, Medine'de Yahudiler gibi Peygamber ve Müslümanlarla çatışmaya girecek ve onları günlük yaşamlarında rahatsız edebilecek güçlü bir Hıristiyan topluluğu yoktu. Bundan dolayı, Kur'an'ın Medenî ayetleri de onlara sert eleştiriler getirmez. Hatta onlardan yumuşak bir üslûpla bahseder. Bunun da Resulullah'ın Medine'de karşılaştığı Hıristiyanların yumuşak huylu ve güzel ahlaklı kimseler olduğundan, zora ve oyunlara başvurmadıklarından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Bu nedenle Müslümanların Yahudi ve Hıristiyanlarla dostluk kurmaktan uzak olmayı emreden ayetler[1707] ve inananların dinini oyun ve eğlence haline getiren kişilerin Yahudiler olduğunu,[1708] ayette geçen Hıristiyanlar kavramının[1709] da, bu konuda

[1704] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, III. 158.

[1705] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II. 204-216.

[1706] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II. 204-216; Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, III. 158.

[1707] 5/Mâ'ide, 50-51.

[1708] 5/Mâ'ide, 57-58

Kur'an'ın belirlediği hükümlerin süreklilik arz etmek için sonradan bir ilave olduğunu söyleyebiliriz.[1710]

Medine dışında ise durum farklı idi. Şam bölgesinde halkın çoğu Hıristiyandı. Bunlar başkentleri İstanbul'da bulunan Bizans İmparatorluğu'nun nüfuzu altındaydı. Onların başlattığı saldırıların ya da onlardan bir grubun neden olduğu saldırıların, neticede Hz. Peygamber'in de onlara karşılık vermesine yol açtığını bildiren bir dizi rivayet vardır. Bu olayların bir kısmı Kur'an'da yansıması olmadığı için buraya almıyoruz.[1711]

Ancak bu seriyyelerin dışında bizzat Resulullah'ın kendisinin katıldığı savaşlar vardır ki, bunlardan birkaç örnek vererek Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki savaş dönemine ışık tutacak olaylara ve bu olayların Kur'an'daki yansımasına kısaca değineceğiz.

2.2.1. Mute Savaşı

Mute, Suriye'de bir kasabadır. Şam eyaletinin Belka toprakları içinde bulunmaktadır. "Meşrefi" adıyla bilinen meşhur kılıçlar burada yapılmaktaydı.[1712]

İranlıların Ninova'da mağlup olmalarının ertesi günü Resulullah, komşu hükümdarlara İslâm'a davet mektupları göndermişti. Bunlardan birisi de Bizans İmparatoru'nun himayesinde bulunan Busra (şimdiki Havran) Emîri Şurahbil b. Amr'a gönderilmişti.[1713]

Bizans'ın güneyinde Arap Yarımadası'nın kuzeyinde yaşayanların tamamı olmasa da büyük bir çoğunluğu Hıristiyanlığı benimsemişti. Bunların dışında, bu bölgede yaşayan, Kelb, Tağlib, Lahm, Cuzâm, Kayn, Beliyy, Kudaa ve diğer bazı kabileler de kısmen ya da tamamen Hıristiyanlığı benimsemişlerdi. Ancak bütün bu kabileler arasında en güçlüleri Gassanilerdi.[1714]

Gassaniler, Bizanslılar ile Sasaniler arasında Ninova'da çıkan ve Bizanslıların galip geldiği savaşta, Bizanslıların yanında yer almışlardı. İşte bu savaştan hemen

---

[1709] 5/Mâ'ide, 51.

[1710] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, III. 167.

[1711] Bu konuda geniş bilgi için bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, s. 103-104; III. 132; III. 173-174.

[1712] Şiblî, *a.g.e.*, I. 340.

[1713] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 329; Şiblî, *a.g.e.*, I. 340.

[1714] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 329-330.

sonra Resulullah, Gassanilerin başkanı, Hâris b. Ebî'ş-Şâmir'e bir davet mektubu göndermiştir.[1715] Bu mektupta Hz. Peygamber onu Müslüman olmaya çağırıyordu.[1716]

Hâris b. Ebî'ş-Şâmir mektubu alınca çok kızdı ve Medine üzerine bir askerî sefer düzenleme tehdidinde bulundu. Ancak bu gerçekleşmedi.[1717]

Bu arada Resulullah Filistin (Busra) valisine de Hâris b. Umeyr el-Ezdî aracılığıyla başka bir mektup göndermişti. Kızgın Gassanilerden bir başka önde gelen kişi olan Şurahbil b. Amr'ın Resulullah'ın (a.s.) elçisini yakalayarak şehit etmesi, Hz. Peygamber'i çok fazla kızdırmıştı. Bunun için Hz. Peygamber Zeyd b. Hârise komutasında 3.000 kişilik bir ordu hazırlattı. Orduyu gönderirken de şayet Zeyd'e bir şey olursa, onun yerine Ca'fer b. Ebî Tâlib'in, ona da bir şey olacak olursa ordu komutanlığını Abdullâh b. Revâha'nın almasını tavsiye etti. Aslında bu şekildeki bir uyarı, ordu komutanlarının şehit olacağına da işaret eder gibiydi.[1718] Hz. Peygamber'in ordu komutanlığına Zeyd b. Hârise'yi getirmiş olması, onun köle olmasından dolayı önceleri yadırganmıştı.[1719]

Hz. Peygamber'in (a.s.) 3.000 kişilik bir ordu gönderdiğini haber alan Gassaniler, o sırada bir merasim için Kudüs'de bulunan Bizans İmparatoru Heraklius'tan yardım istemişler, o da çoğunluğu Hıristiyan Arap kabilelerinden olan 100.000 kişilik bir ordu hazırlamış ve Müslümanların üzerine göndermiştir.[1720] Şayet imparator, Şurahbil'in yardımına bu kadar çok sayıda asker göndermemiş olsaydı, olay belki de mahallî kalacaktı. Askerlerin yardıma gelmesi savaşın büyümesine sebep olmuştu.[1721]

Hicrî 8. yıl Cemadiyelula ayında Mute'de meydana gelen bu savaş, Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında meydana gelen ilk savaştır.[1722] Savaşta ilk komutan Zeyd b. Hârise, hiçbir korku örneği göstermeden savaşmış ve hemen şehit olmuştur. Aynı şekilde diğer iki komutan olan Ca'fer b. Ebî Tâlib ve Abdullâh b. Revâha'nın da şehit olmaları sonucu, ordu komutanlığını Hâlid b. Velîd ele almış,

---

[1715] Şiblî, *a.g.e.*, I. 340; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 329-330.

[1716] Hamidullah, *el-Vesâik*, No: 37.

[1717] Hamidullah *İslâm Peygamberi*, I. 329-330.

[1718] İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV. 7-9; Şiblî, *a.g.e.*, I. 340.

[1719] İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV. 7-9; Şiblî, *a.g.e.*, I. 340

[1720] İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV. 9; Şiblî, *a.g.e.*, I. 340.

[1721] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 330.

[1722] İbn Hişâm, *es-Sîre,* IV. 7.

uyguladığı savaş stratejisi ve taktiğiyle yenişemeden bu kadar büyük bir ordu karşısında geri çekilmeyi bilmiştir.[1723]

Kur'an'da bu olaya doğrudan veya açık bir şekilde işaret eden bir ayet yoktur. Ancak, 9/Tevbe Sûresi'nin birtakım ayetleri, Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah ve Resulü'nün haram kıldığını haram saymayan ve hak dine boyun eğmeyen Ehl-i Kitap'la savaşılmasını emretmektedir. Burada onların Allah'ın nurunu söndürmek istedikleri hatırlatılmakta, din bilginleri ve ruhbanlarının çoğunun onları Allah yolundan alıkoymaya çalıştığı belirtilmektedir.[1724]

2.2.2. Tebük Seferi

Hz. Peygamber'in (a.s.) son askerî seferi olarak bilinen Tebük Seferi, hicrî 9. yıl Recep ayında meydana gelmiştir.[1725] Tebük, Şam ile Medine arasındaki yolun yarısında bulunan bir şehir olup, Medine'ye on dört konaklı bir yerde bulunmaktadır.[1726] Resulullah (a.s.) Taif'ten döndükten sonra, Zilhicce ayından Receb ayına (22 Mart-14Ekim 630) kadar Medine'de kaldı.[1727] Daha sonra Bizanslılara karşı savaş hazırlığına başlanması için emir verdi. Gidilecek yeri belirlememesinin nedeni, yolun uzak olması, sıcaklığın fazlalığı ve düşmanın da güçlü olmasıydı. Bundan önceki savaşlarda, çıkmak istediği yerin dışında bir yere gidiliyormuş gibi yapılırdı.[1728]

Mute Savaşı'ndan sonra Bizans, Arabistan'ı istila etmeyi düşünmüş, İmparator bu işi soy bakımından Arap, dinî inanç bakımından ise Hıristiyan olan Gassanilere teklif etmişti.[1729] Gassanilerin Medine'ye karşı savaş hazırlıklarına başladığı haberi ulaşınca, Hz. Peygamber buna büyük bir tepki göstermiş ve Müslüman olan Arap kabilelerine haber göndererek, Bizanslılara karşı savaş hazırlığına başlamaları talimatını vermiştir.[1730]

[1723] İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV. 7-15; Şiblî, *a.g.e.*, I. 341.

[1724] 9/Tevbe, 29-34.

[1725] İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV. 118; Taberî, *Târîh*, III. 196; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 277.

[1726] Şiblî, *a.g.e.*, I. 371.

[1727] İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 277.

[1728] İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 277.

[1729] Şiblî, *a.g.e.*, I. 371.

[1730] İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV. 118; Taberî, *Târîh*, III. 196; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 277; Şiblî, *a.g.e.*, I. 371.

Havalar aşırı sıcaktı ve bölgede kuraklık vardı. İnsanlar zor durumda idi. Meyvelerin olgunlaşma ve toplanma zamanı gelmişti. Bu nedenle herkes meyveleri ve bahçeleri arasında kalmayı istiyor ve istemeyerek hazırlıklarına devam ediyordu. Bu nedenle bu orduya "zorluk ordusu" anlamına gelen *ceyşu'l-usrâ* adı verilmişti.[1731] Resulullah, münafıkların ileri gelenlerinden el-Ced b. Kays'a: "Sarıoğullarıyla savaşmaya var mısın?" deyince el-Ced: "Allah'a yemin ederim ki, benim kavmim kadınlara düşkün olduğumu çok iyi bilir. Ben Sarıoğullarının kadınlarına karşı dayanamamaktan korkarım, bana izin verip bir şekilde fitneye düşürmemeye ne dersin?" deyince Resulullah (a.s.) ona: "O halde sana izin verdim." diye cevap verdi. Bunun üzerine Yüce Allah: "İçlerinden öylesi vardır ki: 'Bana izin ver, beni fitneye düşürme.' der. İyi bilin ki, onlar zaten fitneye düşmüşlerdir. Cehennem de kâfirleri kuşatacaktır."[1732] ayetini inzal buyurdu.[1733]

Münafıklardan kimisi de: "Sıcakta savaşa çıkmayınız." diyordu. Bunun üzerine şu ayeti indirdi:[1734] "Allah elçisinin arkasından oturmakla sevindiler, mallarıyla canlarıyla cihad etmekten hoşlanmadılar. 'Sıcakta savaşa çıkmayın' dediler. De ki: 'Cehennemin ateşi daha sıcaktır!' Keşke anlasalardı."[1735]

Daha sonra Hz. Peygamber (a.s.) savaş hazırlıklarına başlamış, bütün kabilelere çağrıda bulunarak herkesi katkıda bulunmaya davet etmiş, zenginleri infak etmeye teşvik etmişti. 30.000 kişilik bir ordunun hazırlandığı bu savaşta, işi ağırdan alanlar olduğu gibi, binek hayvanları olmadığından dolayı savaşa katılamama endişesiyle ağlayan insanlar da vardı. Kısacası bu savaşta Müslümanlar büyük bir imtihana tâbi tutulmuşlardı. Bazı Müslümanlar, Bizans'la savaşmanın mümkün olmadığını savunarak, çeşitli bahanelerle orduya katılmamayı tercih ederken, gayrimüslimler ve münafıklar ise, Hz. Peygamber'i (a.s.) böyle bir savaşa hazırlık yaptığı ve böyle bir savaşa katıldığı için maceraperestlikle nitelendirmişlerdi.[1736]

Resulullah Tebük'te on küsur gün kaldı ve Tebük'ten ileri gitmedi. Bizanslılar ve Arap asıllı Hıristiyanlar onun bulunduğu yere gelmediler. Böylece savaş olmadan Tebük

---

[1731] İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV. 118; Taberî, *Târîh*, III. 196; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 277.

[1732] 9/Tevbe, 49.

[1733] İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV. 118; Taberî, *Târîh*, III. 196; İbnu'l-Esîr, II. 277.

[1734] İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV. 119; Taberî, *Târîh*, III. 197; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 277.

[1735] 9/Tevbe, 81.

[1736] İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV. 118-119; Taberî, *Târîh*, III. 196-197; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 277-278.

Seferi sona ermişti.[1737] İslâm ordusunun bu haşmetli durumu çevredeki birçok Hıristiyan ve müşrik kabileyi İslâm'ın egemenliğini kabullenmeye sevk etmiştir.[1738]

Resulullah (a.s.) Tebük Seferi'ne giderken, münafıklardan bir grup kendisine gelerek, mescide gelemeyen ihtiyar ve hastalar için bir mescid inşa ettiklerini ve bunun için de kendisinin bir kere gelip orada namaz kılmasını istemişlerdi. Hz. Peygamber de Tebük'e çıkmak üzere olduğunu, bunun için de bu teklifi yerine getiremeyeceğini söylemişti.[1739] Resulullah Tebük dönüşü, yapılan bu mescidi yıktırmıştı. Daha sonra da bu mescidle ilgili olarak aşağıdaki ayet-i kerimeler nazil oldu:

"(Seferden geri kalanlar arasında) zarar vermek, nankörlük etmek, müminlerin arasını açmak ve önceden Allah ve Elçisiyle savaşmış olan (adamın gelmesini) gözetlemek için bir mescid yapanlar da var. 'İyilikten başka bir niyetimiz yoktu.' diye de yemin edecekler. Oysa Allah onların yalan söylediklerine şahittir. Orada asla namaza durma. Ta ilk günde takva üzere kurulan mescid, elbette içinde namaza durmana daha uygundur. Orada temizlenmeyi seven erkekler vardır. Allah da temizlenenleri sever."[1740]

Ayet-i kerimelerin ifadeleri gereğince, münafıkların inşa ettirdikleri mescid bir mescid değil, İslâm'a ve Müslümanlara karşı suikast tertibi için bir karargâh, bir eşkıya yatağı olduğu anlaşıldığından Allah'ın emrine uygun olarak yıkılmıştır.

Kur'an'da Hıristiyanlarla savaşılmasını emreden ayetler ile bu savaşın Kur'an'daki yansıması da şu şekilde olmuştur:

"Kendilerine Kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Resulünün haram kıldığını haram saymayan ve hak dinini din edinmeyen kimselerle, küçülüp (boyun eğerek) elleriyle cizye verecekleri zamana kadar savaşınız. Yahudiler: 'Üzeyr, Allah'ın oğludur.' dediler. Hıristiyanlar da: 'Mesih, Allah'ın oğludur.' dediler. Bu, onların ağızlarıyla geveledikleri sözlerdir. (Sözlerini), önceden inkâr etmiş (olan müşriklerin sözlerine) benzetiyorlar, Allah onları kahretsin, nasıl da (haktan bâtıla) çevriliyorlar. Hahamlarını ve rahiplerini Allah'tan ayrı rabler edindiler. Meryem oğlu Mesih'i de öyle. Oysa kendilerine yalnız ve tek ilâh olan Allah'a ibadet etmeleri

---

[1737] İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 280.

[1738] Bkz. İbn Hişâm, *es-Sîre* IV. 125-127; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 280-282; Taberî, *Târîh*, III. 200-202.

[1739] İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV. 129; Şiblî, *a.g.e.*, I.373.

[1740] 9/Tevbe, 107-108; Vâkıdî, *a.g.e.*, s. 282-283; Taberî, *Tefsîr*, V. 31-40; İbn Kesîr, Tefsîr, II. 387-390; Kurtubî, *a.g.e.*, VIII. 253-265,

emredilmişti. O'ndan başka ilâh yoktur. O, onların ortak koştukları şeylerden münezzehtir. Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar. Halbuki, kâfirler hoşlanmasalar da Allah, mutlak nurunu tamamlamak ister. (Bundan başka bir şeye razı olmaz.) O, Elçisini hidayetle ve hak dinle gönderdi ki, (Allah'a) ortak koşanlar hoşlanmasa da o (hak din)i bütün din(lerin) üstüne çıkarsın. Ey inananlar, hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksızlıkla yerler ve (insanları) Allah'ın yolundan çevirirler. Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar var ya, işte onlara acı bir azabı müjdele."[1741]

Müfessirlerin çoğu, 9/Tevbe, 29. ayette söz konusu edilen üç vasfın da Ehl-i Kitab'a uyduğunu belirtir. Ancak, bunu hemen kabul etmemek gerekir. Aksi halde, Hz. Peygamber'in risaletini inkâr eden Ehl-i Kitab'ın hepsinin öldürülmesi gerektiği Müslümanlara farz olur. Fakat ayet-i kerime bir kısım anlamında *minellezine* (...den) harfine yer vermiştir ki, bu söz konusu görüşün genel geçer olmadığını göstermektedir. Yani burada meşru kılınan savaşa başka nedenler aramak gerekir. Allah'ın ve Resulü'nün haram kıldığını haram saymamak ve gerçek dine boyun eğmemek, geniş anlamlara gelmektedir. Yoldaki kervanlara saldırmak, onları korkutmak, mallarını gaspetmek gibi durumları da kapsamaktadır. Çünkü bu hareketler, doğruya ve her dine aykırı düşmektedir. Ayrıca bu ayetlerin nüzûl şartlarına ve Tebük Seferi için yapılan çağrıya da uygun düşmektedir.[1742] Nitekim Muhammed Abduh da, yukarıdaki savaş çağrısının, ancak Müslümanların cemaatine ya da devletine karşı girişilen bir saldırı yahut onun güvenliğini açıkça ve tereddüde yer bırakmayacak bir şekilde tehlikeye sokan bir tehdidin mevcudiyeti halinde geçerli olacağını beyan eder. Çünkü savaş ancak hakkı ve ona bağlı olan insanları savunmak için farz kılınmıştır. Nitekim Hz. Peygamber'in bütün seferleri, bu ölçüler doğrultusunda olmuştur.[1743]

Ayrıca hiçbir sebep yokken savaşmak, yani sırf gayrimüslim oldukları için onlarla savaşmak veya onları öldürmek Kur'an'ın ruhuna da ters düşmektedir. Buna göre, İslâm uğruna yapılacak cihad, saldırmak için değildir. Düşmanın saldırganlık ve taşkınlıklarını önlemeye yöneliktir.[1744] Dine saldırma, dini seçenlere eziyet etme, Allah'a serbestçe çağrı yapılabilmesi için gereken özgürlüğü kısıtlama ve dinin gereklerini

[1741] 9/Tevbe, 29-34.

[1742] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, III. 169-170.

[1743] Abduh, *el-Menâr*, X, 332; Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, II. 355.

[1744] Bkz. 2/Bakara, 190-194; 4/Nisâ', 90-91; 60/Mümtehine, 8.

yerine getirmeye müsaade etmeme durumunda savaş hakkı doğar. İslâm'da savaş salt saldırı amaçlı değildir. Resulullah'ın savaş konusundaki direktifleri de bu doğrultudadır. Çünkü Resulullah, savaşa katılmayan kadınların, ruhbanların, çocukların ve ihtiyarların öldürülmemesini istemiştir. Tüm bunlardan anlaşılan şudur ki, bu ayetler daha önce taşkınlık yapmış olan Ehl-i Kitap'la savaşılmasını emretmiştir. Böylece onların gücü kıralacak, saldırıları ve isyanları önlenecek ve bir teslimiyetle boyun eğmeleri sağlanmış olacaktır.[1745] Tebük Seferi, düşmanın daha önceki düşmanlıklarına ve saldırılarına bir misilleme niteliğindedir. Bu yaklaşım, aynı zamanda rivayetlerin de ana hatlarıyla ifade ettiği olguya paralel düşmektedir.[1746]

Tebük Seferi'yle ilgili ayetlere baktığımızda, dışadönük ayetlerin sayısından daha çok içedönük ayetler olduğunu görmekteyiz. 9/Tevbe Sûresi'nde isim verilmeden bu savaşa ilişkin birkaç bölüm yer almaktadır. Bu ayetlerin daha çok savaşa katılmayan ve katılmamak için çeşitli bahaneler ileri süren münafıklarla, sayıları birkaçı geçmeyen samimi Müslümanlarla ilgili olduğunu görmekteyiz. Şimdi bu konuyla ilgili ayetlerin içeriğine bir göz atalım:

"Allah seni affetsin; doğru söyleyenler sana iyice belli olup, yalan söyleyenleri bilmezden önce niçin onlara izin verdin? Allah'a ve ahiret gününe inananlar; mallarıyla canlarıyla cihad etmek(ten geri kalmaları) için senden izin istemezler. Allah korunanları bilir. Ancak, Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, kalpleri şüpheye düşmüş ve şüpheler içinde bocalayıp duranlar (geri kalmak için) senden izin isterler. Eğer (cihada) çıkmak isteselerdi, onun için bir hazırlık yaparlardı. Fakat Allah onların davranışlarından hoşlanmadığı için onları durdurdu. Sizin içinizde (sefere) çıkmış olsalardı, size bozgunculuktan başka bir katkıları olmazdı. Sizi birbirinize düşürmek için hemen aranıza sokulurlardı, içinizde onlara kulak verenler vardı. Allah zalimleri bilir. (Onlar) önceden de fitne çıkarmak istediler ve sana nice işleri ters çevirdiler. Nihayet hak geldi, onlar istemedikleri halde Allah'ın emri galebe çaldı. İçlerinden öyleleri var ki: 'Bana izin ver beni fitneye düşürme' der. İyi bilin ki, onlar zaten fitneye düşmüşlerdir. Cehennem de kâfirleri kuşatacaktır."[1747]

"De ki: 'Allah bizim için ne yazmış (ne takdir etmiş) ise ancak o bize ulaşır, bizim sahibimiz O'dur. İnananlar Allah'a dayansınlar. De ki: 'Bize yalnız iki iyilikten (ya gazilik

[1745] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, III. 170.

[1746] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, III. 170.

[1747] 9/Tevbe, 43-49.

veya şehitlikten) birini gözetmiyor musunuz? (Bundan başka ne olabilir) Ama biz, Allah'ın size ya kendi tarafından veya bizim ellerimizle bir azap ulaştırmasını gözetliyoruz. Haydi gözetin biz de sizinle birlikte gözetenleriz."[1748]

"Allah'ın Resulünün arkasından oturmakla sevindiler, mallarıyla canlarıyla cihad etmekten hoşlanmadılar: 'Sıcakta sefere çıkmayın' dediler. De ki: 'Cehennemin ateşi daha sıcaktır. Keşke bilselerdi.' Artık kazandıkları işlere karşılık az gülsünler çok ağlasınlar! Eğer Allah seni onlardan bir topluluğa döndürür de (onlar savaşa) çıkmak için izin isterlerse, 'Asla benimle çıkmayacaksınız, benimle beraber düşmanla savaşmayacaksınız. Siz ilk önce oturmaya razı olmuştunuz. Öyle ise geri kalanlarla beraber oturun!' de. Ve onlardan ölen birinin üzerinde asla namaz kılma, onu kabri başında durma. Çünkü onlar Allah'ı ve Elçisini tanımadılar ve yoldan çıkmış olarak öldüler. Onların malları ve evlatları seni imrendirmesin; Allah onlara dünyada, bunlara azap etmeyi ve kâfir olarak canlarının çıkmasını istiyor. 'Allah'a inanın, Elçisiyle beraber cihad edin!' diye bir sûre indirildiği zaman, içlerinden servet sahibi olanlar, senden izin istediler: 'Bizi bırak oturanlarla beraber oturalım' dediler. Geride kalanlarla beraber olmaya razı oldular, kalpleri mühürlendi, artık onlar anlamazlar."[1749]

"Özür bahane eden bedevi Araplar kendilerin(in savaşa katılmamasın)a izin verilmesi için geldiler; Allah'a ve Elçisine yalan söyleyenler oturdular. Onlardan inkâr edenlere, acı bir azap erişecektir. Zayıflara, hastalara harcayacak bir şey bulamayanlara, Allah ve Elçisi öğüt verdikleri takdirde (sefere katılmamalarından ötürü) bir günah yoktur. İyilik edenlerin aleyhine bir yol yoktur. (Onlar kınanmazlar) Allah bağışlayan esirgeyendir. Kendilerine (binek sağlayıp) bindirmen için sana geldikleri zaman, sen: 'Sizi bindirecek başka bir şey bulamıyorum' deyince, harcayacak başka bir şey bulamadıklarından, üzüntüden gözlerinden yaş akarak dönen kimselerin aleyhine de (yol yoktur onlar da kınanmazlar). Ancak, şu kimselerin kınanmasına yol vardır ki, zengin oldukları halde (geri kalmak için) senden izin isterler. Geri kalan kadınlarla beraber olmaya razı oldular. Allah da onların kalplerini mühürledi; artık onlar bilmezler. (Seferden) geri dönüp onların yanına geldiğiniz zaman sizden özür dilerler. De ki: 'Hiç özür dilemeyin size inanmayız! Allah bize sizin haberlerinizden (bize karşı çevirdiğiniz entrikalardan) birçok şey bildirdi. Yaptığınızı Allah da görecek Elçisi de. Sonra

[1748] 9/Tevbe, 51-52.

[1749] 9/Tevbe, 81-87.

görülmeyeni ve görüleni bilenin huzuruna döndürüleceksiniz. O, size yaptıklarınızı haber verecektir."[1750]

"And olsun Allah, Peygamberi ve ona güçlük saatinde uyan Muhacirleri ve Ensarı affetti. O zaman içlerinden bir kısmının kalpleri kaymaya yüz tutmuş iken yine de onların tövbesini kabul buyurdu. Çünkü O, onlara karşı çok şefkatli ve merhametlidir. Ve (seferden) geri bırakılan üç kişinin de tövbesini kabul buyurdu. Bütün genişliğiyle beraber dünya başlarına dar gelmiş ve canları sıkıldıkça sıkılmış ve Allah'tan, yine kendisine sığınmaktan başka çare olmadığını anlamışlardı. Allah onların tövbelerini kabul buyurdu ki, tövbe etsinler. Çünkü Allah tövbeyi çok kabul eden, çok esirgeyendir."[1751]

"Ne Medine halkının, ne de onların çevresinde bulunan bedevi Arapların, Allah'ın Elçisinden geri kalmaları ve onun canından önce kendi canlarının kaygısına düşmeleri onlara yakışır. Böyledir, çünkü Allah yolunda uğrayacakları hiçbir susuzluk, yorgunluk, açlık; kâfirleri öfkelendirecek bir yer çiğne(yip zaptetme)leri ve düşmana karşı bir başarı kazanmaları yoktur; ki mutlaka bunlarla kendilerine iyi bir amel yazılmış olmasın. Allah güzel davrananların ecrini zayi etmez."[1752]

Buna rağmen, Medine halkından savaşa katılmayan insanların sayısının abartıldığı kadar çok olmadığı anlaşılmaktadır. İbn Hişâm'ın "Münafıkların lideri Abdullâh b. Ubeyy kendi ordusunu Hz. Peygamber'in ordusunun alt kısmına yerleştirdi. Ve onun ordusu Hz. Peygamber'in ordusundan az değildi."[1753] şeklindeki ifadesi biraz abartılı olsa gerek. Nitekim oryantalist Caetani de bu rivayete sarılmış, münafıkların konumlarını ve sayılarını abartmaya çabalamıştır.[1754] Ancak, bu iki yaklaşım da yersizdir. Kur'an ayetleri geri kalan bedevilerin ve münafıkların zenginlerden olduğunu açıkça belirtmektedir. Bu niteliklere sahip olan insan sayısı da azdır. Bunun için İbn Hişâm'ın zikrettiği rivayet de kuşkuyla karşılanmalıdır.[1755] Nitekim 9/Tevbe Sûresi'ndeki ayetlerde münafıkların korkularına, mazeret ileri sürüşlerine, yaltaklanmalarına ve yemin

[1750] 9/Tevbe, 90-94.

[1751] 9/Tevbe, 117-118.

[1752] 9/Tevbe, 120.

[1753] İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV. 173.

[1754] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammd'in Hayatı, III. 174.

[1755] İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV. 189.

etmelerine dair ifadeler bulunmaktadır. Bu da onların sayıca azlığını ve kuvvet bakımından zayıflığını gösterir.

"Sizden olduklarına Allah'a yemin ediyorlar. Oysa onlar sizden değiller, fakat onlar korkak bir topluluktur. Eğer (sizden korunmak için) sığınacak bir yer yahut (barınacak) mağaralar ya da sokulacak bir delik bulsalardı, hemen oraya doğru koşarlardı."[1756]

"Gönlünüzü hoş, etmek için (gelip) Allah'a yemin ederler. Halbuki, inanmış olsalardı, Allah'ı ve Elçisini hoşnut etmeleri daha uygun olurdu. Bilmediler mi ki, kim Allah'a ve Elçisine karşı koymaya kalkarsa onun için sürekli kalacağı cehennem ateşi vardır. İşte büyük rezillik budur. Münafıklar, kendileri hakkında, kalplerinde bulunanı kendilerine haber verecek bir sûrenin indirileceğinden çekiniyorlardı. De ki: 'Siz alay edin, Allah çekindiğiniz şeyi ortaya çıkaracaktır.' Eğer onlara sorsan: 'Biz sadece lafa dalmış, şakalaşıyorduk!' derler. De ki: 'Allah ile, O'nun ayetleriyle ve O'nun Elçisiyle alay ediyorsunuz?' Hiç özür dilemeyin. Siz inandıktan sonra inkâr ettiniz. Sizden bir kısmını affetsek bile, suç işlediklerinden dolayı bir kısmına da azap edeceğiz."[1757]

"(Senin aleyhinde söyledikleri yakışıksız sözleri) söylemediklerine dair Allah'a yemin ediyorlar. Halbuki o küfür sözü söylediler. Başaramadıkları bir şeye yeltendiler. Sırf Allah ve Elçisi, Allah'ın lütfuyla kendilerini zengin etti diye (şimdi) öç almaya kalktılar. (Allah ve Elçisinin iyiliğine karşı böyle nankörlük ettiler.) Eğer tövbe ederlerse kendileri için daha iyi olur. Yok eğer (inkâr yoluna) dönerlerse Allah onlara dünyada da, ahirette de acı bir biçimde azap edecektir. Yeryüzünde onların ne velisi, ne de yardımcıları yoktur."[1758]

Bu ayetlerden de anlaşıldığı gibi savaştan geri kalan samimi üç Müslümanın anılması, Medineli Müslümanlardan samimi olanlardan gücü yetenlerin geri kalmadığını göstermektedir. Ayrıca münafıkların savaş sonrası sergiledikleri davranışları da bize, bunların sayılarının yukarıda abartıldığı kadar çok olmadığını da göstermektedir

2.3. Kur'an'ın İtikadi Konularda Hıristiyanlara Karşı Tutumu

2.3.1. Hıristiyanların Ulûhiyet İnancı

[1756] 9/Tevbe, 56-57.

[1757] 9/Tevbe, 62-66.

[1758] 9/Tevbe, 74.

Ulûhiyet konusuna **Yahudilerde Ulûhiyet İnancı başlığı** altında daha önce temas ettiğimiz için, orada verdiğimiz genel bilgileri tekrara düşmemek için burada sunmayacağız. Allah'ın insanlığa rehber ve hidayet kaynağı olarak gönderdiği bütün ilâhî mesajlarda, tevhidin zorunlu itikadi bir ilke olduğu konusunda hiç şüphe yoktur. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de:

"Senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki, ona: 'Benden başka ilâh yoktur, bana kulluk edin.' diye vahyetmiş olmayalım."[1759]

"Biz Nuh'a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi, sana da vahyettik. Keza, İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Ya'kub'a ve torunlarına, İsa'ya, Eyyub'a, Yunus'a, Harun'a ve Süleyman'a vahyetmiş, Davud'a da Zebur'u vermiştik. Daha önce sana anlattığımız elçilere de (vahyetmiştik). Ve Allah, Musa'ya da konuşmuştu."[1760]

"(Yahudi ve Hıristiyanlar) hahamlarını ve rahiplerini Allah'ın dışında Rabler edindiler. Meryem oğlu Mesih'i de. Halbuki hepsi bir tek ilâha ibadet etmekle emrolunmuşlardır."[1761] buyurulmaktadır

Hz. Peygamber, daha önceden Hıristiyan iken sonra Müslüman olan Adiyy b. Hâtem'in de bulunduğu bir ortamda bu ayeti açıklarken, 'rab edinme'yi, din adamları tarafından helâlin haram, haramın da helâl kılması ve toplumun da onların görüşlerine tâbi olması şeklinde yorumlamıştır.[1762] Kur'an'ın, gerek Yahudiler gerekse Hıristiyanlar arasında mevcut olduğuna işaret ettiği bu anlayışın İncillerce de doğrulandığı görülmektedir: "Yazıcılar ve Ferisiler Musa'nın kürsüsünde otururlar; bundan dolayı size söyledikleri bütün şeyleri yapın ve tutun; fakat onların işlerine göre yapmayın; çünkü söylerler ve yapmazlar."[1763] Ayrıca İnciller'de, Hz. İsa'ya atfen, dindeki bu tekelciliklerinden dolayı Yahudi din adamlarına yöneltilmiş şiddetli tenkitler vardır.[1764]

Kur'an'da, tevhid ilkesinden uzaklaşan Hıristiyan toplumunu açıkça eleştirilmektedir. Ayrıca Hıristiyanların sadece kendi din adamlarını değil, bazı lider ve şahsiyetler söz konusu olduğunda, onları daha da ileri düzeye götürdükleri, hatta peygamberlerini ilâhlaştırdıkları görülmektedir:

[1759] 21/Enbiyâ, 25; ayrıca bkz. 43/Zuhruf, 45; 16/Nahl, 36; 112/İhlâs, 1-4.

[1760] 4/Nisâ', 164-165.

[1761] 9/Tevbe, 31.

[1762] Tirmizî, Tefsîr, 10 (V. 259-2560); Kurtubî, *a.g.e.*, VIII. 77; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II. 333-334.

[1763] Matta 23: 2-3.

[1764] Matta 23: 1-39; Markos 7: 1-23; Luka 11: 39-52.

"Allah çocuk edindi dediler. Haşa O, yücedir. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur, hepsi O'na boyun eğmiştir."[1765] " Rahmân çocuk edindi dediler. And olsun ki, siz pek kötü bir cür'ette bulundunuz."[1766] "Yahudiler: 'Üzeyir, Allah'ın oğludur.' dediler. Hıristiyanlar da: 'Mesih, Allah'ın oğludur.' dediler. Bu onların ağızlarıyla geveledikleri sözlerdir. (Sözlerini) önceden inkâr etmiş (olan müşrik)lerin sözlerine benzetiyorlar. Allah onları kahretsin nasıl da (haktan bâtıla) çevriliyorlar!?"[1767]

"Allah, Meryem oğlu Mesihtir," diyenler küfre gitmişlerdir. Halbuki Mesih demişti ki: 'Ey İsrailoğulları, benim Rabbim ve sizin Rabbinız olan Allah'a kulluk edin. Zira kim Allah'a ortak koşarsa muhakkak ki, Allah ona cenneti haram etmiştir ve onun varacağı yer ateştir; zalimlerin yardımcıları da yoktur."[1768]

Bu ifadeler, Hıristiyanların Allah'a çocuk isnat etmek, ya İsa'nın (a.s.) Allah'ın oğlu olduğunu söylemek, ya da teslisi kabul etmek suretiyle açıkça tevhidden saptıklarını göstermektedir. Onların bu anlayışlarına ve kendilerine yöneltilen eleştirilere kısaca temas edelim. Kur'an'ın, Hıristiyanlara yönelttiği bu inanç, İncillerde ve özellikle oğul isnadını işleyen Yuhanna ve Pavlus'un yazılarında çok fazla yer almaktadır.[1769]

Bu ayetlerden de anlaşıldığı gibi, tarih boyunca çeşitli inanç sistemlerinde Tanrı'nın merhameti sebebiyle oğlunu insanlara yollayıp onu feda etmesi motifi oldukça yaygındır.[1770] İsa Mesih'in de Allah'ın oğlu olması şeklinde Hıristiyan itikadında yer alan inanç ilkesi, tarihî süreç içerisinde bir etkileşim sonucu getirilmiş bir anlayış olmalıdır. Kur'an, Allah'ın insanlara bu tür yollarla yaklaşmasının mümkün olmadığını ve O'nun merhamet etmesi için oğula ihtiyacı olmadığını birçok ayette açıkça ifade etmektedir:

"Çocuk edinmek, Allah'a yakışmaz. O, (böyle şeylerden) yücedir. Bir işi yapmak istedi mi ona 'ol' der, (o da) olur."[1771] "Rabbiniz oğulları size seçti de, kendine

---

[1765] 2/Bakara, 116.

[1766] 19/Meryem, 88-89.

[1767] 9/Tevbe, 30.

[1768] 5/Mâ'ide, 75.

[1769] Yuhanna 3: 16-18; ayrıca bkz. 5: 19-29; 17: 1-2; Pavlus'un Romalılara Mektubu 1: 1-4.

[1770] Suat Yıldırım, *a.g.e.,* 348.

[1771] 19/Meryem, 35; ayrıca bkz. 4/Nisâ', 171; 23/Mü'minûn, 91; 2/Bakara, 116; 17/İsrâ', 111; 21/Enbiyâ, 26; 25/Furkân, 2; 39/Zümer, 4; 72/ Cin, 3; 6/En'âm, 100, 37/Sâffât, 149, 153; 9/Tevbe, 30.

meleklerden kadınlar mı edindi? Gerçekten siz büyük (çok tehlikeli) bir söz söylüyorsunuz."[1772]

Ayrıca Kur'an, Allah'a çocuk isnat edenlerin, ne kendilerinin ne de atalarının hiçbir şey bilmediklerini ve onları bu sözlerinin büyük bir iftira ve yalandan başka bir şey olmadığını açıkça beyan etmektedir.[1773]

Kur'an ayrıca, İsa'yı (a.s.) Allah'a oğul isnat eden Hıristiyanları şöyle tenkit eder:

"Hıristiyanlar: 'Mesih, Allah'ın oğludur dediler.' Bu onların ağızlarıyla geveledikleri sözlerdir. (Sözlerini) önceden inkâr etmiş (olan müşrik)lerin sözlerine benzetiyorlar. Allah onları kahretsin, nasıl da (haktan bâtıla) çevriliyorlar."[1774]

Günümüzde de Hıristiyanlarca güvenilir olarak kabul edilen İnciller'de bu tür ifadelere oldukça sık rastlamak mümkündür.[1775] Ancak, bazı Hıristiyan teologlar, Hıristiyanların İsa'ya, Allah'ın oğlu adını verdiklerini belirtmekle birlikte, bunun Hıristiyanlar için İsa'nın Tanrı tarafından fiziksel olarak doğrulduğu şeklinde değil, Tanrı'nın İsa ile içten bir ilişki kurduğu, ezelî ve yaratılmamış mesajının İsa'da var olduğu şeklinde anlaşılması gerektiğini belirtirler.[1776] Onların, İsa'nın tabiatını basite indirgedikleri, bu görüşlerinin yanında, tarihte bu konuda eşine az rastlanır kelami tartışmaları ve hakim görüşün reddi halinde kıyıma uğramış binlerce, hatta on binlerce mezhep taraftarını göz ardı etmemek gerekir. Bunun da ötesinde, İslâm inancına göre bir peygamber için, dürüst ve doğru insanlara, Tanrı'nın çocukları anlamında Allah'ın oğlu demek yerine, tevhidi zedelemeyecek daha net ve daha sakıncasız deyimler kullanmak en doğrusu olsa gerektir.

Kur'an-ı Kerim, Yahudi ve Hıristiyanların daha önce peygamberlerinin kendilerine tebliğ ettiği dinin ulûhiyeti konusunda, Allah'a oğul isnadı gibi dinin özüyle bağdaşmayan ve daha çok politeist dinî yapılardan etkileşim sonucu alındığı anlaşılan bir konuda, onlara tevhidi önermektedir:

[1772] 17/İsrâ', 40.

[1773] 18/Kehf, 4-5.

[1774] 9/Tevbe, 30; ayrıca bkz. 4/Nisâ', 171.

[1775] Bkz. Matta 8: 29, 16/ 16; Markos 1: 1; 3: 11; Luka 4: 41; 8: 28; 10: 1-2; Yuhanna 3: 16-18; 5: 19-20.

[1776] Watt, *Günümüzde İslâm ve Hıristiyanlık*, İstanbul, 1991, s. 203. Ebû Zehra, *Muhadarât fi'n-Nasraniyye*, Kahire, t.y., s. 103.

“De ki: ‘Ey Kitap Ehli, bizim ve sizin aranızda eşit olan bir kelimeye gelin: Yalnız Allah’a tapalım. O’na hiçbir şeyi ortak koşmayalım; birbirimizi Allah’tan başka tanrılar edinmeyelim. Eğer yüz çevirirlerse; şahit olun, biz Müslümanlarız!’ deyin.”[1777]

Kur’an Hz. İsa’yı (a.s.) tanrılaştıran Hıristiyanları da şöyle tenkit etmektedir:

“ ‘Allah Meryem oğlu Mesih’tir.’ diyenler küfre gitmişlerdir. Halbuki, Mesih demişti ki: ‘Ey İsrailoğulları benim ve sizin Rabbiniz olan Allah’a kulluk edin. Zira kim Allah’a ortak koşarsa muhakkak ki, Allah ona cenneti haram etmiştir. Onun varacağı yer ateştir; zalimlerin yardımcıları yoktur.”[1778]

İsa’nın (a.s.) ulûhiyeti hakkında, Hıristiyan teolojisindeki ayrıntılara girmeden ifade etmek gerekirse, onların bu konudaki görüşlerini üç ayrı noktada toplamak mümkündür: Bunlardan birincisine göre, Mesih’te yalnızca tek bir tabiatın varlığı kabul edilir ve bu tabiat ya yalnızca beşerî yahut da yalnızca ilâhîdir.[1779] İkinci görüşe göre, İsa’nın (a.s.) biri ilâhî diğeri de beşerî olmak üzere iki tabiatı vardır; ancak beşerî tabiatının külli ya da cüz’î olup olmadığı konusu da ayrıca tartışma konusudur.[1780] Üçüncüsü ise, Arius ve taraftarlarının benimsediği, muvahhid anlayışa sahip olan bir görüştür ki, buna göre, İsa (a.s.) “Kelimetullah”tır; ancak ilâhî değil, Allah’ın dûnunda yer alan beşerî ve yaratılmış (*mahluk*) bir tabiata sahiptir.[1781]

Öte yandan Kur’an, Hıristiyanların teslis konusundaki inancına da eleştiriler getirmektedir:

“Allah, üçün üçüncüsüdür,’ diyenler, elbette kâfir olmuşlardır. Halbuki bir tek ilâhtan başka İlâh yoktur.”[1782]

Hıristiyan akidesinin en temel inançlarından biri olan teslis (*trinity*) doktirini, Hz. İsa’dan birkaç asır sonra ortaya çıkmış ve Arius ile taraftarlarının tevhidi savunma çabalarına rağmen, Pavlusçu düşüncenin etkisiyle Hıristiyan camianın vazgeçilmez inancı haline gelmiştir.[1783] Teslis inancının Hıristiyanlığın özüyle hiçbir alâkası yoktur. Aksine bu üçlü tanrı inancının (*trimorti*) eski Hind, Mısır, Yunan ve bazı Avrupaî

[1777] 3/Al-i İmrân, 64.

[1778] 5/Mâ’ide, 72; ayrıca bkz. 5/Mâ’ide, 17.

[1779] Aydın, *Hırıstiyan Genel Konsilleri*, s. 13-14, 17; Sarıkçıoğlu, *Dinler Tarihi*, s. 239.

[1780] Aydın, *Hırıstiyan Genel Konsilleri*, s. 17-19; Sarıkçıoğlu, *Dinler Tarihi*, 260.

[1781] Ataurrahim, *a.g.e.*, s. 112; Sarıkçıoğlu, *Dinler Tarhi*, s. 238; Ebû Zehra, *a.g.e.*, 126.

[1782] 5/Mâ’ide, 73.

[1783] Ataurrahim, *a.g.e.*, s. 80-81; Salih Akdemir, *Hırıstiyan Kaynaklara ve Kur’an-ı Kerim’e Göre Hz. İsa*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1992, s. 181-182.

kavimlerin inançları arasında yer aldığı, Hıristiyanlığa yeni Eflatunculuk ve putperestliğin etkisiyle, dönemin Bizans İmparatoru ve bazı Hıristiyan din adamlarının marifetiyle adapte edildiği, bu konuda yapılan bilimsel çalışmalarla doğrulanmıştır.[1784]

Günümüz Hıristiyanlarınca, üçlü birlik diye isimlendirilen bu inanışın, Kur'an tarafından "üçün üçüncüsü" (*sâlisu selâse*) şeklindeki kullanımını dil bilimciler, "Bu, üçün biri demektir ve bununla teslisdeki Baba, Oğul ve Ruhu'l-Kudüs şeklindeki üç unsur (*ekânim-i selâse*) kastedilmektedir."[1785] diye açıklamışlardır. İsa'nın ilâhlığının ya da teslisin, fizikî bir bütünlük olarak görüldüğü gerekçesiyle, Kur'an'daki teslise ilişkin ifadelerin gerçeği yansıtmadığı şeklinde Hıristiyan teologlarınca tenkit edilmektedir.[1786] Oysa, onların bu tenkitlerinin yersiz olduğu gayet açık ve ortadadır. Zira onlar diyorlar ki, "Hıristiyanlar tarafından Hz. Muhammed'e anlatılan teslis fikrinin çok kaba bir teslis fikri olduğu, yani Hıristiyanların İsa'yı Allah'ın fizikî bir oğlu olarak gösterdikleri ve eğer Hz. Peygamber'e daha kabul edilebilir ve daha ruhanî bir görüş ileri sürülmüş olsaydı, bunu reddetmeyecekti.[1787] Kur'an'dan da açıkça anlaşıldığı gibi, Mekkelilerin şirki bile gerçekten kaba ve tamamen maddi değildi. Buna rağmen Kur'an, müşrik Arapları, tanrılarına "Allah'ın kızları" dedikleri için kınamaktadır.[1788] Fakat bu ifade basit bir anlamda kullanılmamıştır. Çünkü bu tanrılar, Allah'ın bir parçası olarak sayılmaktaydı.[1789] Bundan dolayı, Kur'an pek erken dönemlerden itibaren İsa (a.s.) hakkındaki ulûhiyet iddialarını kesinlikle reddetmiş[1790] ve onun Allah'ın bir elçisi olduğunu vurgulamıştır.[1791] Ayrıca Kur'an'ın bu konudaki eleştirileri de oldukça serttir ve herhangi bir istisna da içermemektedir:

"Ey Kitap Ehli, dininizde taşkınlık etmeyin ve Allah hakkında gerçek olmayan şeyler söylemeyin! Meryem oğlu İsa Mesih, sadece Allah'ın elçisi, O'nun Meryem'e attığı kelimesi ve O'ndan bir ruhtur. Allah'a ve elçilerine inanın, (Allah) "Üçtür" demeyin. Kendi yararınıza olarak buna son verin. Çünkü Allah yalnız bir tek tanrıdır. Haşa O,

---

[1784] Ataurrahim, *a.g.e.*, s. 12, 80; Aytunç Altındal, *Üç İsa*, İstanbul, 1993, s. 41.

[1785] Râzî, *Mefatihu'l-Ğayb*, VI. 104; Kurtubî, *a.g.e.*, VI. 17, 161; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II. 77; Alûsî, *Rûhu'l-Meanî*, II. 26-27.

[1786] Fazlur Rahman, *İslâm*, s. 37; Watt, *Hz. Muhammed,* s. 318-319.

[1787] Watt, *Hz. Muhammed*, s. 318-319.

[1788] 43/Zuhruf, 16; 16/Nahl, 57.

[1789] Fazlur Rahman, *İslâm*, s. 36.

[1790] 19/Meryem, 35, 88, 93.

[1791] 19/Meryem, 30.

çocuk sahibi olmaktan yücedir. Göklerde ve yerde olanların hepsi O'nundur. Vekil olarak Allah yeter."[1792]

Kur'an'daki bu tenkitlerin yanında, Hz. Peygamber de, bizzat kendi ifadeleriyle Hıristiyanların bu konudaki tutumlarını açıkça eleştirmekte ve dinin gerçek hükümlerini şöyle ifade etmektedir:

"Dinde aşırılıktan sakının zira sizden öncekiler, dinde aşırı gittiklerinden ötürü helâk oldular."[1793] "Hıristiyanlar Meryem oğlu (İsa)'yı bâtıl bir şekilde övdükleri gibi, beni de övmede aşırlığa kaçmayın. Hiç şüphesiz ben ancak Allah'ın bir kuluyum. Bu nedenle bana Allah'ın kulu ve resulü deyin."[1794] 'Her kim Allah'tan başka ilâh yoktur; Allah tektir, ortağı yoktur; Muhammed Allah'ın kulu ve resulüdür; İsa da Allah'ın kulu ve resulüdür ve Meryem'e bıraktığı bir kelimesi ve O'ndan bir ruhtur...' der ve bunu kalbiyle tasdik ederse, o kul hangi amel üzere olursa olsun, Allah onu cennetine koyar."[1795]

Gerek Kur'an'ın gerekse Hz. Peygamber'in ifadelerinde, Allah'ın tarih boyunca gönderdiği bütün peygamberlerde ortak paydayı teşkil eden tevhide aykırı olan İsa'nın Allah'ın oğlu, Allah'ın bizzat kendisi ya da tesliste Allah'ın ortağı olduğu şeklindeki inançlar, kesin bir dille reddedilmektedir. Ayrıca vahyin bizzat işaretiyle de İsa'nın (a.s.) gerçek kimliği ortaya konulmakta ve O'nun yalnızca Allah'ın kulu ve resulü olduğu vurgulanmaktadır.

2.3.2. Hıristiyanların Peygamberlik İnancı

Kur'an'da, gerek Yahudilerin gerekse Hıristiyanların peygamberlik ve peygamberlere karşı takındıkları tavırlar eleştirilmektedir. Zira onlar Allah'ın ilâhî mesajlarını bildirmek üzere gönderdiği elçilere, tevhidin özüyle bağdaşmayan iftiralar atfetmişlerdir.

Gerek Yahudiler gerekse Hıristiyanlar tarafından iftiraya maruz kalan peygamberlerin başında hiç şüphesiz İsa (a.s.) gelmektedir. Zira onlar, İsa'nın (a.s.)

[1792] 4/Nisâ', 171 ayrıca bkz. 5/Mâ'ide, 72-76.

[1793] Nesâ'î, Menasik, 217 (V. 268); İbn Mace, Menasik, 68 (II. 108); İbn Hanbel, I. 215, 347; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XIII. 292.

[1794] Buhârî, Enbiyâ, 48 (IV. 142); Dârimî, Rikak, 68 (s. 716); İbn Hanbel, I. 23-24, 47, 5; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI. 551, 556.

[1795] Buhârî, Enbiyâ, 47, (IV. 139); Muslim, İmân, 46 (I, 57); İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI. 551, 556; Tirmizî, Kıyâme, 10 (IV. 539); İbn Mace, Zühd, 37 (II. 1440); İbn Hanbel, I. 461, II. 436.

risaletini değil, ulûhiyetini kabul etmişler ve bundan dolayı da küfre girmişlerdir.[1796] Bu nedenle gerek Kur'an'da gerekse Hz. Peygamber'in sözlerinde, onların bu konudaki iddiaları Hz. İsa'nın gerçek kimliği ortaya konularak cevaplandırılmıştır. Bunun için de Kur'an'da önce Hz. İsa'nın yaratılışı hakkındaki mucizevi olaylar hatırlatılır:

"Allah'ın yanında İsa'nın durumu Âdem'in durumu gibidir: Onu, topraktan yarattı, sonra ona 'ol' dedi, o da oluverdi."[1797] "Melekler demişti ki: 'Ey Meryem, Allah seni, Kendisinden bir kelime ile müjdeliyor: Adı Meryem oğlu Mesih'dir; dünyada da, ahirette de şerefli, asaletli ve (Allah'a) yakın olanlardandır. Beşikte ve yetişkinlikte insanlarla konuşacak ve iyilerden olacaktır'. Dedi ki: 'Rabbim, bana bir beşer dokunmamışken benim nasıl çocuğum olur?' Allah, böylece dilediğini yaratır, dedi; bir şeyin (olmasını) istedi mi ona 'ol' der, o da oluverir."[1798]

Hz. İsa, Allah'ın lütfuyla, kendisinin bu yaratılışına hayret edenlere şöyle cevap veriyor:

"...(Çocuk): 'Ben Allah'ın kuluyum' dedi; (O) bana Kitabı verdi, beni peygamber yaptı. Beni bulunduğum her yerde insanlara yararlı kıldı. Sağ olduğum sürece bana namaz kılmayı, zekât vermeyi emretti! (Beni) anneme iyilik eder (kıldı) beni başkaldıran bir zorba yapmadı. Doğduğum günde, öleceğim günde ve diri olarak kaldırılacağım günde (Allah'tan) bana esenlik verilmiştir."[1799]

Öte yandan Kur'an, Hz. İsa'nın İsrailoğullarına peygamber olarak gönderilişini de şöyle anlatır:

"Ona Kitabı, Hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretecek, onu İsrailoğullarına (şöyle diyen) bir elçi yapacak: 'Ben size Rabbinizden bir mucize getirdim: 'Ben çamurdan kuş şeklinde bir şey yaratır, ona üflerim, Allah'ın izniyle hemen kuş oluverir; körü ve alacalıyı iyileştiririm; Allah'ın izniyle ölüleri diriltirim; evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm. Eğer inançlı iseniz elbette bunda sizin için bir ibret vardır. (Ben) benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı olarak ve size haram kılınan bazı şeyleri helâl yapayım diye gönderildim. Size Rabbinizden bir mucize getirdim, Allah'tan korkun bana itaat edin! Allah benim de sizin de Rabbinizdir; O'na kulluk edin doğru yol budur."[1800]

[1796] 9/Tevbe, 30.

[1797] 3/Al-i İmrân, 59.

[1798] 3/Al-i İmrân, 45-47; ayrıca bkz. 19/Meryem, 17-22.

[1799] 19/Meryem, 30-33.

[1800] 3/Al-i İmrân, 48-51; ayrıca bkz. 5/Mâ'ide, 46, 110.

“Meryem oğlu İsa: ‘Ey İsrailoğulları, ben size Allah’ın bir elçisiyim, benden önce gelen Tevrat’ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek ve ismi Ahmed olan bir elçiyi müjdeleyici olarak (geldim)’ demişti. Fakat (İsa’nın müjdelediği elçi) onlara apaçık deliller getirince: ‘Bu apaçık bir büyüdür,’ dediler.”[1801]

“Meryem oğlu Mesih, bir elçiden başka bir şey değildir. Ondan önce de elçiler gelip geçmiştir. Annesi de dosdoğruydu. İkisi de yemek yerlerdi. (Yaşamak için yemeye muhtaç olan nasıl tanrı olabilir?) Bak, onlara nasıl ayetleri açıklıyoruz, sonra bak nasıl (haktan) çevriliyorlar!?”[1802]

Gerçek kişiliği hakkında Kur’an’da bilgi verilen İsa’nın, kendisi ve annesi hakkında ulûhiyet iddiasında bulunanlara Kur’an, İsa’nın (a.s.) dilinden şöyle cevap vermektedir:

“Allah demişti ki: ‘Ey Meryem oğlu İsa sen mi insanlara ‘Beni ve annemi, Allah’tan başka iki tanrı edinin’ dedin? Haşa, dedi, Sen yücesin benim için gerçek olmayan bir şeyi söylemek benim haddim değildir! Eğer demiş olsaydım, Sen bunu bilirdin, Sen benim nefsimde olanı bilirsin, ben Senin nefsinde olanı bilmem, çünkü gizlileri bilen yalnız Sensin, Sen! Ben onlara: ‘Benim ve sizin Rabbiniz olan Allah’a kulluk edin,’ diye Senin bana emretmiş olduğundan başka bir şey söylemedim. Ben onların içinde olduğum sürece onları kolladım, fakat Sen beni vefat ettirince onları gözetleyen (yalnız) Sen oldun. Sen her şeyi görürsün.”[1803]

Sonuç olarak, gerek Kur’an gerekse Hz. Peygamber’in sözlerinden anlaşıldığı gibi, Hıristiyanların peygamberlere karşı tutumlarının kimi zaman inançsızlık, kimi zaman da gerçek dışı beyanlar diye reddedildiği görülmektedir. Onların, insanlık tarihi boyunca aynı ilâhî mesajı insanlara sunma görevini üstlenen peygamberler arasında ayrımcılık yapması ve buna göre bazılarını kabul edip, bazılarını reddetmeleri hepsine karşı takınılmış bir inkâr olarak değerlendirilmektedir. Yine daha önceleri söz vermelerine rağmen sırf kıskançlıklarından dolayı Hz. Peygamber’i inkâr etmeleri onların tabiatlarının bir gereği ve eğilimi haline gelmiştir. Özellikle Hz. İsa (a.s.) hakkında aşırı gitmeleri, onu ve annesini ilâhlaştırmaları hatırlatılarak onların bu konudaki inançları reddedilmektedir.

[1801] 61/Saf, 6.

[1802] 5/Mâ’ide, 75

[1803] 5/Mâ’ide, 75; ayrıca bkz. 4/Nisâ’, 171; 57/Hadîd, 27.

2.3.3. Hıristiyanların Kutsal Kitap İnancı

Kur'an'ın ayetlerinde, mutlak mânâda Hıristiyanlara gönderilen kitap olgusundan söz edilmekte, Hz. İsa'ya (a.s.) indirilen İncil'i tarihî bağlamda, yani Allah'ın elçisine gönderdiği şekliyle övgüye layık görmektedir. Bu bağlamda Kur'an'ın İncil üzerinde yüzyıllarca oluşan Hıristiyanlık tortusu ile gerçek ilâhî mesajı birbirinden ayırdığını görmekteyiz. Zira gerek Yahudi gerekse Hıristiyanlarla ilgili ayetler incelendiğinde, tarih boyunca onların, Allah'ın elçilerine ve ilâhî mesajlara karşı olumsuz tavır takındıkları görülmektedir. Nitekim Hz. Muhammed (a.s.) ve ona indirilen Kur'an'a karşı gösterilen tavırlar bundan farklı olmamıştır. Kur'an onların, Allah'ın ayetlerini inkâr ettiklerini[1804] ya da bile bile gerçeği gizledikleri[1805] ya da yalnızca kendilerine indirilene iman edeceklerine dair sözler sarf ettiklerini ve bu geleneksel inkârcı tavırlarını hiç değiştirmeden sürdürdüklerini belirtir.

Görüldüğü gibi Kur'an, gerek Tevrat gerekse İncil'in orijinalinden övgüyle bahsederken, Hıristiyanların kitap inancını reddeder. Yeni Ahid ya da Evangelium diye bilinen ve Kilise tarafından *canonic* (sahih) olarak kabul edilen Matta, Markos, Luka ve Yuhanna adlı dört İncil, henüz yazıya geçmeden önce 60 ya da 70 yıl kadar bir zaman sözlü olarak nakledilmiştir.[1806] Hz. İsa'nın (a.s.) konuştuğu ve yaşadığı dönemin halk dili Süryanice olmasına rağmen[1807] bu İnciller Grek (Helen) diliyle yazılmıştır.[1808] Bu durumda İnciller'in daha sonraki nesillere, Hz. İsa'nın kullandığı orijinal vahiy diliyle nakledilmediği gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Bununla birlikte, sanıldığı gibi İnciller, Hz. İsa'ya gönderilen kutsal vahyi içeren kitaplar değildir. Hıristiyan ilâhiyatçılarına göre İnciller, Hıristiyanların nazarında havarilerin inançlarını ve bu inancın Hıristiyan topumu için ne ifade ettiğini izaha yönelik ilhama dayalı yazılardır.[1809] Hz. İsa'nın MS. 30 yılında vefatı üzerine onu tanıyanlar, yaptıklarını görenler, söylediklerini işiten şakirtler, onunla ilgili anılarını sakladılar ve dua etmek üzere bir araya geldikleri zaman onun sözlerini ve yaptıklarını anlatmaya

---

[1804] 3/Al-i İmrân, 72, 70, 98.

[1805] 2/Bakara, 42, 76-77, 146-147, 174-175; 3/Al-i İmrân, 71; 5/Mâ'ide, 15.

[1806] Michel, *a.g.e.*, s. 33.

[1807] Reşîd Rızâ, *el-Menâr*, IX. 278; Mevdûdî, *Tefhim*, VI. 272.

[1808] Ebû Zehra, *Muhadarât*, s. 44.

[1809] Michel, *a.g.e.*, s. 40.

başladılar. Hz. İsa ile ilgili bu hikâyeler zamanla daha kapsamlı bir hal aldı. İşte bu anlatımlar yaklaşık MS. 60'lı yıllarda[1810] ilk havari Petrus'un arkadaşı Markos tarafından kaleme alındı ve daha sonra bunu diğer kitaplar takip etti.[1811] Bununla birlikte ilk yazılı Grekçe İncil nüshaları, MS. IV. asırdan öteye geçmemektedir. Dolayısıyla, Hz. İsa'dan 300 yıl gibi uzun bir müddet sonra yazıya geçirilen bu İncillerde nasıl bir değişikliğin olduğunu tespit etmek zor olsa da;[1812] İncillerde geçen ve Hz. İsa'ya ait olduğu nakledilen sözlerde değişikliklerin olmadığını da söylemek imkânsızdır.

Nitekim İslâm bilginlerinden İbn Teymiyye, Tevrat ve İncil hakkında Kur'an'da yer alan ifadeleri nakledip, İslâm âlimlerinin bu konudaki mütalâalarını da izah ettikten sonra tahrifatla ilgili görüşlerini şöyle açıklamaktadır:

"...Doğrusu şudur ki, yeryüzünde (bu kitapların) Hz. Peygamber dönemine kadar ulaşmış sahih nüshaları bulunduğu gibi, pek çok nüshaları da vardır. Bu nüshalardan hiçbir şeyin tahrif olmadığını söylemek, nefyi imkânsız bir şeyi söylemek gibidir. Yine Nebi'den (a.s.) sonra bütün nüshaların tahrif edildiğini söylemek de, yanlışlığı bilinen bir şeyi söylemek gibidir. Kur'an, onlara (Ehl-i Kitab'a) Allah'ın Tevrat ve İncil'de indirdikleriyle hükmetmelerini emrederken,[1813] bu kitaplarda kendi hükmünün bulunduğunu da haber veriyor.[1814] Ayrıca Kur'an'da, onların bütün nüshaları değiştirdiklerine dair hiçbir haber de mevcut değildir. O halde Yüce Allah'ın 'İncil sahipleri Allah'ın onda indirdiğiyle hükmetsinler..'[1815] ifadesindeki, Allah'ın indirdiği şeyden maksad, İsa'dan (a.s.) alınan şeriatdır. O'nun ref'olunduktan sonraki bilinen hikâyesine gelince, bu, Tevrat'ta Musa'nın (a.s.) vefat haberinin geçmesi gibi bir şeydir. Bilindiği gibi, vefatlarından sonra Musa ve İsa (a.s.) hakkında Tevrat'ta ve İncil'de geçen bu ifadeler, ne Allah'ın indirdiklerinden, ne de Musa ve İsa'dan (a.s.) kalma bir şeydir. Bunlar, bilakis Ehl-i Kitab'ın, onların durumunu bildirmek için kendi elleriyle yazdıkları haberlerin ta kendisidir. Bu tür haberler, Allah'ın onlara indirdiği şeylerden olmadığı gibi, onların hayatlarında emrettikleri ve insanlara bildirdikleri şeyler de değildir. Bundan dolayı Hz. İsa'nın çarmıha gerilişi, vefatı ve ref'inden sonra havarilerin yanına tekrar geri

---

[1810] Michel, *a.g.e.*, s. 33.

[1811] Michel, *a.g.e.*, s. 33.

[1812] İbn Kayyım, *Hidâye*, s. 84-85; Şaban Kuzgun, *Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri*, İstanbul, 1991, s. 161.

[1813] 5/Mâ'ide, 47.

[1814] 5/Mâ'ide, 43.

[1815] 5/Mâ'ide, 47.

dönüşüne dair İncil'de yer alan haberler, İsa'nın söylediği şeyler değildir. Bunlar, ancak ondan sonra gelen kimselerin görüşleridir. Allah'ın indirdiği şeyler ise, bir tebliğci olarak İsa'nın (a.s.) Allah'tan aldığı şeylerdir.[1816]

2.4. Hz. Muhammed'in İbadet Konusunda Hıristiyanlara Karşı Tutumu

2.4.1. Temizlik (Taharet)

Yüce Allah'a yakınlık, itaat ve tazim maksadıyla yapılacak herhangi bir ibadete başlamadan önce taharet yapmak (abdest ya da gusül almak), ibadete has zorunlu bir uygulama ve hazırlık aşamasıdır. İslâm'ın temel kaynaklarına baktığımız zaman, bu uygulamanın daha önceki şeriatlarda da mevcut olduğunu görmek mümkündür.[1817] Kur'an'da, İsrailoğullarına ve Hz. Meryem'e namaz kılmasının emredildiği bildirilmektedir.[1818] Bu durum dolaylı olarak namazdan önce abdest almaları gerektiğine işaret etmektedir.[1819]

Hıristiyanlıkta ve İnciller'de, vaftizin dışında abdest ya da gusle benzer bir uygulamanın yer almadığı görülmektedir. Esasen İslâm'da ya da Yahudilikte yer alan taharet anlayışının Hıristiyanlıkta bulunmaması, Hz. İsa (a.s.) sonrası döneminde Hıristiyanlığın kurucusu sayılan Pavlos'un reformist tutumuna bağlanmaktadır.[1820] Vaftiz'in aslî günahı silmek ve Tanrı'nın mağfiretinden yararlanmak amacıyla uygulandığı,[1821] cünüplük, hayız ve nifas gibi durumlardan dolayı herhangi bir uygulamanın gerekmediği göz önüne alınırsa, abdest ya da gusülle doğrudan ilişkili olmadığı anlaşılmaktadır.

2.4.2. Namaz

[1816] İbn Teymiyye, Şeyhu'l-İslâm Takiyyuddîn Ahmed, *Mecma'u'l-Fetevâ*, Riyad, 1991, XIII. 103-104.

[1817] Kurtubî, *a.g.e.*, II. 78; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I. 164.

[1818] 2/Bakara, 43; 3/Al-i İmrân, 43.

[1819] Ali Osman Ateş, Sünnetin Kabul veya Reddettiği Cahliyye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetler, I. 5-6.

[1820] Pavlos'un Romalılara Mektubu 3: 20-28.

[1821] Pavlos'un Romalılara Mektubu 3: 25; Markos 16: 16.

İslâmi kaynaklara göre, namaz ibadetinin daha önceki peygamberlere ve ümmetlere de farz olduğu doğrulanmaktadır. Kur'an'ın çeşitli ayetlerinde Hz. İbrahim ve İsmail'in namaz kıldıkları ve kendilerine tâbi olanlara da namazı emrettiklerinden bahsedilir.[1822] Ayrıca Hz. İbrahim'in: "Rabbim beni ve soyumdan gelenleri namaz kılanlardan eyle.."[1823] diye dua ettiği de bilinmektedir. Daha da önemlisi, namazda yer alan kıyâm, rukû ve secde rükünlerine işaret edilerek, Hz. İbrahim'in bu şekilde namaz ibadetini ifa ettiğinden de bahsedilmektedir:

Kur'an'da ayrıca, Hz. Zekeriyya ve Meryem'in de mabedde namaz kıldıkları bildirilmektedir.[1824] Rivayete göre Hz. Meryem, ayakları şişinceye kadar namazda kıyâma durur[1825] ve gece namazı kılmak için guslederdi.[1826] Yine Kur'an'da Hz, İsa'ya (a.s.) namaz kılmasının emredildiği de bildirilmektedir:

"(Çocuk, yani İsa dedi ki): 'Ben Allah'ın kuluyum, (O) bana Kitab verdi, beni peygamber yaptı. Beni bulunduğum her yerde insanlara yararlı kıldı. Sağ kaldığım sürece bana namaz kılmayı ve zekât vermeyi emretti."[1827]

Kurtubî, bu ayet, namaz kılmak, zekât vermek ve ana-babaya iyilik etmek gibi ibadetlerin geçmiş ümmetlere de farz kılındığını göstermektedir, der.[1828] Tirmizî'nin naklettiği bir rivayette; Cebrail, Kâbe'nin yanında Hz. Peygamber'e imam olarak beş vakit namaz kıldırmış ve: "Ey Muhammed, senden önceki peygamberlerin (namaz) vakti budur." demiştir.[1829] İbnu'l-Arabî, bu hadisi yorumlarken, bu vakitlerde kılınan namazların daha önceki peygamberlere de farz kılındığını belirtmektedir.[1830]

Kur'an ve Sünnet'te, daha önceki peygamberlere ve ümmetlere namazın farz kılındığı hakkında nakledilen bu ifadeler, gayriislâmi kaynaklarca da doğrulanmaktadır. M. Rodinson, Doğu Hıristiyanlarının kendi ibadetlerine "Salât" dediklerini ve İslâm'daki

---

[1822] 2/Bakara, 125; 14/İbrâhîm, 37; 19/Meryem, 54-55.

[1823] 14/İbrâhîm, 40.

[1824] 3/Al-i İmrân, 38-39, 42-43; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I. 341.

[1825] Kurtubî, *a.g.e.*, IV. 54-55; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I. 343.

[1826] İbn Kesîr, *Tefsîr*, I. 343.

[1827] 19/Meryem, 30-31.

[1828] Kurtubî, *a.g.e.*, XI. 70.

[1829] Tirmizî, Salât, 1 (I. 279-280); Ebû Dâvûd, Salât 2 (I. 278); İbn Hanbel, I. 333, 354.

[1830] Ebû Bekr Muhammed İbnu'l-Arabî, *Arizetu'l-Ahvazî bi Şerhi Sahîhi't-Tirmizî*, Beyrut, t.y. I. 257.

namazın onlardan esinlenerek tanzim edildiğini ileri sürmektedir.[1831] F. Buhl ise, Hz. Muhammed'in (a.s.) gece namazını Hıristiyanlardan, orta namazını (*es-salâtu'l-vustâ*) da Yahudilerden aldığını ileri sürmektedir. Gerek Buhl gerekse Rodinson'un namazın menşei hakkında ileri sürdüğü bu iddilar, gerçekten uzak olsa da, namazın diğer milletlerce de uygulandığı ve diğer milletlere de farz kılındığını tespit etmesi bakımından dikkat çekicidir.[1832] A.J. Wensinck de, *salât* kelimesinin daha önceki dillerde de yer aldığını belirterek namazla, Yahudi ve Hıristiyanların dinî ayinleri arasında bir benzerlik olduğundan söz eder.[1833]

Bu tespitler, namazın Müslümanlara farz olduğu gibi diğer ümmetlere de emredildiğini gösteren Kur'an ve Sünnet'te yer alan ifadeleri de açıkça doğrulamaktadır. Buna göre İslâm, namaz ibadetinin çok daha önceden beri uygulanan bir ibadet şekli olduğunu kabul etmektedir. Temel prensiplerde dinin aynı olduğunu kabul eden İslâm,[1834] namaz gibi bazı ibadetlerin de daha önceki ümmetlerce uygulandığını ve kökeninin çok daha eskilere dayandığını savunmaktadır**.** Bu durum namaz ibadetinin ne kadar köklü bir ibadet olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Namazın bazı Hıristiyan ve Yahudi ayin ve ibadetlerine benzemesi, Müslümanların onlardan esinlenerek böyle bir ibadeti tanzim ettiklerini değil, bilakis bütün semavi dinlerin (Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm) kaynaklarının aynı olduğunu gösterir.

2.4.3. Oruç

Hıristiyanlıkta oruç, Kilisenin üçüncü emri olarak benimsenmiş bir ibadet tarzıdır.[1835] Ancak, daha çok perhiz gibi mütalâa edilmiştir; maksadı vücuda belirli zamanlarda eziyet etmek, nefsanî arzuları kırmak, işlenmiş bazı günahların cezasını bu dünya da çekmektir.[1836] İncillerde, Hz. İsa'nın (a.s.) oruç tuttuğu ve nasıl tutulması gerektiğine dair bazı açıklamalarda bulunduğu nakledilmektedir.[1837]

[1831] Maxime Rodinson, *Hz. Muhammed*, İstanbul, 1968, s. 143.

[1832] Ali Osman Ateş, *a.g.e.*, s. 25.

[1833] A.J. Wensinck, "Salât" mad., *İA*, s. 112.

[1834] 3/Al-i İmrân, 19, 84-85; 2/Bakara, 136; 30/Rûm, 30 vd.

[1835] Tümer-Küçük, *a.g.e.*, s. 456.

[1836] Cilacı, *a.g.e.*, s. 27.

[1837] Matta 6: 16-18; 9: 14-17; Markos 2: 18-22; Luka 5: 33-38.

Günümüz Hıristiyanları, dinlerinde uygulanmakta olan oruç ibadetini, dinin birçok hükmü gibi değişikliğe uğratmış ve peygamberlerin belirttiği saflığı koruyamamışlardır. Hıristiyanlar, oruç ibadetinin şeklini değiştirip perhiz haline sokmuşlar ve gün sayısını arttırmışlardır.[1838]

Oruç konusunda da, özellikle Batılı araştırmacıların, Hz. Peygamber'in önceleri diğer semavi dinlerden etkilendiğini; daha sonra da dini millileştirmenin bir uzantısı olarak Ramazan orucunu getirdiğini iddia etmeleri, gerçeklerden uzak, sübjektif bir değerlendirmedir.[1839] Kur'an, orucun İbrahimî dinlerin bir geleneği olduğunu ortaya koymaktadır.

2.5. Medine'de Hıristiyanlarla İlişkilerin Genel Değerlendirmesi

Hz. Peygamber'in (a.s.) Hıristiyanlarla münasebetleri bi'setten öncesine dayanmaktadır. O, daha çocuk yaşta iken amcası Ebû Tâlib ile yaptığı ticari seyahatte Busra'da Rahip Bahira ile görüşmüş, yaptığı Yemen ve diğer seyahatlerinde de Hiristiyanlarla münasebetleri olmuştur. Mekke'de iken bazı Hıristiyanlarla münasabetleri olmuş onlardan Tevrat ve İncil'i dinlemiştir. Bi'setten sonra ise, Hıristiyanlık ve Hıristiyanlar hakkındaki fikirleri nazil olan ayet-i kerimelerle şekillenmiştir. Bu dinin peygamberi Hz. İsa, onun annesi Hz. Meryem ve Hıristiyanlıkla ilgili pek çok konu hakkında kendisine bilgi verilmiştir. O, müşrikler karşısında, Ehl-i Kitap olmalarından dolayı, daima Hıristiyanlardan yana tavır takınmıştır. Bunun en bariz örneğini, Bizanslılarla-Sasaniler arasındaki savaşta, Hıristiyan olan Bizanslıların mağlubiyetine üzülmelerinde, ileride galip geleceklerini bildiren ayetlerin nazil olması ve bu olayın gerçekleşmesi üzerine sevinmiş olmalarında görmekteyiz.[1840] Hz. Peygamber'in (a.s.) Hıristiyanlara karşı olumlu davranışları, getirdiği bu yeni dinin, Hıristiyan âleminde yankı bulmasına ve Habeşistan'dan gelen ve sayıları yirmi kadar olan temsilciler heyetinin incelemelerden sonra Müslüman olmalarına vesile olmuştur. Yine Habeşistan'a hicret eden muhacirlerin geri verilmesini isteyen Kureyş elçilerinin boş dönmeleri, Necaşi'nin Ca'fer b. Ebî Tâlib'ten Kur'an ayetlerini dinledikten sonra, onları en mükemmel bir şekilde misafir etmesi, Mekke döneminde Müslüman-Hıristiyan ilişkilerinin en mükemel resmini ortaya koyması bakımından bize ışık tutmaktadır.

[1838] Kurtubî, *a.g.e.*, XI, 67; Ateş Süleyman, *Yüce Kur'an'ın*, I. 300.

[1839] Watt, Muhammed at Medina, s. 199; Hz. Muhammed, s. 12

[1840] Bkz. 30/Rûm, 1-5 ve ilgili ayetlerin tefsirlerine.

Medine döneminde ise, Müslüman-Hıristiyan münasebetlerinin ilk olarak hicrî 6. yılda başladığını görmekteyiz. Kaynaklarımızda bu tarihten önce Hıristiyanlarla herhangi bir münasebetin olduğuna dair bir bilgiye rastlanmamaktadır. Çünkü şu da bilinen bir gerçektir ki, Hz. Peygamber (a.s.) Mekke'den Medine'ye hicret ettiği zaman, Medine'de Hıristiyan nüfus ya hiç yoktu yahut da dikkate alınmayacak kadar azdılar; bu yüzden de etkinlikleri yoktu. Bu dönemde gerek Arap Yarımadası'na gerekse Arap Yarımadası'na komşu olan Hıristiyan devlet idarecileri ve kabile reislerine Hz. Peygamber tarafından İslâm'a davet mektuplarının gönderildiğini görmekteyiz. Necran Hıristiyanlarıyla olan münasebetler ise, Hıristiyanlık ve Hıristiyanlar, Hz. İsa ve daha pek çok konularda bilgi veren, 3/Al-i İmrân Sûresi'nin ilk 89 ayetinin nazil olmasına sebep olmuştur.

Bu arada Hıristiyanlarla, Hıristiyanlığı kabul eden Gassanilerin sebep olduğu ve özellikle elçilere yapılan muameleden kaynaklanan bazı savaşlar da olmuştur. Bu savaşların en önemlisi, Mute Savaşı'dır. Bu savaşta 3.000 kişilik İslâm ordusu, üç komutanını şehit vermiş olmasına rağmen 100.000 kişilik Hıristiyan ordusu karşısında başarılı bir şekilde mücadele vermiş, Hıristiyanlara karşı yapılan bu ilk sıcak çatışmanın bundan sonraki savaşlara da ışık tutmasına vesile olmuştur. Tebük Seferi ise, bizzat Hz. Peygamber'in katıldığı ve komuta ettiği, Hıristiyanlara karşı yapılan son ve en büyük savaş olmuştur. Herhangi bir çatışmanın olmadığı bu sefer sırasında, Kuzey Arabistan'daki pek çok yerleşim alanı Hz. Peygamber'e gelip, dinî yönden olmasa da siyasi yönden İslâm'ın hakimiyetini kabul ettiklerini bildirmişler ve ona bağlılıklarını ilan etmişlerdir.

Hz. Peygamber de (a.s.), onlara cizye vermeleri şartıyla hayat hakkı tanırken,[1841] iman edenlere düşmanlık bakımından, en şiddetli davrananların müşrikler ve Yahudiler olduğunu, sevgi bakımından ise Müslümanlara en yakın olanların ise "Biz Hıristiyanlarız," diyenlerin olduğunu bildirmiştir.[1842] Bu temel prensip İslâm tarihi boyunca, Müslüman-Hıristiyan ilişkilerine ışık tutan ve yol gösteren bir ölçü olmuştur.

[1841] 9/Tevbe, 29.

[1842] 5/Mâ'ide, 82.

3. EHL-İ KİTAB'A TANINAN HAKLAR VE YÜKÜMLÜLÜKLER

Bundan önceki iki ana başlıkta, Yahudiler ve Hıristiyanlar kavramlarının yerine; Ehl-i Kitap kavramını kullanacağız. Çünkü Kur'an'nın bu konudaki hitabı sadece bu dinî gruplardan birine değil, bu iki dinî grubu da içine alan "Ehl-i Kitap" şeklinde olmakta ve bu konudaki hükümler de, hem Yahudileri hem Hıristiyanları kapsamaktadır.

Varlığı, inanç ve din birliği esasına dayanan bir toplumda, aynı inancı paylaşmayan insan grupları, genel olarak yabancı unsur olarak nitelendirilir. Buna göre, İslâm toplumunda yer alan ve İslâm inancına tâbi olmayanlar da bu anlamda yabancı unsur olarak telakki edilmiştir. Garyimüslimler diye nitelendirilen bu insan grupları, içerisinde Ehl-i Kitap olanlar, kısmen ayrı bir statüde değerlendirilmiştir.

3.1. Zimmilik Statüsü ve Cizye

Kelime olarak "anlaşma, güvenlik ve söz verme" anlamına gelen zimmilik veya zimmet kavramı,[1843] hukuk terminolojisinde, "anlaşma gereği İslâm devletinin vatandaşı olma hakkını elde etmiş" diye tanımlanmıştır.[1844] İslâm hukukçuları, "..Müslümanların zimmeti birdir; bu zimmet uğrunda onların en aşağı konumdaki dahi gayret gösterir.."[1845] hadisinde geçen zimmet kelimesinin güvenlik (himaye) anlamına geldiğini belirtmişlerdir.[1846] Medine Vesikası'nda da benzer ifadelerin yer aldığı görülmektedir.[1847] Bundan da anlaşıldığı gibi, bir himaye ve güvenlik müesesesi olarak konulan zimmet akdi, Hz. Peygamber döneminden itibaren Ehl-i Kitab'ın da yer aldığı gayrimüslim tebaya, İslâm topraklarında sürekli güven içerisinde yaşama imkânı sağlamıştır.

[1843] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab,* I. 1077; İbn Kayyım, *Ahkâm*, II. 475.

[1844] Serahsî, *Siyeru'l-Kebîr*, I. 252; Zeydan, *Ahkâmu'z-Zimmiyyin*, s. 22; Said Ramazan, *İslâm Hukuku*, İstanbul, 1988, s. 154; Ahmed Ebû Süleyman, *İslâm'ın Uluslararası İlişkiler Kavramı*, İstanbul, 1985, 41; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, III. 134.

[1845] Buhârî, Feraiz, 21 (VIII. 10); Fedâli'ul-Medine, 1 (II. 221); Cizye, 10 (IV. 67); İ'tisam, 5 (VIII. 145); Muslim, Hacc, 467, 470 (I. 998-9); Itk, 20 (II. 1147); Tirmizî, Vela, 3 (IV. 439); İbn Hanbel, I. 81, 119; II. 192, 211, 398.

[1846] Zeydan, *Ahkâmu'z-Zimmiyyin*, s. 22.

[1847] Medine Vesikası, 15. md.

İslâm âlimleri, hukuki anlamda gayrimüslimlere belli bir statü tayin eden zimmet kavramının, Mekke'nin fethinden sonra başladığını belirtirler.[1848] Nitekim; "Kendilerine Kitap verilenlerden, Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Elçisinin haram kıldığını haram saymayan ve gerçek dini din edinmeyen kimselerle, küçü(lüp boyun) eğerek elleriyle cizye verecekleri zamana kadar savaşın."[1849] şeklindeki ayetin Mekke'nin fethinden sonra nazil olması da, bunu doğralamaktadır.[1850]

İslâm toplumunda zimmet akdi ya da yabancı vatandaşlık talebinde bulunanların mensup oldukları din, talebin kabulu için ayrı bir önem arz etmektedir. İslâm bilginleri, Hz. Peygamber'in uygulamalarını dikkate alarak böyle bir talebe Ehl-i Kitab'ın taraf olabileceğini belirtmişlerdir. Hz. Peygamber'in Mecusiler hakkında: "Onlara Ehl-i Kitab'a davrandığınız gibi davranın."[1851] şeklindeki hadisi ise, bu konuda onlara da aynı hakların tanınabileceğini göstermektedir. Ancak, İslâm âlimleri diğer din mensupları hakında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunlardan bazıları, din farkı gözetmeksizin bütün gayrimüslimlere zimmet uygulamasının yapılabileceğini belirtirken, bazıları ise bu akdin, ancak Ehl-i Kitap ve Mecusilerle yapılacağını ileri sürmüşlerdir.[1852]

Hz. Peygamber'in, Ehl-i Kitab'a zimmilik statüsü tanıdığı kesin olmakla birlikte, diğer dinler hakkındaki tutumunu nasslar çerçevesinde anlamak mümkün olmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber, zimmilik akdini belirleyen cizye ayeti inmeden önce, gerek Arap müşrikleriyle, gerekse Yahudilerle savaş halinde idi. Ayet-i kerime inince, Yahudiler ve Mecusilerle zimmet akdi yaptı ve onlardan cizye aldı. Nitekim bu amaçla Mu'âz'ı Yemen'e gönderdi ve Necranlı Yahudi ve Hıristiyanları cizye karşılığında zimmet ehli yaptı. Hz. Peygamber'in, Mecusilerden cizye teklifini kabul etmiş olması, Ehl-i Kitab'ın dışındaki gayrimüslimlerle de zimmet yaptığının bir göstergesidir. Bunu delil olarak kabul edenler, Ehl-i Kitab'ın dışındaki din mensuplarıyla da zimmet akdinin yapılabileceği görüşünü benimsemişlerdir.[1853]

Bu bilgilerden sonra, cizyenin, yapılan anlaşmalar sonucu gayrimüslim vatandaşlardan alınan bir vergi olduğu, bunun karşılığında da zimmilerin can, mal ve

---

[1848] İbn Kayyım, *Zâdu'l-Meâd*, III. 151.

[1849] 9/Tevbe, 29.

[1850] Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, IV. 282; Zeydan, *Ahkâm*, s. 22.

[1851] *Muvatta*, Zekât, 42 (I. 278).

[1852] Zeydan, *Ahkâmu'z-Zimmiyyin*, s. 25; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, III. 136-137.

[1853] İbn Kayyım, *Zâdu'l-Meâd*, III. 152-153; Zeydan, *Ahkâmu'z-Zimmiyyin*, s. 28.

inanç özgürlüklerinin güvence altına aldığı anlaşılmaktadır. Nitekim, Hz. Peygamber'in kabilelerle yaptığı bütün anlaşmalarda: "Onları himaye etmek bizim görevimizdir, cizye ödemek de onların görevidir."[1854] buyurmakla bu gerçeği ifade etmiştir. Buna göre cizye, İslâm ülkesini savunmakla görevli ve yükümlü olmayan gayrimüslimlerin, ülke savunmasına katkıda bulunmak amacıyla ödedikleri bir vergi olmaktadır. Gerçi bazı İslâm âlimleri, cizye ayetinde geçen *sâğirûn* ifadesinden hareketle, cizyenin küfürde ısrar edenlere verilen bir çeşit ceza ve aşağılama vasıtası olduğunu belirtmelerine rağmen,[1855] bu ifadenin mânâsı, onların İslâm'ın siyasi egemenliğini kabul etmeleridir.[1856] Bu şekilde onlara, içinde yaşadıkları topluma karşı maddi ve manevi yönden bazı şeyler borçlu oldukları hem hukuken hem de fiilen hatırlatılmış olmaktadır.[1857]

3.2. İnanç ve İbadet Hürriyeti

İnsanın doğuştan kendisiyle birlikte getirdiği hakların başında inanç ve ibadet hürriyeti gelir. Bu hak, insan için hayati önemi haizdir. Fakat insanlık tarihi boyunca bu hakkın tamamen korunduğunu söylemek imkânsızdır. Gerek İslâm öncesi, gerekse İslâm sonrası dönemlerde çeşitli nedenlere bağlı olarak, zaman zaman bu hakkın kısıtlandığını ve bazen de tamamen ortadan kaldırıldığını görmekteyiz.[1858] İslâm doğduğu andan itibaren insan oğlunun bu tabiî hakkına riayet etmiş, saygı göstermiş, korumuş ve baskı altına alınmasına müsaade etmemiştir.[1859]

İnsanları İslâm'a davet etmek ya da onlara İslâm'ı tebliğ etmek, İslâm'ın emrettiği bir görevdir. Ancak, bu görev zorlama ya da baskı altında gerçekleştirilen bir görev değildir. Kur'an'ın bu konuda izlediği metod, insanın aklına, fikrine ve gönlüne hitap edebilmektir.

[1854] İbn Sa'd, *a.g.e.*, I358; Hamidulah, *el-Vesâik*, No:19.

[1855] İbn Kesîr, *Tefsîr*, II. 332; Kurtubî, *a.g.e.*, VIII. 73; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, III. 277.

[1856] Şâfi'î, *el-Umm*, IV. 175.

[1857] Zeydan, *Ahkâmu'z-Zimmiyyin*, s. 146; Tuğ, *İslâm Vergi Hukuku*, s. 129; Said Ramazan, *İslâm Hukuku*, 169.

[1858] Arnold, *İntişar-ı İslâm Tarihi*, s. 141-142.

[1859] 18/Kehf, 29; 88/Ğaşiye, 21-22.

Hz. Peygamber de Yüce Allah'tan aldığı emirleri tebliğ ederken, bizzat Allah'ın kendisine öğrettiği metodu kullanmıştır. İnsanların dikkatini göklerin ve yerin yaratılışına çekmiş,[1860] akıl sahiplerinin idrakine seslenmiş,[1861] insanlara güzellikle tebliğde bulunurken[1862] kendisinin bir zorlayıcı olmadığını, sadece tebliğ edici olduğunu beyan etmiştir.[1863]

"Dinde zorlama yoktur. Doğruluk, sapıklıktan seçilip belli olmuştur. Kim tağut (şeytan)ı inkâr edip Allah'a inanırsa, muhakkak ki, o, kopmayan bir kulpa yapışmıştır. Allah işitendir, bilendir."[1864]

Buna göre, her insan, kendi inancına uygun bir şekilde dinini yaşama hakkına sahiptir. Zira hak ve bâtıl, insanlara açık bir şekilde gösterilmiş ve zihinlerde bununla ilgili hiçbir şüpheye mahal bırakılmamıştır.[1865] Dinde zorlama olmamasının en önemli nedenlerinden biri de budur. Nitekim bazı müffesirler bu ayeti izah ederken, hiç kimsenin İslâm'a girmek için zorlanamayacağını, zira İslâm'ın açık ve kesin delillerinin de o derece parlak ve aydınlık olduğunu belirtirler. Bu nedenle, insanları zorlamaya gerek yoktur. Allah kimin göğsüne genişlik, basiretine de aydınlık verip hidayet nasip ederse, ancak o kimse İslâm'a girer; Allah kimin kalbini köreltir, göz ve kulaklarını mühürlerse, o kimsenin zorla ve baskı altında dine girmesi, kendisine hiçbir yarar sağlamaz.[1866]

Hz. Peygamber Amr b. Hazm'ı nüfusunun büyük bir kısmını Eh-i Kitab'ın oluşturduğu Necran'a vali olarak gönderdiği zaman, kendisine dinî, hukuki ve mali birçok konuda talimatlar içeren ve gayrimüslimleri çok yakından ilgilendiren şöyle bir mektup yazmıştı:

"…Yahudi ve Hıristiyanlardan kim kendiliğinden samimi bir şekilde Müslüman olur ve İslâm'ı din edinirse, o müminlerdendir. Onların lehine olan (haklar), onun da lehine; onların yükümlü olduğu (görevler), onun da üzerinedir. Kim Yahudilik ve Hıristiyanlığı üzere kalırsa, ondan döndürülemez; erkek veya kadın, hür veya köle, ergin olan herkes tam bir dinar veya elbise olarak karşılığını verecektir. Kim bunu yerine

---

[1860] 3/Al-i İmrân, 190; 10/Yûnus, 101.

[1861] 3/Al-i İmrân, 7.

[1862] 16/Nahl, 125.

[1863] 13/Ra'd, 40; 42/Şûrâ, 48; 88/Ğaşiye, 21-22.

[1864] 2/Bakara, 256.

[1865] 10/Yûnus, 108.

[1866] İbn Kesîr, *Tefsîr*, I. 294; Zemahşerî, *Keşşâf*, I. 387; Râzî, *Mefatihu'l-Ğayb*, III. 550.

getirirse, o Allah'ın ve Resulullah'ın zimmeti (koruması) altındadır; kim de bunu yerine getirmezse, o, Allah'ın ve Resulü'nün ve bütün Müslümanların düşmanıdır..."[1867]

Ayrıca Medine Vesikası'nda olduğu gibi, Resulullah'ın, gayrimüslimlerle yaptığı bütün anlaşmalarda, inanç hürriyetini teminat altına aldığı ve hiçbir kimsenin dininden döndürülemeceğine dair vali ve komutanlara talimatlar verdiği görülmektedir. Bu durum Hz. Peygamber'in başta Ehl-i Kitap olmak üzere, diğer din mensuplarının inanç ve ibadet tarzlarına karşı gösterdiği hoş görünün çok açık bir ifadesisir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de, bu hoşgörü şöyle açıklanmaktadır:

"(Onların) Allah'tan başka yalvardıklarına sövmeyin ki, onlar da bilmeyerek taşkınlıkla Allah'a sövmesinler."[1868] "De ki: Hak (bu Kur'an) Rabbinizdendir. Artık dileyen inansın, dileyen inkâr etsin."[1869]

3.3. Hukuki Bakımından Özgürlük

İslâm'a göre, hukukun dinden ayrılmasını düşünmek imkânsızdır. Zira dinin insanlar arası ilişkilerde koyduğu hükümlerin çoğu, aynı zamanda beşerî hayatı tanzim eden hukuk kuralları olarak nitelendirilir. Bu, menşe itibarıyla birbirinden ayrılması düşünülemeyen din ile hukukun, aynı kaynaklardan beslendiğini gösterir.[1870] Zira belli bir dine mensup olan kişi, aynı zamanda o dinin bir yansıması olan hukuki kuralları da benimsemiş bulunmaktadır. Buna göre, din seçiminde herhangi bir zorlamanın bulunmaması,[1871] bunun aynı zamanda o dinin veya felsefi düşüncenin öngördüğü hukuki uygulamalar için de geçerli olmasını gerektirir. Din seçiminde insanları özgür bırakırken, hukuk seçiminde onlara müdahale etmek, dinin özüne müdahele etmek anlamına gelir.[1872]

Bu anlamda, farklı dinî ve etnik grupların varlığına hoşgörü ile bakan İslâm, dinî tercihlerinde olduğu gibi, hukuki alanda da onlara özerklik tanımış ve bu haklarını

[1867] *Muvatta'*, Ukud, 1, (II. 849); Nesâ'î, Kaseme, 46 (VIII. 58-59); İbn Hişâm*es-Sîre*, IV. 241; Hamidullah, *el-Vesâik*, No:105; *İslâm Peygamberi*, I. 675.

[1868] 6/En'âm, 108.

[1869] 18/Kehf, 29.

[1870] Atay, *a.g.e.*, s. 37-38.

[1871] 2/Bakara, 256.

[1872] Ali Bulaç, "Medine Vesikası", *Bilgi Hikmet*, s. 13.

güvence altına almıştır. İslâm'ın gayrimüslimlere tanıdığı bu hukuki otonomi, temelde Kur'an'ın şu hükümlerine dayanmaktadır:

"...Sana gelirlerse, ister aralarında hüküm ver, istersen onlardan yüz çevir, eğer onlardan yüz çevirirsen, sana hiçbir zarar veremezler. Ve eğer hüküm verirsen aralarında adaletle hüküm ver. Çünkü Allah, adalet yapanları sever."[1873] "... Artık onların aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet ve sana gelen gerçekten ayrılıp, onların keyiflerine uyma! Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol belirledik. Allah isteseydi, hepinizi tek bir ümmet yapardı, fakat size verdiği (nimet)ler içinde sizi sınamak istedi."[1874]

Buna göre, onlara hukuki konularda tercih hakkı tanımak, Kur'an'ın ve Sünnet'e uymanın bir gereği olduğu gibi, [1875] aynı zamanda kendilerine tanınan zimmet akdinin ve buna vefa göstermenin de kaçınılmaz bir sonucudur.[1876]

Kur'an'ın belirlediği bu hüküm, Hz. Peygamber tarafından bizzat tatbik edilmiş ve gayrimüslimlerin İslâm toplumundaki hukuki statüsü bu uygulamalar sayesinde tüm açıklığıyla ortaya konulmuştur. Nitekim Hz. Peygamber, Medine'de birlikte yaşadıkları Yahudi kabileleriyle olan ilişkilerinde bunun en çarpıcı örneklerini vermiştir. Sahabeden Berâ b. Azîb'in naklettiği bir rivayete göre, bir gün Yahudiler, bir merkep üzerinde yüzü siyaha boyanmış birini Medine sokaklarında gezdiriyorlardı. Resulullah bunun farkına vardı ve olayı öğrenmek istediğinde, kişinin zina ettiğini ve Tevrat'ta geçtiği üzere ona tahmim[1877] cezası uyguladıklarını belirttiler. Olaya müdahale eden Hz. Peygamber (a.s.) Tevrat'ta bu hükmün olup olmadığını araştırdı. Bu konuyla ilgili Tevrat'ın hükmünün recm olduğunu öğrenince, o kimsenin recmedilmesini emretti.[1878] Ayrıca rivayette Hz. Peygamber'in: "Allah'ım onların öldürdüğü bu emrini ilk ihya eden benim" dediği, Ebû Hureyre'nin rivayetinde ise: "Tevrat'a göre hükmediyorum" buyurduğu nakledilir.[1879]

[1873] 5/Mâ'ide, 42.

[1874] 5/Mâ'ide, 48.

[1875] Said Ramazan, *a.g.e.*, s. 196; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 662.

[1876] Serahsî, *el-Mebsût*, XI. 102.

[1877] Taberî, *Tefsîr*, VI. 232.

[1878] Muslim, Hudûd, 28 (III. 1327); Ebû Dâvûd, Hudûd, 26 (IV. 599); İbn Mace, Hudûd, 10 (II. 594); İbn Hanbel, IV. 296; Kurtubî, *a.g.e.*, VI. 115-116; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II. 56.

[1879] Ebû Dâvûd, Hudûd, 26 (IV. 598); Taberî, *Tefsîr*, VI. 233; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II. 56; Kurtubî, *a.g.e.*, VI. 116.

İslâm âlimlerinin bir kısmı, bu ifadeleri delil alarak Hz. Peygamber'in (a.s.) onların arasında kendilerinin kanunlarına göre hüküm verdiğini bunu da bir hukuki özgürlük olarak telakki eder.[1880] İbn Kesîr ise, Hz. Peygamber'in Tevrat'a göre hüküm vermesi, onların doğruluğuna inandıkları şeye göre hüküm verip, kendilerine lütufta bulunmak kabilinden değil; aksine, uygulamadaki yanlışlığı ortaya koyarak uymaları gereken gerçek hükümlere onları döndürmek amacına yönelik olduğunu belirtir.[1881] İbnu'l-Arabî de, Hz. Peygamber'in bu şekilde hüküm vermesini, neshedilmedikçe geçmiş şeriatların ahkâmıyla hükmetmek şeklinde yorumlamış ve bu hükmün daha sonra neshedildiğini belirtmiştir.[1882]

Hz. Peygamber'in bu konudaki tavrı, Kur'an'ın hükümlerine uygun ve onların hukuki özerkliğine saygılı bir tavırdır. Zira Kur'an, Eh-i Kitap'tan bazı kimselerin, aralarında hüküm vermesi için Hz. Peygamber'e (a.s.) geldiklerinde hüküm verip vermeme konusunda, onu serbest bırakmakmıştır. Ayrı hüküm verecekse, bu durumda adaletle hükmetmesini emretmektedir.[1883] Ayrıca Hz. Peygamber, verdiği bu hükümle onların hukuki özerkliğine de müdahale etmemiş olmaktadır; zira onun yaptığı sadece Hz. Musa'nın şeriatına uyduklarını söyleyen Yahudilere, tahmim cezasının Tevrat'a uygun olmadığını bildirmektir.

Recm olayının dışında Hz. Peygamber'in, Medine sözleşmesinde yer alan bazı hükümlere uygun olarak, Yahudiler arasında ortaya çıkan bazı anlaşmazlıkların çözümü için hakemlik rolünü üstlendiği de olmuştur. Nitekim Yahudilerden bir grup, Hz. Peygamber'e gelerek Benû Kurayza ile Benû Nadir kabileleri arasındaki kan diyetleri konusundaki anlaşmazlığı çözmesini istediler. Çünkü geleneğe göre, Kurayza'nın Nadiroğullarından talep ettiği diyet onların diyetinin yarısı kadar (yani 70'e karşı 140 vesek) hurma miktarına eşitti. Hz. Peygamber'in yaptığı hakemlik sırasında kan diyetinin eşit olması gerektiği hükmüne varıldı.[1884] Müfessirlerin beyanına göre, "Eğer hüküm

---

[1880] Kurtubî, *a.g.e.*, VI. 116; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II. 57; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 663; *İslâm'da Devlet İdaresi*, s. 486; Fahrettin Atar, *İslâm'da Adliye Teşkilâtı*, Ankara, t.y., s. 222.

[1881] İbn Kesîr, *Tefsîr*, II. 57.

[1882] İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II. 623-624.

[1883] 5/Mâ'ide, 42.

[1884] Ebû Dâvûd, Akdiye, 10 (IV. 17-8); Nesâ'î, Kaseme, 7-9 (VIII. 18-19); İbn Hişâm, *es-Sîre*, II. 215; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 634-635.

verirsen aralarında adaletle hükmet. Çünkü Allah, adalet yapanları sever..."[1885] ayeti bu olay hakkında nazil olmuştur.[1886]

Dolayısıyla Hz. Peygamber'in Medine sözleşmesine uygun olarak yaptığı bu hakemlik görevinde, onlara kendi hukukunu benimsetmek değil, bilakis onları, evrensel bir ilke olan adaleti kabule çağırdığı görülmektedir.

Sonuç olarak belirtmek gerekirse: Başta Ehl-i Kitap olmak üzere, gayrimüslimlere tanınan bu hukuki özerklik, kamu hukukunu ilgilendirmediği sürece kendilerine tanınmış ve kendi hukuklarıyla baş başa bırakılmışlardır. Ancak, Müslümanlarla birlikte oturdukları yerleşim bölgelerinde kutsal değerlere hakaret etmek, dinî propaganda yapmak, dinî sembolleriyle gösteri yapmak, kamuya açık yerlerde içki içmek, domuz satmak İslâm'a ve kendi dinlerine göre yasak olan fiilleri işlemek gibi durumlarda[1887] hukuken engel olunduklarını belirtmek gerekir.

3.4. Ehl-i Kitap'la İnsani İlişkiler

İnsan, sosyal bir varlık olarak, bir toplum içerisinde, çoğu zaman, farklı dinî veya etnik gruplarla birlikte yaşamını sürdürme mecburiyetinde kalır. Bundan dolayı insan hayatının, dinî, hukuki ve siyasi sahalarda olduğu kadar, beşerî ya da sosyal alanda da birtakım ilişkileri olduğu görülmektedir. Şurası da bir gerçektir ki, dinî, siyasi ve hukuki ilişkileri de, insanın beşerî ve sosyal yönüyle ilişkilidir. Ancak, bizim burada söz konusu edeceğimiz ilişkiler, daha çok günlük yaşamda karşılaşılan basit ve sade yaşama ilişkin olacaktır.

Hz. Peygamber'in sosyal yaşantısı, özellikle Medine'ye hicretten sonra farklı boyut kazanmıştır. Başlangıçta şehir nüfusunun büyük bir kısmını oluşturan halkın gayrimüslimlerden olduğu göz önüne alındığında,[1888] bu insanlarla sosyal bir ilişki içine girmenin bir zorunluluk arz ettiği kolayca anlaşılacaktır. Resulullah'ın gayrimüslim olarak telakki edilen Yahudi, Hıristiyan ve müşriklerle çeşitli alanlarda sosyal ilişkiler içinde olduğu ve bu konuda bazı sosyal normlar oluşturduğu gözlenmektedir. Ancak, biz burada, Hz. Peygamber ve Müslümanların Ehl-i Kitap ile olan sosyal ilişkilerden ve bu ilişkilerin vahiy boyutundaki referanslarından sözedeceğiz. Yukarıda Yahudi ve

[1885] 5/Mâ'ide, 42.

[1886] Kurtubî, *a.g.e.*, VI. 122; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II. 58; Ateş, *Yüce Kur'an..,* II. 530.

[1887] Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, III. 293-295.

[1888] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 614.

Hıristiyanları ayrı ayrı incelediğimiz halde, burada her iki grubu birden "Ehl-i Kitap" diye adlandıracak ve bu dinî gruplarla olan sosyal ilişkileri de aynı başlık altında birlikte inceleyeceğiz. Zira Kur'an-ı Kerim'in de söz konusu sosyal ilişkilerle ilgili hitabı ve bu konudaki normları ortaktır. Bundan dolayı sosyal ilişkilerle ilgili başlığı oluştururken Ehl-i Kitap başlığıyla gerek Yahudileri gerekse Hıristiyanları birlikte inceledik ve bu konuyu ortak bir şekilde ele almayı uygun gördük.

3.4.1. Ehl-i Kitab'ın Yiyeceklerinden Yeme-İçme

Müslümanlar Medine'de Ehl-i Kitap'la (özellikle Yahudilerle) aynı ortamı paylaşıyorlardı. Bunun doğal sonucu olarak, gerek Hz. Peygamber'in gerek ashabının Ehl-i Kitap'la yeme-içme konusunda birtakım beşerî ilişkilere girmesi sosyal hayatın bir gereğidir. Zira aynı ortamı paylaşmaları, aynı iklimde yaşamaları, aynı toprakları ekip biçmeleri, aynı pazarlarda alışveriş yapmaları böyle bir sosyal ilişkiyi kaçınılmaz kılmıştır. Bundan dolayı, gerek Kur'an'da gerekse Sünnet'te nelerin yenilip, nelerin içileceği konusu gayet açık bir şekilde belirlenmiştir.[1889] Ehl-i Kitab'ın yiyecek ve içecek konusu da Kur'an-ı Kerim'de net olarak şu şekilde ifade edilmiştir:

"Bugün size temiz şeyler helâl kılındı. Kendilerine Kitap verilenlerin yemeği, size helâl, sizin yemeğiniz de onlara helâl kılındı...."[1890]

Müfessirlerin birçoğuna göre buradaki, taamdan maksat, Ehl-i Kitab'ın kestikleridir. Her ne kadar ifade genel gibi görünse de, sebze ve tahıl gibi yiyecekler zaten söz konusu değildir. Bundan dolayı buradaki *taâm* ifadesinden sadece onların kestikleri hayvanlar anlaşılmıştır.[1891] Buna rağmen buradaki ifadenin genel olarak anlaşılmaması için hiçbir neden de yoktur. Zira eğer, sadece kestikleri hayvanlar anlaşılmış olsa idi, taam yerine ***zebh*** kelimesi kullanılabilirdi. O zaman da onların kestiklerinin dışındaki yiyecekleri helâl olmazdı. Onun için taam kelimesi kullanılmak suretiyle, onların kestikleri de dahil olmak üzere bütün yiyeceklerinin helâl olduğu beyan edilmiştir.[1892] Nitekim ashabın Ehl-i Kitab'ın kaplarını kullanma konusundaki endişeleri

---

[1889] 5/Mâ'ide, 3-4; 6/En'âm, 118-119, 121, 145; 22/Hac, 34.

[1890] 5/Mâ'ide, 5.

[1891] Kurtubî, *a.g.e.*, VI. 52; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II. 19; İbn Kayyım, *Ahkâmu Ehli'z-Zimme*, I. 248; Reşîd Rızâ, *el-Menâr*, VI. 199; Miras, *Tecrîd-i Sarîh*, XII. 25.

[1892] Elmalılı, *Hak Dini*, III. 1578; Karadavî, *el-Helâl ve'l-Haram fi'l-İslâm*, Kahire, t.y., s. 87.

de bunu göstermektedir. Ebû Sa'lebe el-Huşenî, bir gün Hz. Peygamber'e (a.s.): "Ya Resulullah, Ehl-i Kitab'ın yaşadığı bir bölgede (Şam'da) yaşıyoruz. Onların kaplarını kullanıp, içinde yiyip içebilir miyiz?" diye sorar. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurur: "Eğer siz Ehl-i Kitab'ın kaplarından başka kaplar bulabiliyorsanız, onların kaplarından yemeyin! Şayet bulamıyorsanız, onların kaplarını önce yıkayıp sonra içerisindekileri yiyebilirsiniz.."[1893] Ashabın, onların kaplarıyla ilgili soru sorması taam lafzının diğer yiyecekleri de dikkatte aldığının bir göstergesidir.

Nitekim âlimler, bu hükmün, içinde domuz eti pişirilen ve şarap içilen kaplar hakkında olduğunu, şayet bu kaplarda İslâm'a göre haram sayılan gıda maddeleri yenilmiş veya içilmişse, bu kapların kullanılmaması ya da mutlak yıkanması gerektiğini ifade etmişlerdir.[1894] Öyle ise buradan, Hz. Peygamber'in (a.s.), Ehl-i Kitab'ın yiyecekleri konusunda İslâmi usûllere uyup uymadığını dikkate aldığını söyleyebiliriz. Nitekim İbn Kesîr, bu görüşü destekler mahiyette bir açıklama yaparak, bu hususta şöyle bir açılamada bulunmaktadır: "Ehl-i Kitab'ın kestikleri hayvanların helâllığı konusunda İslâm âlimleri ittifak halindedir. Çünkü onlar, Allah'tan başkası adına hayvan kesmeyi haram saydıkları gibi, kestikleri hayvanların üzerine de Allah'ın adını anmaktadır."[1895] Bundan şu anlaşılmaktadır ki, Ehl-i Kitab'ın yiyeceklerinin, kestiklerinin helâl olma şartı, bunların İslâmi usûllere de aykırı olmamasıdır. Örneğin başkalarının adına kesilen veya İslâm'a göre haram sayılan bir yiyeceğin sofrada olması, sırf Ehl-i Kitab'a aittir diye helâl sayılmaz.

O halde ayette geçen ifadeden, mutlak anlamda Ehl-i Kitab'ın kendi dinlerine göre helâl saydıkları bütün yiyecekler ve içecekler değil, İslâmi usûllere göre de mübah sayılan şeyler olması gerektiğinin anlaşılması gerekir.[1896] Zira genel olan bu ifade, bir önceki ayette geçen ifadelerle sınırlandırılmıştır. Buna göre, leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkası ve dikili taşlar (putlar) adına kesilen hayvan etleri yasaklanmıştır.[1897] Bu yasaklanmış yiyeceklerden biri veya bir kaçı Ehl-i Kitab'a göre helâl olmuş olabilir. Nitekim domuz eti ve azizler adına kesilenler, bunlardan sadece bir kaçıdır. Bu durum

---

[1893] Buhârî, Sayd, 4 (VI. 219); 10 (VI. 221); 14 (VI. 224); Muslim, Sayd, 8 (III. 1532); Tirmizî, Sayd, 1 (IV. 53); Nesâ'î, Sayd, (VII. 181).

[1894] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IX. 538; Miras, *Tecrîd-i Sarîh*, XII. 13.

[1895] İbn Kesîr, *Tefsîr*, II. 19-20.

[1896] Derveze, ed-Dustûru'l-Kur'ânî fî Şuuni'l-Hayât, Dımışk, 1966, II. 180.

[1897] 5/Mâ'ide, 3; ayrıca bkz. 6/En'âm, 118, 121, 145.

ayette genel olarak ifade edilen taam kelimesinin sınırlandırılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Aksi halde, Ehl-i Kitab'a göre helâl sayılan birçok şeyin Müslümanlarca da helâl sayılması gerekir ki, böyle bir durum Müslümanlar için sakıncalı sonuçlar doğurabilir. Onun için İslâm âlimleri, Ehl-i Kitab'ın yiyeceklerinin Müslümanlarca da helâl sayılabilmesi için, İslâmi usûllere de aykırı olmaması gerektiği kanaatini belirtmişlerdir.[1898]

Bununla birlikte, Hz. Peygamber'in (a.s.) bazı uygulamalarında bu tür ayrıntılara girmediğini görmekteyiz. Nitekim Hz. Peygamber (a.s.) Hayber Yahudileri tarafından yemekte sunulan koyunu yemiş ancak zehirli olduğunu anlayınca da tükürmüştür; fakat gırtlağında ve dişlerinde bu zehrin izleri kalmıştı. Hatta son hastalığında bu zehrin etkisiyle can damarlarının kesilir gibi olduğunu söylemiştir.[1899] Bu olayda Hz. Peygamber'in (a.s.) Yahudilerin kestiği ve pişirdiği şeyden yemiş olması, ayette geçen ifadeyi teyit etmektedir. Bunlar hakkında herhangi bir şey sormamış olması da İbn Kesîr'in belirttiği gibi,[1900] onların kestikleri hayvanların üzerine Allah'ın adını andıkları şeklinde yorumlanmalıdır. Zira böyle bir ayrıcalığın Ehl-i Kitab'a tanınıp, müşrikler ve diğer dinî gruplara tanınmamış olması, Ehl-i Kitab'ın kestikleri üzerine Allah'ın adını andıklarından ileri gelmektedir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Öncelikle ayette geçen genel ifade Ehl-i Kitab'ın bütün yiyecekleri hakkında kullanılmıştır. Ancak, diğer ayetlerde geçen ifadeler ise sınırlayıcı ifadelerdir. Zira ancak bu şekilde Ehl-i Kitab'ın yiyeceklerinin Müslümanlarca da helâl olması mümkün olmaktadır. Aksi takdirde Müslümanlarca haram sayılan, kan, leş, domuz eti, şarap ve diğer haram sayılan yiyeceklerin de helâl sayılması gerekir ki, bunun daha da büyük sakıncaları vardır. Hz. Peygamber'in bu konudaki uygulamalarının çok detaylı olması da dikkate alınması gereken önemli bir husustur. Çünkü Hz. Peygamber'in (a.s.), onların yiyeceklerinden veya kestiklerinden yerken bunların, Allah'ın yasakladığı yiyeceklerden olmamasına dikkat ettiği ve özen gösterdiği de gözden kaçırılmayacak bir husustur. Dikkat edilmesi gereken diğer bir

---

[1898] İbn Kayyım, *Ahkâmu'z-Zimmiyyin*, I. 249, 254; Reşîd Rızâ, *el-Menâr*, VI. 200-201; Zuheylî, *a.g.e.*, III. 651.

[1899] Buhârî, Hibe, 26 (VII. 32); Cizye, 7 (IV. 66); Meğazi, 41 (V. 84); Ebû Dâvûd, Et'ime, 20 (IV. 146); Diyat, 6 (IV. 647-648); İbn Kesîr, *Tefsîr*, II. 19.

[1900] İbn Kesîr, *Tefsîr*, II. 19-20.

husus da, İslâm'ın diğer konularda olduğu gibi, bu konuda da Ehl-i Kitab'ı müşrikler ve diğer dinî gruplardan ayrı bir statüye tâbi tutmuş olmasıdır.

3.4.2. Ehl-i Kitab'ın Kadınlarıyla Evlenme

Aile, insanlığın sosyal ve kültürel açıdan gelişimini ve sürekliliğini sağlayan en önemli kurumdur. İslâm dini, ailenin sağlam bir şekilde kurulup devam ettirilebilmesine çok önem vermiştir. Bundan dolayı, evlilik müessesi, ailenin en temel unsuru olarak kabul edilmiştir. Evlilik, sadece sosyal bir akit değil, aynı zamanda dinî bir kudsiyeti haiz bir akit olarak da benimsenmiş ve teşvik edilmiştir. Kur'an, "Size helâl olan (diğer) kadınlarla evlenin!"[1901] ve "İçinizden bekârları, köle ve cariyelerinizden iyileri ile evlendirin. Eğer yoksul iseler, Allah, lüfuyla onları zengin eder. Allah'ın (mülkü) geniştir. O, (her şeyi) bilendir."[1902] gibi emirlerle, ailenin temelini oluşturan bu önemli kurumu teşvik etmiştir.[1903] Hz. Peygamber (a.s.) de, "Dünya geçimden ibarettir. Bu geçim dünyasının en iyi nimeti de iyi kadındır."[1904] buyurarak gençleri evliliğe şöyle teşvik etmiştir:

"Gençler, sizden gücü yeten evlensin, bu, gözü harama karşı korur, namusu muhafaza eder. Evlenmeye gücü yetmeyen de oruç tutsun, çünkü oruç, şehveti kırar."[1905]

Allah ve Resulü, bu teşvik ve tavsiyeleriyle evlilik akdi sayesinde, toplumun genel ahlakını düzeltmeyi, kötülüklerden arındırmayı, toplumda sağlam bir İslâmi düzen kurup onu güçlendirmeyi ve nihayet yeryüzünde Allah'a iman eden ve O'nun kelamının yücelmesi için çalışan bir ümmet oluşturmayı murat etmiştir.[1906]

İslâm evliliğin, süreklilik ve sükûnunu sağlamak amacıyla evlenecek kişiler arasında, özellikle, dinde denklik (*kufuv*) gibi önemli şartlar koymuştur. Buna göre din

---

[1901] 4/Nisâ', 3.

[1902] 24/Nûr, 32.

[1903] Ateş Süleyman, "Kur'an-ı Kerim'de Evlenme ve Boşanma ile İlgili Âyetlerin Tefsiri", *AÜİFD*, Ankara, 1978, Sayı: 23, s. 221.

[1904] Muslim, Rada, 59 (II. 1090): İbn Mace, Nikâh, 5 (I. 596); İbn Hanbel, II. 166.

[1905] Buhârî, Savm, 10 (II. 228-229); Nikâh, 2-3 (VI. 117); Muslim, Nikâh, 1, 3 (II. 1018); Ebû Dâvûd, Nikâh, 1(II. 538-539); Nesâ'î, Sıyâm, 43 (IV. 171); Nikâh, 3 (VI. 57-58); İbn Mace, Nikâh, 1(I. 592); İbn Hanbel, I. 378, 424, 425, 437, 447.

[1906] Mevdûdî, *Modern Çağda İslâmî Meseleler*, Konya, 1980, s. 161.

farkı evlilik için bir engel olarak görülmüştür. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de, Müslümanların müşrik kadınlarla ve erkeklerle evlenmesini kesinlikle yasaklamıştır.[1907] Ancak, bu konuda da birçok konuda olduğu gibi Ehl-i Kitab'a yine özel bir statü tanınmış ve Müslüman erkeklerin Ehl-i Kitap kadınlarıyla evlenmelerine ruhsat verilmiştir:

"Bugün size iyi ve temiz şeyler helâl kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yemeği, size helâl; sizin yemeğiniz de onlara helâldir. İnanan namuslu, hür kadınlar ve sizden önce kendilerine Kitap verilenlerden namuslu hür kadınlar, zina etmeksizin, gizli dost tutmaksızın namuslu bir biçimde (evlenmek üzere) mehirlerini verdiğiniz taktirde size helâldir. Kim inanmayı kabul etmezse, onun eylemi boşa çıkmıştır ve o, ahirette kaybedenlerdendir."[1908]

Ayette, Müslüman erkeklerin, Ehl-i Kitap kadınlarıyla evliliği mübah kılınırken; Müslüman kadınların gayrimüslim erkeklerle evlenmeleri hakkında herhangi bir ruhsatın bulunmadığı görülmektedir. Oysa ayette yiyecekler konusundaki ifadenin karşılıklı mübahlığına işaret edilmiştir.[1909] İslâm âlimleri Müslüman kadınların gayrimüslim erkeklerle evliliğinin yasak olması konusunda ittifak halindedirler.[1910] Nitekim müşrik erkeklerle ilgili hüküm gayet sarih bir şekilde Kur'an'da geçmektedir:

"Ortak koşan erkekler inanıncaya kadar, onları (kadınlarınızla) evlendirmeyin..."[1911] "Eğer kadınların (gerçekten) inanmış olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere geri döndürmeyin. Ne bu (kadı)nlar onlara helâldir; ne de onlar bunlara helâl olurlar."[1912]

Görüldüğü gibi Kur'an yalnızca Ehl-i Kitap kadınlarla evlenmeye izin vermiştir. Bu ruhsatın dışında Hz. Peygamber'in (a.s.) Hayber fethinden sonra Kurayzalıların reisinin kızı olan Safiyye b. Huyey'le evlendiği de bilinen bir gerçektir. Ancak Safiye'nin Hz. Peygamber'le evlenmesinden önce mi yoksa evlendikten sonra mı Müslüman olduğu konusu açık değildir. Sadece fetihten üç gün sonra "Seddu'r-Revha" denilen yerde Safiyye'nin (r.a.) hayızdan kesildikten sonra Hz. Peygamber'le evlendiği

---

[1907] 2/Bakara, 221; 60/Mümtehine, 10; Derveze, *ed-Dustûr*, II. 169.

[1908] 5/Mâ'ide, 5.

[1909] Elmalılı, *Hak Dini*, III. 1579-1580.

[1910] Şâfi'î, *el-Umm*, V. 5; Kurtubî, *a.g.e.*, III. 48-49; İbn Kudema, *a.g.e.*, VI. 634; Zeydan, *Ahkâmu'z-Zimmiyyin*, s. 354; Derveze, *ed-Dustûr*, II. 169; Zuhaylî, *a.g.e.*, VII. 152.

[1911] 2/Bakara, 221.

[1912] 60/Mümtehine, 10.

bildirilmektedir.[1913] Bundan dolayı Derveze, Hz. Peygamber'in (a.s.) Hz. Safiyye ile evliliğinin 5/Mâ'ide Sûresi'ndeki ruhsata mı yoksa başka nedenlere mi bağlı olduğunu kestirmenin mümkün olmadığını belirtmektedir.[1914] Ancak, İbn Sa'd'dan yapılan bir rivayette ise, Hz. Peygamber'in evlenmeden önce Safiyye'ye Müslüman olması halinde kendisi ile nikâhlanacağını, aksi halde kendisinin kendi ehline döndürüleceğini teklif ettiğini, buna karşılık Hz. Safiye'nin İslâm'ı ve Hz. Peygamber'i tercih ettiği ve Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber'in kendisini nikâhladığı ifade edilmektedir.[1915]

Bu bilgilerin ışığında, her ne kadar Hz. Peygamber'in (a.s.) Ehl-i Kitap olan bir kadınla evlendiği kesin değilse bile, ashabtan bazılarının onlarla evlenmiş olması, bunun bir ruhsat olduğunu göstermesi bakımından yeterli delil olsa gerek. Yine burada dikkati çeken diğer bir husus ise, böyle bir ruhsatın sadece Ehl-i Kitab'ın kadınları için geçerli olmasıdır. Zira müşrik bir kadınla evlenmek kesinlikle yasaktır. İnisiyatifin tamamen gayrimüslim anneye geçmesi halinde Müslüman nesillerin yetiştirilmesi konusunda tehlikeli sonuçlar doğuracağı da göz önünde bulundurulacak olursa, bu ruhsatın mutlaka uygulanması anlamına gelmez. Böyle bir evlilik yapacak olan birisi bu tehlikeyi de göz önünde bulundurmak mecburiyetindedir.

[1913] Buhârî, Buyû, 111, (III. 42); Cihâd, 73 (III. 224-225); Nikâh, 12 (VI. 121); Muslim, Nikâh, 84-88 (II. 1044); Tirmizî, Nikâh, 24 (III. 423); İbn Kayyım, *Zâdu'l-Meâd*, III. 327.

[1914] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, II. 453.

[1915] İbn Sa'd, *a.g.e.*, VIII. 121.

4. MEDİNE DÖNEMİNDE MÜŞRİKLERLE İLİŞKİLER

Hz. Peygamber'in (a.s.) yirmi üç yıllık nübüvvet sürecinin büyük bir bölümü müşriklerle olan ilişkileri kapsar. Zira gerek Mekke'de gerekse Medine'de en çok muhatap olduğu kişiler müşriklerdi. Bundan dolayı Kur'an-ı Kerim'in büyük bir bölümü müşriklerden, müşriklerin ileri gelenlerinin davete karşı olan tutumlarından ve Kur'an'ın bunlara verdiği cevaplardan bahseder. Daha önce Mekke döneminde Müslümanlarla müşrikler arasındaki ilişkiden söz etmiştik. Şimdi Medine dönemindeki Müslümanlarla müşrikler arasındaki ilişkilere geçmeden önce, Kur'an-ı Kerim'in müşrik liderler hakkındaki söylemine kısaca bir göz atalım:

Kur'an ilk inen ayetlerinden itibaren, müşrik liderlerinin katı tutumlarından ve bunlara verilen cevaplardan,[1916] mal ve servetlerinin kurtarıcılığına güvenerek insanlarla alay eden müşriklerden,[1917] geçmiş ümmetlerin başına gelen musibetlerden ders almayan müşriklerin tutumları[1918] ve ne kadar inatçı olduklarından[1919] bahseder. Bu inatlarından dolayı, artık hiçbir uyarının kendilerine fayda vermeyeceğine işaret ederken,[1920] güçsüz ilâhlara ibadet etmelerini de kendilerine gelen Resulü, insan üstü bir kişi olarak beklerken, kendileri gibi bir beşerin gelmiş olmasına bağladıklarını görmekteyiz.[1921] Kur'an, müşriklerin ileri sürdükleri bahanelerinin bir kıymet ifade etmediğini açıklarken, onların davete karşı düzenledikleri komploları anlatarak,[1922] daveti başarısızlığa uğratmak ve susturmak için aleyhinde nasıl toplantılar düzenlediklerini ve nasıl bir davranış içinde olduklarını da tasvir ederek,[1923] onların inkâr etmelerinin temelinde büyüklenme ve "atalar dini"ne bağlı olmalarının yattığını[1924] ve Hz. Muhammed gibi birine peygamberlik görevinin verilmesini hazmedememelerinden kaynaklandığını ifade ederek[1925] onların konumları ve bulundukları liderlik statülerinin

[1916] 96/Alak, 6-19; 74/Müddessir, 11-19, 49-52; 111/Mesed, 1-5.

[1917] 104/Hümeze, 1-9.

[1918] 54/Kamer, 43-51.

[1919] 38/Sâd, 38, /1-11.

[1920] 36/Yâsîn, 7-10.

[1921] 25/Furkân, 3-9.

[1922] 6/En'âm, 123-124.

[1923] 14/İbrâhîm, 2-3, 44-47; 21/Enbiyâ, 1-8; 30/Rûm, 58-60.

[1924] 37/Sâffât, 4-39; 31/Lokmân, 6-7.

[1925] 43/Zuhruf, 30-32; ayrıca bkz. 45/Câsiye, 7-11, 23-27.

sarsılacağından endişelenerek kibirlenip davete karşı olumsuz bir tavır içine girdiklerini belirtir.[1926] Onların kendilerini üstün gördüklerinden, gerek Hz. Peygamber'e (a.s.) gerekse Müminlere karşı alaycı bir tutum içine girdikleri ve müminlerle alay ettikleri ifade edilir.[1927]

Ayrıca Kur'an, müşriklerin ahireti inkâr etmede sergiledikleri inatçı tavırlarına cevap verirken[1928] ölümden sonra dirilişi inkâr edenlerin birbirleriyle nasıl konuştuklarını açıklayarak onların tutumlarına da karşılık vermekte[1929] ve onların, azabın gecikmesinden dolayı meydan okuyuş tarzlarından da söz etmektedir.[1930] Diğer taraftan mal ve evlatlarının kendilerini azaptan kurtaracağına inanarak inkâr edenlere de kendilerinden daha güçlü nice insanların helâk edildiğini anlatarak onları tehdit eder[1931] ve tanrılarına yemin ederek intikam alacaklarına dair yemin edenlere de cevap verir.[1932]

Hemen ilk sûredeki ayetlerden[1933] Hz. Peygamber'in (a.s.) ilk zamanlardan itibaren namaz kılmaya başladığı ve bu namazı engellemeye çalışan lider kadrolardan birinin varlığı göze çarpmaktadır. Bu lider kişi; güçlü, etrafında yardımcıları bulunan ve resmî ideoloji adına engellemeyi yapan biridir; ki, o da Muğire b. Hişâm Ebû'l-Hakem idi. İslâm'ın gelişi ile birlikte İslâm'a karşı göstermiş olduğu aşırı düşmanlıktan dolayı adına Ebû Cehl denilmiştir. Bütün bu statükocu engelleyicilere rağmen, Hz. Peygamber (a.s.), Kâbe'nin statüsünü de kullanarak davetine devam etmiştir.[1934] Kur'an-ı Kerim'in ilk inen sûrelerinden, 68/Kalem, 96/Alak, 107Mâ'ûn, 109/Kâfirûn, 73/Müzzemmil, 74/Müddessir gibi sûreler bize davetin açıktan yapıldığını göstermektedir. Müşrikler, Hz. Peygamber'i, atalarının dinini ihlal etmekle suçlamışlar, bazı davranışlarından vazgeçmesini istemişlerdi. Onlardan bazıları, Hz. Peygamber'in sözlerini ve anlatımlarını yumuşatmak için durmadan gelip yeminler ediyor bazıları da, Hz. Peygamber'i yalancılıkla

---

[1926] Bkz. 14/İbrâhîm, 21; 16/Nahl, 24-25; 33/Ahzâb, 66-67; 34/Sebe', 31-35; 40/Mü'min, 47; 22/Hac, 72; 18/Kehf, 54-56; 25/Furkân, 31, 43-44; 35/Fâtır, 42-43; 38/Sâd, 4-8; 43/Zuhruf, 31.

[1927] 25/Furkân, 31; 21/Enbiyâ, 31; 29/Ankebût, 52-55; 83/Muttaffifîn, 29-36.

[1928] 34/Sebe', 7-8.

[1929] 34/Sebe', 29-31.

[1930] 21/Enbiyâ, 36-41.

[1931] 34/Sebe', 35-37, 43-49.

[1932] 39/Zümer, 36-40.

[1933] 96/Alak, 6-19.

[1934] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, II. 140.

suçluyordu. Bu suçlamayı yapan kişi ise, zenginlerden olup elinde güç bulunduran birisiydi.[1935] Arap toplumunun yapısı gereği belki de hem liderlik hem de zenginlik aynı kişide toplanmış olabilir. Kur'an, bu iki sınıf insana da yaptıkları yanlış davranışlardan dolayı eleştiriler yöneltmektedir. Çünkü onlar, Hz. Peygamber'in kendi servetlerine göz diktiğini iddia ederek, davete karşı çıkmışlardır.[1936] Buna karşılık Kur'an, onları bu iddialarını ispata davet ederken, Hz. Peygamber'in bu davetine karşılık bir şey istemediğini beyan etmektedir.[1937] Öte yandan Kur'an, davete karşı çıkanların psikolojik durumunu açıklarken[1938] Hz. Peygamber'in (a.s.) onlarla nasıl bir ilişki içinde olması gerektiğini ve bu davranışlar karşısında güzel bir ayrılışla ayrılması gerektiğini izah ediyor.[1939]

Hz. Peygamber'in davetini Hz. Ömer'in Müslüman olmasına kadar gizli sürdürdüğü iddiasının doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Zira ilk inen sûrelerden davetin daha önceki bir zamandan beri açıktan yapıldığını göstermektedir.[1940] İlk dönemde nazil olan sûrelerde Hz. Peygamber'in, müşriklerle diyaloğa girdiği, onlara Kur'an okuduğu, onları İslâm'a davet ettiği, onların tepkilerinin bundan sonra ortaya çıktığını göstermektedir. Tepki gösterenlerin başında da, zengin, mevki-makam sahibi, evlatları çok olan ve Kur'an'ın insan sözü olduğuna hükmeden biri olduğu anlaşılmaktadır.[1941] 111/Mesed Sûresi'nin nüzûl sebebi olarak anlatılan olaylardan da anlaşılacağı gibi, Hz. Peygamber, ilk dönemlerden itibaren daveti amcası Ebû Leheb'e götürmüş, fakat çok çirkin bir karşılama ve tepkiyle yüzyüze gelmiştir. Peygamber'in yakınlarının çoğu onun davetine olumlu cevap vermedikleri halde akrabalık bağları nedeniyle Peygamber'i desteklemiş ve himaye edip savunmuştur. Ancak amcası Ebû Leheb bunun dışındadır. İhtimal dahilindedir ki, karısı Ummu Cemîl'in bu tutumu, Ebû Sufyân'ın kız kardeşi olmasından kaynaklanmış olabilir.[1942]

Hz. Peygamber, ilk dönemde, davetini daha çok ileri gelenlere yönelik olarak yapmış, çünkü, onların Müslüman olmalarıyla toplumun diğer fertlerinin de İslâm'ı kabul

---

[1935] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, II. 143.

[1936] Bkz. 87/A'lâ, 16-17; 89/Fecr, 17-20; 90/Beled, 11-16; 92/Leyl, 5-21.

[1937] Bkz. 68 /Kalem, 35-41.

[1938] 68/Kalem, 51-52; 34/Sebe', 7-8, 43; 73/Müzzemmil, 10-11.

[1939] 73/Müzzemmil, 10-11.

[1940] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, II. 147-148.

[1941] 74/Müddessir, 11-25.

[1942] Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in hayatı, II. 152-153.

edeceklerini düşünmüştür. Onun bu konudaki şiddetli arzusu, ona kendi isteğiyle aydınlanmak veya öğüt almak için gelen a'ma kişiye karşı yüzünü ekşitmesine sebep olmuş, fakat bu davranışı Allah tarafından hoş karşılanmamıştır.[1943] Hz. Peygamber'in bütün bu çabalarına rağmen, müşrik liderler de, kendilerinin Müslüman olabilmeleri için Hz. Peygamber'in yanından fakirleri kovmasını istemişler; fakat, Yüce Allah onların bu isteklerini yerine getirmemesini Hz. Peygamber'den istemiştir.[1944]

Müşrikler kendi mevki ve makamlarını korumak için İslâm'a girmedikleri gibi, fakirlerin İslâm'a girmelerini de sorgulamışlardır. Böylece İslâm'ın çağrısı ilk dönemlerinden itibaren büyük bir açıklıkla bu sınıf üzerine yöneldiği bununla da geniş halk kitlelerinin özgürlüklerine kavuştuğunu görmekteyiz.[1945]

İşte birinci bölümde de izah etmeye çalıştığımız, Mekke dönemi Müslüman-müşrik ilişkilerinin Kur'an'da anlatılmasını kısaca özetledikten sonra, Medine döneminde Müslümanlarla müşrikler arasındaki ilişkilerin nasıl geliştiğini iki ana başlık altında izah etmeye çalışacağız. Birinci başlık altında müşriklerle yapılan anlaşmalar ve barış dönemini, ikinci başlıkta ise müşriklerle yapılan savaşlar ve bu savaşların Kur'an'daki yansıması şeklinde izah etmeye çalışacağız.

4.1. Medine'de Müşriklerle İlk Temaslar

Hz. Peygamber'in müşrikler ve diğer din mensuplarıyla siyasi ve diplomatik münasebetleri ilk defa Medine'de başlamıştır. Çünkü Mekke döneminde Müslümanların egemen olduğu bir vatanlarının bulunmayışından dolayı, onların herhangi bir grupla siyasi ve diplomatik ilişkilerde bulunması mümkün olmamıştır. Mekke'de site devleti idaresi müşriklerin elinde bulunmaktaydı, ve idare kabile reislerinin katılımıyla oluşan Dâru'n-Nedve'de yönetiliyordu. Müslümanlar bu müşrik ve zorba devletin içerisinde dinlerini ve yaşamlarını sürdürmeye çalışıyorlardı. Ne zaman ki, bu devlet idaresini elinde bulunduran müşrikler, Hz. Muhammed'in ve Müslümanların hayatlarını ve dinlerini yaşamalarına izin vermemiş ve onları boğmak için çeşitli baskılar yapmışlar; işte o zaman Hz. Peygamber Cenab-ı Allah'ın da izniyle ashabına Medine'ye hicret için yol göstermiş ve kendisi de oraya hicret etmiştir. Hz. Peygamber Mekke'de doğmuş,

[1943] Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, II. 156-157; ayrıca bkz. Abese, 80/1-12.

[1944] Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, II. 158; ayrıca bkz. 6/En'âm, 51-53; 18/Kehf, 28-29.

[1945] Derveze, Kur'an'a Göre, Hz. Muhammed'in Hayatı, II. 158.

orada peygamberlik vazifesini almıştır; ancak, İslâmiyet'in yayılması ve bir devletin teşekkülü Medine'de mümkün olmuştur.

Medine'de, Hâris b. Sa'lebeoğullarından Evs ve Hazrec kabileleriyle Yahudiler oturmaktaydılar. İki kardeş kabile olan Evs ve Hazrecliler, aralarında çıkan anlaşmazlıklar sonucu birbirleriyle savaşmışlar, bu savaşlardan Buas Harbi'nde Evs kabilesi yenik düşmesine rağmen Hazrecliler de kendilerinden emin olmamışlardı. Hatta bu kabile kendi hayatından emin olabilmek için, dindaşı ve ırkdaşı olmayan Yahudilerle ittifak kurmak zorunda kalmıştır. Benû Kaynuka, Hazrecliler ile; Benû Nadir ve Benû Kurayza da Evslilerle müttefiktiler. Ehl-i Kitap olan Yahudilerin, putperest olan Evs ve Hazreclilerin yanında büyük bir değeri vardı. Zaman zaman aralarında çıkan anlaşmazlıklar, Yahudilerin, bir peygamberin çıkıp onlarla olacağını söylemeleri üzerine sona ererdi. Çünkü onlar ilim sahibi olarak kabul ediliyorlardı.[1946] Medine'de Yahudilerden bu konuda birtakım bilgiler edinmelerinden dolayı, Medineli putperestler Mekkeli putperestlere nispetle biraz daha bilgili idiler.

Medine'de iki kabile arasında cereyan eden savaşlar her iki kabilenin huzursuzluğuna vesile olduğu gibi, kabilelerin birbirlerine güvenleri de ortadan kaldırmıştı. Bu yüzden başkanlık konusunda ortak bir noktada buluşmaları mümkün olmuyordu. Ayrıca burada, Mekke'de gördüğümüz Dâru'n-Nedve örneğini de görmek mümkün değildi. Bu esnada Medineliler Abdullâh b. Ubeyy'i reis yapmak üzere toplanmışlar ve giydirmek üzere bir de tac yapmışlardı.[1947] Ancak buna rağmen Abdullâh'ın kabileler arasında adaleti sağlayacağından emin değillerdi. Bundan dolayı, Evs ve Hazrec'i bir araya getirecek ve aralarında birlik ve adaleti sağlayacak dışarıdan bir reise ihtiyaçları vardı. İşte bu ihtiyaç ve Yahudilerden duydukları risalete ait haberler ve Evs ve Hazreclilerin Yahudilerin önüne geçme arzusu, Hz. Muhammed'in Medine'ye gelişini kolaylaştırmış ve kurulacak ittifakın devamlılığını sağlamıştır.[1948]

Medine yağışlı bir iklime, verimli bir araziye sahipti. Yemen-Mekke-Suriye ticaret yolu üzerinde bulunması, ticari bakımdan da önemini arttırıyordu.[1949] Öte yandan Yahudilere ait Beytu'l-Midras denilen okulun bulunması da eğitim ve öğretim bakımından Mekke'ye nispetle daha iyi bir konumda olmasını sağlamıştı. Yahudiler bu

[1946] İbn Hişâm *es-Sîre*, II. 70.

[1947] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II. 234,

[1948] T.W. Arnold, *a.g.e.*, s. 52.

[1949] Tuğ, İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri, s. 29.

öğretim kurumlarında Tevrat'ı İbranice okuyup yazıyorlardı.[1950] Medine'de kabileler arasında ortak bir otoritenin olmayışı, hak ve hukuk kavramlarının çiğnenir bir durumda olması, kabileler arasında çıkan problemlerin zora dayalı bir yöntemle halledilmesi, orada bulunan insanların dışarıdan bir kurtarıcı bekler duruma gelmelerine sebep olmuştu. Çünkü doğacak zararlardan bütün kabileler etkileniyor ve zararlar bütün kabile fertleri tarafından tazmin ediliyordu. Kısacası Medine'nin her yönden bozulmuş olan hayat akışını düzeltmek; dinî, siyasi, iktisadi ve diğer hususlarda arzu edilen istikrara kavuşma, İslâm sayesinde mümkün olacaktı. Nitekim Medine devleti, kısa zamanda duruma hakim olup iktidarı ele geçirerek kendisinden beklenen istikrarı sağlamaya muvaffak olmuştur.[1951] Hz. Muhammed'in Medine'de kurduğu bu otorite, bazı merhalelerden geçmeyi ve bazı çalışmalar yapmayı gerektirmekte idi. Bundan dolayı bi'setin on üçüncü yılında hicret ederken ilk işi Kuba'da mescid inşa etmek olmuştur.[1952] Medine'ye varır varmaz da devlet işlerinin yürütebilmesi için bazı çalışmalarda bulunmuştur. Bunların ilki, yine Medine'de Mescid-i Nebevi'nin inşası olmuştur. Çünkü mescid o günkü fonksiyonel yapısıyla bir ibadet yeri olmanın yanında, devletin birçok işlerinin de icra edildiği bir karargâh durumunda idi. Ayrıca mescidin İslâm toplumunun oluşmasında ve birlik ve beraberliğin sağlanmasında önemli bir yeri olmuştur.[1953]

Medine'de yapılan mescid, dinî ve siyasi merkez olmakla birlikte, aynı zamanda eğitim-öğretim merkezi vazifesini de görmekteydi. Bunun için mescidin kuzey tarafında küçük bir suffe yapılmıştır; burası, evi olmayan Müslüman kimselerin barındıkları ve aynı zaman da eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü bir yerdi...[1954] İslâm'ı tebliğ eden davetçiler, muallimler ve valiler burada yetiştirilirdi. İslâm'ın ilk yatılı okulu olan bu suffede kalanlar, burada okuma yazma öğrendikleri gibi, bizzat Hz. Peygamber'den (a.s.) ders alma ve yeni gelen vahyi öğrenme imkânına sahip idiler.[1955] Bir müddet sonra burası dar gelmeye başlayınca, Hz. Peygamber yeni eğitim yerleri açtırmış, hicrî 2.

[1950] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II. 201.

[1951] J, Welhausen, *Arap Devleti ve Sukûtu*, s. 4.

[1952] İbn Hişâm, *es-Sîre* II. 98-99; İbnu'l-Cevzî, *el-Vefâ*, I. 250; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 107; İbn Sa'd, *a.g.e.*, I. 233-234; İbn Kayyım, *Zâdu'l-Meâd*, II. 61.

[1953] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II. 101-102; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 109-110, İbn Sa'd, *a.g.e.*, II. 2339-241; Şiblî, *a.g.e.*, I. 205.

[1954] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II. 141; İbnu'l-Cevzî, *el-Vefâ*, I. 453-454.

[1955] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II. 75-77.

yıldan itibaren Medine'de Dâru'l-Kurra denilen eğitim yuvaları teşekkül ettirilmiştir.[1956] Hayber Gazvesi'nden sonra Müslümanların sayıları çoğalınca Hz. Peygamber mescide ilaveler yapmıştır.[1957]

İslâm toplumunun oluşmasında önemli bir adım da ensar ile muhacirler arasında özel kardeşlik sisteminin kurulmasıdır. Bi'setin on üçüncü yılında Evs ve Hazrecli Müslümanların daveti üzerine mal ve mülklerini Mekke'de bırakarak Medine'ye hicret eden muhacirler, her şeyden yoksun bir durumda buraya gelmişlerdi. Hz. Peygamber, muhacirlerin mahrumiyetini ortadan kaldırmak için ensar ile muhacirler arasında manevi bir kardeşlik bağı oluşturdu. Bu kardeşlik, "Hak, eşitlik ve miras konusunda karşılıklı yardımlaşmaya ve sevgiye" yönelik idi.[1958] İslâm tarihinin en eski kaynakları, Hz. Peygamber'in, birisi hicretten önce Mekke'de, diğeri de hicretten sonra Medine'de Müslümanları iki defa özel olarak kardeşleştirdiğini kaydeder.[1959]

Hz. Peygamber'in ensar ile muhacirler arasındaki kardeşleşme hâdisesinden önce, iki kardeş kabile olan Evs ve Hazreclilerin birbirlerine hasım olmaktan çıkıp kardeş olmaları, yani 'ensar' sıfatını almaları gerekiyordu. Çünkü bu iki kardeş kabile, hicretten altı yedi yıl öncesine rastlayan senelerde birbirleriyle savaşmışlardı; ki buna tarihte meşhur "Buas Harbi" denilirdi.[1960] Evs ile Hazrec arasındaki kabile savaşları öyle bir boyut kazanmıştı ki, bu iki kabile neredeyse tarih sahnesinden silinecekti. Kur'an-ı Kerim'de onların bu durumu şöyle ifade edilmiştir: "Ve topluca Allah'ın ipine sarılın, ayrılmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşman idiniz, (Allah) kalplerinizi uzlaştırdı. O'nun nimetiyle kardeşler haline geldiniz. Siz ateşten bir çukurun kenarında bulunuyordunuz. (Allah) sizi ondan kurtardı. Allah size ayetlerini böyle açıklıyor ki, yola gelesiniz."[1961]

Hz. Peygamber'in Medine'de tesis ettiği kardeşliğin dinî ve sosyal bir yönü olduğu kadar siyasi yönü de vardır. Çünkü Hz. Muhammed (a.s.) Medine'de Yahudileri de içine alan ve tek bir başkan tarafından yönetilen bir idari sistemi kurmak amacında idi. İslâm'ın bekası ve geleceği için bunu gerekli görüyordu. Ancak, bunun için, önce

---

[1956] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II. 77.

[1957] Hasan İbrâhîm Hasan, *Tarihu'l-İslâm*, I. 523.

[1958] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II. 109; İbn Habîb, *Muhabber*, s. 71; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 180; Şiblî, *a.g.e.*, I. 207.

[1959] İbn Habîb, *Muhabber*, s. 70.

[1960] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 429; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 183.

[1961] 3/Al-i İmrân, 103.

Müslümanlar arasında böyle bir birlikteliği sağlaması gerekiyordu. Onlar arasındaki böyle bir ittifak, Medine'de bulunan diğer grupların da bu ittifaka girmelerini sağlamıştır. Böylece Medine'de kurulması düşünülen bu ittifakın temelleri aynı dine mensup olan (ensar-muhacir) kitleler arasında kurulmuş oluyordu. Bu ittifakın dinî, içtimai boyutları olduğu kadar, siyasi ve diplomatik boyutu da vardı. Bunun da temeli ensar-muhacir kardeşleştirme hareketiyle atılmıştır.

4.2. Müslümanların Medine'de Müşriklerle İlişkilerinde Barış Dönemi

4.2.1. Medineli Müşriklerle Yapılan Anlaşma

Hz. Muhammed'in peygamberliğinin Medine döneminde, müşriklerle ilişkileri konusunda, Hudeybiye Barış Anlaşması'ndan Mekke'nin fethine kadar yaklaşık iki yıl kadar devam eden barış dönemi hariç, Mekke müşrikleri ve diğer Arap kabile müşrikleriyle olan ilişkileri genellikle mücadele ve savaş şeklinde geçmiştir. Ancak, Kureyş müşriklerine karşı izlediği politikada Hz. Muhammed'e yardımcı olan Huzâa'nın bazı kollarıyla, Cuheyne, Damre ve Gıfar gibi anlaşma yapılan kabileleri, bunların dışında tutmak gerekir. Mekke'nin fethi, Huneyn zaferi ve ardından Arap Yarımadası'nın çeşitli kabilelerinin topluca Müslüman olmak için Medine'ye gelip Müslüman olmaları, müşriklere karşı izlenen politikalarda bir yumuşama sağlamıştır. Ancak bununla birlikte, Hz. Muhammed ile müşrikler arasındaki mücadele, hicrî 9. yılın sonunda müşriklerle ilişkilerde son noktanın konulmasına kadar devam etmiştir.[1962]

Hicretle birlikte, Medine'de üç ana toplumsal blok ortaya çıkmış oldu: Müslümanlar, Yahudiler ve müşrik Araplar. Ancak hicret öncesi Medine'de bulunan iki etnik grup olan müşrik Araplar ile Yahudiler, iki ayrı ve homojen topluluk durumunda değildi. İlginç olan nokta şudur ki, Araplarla Yahudiler arasında çatışma olduğu gibi, Araplar kendi aralarında ve Yahudi kabileleri de kendi aralarında savaşıp duruyordu. Bunun için bazı Yahudi kabileleri Arap olan kabilelerle ittifak halinde idiler. Bunlardan Kaynukaoğulları, Hazreclilerle; Nadiroğulları ile Kurayzaoğulları ise Evslilerle müttefiktiler.[1963]

Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiği zaman, Medine'de bütün şehir halkını kapsayan bir idari sistem mevcut değildi. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Hz. Muhammed

[1962] Sarıçam, *a.g.e.*, s. 121.

[1963] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 177-199.

Müslümanlar arasında kardeşleştirme müessesesiyle birliği sağlamlaştırdıktan sonra, Medine'de bulunan Yahudi ve müşrikleri de içine alan ve daha önce Medine tarihinde eşine hiç rastlanmayan bir siyasi ve sosyal yapı meydana getirdi. Bu yapı, etnik kökenleri ve dinleri farklı olan çeşitli grupların oluşturduğu federasyonlardan meydana gelen bir konfederasyon idi. Bu teşebbüs her şeyden evvel, şehir halkının barış ve güven içinde yaşamasına yönelikti. Özellikle de Medine'de yaşayan Müslümanların güven içerisinde yaşamalarını sağlamak gerekiyordu. Çünkü Mekke'de yaşayan müşriklerin her an Medine'ye saldırmaları ihtimal dahilinde idi. İşte bunun için de Hz. Peygamber, Medine'deki diğer dinî ve etnik grupları da içine alan bir anlaşma imzalamıştı. Bu anlaşma metni, Hamidullah'ın deyimiyle: "İlk İslâm devletinin anayasası olmanın yanında, aynı zamanda yeryüzünde bir devletin vazettiği ilk yazılı anayasa olma özelliğine de sahiptir."[1964]

Bu anlaşmanın tam metnini tezimizin ekler bölümünde verdiğimiz için burada tekrar vermenin bir fazlalık olduğu kanaatindeyiz.[1965] Ayrıca, bu vesikanın Yahudilerle ilgili olan kısımının tahlillerini yukarıda yaptığımız için, burada sadece anlaşma metninin müşriklerle ilgili olan maddeleri üzerinde duracağız.

"Bismillahirrahmanirrahim,

Bu kitap (yazı) Peygamber Muhammed tarafından Kureyşli ve Yesrîbli müminler ve Müslümanlar ve bunlara tâbi olanlarla, yine onlara sonradan iltihak etmiş olanlar ve onlarla beraber cihad edenler için (olmak üzere tanzim edilmiştir)[1966]

İşte bunlar diğer insanlardan ayrı bir ümmet (camia) teşkil ederler."[1967]

Bu iki madde, anlaşmaya taraf olan grupları belirliyor ve bunları farklı din ve ırklara mensup olsalar da bir tek ümmet olarak nitelendiriyor.

Doğru, adil, hukuka saygılı ve insanlar arasında gerçek barış ve istikrarı amaçlayan ideal bir projenin, farklı gruplar (dinî, hukuki, felsefi, siyasi vs.) arasında bir sözleşme temelinde ortaya çıkması gerekir. Sözleşmenin hazırlanması esnasında sosyal tarafların kendileri veya temsilcileri bulunmuş; özgür bir ortamda ve karşılıklı görüşme ve tartışmalarla sözleşmenin hükümleri tespit edilmiştir.

[1964] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 189.

[1965] Anlaşmanın (Medine Vesikası) tam metni için bkz. Hamidullah, *el-Vesâik*, No:1; *İslâm Peygamberi*, I. 206-210.

[1966] Vesikanın 1. maddesi,

[1967] Vesikanın 2. maddesi.

Bu anlaşmada dikkati çeken önemli bir husus da, ilke olarak hakimiyetin değil, katılımın hareket noktası olarak seçilmiş olmasıdır. Çünkü totaliter ve üniter bir siyasal yapıda farklılıklar kabul edilmez. Medine Vesikası, anlaşmaya taraf olan bütün tarafları tek tek zikreder; müşrikleri de ayrı bir maddede anlatır.[1968] Mevlâ kelimesi, kan ve akrabalık bağı olmaksızın bir kabileyle bağı olan veyahut da anlaşmalı olan kabile, aşiret veya topluluktur. Böylece, anlaşmaya imza koyan bir taraf kendisine bağlı olan diğer kabileler adına da imza atmış olmaktadır. Bununla, İslâmiyet'ten önce var olan Arapların kadîm bir geleneği uygulanmış olmasına rağmen, müşriklerle ilgili özel hükümler getiriyor ve Medineli müşriklerin Mekkeli müşriklerle bütün ilişkilerinin kesilmesi isteniyordu.[1969] Esasında Medineli müşrikler, Mekkeli müşriklerle ittifak kurma isteğinde değildi. Bilakis başlarına onlardan dolayı bir bela gelir diye çekiniyorlardı. Ama onlar da bu site devletinde diğer dinî gruplar gibi özgür olmak istiyorlardı. Nitekim anlaşma bu haklı talebi de teminat altına almış oluyordu. Nitekim Mekkeli müşriklerle yapılan Bedir ve Uhud savaşlarında vesikaya taraf olan Medineli müşriklere dokunulmadığı ve onların normal hayatlarına devam ettikleri ve Müslümanlarla aralarında ciddi bir sorun yaşanmadığı görülmektedir.[1970]

Anlaşmada kabilelerin ayrı ayrı zikredilmesi, anlaşmaya taraf olan toplulukların kimliklerini ve dinî varlığını tanımaya yöneliktir. Nitekim her dinî ve etnik grup, tam bir kültürel ve hukuki özerkliğe sahipti. Yani din, yaşam, yargı, eğitim, ticaret, sanat, kültür alanlarında ve gündelik hayatla ilgili tam bir özerkliğe sahip oldukları anlaşılmaktadır.[1971]

Anlaşmada çıkacak ihtilafların Hz. Peygamber'e götürülmesi istenmektedir ki, bu bir hakim olmaktan ziyade bir hakemlik olayı şeklinde olmuştur. Böyle bir husus Kur'an'da da yerini almıştır.[1972] Ancak Müslümanlar açısından Hz. Peygamber'in mutlak hakimliği vardır. Bu da doğal olan bir şeydir. Zaten Müslümanlar Hz. Peygamber'e biat etmekle, ona bağlanmayı baştan kabul etmişlerdir.[1973]

Vesika, herkesi bağlayan hukukun üstünlüğüne tam riayet ederken[1974] savaş tek tek birey ve kabilelerden alınıp merkezî yönetime devredilmiştir. Buna göre savaş,

---

[1968] Bkz. Vesikanın 20/b maddesi ile, 1-11 ve 25-33. maddeleri

[1969] Bkz. Anlaşmanın 20/b maddesi; 43. maddesi.

[1970] Ali Bulaç, "Medine Vesikası", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Sadette İslâm*, II. 190.

[1971] Bkz. Anlaşmanın 25. maddesi.

[1972] Bkz. Analaşmanın 42. maddesi; 5/Mâ'ide, 42-43.

[1973] Bkz. Anaalşmanın 23.maddesi.

[1974] Bkz. Anlaşmanın 37-37/b maddesi

merkezî yönetimin ortak kararıyla alınacaktır. Dıştan gelen bir saldırıya, anlaşmaya taraf olan bütün gruplar ortaklaşa karşılık verecekler.[1975] Ancak, din adına çıkacak savaşlarda ortak bir sorumluluk yoktur. Buna göre, Müslümanlar, kendi dinleri için başkalarıyla savaşacak olurlarsa (Medine dışında) diğer dinî gruplar (Yahudi ve müşrikler) katılmak zorunda değildir.[1976]

Sonuç olarak bu vesika, anlaşmaya taraf olan bütün sosyal bloklar için 'hakimiyeti' değil, 'katılımı' öngörmektedir. Buna rağmen, bu anlaşma ile Hz. Peygamber sahip olduğu dinî iktidarın yanı sıra, siyasi iktidarı da ele geçirmiş oldu. Böylece Medine'nin hukuki, siyasi, beşerî, mali ve askerî statüsü belirlenmiş oldu.[1977] Bu anayasa ile yeni bir sistem kurulmuş, parçalanmış olan Medine tek bir toplum haline getirilmiştir.[1978] Kırk yedi maddeden oluşan anayasada kan diyetinin durumu, harp esirleri, karşılıklı yardımlaşma, eman, askerî konular gibi pek çok meseleye açıklık getirilmiş; Medine sakinlerinin anlaşamadıkları bir hukuki davada Hz. Peygamber'in hakem tayin edileceği hükme bağlanmıştır.[1979] Vesikanın hükümleri bütün dinî, sosyal blokların üstündedir. Çünkü Müslümanlar, Yahudiler ve müşrikler, onun genel çerçevesinin dışına çıkamayacaklarını karara bağlamıştır.

4.2.2. Medine Dışındaki Kabilelerle Yapılan Anlaşmalar

Medine içerisinde sulh ve sükûnet sağlandıktan sonra, diğer kabile ve devletlerle diplomatik münasebetlere girilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber, gerçek sulhun ancak devletin çevresiyle barış halinde olmasıyla mümkün olacağını biliyordu. İşte bunun için Hz. Peygamber çevresindeki birçok kabile ve toplulukla diplomatik münasebetler geliştirmiş ve onlarla birtakım anlaşmalar yapmıştır.

Bu anlaşmalarda güdülen hedefler muhteliftir. Hz. Peygamber'in getirmiş olduğu dinde esas hedef barıştır. Bundan dolayı Hz. Peygamber, cahiliye döneminde sulh ve sukûnu temin için yapılmış, zalime karşı mazlumun haklarının korunması yolundaki anlaşmaları takdir etmiş, bu dönemde yapılan olumlu anlaşmaların ancak İslâmiyet

[1975] Bkz. Anlaşmanın 15, 18, 19 ve 24. maddeleri.

[1976] Bkz. Analaşmanın 45. maddesi.

[1977] Tuğ, İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri, s. 30-31.

[1978] İ. Halîl, *Dirâsât fi's-Sîra*, s. 324.

[1979] Bkz. Anlaşmanın 23 ve 42. maddeleri.

tarafından pekiştirileceğini bildirmiş[1980] ve bu nevi anlaşmalara her zaman katılabileceğini ifade etmiştir.[1981] Çünkü Kur'an-ı Kerim'de: "Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş ve Allah'a dayan. Çünkü O, işitendir bilendir."[1982] buyurulmaktadır. Hz. Peygamber de bu ayetin ruhuna uygun olarak, mecbur kalmadıkça harbi değil, her zaman barışı yeğlemiştir. Bu amaçla Medine'nin çevresinde bulunan Damre,[1983] Gıfar[1984] Buvet'ta.[1985] Cuheyne ve kolları[1986] ve Mudlîc kabileleri ile anlaşmalar imzalamıştır.[1987]

Bu anlaşmalardan çıkan sonuç bize şunu göstermektedir: Hz. Muhammed'in amacı, çevresi ile barış içerisinde yaşamak, sulh ve sükûnu temin etmekti. Yapılan savaşlar bile bu amaca yönelikti. Ayrıca bu anlaşmalarla, Hz. Peygamber'in risaleti boyunca İslâm'ın en büyük hasımı olan Kureyş yalnızlaştırılmış ve müttefikleri onu birer birer terk etmiştir. Bu da yeryüzünde tek gayesi barış ve özgürlüğün temini olan İslâm'ın yayılmasını kolaylaştırmıştır. Şimdi Müslümanların Mekkeli müşriklerle olan ilişkilerini ele alabiliriz. Mekkeli müşriklerle olan ilişkilere baktığımızda hemen ilk anda savaş ve çatışmalar göze çarpmaktadır.

4.3. Mekkeli Müşriklerle İlişkiler

Kendi hemşehrileri tarafından öz yurdundan çıkarılan Hz. Peygamber (a.s.) her zaman içinde doğup büyüdüğü şehre ve onun sakinlerine şefkat hisleriyle bağlı kalmıştır. Fakat aynı karşılığı Mekkeli müşrikler sergilememişlerdir. Hz. Peygamber ve Müslümanlar hicretten sonra bile Mekkeliler tarafından rahatsız edilmişlerdir. Bunun için Mekke'nin ileri gelenlerinden Ebû Sufyân ve Ubeyy b. Halef, Medineli Müslümanlara bir mektup göndererek, kendileri ile Hz. Muhammed'in arasına girmemelerini onlardan istemişlerdir.[1988]

[1980] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II. 140.

[1981] İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 41.

[1982] 8/Enfâl, 61.

[1983] Hamidullah, *el-Vesâik*, No: 159-160; *İslâm Peygamberi*, I. 206.

[1984] Hamidullah, *el-Vesâik*, No:161.

[1985] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II. 248; İbn Sa'd, *a.g.e.*, II. 8-9.

[1986] Hamidullah, *el-Vesâik*, No: 151.

[1987] Hamidullah, *el-Vesâik*, No: 151/1.

[1988] Hamidulah, *İslâm Peygamberi*, I. 217.

Bu mektuba istedikleri cevabı alamayan müşrikler, Hz. Peygamber'in hicretinden birkaç gün önce kavmi tarafından başkan seçilmek üzere olan Abdullâh b. Ubeyy'e bir mektup göndererek; ondan kaçmış bulunan arkadaşlarına (Hz. Muhammed'e) sığınma hakkı tanımamasını istediler.[1989]

Hâdiseden haberdar olan Hz. Peygamber, Abdullâh b. Ubeyy'i ziyaret etmiş ve ona, Kureyş'in teklifini kabul etmediği takdirde pek aziz arkadaşları ve taraftarlarının kendisi uğrunda mücadele etmeye hazır olduklarını bildirmiştir. Çünkü o zaman Medine'nin birçoğu Müslüman olmuştu. Durumun vahametini anlayan Abdullâh b. Ubeyy, Kureyşlilerin kendisini saptırmak istedikleri yoldan vazgeçmiştir.[1990] Mekkeliler bundan da sonuç alamayınca, aynı bölgede yaşayan Yahudilerle işbirliği yapmak istediler. Nitekim Nadiroğulları ile meydana gelen savaş, onların müşriklerle işbirliği yapmış olmalarından kaynaklanmıştı.[1991]

Kureyşliler, Abdullâh b. Ubeyy b. Selûl'e gönderdikleri tehdit mektuplarıyla yetinmeyerek Medine'ye saldırı planları yapmışlardır. Bunu haber alan Hz. Muhammed günlerce uyumamış, Medine'yi nasıl savunacaklarına dair planlar düşünmüştür. Kureyş bütün bu etkinliğini Kâbe'nin hamiliğinden dolayı Araplardan gördüğü saygıdan ve sahip olduğu ticari etkinliklerden ve iktisadi gücünden alıyordu. Nitekim bu amaçla Hz. Peygamber Kureyş'in ticari yollarını engelleyip tehditlerini azaltmak için çeşitli seriyyeler göndermiş ve Kureyş'in hareket kabiliyetini ve etkinliğini azaltmak için yukarıda da belirttiğimiz gibi çevre kabilelerle anlaşmalar imzalayarak ittifaklar kurmuştur.[1992]

4.3.1. Bedir Savaşı

Müslümanlarla müşrikler arasında meydana gelen ilk savaş olan Bedir Savaşı, hicrî 2. yılın Ramazan ayının 17. veya 19. günü; miladî 15 Mart 624'te[1993] meydana gelmiştir. Bu savaşın sebebi olarak Amr b. Hadramî'nin öldürülmesinden sonra Kureyş'in intikam almak için ve iktisadi bakımdan güçlenmek amacıyla Ebû Sufyân başkanlığında Suriye'ye gönderdiği ticaret kervanının geri dönmesi üzerine Hz. Peygamber'in onu engellemek için Müslümanları teşvik etmesi ve kervanda bulunan

[1989] Şiblî, *a.g.e.*, I. 224; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 218.

[1990] Şiblî, *a.g.e.*, I. 224.

[1991] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 218.

[1992] Şiblî, *a.g.e.*, I. 225-227; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 219-223; Şiblî, *a.g.e.*, I. 226.

[1993] İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 116.

beş yüz bin dirhem tutarındaki malın Kureyş'ten alınması için harekete geçmesi gösterilir.[1994]

Sufyân, Hz. Peygamber ve ashabının kervanın yolunu keseceklerine dair haberi alınca, ücretle kiraladığı Dadma b. Amr el-Ğıfârî'yi, Mekke'ye Kureyş'i durumdan haberdar etmek için göndermiştir.[1995] Bunun üzerine Kureyş hemen savaş hazırlıklarına başladı.[1996] Bu arada Ebû Sufyân, Cuhfe bölgesine geldiğinde, kervanın kurtulduğunu, savaşa gerek kalmadığını haber verdi. Bunun üzerine ordunun içinden bazıları geri döndüler, ancak kendilerini güçlü ve hazırlıklı gören Ebû Cehl komutasındaki Kureyş ordusu, gerek kervanın sahil yolunu takip ettiğini bilmediklerinden normal yoldan gelmiş olduklarını tahmin ederek kervanın kurtulduğunu tam olarak bilmemelerinden dolayı; gerekse daha önce öldürülmüş olan Amr b. Hadrâmî'nin öcünü almak için savaşmaktan vazgeçmek istemeyerek geri dönmekten imtina ettiler.[1997]

Hz. Peygamber Bedir'e geldiğinde ashab ile istişare etti. Özellikle beliğ bir konuşma yaparak ensarın görüşlerine başvurdu. Ensar: "Ya Resulallah, Allah'ın sana gösterdiği şey için yürü, devam et, biz seninle beraberiz. Vallahi Benû İsrail'in Hz. Musa'ya: "Sen ve Rabbin gidiniz ve savaşınız, biz ise işte burada oturucularız."[1998] dediği gibi demiyoruz diyerek Hz. Peygamber'e (a.s.) tam destek verdiler.[1999]

Bundan sonra artık savaştan başka bir seçeneğinin kalmadığını bilen Hz. Peygamber savaştan bir gece önce Hz. Ebû Bekir ile birlikte bir çadıra çekildiler. Çadır Müslüman nöbetçiler tarafından korundu. Hz. Peygamber o geceyi sabaha kadar ibadetle geçirdi ve daha sonra Yüce Allah'a şu şekilde niyazda bulundu: "Ey Allah'ım eğer bu küçücük Müslüman topluluk helâk olacak olursa, yeryüzünde Sana bir daha ibadet edilmez. Allah'ım bana vermiş olduğun sözünü yerine getir." Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir; "Bu kadar istek yeter Ya Resulallah! Allah vadettiği zaferi yakında sana ihsan edecektir" dedi.[2000] Daha sonra savaş Arap geleneğine göre mübareze (tek tek

---

[1994] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II. 182; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 116; Taberî, *Târîh*, III. 19.

[1995] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I. 182; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 116; Taberî, *Târîh*, III. 19.

[1996] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II. 184-187; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 119-120

[1997] Vâkıdî, I. 43-44; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II. 187; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 119.

[1998] 5/Mâ'ide, 24.

[1999] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II. 186; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 120.

[2000] Vâkıdî, I. 59, 67; İbn Hişâm, *es-Sîre* II. 196; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 123-124.

vuruşma) şeklinde başladı. Müslümanların hepsi karşılarına çıkan herkesi öldürmeye muvaffak oldular.[2001]

Allah Teâlanın yardımıyla müşrikleri yenilgiye uğradılar. Müşriklerden çok sayıda ölü ve esirler oldu. Resulullah'ın emriyle bütün öldürülenler bir kuyuya atıldı. Fakat Umeyye b. Halef atılmadı. Çünkü Umeyye şişmiş ve zırhını sonuna kadar doldurmuştu. Onu zırhından çıkarmak istediler fakat o paramparça oldu. Bunun üzerine onun üzerine taş ve topraklar atıldı.[2002]

Bedir'de şehit edilen Müslümanların sayısı on dört kişi idi. Bunlardan altı kişi muhacirlerden, sekiz kişi de ensardandı. Resulullah (a.s.), savaşmak isteyenlerden bir kısmını da küçük bulduğu için geri çevirmişti. Bunlar: Abdullâh b. Ömer, Rafi' b. Hâdî, Bera b. Azîb, Zeyd b. Sâbit ve Useyd b. Udeyr idi.[2003]

Hz. Peygamber esirler konusunda sahabeye danıştıktan sonra, kararını Hz. Ebû Bekir'in dediğinden yana verdi. Buna göre, esirler fidye karşılığı veya her biri on kişiye okuma yazma öğretmek kaydıyla serbest bırakılmasına karar verildi. Fidyeleri ödeninceye kadar esirler ashab arasında ikişer üçer taksim edildi.[2004]

Ancak, esirler arasında bulunan Ebû'l-Âs'ın durumu ayrı bir şekilde cereyan etmiştir. Ebû'l-Âs, Hz. Peygamber'in kızı Zeyneb ile evliydi. Onun fidye verecek parası yoktu. Mekke'deki eşi Zeyneb'den fidye göndermesini istemişti. Hz. Zeyneb de fidye olarak annesi Hz. Hatice'nin düğün hediyesi olarak kendisi için almış olduğu gerdanlığı göndermişti. Hz. Peygamber bu gerdanlığı gördüğü zaman hüzünlenmişti. Ashab, Hz. Peygamber'in bu durumuna bakarak gerdanlığı tekrar Hz. Zeyneb'e iade etmiş ve onu fidyesiz serbest bırakmışlardı. Buna karşılık o da, Hz. Zeyneb'i Medine'ye göndermeyi kabul etmişti.[2005] Daha sonra ise Müslüman olarak tekrar Hz. Zeyneb ile evlenmişti.[2006]

Daha sonra nazil olan ayetlerde esirler konusunda yapılan muamele Kur'an'a şöyle yansımıştır.[2007]

[2001] İbn Hişâm, *es-Sîre* II. 196-199; İbn Sa'd, *a.g.e.*, II. 17; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 125-127; Taberî, *Târîh*, II. 36-39.

[2002] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II. 204-206; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 127-128:Taberî, *Târîh*, III. 37-39.

[2003] İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 136; Şiblî, *a.g.e.*, I. 238.

[2004] Şiblî, *a.g.e.*, I. 241-242.

[2005] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II. 213-216.

[2006] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II. 213-216.

[2007] Taberî, *Târîh*, III. 48.

“Yeryüzünde ağır basıp küfrün belini iyice kırıncaya kadar hiçbir peygambere esirler sahibi olmak yakışmaz. Siz geçici dünya malını istiyorsunuz, Allah ise (sizin için) ahireti istiyor. Allah üstün hüküm ve hikmet sahibidir. Eğer Allah’tan (yanılma ve verilen hükümlerden ötürü azap etmemek hakkında) bir yazı geçmemiş olsaydı, aldığınız fidyeden dolayı size mutlaka büyük bir azap dokunurdu.”[2008]

Bu ayet-i kerimeler nazil olduğu zaman Hz. Peygamber: “Eğer semadan bir azap indirilmiş olsaydı Sa’d b. Mu’âz hariç, herkese azap dokunurdu. Çünkü o, Ya Resulallah onları öldürerek çökertmek sağ bırakmaktan daha iyidir.”[2009] demişti.

Bedir Savaşı’nda müşriklerden yetmiş kişi öldürülmüş, yetmiş kişi de esir alınmıştı. Onlardan fidye alınması, yukarıdaki ayetlerde Müslümanların tamahlıkla suçlanması ve azabın dokunmasından bahsedilmesinden sonra Uhud Savaşı’nda da Müslümanlardan yetmiş kişinin şehit edilmesi, İslâm ordusunun hezimete uğraması neticesinde, Müslümanlar: “Başımıza bu musibet nereden geldi?” diye serzenişte bulununca, Yüce Allah:

“Başınıza bir bela gelince siz onun iki katını onların başına getirmiş olduğunuz halde yine bu nereden başımıza geldi? dediniz. De ki: O (bela) kendinizdendir. Allah her şeye kâdirdir.”[2010] buyurarak belanın sebebini de açıklamış oluyordu.[2011]

Öte yandan esirlere yapılacak muamele konusunda esirlerin, öldürülmeleri emredilmemiş, bilakis iyilikle salıverilmeleri veya fidye mukabili serbest bırakılmaları, ancak haklarında karar verilinceye kadar bağlanmaları emredilmiştir. Nitekim Cenab-ı Hak bu hususta şöyle buyurmaktadır:

“(Savaşta) inkâr edenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun. Nihayet onları iyice vurup sindirince bağı sıkıca bağlayın (onları esir alın). Ondan sonra ya lütfen bırakır veya karşılığında fidye alırsınız. Harp ağırlıklarını bırakıncaya (savaş sona erince) kadar (böyle yaparsınız). Allah dileseydi (kendisi) onlardan öç alırdı. Fakat sizi birbirinizle denemek için (size savaşı emrediyor). Allah kendi yolunda öldürülenlerin yaptıkları işleri zayi etmeyecektir.”[2012]

[2008] 8/Enfâl, 67-68. İbnu’l-Esîr, *el-Kâmil* II. 136. Taberî, *Târîh*, III. 48.

[2009] Taberî, *Târîh*, III. 49.

[2010] 3/Al-i İmrân, 165.

[2011] İbnu’l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 136; Taberî, *Târîh*, III. 48.

[2012] 47/Muhammed, 4.

Bedir Savaşı'nın diğer gazalardan üstünlüğü vardır. Kur'an-Kerim'in 8/Enfâl Sûresi'nde bu savaş geniş bir şekilde tasvir edilmektedir. Bu hâdisenin önemini anlamak için Kur'an-ı Kerim'in bu konudaki ayetlerini okumak yeterli olur. Aşağıda meâllerini vereceğimiz veya atıfta bulunacağımız ayetler, bu hâdiseyi yeterince tasvir etmektedir:

"Müminler o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir, O'nun ayetleri okunduğu zaman imanlarını artırır ve Rablerine tevekkül ederler. Namazlarını kılarlar ve kendilerine rızk olarak verdiklerimizden (Allah için) harcarlar. İşte gerçek müminler onlardır. Onlara Rablerinin katında dereceler, bağışlanma ve tükenmez rızık vardır. (Ganimetlerin bölüştürülmesinde bazı kimselerin hoşnutsuzluk göstermesi Bedir Savaşı'na gideceğin sırada bu hareketini hoş görmeyenlerin durumuna benzer.) Nitekim hak uğruna (savaşa gitmek için) Rabbin seni evinden çıkardığı zaman müminlerden birtakımı, bundan hoşlanmıyorlardı. Hak ortaya çıkmış iken sanki gözleri göre göre ölüme sürülüyorlarmış gibi, seninle tartışıyorlardı. Allah size iki topluluktan birinin sizin olduğunu vadediyordu; siz ise kuvvetsiz olanların sizin olmasını istiyordunuz. Oysa Allah sözleriyle hakkı gerçekleştirmek ve (kuvvetli olan takımı yok ederek) kâfirlerin ardını kesmek istiyordu. Ki, suçlular istemese de hakkı gerçekleştirsin, bâtılı da ortadan kaldırsın. Siz Rabbinizden yardım istiyordunuz, O, da: 'Ben size birbiri ardınca bin melekle yardım edeceğim' diye duanızı kabul buyurmuştu. Allah bunu ancak müjde olsun (sevinesiniz) ve kalbiniz bununla yatışsın (güvene ve huzura kavuşsun) diye yapmıştı. Yardım yalnız Allah katındandır. Allah daima üstün hüküm ve hikmet sahibidir. O zaman sizi, Allah'tan bir güven olmak üzere hafiften bir uyku bürüyordu, üzerinize sizi temizlemek, şeytanın pisliğini (içinize attığı kötü düşünceleri) sizden gidermek, kalplerinizi (birbirine) bağlamak ve ayaklarınızı pekiştirmek için üzerinize gökten bir su indirdi. Rabbin meleklere vadediyordu ki: 'Ben sizinle beraberim, siz inananları pekiştirin; Ben inkâr edenlerin yüreklerine korku salacağım; vurun (onların) boyunlarının üstüne, vurun onların her parmağına!' Böyle (olacak), çünkü onlar Allah'ın Elçisine karşı gelirse muhakkak ki, Allah'ın cezası çetin olur. İşte siz şimdi tadın onu; (ayrıca) kâfirler için ateş azabı vardır! Ey inananlar kâfirlerle toplu halde karşılaşırsanız onlara arkanızı dönüp kaçmayın. Kim o gün savaşmak için bir tarafa çekilmeye ya da başka bir birliğe katılmak dışında arkasını döner (kaçarsa) o, Allah'tan gazaba uğrar, onun yeri cehennemdir, o ne kötü bir varılacak yerdir! (O gün) onları siz öldürmediniz, fakat onları Allah öldürdü. (Ey Muhammed), attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı. Müminlerin güzel bir imtihanla sınamak için (bunu yaptı). Doğrusu Allah işitendir, bilendir. İşte size böyle yaptı. Çünkü Allah kâfirlerin tuzağını zayıflatır. Eğer fetih istiyorsanız işte size fetih

geldi. Eğer (eski yaptıklarınızdan) vazgeçerseniz, bu sizin için iyidir. Ama yine (eski yaptıklarınıza Elçinin buyruğuna itaatte tereddütlere) dönerseniz, Biz de döneriz (size yardım etmekten vazgeçeriz). O zaman topluluğunuz çok da olsa size hiçbir yarar sağlayamaz. Allah inananlarla beraberdir."[2013]

"Eğer Allah'a ve (hak ile bâtılın) ayrılma gününde o iki topluluğun karşılaştığı (Bedir) gün(ün)de kulumuz (Muhammed')e indirdiğimiz (ayetler)e inanmışsanız bilin ki, aldığınız ganimetlerden beşte biri, Allah'a, Elçisine ve (Allah'ın Elçisi ile) akrabalığı bulunan(lara) yetimlere, yoksullara, ve yolcu(lar)a aittir. Allah her şeye kâdirdir. O gün vadinin yakın kenarında idiniz, onlar da uzak kenarında idiler. Kervan da sizden daha aşağıda idi. Eğer sözleşmiş olsaydınız dahi, sözleştiğiniz vakitte böyle buluşamazdınız. Fakat Allah yapılması gereken bir işi yerine getirmek için (sizi böyle buluşturdu) ki helâk olan, açık delille helâk olsun; yaşayan da açık delille yaşasın. Çünkü Allah işitendir, bilendir. Allah sana onları uykunda az gösteriyordu. Eğer sana onları uykunda çok gösterseydi, çekinirdiniz ve (savaş) iş(in)de çekişirdiniz. Fakat Allah (sizi bundan) kurtardı. Doğrusu O, göğüslerin özünü bilir. Karşılaştığınız zaman onları sizin gözlerinize az gösteriyor, sizi de onların gözünde azaltıyordu ki, yapılması gereken bir işi yerine getirsin. İşler hep Allah'a döndürülecektir. Ey inananlar, bir toplulukla karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah'ı çok anın ki, başarıya erişesiniz. Allah'a ve Elçisine itaat edin, birbirinizle çekişmeyin, yoksa korkuya kapılırsınız, devletiniz gider. Sabredin çünkü Allah sabredenlerle beraberdir. Yurtlarından çalım satarak insanlara gösteriş yaparak çıkan ve Allah yolundan menedenler gibi olmayın. Allah, onların bütün yaptıklarını kuşatmıştır. O zaman şeytan onlara yaptıklarını süslemiş: 'Bugün sizi yenecek kimse yoktur, (korkmayın), ben sizin yanınızdayım!' demişti. Fakat iki topluluk birbirini görünce ardına dönüp: "Ben sizden uzağım, ben sizin görmediğinizi görüyorum, ben Allah'tan korkarım, zira Allah'ın cezası çetindir." demişti."[2014]

"Yeryüzünde ağır basıp küfrün belini iyice kırıncaya kadar hiçbir peygambere esirler sahibi olmak yakışmaz. Siz geçici dünya malını istiyorsunuz, Allah ise (sizin için) ahireti istiyor. Allah daima üstün, hüküm ve hikmet sabidir. Eğer Allah'tan (yanılma ile verilen hükümlerden ötürü azap etmemek hakkında) bir yazı geçmemiş olsaydı, aldığınız fidyeden dolayı size mutlak bir azap dokunurdu. Artık aldığınız ganimetten helâl ve temiz olarak yiyin ve Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah bağışlayandır,

[2013] 8/Enfâl, 2-19.

[2014] 8/Enfâl, 41-48.

esirgeyendir. Ey Peygamber ellerinizde bulunan esirlere söyle: "Eğer Allah sizin kalplerinizde bir hayır olduğunu bilirse, size sizden alınan (fidye)den daha hayırlısını verir ve sizi bağışlar. Allah bağışlayandır, esirgeyendir. Eğer sana hainlik yapmak isterlerse, daha önce Allah'a da hainlik yapmışlardı. Bu yüzden (Allah) onlara karşı (sana) imkân verdi. Allah (her şeyi) bilendir, yerli yerince yapandır."[2015]

Kur'an-ı Kerim'de, meâllerini yukarıya aldığımız ayetlerin dışında da, Bedir Savaşı'ndan bahsedilir. Bu ayetlerde meleklerin yardımıyla, Müslümanların desteklendiği ve Allah'ın kendilerine yardım ettiği açıkça belirtilmektedir. 3/Al-i İmrân Sûresi'nin konuyla ilgili ayetlerinin meâli de şöyledir: "(Allah müminlere yardım eder) Nitekim Allah size Bedir'de yardım etmişti. Siz o zaman zayıf idiniz. O halde Allah'tan korkun ki, şükredesiniz. O zaman sen müminlere şöyle diyordun: "Rabbinizin, size indirilmiş üç bin melek ile yardım etmesi size yetmez mi?"[2016] Aynı şekilde yukarıda da belirttiğimiz gibi, 8/Enfâl Sûresi'nde de Allah'ın Bedir de Müslümanlara yardım ettiği ve mücahidleri meleklerle desteklediği zikredilmektedir.[2017] 2/Bakara, 3/Al-i İmrân ve 8/Enfâl sûrelerinde bu konuyla ilgili birçok ayet-i kerime mevcuttur. Kur'an-ı Kerim bu savaştan ayırt etme günü (*yevme'l-furkân*) ve iki topluluğun karşı karşıya geldiği gün (*yevme'l-tekâ'l-cem'ân*) diye bahsetmektedir.[2018] Müslümanların kervana karşı çıktıkları[2019] Allah'ın iki topluluktan (kervan veya ordu) birini Müslümanlara vadettiği,[2020] Müslümanların ayak bastıkları yeri kuvvetlendirmek için yağmur yağdırdığı ve onlara daha başka yardımlarda bulunduğu[2021] bildirilmektedir. Nitekim Bedir günü yağmur yağmış, müşriklerin ordugâhının bulunduğu alan bataklık haline gelmiştir. Buna karşılık tozlu olan İslâm ordusunun bulunduğu alan ise, yağmur suyu ile sertleşmiştir; ki bu da Müslümanlara güç vermiştir.[2022] Bazı ayet-i kerimelerde, Hz. Peygamber'in, Müslümanların, müşriklerin ve münafıkların psikolojik durumlarını anlatan bilgiler

---

[2015] 8/Enfâl, 67-71.

[2016] 3/Al-i İmrân, 123-124.

[2017] 8/Enfâl, 9-12, 17. Ayrıca bu konuda âyetler için bkz. Vâkıdî, I. 78-79; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II. 224-232.

[2018] 8/Enfâl, 41.

[2019] 8/Enfâl, 5.

[2020] 8/Enfâl, 7.

[2021] 8/Enfâl, 11, 17.

[2022] Vâkıdî, I. 53; İbn Sa'd, *a.g.e.*, II. 15.

mevcuttur.[2023] Ayrıca esirler,[2024] ganimetler ve bunların taksimi[2025] konusunda Müslümanların uygulamaları gereken hükümler bildirilmektedir. Karşı karşıya gelen iki topluluktan birinin Allah yolunda, diğerinin ise inkârcı bir topluluk olduğu bildirilmektedir.[2026] Yüce Allah'ın Müslümanlara yardım etmesine karşılık, İslâm'a karşı ısrarlı bir direniş gösteren Mekke müşriklerinin cezalandırıldığı anlaşılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de geçen *batşete'l-kubra*[2027] (şiddetli yakalayış) ile Bedir Savaşı'nın kastedildiği kabul edilmektedir.[2028] Bu ayetlerde geçen olağanüstü olaylar da müşrikleri ilzam için gönderilen mucizeler olmaktan ziyade, Müslümanlara yardım olarak telakki edilmelidir.[2029]

Bedir Savaşı, Müslümanlarla müşrikler arasında meydana gelen ilk ciddi savaştır. Bu savaşta birçok kişi babası, oğlu, dayısı, yeğeni ve kardeşi ile farklı saflarda yer almak durumunda kalmıştır. Bu savaşın Müslümanların zaferi ile sonuçlanması dünya tarihinde yeni bir çığırın açılmasına sebep olmuştur. Bu savaşta Hz. Peygamber'in savaş taktiklerine şahit olduğumuz gibi, hakkında vahiy bulunmayan konularda sahabe-i kiram ile istişare ettiğini de görmekteyiz. Yine bu hâdise, hakkında vahiy bulunmayan konularda Hz. Peygamber'in yaygın ve yürürlükte olan âdetlere göre karar verdiğini de göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Ancak, bu konuda bazı hususların sonradan vahiy ile düzeltildiğine de şahit olmaktayız. Müşrikler bu savaştan sonra kaybettiklerinin peşine düşmüşler, öç alma konusunda ahidleşmişler ve hep kinle yaşamışlar, ta ki öçlerini alıncaya kadar. Öçlerini almak için daha önce sürdürdükleri siyasi ve ekonomik güç birliğini devam ettirmişlerdir. Çünkü Bedir yenilgisi müşriklerde şok bir etki yaratmıştı. Bunun için birçokları Hz. Muhammed'le savaşıp yakınlarının intikamını alıncaya kadar çeşitli yeminler etmişlerdi. Bunun için Uhud Savaşı'na kadar kendilerine çeşitli sınırlamalar ve haramlar koyan insanların sayısı azımsanmayacak kadar çoktu.

[2023] 8/Enfâl, , 43, 44, 47, 49.

[2024] 8/Enfâl, 67-68, 70-71.

[2025] 8/Enfâl, 41, 69.

[2026] 8/Enfâl, 12-13.

[2027] 44/Duhân, 16.

[2028] Sarıçam, *a.g.e.*, s. 138.

[2029] Bedir Savaşı ile ilgili ayetler için bkz. Vâkıdî, I. 131-138; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II. 224-232; Ömer Özsoy –İlhami Güler, *Konularına Göre Kur'an*, Ankara, 1996, s. 666-672.

4.3.2. Uhud Savaşı

Uhud Savaşı, hicretin 3. yılının Şevval ayının 7. (Mart 24 625) gününde meydana gelmiştir. Bazıları Şevval ayının ortasında meydana geldiğini söylemişlerdir.[2030] Bu savaşın asıl nedeni, Bedir Savaşı'nda müşriklerin aldıkları ağır yenilginin intikamını alma çabası idi.[2031] Bedir Savaşı'nda ileri gelenlerinin birçoğunu kaybeden Kureyş kabilesi, savaştan önce Suriye'ye giden kervanın sermayesini sahiplerine vermiş, fakat elde edilen karı pay sahiplerine dağıtmayarak Bedir'de öldürülen kişilerin intikamını almak için kullanmışlardı.[2032] Bunun temini için Kureyş'ten bir heyet, Ebû Sufyân'a gitmiş, durumu arz etmişlerdi. Kureyş'in Müslümanlara karşı savaşmak için mallarını harcamaları Kur'an-ı Kerim'de şöyle beyan edilir: "İnkâr edenler mallarını (insanları) Allah yolundan çevirmeye harcıyorlar. Sonra bu onlara yürek acısı olacak, mağlup olacaklar. İnkâr edenler cehennemde toplanacaklardır."[2033] Bedir Savaşı'nda yalnız katılmış olan Kureyş, bu sefer yanına başka kabileleri de almak için çevre kabilelere heyetler göndermiş; hatipler halkı savaşa hazırlamak için beliğ hitabetde bulunmuşlardı. Savaşa teşvik için şairlerden ve kadınlardan yararlanmışlardı. Hatta Hint, kölesi Vahşi'ye Hz. Peygamber'in amcası Hz. Hamza'yı öldürdüğü takdirde, özgürlüğüne kavuşacağını da vadetmişti.[2034]

Resulullah (a.s.) ve Müslümanlar onların haberini alınca gördüğü bir rüyasını da, Müslümanlarla paylaşarak Medine'de kalmayı tercih ettiğini bildirdi. Bu arada Abdullâh b. Ubeyy b. Selûl de, Medine'nin dışına çıkmayı istemediğinden dolayı Hz. Peygamber ile aynı görüşte idi. Bedir zaferine iştirak etmedikleri için Medine'nin dışında müşriklerle savaşmayı isteyen heyecanlı gençlerden oluşan bir grup da Medine'nin dışında müşrikleri karşılamayı ve onlarla savaşmayı istiyordu.[2035] Yapılan istişare sonucu kılıcını kuşanan Hz. Peygamber'i fikrinden caydırmak istenmişlerdi. Fakat Hz. Peygamber (a.s.): "Hiçbir peygambere zırhını giyindikten sonra savaşmadan onu

---

[2030] İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, trc.II. 142.

[2031] Şiblî, *a.g.e.*, I. 259.

[2032] İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 14; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 149; Taberî, *Târîh*, III. 61; Şiblî, *a.g.e.*, I. 259.

[2033] 8/Enfâl, 36; Vakidi, *a.g.e.*, s. 255-256.

[2034] İbn Hişâm, *es-Sîre* II. 14-16; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 142; Taberî, *Târîh*, III. 61; Şiblî, *a.g.e.*, I. 259.

[2035] İbn Hişâm, *es-Sîre* III. 16-17; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 150; Taberî, *Târîh*, III. 62.

çıkarmak yakışmaz." diyerek[2036] 1000 kişilik bir ordu ile Medine'nin dışına çıktı. Ancak, münafıkların reisi durumunda olan Abdullâh b. Ubeyy b. Selûl, beraberindeki 300 kişilik bir grupla ordudan ayrıldı.[2037]

Hz. Peygamber (a.s.), askerlerini Uhud Dağı'nın arkasında hazırlamış, Abdullâh b. Cubeyr komutasında 50 kişilik bir okçu grubunu da görevlendirmişti. Hz. Peygamber onlara: "Zafer kazandığımızı bile görecek olsanız benden bir emir almadan yerlerinizi terk etmeyin."[2038] Savaş böyle bir maddi ve psikolojik hazırlıktan sonra şiddetli bir şekilde başlamış, başta Hz. Hamza, Hz. Ali, Ebû Ducâne ve Mus'ab b. Umeyr'in göstermiş olduğu yüksek cesaret ve kahramanlık örneklerinden sonra ilk etapta müşriklerin hezimeti ve Müslümanların zaferiyle sonuçlanmak üzere iken; okçulardan bir kısmının Hz. Peygamber'in talimatını dinlemeyerek ganimet toplama derdine düşüp yerlerini terk etmesi, savaşın sonucunu değiştirmişti. Okçuların bu bir anlık gafletinden faydalanan müşriklerin komutanlarından Hâlid b. Velîd ve İkrime b. Ebû Cehl'in suvari birlikleri, arkadan dönüp Müslüman birlikleri kuşatması, bir anda zaferle bitmesi beklenen savaşın Müslümanların aleyhine sonuçlanmasına sebep olmuştur. İslâm ordusu dağılmış, Hz. Peygamber'in etrafında çok az kişi kalmıştı. Başta Hz. Hamza ve Mus'ab b. Umeyr olmak üzere birçok sahabi şehit edilmişti. Hatta bir ara Hz. Peygamber'in bile şehit olduğu haberi yayılmıştı. Bundan dolayı başta Hz. Ömer olmak üzere birçok sahabi Peygamber'in ölümünden sonra dünyanın bir kıymeti yoktur diye kılıçlarını bırakmışlardı. Fakat daha sonra Hz. Peygamber'in öldürülmediği anlaşılmıştır. Resulullah'ın sağ olduğu anlaşılınca, sahabenin hüznü gitmiş, yerini sevinç almıştı. Yılgınlık gösteren Müslümanlar hakkında Cenab-ı Allah şu ayetleri gönderdi: "Muhammed sadece bir elçidir. Ondan önce de elçiler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür veya öldürülürse siz ökçelerinizin üzerinde geriye mi döneceksiniz? Kim ökçesi üzerine geriye dönerse, Allah'a hiçbir ziyan veremez. Allah şükredenleri mükâfatlandıracaktır."[2039] Ancak, Peygamber'imizin yanağından yara aldığı ve bir dişini kaybettiği anlaşıldı. Yine bu savaşta birçok sahabi tanınmayacak şekilde yara alarak şehit olmuştu.[2040]

[2036] İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 16-17; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 150; Taberî, *Târîh*, III. 62-63.

[2037] İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 16-18; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 150-151; Taberî, *Târîh*, III. 63-64.

[2038] İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 18; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 151; Taberî, *Târîh*, III. 64.

[2039] 3/Al-i İmrân, 144; bkz. Vâkıdî, *Esbâbu'n-Nuzûl*, s. 131.

[2040] İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 19-26; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 151-159; Taberî, *Târîh*, III. 65-70.

Bu savaşta 70 kadar Müslüman şehit olmuştu. Bazı Müslümanlar şehit olan akrabalarını Medine'ye götürüp defnetmek istiyorlardı. Fakat Resulullah (a.s.), onlara şehitleri öldürüldükleri yerlerde defnetmelerini emretti.[2041]

İki taraf Uhud'dan ayrıldıktan sonra Hz. Peygamber, müşrikleri takip etmek için çağrıda bulunmuş, yapılan takibi Ebû Sufyân haber alınca konakladıkları yerden ayrılarak Mekke'ye doğru gitmişlerdi.[2042]

Böylece savaş Müslümanların büyük bir zayiatıyla sonuçlanmış olsa da yenilgisiyle sonuçlanmıştır diyemeyiz. Çünkü bu savaşın birinci aşamasında Müslümanların zaferi söz konusudur. İkinci aşaması Müslümanlar için bir felaket olmuştur. Üçüncü aşaması ise bir savunma devresi olmuştur. Bundan dolayı bu savaşa yenilgi dememiz mümkün değildir

Kur'an-ı Kerim'de Uhud Savaş'ının hemen bütün safhaları yer almıştır. Bu konuda 3/Al-i İmrân Sûresi'nde yaklaşık altmış ayetin indirildiği bildirilmektedir.[2043] Ancak biz, burada yaklaşık yirmi beş otuz ayetle bu savaşın Kur'an'daki yansımasını anlatmaya çalışacağız:

Savaş hazırlığını yapan müşriklerden bahsederken şöyle buyrulmaktadır:

"İnkâr edenler, mallarını (insanları) Allah'ın yolundan çevirmek için harcarlar ve harcayacaklar da. Sonra da bu, kendilerine dert olacak, nihayet yenilecekler ve inkâr edenler cehenneme sürükleneceklerdir. Bu, Allah'ın temizi pisten ayırması ve pisliği üst üste koyup yığarak hepsini ceheneme koyması içindir. İşte bunlar kaybedeceklerdir. İnkâr edenlere eğer vazgeçerlerse, geçmişlerinin bağışlanacağını, yok yine devam ederlerse artık öncekilerle ilgili uygulamanın geçerli olacağını söyle. Fitne kalmayıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın! Eğer vazgeçerlerse muhakkak ki Allah, ne yaptıklarını görmektedir. Eğer dönerlerse, bilin Allah sizin sahibinizdir. O, ne güzel sahip, ne güzel yardımcıdır."[2044]

Hz. Peygamber'in savaşta müminleri yerlerine yerleştirmek için erkenden ayrılması şöyle dile getirilmektedir:

[2041] İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 42; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 160; Şiblî, *a.g.e.*, I. 267.

[2042] Şiblî, *a.g.e.*, I. 267-268.

[2043] İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 47.

[2044] 8/Enfâl, 36-40.

"(Ey Muhammed) Hani sen inananları savaş için duracakları yerlere yerleştirmek üzere erkenden ailenden ayrılmıştın. Allah işiten ve bilendir."[2045] Bu yerleştirme ve savaşa hazırlık safhası devam ederken: "Hamileri Allah olduğu halde, sizden iki takım bozulmaya yeltenmişti. İnananlar Allah'a güvensinler."[2046] buyrularak, Seleme ve Hâriseoğullarının savaştan neredeyse geri kaçtıkları haber verilmektedir.[2047]

Savaşın hazırlıkları esnasında ve sonucunda münafıkların bu konudaki davranışları da şöyle anlatılmaktadır:

"İki topluluğun karşılaştığı gün, şeytan, içinizden geri dönenleri, işledikleri birtakım işlerden dolayı yoldan kaydırmak istemişti. Ama Allah onları affetmiştir. Allah bağışlayandır, halîmdir. Ey inananlar, yolculuğa çıkan veya savaşa giden kardeşleri hakkında: 'Yanımızda olsalardı ölmezler veya öldürülmezlerdi,' diyenler gibi olmayın. Allah onların bu düşünce ve sözlerini kalplerinde dert yapar. Yaşatan da, öldüren de Allah'tır. Allah yaptıklarınızı görmektedir."[2048] "İki topluluğun karşılaştığı gün başınıza gelen Allah'ın izniyle ve (Allah'ın) inananları ve ikiyüzlülük yapanları bilmesi içindir. Onlara: 'Gelin Allah'ın yolunda savaşın ya da savunmada bulunun' denmişti de: 'Savaş olacağını bilseydik size uyardık' demişlerdi. Onlar, o gün, imandan çok küfre daha yakın idiler. Ağızlarıyla kalplerinde olmayanları söylüyorlar. Halbuki Allah içlerinde sakladıklarını çok iyi bilendir."[2049] buyurarak Abdullâh b. Ubeyy b. Selûl'ün savaş meydanına varmadan geri dönmesi hakkında bilgi vermektedir.[2050]

Savaşın meydana gelmesi ve bu şekilde cereyan edip birtakım sıkıntılara sebebiyet vermesi ise Müslümanları denemek için ve bir kısım insanların verilen görevde ihmalkârlık yapmalarından kaynaklandığı da şöyle izah edilmektedir:

"Eğer size bir yara dokunduysa, o topluluğa da, benzeri bir yara dokunmuştu. O günler... onlar biz insanlar arasında çevirip dururuz (kâh bir kavme, kâh ötekine galibiyet veririz; bazen bir topluma iyi veya kötü günler gösteririz, bazen ötekine). Allah inananları ortaya çıkarmak, sizden şehitler edinmek için (zamanı kâh lehinize kâh aleyhinize çevirmektedir). Allah, zalimleri sevmez. Ve inananları iyice özleştirmek, kâfirleri de

[2045] 3/Al-i İmrân, 121.

[2046] 3/Al-i İmrân, 122.

[2047] İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 47.

[2048] 3/Al-i İmrân, 155-156.

[2049] 3/Al-i İmrân, 166-167

[2050] İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 55.

mahvetmek için (günleri insanlar arasında böyle çevirmektedir). Yoksa siz Allah, içinizden cihad edenleri (sınayıp) bilmeden, sabredenleri (sınayıp) bilmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? And olsun ki, siz ölümle karşılaşmadan önce onu arzuluyordunuz. İşte onu gördünüz, ama bakıp duruyorsunuz. Muhammed sadece bir elçidir. Ondan önce nice elçiler gelip geçmiştir. Şimdi o, ölür veya öldürülürse, siz ökçelerinizin üzerine geriye mi döneceksiniz? Kim ökçesi üzerine geriye dönerse, Allah'a hiçbir ziyan veremez. Allah şükredenleri mükâfatlandıracaktır. Allah'ın izni olmadan hiçbir kişi ölemez. (Ölüm) belirli bir süreye göre yazılmıştır. Kim dünya sevabını (menfaatini) isterse, kendisine ondan veririz; kim ahiret sevabını isterse, kendisine ondan veririz, şükredenleri mükâfatlandıracağız. Nice peygamber var ki, kendileriyle beraber birçok erenler çarpıştılar; Allah yolunda başlarına gelenlerden yılmadılar, zayıflık göstermediler, boyun eğmediler. Allah sabredenleri sever."[2051]

Uhud'da yerlerini terk eden okçuların durumuyla, Allah tarafından yapılan yardımlar ve Müslümanların girdikleri psikolojik durum da, şöyle ifade edilmektedir:

"Allah'ın kendilerine hiçbir güç (vermediği, haklarında hiçbir) delil indirmediği şeyleri Allah'a ortak koştuklarından dolayı inkâr edenlerin kalplerine korku salacağız; gidecekleri yer de cehennemdir! Zalimlerin varacağı yer ne kötüdür. Kendi izniyle onları öldürdüğünüz sürece Allah, size (yardım) vaadini doğruladı; nihayet siz korktunuz, Allah size sevdiğiniz (galibiyeti) gösterdikten sonra (verilen) emir hakkında (birbirinizle) çekişip isyan ettiniz. Kiminiz dünyayı istiyordu, kiminiz ahireti istiyordu. Sonra Allah sizi denemek için onlardan geri çevirdi (yenilgiye uğrattı. Buna rağmen) sizi bağışladı. Allah müminlere karşı çok lütufkârdır. Elçi arkanızdan sizi çağırırken siz daima uzaklaşıyor, hiç kimseye dönüp bakmıyordunuz. Bundan dolayı Allah size gam üstüne gam verdi ki, ne elinizden gidene, ne de başınıza gelene üzülesiniz. Allah yaptıklarınızı duymaktadır. Sonra üzüntünün ardında (Allah) size bir güven, bir kısmınızı bürüyen bir uyku indirdi; bir kısmınız da kendi canlarının kaygısına düşmüştü. Allah'a karşı cahiliye zannı gibi haksız bir zanda bulunuyorlar; 'bu işten bize bir şey var mı?' diyorlardı. De ki: 'Bütün iş Allah'a aittir.' Onlar sana açıklayamadıklarını içlerinde gizliyorlar. Diyorlar ki: 'Bu işten bize bir fayda olsaydı (iş bizim sözümüze kalsaydı) burada öldürülmezdik'. De ki: 'Evlerinizde dahi olsaydınız, üzerine öldürülmesi yazılı olanlar, mutlaka (vurulup)

[2051] 3/Al-i İmrân, 140-147.

yatacakları yeri, boylardı. Allah göğüslerinizdekini denemek, kalplerinizdekini açığa çıkarmak için (bunları başınıza getirdi). Allah göğüslerde olanı bilendir."[2052]

"(Allah yolunda) öldürülür veya ölürseniz, elbette Allah'a götürüleceksiniz. Allah'ın rahmetinden ötürü sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı yürekli olsaydın, çevrenden dağılırlardı. Onları affet, onlara bağış dile, iş hakkında onlara danış, fakat karar verdiğin zaman Allah'a güven! Allah (O'na) güvenenleri sever."[2053]

"Başkalarını iki misline uğrattığınız bir musibete, kendiniz uğrayınca: 'Bu da nereden geldi?' dersiniz. (Ey Muhammed) De ki: 'Bu kendinizdendir.' Allah her şeye kâdirdir."[2054]

Yenilgiden sonra toparlanma esnasında Müslümanların Hz. Peygamber'in çağrısına uyarak müşrikleri takip etmeye başlamaları ve müşriklerin girdikleri psikolojik durum da şöyle ifade edilmektedir:

"Allah'ın nimetine, lütfuna ve Allah'ın müminlerin ecrini zayi etmeyeceğine sevinirler. O (mümin)ler ki, yaralandıkları halde yine Allah'ın ve Elçisinin çağrısına uydular; onlardan güzel davrananlar ve (günahlarından) korunanlar için büyük bir ecir vardır. Onlar ki, halk, kendilerine: "Düşmanlarınız olan insanlar size karşı ordu toplamışlar, onlardan korkun" deyince (bu söz) onların imanını arttırdı. Ve: "Allah bize yeter; O, ne güzel vekildir." dediler. Bundan dolayı Allah'tan bir nimet ve bollukla geri döndüler, kendilerine hiçbir kötülük dokunmadı. Ve Allah'ın rızasına uydular. Allah büyük lütuf sahibidir. Bu şeytan ancak kendi dostlarını korkutur. Eğer inanıyorsanız onlardan değil Benden korkun."[2055]

Bu savaştan alınması gereken dersler ve bazı gerçekler şu şekilde ifade edilebilir: Hz. Peygamber birçok şeyde olduğu gibi, bu konuda da istişareye önem vermiş ve istişare sonucuna göre hareket etmiştir. Okçuların yerlerini terk etmeleri sonucu, ilk aşamada kazandıkları savaşta bozguna uğramaları, savaşta komutanın emrine uymanın ne kadar önemli olduğunu, savaşın ancak Allah'ın rızası gözetilerek sabırla kazanılabileceğini göstermesi bakımından önemli bir ders vermektedir. Bu savaştan çıkarılacak en önemli derslerden biri de, Müslümanların girdiği psikolojik

---

[2052] 3/Al-i İmrân, 151-154.

[2053] 3/Al-i İmrân, 157-159.

[2054] 3/Al-i İmrân, 165.

[2055] 3/Al-i İmrân, 171-175. Ayrıca bu konudaki ayetler için bkz. İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 47-59. Özsoy-Güler, *Konularına Göre Kur'an Fihristi*, s. 672-675.

durumun savaşın ortasında ve savaş sonrasında, savaşın gidişatını nasıl değiştirdiğini göstermesidir. Savaşın ortasında, özellikle Hz. Peygamber'in şehit edildiği haberinin yayılması esnasında, Müslümanların kılıçlarını bırakarak girdikleri psikolojik durum ile, savaş sonrası Hz. Peygamber'in davetine uyarak düşmanı takip etmeye başlamaları esnasındaki psikolojik durum dikkat çekicidir. Kısacası, bu savaş, dünya sevgisi ve bir anlık gafletin Müslümanlara ne kadar pahalıya mal olduğunu göstermesi bakımından alınacak önemli dersler içermektedir.

4.3.3. Hendek Savaşı

Hendek Savaşı, hicrî 5. yıl Şevval ayında (24 Ocak-22 Şubat 627) olmuştur.[2056] Medine çevresinde şehri savunmak amacıyla kazılan hendekten dolayı bu savaşa "Hendek Savaşı" denildiği gibi, çeşitli grupların bir araya gelerek Müslümanlara saldırmalarından dolayı da "Ahzâb Gazvesi" diye anılmaktadır.[2057]

Bedir Savaşı ile Hendek Savaşı arasında geçen üç yıl içerisinde Medine'de birtakım olaylar meydana gelmiştir. Bu arada yukarıda da belirttiğimiz gibi, Yahudiler, Hz. Peygamber ile yapmış oldukları anlaşmaları ihlal etmişler ve Mekke müşrikleriyle işbirliğine girmişlerdir. Bu arada Medine'den sürgün edilen Nadiroğulları, yerleştikleri Hayber'de rahat durmamış, Medine'ye karşı suikast planları yapmışlardır.[2058] Aralarında Abdullâh b. Selâm b. Ebî'l-Hukayk, Huyey b. Ahtâb, Kinâne b. er-Rabi' b. Ebî'l-Hukayk ve başkalarının da bulunduğu yaklaşık yirmi kişilik bir grup, Mekkeli müşriklerin yanına gitti. Onları Medine'ye karşı savaşmaya kışkırttılar ve kendileriyle beraber olacaklarına dair söz verdiler. Daha sonra aynı kişiler, Kureyş'ten sonra, Gatafan, Suleym, Esed, Fezare, Murre ve Eşca' gibi müşrik Arap kabilelerini de çeşitli vaatlerle ayaklandırdılar.[2059]

Kureyş'e giden Yahudi heyetine Mekkeli müşrikler: "Ey Yahudi topluluğu sizler Kitap Ehlisiniz, bizimle Muhammed arasındaki ihtilafta hangimiz haklıyız, biz mi, o mu?" diye sordular. Yahudi âlimleri ise, "Sizin dininiz Muhammed'in dininden daha hayırlıdır." diye cevap verdiler. Bunun üzerine aşağıdaki ayet-i kerimeler nazil oldu:

[2056] İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 127; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 178.

[2057] Sarıçam, *a.g.e.*, s. 154.

[2058] İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 108-109.

[2059] İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 127-128; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil* II. 178; Taberî, *Târîh*, III. 96.

“Kendilerine Kitaptan bir pay verilenleri görmedin mi? (Baksana onlar) cibt ve tağuta inanıyorlar ve inkâr edenler için: “Onlar, inananlardan daha doğru yoldadır.” diyorlar. İşte onlar Allah’ın lanetlediği insanlardır. Allah kimi lanetlerse artık onlar için hiçbir yardımcı bulamazsın. Yoksa onların mülkten bir payı mı var? Öyle olsaydı insanlara bir çekirdek zerresi bile yedirmezlerdi. Yoksa Allah’ın lütfundan insanlara verdiği (vahiyler) yüzünden onları kıskanıyorlar mı? Oysa biz İbrahim soyuna da Kitab’ı ve hikmeti vermiş ve onlara büyük bir mülk vermiştik. Onlardan kimi o (hak Kitabı)na inandı, kimi de ondan yüz çevirdi. Öylesine de çılgın alevli cehennem yetti.”[2060]

Resulullah (a.s.) bütün hiziplerin kendilerine karşı ittifak kurup Medine üzerine hücum ettiklerini haber alınca, sahabe ile Medine’de kalıp savunma yapmaları veyahut da Medine’nin dışına çıkıp müşriklerle harp etme konusunda istişarede bulundu. Sonunda, Selmân-ı Fârisî’nin Medine’nin etrafına hendek kazma fikri benimsendi.[2061]

Hendek kazımı sırasında münafıklardan bazıları, Resulullah’ın (a.s.) haberi olmadan gizlice terk ederek ayrılıp gitmişlerdir. Onların bu davranışına Kur’an’da şöyle işaret edilmektedir: “Elçinin çağırmasını aranızda herhangi birinin diğerini çağırması gibi eşit tutmayın. Allah içinizden birbirinin arkasına gizlenerek sıvışıp gidenleri bilir. Elçi’nin emrine aykırı davrananlar, kendilerine bir belanın çarpmasından yahut onlara acı bir azabın uğramasından sakınsınlar.”[2062]

Müslümanlardan herhangi birinin bir ihtiyacı olduğu zaman, mutlaka Hz. Peygamber’den izin ister, ihtiyacını gördükten sonra da, tekrar geri dönerdi. İşte onların bu davranışı da Kur’an’da şu şekilde zikredilmektedir: “Müminler o kimselerdir ki, Allah’a ve Resulüne (gönülden) inanmışlardır. Toplumsal bir iş için Allah’ın Elçisi ile beraber bulundukları zaman ondan izin almadan gitmezler. (Ey Muhammed), senden izin istedikleri zaman onlardan dilediğine izin ver ve onlar için Allah’tan mağfiret dile. Şüphesiz Allah bağışlayandır, çok esirgeyendir.”[2063]

Müşrikler çeşitli kabilelerden meydana gelen yaklaşık 10.000 kişilik bir ordu ile hendeği aşamayınca o zamana kadar henüz anlaşma şartlarına riayet ederek

[2060] 4/Nisâ’, 51-55; Taberî, *Târîh*, III. 96-97.

[2061] İbn Hişâm, *es-Sîre*, III 128;; İbnu’l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 179; Taberî, *Târîh*, III. 97.

[2062] 24/Nûr, 63; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 129; İbnu’l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 178; Taberî, *Târîh*, III. 97.

[2063] 24/Nûr, 62; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 129; İbnu’l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 179; Taberî, *Târîh*, III. 97.

tarafsızlığını koruyan Kurayzaoğulları da, müşriklerin çabaları sonucu onlardan yana tavır takındılar.[2064]

Kurayzaoğullarının da her taraftan Medine'ye hücum eden birliklere katılması, müttefik güçleri sevindirmiş ve müşrikler her taraftan Medine'ye saldırmaya başlamışlardı. Müslümanlar ise girdikleri sıkıntılar içerisinde neredeyse ümitsizliğe kapılmışlardı. Kur'an'da onların bu durumuna şöyle işaret edilmektedir: "Hani onlar üstünüzden ve alt tarafınızdan gelmişlerdi. (Gatafan, vadinin üst yanından, Kureyş alt yanından gelmişti), gözler (şaşkınlıktan ötürü) kaymış, yürekler (korkudan) hançerelere dayanmıştı. Allah hakkında türlü zanlarda bulunuyordunuz: (Kiminiz Allah'ın inananlara yardım edeceğini sanıyor, kiminiz O'nun inananları sınayacağını, kiminiz de yüzüstü bırakacağını sanıyordunuz.)"[2065]

Bu arada Müslümanların lehine bir başka önemli gelişme oldu. Düşman saflarında bulunan Eşca' kabilesinin reisi, Nu'aym b. Mes'ûd İslâmiyet'i kabul ederek gizlice Hz. Peygamber'in yanına gelip ondan aldığı talimatlar doğrultusunda Yahudi-müşrik ittifakını bozmayı başarmıştır.[2066] Cenab-ı Allah'ın da yardımıyla müşrikler geri çekilerek Medine'yi terk etmişler, Kurezaoğulları ise kalelerine çekilmişlerdi.[2067] Kur'an-ı Kerim bu olaydan şöyle bahsetmektedir: "Allah inkâr edenleri öfkeleriyle geri çevirdi; hiçbir hayra eremediler. Allah savaşta (rüzgâr ve meleklerin yardımıyla) müminlere yetti. Allah güçlüdür, üstündür."[2068]

Hendek Savaş'ında altı Müslüman şehit düşmüştü. Bunlardan biri de ensarın önemli şahsiyetlerinden Sa'd b. Mu'âz idi. Müşriklerden de üç kişi öldürülmüştü.[2069] Kureyş'in ayrılmasından sonra Hz. Peygamber Kurayzaoğullarını ihanetlerinden dolayı cezalandırmak için, Müslümanların onların bulunduğu mahalleye hareket etmelerini istemişti; ki biz bu konuyu Yahudilerle ilişkiler konusunda işlemeye çalıştık.[2070]

[2064] İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 131-132; Taberî, *Târîh*, III. 99.

[2065] 33/Ahzâb, 10; Şiblî *a.g.e.*, I. 290.

[2066] İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 137-138; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 182-183; Taberî, *Târîh*, III. 103; Sarıçam, *a.g.e.*, 158.

[2067] İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 139-140; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 184; Taberî, *Târîh*, III. 104-105; Şiblî, *a.g.e.*, I. 294-295.

[2068] 33/Ahzâb, 25.

[2069] Vâkıdî, II. 495-496.

[2070] Kurayzaoğulları ile ilgili gelişmeler için bkz. Yahudilerlerle ilişkiler bölümü; ayrıca bkz. İbn Hişâm, *es-Sîre,* III. 140-156; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil,* II. 185-188; Taberî, *Târîh*, III. 105-112.

Hendek Savaşı ile ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'in 33/Ahzâb Sûresi'nin 9-27. ayetlerinin nazil olduğu bilinmektedir.[2071] Allah Teâlâ bu hususla ilgili olarak ilk ayetlerde müminlere, kendilerine olan nimetini hatırlamalarını, üzerlerine ordular geldiğini ve bu orduların Medine'nin alt ve üst tarafından geldiklerini, bununla müminlerin denendiğini ve şiddetli sarsıntıya uğradıklarını[2072] bildirmektedir. Müteakip ayetlerde, bu savaşta münafıkların psikolojik durumlarından bahsetmektedir; ki münafıklar, Allah ve Resulünün kendilerini aldattığını, bir kısmının sudan bahanelerle Hz. Peygamber'den izin istediklerini, Medine halkının psikolojik durumlarını bozmak için çaba sarf ettiklerini bildirmektedir.[2073] Daha sonraki ayetlerde ise müşriklerin durumu ve onlara yardım eden Yahudilerin durumu hakkında bilgiler verilmektedir. Son ayetler ise müşrikler ve müttefiklerinin hiçbir şey elde edemeden geri dönmek mecburiyetinde kaldıklarını ve müşriklere yardım eden Yahudilerin daha sonra cezalandırılacağını bildirmektedir.[2074] Şimdi bu konu ile ilgili ayetlerin meâllerini verelim:

"Ey inananlar, Allah'ın size olan nimetini hatırlayın, hani bir zaman size ordular gelmişti de, Biz onların üzerine bir rüzgâr ve sizin görmediğiniz ordular göndermiştik. Allah yaptıklarınızı görmekteydi. Hani onlar üstünüzden ve alt tarafınızdan gelmişlerdi (Gatafan vadinin üst tarafından, Kureyş alt tarafından gelmişti). Gözler (şaşkınlıktan ötürü) kaymış yürekler (korkudan) hançerelere dayanmıştı. Allah hakkında, türlü zanlarda bulunuyordunuz: (Kiminiz Allah'ın inananlara yardım edeceğini sanıyor, kiminiz O'nun inananları sınayacağını, kiminiz de yüzüstü bırakacağını sanıyordunuz). İşte orada müminler denenmiş, şiddetli bir sarsıntıyla sarsılmışlardı. Münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunan kimseler: 'Allah ve Resulü sadece bize boş vaadlerde bulundu.' diyorlardı. Onlardan bir grup da demişti ki: 'Ey Yesrîb (Medine) halkı, artık size duracak yer yok, (haydi durmayın evlerinize) dönün (yahut artık bu dinde durmanız doğru değil dönün)'. Onlardan bir topluluk da: 'Evlerimiz (sağlam değil) açıktadır.' diyerek Peygamber'den izin istiyordu. Oysa onlar(ın evleri) açık değildi. Sadece kaçmak istiyorlardı. Eğer (Medine'nin) her yanından onların üzerine girilip saldırılsaydı da kendilerinden (sivil halka) baskı ve işkence yapmaları istenseydi, bunu yaparlardı. Bunu

[2071] Taberî, *Tefsîr*, XI. 153-190; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III. 470-480.

[2072] 33/Ahzâb, 9-10.

[2073] 33/Ahzâb, 12-13.

[2074] 33/Ahzâb, 25-27. Hendek Savaşı ile ilgili olarak ayrıca bkz. Vâkıdî, II. 495-496; Özsoy-Güler, *a.g.e.*, s. 675-677.

yapmakta fazla gecikmezlerdi. Oysa arkalarını dön(üp kaç)mayacaklarına dair Allah'a söz vermişlerdi. Allah'a verilen sözden sorumlu idiler. De ki: 'Eğer ölümden veya öldürülmekten kaçıyorsanız, kaçmak size fayda vermez. Kaçsanız bile pek az bir zaman yaşatılırsınız (sonunda yine ölürsünüz).' De ki: 'Allah size bir kötülük istese veya size rahmet dilese, sizi O'ndan kim korur? (Allah'ın azabından sizi kim kurtarır. O'nun rahmetine kim engel olabilir?)' Kendilerine Allah'tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı bulamazlar. Allah içinizden (savaştan) alıkoyanları ve kardeşlerine: 'Bize gelin' diyenleri biliyor. Onlar savaşa pek az gelirler. (Geldikleri zaman da) size karşı cimriler olarak (gelirler size yardım etmek istemezler, tersine savaştan bir ganimet elde edilecek olursa ona konmak için gelirler); ama (savaşta) korku gelir (tehlikeli bir durum hâsıl olursa) onların üstüne ölüm baygınlığı çökmüş insan gibi, gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün korku gid(ip sıra ganimetleri paylaşmaya gel)ince mala düşkünlük göstererek sizi sivri dilleriyle incitirler. Onlar, (içtenlikle) inanmamışlar, bu yüzden Allah onların işlerini boşa çıkarmıştır. Bu Allah'a göre kolaydır. (Korkaklıklarından ötürü düşman) orduların(ın Medine'den) gitmediklerini sanıyorlardı. Eğer ordular (ikinci kez) gelseler, bunlar çölde bedevi Araplar arasında bulunmayı sizin haberlerinizi (sizin başınıza gelecek olayları oradan sorup öğrenmeyi arzu ederlerdi). İçinizde bulunsalardı dahi pek azı dövüşürlerdi."[2075]

"And olsun Allah'ın Elçisinde sizin için Allah'a ve ahiret gününe kavuşmaya inanan ve Allah'ı çok anan kimseler için, (uyulacak) en güzel örnekler vardır: (Savaşta sebat, güçlüklere dayanma, azim ve irade, üstün ahlak hep ondadır). Müminler (düşman) ordularını gördükleri zaman (korkmadılar): 'Bu Allah'ın ve Resulünün bize vadettiği (zafer)dir. Allah ve Resulü bize doğru söylemiştir.' dediler. Ve bu onların sadece imanlarını ve teslimiyetlerini arttırdı. Müminlerden öyle kişiler vardır ki, Allah'a verdikleri sözde durdular. Onlardan kimi adağını yerine getirdi (şehit olacaklarına kadar çarpışacaklarını adamışlardı, çarpıştılar ve şehit oldular), kimi de (şehitlik) beklemektedir. Sözlerini asla değiştirmemişlerdir. Ki, Allah doğruları doğruluklarıyla mükâfatlandırsın, iki yüzlülere de dilerse azap etsin; yahut tövbelerini kabul buyursun. Şüphesiz Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir. Allah, inkâr edenleri öfkeleriyle geri çevirdi; hiçbir hayra ermediler. Allah savaşta (rüzgâr ve meleklerin yardımıyla) müminlere yetti. Allah güçlüdür, üstündür. Kitap Ehlinden onlara yardım eden (Kurayza Yahudilerini) de kalelerinden indirdi ve kalplerine korku düşürdü. (Onlardan) bir kısmını

[2075] 33/Ahzâb, 9-20.

öldürüyordunuz, bir kısmını da esir alıyordunuz. Onların topraklarını, evlerini ve mallarını ve henüz üzerine ayak basmadığınız bir toprağı size miras verdi. Allah her şeye kâdirdir."[2076]

Hendek Savaş'ında Müslümanların üç katı kadar olan müttefik orduları, Müslümanlara hiçbir şey yapamadan geri dönmüşlerdi. Bunda Hz. Peygamber'in almış olduğu dahiyane savaş taktiklerinin yanı sıra, Yüce Allah'ın yardımının da payı çoktur. Çünkü Hz. Peygamber, müşriklerin saldıracaklarını duyar duymaz Müslümanlarla istişare etmiş sonra da tedbir olarak hendek kazdırmış ve onların diğer fikirlerini de uygulamaya koymuştur. Nitekim, bunlardan Gatafanlılarla Medine gelirlerinin üçte biri karşılığında yapmak istediği anlaşmayı Sa'd b. Ubade ve Sa'd b. Mu'âz ile yaptığı istişare sonunda geri almıştır. İşte bundan dolayı, müşriklerin, Müslümanları tamamen ortadan kaldırmak için başlatmış oldukları savaş, hiçbir başarı elde edemeden ve Müslümanlara da hiçbir zarar vermeden sona ermiştir.

4.3.4. Hudeybiye Barış Anlaşması ve Rıdvan Biatı

Hudeybiye Barış Anlaşması'na geçmeden önce, Hz. Peygamber'in ve Müslümanların umre için Medine'den Mekke'ye hareketini ve anlaşmadan evvel Hudeybiye'de gerçekleşen Rıdvan Biatını ele almamız gerekir.

Hudeybiye, Mekke'ye bir millik mesafede bulunan bir kuyunun adıdır. Kuyunun civarında bulunan köy de aynı isimle anılmaktadır. Müslümanların, müşriklerle yaptıkları anlaşma burada yapıldığı için bu isimle anılmaktadır.[2077]

Hz. Peygamber Hicrî 6. yılın Zilkade (13 Mart-11Nisan 628) ayında umre yapmak üzere, yanında 1400-1500 kişilik sahabe ve yanlarında 70 kurbanlık deve de olduğu halde Mekke'ye doğru yola çıkmıştır.[2078] Ancak, Mekke'ye yaklaştıklarında, Busr b. Sufyân'la karşılaşırlar. Busr: Kureyş'in Resulullah ve beraberindeki heyeti Mekke'ye bırakmayacaklarını ve hatta bunun için tedbirler aldıklarını söyleyince[2079] Hz. Muhammed (a.s.), Hendek Savaşı'ndan sonra, Kureyş'le aralarındaki düşmanlığı kaldırmak, geçmişte olanları unutarak onlarla dostane ilişkilerde bulunmak, Kâbe'nin

[2076] 33/Ahzâb, 21-27.

[2077] Şiblî, *a.g.e.*, I. 305.

[2078] İbn Hişâm, *es-Sîre* III. 197-198; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 200; İbn Sa'd, II. 9-10; Taberî, *Târîh*, III. 123-124; Şiblî, *a.g.e.*, I. 305.

[2079] İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 200; İbn Sa'd, II. 95; Taberî, *Târîh*, III. 125.

Müslümanlar tarafından da mukaddes bir mabed kabul edildiğini göstermek ve umre yapmak için Mekke'ye geldiklerini,[2080] bunu da diplomatik yoldan temin etmeye çalıştıklarını onlara bir elçi göndererek bildirdi.[2081] Kureyş gönderilen elçiyi öldürme teşebbüsünde bulunmuş, bununla da yetinmeyerek Hz. Muhammed ve beraberindekilere suikast teşebbüsünde bulunmuşlar, fakat başarılı olamamışlardır.[2082]

Bu olay üzerine Hz. Muhammed, bütün ashabını semure ağacının altında toplayarak, onlardan ölünceye kadar harp etmek üzere biat almıştır ki, buna İslâm tarihinde "Rıdvan Biatı" denilmektedir.[2083] Müslümanların bu biatını anlatan ayet-i kerimede Yüce Allah'ın biat eden Müslümanlardan hoşnut olduğu da şöyle beyan edilmektedir: "Allah o ağacın altında sana biat eden müminlerden hoşnut olmuştur."[2084] Mekkeliler durumun vehametini anlamışlar ve anlaşma selahiyetini Suheyl b. Amr başkanlığında bir heyete vererek beraberinde Hz. Osman'ı da göndermişlerdir.[2085] Böylece Hz. Osman'ın öldürüldüğüne dair haberin yanlış olduğu da ortaya çıkmıştır.[2086] Suheyl b. Amr başkanlığında gelen heyet, şartlı olarak gelmişti. Bütün şartlarını kabul ettirmek istiyorlardı. Bundan dolayı Hz. Peygamber ile aralarında konuşma ve müzakereler uzun sürmüştü.[2087] Sonunda sıra anlaşmanın yazılmasına geldiğinde, Hz. Peygamber Hz. Ali'ye yazmasını emretmişti. Ancak yazılması esnasında bazı teknik ve dinî problemler çıkmıştı.

Hz. Muhammed (a.s.) anlaşma metninin başına "Bismillahirrahmanirrahim" ile başlamasını istedi. Ancak Kureyş heyetinde bulunan Suheyl ve beraberindekiler buna itiraz etmeleri üzerine anlaşma metnine Suheyl'in istediği şekilde başlanmıştı.[2088]

[2080] İmaduddîn Halîl, *ed-Dirâse*, s. 223.

[2081] İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 199; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 201; İbn Sa'd, II. 95-96; Taberî, *Târîh*, III. 127.

[2082] İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 200-201; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 201-203; İbn Sa'd, s. 95-96; Taberî, *Târîh*, III. 127-128.

[2083] İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 202; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 203.

[2084] 48/Fetih, 18; Taberî, *Târîh*, III. 130.

[2085] İbn Sa'd, II. 97; Taberî, *Târîh*, III. 131.

[2086] İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 203; Taberî, *Târîh*, III. 131.

[2087] İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 203; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 204; Taberî, *Târîh*, III. 131.

[2088] İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 204; İbnu'l-Esîr *el-Kâmil*, II. 204; Taberî, *Târîh*, III. 131; İbn Hanbel, IV. 290, 302.

Uzun süren müzakerelerden sonra müşriklerle anlaşma imzalanmıştı. Bu anlaşma görünürde tamamen Müslümanların aleyhine olan şartları içeriyordu. Fakat on senelik bir süre için imzalanmış olmasına rağmen ancak iki sene sürmüştür.[2089]

Bu anlaşmadan sonra daha önce de Hz. Peygamber'e sempati ile bakan Huzâa kabilesi müşrik ve Müslümanlarıyla Hz. Peygamber'in tarafına, Benû Bekr ise Kureyş tarafına geçmiştir.[2090] Tarihte Ebû Cendel olayı olarak bilinen vakıa Müslümanların zoruna gitmiş olmasına rağmen, daha sonra hayırlı sonuçlara vesile olmuştur.[2091]

Hz. Peygamber, bu anlaşmadan sonra sahabe-i kirama kurbanlarını kesmelerini emretti. Fakat Müslümanlar yıldırım çarpmışa dönmüşlerdi. İçlerinden hiçbiri yerinden kımıldayamıyordu. Resulullah bu emrini üç defa tekrarladığı halde hiç kimseden bir hareket görmeyince, bundan müteessir olarak kendisi kurbanını kesip ihramdan çıktı. Hz. Peygamber böyle hareket edince, Müslümanlar da anlaşmanın şartlarının değişmeyeceğini anladılar; bunun üzerine hepsi Hz. Peygamber'e uyarak kurbanlarını keserek ihramdan çıkıp tıraş oldular.[2092] Hz. Muhammed'in (a.s.), müşriklerle yapmış olduğu bu anlaşma zahirde çok zor şartlar taşıyordu. Çünkü 1400 veya 1500 kişinin kilometrelerce yolculuk sonunda Kâbe'yi tavaf etmeden ve Mekke'yi görmeden Medine'ye dönmeleri, o yıla kadar Müslümanlara karşı giriştikleri mücadelede başarısız olmuş Mekke müşriklerine karşı yenilgi olarak telakki ediliyordu.[2093]

Ancak Müslümanlar Medine'ye doğru yol alırken Cebrail (a.s.) 48/Fetih Sûresi'ni inzal buyurmuş ve Resulullah ile Müslümanları kutlamış, bunun bir yenilgi değil, bir fetih olduğunu belirtmiştir.[2094] Anlaşmanın bir fetih olduğu daha sonra cereyan eden Ebû'l-Bâsir olayında anlaşılmıştır. Ebû'l-Bâsir Müslüman olduğu halde anlaşmanın şartları gereği Medine'ye kabul edilmemiş o da Mekke'ye gitmeyerek el-İs denilen yerde mekân

---

[2089] Anlaşmanın metni için bkz. Hamidulalh, *el-Vesâik*, No:11

[2090] İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 204; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 204-205; Taberî, *Târîh*, III. 132; İbn Kayyım, *Zâdu'l-Meâd*, II. 138-139; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 258; *İslâm'da Devlet İdaresi*, 233-234.

[2091] İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 204; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 204; Taberî, *Târîh*, III. 132; Şiblî, *a.g.e.*, I. 310-311.

[2092] İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 205-206; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 209; Taberî, *Târîh*, III. 133; Şiblî, *a.g.e.*, I. 312.

[2093] İbn Sa'd, II. 98.

[2094] İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 205; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 206-207; Taberî, *Târîh*, 130; Taberî, *Tefsîr*, XIV. 90; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV. 183; Zemahşerî, *Keşşâf*, III. 540-541; İbn Sa'd, II. 105.

tutmuştu. Mekân tuttuğu yerde, o ve arkadaşları Mekkeli müşriklerin ticaret kervanlarına zarar veriyordu.[2095]

Ancak Mekke'den Medine'ye gelen Müslümanların iadesi kabul edilmiş olmakla beraber, bu madde sadece erkeklere mahsus kılınmıştı. Kadınları kapsamıyordu.[2096] Çünkü kadınlar hakkında şu ayet-i kerime indirilmişti:

"Ey inananlar, mümin kadınlar göç ederek size geldiği zaman, onları imtihan edin. Allah onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer onların gerçekten inanmış olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere geri döndürmeyin. Ne bu (kadın)lar onlara helâldir; ne de onlar bunlara helâl olurlar. Onların (bu kadınlara) harcadıkları (mehirleri)ni onlara verin. Ücretlerini (mehirlerini) kendilerine verdiğiniz takdirde bu (kadın)larla evlenmenizde sizin için bir günah yoktur. Kâfir kadınların ismetlerini (nikâh bağlarını) tutmayın (onları salıverin ve kâfirlere katılan kadınlara) harcadığınız (mehr)i isteyin. Onlar da (size katılan kadınlara) harcadıklarını istesinler. Bu size Allah'ın hükmüdür. Aranızda (böyle) hükmediyor. Allah bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."[2097]

Hz. Muhammed (a.s.) anlaşma metnine bağlı kalmasına rağmen, Kureyş yapılan anlaşmanın bir an önce bozulması için âdeta çaba sarf ediyordu. Zaten anlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre sonra değişiklik yapılmasını Hz. Peygamber'den talep etmişlerdi. Müşriklerin anlaşma şartlarını ihlal etmeleri, Mekke'nin fethine sebep teşkil etmiş ve Mekke'nin fethi ile sonuçlanmıştır.[2098]

Hz. Muhammed anlaşma şartlarına uygun olarak ertesi yıl (Hicrî 7. yılda) Zilkade ayında 60 kurbanlık deve alarak 2000 kişilik ashabıyla birlikte Mekke'ye vardı. Üç gün orada kalarak umrelerini ifâ ettiler. Dördüncü gün anlaşma şartlarına uyarak Mekke'den ayrıldılar.[2099]

Hudeybiye Barış Anlaşması'nın Kur'an'daki yansıması da şöyle olmuştur: 48/Feth Sûresi'nin ilk ayetlerinde, Yüce Allah tarafından verilecek olan fethe ve gerçek bir yardıma işaret edilerek, bu anlaşmanın Müslümanların kalbine güven verdiğinden

---

[2095] İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 207-208; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 205-206; Taberî, *Târîh*, III. 134; İbn Kayyım, *Zâdu'l-Meâd*, II. 139-140.

[2096] İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 211-212; Taberî, *Târîh*, III. 134; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV. 350; Şiblî, *a.g.e.*, I. 313.

[2097] 60/Mümtehine, 10.

[2098] İbn Hişâm, IV. 37-39; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 240-241; Taberî, *Târîh*, III. 164-165.

[2099] İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. s12-14; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 227-227; İbn Sa'd, II. 120-122; Taberî, *Târîh*, III. 152-153; İbn Kayyım, *Zâdu'l-Meâd*, II. 168-169; Şiblî, *a.g.e.*, I. 339.

söz edilir. Bu anlaşma esnasında Müslümanların gösterdiği fedakârlık övülür. Hz. Peygamber'e biat edenlerin sanki Allah'a biat etmiş gibi oldukları belirtilir. Bu sefere katılmayan insanların (bedevilerin) durumlarından bahsedilirken; onların bu sefere katılmama sebeplerine yer verilir. Onları Hz. Peygamber'den özür dilemelerinin de samimi olmadığı da belirtilir. Gerek Hudeybiye'de gerekse Mekke'nin fethi esnasında herhangi bir savaşın çıkmamış olması Müslümanların elinin müşriklerden çekildiği, müşriklerin elinin de Müslümanlardan çekilmesi olarak telakki edilir ve bunun sebebi anlatılarak edilir. İşte şimdi bu anlaşmayla ilgili olan ayetlerin meâllerini vererek bu konunun Kur'an'daki yansımasına geçebiliriz:

"(Ey Muhammed) sana biat edenler, aslında Allah'a biat etmişlerdir. Allah'ın eli onların elleri üzerindedir. Kim verdiği sözden dönerse, ancak kendi zararına dönmüş olur. Kim de Allah'a verdiği sözü yerine getirirse, (Allah) ona büyük ödül verecektir."[2100]

"Bedevilerden (savaştan) geri bırakılanlar, sana: "Bizi mallarımız ve ailelerimiz alıkoydu, Allah'tan bizim bağışlanmamızı iste" diyecekler. Gönüllerinde bulunmayanı dilleriyle söylerler. Onlara de ki: 'Allah size bir zararın gelmesini dilerse yahut bir fayda elde etmenizi dilerse, O'na karşı kim sizin için bir şey yapabilir? Kaldı ki, Allah yaptıklarınızdan haberdardır.' Aslında siz, Elçi'nin ve inananların, ailelerine bir daha dönmeyeceklerini sanmıştınız. Bu, gönüllerinize güzel görünmüştü de kötü zanda bulunmuştunuz. Sizler bilmeyen kimselersiniz. Kim Allah'a ve Elçisine inanamazsa, (bilsin ki) biz inkârcılar için çılgın bir alev hazırlamışızdır. Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'a aittir. O, dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Savaştan geri bırakılanlar, siz ganimetleri almaya giderken, 'Bırakın biz de sizinle gelelim.' diyeceklerdir. Onlar, Allah'ın sözünü değiştirmek isterler. De ki: 'Peşimizden gelemeyeceksiniz; Allah sizin için önceden böyle buyurmuştur.' Size: 'Hayır bizi çekemiyorsunuz.' diyecekler. Aksine kendileri aslında pek az anlayan kimselerdir. Bedevilerden geri bırakılanlara de ki: 'Çok güçlü olan bir millete karşı, onlar Müslüman olana kadar savaşmaya çağrılacaksınız; eğer itaat ederseniz, Allah size güzel bir karşılık verir, ama daha önce döndüğünüz gibi yine dönecek olursanız, sizi can yakıcı bir azaba uğratır. (Savaşa katılmama konusunda) körün, topalın ve hastanın sıkıntıya girmesi gerekmez. Kim Allah'a ve Peygamber'ine itaat ederse, (Allah) onu, içlerinde ırmaklar akan cennetlere koyar. Kim yüz çevirirse, onu da can yakıcı azaba uğratır."[2101]

[2100] 48/Fetih, 10.

[2101] 48/Fetih, 11-17.

"Allah, o ağacın altında sana biat ederlerken, inananlardan razı olmuştur. Onların gönüllerinde olanı bilmiş, onlara güvenlik vermiş, onlara yakın bir zafer ve ele geçirecekleri bol ganimetler bahşetmiştir. Allah üstündür, bilge olandır. Allah size ele geçireceğiniz bol ganimetler vadetmiş; inananlar için bir belge olması ve sizi doğru yola eriştirmesi için bunları size hemen vermiş ve insanların ellerini sizden çektirmişti. Bir de, sizin gücünüzün yetmediği, fakat Allah'ın sizin için sakladığı (ganimetler) vardır. Allah'ın her şeye gücü yeter. İnkâr edenler sizinle savaşsalardı, gerisin geriye dönerler ve sonra da ne bir dost, ne de bir yardımcı bulabilirlerdi. Allah'ın öteden beri süregelen uygulaması budur. Allah'ın uygulamasında bir değişiklik bulamazsın. Sizi putperestlere galip getirdikten sonra, onların ellerini sizden, sizin ellerinizi onlardan çektiren O'dur. Allah yaptıklarınızı görmektedir. Onlar inkâr etmiş, sizi Mescid-i Haram'ı ziyaretten ve bekletilen kurbanları yerlerine götürmekten alıkoymuş olanlardır. Eğer henüz tanımadığınız, inanmış erkekleri ve inanmış kadınları ezmeniz ve (bu yüzden) onlar tarafından suçlanmanız (ihtimali) olmasaydı, (Allah savaşı önlemezdi). Allah dilediğini rahmetine sokar. Ama onlar birbirinden ayrılmış olsalardı, inkâr edenleri can yakıcı bir azaba uğratırdık. İnkâr edenler, gönüllerine öfke ve gayretini koymuşlar. Allah da Elçi'sine ve inananlara huzur ve güvenini indirmiş ve onları takva kelimesine (sebat ve ahde vefaya) bağladı. Onlar da, bu söze layık ve ehil kimselerdi. Allah her şeyi bilmektedir. Allah, Elçi'sinin rüyasının gerçek olduğunu doğruladı. İnşaallah, siz güven içinde, başlarını tıraş etmiş veya saçlarını kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Haram'a gireceksiniz. O, sizin bilmediğinizi bilir. Size bundan başka yakın bir zafer verecektir."[2102]

Hudeybiye Barış Anlaşması, İslâm tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. İlk bakışta Müslümanların aleyhine gibi görünmesine rağmen, sonraki gelişmeler bu anlaşmanın Müslümanların lehine olduğunu göstermiştir. Hendek Savaşı'nda 3000 kişilik bir kuvvetle şehri savunmasına rağmen, Hudeybiye'den yaklaşık iki yıl sonra 10 000 kişilik bir ordu ile Mekke'nin fethine gidilmiştir. Ayrıca bu anlaşma ile Arabistan'da geçici de olsa sağlanmış olan barış ve güven ortamı, Hz. Peygamber'in çevre kabile ve devletlerle siyasi ve diplomatik ilişkiler kurmasına neden olduğu gibi, daha önceleri Hz. Peygamber'le diyalog kurmaya niyetli oldukları halde, Kureyş'ten çekinmelerinden

[2102] 48/Fetih, 18-27; Rıdvan Biatı ve Hudeybiye Barış Anlaşması ile ilgili ayetler için bkz. İbn Hişâm, *es-Sîre*, III. 204-206; Emin Işık, "Fetih Sûresi", *DİA*, XII. 456-457; Güler-Özsoy, *a.g.e.*, s. 679-680.

dolayı diyalog ortamı bulamayan kabile ve toplulukların güven içerisinde diyalog ortamı bulmalarını ve belki de bazılarının Müslüman olmalarını sağlamıştır. Öte yandan şimdiye kadar müşrikler tarafından tanınmayan Müslümanlar, müşrikler tarafından tanınmış ve bir güç oldukları kabul edilmiştir. Bu da Müslümanlar açısından önemli bir diplomatik başarı olmuştur. Hudeybiye Barış Anlaşması, Hicaz bölgesinde önemli bir yeri olan ve Hendek Savaşı'nın çıkmasında önemli bir rolü olan Yahudilerin güç merkezi görünümündeki Hayber fethedilmiş, daha sonra da Mekke fethedilerek bunun gerçek bir fetih olduğu bir kere daha teyit edilmiştir. Hudeybiye Barış Anlaşması'ndan sonra, kısa zamanda İslâm'a giren insan sayısının artmış olması da, bunun gönülleri fetih anlamında da bir fetih olduğunu doğrular mahiyettedir.

4.3.5. Mekke'nin Fethi

Hz. İbrahim (a.s.) zamanından beri tevhid inancının merkezi olan Kâbe'yi putlardan temizlemek, Hz. Peygamber'in en başta gelen hedeflerinden biriydi. Hudeybiye Barış Anlaşma'sından sonra, Müslümanlar ile müşrikler arasında barış ortamı sağlanmış olsa bile, Kâbe hâlâ putperestlerin merkezi konumunu muhafaza etmekteydi. Üstelik müşrikler, Hudeybiye'de altına imza koydukları anlaşma şartlarına da bağlı kalmamışlar, anlaşma maddelerini ihlal etmişlerdi.

Hz. Peygamber'in Mekke'nin fethine karar vermesinin ve bu kararı gerçekleştirmesinin asıl nedeni, on yıllık bir süre için imzalanan Hudeybiye Barış Anlaşması'nın üzerinden henüz iki yıl geçmeden Mekkeli müşriklerin Benû Bekr ile Huzâalılar arasında çıkan kavgada anlaşma şartlarına riayet etmeyerek Benû Bekr'e yardım etmesi sonucunda anlaşmanın bozulmuş olmasıdır.[2103] Huzâalıların durumu Hz. Peygamber'e arz etmeleri üzerine Hz. Peygamber, Kureyşlilere de bir mektup göndererek şu tekliflerde bulundu:

1. Kureyş ya öldürülen Huzâalıların diyetini ödeyecek,
2. Yahudi Benû Bekr ile olan anlaşmalarını fesh edecek,
3. Ya da Hudeybiye Barış Anlaşması'na son verilmiş olacaktır. Bu şartlar kabul edilmediği takdirde kendileriyle savaşılacağı bildirilmiştir.

[2103] İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV. 22-23; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 239; Taberî, *Târîh*, III. 164; Şiblî, *a.g.e.,* I. 242; Sarıçam, *a.g.e.*, s. 174.

Kureyşliler ilk iki şartı reddedip üçüncü şartı kabul ettiklerini belirterek elçiye olumsuz cevap verdiler.[2104]

Hz. Peygamber, Mekke'yi fethetmeye karar vermişti, ancak bunu kansız bir şekilde gerçekleştirmek istiyordu. Bunun için müttefiki olan kabilelerden de asker isteyerek ordunun hazırlanmasını istedi. Bu hazırlıkları o kadar gizlilik içerisinde yürütüyordu ki, ilk anda eşi Hz. Aîşe'nin bile bu hazırlıklardan haberi olmamıştı. Ancak, çok gizli tutulmasına rağmen Hatîb b. Ebî Belta'a adındaki bir sahabinin haber gönderme çabasının önüne geçilememişti. Hatîb, Bedir ashabından olduğu için affedilmiştir. Mekke'nin fethini ailesine karşı olan kaygılarından dolayı bir kadın aracılığıyla haber vermek isteyen Hatîb b. Belta'a'nın davranışının uygun bir davranış olmadığını belirten ayet-i kerimede şöyle buyurulmaktadır:[2105]

"Ey inananlar! Benim de düşmanım sizin de düşmanınız olan kimseleri dost edinmeyin. Onlar size gelen gerçekleri, inkâr ettikleri, Rabbiniz Allah'a inandığınızdan dolayı Elçi'yi ve sizi (yurdunuzdan) çıkardıkları halde siz onlara sevgi iletiyorsunuz. Benim yolumda cihad etmek ve benim rızamı kazanmak için (yurdunuzdan) çıkardıkları halde içinizden onlara sevgi mi gizliyorsunuz? Oysa Ben sizin gizlediğiniz ve açığa vurduğunuz her şeyi bilirim. Sizden kim bunu yaparsa doğru yoldan sapmış olur."[2106]

Bu gelişmeler olurken bile Hz. Muhammed (a.s.), ordu hazırlıklarını sürdürdü. Mekke'ye gitmeye kararlıydı. Hicrî 8. yılın Ramazan ayında hareket eden asker sayısı, 10 000 kişi idi. Yolda katılanlarla birlikte bu sayı daha da arttı.[2107] Resulullah (a.s.) Mekke'ye bir konaklık mesafede olan Merruzahran'da konakladı. Burada müşriklerin psikolojik olarak tedirgin olmalarını sağlamak için, her askerin bir ateş yakmasını emretti.

Hz. Peygamber, İslâm ordusunun dört koldan Mekke'ye girmelerini ve mecbur kalmadıkça kan dökülmemesini emretmişti. Bu giriş esnasında Hâlid b. Velîd komutasındaki birlik hariç, diğer birlikler herhangi bir mukavemetle karşılaşmadı. Ancak Hâlid b. Velîd komutasındaki birlik Mekke'ye girerken müşrikler tarafından durdurulmuş

[2104] İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV. 23-24; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 240-241; Taberî, *Târîh*, III. 165-166; Şiblî, *a.g.e.*, I. 243; Sarıçam, *a.g.e.*, s. 174.

[2105] Taberî, *Tefsîr*, XIV. 74-78; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV. 345-348.

[2106] 60/Mümtehine, 1. Bu konudaki rivayetler için bkz. Taberî, *Tefsîr*, XIV. 73-77; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV. 345-347; Zemahşerî, *Keşşâf*, IV. 88-90; İbn Hişâm, *es-Sîre,* IV. 29-30; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 242-244; Taberî, *Târîh*, III. 167-168; Şiblî, *a.g.e.*, I. 343-344.

[2107] Şiblî, *a.g.e.*, I. 344.

ve çıkan küçük bir çatışmada Huneys b. Hâlid b. Rabia b. Arsem ile Kurz b. Câbir b. el-Fihrî şehit edilmiştir. Buna karşılık Hâlid b. Velîd de karşılık vererek onlardan on üç kişiyi öldürmüştü. Hz. Peygamber bu olayı işitince çok üzülmüş ve hatta Hâlid b. Velîd'i sorgulamış, fakat daha sonra Hâlid b. Velîd'in mecbur kaldığını öğrenmiş ve bundan dolayı da herhangi bir işlem yapmamıştır. Hz. Peygamber Mekke'ye girerken İslâm ordusuna; yaralıların, arkasını dönüp kaçanların ve esirlerin öldürülmemesini emretmişti. Ayrıca Mekkelilerden, silahını bırakıp evine çekilenlerin, evlerinin kapılarını kapatanların, Mescid-i Haram'a ve Ebû Sufyân'ın evine sığınanların emniyette olacaklarına dair duyurusunu da yapmıştı. Bunun üzerine Mekkeliler silahlarını bırakıp evlerine sığındılar. Hz. Peygamber Mekke'ye girince, Kâbe'yi tavaf etti; çevresindeki putları kırdırdı. Kâbe'nin bakımını yürüten ve anahtarını muhafaza eden Abduddâr kabilesinden Osmân b. Talha'ya haber gönderip Kâbe'nin anahtarını getirterek içine girdi ve iki rekat namaz kıldı.[2108]

Hz. Peygamber Mekke'nin fethinden sonra bir hutbe okudu. Bu hutbede sadece Mekkelilere değil, bütün insanlığa yönelik mesajlar mevcuttur. Hz. Muhammed (a.s.) hutbesinde İslâm'ın temel prensipleri olan hak, adalet ve eşitlik ilkelerini dile getirerek, şu ayet-i kerimeyi okudu: "Ey insanlar! Biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık, birbirinizi tanımanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Allah yanında en üstün olanınız, günahlardan en çok korunanınızdır. Allah bilendir, haberdar olandır."[2109]

Resulullah (a.s.) hutbesini irad buyurduktan sonra, Mekkelilerden biat aldı. Bu biata katılanlar arasında kadınlar da vardı. Bunlardan Hind ile Hz. Peygamber arasında ilginç diyaloglar geçmiştir.[2110] Daha sonra, başta İkrime b. Ebû Cehl olmak üzere, kaçan kimseleri çağırtarak hepsini affetmiştir.[2111]

Mekke'nin fethiyle ilgili ayetlere bakıldığında bu konuyla ilgili farklı yönlerden bahsedildiğini görmekteyiz. Mekke'nin fethini müjdeleyen ayetlerde şöyle buyrulmaktadır:

"Biz sana apaçık bir fetih verdik. Ki Allah, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlasın (bütün tasalarını gidersin) ve sana olan nimetini tamamlasın ve seni doğru bir

---

[2108] İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV. 26-33; Taberî, *Târîh*, III. 167-173; Şiblî, *a.g.e.*, I. 344-346; Sarıçam, *a.g.e.*, s. 175-177.

[2109] 49/Hucurât, 13; Taberî, *Târîh*, III. 173-174; Şiblî, *a.g.e.*, I. 346.

[2110] Taberî, *Târîh*, III. 174.

[2111] Taberî, *Târîh*, III. 175; Şiblî, *a.g.e.*, I. 348-350.

yola iletsin. Ve Allah sana şanlı bir zafer versin."[2112] Bu ayetlerin Hudeybiye Barış Anlaşması'ndan sonra Mekke'den Medine'ye dönerken nazil olduğu ve Mekke'nin fethini müjdeleyen ayetler olduğu konusunda ittifaka yakın görüş birliği vardır.[2113] Yine Hudeybiye'den ayrılmadan önce Hz. Peygamber (a.s.) bir rüya görmüş, bu rüya da Müslümanların güvenlik içerisinde ve tıraş olmuş olarak Kâbe'yi ziyaret ettiklerini anlatmıştı. Sahabe buna kesin bir şekilde inanmıştı; fakat hemen bu sene içinde böyle bir ayetin nazil olacağını doğrusu kestirememişlerdi. Fakat Cenab-ı Allah bunun gerçekleşeceğini müjdelemiş oluyordu:[2114]

"And olsun, Allah, Elçi'sinin rüyasını doğru çıkardı. Allah dilerse (kiminiz) başlarınızı tıraş ederek ve (kiminiz saçlarınızı) kısaltarak, korkmadan güven içinde Mescid-i Haram'a gireceksiniz. Allah sizin bilmediğinizi bildi, bundan önce size yakın bir fetih verdi."[2115]

Müşriklerle olması gereken ilişkiler konusunda da şu ayet-i kerimeleri görmekteyiz:

"Ortak koşanların, Allah'ın yanında ve Elçi'sinin yanında nasıl anlaşması olabilir? Ancak Mescid-i Haram'da anlaştıklarınız hariç. Onlar size dürüst davrandıkça siz de onlara dürüst davranın, çünkü Allah (günahlardan) korunanları sever. Evet (Allah ve Elçi'si yanında onların) nasıl (ahdi olabilir)? Eğer onlar size galip gelselerdi, sizin hakkınızda ne and, ne de anlaşma gözetirlerdi. Ağızlarıyla sizi razı ederler, fakat kalpleri (sizi) istemez. Çokları da yoldan çıkmışlardır. Allah'ın ayetlerini az bir paraya sattılar da, O'nun yoluna engel oldular. Onların yaptıkları gerçekten, ne kötüdür. Bir mümine karşı ne and, ne de anlaşma gözetirler. İşte saldırganlar onlardır. Eğer tövbe ederler, namazı kılarlar ve zekâtı verirlerse, dinde sizin kardeşlerinizdirler. Biz, bilen bir kavme ayetleri böyle uzun uzun açıklıyoruz. Eğer anlaşma yaptıktan sonra anlaşmalarını bozarlar ve dininize dil uzatırlarsa, o küfür önderleriyle savaşın. Çünkü onların andları yoktur; belki (böylece küfürden) vazgeçerler. Andlarını bozan, Elçi'yi (Mekke'den) çıkarmaya yeltenen ve ilk önce kendileri siz(inle savaşa) başlamış olan bir kavimle savaşmayacak mısınız? Yoksa onlardan korkuyor musunuz? Eğer gerçekten inanan insanlar iseniz kendisinden korkmanıza en layık olan Allah'tır. Onlarla savaşın ki Allah, sizin ellerinizle

[2112] 48/Fetih, 1-3.

[2113] Taberî, *Tefsîr*, XIII. 88-94; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV. 182-184.

[2114] Taberî, *Tefsîr*, XIII. 138-140; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV. 202-204.

[2115] 48/Fetih, 27.

onlara azap etsin, sizi onlara üstün getirsin ve inananlar toplumunun gönlüne şifa versin; yüreklerinin öfkelerini gidersin, Allah, dilediğinin tövbesini kabul eder. Allah bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. Yoksa siz, Allah, içinizden cihad eden ve Allah'ın elçisinden ve müminlerden başkasını kendisine sırdaş edinmeyenleri bilmeden, bırakılacağınızı mı sandınız? Allah yaptıklarınızı haber almaktadır."[2116]

"Ey inananlar! Eğer imana karşı küfrü seviyorlarsa babalarınızı ve kardeşlerinizi veliler edinmeyin. Sizden kim onları veli tanır (dost tutar)sa işte zalimler onlardır. (Ey Muhammed) de ki: 'Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız, kazandığınız mallar, düşmesinden korktuğunuz ticareti(iniz), hoşlandığınız konutlar size, Allah'tan, Elçi'sinden ve O'nun yolunda cihad etmekten daha sevgili ise o halde Allah emrini getirinceye kadar gözetleyin (başınıza gelecekleri göreceksiniz)! Allah yoldan çıkmış topluluğu (doğru) yola iletmez."[2117]

Mekke'nin fethi ve Mekkelilere yapılan muamele, diğer yerlerin fethine benzememektedir. Zira diğer yerler fethedildiği zaman, onların malları ganimet olarak alındığı halde, Mekke'de durum farklı olmuştur. Mekkeliler sanki mağlup olmuş bir millet ve ele geçirilmiş bir bölgenin ahalisi gibi değil, aksine, hak ve görevler konusunda zaferi kazananlar gibi eşit bir duruma yükseldiler. Kimsenin malına, mülküne, evine ve arazisine el konulmadı; bunlar ganimet statüsüne tâbi tutulmadı.[2118] Mücahidler yağma ile değil, Mekke'yi fethettikleri günün gecesini sabaha kadar tekbir, tehlil ve Kâbe'yi tavafla geçirdiler. Hz. Peygamber Mekke'nin üç zengininden toplam 130.000 dirhem borç alarak ihtiyacı olan sahabilere dağıttı. Daha sonra bu parayı Havazin ganimetlerinden ödedi. Yine Mekke'den ayrılırken de kendisiyle birlikte olan sahabilerden birini değil de, henüz yeni Müslüman olmuş olan Attâb b. Esîd'i Mekke'ye idareci olarak tayin etmesi de dikkati çeken hususlardan biridir.[2119] Yine önceden büyük zulümler yapmış olanların bile affedilmesi, Kureyş'i bile şaşırtan bir davranış olmuştur. Çünkü ayet-i kerimlerde de işaret edildiği gibi, şayet onlar galip gelenler olmuş olsaydı Müslümanlara hiç hayat hakkı vermeyeceklerdi.[2120] Mekke'nin fethi, daha önceleri Müslüman olmak istedikleri halde Kureyş'ten korktukları için Müslüman olmayan

[2116] 9/Tevbe, 7-16.

[2117] 9/Tevbe, 23-24. Ayrıca bkz. Özsoy-Güler, *a.g.e.*, s. 680-682.

[2118] İbn Sa'd, *a.g.e.*, II. 143.

[2119] İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV. 44-50; Taberî, *Târîh*, III. 175-177; Şiblî, *a.g.e.*, I. 350-3525.

[2120] 9/Tevbe, 7-10.

kabilelerin topluca İslâm'a girmelerini sağlamıştır. Çünkü artık güçlü olan taraf Müslümanlar olmuşlardı.[2121] Hudeybiye Barış Anlaşması'na kadar Müslümanları güç olarak kabul etmeyen ve onları muhatap bile almayan müşrikler, iki yıl içerisinde Müslümanların egemenliğini kabul etmek mecburiyetinde kalmışlardır.

4.3.6. Huneyn/Evtas Savaşları ve Taif Seferi

Huneyn, Mekke ile Taif arasında bir vadinin adıdır. Arapların en meşhur panayırlarından biri olan ve Arafat'tan üç mil uzaklıkta bulunan Zulmecâz, Huneyn'in eteğinde kurulurdu. Buraya ayrıca Evtas da denir. Arapların büyük kabilelerinden biri olan Havazin kabilesi bu bölgede yaşamaktaydı.[2122]

Bu savaş, Şevval (22 Ocak-19 Şubat 630) ayında meydana gelmiştir.[2123] İslâmiyet'in sınırları günden güne genişlemesine rağmen, Arap kabilelerinden bazıları Mekke'nin fethini bekliyordu. Mekke'nin fethiyle birlikte birçok kabile toplu olarak İslâmiyet'i kabul etmiştir. Fakat bu galibiyet bile Havazin ve Sakif kabilelerinin İslâm'ı kabul etmelerine yetmediği gibi, onların kinlerini ve nefretlerini arttırmıştı. Bunlar, Arap kabileleri arasında dolaşarak onları İslâmiyet'e karşı kışkırtmışlardı. Bir noktada bu çabalarında başarılı da oldular. Özellikle Havazin ve Sakif'in bütün kollarını İslâmiyet'e karşı cephe almaya ikna ettiler.[2124]

Hz. Peygamber 12.000 kişiden fazla bir ordu ile, Hicrî 8. yılın Şevval ayında (Miladî 630 senesinde) Havazin üzerine hareket etti. Müslümanların sayılarının çokluğu, onlara kendilerine güven, hatta gururla azamet hissi verdiği gibi, kendilerinin yenilemez oldukları zehabına kapılmalarına da sebep olmuştu.[2125] Kur'an-ı Kerim'de, Müslümanların girdiği bu kendine güven ve ardından panik havasına şöyle işaret edilir:

"And olsun Allah, birçok yerde ve Huneyn günü, size yardım etmişti. Hani (o gün) çokluğunuz sizi böbürlendirmişti. Fakat size hiçbir yarar da sağlamamıştı. Bütün

---

[2121] Bkz. 110/Nasr, 1-3.

[2122] Şiblî, *a.g.e.*, I. 353.

[2123] İbn Hişâm, *es-Sîre,* IV. 60-61; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 261; Taberî, *Târîh*, III. 179.

[2124] İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV. 60-61; İbnu'l-Esîr, II. *el-Kâmil*, s. 261; Taberî, *Târîh*, III. 179; Şiblî, *a.g.e.*, I. 353.

[2125] Taberî, *Târîh*, III. 181; *Tefsîr*, VI. 129; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II. 343; Şiblî, *a.g.e.*, I. 354.

genişliğine rağmen yeryüzü başınıza dar gelmişti. Nihayet bozularak arkanızı dönmüş (kaçmaya başlamış)tınız." [2126]

Okçularına ve askerlerinin savaş kabiliyetlerine güvenen Havazinliler, Huneyn Vadisi'nde önce kendilerine uygun olan bir yer seçmişler ve İslâm ordusunun öncü kuvvetlerini ilk anda pusuya düşürmüşlerdi. İslâm ordusunun öncü kuvvetleri, düşmanın şiddetli saldırısı karşısında paniğe kapılarak dağılmıştı. Fakat Peygamberimiz, soğukkanlılığını koruyarak, sebat göstermiş ve yerinde kalmıştı. Etrafındaki Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Abbâs gibi sahabiler de ayrılmadan sebat göstermişlerdi. Hz. Abbâs gür sesi ile çağrıda bulunmuş ve Müslümanlar tekrar toparlanmışlardı. Bu toparlanmadan sonra Havazin ordusu bozguna uğrayarak kadınlarını ve çocuklarını savaş meydanında bırakmak mecburiyetinde kalmıştır.[2127]

Huneyn ve Evtas savaşlarından sonra Sakifliler ile Sakifli olmayıp onlara katılanlar, şanslarını bir kez daha denemek için Taif'te toplandılar. Taif'in etrafını surlarla çevirip bir yıllık yiyeceklerini de depolayarak savunmaya geçtiler. Hz. Peygamber Taif'in üzerine yürüyerek kuşatma altına aldı; fakat Taif'in kısa sürede fethedilemeyeceğini anladılar. Hz. Peygamber bazı sahabilerle istişare ettikten sonra, yaklaşık 15-20 günden beri süren Taif kuşatmasını kaldırdı. Çünkü haram olan aylar da yaklaşmıştı. Hz. Peygamber kuşatmayı kaldırdıktan sonra, Huneyn ganimetlerinin bulunduğu Ca'irrâne'ye doğru hareket etti.[2128]

Ca'irrâne'de esirlerin dışındaki mallarını taksiminde müellefe-i kulûba (kalpleri İslâm'a ısındırılanlar) ganimetlerin beşte biri ayrıldı. Bu kişiler arasında, başta Ebû Sufyân ve oğulları olmak üzere Mekke'nin ileri gelenleri bulunmaktaydı. Bunlara yüklü paylar taksim edilmiştir.[2129]

Huneyn Savaşı, Kur'an'da ismen zikredilen savaşlardan bir tanesidir. İlgili ayetlerde Müslümanların girdiği psikolojik durumlarından ve bundan kurtulmalarından sonra Yüce Allah tarafından yapılan yardımlardan şöyle bahsedilmektedir:

"And olsun Allah size birçok yerde ve Huneyn gününde de yardım etmişti. Hani (o gün) çokluğunuz sizi böbürlendirmişti. Fakat size hiçbir yarar da sağlamamıştı. Bütün

---

[2126] 9/Tevbe, 25.

[2127] İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV. 66-75; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 265; Taberî, *Târîh*, III. 184-185.

[2128] İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV. 90-95; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 266-267; Taberî, *Târîh*, III. 186-188; Şibl, *a.g.e.*, I. 357.

[2129] İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV. 98-106; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 268-272; Taberî, *Târîh*, III. 188-193.

genişliğine rağmen yeryüzü başınıza dar gelmişti, nihayet bozularak arkanızı dönmüş, (kaçmaya başlamış)tınız. Sonra Allah elçisinin ve müminlerin üzerine sekinetini (güven veren rahmetini) indirdi, sizin görmediğiniz askerler indirdi ve kâfirlere azap etti, (onları bozguna uğrattı). İşte kâfirlerin cezası budur! Sonra Allah bunun ardından yine dilediğinin tövbesini kabul eder. Allah bağışlayandır, esirgeyendir."[2130]

Bu savaştan çıkarılması gereken önemli dersler vardır. Bilindiği gibi bu savaşa katılanların arasında yeni Müslüman olmuş insanlar olduğu gibi, henüz Müslüman olmamış ve sadece ganimet için savaşa katılan kimseler de vardı. Hz. Peygamber döneminde belki de ilk kez muharebe meydanında Müslümanların sayısı düşmanların sayısından daha fazla idi. İşte içerisinde Hz. Peygamber olduğu halde, savaşa katılanların bir kısmının samimiyetsizlik göstermeleri, çokluklarıyla övünmeleri ve âdeta Allah'ın yardımını unutmuş bir şekilde davranış sergilemeleri bir anda Müslümanların mağlubiyetine sebep olmuştur. Bu bakımdan Hz. Peygamber'in (a.s.) gazvelerinden; Bedir, Uhud ve Huneyn savaşları karşılaştırmalı bir şekilde tahlil edilmeye değerdir. Ancak, böyle bir tahlilin sonunda sağlıklı bir ders çıkarma imkânına kavuşabiliriz.

4.3.7. Müşriklerle İttifakın Sona Ermesi ve Müşriklere Verilen Ültimatom

Mekke'nin fethinden sonra Hz. Peygamber, Attâb b. Esîd'i vali tayin etmişti. Ertesi yıl Tebük Seferi'nden Medine'ye döndükten sonra, 9/631 yılında hac mevsiminde Hz. Ebû Bekir'i hac emîrliğine tayin etmişti. Hz. Ebû Bekir 300 Müslümanla birlikte Mekke'ye doğru hac etmek niyetiyle yola çıktı. Hac da zaten o yıl farz kılınmıştı.[2131] Bu sıralarda, hem müşrikler hem de onlarla Hz. Peygamber arasındaki genel ve özel anlaşmalar hakkında 9/Berae (Tevbe) Sûresi'nin ilk 30-40 ayeti nazil oldu. Bu ayetlerde Yüce Allah, Müslümanların müşriklerle yapmış olduğu anlaşmaları tek taraflı olarak feshettiğini ve onların Müslüman olmalarını yoksa öldürüleceklerini, kendisi ve Elçisi adına ihtar ve ilan etmektedir.[2132]

Hz. Ebû Bekir yola çıktıktan sonra müşriklerle ilgili nazil olan 9/Tevbe Sûresi'nin içerdiği hükümleri onlara bildirmesi için Hz. Ali görevlendirilmişti. Çünkü Arap geleneğine göre anlaşmalar üzerinde ancak ya başkanının kendisi ya da ailesinden

---

[2130] 9/Tevbe, 25-27.

[2131] İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV. 139; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 291; Taberî, *Târîh*, III. 208.

[2132] Taberî, *Tefsîr*, X. 77; İbn Kesîr, *Tefsîr*, s. 331-332; Elmalılı, *Hak Dini*, IV. 2441.

birisi söz sahibi olabilirdi. Hz. Ali, yolda Hz. Ebû Bekir'e kavuştu. Kendisinin, nazil olan Berae Sûresi'ndeki ayetlerin hükümlerini Mekke'de hacca gelenlere ilan ve tebliğ etmekle görevli olduğunu ve Hz. Ebû Bekir'in hac emîrliğinin devam ettiğini bildirdi. Hz. Ali, Zilhiccenin 10. günü, yani bayramın birinci günü Mina'da Cemre'nin yanında toplanan insanlara Berae Sûresi'nin ilk ayetinden başlayarak müşrikleri ilgilendiren bütün ayetleri okudu. Bu ayetler şu hükümleri içermekteydi:

1. Bu seneden sonra müşrikler Kâbe'ye yaklaşmayacaklar;

2. Kimse Kâbe'yi çıplak tavaf edemeyecek;

3. Müminlerden başkası cennete giremeyecek;

4. Süresiz anlaşmalar iptal edilecek, ancak bu durumda olanlar için dört ay süre tanınacak, süreli anlaşmalar ise süresi bitinceye kadar devam edecektir.[2133]

Hz. Ali hac günleri boyunca Hz. Muhammed'in elçisi sıfatıyla Berae Sûresi'nin müşrikleri ilgilendiren ilk ayetlerini okumuş ve diğer sahabilerin yardımıyla bu emirleri ilan etmiştir.[2134] Hz. Ali ile Hz. Ebû Bekir bu görevlerini ifa ettikten sonra Medine'ye dönmüşlerdi. Bu ültimatom etkisini hemen gösterdi. O yıl hacca katılmış olan müşriklerden önce bazı itirazlar yükseldi. Ancak daha sonra, Hz. Ali, Hz. Muhammed'in emirlerini tebliğ ederken orada bulunan müşrikler: "Biz senin ve amca oğlunun ahdinden uzağız. Amca oğluna tebliğ et. Biz ahdimizi arka tarafımıza attık. Bizimle onun arasında mızraklarla savaşmaktan, kılıçlarla vuruşmaktan başka bir ahit yoktur." dedikten sonra dönüp giderlerken bu sözlerinden dolayı: "Siz ne yapıyorsunuz? Kureyşliler bile Müslüman oldular." diyerek birbirlerini ayıplamışlar ve dört ay bile beklemeden Müslüman olmuşlardır.[2135] Böylece Arap Yarımadası'nda putperestliğin kökü kazınmış, Kâbe ve Mescid-i Haram, Hz. İbrahim ve İsmail peygamberlerin bıraktıkları esasa uygun bir şekilde, yalnızca tevhid inancına sahip müminlere tahsis edilmiştir.[2136]

Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir ile birlikte tebliğ ettiği ayetlerin içerdiği hükümler şunlar idi:

1. Allah ve Elçi'sinden anlaşma yaptığınız müşriklere ihtardır. Bu bir ültimatom niteliğindedir. Çünkü, ayet-i kerimede *min...ila....* cümlesi, bir kimseden diğer bir

---

[2133] İbn Hanbel, I. 3, 79; II. 299; İbn Sa'd, *a.g.e.*, II. 169; Taberî, *Tefsîr*, X. s-77-78; *Târîh*, III. 208; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II. 331-332; Elmalılı, *Hak Dini*, IV. 2441.

[2134] İbn Kesîr, *Tefsîr*, II. 332.

[2135] İbn Hişâm, *es-Sîre,* IV. 140-141; Taberî, *Târîh*, III. 208.

[2136] İbn Sa'd, *a.g.e.*, II. 168-169.

kimseye gönderilen emîrname niteliğindedir.[2137] Bu ayetle ifade edilmek istenen şudur: Resulullah'ın daha önce anlaşma yapmış fakat anlaşma şartlarına ihanette bulunmuş olan müşriklere bir ültimatom olup, bundan sonra müşriklere verilmiş olan eman kaldırılmıştır.

2. Müşriklere birinci ayetle verilmiş olan önemli bir habere dikkat çekildikten sonra, kendileriyle süresiz anlaşma yapılanlar ve bu anlaşmayı bozanlar ile hiç anlaşma yapılmamış olanlara dört aylık bir süre verilmiştir.[2138] Bu dört aylık sürenin ne zaman başladığı hakkında farklı rivayetler vardır. Bu dört aylık sürenin başlangıcı olarak 9/Tevbe Sûresi'nin nazil olduğu zaman olan Muharrem ayı ya da Zilhicce ayı başlangıç olarak kabul edilecek olursa Rebiülahir ayında bu müddet sona ermiştir.[2139] Bundan anlaşılıyor ki, müşriklerle ilişkiler hemen kesilmemiş, taarruzdan korunmak, harp için hazırlık yapmak veya herhangi bir yere sığınmak için onlara dört ay mühlet verilmiştir.[2140] Böylece onlar kendilerine gelebilecek her türlü kötülükten de emin olmuşlardır.[2141]

3. Allah ve Resulü'nün bu emirler doğrultusunda müşriklerle anlaşma yapmayacakları bildirilmiştir.[2142] Onlardan iman ile küfür arasında bir tercih yapmaları istenmiştir. Ancak tövbe ederek İslâm'a dönmelerinin kendileri için daha hayırlı olacağı hatırlatılmıştır.

4. Kendileriyle anlaşma yapılmayanlara veya kendileriyle anlaşma yapıldığı halde buna ihanet edenlere karşı sadece dört aylık bir mühlet verilerek imanla kılıç arasında tercih yapmaları istenirken, daha önceleri kendileriyle anlaşma yapılıp, anlaşmalarına ihanette bulunmayan ve Müslümanların aleyhine başkalarına yardım etmeyenler için, anlaşma müddedi bitinceye kadar anlaşma hükümlerinin geçerli olduğu bildirilmiştir.[2143] Burada, müşriklerle belli bir müddet için yapılan anlaşmalar kastedilmiştir. Zira bu ültimatom verildiği zaman Kinaneoğullarından bir kabilenin dokuz

---

[2137] 9/Tevbe, 1.

[2138] 9/Tevbe, 2; Sa'îd Ramazan el-Bûtî, *Fıkhu's-Sîre*, Beyrut, 1318/1978, s. 322-323.

[2139] Taberî, *Tefsîr*, X. 77; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II. 331-332.

[2140] Elmalılı, *Hak Dini*, IV. 2448-2449; Bûtî, *a.g.e.*, s. 323.

[2141] Zemahşerî, *Keşşâf*, II. 172.

[2142] 9/Tevbe, 3.

[2143] 9/Tevbe, 4, 7; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II. 335; Kurtubî, *a.g.e.*, VIII. 71.

ay müddeti kalmıştı ve bu müddet bitinceye kadar onlara herhangi bir baskı yapılmamış ve anlaşma hükümlerine bağlı kalınmıştır.[2144]

5. Müşriklerden kendilerine dört aylık süre verilenlerin Müslüman olmadıkları takdirde ve bulundukları yeri terk etmeyerek direnmeleri halinde haram ayların çıkmasından sonra,[2145] yakalandıkları yerde öldürülmeleri ve hapsedilmeleri emredilmiştir. Ancak, onların İslâm'ı kabul edip ibadetlerini yerine getirmeleri durumunda, Müslümanlarla eşit hale gelecekleri bildirilmiştir.[2146]

6. Bununla birlikte verilen dört aylık müddeti doldurduktan sonra Hz. Peygamber'den eman dileyecek olurlarsa, Allah'ın kelamını dinlemeleri ve emin olduklara yere gidinceye kadar eman verilmesi emredilmiştir.[2147] Nitekim bu konuda Hz. Ali'ye müşriklerden biri gelerek bu dört aylık süre bittikten sonra, Allah'ın kelamını dinlemek veya başka bir ihtiyaç için geldiklerinde öldürülüp öldürülmeyeceklerini sorunca Hz. Ali cevaben öldürülmeyeceğini söyledi ve delil olarak da 9/Tevbe, 6. ayeti gösterdi.[2148] Müşriklerden biri İslâm diyarına sulh teklif etmek, ticaret yapmak, cizye ödemek veya buna benzer amaçlarla gelecek olursa yurduna dönünceye kadar devlet başkanının güvencesi altındadır.[2149] Nitekim Hz. Peygamber'in (a.s.) Museylemetu'l-Kezzâb'ın elçisine: "Museyleme'nin Allah Resulü olduğuna şahadet eder misin?" sorusuna "Evet" diye cevap vermesine rağmen, hiçbir şey yapmadan serbest bırakması bunun bir delilidir.[2150] Bu ültimatomdan sonra bile müşriklerin gelip Hz. Peygamber'i dinleme fırsatı bulması, bu dinin öğrenilmesi açısından son derece önemli bir gerçeği ifade etmektedir.[2151]

7. Yapılmış olan andlaşmalara riayet eden müşriklere karşı ahde vefa gösterilmesi ve onlar anlaşmaları ihlal etmedikçe anlaşmalara bağlı kalınması istenmekle birlikte;[2152] anlaşma süresi bitenlerin ve Hz. Muhammed (a.s.) ile İslâm üzere anlaşma yapmış olan müşriklerin, daha önce Müslümanlara karşı ihanetleri,

---

[2144] Zemahşerî, *Keşşâf*, II. 175.

[2145] 9/Tevbe, 5; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II. 336; Elmalılı, *Hak Dini*, IV. 2456.

[2146] 9/Tevbe, 9; Zemahşerî, *Keşşâf*, II. 175.

[2147] 9/Tevbe, 6.

[2148] Taberî, *Tefsîr*, X. 79; Zemahşerî, *Keşşâf*, II. 175.

[2149] İbn Kesîr, *Tefsîr*, II. 337; Elmalılı, *Hak Dini*, IV. 2459.

[2150] İbn Kesîr, *Tefsîr*, II. 337.

[2151] İbn Kesîr, *Tefsîr*, II. 337.

[2152] Taberî, *Tefsîr*, X. s. 105-106; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II. 337-338.

putperestlikteki inatları sebebiyle bundan böyle hiçbir zaman onlarla anlaşma yapılamayacağı ifade edilmektedir. Zira müşriklerin güçlü oldukları zaman Müslümanlarla yapmış oldukları anlaşmalara bağlı kalmadıkları ve insanları İslâm'a girmekten alıkoydukları ifade edilerek, bundan böyle onlarla anlaşma yapılamayacağı bildirilmektedir.[2153]

8. Kendilerine verilen bu emana ve mühlete rağmen, savaşa yeltenirlerse, böyle bir hazırlık içerisinde olurlarsa, onlarla harp edilmesi istenmektedir. Böyle bir durumda savaşmayan Müslüman, korkaklıkla suçlanmakta ve onların Müslümanların eliyle rezil edilmeleri için onlarla savaşılması emredilmektedir.[2154] Yakınları bile olsa müşriklerle dost olunmaması istenmekte,[2155] müşriklerin hacılara yaptıkları hizmetin de onlara bir şeref kazandırmadığı vurgulanmaktadır.[2156]

9. Müşriklerin necis olduğu belirtilerek, bundan böyle Kâbe'ye yaklaştırılmamaları gerektiği,[2157] müşriklerin hoşuna gitmese de Allah'ın dininin yeryüzüne yayılacağı[2158] ve yeryüzünde fitne kalmayıp din yalnız Allah'ın oluncaya kadar müşriklerle Allah yolunda topluca savaşılması[2159] emredilmektedir.

10. Yahudi ve Hıristiyanlar Ehl-i Kitap oldukları için inanmasalar dahi cizye karşılığı Müslümanlarla anlaşma yapmaları mümkün iken,[2160] putperestler inançlarından dolayı bu imtiyazdan mahrum edilmişlerdir.[2161]

Hicretin 9. yılında nazil olan 9/Tevbe Sûresi, puta tapan müşriklerin bundan böyle Kâbe'ye yaklaşmalarını yasaklarken,[2162] Kâbe'nin statüsü de, gerçek konumuna oturtulmuş ve Hz. İbrahim ile İsmail'in getirdiği tevhid dini esaslarına uygun olarak sadece Müslümanların ibadetlerine tahsis edilmiştir.[2163] Bir ültimatom niteliği taşıyan 9/Tevbe Sûresi, müşriklerle yapılmış olan bütün süresiz anlaşmaları feshettiği gibi,

---

[2153] 9/Tevbe, 8-10.

[2154] 9/Tevbe, 12-14.

[2155] 9/Tevbe, 23-24.

[2156] 9/Tevbe, 16-19.

[2157] 9/Tevbe, 28.

[2158] 9/Tevbe, 33.

[2159] 9/Tevbe, 36, 39.

[2160] 9/Tevbe, 29.

[2161] İbn Kesîr, *Tefsîr*, II. 347.

[2162] 9/Tevbe, 28.

[2163] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 272.

bundan böyle onlarla herhangi bir anlaşmanın da yapılamayacağını hükme bağlamıştır. Ancak, belli müddeti kalmış olan anlaşmaların süreleri bitinceye kadar devam etmesi, müşriklerin anlaşma şartlarına bağlı kalması kaydıyle istenmiştir. Anlaşma yapılması yasaklanan müşriklere ise dört ay süre verilmiş ve bu süre içerisinde Müslüman olmak veya savaşmak gibi iki tercihten birini seçmeleri istenmiştir. Bu tercihleri kabul etmedikleri takdirde Arabistan'ın dışına çıkmaları şart koşulmuştur. Bu dört aylık süreden sonra bile Hz. Peygamber'le görüşmek istedikleri takdirde izin verilmiş, onların can güvenliği teminat altına alınmıştır.

9/Tevbe Sûresi'nin nazil olmasıyla, müşriklerle daha önceleri yapılan anlaşmaların zaten fiilî bir değeri de kalmamıştı. Çünkü Mekke'nin fethi ile çevrede bulunan kabilelerin birçoğu ya doğrudan Müslüman olmuş ya da teslim bayrağını çekerek Müslümanların egemenliğini kabul etmek mecburiyetinde kalmıştı. Verilen bu dört aylık zaman zarfında da artık Mekke ve çevresinde müşriklerin hemen hemen tamamı İslâmiyet'i kabul edip Müslüman olmuştu.[2164]

Hz. Peygamber'in ertesi yıl gerçekleştirdiği hac ziyaretinin yankıları çok daha önceden yayılmış ve Arafat'ta tarihi Veda Hutbesi'ni irad ederken 140.000 kişi kadar bir grup onu dinlemiştir. Bu öyle bir hutbe idi ki, âdeta bir anayasa gibi, insanların sahip olduğu hakları ve görevleri açıklıyor, ayrıca üç ay sonra vefat edecek olan Hz. Peygamber'in bir vasiyeti niteliğini taşıyordu.[2165]

[2164] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 273.

[2165] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 273.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kur'an'ın nüzûl süresince Müslümanlarla diğer dinî gruplar arasındaki ilişkileri incelediğimiz bu çalışmamızda ilk önce; nüzûl öncesi Arabistan'daki dinî ve sosyal yapı üzerinde durmaya çalıştık. Bu çalışma sonucunda, nüzûl döneminde Arabistan'da üç dinî grubun etkin olduğunu gördük. Mekke'de Hz. Peygamber'in ve Kur'an'ın muhataplarının daha çok müşrikler olduğunu tespit ettik. Kur'an'da varlığından söz edilen Mecusi ve Sabiilerin ise, münferit olarak bulunsalar da, toplu olarak etkinliklerinin olmadığı sonucuna vardık. Ayrıca şirke bulaşmamış ve bir arayış içerisinde olan ve kendilerine 'Hanif' denilen insanların da münferit olarak bulunduğunu tespit ettik. Bundan dolayı, nüzûl döneminde Müslümanlarla diğer dinî gruplar arasındaki ilişkileri incelerken daha çok bu ilişkilerin, Müslümanlarla-müşrikler, Müslümanlarla-Yahudiler ve Müslümanlarla-Hıristiyanlar arasında geliştiğini gördük.

Hz. Muhammed'in davet görevi boyunca en çok muhatap olduğu müşrikler konusunu işlerken, önce şirk ve şirkin kullanımları üzerinde durduk. Şirkin Arabistan'a geliş sürecini inceledik. Hak yoldan uzaklaşan Arapların nasıl böyle bir cahiliye anlayışını kendilerine din edindiklerini tespit ettik. Amr b. Luhayy tarafından Arabistan'a sokulan putperestliğin yayılma ortamı bulduğunu; hak dinden uzaklaşan, Allah mefhumunu unutan cahiliye Arabının kısa zamanda inanç olarak putperestliği benimsediklerini, putlar adına çeşitli ibadet ve taatlarda bulunduklarını ve bunu önemli bir ibadet saydıklarını tespit ettik.

Sosyal yapı olarak, kabile reisleri ve şeyhleri tarafından idare edilen Arabistan'da, kabileler arasında meydana gelen ve uzun süre devam eden savaşlarla kabilenin şeref ve haysiyetini kurtarma mücadelesi verdiklerini, insanlar arasında zengin-fakir, efendi-köle veya hür-köle... gibi sınıfların meydana geldiğini; bundan dolayı toplum olarak bir kurtarıcıya ihtiyaç duyduklarını tespit ettik. Kabilecilik anlayışı içerisinde kendi kabilelerinin bekasını sağlamak için mevcut olan kavmiyetçiliğin yanı sıra, eman ve haram aylara verilen değer, bu dönemde dikkatimizi çeken hususlardandır. Hatta Hz. Peygamber'in tebliğine karşı gelen ve Müslüman olmayı reddetmenin altında kabilecilik taasubunun yattığını, bunun en canlı örneğinin ise sonuçları tarihte derin izler bırakan Emevi-Haşimi çatışmasının da önemli bir etkisinin olduğunu tespit ettik.

Hz. Muhammed böyle bir toplumda dünyaya gelmiş olmasına rağmen, 40 yıllık hayatı boyunca toplumun bu çirkinliklerine bulaşmamış, kavminin inanç, ibadet ve diğer

konulardaki faaliyetlerine iştirak etmemiş, buna karşılık müspet davranışları benimsemiş ve onları desteklemiştir. Kendisine risalet görevi verildikten sonra gizli davete başlamış, vahyin yönlendirmesiyle davet faaliyetine önce yakın akrabalarından başlamıştır. 13 yıllık Mekke dönemi boyunca başta müşrikler olmak üzere bütün din mensuplarına İslâm'ı tebliğ etmiş, onların şirkle karışık uzlaşma tekliflerini reddetmiştir. Muhaliflerinin şiddetli tepkileri ile karşılaşmış, çekilen sıkıntılar sonucunda Yüce Allah'ın izni ile Mekke'den Medine'ye hicret etmiştir.

Hicreti müteakiben Hz. Muhammed'in Medine'de ilk yaptığı işlerin başında; Mescidin inşası, kardeşliğin tesisi, devletin sınırlarının tespiti ve bir anayasa metninin hazırlanması olmuştur. Bu arada kurduğu devlete kastetmek isteyenlere karşı cihad izni verilmiş, başta Mekkeli müşrikler olmak üzere birçok müşrik grupla savaşlar yapılmış, bu savaşlarda insani ölçülerin aşılmamasına son derece riayet edilmiş ve hiçbir zaman düşmanı imha eylemi olmamıştır.

Medine'ye hicret sonrası Mekke müşrikleriyle yapılan Hudeybiye Barış Anlaşması Müslümanlar tarafından ilk etapta sindirilememiş olsa da, Kur'an'da bir 'fetih' olarak nitelendirilmiştir. Çünkü bu anlaşmadan sonra etrafa davet mektupları göndirilmiş, böylece diplomatik münasebetler açısından Medine devletinin varlığı müşrikler tarafından kabul edilmiştir. Bu anlaşma sonunda gerçekleşen Mekke'nin fethi ve Tebük Seferi ile İslâm'ın üstünlüğü teyit edilmiş ve birçok kabile toplu olarak İslâm'ın hakimiyetini, gönüllü-gönülsüz boyun eğerek kabul etmek mecburiyetinde kalmıştır.

Hicrî 9. yılda nazil olan 9/Tevbe (Berae) Sûresi ile güç kaybedip kendiliğinden yıkılma ve çökme aşamasına gelen müşrik sultasına son verilmiş ve bir ültimatomla müşriklerle bütün ilişkilerin kesilmesi istenmiştir. Böylece, 23 yıllık kısa bir zaman zarfında Arabistan'da şirkin sultası sona ermiştir.

Kur'an'ın nüzûl döneminde Arap Yarımadası'nda bulunan dinî gruplardan birisi de, Yahudilerdi. Mekke'de Yahudilerin etkin bir topluluk olmamakla birlikte, ticaret veya başka amaçlarla da olsa Mekke'ye geldiklerini tespit ettik. Bundan dolayı Kur'an'ın Mekkî ayetlerinde Yahudilerden bahseden ve onları muhatap alan ayetlerin olmadığına şahit olduk. Ancak, özellikle Medine'de Yahudilerin yoğun bir nüfusa sahip olduklarını, bundan dolayı Yahudilerle kayda değer ilişkilerin olduğunu tespit ettik.

Kur'an-ı Kerim, onların ulûhiyet, peygamberlik ve kutsal kitaplar hakkındaki tevhid inancına aykırı temel yanlışlarını tüm açıklığıyla ortaya koymuştur. Yahudilerin tarih boyunca çeşitli politeist düşüncelerden etkilendikleri ve Allah'a oğul isnat ederek tevhide aykırı hareket ettikleri; kendi çocuklarını tanıdıkları gibi Hz. Muhammed'i

tanımalarına rağmen onun peygamberliğini kıskançlıklarından dolayı inkâr ettikleri ve kendi kitaplarını tahrif ettikleri ifade edilir.

Hz. Peygamber'in namaz, oruç, hac, kıble ve Cuma günü konusunda uygulamalarına ilişkin bazı Batılı müsteşrikler birtakım iddialar ileri sürmüşlerdir. Bunlardan bazıları bu ibadetlerin Hz. Muhammed tarafından o dönemde etkin olan Yahudi ve Hıristiyan kültüründen etkileşim sonucunda dine kazandırdığını ileri sürmüşlerdir. Ancak daha sonra bu ibadetlerin biçimsel olarak farklılık arz etmesini de Hz. Muhammed'in, dini Yahudilikten uzaklaştırıp millî bir din yapma çabasından kaynaklandığını iddia etmişlerdir. Çalışmamız sonunda buna benzer iddia sahiplerinin gerek İslâm'a, gerekse Hz. Peygamber'e karşı önyargılı oldukları kanaatine vardık. Zira Hz. Muhammed'in getirdiği din, bütün peygamberlere gelen ilâhî mesajların özünü içermesi dolayısıyla, Hz. Musa'ya ve Hz. İsa'ya indirilen herhangi bir mesajın reddedilmesi söz konusu olamazdı. Bütün semavi dinlerin kaynağı tek olduğundan böyle bir benzerliğin olması doğal bir şeydir.

Medine döneminde farklı kültürel kimliklerin temsil edildiği bir toplumun ferdi olarak Hz. Peygamber'in, Yahudilerle sosyal alanlarda da bazı ilişkilere girdiği görülmektedir. Medine Vesikası'nda da ön görüldüğü gibi, hukuki ve siyasi açıdan onlara önemli haklar ve yükümlülükler verilmiştir. İnançlarını gereği gibi yaşamalarına imkân sağlamak, din ve vicdan hürriyetinin gereği görülmüştür. Onlarla yapılan anlaşma şartlarına bağlı kaldıkları müddetçe Müslümanlarla birlikte aynı vatanı paylaşma hakkına sahip olmalarının yanında, kamu hukukunu ilgilendirmediği sürece onlara hukuki özerklik tanınmıştır.

Hz. Peygamber, bütün savaşlarda olduğu gibi, Yahudilerle yaptığı savaşlara da mecburiyet karşısında girmiştir. Yahudilerin yapılan anlaşmalara ihanet etmeleri sonucu, yurtlarından çıkarılmaları ve öldürülmeleri, hukuki özerklik gereği Tevrat'ın hükmüne göre olmuştur. Ancak, bu uygulama, Kur'an'da da yansımasını bulmuş ve teyit edilmiştir. Bazılarının iddia ettiği gibi, Hz. Peygamber insanları zorla İslâm'a sokmak için savaşlara baş vurmadığı gibi, sadece pasif bir savunma anlayışını da, tercih etmemiştir. Bazen saldırılara karşı koymak, ihanetleri cezalandırmak, ya da mazlum Müslümanları korumak amacıyla savaşa başvurmuştur. Yahudilerle yapılan savaşların temel sebebi, onların, yapılan anlaşmalara riayet etmeyip ihanet etmelerinden kaynaklandığı bilinen bir gerçektir. Bundan dolayı, Hz. Peygamber'in, savaş ve barış stratejisinin ortam ve şartlara göre faklılık arz ettiğini görülmektedir.

Nüzûl sürecinde Arap Yarımadası'nda varlık gösteren dinî gruplardan biri de Hıristiyanlardı. Yahudilere nispetle Mekke döneminde de varlıkları Araplarca biliniyordu. Bunlar: Mekke'ye ticaret amacıyla gelen tüccarlar, hizmet eden köleler ve az da olsa yerleşik olan Hıristiyanlardan oluşmaktaydı. Hz. Peygamber'in gerek risalet öncesi, gerekse risalet görevi verildikten sonra Hıristiyanlarla ilişkisi olmuştur. Kur'an-ı Kerim'in Mekkî ayetlerinde de Hıristiyanlara yönelik ayetler mevcuttur. Bu ayetlerde, Hıristiyanların ulûhiyet, peygamberlik ve kutsal kitap hakkındaki yanlış itikadları eleştirilmiş, onların Allah'a oğul isnat etmeleri, Hz. İsa'ya ilah demeleri ve Hz. Meryem hakkındaki inançlarının yanlış olduğu gayet açık bir şekilde beyan edilmiş, küfre girdikleri belirtilmiştir.

Bununla birlikte, İslâm'ın ilk döneminden itibaren Müslümanların, Hıristiyanlara bakışı farklı olmuştur. Hıristiyanların (Bizans) Mecusilere (İran) yenildiği haberi geldiğinde Müslümanlar üzülmüş, ancak daha sonra nazil olan ayetler Hıristiyanların yakında galip geleceğini bildirmiş, galip gelince de Müslümanlar buna sevinmiştir. Habeşistan'a yapılan hicret ise Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki diyaloğun canlı bir örneğini göstermektedir. Bilindiği gibi Habeşistan'a yapılan hicret Müslümalarla Hıristiyanlar arasında olumlu bir diyaloğun gelişmesine zemin hazırlamıştır. Müslümanlarla karşılaşan bir çok Hıristiyan olumlu etkileşim sonucu Müslüman olmak için Mekke'ye gelmiş ve Hz.Peygamber ile görüşmüş ve Müslüman olmuştur.

Medine'de Hıristiyan nüfusun az olması, Medine döneminin ilk yıllarında Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında bir ilişkinin olmadığına şahit olmaktayız. Ancak, Mekkeli müşriklerle yapılan Hudeybiye Barış Anlaşması'ndan sonra Hz. Muhammed'in (a.s.) Hıristiyan kabile reisleri ve devlet başkanlarına davet mektupları ve elçileri göndermesi, bu davet mektuplarında Hıristiyanların Allah'ın birliğine çağrılması sonucu Müslüman-Hıristiyan ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcına sebep olmuştur. Hıristiyanlarla yapılan savaşlar ise Hıristiyanların gönderilen elçilere karşı davranışları ya da yapılan anlaşmalara riayet etmemelerinden kaynaklanmıştır. Hıristiyanlara gönderilen davet mektuplarından sonra, Medine'ye gelen Hıristiyan heyetleri güzel bir şekilde ağırlanmıştır.

Kur'an-ı Kerim'de, Yahudi ve Hıristiyanlardan, onların yanlış tutumlarından bahseden birçok ayet-i kerime vardır. Bu çalışmamızda sadece Yahudilerden bahseden ayetler olduğu gibi sadece Hıristiyanlar ve onlarla olan ilişkilerden bahseden ayetlerin olduğunu tespit ettik. Öte yandan gerek Yahudileri, gerekse Hıristiyanları içine alan ve ortak isim altında 'Ehl-i Kitap' olarak hitap eden ayetler de az değildir. Bu isim altındaki

hitapların, daha çok, diğer inanmayan gruplardan farklı olarak hitap edip değer vermesi, aslında tahrif edilmiş de olsa, onların ilâhî bir kitaba sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Yüce Allah, adaleti gereği kendilerinde iman belirtisi gördüğü insanları diğer insanlarla bir tutmamaktadır. Ancak, onların çoğunluğu Kur'an-ı Kerim'e inanmadıkları için kınanmakta ve hatta tehdit edilmektedir. Ayrıca onların birçok kötü vasıfları teker teker sayılmakta ve bu yönleriyle gerçek konumları ortaya konulmaktadır. Örneğin, onların Allah'a şirk koşmaları yanında, yine ona pek çok yanlış sıfatlar izafe etmeleri, meleklere ve peygamberlere iftira etmeleri, hatta bazı peygamberleri öldürmeleri, Müslümanlara şiddetli düşman olmaları, Allah'ın indirdiği ayetleri kendi istekleri doğrultusunda değiştirmeleri vb. daha birçok olumsuz yönleri Kur'an-ı Kerim tarafından ifade edilmektedir.

Kur'an-ı Kerim, Ehl-i Kitab'ın yanlışlarını ortaya koymakta, onların çeşitli konulardaki yanlış inançlarını reddetmektedir. Örneğin Ehl-i Kitap, Hz. Peygamber'e ve Kur'an-ı Kerim'e iman etmek zorunda olmadıklarını ileri sürmektedir. Kur'an ise Ehl-i Kitab'ın ellerinde bulunan kitapların değiştirildiğini ifade ederek, bu kitapların mensuplarının ellerindeki kitaplarla doğru bir inanca sahip olamayacaklarını, dolayısıyla Allah tarafından gönderilen ve yine onun tarafından korunan Kur'an'a iman etmek zorunda olduklarını açıklamaktadır.

Kur'an-ı Kerim'in Ehl-i Kitab'a karşı takındığı ikinci tavır, onları hiç de yabancı olmadıkları bir söze (tevhid) davet etmektir. Nitekim Kur'an-ı Kerim bu konudaki ayetinde şöyle buyurulmaktaydı: "De ki: Ey Kitap Ehli bizim ve sizin aranızda eşit olan bir kelimeye gelin. Eğer yüz çevirirlerse, şahit olun, biz Müslümanlarız deyin."[2166] Bu hitapla Ehl-i Kitab'ın tamamen tevhidin dışına çıkmış oldukları beyan edilmekte, bundan dolayı da Kur'an onları üzerinde bulunmaları gereken tevhide davet etmektedir.

Kur'an-ı Kerim'in önceki vahiylerin müntesipleri olan Ehl-i Kitab'a diğer inanmayan zümrelere nazaran bazı ayrıcalıklar verdiğini gördük. Tabiatıyla verilen bu değerle Kur'an, söz konusu zümreleri İslâm'a ısındırmak istemiştir. Ancak, Ehl-i Kitab'ın bu fırsatları gereğince değerlendiremediklerine şahit olduk. Hz. Peygamber, başta Yahudiler olmak üzere kendileriyle bazı anlaşmalar yapmış, ancak onlar söz konusu bu anlaşmalara riayet etmemişlerdir. Bu hareketleriyle onlar, güvenirliliklerini yitirmişlerdir. Bu anlaşmaların ihlal edilmeleri sonucu onlarla birtakım savaşlar yapılmış ve yurtlarından kovulmuşlardır.

[2166] 3/Al-i İmrân, 64.

Çalışmamız esnasında, Ehl-i Kitab'ın hepsinin Kur'an'a karşı aynı tepkiyi göstermediklerini de tespit etme fırsatını bulduk. Onlardan elit bir azınlık Hz. Muhammed'i ahir zaman peygamberi olarak teşhis etmiş, ona ve ona vahyi edilen Kur'an'a iman etmişlerdir. Bu yüzden Kur'an bunlardan övgüyle bahsetmektedir.

Hz. Peygamber'in sosyal yaşantısının özellikle Medine'ye hicretten sonra farklı bir boyut kazandığı görülür. Bu dönemde Yahudiler, Hıristiyanlar ve müşrik Araplarlarla ilişkileri sonucunda, komşuluk, giyim-kuşam, yeme-içme, evlilik, hediyeleşme, ticaret vb. konularda birtakım sosyal normlar oluşmuştur. O, bu tür konularda genel olarak İslâm'ın temel hükümlerine ters düşmemek kaydıyla onlarla diyaloğa girmekten kaçınmamıştır. Özellikle de Ehl-i Kitab'a karşı daha müsamahakâr davranmıştır. Nitekim Ehl-i Kitap kadınlarıyla evlenme izni, onların yiyeceklerinden yeme, onlara hukukta özel statü tanıma, onlarla ticari ilişkilerde bulunma gibi konular örnek olarak gösterilebilir.

Son olarak şunu söyleyebiliriz ki, Hz. Peygamber'in Kur'an'ın nüzûlü sürecindeki tavırları ve vahyin bu konudaki söylemi, Müslümanların yanı sıra farklı inanç gruplarının da bulunduğu bir toplumda, insanların birbirlerine karşı nasıl davranması gerektiğine dair son derece önemli mesajlar vermiştir. Buna göre Hz. Peygamber, inançta tevhidî anlayışa bağlı, hukukta temel insan haklarına duyarlı, diplomaside son derece atak, sosyal ilişkilerde ise inancının gerektirdiği doğrultuda tavır alan bir yaşam modeli sunmuştur. Bu model, küreselleşmenin getirdiği gereksinimler için de bir örneklik teşkil etmektedir. İnsanlık ancak bu modelle kavga etmeden, barış içinde birbirlerinin haklarına saygılı olarak, bir arada yaşama imkânından yararlanbilir.

EKLER

EK I: HZ. PEYGAMBER DÖNEMİ OLAYLARI KRONOLOJİSİ

Konumuzla ilgili ayetlerin nüzûlü ve kronolojisiyle ilgili bilgi vermeden önce, genel anlamda Kur'an'ın nüzûlü ve kronolojisi hakkında bilgi vermek gerekir. Kur'an ayetlerinin tümü bir anda indirilmemiştir. Böyle olması Kur'an'ın indiriliş amacına ve insanın fıtratına da aykırı olurdu. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de bu konuda şöyle buyurulmaktadır:

"O'dur ki, ümmiler içinde, kendilerinden olan ve onlara Allah'ın ayetlerini okuyan, onları yücelten, onlara Kitabı ve hikmeti öğreten bir elçi gönderdi. Oysa onlar, önceden açık bir sapıklık içerisinde idiler."[2167]

"İnkâr edenler: 'Kur'an ona bir defada indirilmeli değil miydi?' dediler. Biz onunla senin kalbini sağlamlaştırmak (kolayca ezberlemeni sağlamak ve çeşitli olaylara karşı yeni gelen ayetlerle kalbini takviye etmek) için onu böyle (parça parça indirdik) ve onu ağır ağır okuduk."[2168]

"Onu, insanlara ağır ağır okuman için okuma parçalarına ayırdık ve onu azar azar indirdik"[2169]

Yukarıdaki ayetlerde, Yüce Allah'ın, insanlara yeni dini tebliğ etmek için ümmilerin kendilerinden bir peygamber gönderdiği, ona insanlara anlatması ve tebliğ etmesi için bir kitap verdiği ve bu Kitabın inkâr edenlerin istemelerine rağmen bir defada değil, ağır ağır, ayrı zamanlarda nazil olduğu belirtilmektedir. Bizzat Kur'an'ın kendisi; yavaş yavaş, ağır ve alıştırarak insanlara okunduğu, özel tedricî bir nüzûlle, bölüm bölüm indirilmiş olduğunu açıklamaktadır. Hem ayırma; bölüm bölüm oluşu, değişim ve dönüşüm olgularıyla uyum arz etmekte ve hem de diğer ayette ifade edildiği gibi tek bir cümle (*cumleten vâhide*) olmamaktadır. Sadece 'Kur'an'ın gelişimi' (dönüşüm-tehavül) değil, 'olgunlaşma' (tekamül) olgusu da hayret ve inkâr konusu olmamalıdır. Kur'an'ın kendisi de ikinci olguyu: "Bugün size dininizi kâmil kıldım, üzerinize nimetimi tamamladım ve size din olarak İslâm'ı seçtim."[2170] ayetiyle açıkça onaylanmaktadır.[2171]

[2167] 62/Cuma, 2.

[2168] 25/Furkân, 32.

[2169] 17/İsrâ', 106.

[2170] 5/Mâ'ide, 3.

[2171] Mehdi Bâzergan, *Kur'an'ın Nüzul Süreci*, trc. Yasin Demirkan, Mela Muhammed Feyzullah, Ankara, 1998, s. 15.

Kur'an ayetlerinde bir tedricilik olduğu ve bunun birçok ahkâmla ilgili (içki, hicab, cihad, namaz vb.)[2172] ayetlerde görüldüğü herkes tarafından kabul edilmektedir.

Kur'an'ın gelişim süreci, bir bakıma Hz. Peygamber'in gelişme ve olgunlaşma seyri olarak da telakki edilebilir. Nitekim "Biz onunla senin kalbini sağlamlaştırmak için onu bir türlü özel teenni ile okuyarak inzal buyurduk."[2173] ayet-i kerimesi uyarınca, ilâhî öğreti tedricen Hz. Peygamber'in gönül ve zihninde yer etmiştir.[2174] "Ve onu insanlara ağır ağır okuman için okuma parçalarına ayırdık ve onu azar azar indirdik"[2175] ayetiyle sunulan yöntem, öncelikle onu dönüştürüp eğitmiştir.[2176] Kur'an'ın, Hz. Peygamber'in 23 yıllık risaleti boyunca, gelişme veya diğer bir ifadeyle tekamül gösterdiği bilinen bir gerçektir.[2177]

Ancak, elimizdeki Kur'an tertibinde, Mekkî-Medenî, eski ve yeni ayetler bazen de sûreler iç içe olmakta; resmî Kur'an'lar (Kur'an'ın toplanmasından sonra çoğaltılarak merkezi yerelere gönderilen Kur'an) toplanma ve tedvin açısından sûrelerin nüzûl tarihi tekamül ve gelişim süreci göz önüne alınmadan düzenlenmiştir. Nitekim gerek tefsirlerde gerekse Kur'an tarihi üzerinde yazılmış eserlerde bu konuda yapılmış çalışmalar arasında tam bir uyumun olmaması bunun bir göstergesidir.[2178] Bundan dolayı Kur'an'ın tarihi ve nüzûl süreci hakkında birtakım güçlüklerle karşılaşılmaktadır. Bunlardan hangisinin önce, hangisinin sonra olduğu konusunda tamamen net bir bilgi yoktur. Onun için nüzûl süreci ve hangi ayet ve sûrenin önce indirildiği hakkındaki mütalâaları gözden geçirmek gerektiği kanısındayız.

Şüphesiz bazı tefsirlerde ve sayısız Kur'an tarihi kitaplarında sûrelerin nüzûl sırası ve ayetlerin konumlarına ilişkin birtakım rivayetler ve düzenlemeler yer almaktadır. Bu bağlamda Avrupalılarda bilimsel ve tarihsel araştırmalar konusunda pek çok çalışmalar bulunmaktadır. Ancak, bu çalışmalarda ve bu çerçevedeki rivayetlerle öne sürülen rivayetler arasında bir uyum bulunmamaktadır. İlk dönem kaynaklarında daha çok rivayetlerin nakli ve senedin zikredilmesiyle yetinilmiş ve bunlardan bazıları

[2172] Bâzergan, *a.g.e.*, s. 16.

[2173] 25/Furkân, 32.

[2174] Bâzergan, *a.g.e.*s. 16.

[2175] 17/İsrâ', 106.

[2176] Bâzergan, *a.g.e.*, s. 16.

[2177] Bâzergan, *a.g.e.*, s. 18.

[2178] Bâzergan, *a.g.e.*, s. 19.

muteber sayılmıştır. Ancak, söz konusu kitaplarda telafisi mümkün olmayan farklılıklar göze çarpmaktadır.[2179]

Ayetlerin kronolojisinin tespitinde karşılaşılan zorluklardan birisi de, bazı olayların, kaynaklarda farklı yıl, ay ve günlerde gösterilmesi gelir. Bu durumda miladî takvime çevirirken farklı yıllar ortaya çıkabilmektedir. Bu da rivayetler arasında bir tercihi gerektirmektedir. Öte yandan bu dönem gelişmelerini tarihlendirirken dikkati çeken bir başka husus, bazı olayların aynı hicret yılında, fakat farklı aylarda cereyan ettiği için, miladî takvimde farklı yıllarda görünmesidir. Çünkü herhangi bir yılın herhangi bir ayında meydana gelen bir olay miladî ay itibarıyla yeni bir yıla geçmiş olabilmektedir. Örneğin Karde Seriyesi H. 3/M. 624 yılında, Uhud Savaşı ise H. 3/M. 625 yılında meydan gelmiştir. Buradaki söz konusu olayların birinin 624 yılında, diğerinin ise 625 yılında olması, söz konusu sebepten kaynaklanmaktadır.[2180]

Nitekim Bazergan: "oryantalistler daha açık bir biçimde ve daha özgür fikir serd etmekle birlikte; tarihî, edebî ve sosyal faktörler, kişisel beğeni ve bireysel düşünceler, bu kimselerin istinbatlarını ve bu bağlamdaki düşüncelerine olan güveni sarstığını.[2181] İfade ederek bu gerçeğe işaret ederek müsteşriklerin de bu konuda iyi bir performans gösteremediklerini belirtir.

Buna rağmen Batılı oryantalistlerin de ilk Müslüman bilim adamlarının söylediklerini dayanak noktası yaptıklarını görmekteyiz. Çünkü Müslüman bilginlerin eserlerinde çeşitli ayetlerin vahyediliş sebepleri hakkında önemli miktarda vesika bulunmaktadır. Ancak bu malzemeyle ilgili iki güçlük söz konusudur: Birincisi, malzemeler noksanlık ve çelişkiler ihtiva etmektedir. İkincisi ise özellikle Mekkî sûre ve ayetler hakkında yeteri kadar hadislerin bulunmamasıdır. Bundan başka sebeplerin çoğu da, kesin tarih verilebilecek olaylar değildir. Bundan dolayı sebeplerle ilgili hadisler, genelde doğru olarak kabul edilse bile; bunlar kendi başına Batılı bilginlerin sorduğu birçok soruya cevap bulmada yetersiz kalmaktadır.[2182] Bundan dolayı Batılı bilginler bu konuda farklı metotlar geliştirmiştir.

[2179] Bâzergan, *a.g.e.*, s. 19.

[2180] Hüseyin Algül, "Hz. Muhammmed (a.s.) Devri Kronolojisi", *Uludağ Üniversitesi İlâhîyat Fakültesi Dergisi*, IV (1992), sayı: 4, s. 100.

[2181] Bâzergan, *a.g.e.,* s. 19.

[2182] Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 67.

Bunlardan Alman bilgini Teodor Nöldeke, ilk baskısı 1860'da yapılan *Kur'an Tarihi* adlı eserinde, değer ölçüsü olarak, ayetlerin kısalığı ve uzunluğunu almıştır. Nöldeke, yaptığı araştırmalarda genellikle ilk sûreler olarak kabul edilen sûrelerin kısa ayetleri; son sûreler olarak kabul edilen sûrelerin ise daha uzun ayetleri ihtiva ettiğini tespit etmiştir. Bu ölçüye göre, Nöldeke, sûreleri, üçü Mekkî, biri de Medenî olmak üzere dört döneme göre sıralamıştır. Bu sıralama genellikle Batılı bilginlerce kabaca bir kılavuz olarak kabul edilmiştir.[2183]

Nöldeke'den bu yana en önemli gelişme, Richard Bell'in 1937-1939 yılında basılan *Translation of Qur'an*'da yer alan çalışmasıdır. İslâm geleneği, sûrelerin çoğunun değişik zamanlarda vahyedilen ayetleri ihtiva ettiğini kabul etmiştir. Bell'in bu çevirisinde, sûreleri orijinal kısımlarına ayırmaya ve her bir kısmı tarihlendirmeye bir çaba gösterilmiştir. Bell, Nöldeke'nin ölçüsünü kabul etmekte, fakat muhtevalarını dikkate alma yönünden bazı ayetler için bu ölçünün değiştirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu yaklaşım, özellikle Medine dönemi için doğru gözükmektedir; ancak, böylece elde edilen sonuçların çoğu, büyük bir ihtimalle böyle olmasına rağmen, bazen de, değişik görüşler mümkün olduğu için, tamamıyla kesinlik ifade etmemektedir.[2184]

Bundan dolayı, kronoloji konusunda kesin bir şey söylemek mümkün görünmemektedir. Ancak, buna rağmen biz, bu çalışmamızda önce Hz. Muhammed dönemine ait kronolojiyi bir tablo şeklinde göstermeye çalışacağız. Daha sonra da tarihî kaynaklardaki bilgileri de göz ardı etmeden konumuzla ilgili ayetlerin kronolojisini ortaya koymaya çalışacağız.

571 Hz. Muhammed'in (a.s.) doğumu (20 Nisan).

571-575 Hz. Muhammed'in (a.s.) sütannesi Halîme ile kalışı.

Hz. Muhammed'in (a.s.) annesinin yanında geçirdiği yıllar.

577 Hz. Muhammed'in (a.s.) annesinin vefatı.

577-579 Hz. Muhammed'in (a.s.) dedesi Abdulmuttalib'in yanında kalışı.

579 Hz. Muhammed'in (a.s.) dedesi Abdulmuttalib'in vefatı.

580 Hz. Muhammed'in (a.s.) amcası Ebû Tâlib ile ticari seyahatinin başlaması ve Busra'ya gidişi.

[2183] Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 67.

[2184] Watt, Hz. Muhammed Mekke'de, s. 68

580-584 Hz. Muhammed'in (a.s.) 8-13 yaş çocukluk yıllarını amcasının yanında tamamlaması.

580-591 Hz. Muhammed'in (a.s.) 9-20 yaş arasında amcası Ebû Tâlib'in himayesinde ticari faaliyeti öğrenmesi, çeşitli seyahatlere katılması.

591 Hz. Muhammed'in (a.s.) dördüncü Ficar Savaşında Abdulmuttaliboğullarını temsilen amcalarının yanında yer alması.

591-592 Hz. Muhammed'in (a.s.) Mekke ve çevresinde can güvenliğini temin için kurulmuş "Hılfu'l-Fudûl" cemiyetine faal bir üye olarak katılması.

595 Hz. Muhammed'in (a.s.) Hz. Hatice'ye ait olan kervanı Şam'a götürmesi.

596 Hz. Muhammed'in (a.s.) Hz. Hatice ile evlenmesi.

605 Hz. Muhammed'in (a.s.) Kâbe hakemliği yapması ve Kureyş kabileleri arasında çıkması muhtemel olan çatışmayı önlemesi.

607 Hz. Muhammed'in (a.s.) amcası Ebû Tâlib'e yardım gayesi ile Hz. Ali'nin bakımını üstlenmesi.

608-610 Hz. Muhammed'in (a.s.) Hira dağındaki mağarada Ramazan aylarında inzivaya çekilmesi, kendisine yalnızlığın sevdirilmesi.

610 Hz. Muhammed'e (a.s.) 40 yaşında iken Hira dağındaki mağarada Ramazan ayında ilk vahyin (96/Alak 1-5) gelmesi.

610-613 Gizli davet dönemi, Fetret-i vahiy (vahyin kesilmesi) bu yıllara tesadüf eder.

613-615 İlk Müslümanlara yoğun baskının müşriklerce sürdürüldüğü yıllar.

615 Peş peşe Hz. Hamza ve Hz. Ömer'in Müslüman olmaları, Hz. Ömer'in Müslüman olmasıyla Müslümanların toplu halde Kâbe'ye gidip namaz kılmaları.

617 Müslümanların Habeşistan'a hicret etmeleri.

617-620 Müşriklerce Müslümanlara karşı uygulanan boykot ve tecrid yılları.

620 Ebû Tâlib ve Hz. Hatice'nin peş peşe ölmeleri (hüzün yılı).

620-621 Hz. Peygamber'in (a.s.) (Recep ayının 26'sını 27'ye bağlayan gece) Mi'raca çıkması

621 Birinci Akabe Biatı.

622 Kureyş'in Hz. Muhammed'i (a.s.) öldürme teşebbüsleri ve Hz. Peygamber'in hicreti

622 (1 Rebûlevvel-24 Eylül) Hz. Peygamber'in Kuba'ya varması ve Kuba mescidini inşa etmesi; Ranuna vadisinde ilk Cuma namazını kılması ve Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin evine misafir olması.

622-623 Medine'de Mescid-i Nebi'nin inşası, kardeşliğin tesisi, Suffe'nin faaliyete geçirilmesi, ezanın okunması, Hz. Peygamber'in aile fertleri için hücrelerin yapılması, Hz. Peygamber'in Hz. Aîşe ile evlenmesi, Medine Şehir devletinin kurulması, ilk nüfus sayımının yapılması ve İslâmi kurallara göre işleyen şehir pazarlarının kurulması.

622 Medine civarındaki Yahudilerle anlaşma yapılması.

623-624 Kıblenin değiştirilmesi, oruç ve zekâtın farz kılınması, cihada izin veren ayetin nazil olması.

624 Bedir Savaşı (Ramazan/Mart) Benû Kaynuka Gazvesi (Şevval/Mart).

624 Hz. Peygamber'in kızı Hz. Rukiye'nin vefatı, diğer kızı olan Hz. Zeyneb'in Medine'ye getirilmesi; Sevik, Gezve, Zîmer Gazvesi; Fürû Gazvesi, Benû Kaynuka Gazvesi ve Hz. Ali'nin Hz. Fatıma ile evlenmesi.

624-625 Ka'b b. Eşref'in öldürülmesi, Gatafan Seferi, Uhud Savaşı, (625 Şevval/Mart) Kureyş müşriklerinin takibi, (Hamrâulesed Seferi) Reci' olayı.

625-626 Bi'r-i Maune Faciası, Benû Nadir Gazvesi, Zatu'r-Rika Gazvesi, Bedru'l-Mevid Gazvesi, içkinin haram kılınması.

626-627 Dummetu'l-Cendel Gazvesi, Müreysi Gazvesi (Şaban/Aralık), İfk olayı, Hendek Savaşı (627 Şevval/Şubat), Hz. Peygamber'in Mureyse ile evlenmesi, Benû Kurayza Gazvesi, Hayber Yahudilerinden Ebî'l-Hukayk'ın öldürülmesi, Hz. Peygamber'in Zeyneb b. Cahş ile evlenmesi, haccın farz kılınması, örtü ile ilgili ayetlerin inmesi.

628 Zeyd b. Hârise komutasında Benû Fizâre Seferi, Abdullâh b. Reveha'nın Hayber'e gönderilmesi, Hz. Peygamber'in Kâbe'yi ziyaret için Müslümanlarla Mekke'ye gidişi, Rıdvan Biatı, Hudeybiye Barış Anlaşması (Zilkade/Mart), Hz. Peygamber'in hükümdarlar ve devlet adamlarına elçiler ve mektuplar göndermesi, Hayber'in fethi, (Muharrem-Sefer/Mayıs-Haziran), Fedek ve Vadi'l-Kura'nın İslâm devletine bağlanması, Ca'fer b. Ebî Tâlib ve arkadaşlarının Medine'ye dönmeleri, Teyma Yahudilerinin vergiye bağlanması.

629 Anlaşma şartlarına göre Umretu'l-Kaza'nın yapılması (Sefer-Zilkade/Mart) Hz. Peygamber'in Meymûne ile nikâhlanması.

629 Hâlid b. Velîd ve Amr b. el-Âs'ın Müslüman olması, Peygamberimizin kızı Zeyneb'in vefatı, Mûte Savaşı (Cemazielevvel/Agustos-Eylül), Zâtu's-Selâsîl Seferi, Fedek Seferi.

630 Mekke'nin Fethi (Ramazan/Ocak), Huneyn Savaşı (Şevval/Ocak-Şubat), Evtas ve Taif Seferi, Peygamberimizin oğlu İbrahim'in doğumu, mescide minberin yapılması

630 Habeş Necasisi Asham'ın ölümü, İla' hâdisesi, Tebük Seferi (Recep/Ekim-Kasım), Dummetu'l-Cendel, Makna, Eyle, Cerba, Erzûh bölgelerinin İslâm devletinin hakimiyetine girmesi, Dırar mescidinin yıkılması.

631 Abdullâh b. Ubeyy b. Selûl'ün ölümü (Şevval/ Ocak), Hz. Ebû Bekir'in hac emîrliğine seçilmesi, Hz. Ali'ni ültimatomla ilgili ayetleri okumak üzere görevlendirilmesi (Zilhicce/Mart), Hz. Peygamber'in çevreye davetçi ve valiler göndermesi, başta Necran heyeti olmak üzere birçok heyetin Medine'ye gelişi, Hz. Peygamber'in bazı Arap kabilelerine davet mektupları göndermesi.

632 Veda Haccı (Zilhicce/Mart), Veda Hutbesi (9 Zilhicce/8Mart), Benû Muharib temsilcilerinin Medine'ye gelişi, Museylemtul-Kezzâb ve Esvedu'l-Ansî'nin peygamberlik iddiasında bulunmaları, Hz. Peygamber'in vefatı (12 Rebulevvel/8 Haziran).[2185]

2185 Not: Bu kronoloji, Hüseyin Algül, "Hz. Muhammed (a.s.) Devri Kronolojisi" (Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, IV (1992), sayı: 4) adlı makalesi esas alınıp diğer İslâm tarihi kaynaklarıyla karşılaştırılarak hazırlanmıştır.

EK II: TEZDE KULLANILAN AYETLER KRONOLOJİSİ

1. Hz. Muhammed'in Geleceğine ve Yahudi ve Hıristiyanların Onu Tanıdıklarına Dair Âyetler

7. A'râf, 157: A'raf Sûresi Mekke Döneminin üçüncü devresinde Sad Sûresinden sonra 39. sırada nazil olmuştur.

26. Şu'arâ', 192-197: Şuara Sûresi Mekki bir sûre olmasına rağmen konumuzla ilgili olan 197. âyet Medenidir. Sûrenin diğer kısımları ise Mekke'de 47. sırada nazil olmuştur.

7. A'râf, 20: A'raf Sûresi Mekke döneminin üçüncü devresinde 39. sırada nazil olmuştur, ancak 20. âyet Medenîdir.

2. Bakara, 75, 79, 101, 109, 146: Bakara Sûresi Medine'de nazil olan ilk sûredir. 87. sırada nazil olmuştur.

3. Al-i İmran, 71, 81: Al-i İmran suresi Medine döneminde Hicri dördüncü yılda 89. sırada Enfal Surasinden sonra nazil olmuştur.

4. Nisa, 47: Nisa Sûresi Medine döneminde Mümtehine Sûresinden sonra 92 sırada hicri dördüncü yıldan sonra nazil olmuştur.

61. Saff, 6: Saff Sûresi Medenî bir sûre olup Teğabun Sûresinden sonra 109. sırada nazil olmuştur.

48. Fetih,29:Fetih Sûresi Hudeybiyye Barış Anlaşmasından sonra Medine'de 111. sırada nazil olmuştur.

5. Maide, 48: Maide sûresi hicri altıncı yılda Hudeybiye Anlaşmasından sonra 112. sırada nazil olmuştur.

2. Mekke'nin Konumunu Anlatan Âyetler

6. Enam, 92: Enam,Suresi Mekke döneminin üçüncü devresinde 55. sırada nazil olmuştur.

95.Tin,3: Tin Sûresi Mekke'de ilk dönemde 28.sırada nazil olmuştur.

43. Zuhruf, 31:Zuhruf Sûresi Mekke'de 63. sırada nazil olmuştur.

3. Al-i İmran, 96: Al-i İmran Sûresi Medine'de hicri üçüncü yılda 89. sırada nazil olmuştur

3. Müşriklerle İlişkilere Dair Âyetler

3.1. Mekke Dönemi

96. Alak, ,6-19

73. Müzzemmil, 10-11

68. Kalem, ,8-15

74. Müddessir, 11-25

111. Mesed, 1-5

87. A'la, 18-19

109. Kafirun, 1-6

89. Fecr, 19-23

93. Duha, 1-11

94. İnşirah, 1-3

110. Kevser, 1-3.

53. Necm, 1-22, 33-37

85. Abese, 1-10

106. Kureyş, 1-4

54. Kamer, 41-49

37. Sad, 1-11.

Müşriklerle ilgili yukarıya aldığımız ayetler Mekke döneminin birinci devresinde nazil olmuşlardır.

7. A'raf, 94-95, 137, 191-197

25. Furkan, 40-41

26. Şuara, 213-223

17. İsra, 73-75, 90-93

Yukarıya aldığımız ayetlerden: A'raf Suresi Mekke döneminin ikinci devresinde 39.sırada, Furkan Suresi ise,42. sırada, Şuara,47. sırada, İsra Suresi ise 50. sırada nazil olmuştur.

28. Kasas, 85-87.

10. Yunus, 15-18, 10-29

11. Hud, 109

6. Enam, 50-53, 136-139, 157-159

37. Saffat, 35-36, 69-70, 149-157

31. Lokman, 25

34. Sebe', 24-26, 40-43, 46-50

39. Zümer, 3, 36-37, 49

41. Fussilet, 6

42. Şura, 14-15

43. Zuhruf, 16-22

45. Casiyye, 23-25

16. Nahl, 24-25, 86

21. Enbiya, 36

23. Mü'minun, 24, 81-89

69. Hakka, 38-48

29. Ankebut, 61-63

83. Muttaffifin, 28-36.

Yukarıya almış olduğumuz ayetlerin hepsi Mekke döneminin üçüncü devresinde nazil olmuşlardır. Sıralamayı kronolojik sıraya göre yaptık

8. Enfal, 30-31: Enfal Suresi Medine döneminde hicri ikinci yıldan sonra 88. sırada nazil olmuştur. Ancak 30-36. ayetleri Mekke'de nazil olmuştur.

22. Hac, 72: Hac Suresi 103. sırada nazil olmuştur.

5. Maide: 103-104: Maide Suresi,hicri altıncı yıldan sonra Fetih Suresinden 112. sırada nazil olmuştur.

3.2. Medine Dönemi

3.2.1. Bedir Savaşı

38. Sad, 11: Mekke döneminin ikinci devresinde nazil olmuştur.

2. Bakara, 217-218**:** Bakara Suresi ve bu âyetler hicri ikinci yıldan sonra nazil olmuşlardır.

8. Enfal, 41-53:

Bedir esirlerine yapılan muamele ilgili ayetler:

8. Enfal, 67

3. Al-i İmran, 13, 123-128: Al-i İmran Suresi Hicri üçüncü yıldan sonra nazil olmuştur.

22. Hac, 39: Hac suresi Nur Sresinden sonra nazil olmuştur.

3.2.2. Uhud Savaşı

8. Enfal, 36-40: Uhud Savaşı ile ilgili nazil olan bu âyetler Hicri III. yıldan sonra nazil olmuştur.

3. Al-i İmran, 121-122, 140-143, 151-159, 165-167, 171-175; Uhud Savaşı ile ilgili nazil olan bu ayetler hicri üçüncü yıldan sonra nazil olmuştur.

3.2.3. Hendek Savaşı

33. Ahzab, 9-27: Hendek Savaşı hakkında nazil olan ayetler,Ahzab Suresinde geçmektedir. Bu sure Medeni bir suredir. Hicri beşinci yıl Hendek Savaşından 97. sırada sonra nazil olmuştur.

3.2.4. Müşriklerle Yapılan Anlaşmalar

Müşrik kabilelerle birçok anlaşmalar yapılmıştır. Ancak, Hudeybiye Barış Anlaşması dışında hiç biri Kur'an'da zikredilmemiştir.

3.2.5. Hudeybiyye Barış Anlaşması

48. Fetih, 10-27:

Hudeybiye Barış Anlaşması, hicri 6. yılda Müslümanlar'la Mekkeli müşrikler arasında yapılmıştır. Bu anlaşmadan sonra nazil olan âyetlerde bir yandan Mekke'nin Fethine işaretler bulunurken; bir kısım âyetlerde ise, yapılan anlaşmanın mahiyeti ve bu anlaşmada sahabenin gösterdiği fedakarlıklara işaretler bulunmaktaydı. Bu anlaşmayı anlatan âyetler, daha çok, hicri 6. yılda Cuma Sûresinden sonra 111. sırada nazil olan Fetih Sûresinde geçmektedir.

3.2.6. Mekke'nin Fethi

60. Mümtehine, 1-3

48. Fetih, 1-3, 27

9. Tevbe, 7-16, 23-24.

Mekke'nin Fethi ile ilgil ayetler üç grupta toplanmaktadır.Mekke'nin Fethini aile efradı Mekke'de olduğu için haber vermek isteyen ve onlaral dostluğunu devam ettirmenin yanlış olduğunu bildiren ayetler;Hudeybiye Barış Anlaşmasından sonra Mekke'nin Fethini müjdeleyen ayetler ile fetihten sonra müşriklerin durumunu anlatan ayetlerdir.

3.2.7. Huneyn Evtas ve Taif Seferi

9. Tevbe, 25-27:Huneyn Savaşı ile ilgili olan ayetler Tevbe Suresinde geçmektedir.Tevbe Suresi ise hicri dokuzuncu yılda Mekkke'nin Fethinden sonra nazil olmuştur.

3.2.8. Müşriklerle İlişkilerin Kesilmesi ve Ültimatom

9. Tevbe, 1-24,27,36-39; Tevbe Suresi hicri dokuzuncu yılda Mekke'nin Fethinden sonra nazil olmuştur.

4. Yahudilerle İlişkilere Dair Âyetler

4.1. Yahudilere Karşı Uygulanan Barış Politikası

87. A'la, 18-19

53. Necm, 36-37: Yukarıya almış olduğumuz âyetler Mekke döneminin birinci devresinde nazil olmuştur.

7. A'raf, 157

6. Enam, 91, 154, 159

16. Nahl, 120: A'raf, Enam ve Nahl Sûreleri Mekke döneminin üçüncü devresinde nazil olmuşlardır.

4.2. Yahudilerin İtikadları

10.Yunus, 94

6. Enam, 10, 91

43. Zuhruf, 44-45

21. Enbiya, 48 Yukarıya almış olduğumuz âyetler Mekke döneminin ikinci ve üçüncü devirlerinde nazil olmuşlardır.

2. Bakara, 42, 63, 75-77, 79-81, 83, 87, 101, 122, 146-147, 174-175, 211: Bakara Sûresi Medine'de ilk indirilen sûredir. Muttaffifinden sonra nazil olmuştur.

3. Al-i İmran, 70-75, 78, 81, 84-85, 93, 112-115, 181-186, 97-100: Al-i İmran Suresi hicri dördüncü yılda Enfal Sûresinden sonra nazil olmuştur.

4. Nisa, 46, 51-52, 150-153: Nisa Sûresi hicri dördüncü yılda 92 . sırada nazil olmuştur.

5. Maide, 15, 18, 44, 64, 70:Maide Sûresi hicri altıncı yılda imzalanan Hudeybiye Barış Anlaşmasından sonra 112. sırada nazil olmuştur.

9. Tevbe, 30-31:Tevbe Sûresi hicri dokuzuncu senesinde 113. sırada nazil olmuştur.

4.3. Yahudilerin İbâdetleri

16. Nahl, 124: Nahl Suresi,Mekke döneminin üçüncü devresinde nazil olmuştur ancak, son üç âyeti Medenîdir.

2. Bakara, 41-43, 183:Bakara Sûresi Medine döneminde hicri birinci yılda ilk nazil olan sûredir. Muttaffifin Sûresinden sonra nazil olmuştur.

3. Al-i İmran, 19,84-85: Al-i İmran Sûresi hicri üçüncü yılda Bakara Sûresinden sonra nazil olmuştur.

5. Maide, 12: Maide Sûresi hicri altıncı yılda imzalanan Hudeybiye Barış Anlaşmasından sonra nazil olmuştur.

4.4. Kıble Değişikliği

2. Bakara, 111-112, 125-129, 135-136, 140-145: Bakara Sûresi hicri birinci yılda Medine döneminde nazil olmuştur. Kıble ile ilgili âyetler ise hicri ikinci yılın başında nazil olmuştur.

3. Al-i İmran, 96: Al-i İmran Sûresi hicri üçüncü yılda Bakara Sûresinden sonra nazil olmuştur.

5. Maide, 97: Maide Sûresi hicri altıncı yılda imzalanan Hudeybiye Barış Anlaşmasından sonra 112. sırada nazil olmuştur.

4.5. Yahudileriin Genel Tutumları

28. Kasas, 43

17. İsra, 2: Yukarıdaki âyetler Mekke döneminin ikinci devresinde nazil olmuştur.

40. Mü'min, 53

11. Hud, 110

6. Enam, 154

41.Fussilet, 45

45. Casiyye, 16

32. Secde, 23-24

Yukarıya aldığımız âyetler Mekke döneminin üçüncü devresinde nazil olmuştur

2. Bakara, 40-57, 61-69, 83-88, 93-96, 111-113,101, 246, 120-141:Bakara Sûresi hicri birinci yılda nazil olmuştur. Medine'de ilk nazil olan sûredir.

3. Al-i İmran, 21,77, 93-94, 105, 112, 187: Al-i İmran Sûresi hicri dördüncü yılda Enfal Sûresinden sonra 89. sırada nazil olmuştur.

4. Nisa, 153-154, 47, 154-161: Nisa Sûresi hicri dördüncü yılda Mümtehine Sûresinden sonra 92. sırada nazil olmuştur.

5. Maide, 18-25, 65-70:Maide Sûresi hicri altıncı yılda imzalanan Hudeybiyye Barış Anlaşmasını müteakiben Fetih Sûresinden sonra nazil olmuştur.

13. Ra'd, 36: Ra'd Sûresi hicri dördüncü yılda Muhammed Sûresinden sonra 96. sırada nazil olmuştur.

4.6. Yahudilere Karşı İzlenen Savaş Politikası

4.6.1. Kaynuka oğulları

3. Al-i İmran, 12-13, 171-174: Bu âyetler hicri 3.yılda Enfal Sûresinden sonra nazil olmuştur.

4. Nisa, 44-47, 51: Nisa Sûresi Medine dönemi hicri dördündü yılda Mümtehine sûresinden sonra nazil olmuştur.

5. Maide, 15, 44-46, 70: Maide Sûresi hicri altıncı yılda Hudeybiyye Barış Anlaşmasından sonra 112. sıra ile nazil olmuştur.

4.6.2. Nadir oğulları

2. Bakara, 256,

59.Haşr,1-17: Bu sûre hicri dördüncü yılda Nadiroğulları hakkında nazil olmuştur.

5.Maide;70: Maide Sûresi hicri altıncı yıldan sonra 112. sırada nazil olmuştur.

4.6.3. Kurayza oğulları

2. Bakara, 79:Bakara Sûresi Medine döneminde ilk nazil olan sûredir. Hicri birinci yılda nazil olmuştur.

8. Enfal, 27: Enfal Sûresi hicri üçüncü yılda nazil olmuştur.

33. Ahzab,13-20, 26- 27:Ahzab Sûresi hicri beşinci yıldan sonra nazil olmuştur . Nüzûl sırası 90 dır.

5. Maide, 13, 22-24, 41: Maide Sûresi hicri altıncı yıldan sonra 112. sırada nazil olmuştur.

4.6.7. Hayber'in Fethi

48. Fetih, 18-21: Fetih Sûresi hicri altıncı yılda Hudeybiyye barış Anlaşmasından sonra 111. sırada nazil olmuştur.

5. Hıristiyanlarla İlişkilere Dair Âyetler

5.1. Hıristiyan Kelimesi

43. Zuhruf, 63-65: Zuhruf Sûresi Mekke döneminin ikinci devrinde 63. sırada Şura Sûresinden sonra nazil olmuştur.

3. Al-i İmran, 45,53: Al-i İmran Sûresi Medine döneminde Enfal Sûresinden sonra 89. sırada nazil olmuştur.

66.Tahrim,13: Tahrim Sûresi hicri beşinci yılda Hucurat Sûresinden donra 107. sırada nazil olmuştur.

51.Saff,14: Saff Sûresi hicri beşinci yıldan sonra Teğabun Sûresinden sonra 109.sırada nazil olmuştur.

5. Maide, 111-116: Maide Sûresi hicri altıncı yılda Hudeybiyye Barış Anlaşmasından ve Fetih sûresinden sonra 112. sıra ile nazil olmuştu.

5.2. Mekke Döneminde Hıristiyanlar

105.Fil,1-5;

85.Buruc,4-8,

7.A'raf,157,

19.Meryem,1-38

17.İsra, 85,88,107,109:

Yukarıya aldığımız âyetler Mekke döneminin ikinci devrinde nazil olmuştur.

28.Kasas,51-55: Kasas Sûresi Mekkî bir sûre olup 49. sırada nazil olmasına rağmen söz konusu bu âyetler Medine döneminde nazil olmuştur.

16.Nahl,103,

30.Rum,1-5: Bu âyetler Mekke döneminin üçüncü devresinde nazil olmuştur.

4. Nisa, 171-172: Nisa Sûresine ait olan bu âyetler Medine döneminde hicri üçüncü yılda 92. sırada nazil olmuştur.

5.3. Hıristiyanların İnançları

19. Meryem, 17-22, 27-35, 88-93

17.İsra, 40,

18. Kehf, 4-5:

Yukarıya aldığımız âyetler grubu, Mekke döneminin ikinci devresinde nazil olmuştur.

2. Bakara, 111-113, 135, 140: Bakara Sûresi Medine döneminde ilk nazil olan sûredir. Hicri birinci yılda 87. sırada nazil olmuştur.

3. Al-i İmran, 45-47, 64-67: Al-i İmran Sûresi hicri üçüncü yılda Medine'de 89. sıra ile Bakara Sûresinden sonra nazil olmuştur.

4. Nisa, 171-172: Nisa Sûresi hicri dördüncü yılda Mümtehine Sûresinden sonra 92. sırada nazil olmuştur.

5. Maide, 17-18,69,72-77: Maide Sûresi hicri altıncı yılda yapılan Hudeybiyye Barış Anlaşmasından sonra 112. sırada nazil olmuştur.

9. Tevbe, 30-31: Tevbe Sûresi hicri dokuzuncu yılda 113. sırada nazil olmuştur.

5.4. Hıristiyanlara Karşı Uygulanan Barış Politikası

3. Al-i İmran, 2-4, 19-20, 28, 44-52, 59-61, 64: Ali İmran Sûresi Enfal Sûresinden sonra dördüncü yıldan sonra nazil olmuştur. Ancak gerek yukarıya aldığımız bu âyetler gerekse Al-i İmran Sûresinin 1-89 âyetleri arasındaki âyetler grubu Necran Hıristiyanları hakkında nazil olmuştur.

5. Maide, 82: Maide Sûresi hicri altıncı senesinden sonra İmzalanan Hudeybiyye Barış Anlaşmasından sonra nazil olmuştur.

60. Mümtehine, 8: Mümtehine Sûresi hicri dördüncü yılda Ahzab Sûresinden sonra nazil olmuştur.

57.Hadid: Hadid Sûresi hicri dördüncü yıldan sonra Zelzele Sûresini müteakiben nazil olmuştur.

5.6. Hıristiyanlara Karşı Uygulanan Savaş Politikası

5. Maide, 51,55-59: Maide Sûresi Hudeybiyye Barış Anlaşmasını müteakiben Fetih Sûresinden sonra hicri Altıncı yılda nazil olmuştur.

9. Tevbe, 29, 32-34:Tevbe Sûresi hicri dokuzuncu yılda Maide Sûresinden sonra nazil olmuştur.

Not: Tevbe Sûresinin; 2-6; 28-29; 38-50; 56-57;62-66;74; 81-87; 90-96; 106;117-118; 120 Âyetleri de Hıristiyanlar'la yapılan Tebük Savaşı ile ilgili olmasına rağmen, daha çok savaşa katılmayan zayıf Müslümanlar, münâfıklar ve diğer bazı Bedevi Arapların durumunu anlatıp doğrudan Hıristiyanlara yönelik olmadığından dolayı buraya ilgili âyetlerin metnini almadık.

6. Ehl-i Kitab'a Tanınan Özel Haklarla İlgili Âyetler

5. Maide, 5: Maide Sûresi hicri altıncı yıldan sonra 112. sırada nazil olmuştur.

9. Tevbe, 29: Tevbe Sûresi Mekke'nin Fethinden sonra 113. sırada nazil olmuştur.

7. Sabiîlerle İlgili Âyetler

2. Bakara, 62: Bakara Sûresi Medine'de ilk nazil olan sûredir. Hicri birinci yılda 87. sırada nazil olmuştur.

22. Hac, 17: Hac Sûresi Medine'de Nur Sûresinden sonra 103. sırada nazil olmuştur.

5. Maide, 69: Maide Sûresi hicri altıncı yılda Hudeybiyye Barış anlaşmasından sonra 112. sırada nazil olmuştur.

8. Haniflerle İlgili Âyetler

10. Yunus, 105,

16. Nahl, 120-123:Nahl Sûresi Mekke'de birinci dönemde 70. sırada nazil olmuştur.

30. Rum, 43: Rum Sûresi Mekke'nin üçüncü döneminde İnşikak Sûresinden sonra 84. sırada nazil olmuştur.

2. Bakara, 135: Bakara Sûresi hicretten sonra ilk nazil olan sûredir 87. sırada Medine'de nazil olmuştur.

3. Al-i İmran, 95: Al-i İmran Sûresi hicri üçüncü yıldan sonra 89. sırada Medine'de nazil olmuştur.

4. Nisa, 125: Nisa Sûresi Medine'de hicri dördüncü yıldan sonra 92. sırada nazil olmuştur.

89. Beyyine, 5: Beyyine Sûresi Medine'de 100. sırada nazil olmuştur.

22. Hac, 31: Hac Sûresi Medine'de Nur sûresinden sonra 103. sırada nazil olmuştur.

9. Mecûsilerle İlgili Âyetler

22. Hac, 17: Hac Suresi Medine'de Nur Suresinden sonra 103. sırada nazil olmuştur.

EK III: MEDİNE VESİKASI'NIN ANAYASAL HÜKÜMLERİ

Hz. Muhammed (a.s.) Müslüman sahabilerle olduğu gibi, gayrimüslim Medinelilerle durumu istişare etti. Hepsi Enes'in evinde toplandılar ve bir site devlet yapısı ortaya çıkarma hususunda anlaştılar. Bu devletin anayasası yazılı bir biçimde günümüze kadar gelmiştir. Bu anayasa ilk İslâm devletinin anayasası olmanın yanı sıra, aynı zamanda yeryüzünde bir devletin vazettiği ilk yazılı anayasa olma özelliğine de sahiptir.[2186]

Medine şehir-devletinin anayasası olarak kabul edilen Medine Vesikası, hukuki kavramlar dikkate alınarak tarafsız bir gözle incelendiğinde, modern bir hukuk sisteminde yer alan anayasal düzenlemelere ait temel esasları içerdiği görülmektedir. Sözgelimi, devletin şekli yapısı ve bütünlüğü, fertlerin siyasi birliği, egemenlik prensibi, eşitlik kavramı, yasama ve yürütme yetkisi, sosyal sigorta, anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcı niteliği, savaş ve barış sorunu, dış ilişkiler, devlet ve fertlerin güvenliği, yabancıların (gayrimüslimlerin) temel hakları ve ülke unsuru gibi anayasal nitelikli temel ilkeler yer almaktadır.[2187]

Ele aldığımız Medine vesikanın Avrupa dillerindeki ilk tercümesi Wellhhausen tarafından yapılmış ve bu metinde yer alan madde sayısı 47 olarak tespit edilmiştir. Ondan sonra gelen çeşitli tercümeleri de aynı sayıyı dikkate almış olmalarına rağmen, Hamidullah bu anayasa maddelerinin 52 maddeden oluşması gerektiği kanaatini taşımaktadır.[2188] Ancak, maddeler üzerindeki ihtilafın, farklı içerikten daha ziyade, aynı maddenin bölünmesi veya birleştirilmesinden kaynaklandığı görülmektedir. Bundan dolayı, madde sayısının 47 veya 52 olması, metnin içeriğinde herhangi bir değişiklik meydana getirmemektedir.[2189] Şimdi İslâm devletinin bu ilk anayasası olan bu metnin maddelerini sıralayalım:

1. Bu kitap (yazı) Peygamber Muhammed tarafından Kureyşli ve Yesrîbli müminler ve Müslümanlar ve bunlara tâbi olanlarla yine onlara sonradan iltihak etmiş olanlar ve onlarla beraber cihad edenler için (olmak üzere, tanzim edilmiştir).

2. İşte bunlar, diğer insanlardan ayrı bir ümmet (cami'a) teşkil ederler.

[2186] Hamidullah, İslâm Peygamberi, I. 189.

[2187] Sönmez, Resulullah'ın Diplomatik Münasebetleri, s. 91-92.

[2188] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 190.

[2189] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 190.

3. Kureyş'ten olan muhacirler, kendi aralarında âdet olduğu üzere kan diyetlerini ödemeye iştirak ederler ve onlar savaş esirlerinin kurtuluş fidyesini müminler arasındaki iyi ve makul bilinen esaslara, adalet umdelerine göre ödemeye iştirak edeceklerdir.

4. Benû Avf'lar kendi aralarında âdet olduğu üzere evvelki şekiller altında kan diyetlerini ödemeye iştirak edecekler ve (Müslümanların teşkil ettiği) her bir zümre (taife), savaş esirlerinin kurtuluş fidyesini müminler arasındaki iyi ve makul bilinen esaslara ve adalet umdelerine göre ödemeye katılacaklardır.

5. Benû Hâris'ler kendi aralarında âdet olduğu üzere evvelki şekiller altında kan diyetlerini ödemeye ve her bir zümre, harp esirlerinin fidye-i necatını, müminler arasındaki iyi ve makul bilinen esaslara ve adalet umdelerine göre tediyeye iştirak edeceklerdir.

6. Benû Sa'îde'ler kendi aralarında âdet olduğu veçhile, evvelki şekiller altında kan diyetlerini ödemeye ve her zümre, harp esirlerinin fidye-i necatını, müminler arasındaki iyi ve makul bilinen esaslara göre tediyeye iştirak edeceklerdir.

7. Benû Cuşem'ler, kendi aralarında âdet olduğu veçhile, evvelki şekiller altında kan diyetlerini ödemeye ve her bir zümre, harp esirlerinin fidye-i necatını, müminler arasındaki iyi ve makul bilinen esaslara ve adalet umdelerine göre tediyeye iştirak edeceklerdir.

8. Benû'n-Neccar'lar kendi aralarında âdet olduğu veçhile, evvelki şekiller altında kan diyetlerini ödemeye ve her zümre, harp esirlerinin fidye-i necatını, müminler arasındaki iyi ve makul bilinen esaslara ve adalet umdelerine göre tediyeye iştirak edeceklerdir.

9. Benû Amr İbn Avf'lar, kendi aralarında âdet olduğu veçhile, evvelki şekiller altında kan diyetlerini ödemeye ve her bir zümre, harp esirlerinin fidye-i necatını, müminler arasındaki iyi ve makul bilinen esaslara ve adalet umdelerine göre tediyeye iştirak edeceklerdir.

10. Benû'n-Nebit'ler, kendi aralarında âdet olduğu veçhile, evvelki şekiller altında kan diyetlerini ödemeye ve her bir zümre, harp esirlerinin fidye-i necatını, müminler arasındaki iyi ve makul bilinen esaslara ve adalet umdelerine göre tediyeye iştirak edeceklerdir.

11. Benû'l-Evs'ler, kendi aralarında âdet olduğu veçhile, evvelki şekiller altında kan diyetlerini ödemeye ve her bir zümre, harp esirlerinin fidye-i necatını, müminler arasındaki iyi ve makul bilinen esaslara göre tediyeye iştirak edeceklerdir.

12. Müminler kendi aralarında ağır mali mes'uliyetler altında bulunan hiçbir kimseyi (bu halde) bırakmayacaklar, fidye-i necat veya kan diyeti gibi borçlarını iyi ve makul bilinen esaslara göre vereceklerdir.

12/b. Hiçbir mümin diğer bir müminin mevlasına (kendisi ile akd-i kardeşlik rabıtası kurulmuş kimse) mümâna'at edemez. (Diğer bir okunuşa göre: Hiçbir mümin diğer bir müminin mevlası ile, onun aleyhine olmak üzere bir anlaşma yapamayacaktır.)

13. Takva sahibi müminler, kendi aralarında mütecavize ve haksız bir fiil ikabını tasarlayan yahut bir cürüm yahut bir hakka tecavüz veyahut da müminler arasında bir karışıklık çıkarma kasdını taşıyan kimseye karşı olacaklar ve bu kimse onlardan birinin evladı bile olsa, hepsinin elleri onun aleyhine kalkacaktır.

14. Hiçbir mümin bir kâfir için, bir mümini öldüremez ve bir mümin aleyhine bir kâfire yardım edemez.

15. Allah'ın zimmeti (himaye ve teminatı) bir tekdir; (müminlerin en ehemmiyetsizlerinden birinin tanıdığı himaye) onların hepsi için hüküm ifade eder. Zira müminler diğer insanlardan ayrı olarak birbirlerinin mevlası (kardeş) durumundadırlar.

16. Yahudilerden bize tâbi olanlar, zulme uğramaksızın ve onlara muarız olanlarla yardımlaşmaksızın, yardım ve müzaharetimize hak kazanacaklardır.

17. Sulh, müminler arasında bir tektir. Hiçbir mümin Allah yolunda girişilen bir harpte, diğer müminleri hariç tutarak, bir sulh anlaşması akdedemez; bu sulh, ancak onlar (müminler) arasında umumiyet ve adalet esasları üzere yapılacaktır.

18. Bizimle beraber harbe iştirak eden bütün (askerî) birlikler, birbirleriyle münavebe edeceklerdir.

19. Müminler, birbirlerinin Allah yolunda (uğrunda) akan kanlarının intikamını alacaklardır.

20. Takvâ sahibi müminler, en iyi ve en doğru yol üzerinde bulunurlar.

20/b. Hiçbir müşrik, bir Kureyşlinin mal ve canını himayesi altına alamaz ve hiçbir mümine bu hususta engel olamaz (yani Kureyşliye hücum etmesine mani olamaz).

21. Herhangi bir kimsenin, bir müminin ölümüne sebep olduğu kat'î delillerle sabit olur da maktulün velisi (hakkını müdafa eden) rıza göstermezse, kısas hükümlerine tâbi olur; bu halde bütün müminler ona karşı olurlar. Ancak bunlara, sadece (bu kaidenin) tatbiki için hareket helâl (doğru) olur.

22. Bu sahifenin (yazı) muhteviyatını kabul eden, Allah'a ve ahiret gününe inanan bir müminin bir katile yardım etmesi ve ona sığınak yer temin etmesi, helâl

(doğru) değildir; ona yardım eden veya sığınacak bir yer gösteren kıyamet günü Allah'ın lanet ve gazabına uğrayacaktır ki, o zaman artık kendisinden ne bir para hediyesi ve ne de bir taviz alınacaktır.

23. Üzerinde ihtilafa düştüğümüz herhangi bir şey, Allah'a ve Muhammed'e götürülecektir.

24. Yahudiler, müminler gibi, muharebe devam ettiği müddetçe (kendi harp) masraflarını karşılamak mecburiyetindedirler.

25. Benû Avf Yahudileri, müminlerle birlikte (İbn Hişâm'da bu *ma'a* (ile) olarak, Ebû Ubeyd'de ise *min* (en) olarak zikredilir) bir ümmet (*cami'a*) teşkil ederler. Yahudilerin dinleri kendilerine, müminlerin dinleri kendilerinedir. Buna gerek mevlaları gerekse kendileri dahildirler.

25/b. Yalnız kim haksız bir fiil irtikap eder veya bir cürüm ikâ eder, o sadece kendine ve aile efradına zarar (vermiş) olacaktır.

26. Benû'n-Neccar Yahudileri de Benû Avf Yahudileri gibi aynı (haklara) sahip olacaklardır.

27. Benû'l-Hâris Yahudileri de Benû Avf Yahudileri gibi aynı (haklara) sahip olacaklardır.

28. Benû Sa'îde Yahudileri de Benû Avf Yahudileri gibi aynı (haklara) sahip olacaklardır.

29. Benû Cuşem Yahudileri de Benû Avf Yahudileri gibi aynı (haklara) sahip olacaklardır.

30. Benû'l-Evs Yahudileri de Benû Avf Yahudileri gibi aynı (haklara) sahip olacaklardır.

31. Benû Sa'lebe Yahudileri de Benû Avf Yahudileri gibi aynı (haklara) sahip olacaklardır. Yalnız kim ki haksız bir fiil irtikap eder veya bir cürüm ikâ eder, o sadece kendini ve aile efradını zarar iade etmiş olacaktır.

32. Cefne (ailesi) Sa'lebe'nin bir kolu (batn)dur; bu bakımdan Sa'lebe'ler gibi mülahaza olunacaklardır.

33. Benû'ş-Şutaybe de Benû Avf Yahudileri gibi aynı (haklara) sahip olacaklardır. (Kaidelere) muhakkak riayet edilecek, bunlara aykırı hareket olunmayacaktır.

34. Sa'lebe'nin mevlaları, bizzat Sa'lebeler gibi mülahaza olunacaklardır.

35. Yahudilere sığınmış olan kimseler (Bitâne), bizzat Yahudiler gibi mülahaza olunacaklardır.

36. Bunlardan (Yahudi) hiçbir kimse (Müslümanlarla birlikte bir askerî sefere), Muhammed'in müsaadesi olmadan çıkamayacaktır.

36/b. Bir yaralamanın intikamını almak yasak edilemeyecektir. Muhakkak ki bir kimse bir adam öldürecek olursa, neticede kendini ve aile efradını mes'uliyet altına sokar; aksi halde haksızlık olacaktır (yani bu kaideye riayet etmeyen bir kimse haksız vaziyete olacaktır). Allah bu yazıya en iyi riayet edenlerle beraberdir.

37. (Bir harp vukuunda) Yahudilerin masrafları kendi üzerine ve Müslümanların masrafları kendi üzerinedir. Muhakkak ki bu sahifede (yazıda) gösterilen kimselere harp açanlara karşı, onlar arasında hayırhahlık ve iyi davranış bulunacaktır. (Kaidelere) muhakkak riayet edilecek, bunlara aykırı hareketler olmayacaktır.

37/b. Hiçbir kimse müttefikine karşı bir cürüm ikâ edemez: Muhakkak ki zulmedilene yardım edilecektir.

38. Yahudiler Müslümanlarla birlikte, beraberce harp ettikleri müddetçe masrafta bulunacaklardır.

39. Bu sahifenin (yazının) gösterdiği kimse lehine Yesrîb Vadisi dahili (cevf), haram (mukaddes) bir yerdir.

40. Himaye altındaki kimse (*carr*), bizzat himaye eden kimse gibidir; ne zulmedilir ne de (kendisi) cürum ikâ edecektir.

41. Himaye verme hakkına sahip kimselerin izni müstesna, bir himaye hakkı verilemez.

42. Bu sahifede (yazıda) gösterilen kimseler arasında zuhurundan korkulan bütün öldürme yahut münazaâ vak'alarının Allah'a ve Resulullah Muhammed'e götürülmeleri gerekir. Allah bu sahifeye (yazıya) en kuvvetli ve en iyi riayet edenlerle beraberdir.

43. Ne Kureyşliler ne de onlara yardım edecek olanlar, himaye altına[2190] alınacaklardır.

44. Onlar (Müslümanlar ve Yahudiler) arasında, Yesrîb'e hücum edecek kimselere karşı yardımlaşma yapılacaktır.

45. Şayet onlar (Yahudiler), Müslümanlar tarafından bir sulh akdetmeye veya bir sulh akdine iştirake davet olunurlarsa, bunu doğrudan doğruya akdedecekler veya ona iştirak edeceklerdir. Şayet onlar (Yahudiler), Müslümanlara aynı şeyleri teklif edecek

[2190] Hamidullah, *İslâm Peygamberi* I. 206-210; *el-Vesâik*, s. 59-62 No:1.

olurlarsa, müminlere karşı aynı haklara sahip olacaklardır; din mevzuunda girişilen harp vak'aları müstesnadır.

45/b. Her bir zümre, kendilerine ait mıntıkadan (gerek müdafaa ve gerekse sair ihtiyaçlar hususunda) mes'uldür.

46. Bu sahifede (yazıda) gösterilen kimseler için ihdas edilen şartlar, aynı şekilde Evs Yahudilerine, yani onların mevlalarına ve bizzat kendi şahıslarına, bu sahifede (yazıda) gösterilen kimseler tarafından sıkı ve tam bir muhafazakârlık ile tatbik olunur. (Kaidelere) muhakkak riayet edilecek, bunlara aykırı hareket olmayacaktır. Ve haksız şekilde kazanç temin edenler, sadece kendi nefsine zarar vermiş olurlar. Allah bu sahifede (yazıda) gösterilen maddelere en doğru ve en mükemmel riayet edenlerle beraberdir.

47. Bu kitap (yazı), bir haksız fiil ikâ eden veya cürüm işleyen (ile ceza) arasına engel olarak giremez. Kim ki bir harbe çıkar, emniyette olur veya kim ki Medine'de kalırsa yine emniyet içindedir; haksız bir fiil ve cürüm ikâbı halleri müstesnadır. Allah ve Resulullah Muhammed himayelerini, (bu sahifeyi) tam bir sadakat ve dikkat içinde muhafaza eden kimseler üzerinde tutacaklardır.

KAYNAKÇA

Abdulahad, Dâvûd, *Tevrat ve İncil'e Göre Hz. Muhammed (a.s.),* trc. Nusret Çam, İzmir, 1988.

Abdulazîz İbrâhîm el-Umeriy, el-Harfu ve's-Sanatu fi'l-Hicaz fî Asri'n-Nebî, y.y., t.y.

Abdulbâkî, Muhammed Fu'âd, el-Mu'cemu'l-Muferes li Elfazi'l-Kur'an'il Kerim, İstanbul, 1982.

Abdullâh b. İbrâhîm b. Alî, et-Tarîkiy, el-İstianetu bi Ğayri'l-Muslimin fî'l-Fıkhi'l-İslâm, H. 1414. Riyad.

Aclûnî, Şeyh İsmâ'îl b. Muhammed el-Aclûnî*, Keşfu'l-Hafa,* Beyrut, 1408/1988.

Afif Abdulfettâh Tabbara*, Kur'an Açısından Yahudi Menşei ve Karekteri*, trc. M. Aydın İstanbul, 1978.

Afzalur Rahman, *Siret Ansiklopedisi*, Trc. Komisyon, İstanbul, t.y.

Ahmed Alî el-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'şa fi Sanaati'l-İnşaa*, Beyrut, t.y.

Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, Beyrut, 1969.

Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, trc. Ahmet Serdaroğlu, Ankara, 1976.

Ahmed Emîn, *Yevmu'l-İslâm (İslâm'ın Bugünü),* trc, Abdulvahhab Öztürk, Ankara, 1977, Gaziantep.

Ahmed İbrâhîm, eş-Şerif, Mekke ve'l-Medine fi'l-Cahliyye ve Ahdi'r-Resûl, Kahire,

Akdemir, Salih, *Hıristiyan Kaynaklara ve Kur'an-ı Kerîm'e Göre Hz. İsa*, (Basılmamış Doktora Tezi) Ankara, 1992.

Akseki, Ahmet, İslâm Tabiî, Fıtrî ve Umumî Bir Dindir, İstanbul, 1943.

Akyüz, İrfan (ed.), Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdette İslâm, İstanbul, t.y.

Alâuddîn Alî İbnu'l-Muttakî, *Kenzu'l-Ummâl fî Suneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, Halep, t.y.

Algül, Hüseyin, "Hz. Muhammed (S.A.V.) Devri Kronolojisi", *Uludağ Üniversitesi, İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, IV (1992), sayı: 4.

en-Neşşâr, Alî Sami, *Neş'etu'l-Fikri'l-Felsefî fî'l-İslâm*, Dâru'l-Mearif, y.y., 1978.

Altındal, Aytunç, *Üç İsa*, İstanbul, 1993.

Alûsî, Şihabuddîn Seyyid Mahmûd, Rûhu'l-Meâni fi't-Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'il Mesânî, Beyrut, 1361.

Arnold, T. W., *İntişar-ı İslâm Tarihi*, trc. Hasan Gündüz, Ankara, 1982.

Atar, Fahrettin, *İslâm'da Adliye Teşkilâtı*, Ankara, t.y.

Atay, Hüseyin, "İslâm'dan Önce Arap Yarımadası'nda Putperestlik ve Yayılışı", *EÜİFD*, (Kaseri, 1988), sayı: 5.

Atay, Hüseyin, *İslâm Hukuku Felsefesi*, Ankara, 1987.

Ateş, Ali Osman, Sünnetin Kabul veya Redettiği Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Âdetleri, İzmir 1989.

Ateş, Süleyman, "Kur'an-ı Kerîm'de Evlenme ve Boşanma ile İlgili Ayetlerin Tefsiri", *AÜİFD*, (Ankara, 1978), sayı: 23.

Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul, 1993.

Avcı, Casim, İslâm-Bizans İlişkileri (m. 610-847) (Diplomasi, Din, Bilim ve Sanat Alanlarında), Yayınlanmamış Doktora Tezi (Uludağ Üniversitesi).

Awan, Mahmud, "İslâm Açısından İnanç Toplumu ve Dünya Düzeni", *İbrahimi Dinlerin Diyaloğu*, İstanbul, 1993.

Aycan, İrfan, "Emevi Dönemindeki Mevali ve Zimmilerin İdaredeki Rolü", *AÜİFD*, C. XXXVII.

Aycan, İrfan, "Müslüman Yönetimlerde Bir Arada Yaşam Tecrübeleri: Emevi Tecrübesi", *TDV İslâm ve Demokrasi Sempozyumu*, Ankara, 1999.

Aydemir, Abdullah, İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler, Ankara, t.y.

Aydın, Mehmet, Müslümanların Hıristiyanlığa Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları, Konya, 1989.

Aydın, Mehmet, Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık, Ankara, 1995.

Aynî, Bedruddîn Ebû Muhammed b. Ahmed, *Umdetu'l-Kârî Şerhu's-Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut, t.y.

Barthold, W., *İslâm Medeniyet Tarihi*, trc. M. Fuad Köprülü, Ankara, 1984.

Barthold, W., *İslâm Medeniyet Tarihi*, trc. Fuat Köprülü, Anakra, 1984.

Belâzûrî, Ahmed b. Yahyâ, *Ensâbu'l-Eşrâf*, tahk. Muhammed Hamidullah, Dâru'l-Mearif, y.y., t.y.

Belâzûrî, *Futûhu'l-Buldân*, trc. Mustafa Fayda, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

Beydâvî, Abdullâh b. Amr b. Muhammed, *Envâru't Tenzîl ve Esrâru't Te'vîl*, Mısır, 1968.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, Haydarabad, 1347.

Bezargan, Mehdî, *Kur'an'ın Nüzûl Süreci*, trc. Yasin Demirkan-Mela Muhammed Feyzullah, Ankara, 1998.

Bulaç, Ali, “Asr-ı Saâdet’te Bir Arada Yaşama Projesi: Medine Vesikası”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet’te İslâm*, İstanbul, 1994.

Bulaç, Ali, “Bir Arada Yaşamanın Mümkün Projesi:Medine Vesikası”, *Bilgi Hikmet*, Kış/1994, sayı: 5.

Caetani, Leon, ‘Annalidell’ Islam, *İslâm Tarihi,* trc. Hüseyin Cahit, İstanbul, 1924.

Câhız, Osmân b. Amr b. Bahr, *Hıristiyanlığa Reddiye*, trc. Osman Cilacı, Konya, 1992.

Cassâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, Kahire, t.y.

Cemîl, Beyhim, “Mekifu’r-Resûli A’zâm Beyne’n-Nasraniyye ve’l-Mecûsîyye ve’l-Yahudiyye fî’n-Nahiteti’s-Siyasiyye”, *ed-Diresâtu’l-İslâmiyye*, III (1968), s, 99-103.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tesir Usûlû*, Ankara, 1979.

Cerrahoğlu, İsmail, “Kur’an-ı Kerîm ve Sabiîler”, *AÜİFD*, I-IV (Ankara, 1957).

Cevad Alî, *Târîhu’l-Arab*, Beyrut, 1960

Cilacı, Osman, *Dinler ve İnsanlık*, Konya, 1990.

Cilacı, Osman, *Günümüz Dünya Dinleri*, Ankara, 1998.

Cilacı, Osman, İlâhi Dinlerde Oruç, Hac ve Kurban, İzmir, 1980.

Cilacı, Osman, Kur’an Işığında Peygamber Üç Kitap, Konya, 1976.

Cubûr, Abdunnûr. Es-Sâbietu ve Eseruha fi’l-Fikri’l-Arabiyyi, *el-Kitaba*, c, II, sayı, 7, 1946, Mısır.

Curcânî, Alî b. Muhammed, *Kitâbu’t-Ta’rifat*, Beyrut, 1990.

Çağatay, Neşet, “İslâmiyet’in Yayılışı Sırasında Arabistana Komşu Olan Memleketlerin Durumu”, *AÜİFD,* Ankara, 1962.

Çağatay, Neşet, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, AÜ Basımevi, Ankara, 1982.

Çelebi, Ahmet, *Mukayeseli Dinler Açısından Yahudilik*, çev. Ahmed M. Büyükçınar, İstanbul, t.y.

Çiftçi Adil, Fazlur Rahman İle İslâm’ı Yeniden Düşünmek, Ankara, 2000.

Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı İslâm Tarihi Kronolojisi*, İstanbull, 1960.

Dârimî, Ebû Muhammed b. Abdillâh, *Sunen*, Kahire, 1966.

Dehlevî, Şah Veliyyullâh, *Huccetullâhi’l-Bâliğa,* Beyrut, t.y.

Demirci, Muhsin, *Vahiy Gerçeği*, M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1996.

Derveze, İzzet, *Asru'n-Nebî*, Dimeşk, 1946 (*Kur'an' Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, trc. Mehmet Yolcu, İstanbul, 1989).

Derveze, İzzet, ed-Dustûru'l-Kur'ânî fî Şuuni'l-Hayât, Dımışk, 1966.

Derveze, İzzet, *et-Tefsîru'l-Hadîs (Nüzûl Sırasına Göre Kur'an Tefsiri)*, trc. Komisyon, Ekin Yayınları, İstanbul, 1997.

Derveze, İzzet, *Siretu'r-Resûl*, Kahire, 1965.

Doğrul, Ömer Rıza, *Yeryüzündeki Dinler Tarihi*, İstanbul, 1963.

Drower, Lad, *es-Sabietu'l-Mandeiyyun*, trc. Nû'aym Bedevî-Gassan Rûmî, Bağdad, 1969.

Duyedar, Hasan, "Ehlu'z-Zimme fî'l-Asri'l-Emevî", *Mecelletu Kulliyeti'd-Dirâseti'l-İslâmiyye ve'l-Arabiyye*, (Dubai, 1992), sayı: 5, s, 166-188,

es-Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed, *Şerhu Siyeri'l-Kebîr*, Kahire, 1971.

Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş'âs, es-Sicistânî, *es-Sunen*, Dâru İhyâi Sunneti'n-Nebeviyye, y.y.y, t.y.

el-Bağdadî, Ebû Mansûr Abdulkahir b. Tâhir *el-Fark Beyne'l-Firâk*, Kahire, t.y,

Ebû Semir Halil el-Yusa', Turasu'l-Arabiyyi'l-Mesihiyyi'l-Kadîm ve Tefaluhu Mea'l-Fikri'l-Arabiyyi'l-İslâmiyye, ISLAMOCHRISTIANA, Diresetu'l-İslâmiyye Mesihiyye, Roma 1982.

Ebû Süleyman Ahmed, İslâm'ın Uluslararası İlişkiler Kavramı, İstanbul, 1984.

Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm, *Kitâbu'l-Emvâl*, Kahire, 1975.

Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm, *Kitâbu'l-Harâc*, Kahire, 1396.

Ebû Zehra Muhammed, *Muhadarât fi'n-Nasrâniyye*, Kahire, 1982.

Ebû'l-Bekâ, Eyyûb b. Mûsâ el-Kefevî, *Kulliyât*, el-Matbatu'l-Amire, y.y., 1287.

Ebû'l-Velîd, Muhammed b. Abdullâh, *Ahbaru'l-Mekke*, Mekke, 1352.

ed-Daymowari, Ebû Hanîfe b. Dâvûd, *el-Ahbaru'l-et-Tıval*, Kahire, 1960.

el-Bûtî, Sa'îd Ramazan, *Fıkhu's -Sîre*, Beyrut, 138/1978.

el-Hamevî, Ya'kut, Şihabuddîn Ebû Abdillâh el Bağdâdî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut, 1361/ 1941.

Elmalılı, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, t.y.

el-Vekil, Muhtar*, Suferau'n-Nebiy,* Sayı, 4, s, 550-555, 1983, Kahire.

Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, İstanbul, 1420/1999.

Ezrâkî, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh, *Ahbaru Mekke ve mâ cae mine'l-Âsâr*, Mekke, 1979.

Ezrâkî, *Kâbe ve Mekke Tarihi*, trc. Y. Vehbi Yavuz, İstanbul, 1980.

Faruki, İsmail Raci ve Luis Lamia el-Faruki, *İslâm Kültür Atlası*, trc. Mustafa Okan Kibaroğlu, Zerrin Kibaroğlu, İstanbul, 1999.

Farukî, İsmail, "İslâm Açısından Ulus-Devlet ve Sosyal Düzen", *İbrahimî Dinlerin Diyaloğu*, trc. Mesud Karaşahan, İstanbul, 1993.

Fayda, Mustafa, İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı, Ankara, 1982.

Fazlur Rahman, "Islam" mad., *Ancyclopedia of Relgions*.

Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, trc. Alparslan Açıkgenç, Ankara, 1998.

Fazlur Rahman, *İslâm*, trc. Mehmet Aydın, M. Dağ, Ankara, 1992.

Felicien, Challeye, *Dinler Tarihi*, trc. Samih Tiyakioğlu, İstanbul, 1960.

Firûzâbâdî, Necmuddîn Muhammed b. Yahyâ, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Mısır, 1301.

Garaudy, Roger, *İslâm ve İnsanlığın Gerçeği*, trc, Cemal Aydın, İstanbul, 1990.

Günaltay, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, sadeleştiren, Mafuz Sölemez, Mustafa Hizmetli, Ankara, 1997.

Günaltay, Şemsettin, *İbranîler*, İstanbul, t.y.

Günaltay, Şemsettin, *Yakın Şark Suriye Filistin*, İstanbul, t.y.

Gündüz, Şinasi, *Sabiîler Son Gnostikler*, Vadi Yayınları, Ankara, 1999.

Güner, Osman, *Resulullah'ın Ehl-i Kitap'la Münasebetleri*, Fecr Yayınları, Ankara, 1997.

Güvenç, Bozkurt, *İnsan ve Kültür*, İstanbul, 1984.

Hamidullah, İslam Peygamberi, (trc. Salih Tuğ) 1980, İstanbul.

Hamidullah, "el-İlaf", *AÜİFD*, XI.

Hamidullah, "Hz. Peygamber Gayr-i Müslimlere Nasıl Davrandı?", trc. Subhi Seyf, *İlim ve Sanat*, II (İstanbul 1986), sayı: 7.

Hamidullah, "Hz. Peygamber'in İslâm Öncesi Seyahatleri", trc. Abdullah Aydınlı, *İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, (Erzurum, 1980) sayı: 4.

Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, Kahire, 1956.

Hamidullah, *İslâm Devleti*, İstanbul, 1982

Hamidullah, *İslâm Hukuku Etüdleri*, İstanbul, 1984.

Hamidullah, *İslâm'a Giriş*, trc. Cemal Aydın, Ankara, 1996.

Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, Ankara, 1979.

Hamidullah, Muhammed, "Hz. Peygamer'in İslâm Öncesi Seyahatleri", *AÜİFD*, Anakara, 1980.

Hasan İbrâhîm Hasan, *Târîhu'l-İslâm*, Kahire, 1964.

Hatîb, Abdulkerim, el-Mesihiyye fî'l-Kur'ân, ve't-Tevrât ve'l-İncîl, Beyrut, 1976

Hattâbî, Ahmed b. Muhammed, *Meâlimu's-Sunen*, (*Sunen-i Ebî Dâvûd* ile birlikte) İstanbul, 1981.

Hazin, Alî Muhammed, *Lubabu't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl*, y.y., t.y.

Rousau, Herve, *Dinler Tarihi ve Sosyal İnceleme*, trc Osman Pazarlı, İstanbul, 1970.

Hitti, Philip, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, trc. Salih Tuğ, İstanbul, 1980.

Hizmetli, Sabri, *İslâm Tarihi (İlk Dönem)*, Ankara, 1999.

Hudarî, Muhammed, Nûru'l-Yekîn fî Sirhati Seyyidi'l-Murselîn, Dımeşk, 1396/1978.

İbn Habîb, Ebû Ca'fer, *Kitâbu'l-Muhabber*, Beyrut, 1361.

el-Askalanî, İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Kahire, 1972.

el-Askalanî, İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhu'l-Buhârî*, kahire, 1986.

İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed, *el-Mukaddime*, Beyrut, 1984.

İbn Hanbel, Ahmed, *Musned*, Mısır, 1313

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelîk, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Beyrut, t.y.

İbn İshâk, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, thk. Muhammed Hamidullah, Konya, 1981/1401.

İbnu'l-Kayyım, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ebî Bekr, *Ahkâmu Ehli'z-Zimme* (2 cilt), Beyrut, 1961.

İbnu'l-Kayyım, Hidâyetu'l-Hayra fî Ecvibeti'l-Yahûdî ve'n Nasârâ, Kahire, 1987.

İbnu'l-Kayyım, *İğasetu'l-Lehfan min Mekasi'ş-Şeytân* (4 cilt), Kahire, 1961.

İbnu'l-Kayyım, *Zâdu'l-Meâd fî Hedyi'l-Hayri'l-Îbâd* (4 cilt), Beyrut, 1987.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâ'îl, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Beyrut, 1386.

İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut, 1977.

İbn Kesîr, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Beyrut, 1976/1396.

İbn Kesîr, *Kısâsu'l-Enbiyâ*, Beyrut, 1982/1402.

İbn Kudema, Ebû Muhammed Abdullâh b. Ahmed, *el-Muğnî*, Beyrut, 1972.

İbn Kuteybe*, el-Maarif*, trc. Hasan Ege, İstanbul, t.y.

İbn Kuteybe, *el-Mearif*, Kahire, 1960

İbn Mace, Muhammed b. Yezîd, *Sunen*, Mısır, 1954.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl, Cemaluddîn Muhammed, *Lisânu'l-Arab*, Bulak, 1300-1307/1881-1888

İbn Nedîm, *el-Fihrist*, Mısır, 1945.

İbn Sa'd, Muhammed, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, Beyrut, 1968..

İbn Teymiyye, Şeyhu'l-İslâm, Takiyyuddîn Ahmed, *Mecmâu'l-Fetavâ* (37 cilt), Riyad, 1991.

İbnu'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Mısır, 1376.

İbnu'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed, *Ârıdatu'l-Ahvezî bi Şerhi Sahîhi't-Tirmizî*, Beyrut, t.y.

İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, Beyrut, 1965.

İbnu'l-Esîr, Usdu'l-Ğabe fî Ma'rifeti's-Sahâbe, Kahire, 1973.

İbnu'l-Kelbî, Hişâm b. Muhammed, *Kitâbu'l-Esnâm*, trc. Beyza Düşüngen, Ankara, 1969.

İbrâhîm Şerîf, el-Mekketu ve'l-Medînetu fî'l-Cahiliyyeti ve Ahdi'r-Resûl, Dâru'l-Fikri'l-Arabiye, y.y., t.y.

İmaduddîn Halîl, *Dirâse fi's-Sîre*, Beyrut, 1397/1977.

Îsâ, Zekî- Şakra, Muhammed, *el-İkrâhu ve Eseruhu fî't-Tasarrufât*, Beyrut, 1987.

Isfehânî, Ebû'l-Ferec, *Kitâbu'l-Eğânî*, Kahire, 1927.

Isfehânî, Rağıb el-Isfehânî, Ebû'l-Kâsım el-Huseynî (502/1108), *el-Mufredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid el-Geylânî, Dâru'l-Marife, y.y., t.y,

İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İslâm Kültür ve Medeniyet Tarihi, Komisyon Hikmet Yayınları, İstanbul, 1988.

İsmail, Farukî, İslâm Açısından Ulus-Devlet ve Sosyal Düzen, İstanbul, 1993.

İzutsu, Toshiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, trc. Süleymen Ateş, İstanbul, t.y.

Jusi, Aro, "Gemişte ve Günümüzde Dinlerarası Diyalog" trc. Ahmet Güç, *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, V (1993), sayı: 5.

Kapar, Mehmet Ali, "Hz. Muhammed'in. Müşriklerle Yaptığı Bazı Anlaşmalar", *S.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, Konya, 1986.

Kapar, Mehmet Ali, *Hz. Muhammed'in (S.A.V.) Müşriklerle Münasebeti*, Esra Yayınları, Konya, 1993.

Kara, Necati, *Hz. Musa Firavun ve Yahudiler*, İstanbul, t.y.

Karadavî, Yûsuf, *el-Helâl ve'l-Haram fi'l-İslâm*, Kahire, t.y.

Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İstanbul, 1987.

Kâsımî, Muhammed Cemaluddîn (m. 1866-1914), *Mehasnu't-Te'vîl (Tefsîru'l-Kâsımî)*, thk. Muhammed Fu'âd Abdulbâkî, Dâru't-Turasi'l-Arabî, y.y., 1376/1957.

Kaya, Remzi, "İlâhî Kitaplarda Hz. Muhammed", *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, VI (1994), sayı: 6.

Kaya, Remzi, “Kur’an-ı Kerîm’de Dost Kavramı”, *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, VI (1994), sayı: 6.

Kaya, Remzi, *Kur’an-ı Kerîm’e Göre Ehl-i Kitap* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 1993

Kazancı, Ahmet Lütfi, “Cahiliye Devrinde Müsbet Davranışlar”, *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, I (1986), sayı: 1.

Keskin, Yusuf Ziya, *Nebevi Hoşgörü*, İstanbul, 1997.

Kesler, Muhammed Fatih, *Kur’an-ı Kerîm’de Yahudiler ve Hıristiyanlar*, TDV Yayınları, Ankara, 1995.

Kıllıoğu, İsmail, *Ahlak-Hukuk İlişkisi*, İstanbul, 1988.

Komisyon, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, İstanbul, 1986.

Köksal, Asım, *İslâm Tarihi*, İstanbul, 1978.

Kurtubî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed, *el-Cami’u li Ahkâmi’l-Kur’ân*, Beyrut, 1988.

Kutluay, Yaşar, *İslâm ve Yahudi Meselesi*, Ankara, 1965.

Kutub, Seyyid, *Fî Zilali’l-Kur’ân*, İstanbul, 1968.

Kuzgun, Şaban, Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri, İstanbul, 1991.

Kuzgun, Şaban, İslâm Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik, Kayseri, 1985.

Küçük, Abdurrahman, *Dönmeler ve Dönmelik Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, t.y.

Küçük, Abdurrahman-Günay, Tümer, *Dinler Tarihi*, Ankara, 1988.

Mahmûd Es’âd, *Tarih-i Dini İslâm*, İstanbul, 1973.

Mahmûd b. Şerîf, *el-Edyân fî’l-Kur’ân*, Riyad, 1984.

Mâlik b. Enes, *el-Muvatta’*, İstanbul, 1981.

Mes’ûdî, *et-Tenbihu ve’l-İşrâf*, Bağdat, 1938.

Mes’ûdî*, Muruc’z Zeheb,* Kahire, 1384/1946.

Mevdûdî, Ebû’l-A’la, *Cihad İslâm’da Savaş Hukuku*, trc. Beşir Eryarsoy, İstanbul, 1992.

Mevdûdî, Ebû’l-A’la, el-Maslahâtu’l-Erbaa fi’l-Kur’ân, Kuveyt, 1971.

Mevdûdî, Hukuku Ehli’z-Zimme, Kahire t.y.

Mevdûdî, *Modern Çağda İslâmî Mesleler*, (trc. Yusuf Işıcık) Konya, 1980.

Mevdûdî, Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber, Ankara, 1983.

Mevdûdî, Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı, trc. Ahmed Asrar, İstanbul, 1992.

Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, trc. Komisyon, İnsan Yayınları, İstanbul, 1991.

Meydan Larouse, Büyük Lügat ve Ansiklopedi, İstanbul, t.y.

Michel, Thomas, *Hıristiyan Tanrı Bilimine Giriş*, İstanbul, 1992.

Miquel, Andre, *İslâm ve Medeniyeti. Doğuştan Günümüze*, trc. Ahmet Fidan, Hasan Menteş, İstanbul, t.y.

Miras, Kamil, Naim Ahmed, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Ankara, 1983.

Moran, Adil, *Dinler Tarihi*, İstanbul, t.y.

Mucâhid, Ebû'l-Hac, *Tefsîru Mucâhid*, Beyrut, t.y.

Muhammed Necîb, "el-Mutiyiyi el-Kur'ân ve'l-Mesihiyye", *el-Mecelletu'l-Ezher*, (Kahire 1971), sayı: 9, s. 776-789.

Muslim b. Haccâc, Ebû'l-Huseyn el-Kuşeyrî, *Sahîhu Muslim*, Mısır, 1374/1955.

Mustafâ, et-Tayr, "Muhammed vel-lezine Maehu fi't-Tevrât ve'l-İncîl", *el-Mecelletu'l-Ezher,* XCV (Kahire, 1973), sayı: 3 s. 196-201.

Neccâr, Abdulvahab*, Kısâsu'l-Enbiyâ*, Beyrut, 1406/1986.

Nesâ'î, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb, *Sunen*, Mısır. 1930.

Nevevî, Abdulhâlik, *el-Alakatu'd Devliyye,* Beyrut, 1974.

Nevevî, Abdulmelik, *el-Alakatu'd-Devliyye*, Beyrut, 1964.

Osmân, Muhammed Rafet, "Alakatu'l-Müslimine bi Ehli'z-Zime", *Mecelletu'l-Ezher*, XCV (Kahire 1973), sayı: 5, s. 446-454.

Önkal, Ahmet, Resulullah'ın İslam'a Devet Metodu, Konya, 1981.

Örs, Hayrullah, *Musa ve Yahudilik*, İstanbul, 1966.

Özsoy, Ömer, "Müslümanların Yenilenme Sorunları ve Kur'an", *Değişim Sürecinde İslâm*, TDV Yayınları, Ankara, 1997.

Özsoy, Ömer-Güler, İlhami, Konularına Göre Kur'an (Sistematik Kur'an Fihristi), Ankara, 2001.

Özsunay, Ergun, *Medenî Hukuka Giriş*, İstanbul, 1981.

Öztürk, Levent, *Hz. Muhammed'in Habeşistan'la Münasebetleri* (Yüsek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1988.

Öztürk, Levent, İslâm Toplumunda Birarada Yaşama Tecrübesi, İstanbul, 1995.

Polat, Selahattin, "Hz. Peygamber'in (a.s.) İttifak, Teminat ve Antlaşmalarındaki Diplomatik Taktikleri", *Bilgi ve Hikmet*, Kış, 1993.

Rahmetullah, el-Hindî, *İzhâru'l-Hakk Tercümesi*, trc. Ömer Fehmi-Nüzhet Efendi, İstanbul, 1972.

Reşîd Rızâ, *el-Vahyu'l-Muhammedî*, trc. Atilla Tokatlı, İstanbul, 1968.

Reşîd Rızâ, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr), Beyrut, t.y.

Robert, Mantran, *İslâmın Yayılışı (VII-XI Yüzyılları),* trc. Kayaoğlu, AÜİF Yayınları, Ankara, 1969.

Sâbânî, Muhammed Alî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Şam, 1977.

Said Ramazan, *İslâm Hukuku*, İstanbul, 1988.

Sarıçam, İbrahim, Emevi-Abbasi İlişkileri (İslâm Öncesinden Abbasilere Kadar) Ankara, 1997.

Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara, 2001.

Sarıkçıoğlu, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Bayrak Yayıncılık, İstanbul, 1983.

Sedillect, L.A., *Târîhu'l-Arabi'l-A'm*, Mısır, 1949.

Serahsî, Muhammed b. Ahmed, *el-Mebsût*, Mısır, 1324.

Serahsi, Şerhu Kitabi Siyeri'l-Kebir, Thk.Dr.Selahaddin Muncid, Kahire,1991

Seyyid Abdurrezzâk el Hasenî, *es-Sabiun fi Hadarihim ve Madihim*, Sayda, 1374/1955.

Seyyid Abdurrezzâk el-Hasenî, *es Sabietu Kadîmen ve Hadisen*, Mısır, 1350/1931.

Sezen, Yümni, *Sosyoloji, Açısından Din,* İstanbul, 1988.

Sırma, İhsan Süreyya, "Medine Vesikasının Mevsukiyeti ile İlgili, Bazı Veriler", *Bilgi ve Hikmet*, (Kış, 1994), sayı: 5, s. 46-53.

Sönmez, Abidin, Resulullah'ın Diplomatik Münasebetleri, İstanbul, 1984.

Sönmezsoy, Selahattin, *Kur'an ve Oryantalistler*, Ankara, 1998.

Suheylî, Ebû'l-Kâsım b. Abdillâh*, er-Ravdu'l-Unf,* Mısır, 1973.

Suyutî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Tenvîru'l-Hevalik*, Beyrut, t.y.

Suyutî, *Esbâbu'n-Nuzûl*, Kahire, 1986.

Suyutî, Lubabu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl, İstanbul, 1983.

Şâfi'î, Ebû Abdullâh Muhammed b. İdrîs, *el-Umm*, Beyrut, 1973.

Şehristânî, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdulkerim b. Ebî Bekr Ahmed, *el-Milel ve'n-Nihal*, Dâru'l-Marife Beyrut, 1395/1985.

Şeltut, Mahmûd, *el-İslâm Akîdetun ve'ş-Şeriatun*, Kahire, 1992.

Şentürk, Habil, Psikolojik Açısından Hz. Peygamber'in İbâdet Hayatı, İstanbul, t.y.

Şevkânî, Muhammed b. Alî. *Fethu'l-Kâdir*, Mısır, 1241.

Şevkî, Dayf, *el-Asru'l-Cahiliyye*, y.y., t.y.

Şeybânî, Muhammed b. Hasan, *Şerhu es-Siyeri'l-Kebîr*, thk. Selahaddîn el-Muncid, t.y. y.s.

Şeyhzade, Muhammed b. Muslih Mustafâ el-Koca Muhyiddîn el-Hanefî, *Haşiye Alâ Tefsiri el-Kadi el-Beydâvî*, İstanbul, 1994.

Şimşek, Said, Garanik Rivayetinin Tarihi Değeri, Bilgi Hikmet, Dergisi, 1993, 2. Sayı, s, 147-161.

Taberî, Ebû Ca'fer, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Ayi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1995.

Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, trc. Zakir Kadiri Ugan, Ahmet Temir, İstanbul, 1992.

Taberî, *Târîhu't-Taberî*, Beyrut, 1997.

Tantavî, Muhammed Seyyid, *Benû İsrâ'îl fî'l-Kur'ân ve's-Sunne*, Mısır, 1987.

Tanyu, Hikmet, *Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler*, Bilge Yayınları, Ankara, t.y.

Olgun, Tarihu'l-Mevlevi, *Müslümanlıkta İbâdet Tarihi,* y.y., 1963.

Tarikî, Abdullâh b. İbrâhîm, "el-Cizyetu ve Ahkâmuha fi'l-Fıkhi'l-İslâm", *Advaul Shari'a*, c.13, s, 83-108, H.1402, Riyad.

Okiç, Tayyip, "İslâmiyetteki İlk Nüfus Sayımı", *AÜİFD,* Ankara, 1960.

Tuğ, Salih, İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri, İstanbul, 1969.

Tuğ, Salih, İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri, İstanul, 1969.

Tuğ, Salih, İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı, İstanbul, 1984.

Turnagül, Ahmed Reşid, *İslâmiyet ve Milletler Hukuku*, İstanbul, 1977.

Tümer, Günay, Biruni'ye Göre Dinler ve İslâm Dini, Ankara, 1986.

Umerî, Ekrem Ziya, *Medine Toplumu*, İstanbul, 1988.

Uyanık, Mevlüt, Kur'an'ın Tarihsel ve Evrensel Okunuşu, Ankara, 1997

el-Vâkıdî, Muhammed b. Ömer, *Kitâbu'l-Meğazî,* Beyrut, 1984.

Watt, *Hz. Muhammd Mekke'de,* trc. M. Rami Ayas-Azmi Yüksel, Ankara, 1986.

Watt, *Hz. Muhammed Peygamber ve Devlet Adamı,* trc. Hayrullah Örs, İstanbul, 1963.

Watt, Hz. Muhammed: Peygamber ve Devlet Adamı, İstanbul, 1963

Watt, *Hz. Muhammed'in Mekke'si, (Kur'an'da Tarih)*, trc. Mehmet Akif Ersin, Ankara, 1995.

Watt*, İslâm Nedir?,* trc. Elif Rıza, İstanbul, 1993.

Watt, *Kur'an'a Giriş*, trc. Süleyman Kalkan, Ankara, 1998.

Watt*, Modern Dünya da İslâm Vahyi*, trc. Mehmet S. Aydın, Ankara, 1982.

Watt, *Muhammed at Medina*, Oxford, 1956.

Watt, W. Montgomery, *Günümüzde İslâm ve Hıristiyanlık*, trc. Turan Koç, İstanbul, 1991.

Wellhausen, J., *Das Arabische Reiche und Sein Sturz*, Berlin, 1960 (*Arap Devleti ve Sukûtu,* trc. Fikret Işıltan, Ankara, 1963)

Ya'kubî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Beyrut, 1960.

Yıldırım, Suat, Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık, Ankara, 1988.

Yıldırım, Suat, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, İstanbul, 1987.

Yurdaydın, H. Gazi, "İslâm Devletlerinde Müslüman Olmayanların Durumu", AÜİFD, 1985.

Yurdaydın, Hüseyin-Dağ Mehmet, *Dinler Tarihi,* Ankara, 1978.

Zehebî, Şemseddîn, *Mizânu'l-İ'tidal*, Beyrut, 1963.

Zeki, Şinvade, Mesuatu Târîhu'l-Akbat ve'l-Mesihiyye, y.y., 1973.

Zemahşerî, Ebî'l-Kâsım Carullâh Mamûd b. Ömer, *el-Keşşâf*, Beyrut, t.y.

Zeydan, Abdulkerim, Ahkâmu'z-Zimmiyin, ve'l-Müste'min fi Dari'l-İslâm, 1963, y.y.

Zeydan, Corci, *İslâm Medeniyet Tarihi*, İstanbul, 1974.

Zuheylî, Vehbî, el-Fıkhu'l-İslâm ve Edilletuhu, Dımışk, 1989.